

Ciutats en (re)construcció: necessitats socials, transformació i millora de barris

Col·lecció_ **Estudis**

**Ciutats en (re)construcció:
necessitats socials,
transformació
i millora de barris**

Ciutats en (re)construcció: necessitats socials, transformació i millora de barris

Col·lecció_ **Estudis**

Sèrie_Territori, 5

**Diputació
Barcelona**
xarxa de municipis

Coordinació

Gerència de Serveis d'Habitatge,

Urbanisme i Activitats de la Diputació de Barcelona

Observatori Territorial de la Direcció d'Estudis de la Diputació de Barcelona

© de l'edició: Diputació de Barcelona
Setembre, 2008

Producció: Direcció de Comunicació
de la Diputació de Barcelona

Preimpresió i impressió:

ISBN: 978-84-9803-294-9

Dipòsit legal: B-

Sumari

Presentació	11
Anna Hernández Bonancia	
Introducció. Ciutats en (re)construcció. Cap a una nova cultura urbanística? ...	13
Josep Maria Llop, Xavier Valls, Judith Albors, David Mongil	
Part 1. Reptes i necessitats socials de la ciutat (occidental)	29
1. La generalització de l'ennobliment: de l'anomalia local a la «regeneració urbana» com a estratègia global urbana	31
Neil Smith	
2. Quina llibertat? Quina ciutat? Complexitat i contradicció a l'espai públic urbà	49
Sharon Zukin	
3. Ciutats vives: com fer lloc a la natura urbana	69
Sarah Whatmore, Steve Hinchliffe	
4. <i>Urban catalysts</i> : estratègies per a usos temporals. Potencial de desenvolupament de zones urbanes residuals	79
Helka-Liisa Hentilä	
5. Societats pluriculturals i administracions locals: immigració, diversitat i convivència a les ciutats. Reflexions jurídiques	99
Juli Ponce Solé	
6. Barcelona: urbanisme <i>versus</i> urbà	151
Manuel Delgado	
7. Els dos significats de la ciutat o la construcció de la ciutat com a lògica i com a retòrica	157
José Luis Ramírez	
8. La ciutat compartida	173
M. ^a Ángeles Durán	
9. Ciutadania i espai públic: dues nocions per entendre la convivència en els espais urbans barcelonins	191
Nadja Monnet	

10. L'espai públic i la nova urbanitat. Reflexions sobre el cas de les ciutats intermèdies	201
Carme Bellet Sanfeliu	
Part 2. Polítiques urbanes per a la millora de barris	225
11. Contra la segregació urbana i per la cohesió social: la Llei de barris de Catalunya	227
Oriol Nel·lo	
12. Necessitats socials i reptes en matèria d'habitatge. La Llei 18/2007 del dret a l'habitatge de Catalunya	247
Carme Trilla	
13. La millora urbana des dels barris: marc instrumental, intervenció integral i oportunitats	259
Judith Albors Casanova	
14. Presentació de l'exemple del Pays d'Aix. Governança i Programa local d'habitatge	269
Janine Bellante	
15. Tendències innovadores en la millora de districtes i renovació urbana en estats membres de la Unió Europea	279
Hans Jörg Duvigneau	
16. Urbanisme i participació ciutadana. Els tallers de transformació integral del barri a l'Havana: una experiència de planejament alternatiu a nivell de base	285
Mario Coyula	
17. El «mètode URBAN» i la seva difusió com a principal valor afegit de la iniciativa comunitària	303
Aaron Gutiérrez i Palomero	
Part 3. Experiències d'intervenció per a la transformació i la millora de barris	327
18. Utilitzacions provisionals: el programa URBAN II a Berlín	329
Knut Henkel	
19. Recuperació del barri de Barco i altres experiències de requalificació d'habitatges públics a Ferrara, 1983-2006	339
Marco Cenacchi	

20. Andel: el model escandinau d'accés a l'habitatge	353
Raül Turmo	
21. Experiències i tendències innovadores a la planificació i la gestió de l'espai públic a Europa	383
Mònica Oliveras	
22. El Pla especial de rehabilitació: la recuperació urbana de la ciutat històrica de Santiago de Compostel·la	391
Ánxel Viña Carregal	
23. Receptes urbanes: la necessitat d'inventar-se l'habitatge	399
Santiago Cirugeda	
24. Intervencions urbanístiques al centre històric de Lleida	413
Lluís Claverol i Rodrigo	
25. Experiències integrals d'intervenció i millora de barris: Districte II Terrassa.	437
Pere Muntanya i Josa	
26. Pla d'Intervenció integral a Casablanca, Sant Boi de Llobregat	443
Maria Salinas	
27. Projecte d'intervenció integral en el nucli antic de Berga	453
Gerard Soldevila i Freixa	

Nota de l'editor

Els càrrecs i les filiacions que apareixen en el llibre són els que els autors van donar en lliurar els articles. Com que ha passat un temps des del lliurament dels textos, cal tenir en compte que, en el moment de la publicació, alguns autors han canviat de responsabilitat o lloc de treball.

Presentació

La Diputació de Barcelona té com principal finalitat impulsar el progrés i el benestar de la ciutadania, governant i gestionant de forma estratègica i eficient el territori en clau de proximitat i en cooperació amb els ajuntaments. En aquest marc, adquireix especial importància el foment i desenvolupament de polítiques d'ordenació i gestió territorial dirigides a la millora de la cohesió social, el foment de la competitivitat econòmica i la gestió prudent dels recursos ambientals i patrimonials.

Conscients de la necessitat de gestionar la creixent complexitat tant dels processos i transformacions territorials com de les demandes socials, des de fa anys es manté i fomenta la transmissió i l'intercanvi de coneixements, reflexions, propostes i innovacions entre l'Administració local, la Universitat i el món professional, Amb aquesta voluntat es publica aquest volum de la sèrie Territori, emmarcada en la col·lecció Estudis de la Diputació de Barcelona.

Concretament, el present llibre recull i amplia les aportacions que es van realitzar al llarg del seminari *Ciutats en (re)construcció: necessitats socials, millora de barris i nous instruments de transformació urbana*, organitzat per la Diputació de Barcelona en desembre de 2005, en el marc dels cursos de tardor que realitza anualment el Consorci Universitat Internacional Menéndez Pelayo de Barcelona – Centre Ernest Lluch.

No cal dubtar de la conveniència, oportunitat i actualitat d'aquest llibre, màxim si tenim en consideració la dinàmica urbana experimentada a Catalunya les darreres dècades, caracteritzada per un procés de desconcentració residencial i productiva amb una ocupació extensiva i en baixa densitat del territori.

En paral·lel a aquest procés de desconcentració, alguns centres històrics i barris de les ciutats han patit un procés de degradació urbana i social, d'afebliment de les seves activitats econòmiques, de pèrdua d'atractiu per a alguns segments de població i, en conseqüència, d'escassa inversió privada. Aquest fenomen suposa un nou risc de segregació social a la ciutat, en la mesura que els grups socials que en marxen, s'hi queden o hi arriben són molt diferenciats en termes de renda, edat i cultura.

Tots aquests elements fan que la ciutat ja construïda torni a estar al centre del debat no només urbanístic sinó també social, com ho demostra la creació de la Llei 2/2004 de millora de barris i àrees urbanes amb necessitats especials d'intervenció.

En aquests context, el present llibre proposa obrir una reflexió sobre la forma i el fons de la millora dels centres urbans i els barris en risc de degradació per recuperar condicions pròpies de ciutat amb criteris de compacitat, complexitat, integració social i ciutadania. Per afrontar aquesta qüestió el llibre combina la presència d'articles teòrics d'especialistes en la dimensió intraurbana de la ciutat amb la presentació d'experiències i projectes de millora de barris.

Al llarg de la primera part del llibre, reconeguts experts nacionals i internacionals afronten les problemàtiques, necessitats i reptes socials dels centres urbans i barris, incloent-hi qüestions relacionades amb les necessitats d'habitatge per a diferents segments de població, la segregació socioespacial urbana, la qualitat dels espais públics, o la participació i corresponsabilització de les comunitats veïnals en l'ordenació i gestió dels seus barris.

A continuació, s'exposen diferents formes i models d'aproximació de les polítiques públiques a les problemàtiques urbanes a escala de barri. En aquest sentit es presta especial atenció a les darreres iniciatives desenvolupades per les administracions catalanes, sense oblidar les polítiques desenvolupades tant des de la Unió Europea com des d'alguns països amb significativa tradició i experiència en la matèria.

Finalment, es presenten experiències integrals d'intervenció en la millora i reforma de centres urbans i barris amb necessitats d'atenció especial –amb particular atenció a pràctiques innovadores a Europa així com als projectes desenvolupats a Catalunya en el marc de la llei de millora de barris–, acompanyades d'experiències de transformació urbana més puntuals vinculades a temes d'habitatge, usos temporals, verd urbà, apoderamentament ciutadà de l'espai públic, o reciclatge d'espais i usos urbans.

Ens trobem en un moment clau en relació amb la transformació i millora física i social dels nostres barris. En aquest sentit, amb aquest llibre pretenem contribuir al procés d'identificació de les necessitats socials que cal satisfer i d'implantació d'iniciatives que contribueixin a l'existència d'unes ciutats més habitables, justes i cohesionades.

Anna Hernández Bonancia

Presidenta delegada de l'Àrea d'Infraestructures,
Urbanisme i Habitatge

Introducció. Ciutats en (re)construcció. Cap a una nova cultura urbanística?

Josep Maria Llop. Arquitecte, urbanista. Vicepresident de la Societat Catalana d'Ordenació del Territori (SCOT).

Xavier Valls. Arquitecte. Director de la Direcció de Serveis d'Habitatge, Urbanisme i Activitats de la Diputació de Barcelona.

Judith Albors. Arquitecta. Direcció de Serveis d'Habitatge, Urbanisme i Activitats de la Diputació de Barcelona.

David Mongil. Geògraf. Direcció de Serveis d'Habitatge, Urbanisme i Activitats de la Diputació de Barcelona.

El replantejament del model urbà: la necessitat de tornar a un urbanisme social a escala de barri

La crisi del model de transició democràtica i de l'urbanisme assistencial de base reivindicatiu

L'espai urbà constitueix un producte social continu en el temps i fonamentat sobre la base de les relacions econòmiques, polítiques i culturals que es desenvolupen entre la ciutadania. En aquest sentit, l'heterogeneïtat, multidimensionalitat, subjectivitat i asimetria de les relacions que el dinamitzen li atorguen una funcionalitat concreta a cada moment, i configuren una realitat extraordinàriament complexa.

D'altra banda, el paradigma cultural predominant a Occident, de base profundament determinista, ha considerat que a través del mètode, la ciència i la tècnica es podia no solament controlar aquesta complexitat de l'espai urbà, sinó que el podia modelar d'acord amb uns objectius desitjats.

És així com s'ha identificat tradicionalment i popularment el planejament urbanístic com la disciplina encarregada de l'ordenació, el control i gairebé podríem dir la idealització i la modelització de la ciutat. No obstant això, aquesta consideració del planejament resulta en gran mesura injusta i excessivament unidireccional, no solament per la pròpia incapacitat de qualsevol cos instrumental de «controlar» el complex urbà, sinó també per la pròpia naturalesa del planejament urbanístic, dirigit de manera específica a l'ordenació física de la ciutat existent, i especialment, del seu creixement.

Aquest llibre, fonamentat en la celebració d'un curs organitzat pel Consorci Universitat Internacional Menéndez Pelayo de Barcelona (CUIMPB) sota el mateix títol, centra el seu interès i les seves reflexions en les noves necessitats socials de les polítiques urbanes derivades d'aquesta certa «crisi». Sí, d'una certa crisi de creixement i d'evolució.

Perquè a més no hem d'oblidar que els models de desenvolupament de les ciutats del nostre país es van fonamentar en un llarg període de gairebé trenta anys en el qual els avenços socials de les polítiques urbanes mantenien una relació directa amb les reivindicacions socials i comunitàries. Aquesta dialèctica es canalitzava especialment a través del moviment urbà de les associacions de veïns, amb l'objectiu de la superació del dèficit de serveis urbans i les respostes institucionals de les polítiques locals. D'aquesta manera el pla era la base i l'instrument de suport de les polítiques locals de base urbanística amb un clar interès social. Així cal recordar que molts dels plans (Pla general o màster pla, en l'àmbit de municipi) i molt més els d'escala sectorial o veïnal (els anomenats PERI, per Plans Especials de Reforma Interior) es van fonamentar en processos reivindicatius. De fet, en alguns casos es van arribar a formular els anomenats «plans populars» i gairebé tots tenien incorporats unes llistes o plans de les reivindicacions veïnals i les associacions d'aquests mateixos barris.

Aquesta relació directa entre necessitat i pla constitueix un element clau per entendre molts dels processos urbans de les ciutats catalanes. No solament perquè feien molt evident la relació del pla amb els aspectes socials, sinó també perquè «pautaven» amb aquestes reivindicacions el treball dels plans. D'aquesta manera marcaven clarament les necessitats locals, les seves prioritats, però també relaxaven l'interès pels estudis i les reflexions sobre els «programes» de prioritats.

No obstant això, avui dia, aquesta equació que va funcionar durant molt de temps (reivindicació / pla general, sectorial o especial / política urbana) sobre la base del valor de l'espai públic com a escenari de convivència i terreny de les polítiques locals més efectives s'ha modificat. I potser sigui en aquesta complexitat pròpia de l'espai urbà, en la naturalesa específica del planejament i en la distància o el poc interès pels programes i/o la integració d'altres mirades, on descansa en gran mesura la crisi de l'urbanisme assistencial de base reivindicatiu.

La progressiva segregació espacial dels grups socials

L'«aparentment permanent» crisi de l'urbanisme ha donat fonament als postulats que defensen la desregulació i el lliure mercat com a elements bàsics per a l'organització i ordenació de l'espai urbà. Ha estat així com, al llarg del temps, i en especial durant els últims anys de govern neoliberal, s'ha aprofundit en la mercantilització del model de

producció urbana i s'han enfortit els processos de concentració inherents al sistema (de capital, d'activitats i de grups de població de perfil socioeconòmic i cultural homogeni). El resultat d'aquest procés ha estat no solament una degradació física i funcional de certs sectors urbans, especialment en els centres històrics i en les perifèries urbanitzades, sinó molt particularment un augment dels problemes d'integració social en els barris.

D'aquesta manera, hem assistit a una progressiva segregació espacial dels grups socials fonamentada en la diferent capacitat d'elecció del lloc i el tipus de residència dels grups de població en funció de la seva renda. Aquest procés va acompanyat de la voluntat de bona part de la ciutadania d'envoltar-se d'«iguals» i de projectar un determinat *way of life*, i a la vegada s'ha vist afavorit per l'arribada de nombrosos contingents de població immigrant amb baix poder adquisitiu, que s'han vist obligats a concentrar-se en els barris menys valorats.

Així trobem una realitat urbana constituïda per diferents elements que vénen determinats de manera estructural pel perfil socioeconòmic de la població que els habita i d'una manera formal per les tipologies de les edificacions i els espais lliures que els componen.

No obstant això, i d'acord amb la consideració de l'espai urbà com a realitat en contínua producció, els diferents elements que configuren l'estructura urbana no romanen invariables i estancs en el temps. És així, per exemple, com en funció dels interessos del mercat assistim a la revaloració de determinats espais urbans, en moltes ocasions associats a processos d'ennobliment (*gentrification*) tradicionalment vinculats als centres històrics, però de progressiva extensió a nous barris de la ciutat. De la mateixa manera, s'està produint una tematització economicofuncional de diferents sectors urbans, associada a processos de terciarització i «turistització» de centralitats urbanes tant tradicionals com de nova creació.

Si a aquest procés de progressiva segregació social de l'espai urbà, hi afegim els costos ambientals, econòmics i socials inherents del model territorial resultant, caracteritzat per la consolidació de les formes residencials de baixa densitat i l'excessiva segmentació de les funcions urbanes, no hi ha dubte de la necessitat urbanística i social de tornar sobre la ciutat ja edificada, de, en certa manera, «(re)construir» la ciutat.

En aquest sentit, resultarà fonamental entendre i atendre els nous ritmes associats als canvis d'ús i gestió del temps de la ciutat, així com els nous hàbits vinculats a les diferents cultures urbanes vinculades a una societat creixentment complexa i caracteritzada, entre d'altres elements, per una nova piràmide d'edats, una fragmentació creixent del contracte social, la importància d'un individualisme impulsat en gran mesura pel consumisme o la crisi de les formes familiars tradicionals.

De la mateixa manera, cal prendre en consideració les noves i creixents formes de la pobresa urbana i vehicular instruments que permetin gestionar d'una manera adequada el fort impacte de l'emigració. Una de les causes és que s'ha produït un procés ràpid i continu d'arribada a les nostres ciutats, d'estil de vida europeu, de contingents de persones procedents de continents menys desenvolupats i amb hàbits culturals, religiosos i socials diferents, que han assumit, sense límit, els efectes positius de la societat del benestar –i en definitiva de tots els serveis públics que hi estan relacionats– i negatius de la societat de consum. En funció de tot això, serà bàsic comprendre les noves concepcions, necessitats i usos de l'espai públic, recolzar-se en les demandes de coresponsabilització ciutadana en el procés de definició del model de ciutat, i incorporar noves perspectives (com l'ambiental, la social o la de gènere) en el desenvolupament urbà.

El problema de l'habitatge i els processos de degradació del teixit urbà

Com indicàvem més amunt, aquests processos de segregació socioespacial urbana, fonamentats en les diferències de renda i en els canvis en les necessitats i demandes socials, es veuen acompanyats i agreujats per una degradació física i funcional de determinats sectors urbans, vinculada al problema de l'habitatge.

En aquest sentit, en els últims anys hem assistit a significatives transformacions morfològiques i paisatgístiques vinculades a un model econòmic on la construcció ha passat a tenir un paper fonamental. La construcció d'habitatges ha estat espectacular i s'ha vist afavorida per una baixada dels tipus d'interès, lligada a l'aparició de l'euro, que ha animat moltes persones a adquirir un habitatge nou sobre la base d'hipoteques de tipus variable amb un interès baix i a molt llarg termini.

No obstant això, tot i que hem construït més habitatges que cap altre país del nostre entorn (actualment a l'Estat espanyol hi ha aproximadament 23 milions d'habitatges, dels quals 4 milions han estat construïts a partir de l'any 2000), gairebé la meitat del nou parc es troba buit i és destinat a la inversió, mentre que bona part de la població té problemes significatius per trobar un habitatge de qualitat acceptable i a la vegada accessible a la seva economia.

Ens trobem, doncs, davant d'una situació que podríem qualificar d'emergència, a la qual els plans d'habitatge no han sabut fer front ja que els seus objectius han estat gairebé sempre contradictoris. Normalment s'ha associat la construcció d'un determinat tipus d'habitatge (protegit – renda lliure) a l'estat de l'economia (crisi o bonança), i com que ha prevalgut gairebé en exclusiva l'habitatge en propietat, s'ha deixat fora del sistema els més desfavorits. Cal indicar també que com més inflació immobiliària hi ha, menys habitatge protegit es construeix. Per exemple, en els últims anys només en dos períodes

(1982-1985 i 1997-1999) el mercat s'ha ajustat a les possibilitats de la demanda. De la mateixa manera, com que s'ha lligat construcció a impuls econòmic, tampoc no s'han fomentat polítiques per posar en el mercat els habitatges infrautilitzats.

El resultat d'aquest conjunt de factors és que mentre que la mitjana europea és de 80 habitatges de lloguer social per cada 1.000 habitants, a Espanya no arribem a 10. Gran part de les persones que busquen habitatge s'estan quedant fora del sistema i, per primera vegada en molts anys, és bastant possible que la generació que ens segueix tingui dificultats més importants d'accés a l'habitatge que la nostra.

En definitiva, tenint en compte la insostenibilitat ambiental, social i econòmica de l'actual ritme d'urbanització, ha arribat el moment de pensar en l'habitatge com un dret fonamental dels ciutadans, que amb plantejaments rigorosos pot ser assequible i pot permetre, a la vegada, una rendibilitat raonable per al sector privat.

Analitzant aquest estat de la qüestió, sorprèn la indignació inexplicable d'alguns sectors quan des de l'Administració s'intenta invertir la situació actual. En aquest sentit, des de la Generalitat de Catalunya, i també des del Govern espanyol, s'han iniciat nous camins modificant i definint noves lleis per facilitar les polítiques de sòl i habitatge. De la mateixa manera, sembla necessari treballar en propostes més atrevides, fruit de la participació i el pacte entre les parts, que amb el complement d'inversions extraordinàries ens permetrien afrontar el tema amb determinació sobre la base d'una concertació pública i privada.

Per al sector privat sembla que ha arribat el moment de començar a reconèixer que el model actual s'esgota, i alguns agents comencen a prendre consciència del problema i a mostrar la seva disponibilitat. El cansament respecte d'un mercat desbocat, la pujada dels tipus en les hipoteques, la necessitat d'explorar noves àrees de negoci, les possibilitats d'inversió en els fons immobiliaris i de pensions, o les millores en els plans d'habitatge garantint la rendibilitat de les operacions, han aconseguit que alguns promotors privats i/o institucionals hagin començat a descobrir que promoure habitatge protegit és rendible econòmicament i socialment. De la mateixa manera, l'augment de les previsions en el planejament per construir habitatge protegit i la millora de la legislació han de constituir el complement indispensable, tot i que no suficient, per part de l'Administració pública, per poder tenir un punt d'optimisme. El paper actiu del sector públic en la política de sòl i urbanització és, per tant, imprescindible.

No obstant això, mentre aquesta sèrie de processos es consolida, s'han agreujat els problemes en el teixit urbà, tant en els nuclis antics com en els barris construïts a l'empara del desenvolupisme de les dècades del 1960 i el 1970, que van servir per acollir la primera onada immigratòria d'aquells anys.

En definitiva, apareixen nous reptes per a problemes coneguts però complexos. En aquest sentit, les administracions augmenten els pressupostos per intentar donar respostes, tractant de no aplicar solucions semblants per a problemes diferents i incorporant noves visions i formes d'anàlisi i gestió.

La recerca d'alternatives: iniciatives per transformar i millorar els barris

El punt de partida: plans urbanístics, els PERI i els programes ARI, i polítiques europees de renovació urbana com l'URBAN

Un dels punts de partida en el camí alternatiu per millorar les condicions actuals de vida urbana es troba en les bases tècniques i polítiques de les actuacions ja efectuades sobre sòl urbà. La tradició de l'urbanisme català i espanyol en té bons exemples. Abans s'ha descrit com en el procés de millores, els Plans especials de reforma interior (PERI) i també en el cas d'alguns centres històrics, els programes ARI de les anomenades «Àrees de Rehabilitació Integral», van ser un factor clau i molt positiu.

Al llarg del llibre es presenten exemples amb tota la gamma de bons resultats. No podem oblidar que el pla (en les seves diverses escales i tipologies), com a peça base de la política urbanística i de condensació del treball social, ha de ser un dels referents, però no l'únic. En aquest sentit, els nous reptes i processos socioespacials indicats a la vegada són part del problema i han de ser part de la solució.

Així, s'entén la necessitat de revisar els principis fonamentals del planejament i trobar una articulació adequada dels instruments en aquest camí alternatiu. Els actors socials que necessiten les millores urbanes no són només els representants del veïnat o els afectats per una política o intervenció sectorial. En la transformació de les ciutats, hi caben més agents i més temàtiques per abordar.

Per això caldrà veure com s'articulen les noves associacions o entitats socials, sectorials o grupals, i fins i tot de base ètnica, fruit dels processos socials descrits. I com s'aporten les seves demandes explícites i implícites en les seves actuacions urbanes, com a pauta del pla i la seva gestió. Recordem la reflexió que un dels valors del pla, com a resposta a les reivindicacions, era que «pautava» les necessitats, i encara més les prioritats, de l'actuació.

I aquesta és la part de l'equació que no pot mantenir la mateixa fórmula. Perquè els nous sectors socials no s'expressen només en forma de demandes d'accions urbanes físiques. Les micropolítiques que articulen i fan que es cohesioni la societat no tenen una sola dimensió. N'hi haurà moltes més. I per això no s'ha d'oblidar que en al-

gunes ciutats les fórmules de polítiques més participatives o obertes a aquestes necessitats, amb criteris del que es coneix com a «polítiques de proximitat», entren de ple en el guió de l'urbanisme social. La ciutat es conforma sobre la base de les noves demandes i necessitats socials derivades dels processos comentats. La qüestió és com es poden aprofitar els valors i els resultats positius dels plans i dels programes que s'han esmentat més amunt (els PERI, els ARI, etc.) per desenvolupar les noves propostes.

En aquest marc, les reflexions i aportacions no arriben solament de l'àmbit local i nacional. Hi entren en joc les reflexions que aporten els treballs i les ponències sobre les polítiques europees de renovació urbana, amb l'URBAN com a camp d'experimentació clau. Però, a més, les actuacions de cohesió social i de transformació urbana han de recolzar-se també en les polítiques derivades dels temes d'integració laboral, cultural i col·lectiva. Els programes EQUAL o PEMO, entre molts d'altres, en són bons exemples.

En definitiva, les ciutats es troben en el camí de posar en línia els actors de l'àmbit públic, que gestionen en gran part els espais comunitaris, però també de les empreses i els actors socials que utilitzen i conformen aquests espais comunitaris.

Els serveis públics no tanquen el conjunt de les necessitats de la nova societat. Els plans han de pensar en l'espai d'aquestes necessitats, però han de pensar també en els temps de les accions i de la seva gestió. I tot això en el marc d'un conjunt d'actors molt més ampli i obert, ja que la ciutat és més una xarxa d'agents que s'articulen en espais més fragmentats i temps més oberts que un escenari tancat i unitari. Aquest nou escenari espacial de l'acció social és l'objecte del pla i de la seva gestió. I els criteris de perspectiva de gènere, de qualitat i d'ús dels espais públics, de les aportacions de la diversitat i laïcitat com un lloc comú de la convivència humana, entre molts altres vectors, són algunes de les claus d'aquests plans i d'aquesta gestió de l'urbanisme social.

Els fonaments per a la millora dels barris: el nou marc instrumental per a la planificació i la gestió urbana a Catalunya

Pel que fa a les polítiques d'habitatge de millora dels barris, la realitat catalana no ha diferit massa del que ha passat a la resta d'Espanya. Bàsicament ha imperat durant bastants anys la concepció que el mercat era suficient per corregir els desequilibris que s'hi detectaven.

Així, com s'ha esmentat més amunt, mentre la carestia d'oferta d'habitatge assequible es feia insuportable, els barris més dèbils de les nostres ciutats experimentaven una nova onada immigratòria de característiques molt diferents de les que s'havien produït anteriorment. Es detectaven cada vegada situacions més greus d'infrahabitatge, amun-

tegament i dificultats d'accés als serveis bàsics en els nuclis històrics, en els polígons d'habitatge i en les àrees d'urbanització marginal. D'aquesta manera es reproduïa la segregació dels grups socials a causa dels preus del sòl i, conseqüentment, de l'habitatge, i es repetien els desequilibris que ja s'havien produït als anys seixanta i la primera meitat dels setanta, i que s'havien anat corregint en el temps, gràcies al canvi polític que va introduir la democràcia a Espanya.

Per tant, semblava urgent redefinir aquesta política permissiva i impulsar nous projectes amb més determinació. Així, amb l'arribada de nous grups polítics al govern de la Generalitat de Catalunya l'any 2004, es promouen un conjunt de lleis dirigides al control i la gestió de la problemàtica existent.

En aquest sentit és necessari fer referència al text refós de la Llei d'urbanisme, Decret **legislatiu 1/2005**. Entre les seves principals aportacions, cal destacar que estableix un increment de l'autonomia local en relació amb les tramitacions urbanístiques, i obliga que en tots els planejaments que s'aprovin posteriorment a aquesta llei es reservi en els municipis de més de 10.000 habitants i les capitals de comarca un 20% del sostre edificable a habitatge de protecció oficial i un 10% a habitatge concertat, fet que possibilitarà un bon nombre d'habitatges assequibles.¹

De la mateixa manera, i amb l'objectiu de garantir el compliment de les previsions d'habitatge protegit, s'estableix que el planejament urbanístic haurà de fixar els terminis per a l'inici i la finalització d'aquest tipus d'habitatges, constituirà un deure dels propietaris el compliment d'aquestes previsions i es proveirà, en cas d'infracció, la possibilitat d'expropiació per raons urbanístiques. També s'obre un nou camí per augmentar l'oferta d'habitatge social, amb la possibilitat de destinar el 5% de la reserva global del municipi per a equipaments a l'ús d'habitatges rotacionals, per donar resposta a col·lectius amb necessitat d'assistència o emancipació.

També cal ressenyar la necessitat d'incorporar al planejament una memòria social, que analitzi les previsions demogràfiques, les necessitats d'habitatge i la seva adaptació a la demanda, i també la incorporació de criteris de sostenibilitat ambiental, destacant la preservació de la urbanització en terrenys amb pendents superiors al 20%, així com diverses mesures relatives a la protecció del paisatge, el patrimoni i la identitat dels municipis, l'ús racional del territori o la gestió del sòl no urbanitzable.

Finalment, la nova llei determina la necessitat de garantir els drets d'iniciativa, informació i participació ciutadana en la definició i el desenvolupament dels instruments de planeja-

¹ Determinació obligatòria tant en el sòl urbà no consolidat com en l'urbanitzable, sense que calgui aprovar un nou Pla d'ordenació urbana municipal (POUM) o tramitar un Programa d'actuació urbanística municipal (PAUM).

ment urbanístic, així com la reglamentació de les formes de consulta i divulgació dels projectes, l'accessibilitat pública a la informació urbanística i la prestació d'assistència tècnica a la ciutadania per facilitar la comprensió dels documents i projectes.

Les conseqüències previsible de les modificacions introduïdes a la Llei d'urbanisme haurien de ser les següents:

L'ampliació del marc competencial de les entitats públiques empresarials locals i dels ajuntaments, fet que ha de facilitar que la intervenció de l'Administració local sigui més àgil i eficaç. A més, la supressió de molts requisits previs necessaris per aplicar bona part dels instruments urbanístics en matèria de política de sòl i habitatge, que es lligaven principalment a l'aprovació d'un Pla d'ordenació urbana municipal (POUM), ha de permetre la millora en la rapidesa i la capacitat d'intervenció de les administracions.

Un grau més important d'intervenció i tutela de l'Administració en els desenvolupaments urbanístics, fonamentat tant en l'augment dels deures dels propietaris pel que fa a cessions, aprofitaments i obligacions urbanístiques, com en la definició de nous instruments de control de l'actuació privada, especialment per complir les obligacions establertes per promoure l'habitatge protegit.

Fruit d'aquesta millora dels instruments urbanístics disponibles, sobretot per als ajuntaments i les empreses públiques locals, s'augmenta a la vegada el grau de responsabilitat de l'Administració local en l'objectiu de garantir un habitatge digne al segment de població que ha quedat exclòs del mercat. Aquesta capacitat d'intervenció més gran comporta una ampliació dels deures dels agents públics i de la seva responsabilitat.

Les noves capacitats introduïdes en la legislació urbanística permetien també abordar des d'enfocaments nous la degradació creixent dels barris problemàtics. Existien experiències prèvies, majoritàriament en els barris de promoció pública, on les diferents administracions havien dut a terme importants inversions per rehabilitar o substituir les edificacions existents, amb resultats desiguals, ja que en molts d'aquests casos les inversions en obra no s'acompanyaven de programes que permetessin la integració plena i efectiva dels residents. Tot això es va fer més palpable quan es va incorporar la nova immigració que afegia, als problemes detectats fins aleshores, una diversitat cultural desconeguda fins a aquell moment.

Fruit d'aquests coneixements previs i dels nous desafiaments que apareixien, va prendre forma la Llei de millora de barris, àrees urbanes i viles que requereixen una atenció especial (Llei 2/2004), així com el seu desenvolupament reglamentari (Decret 369/04), que intentava donar una resposta coherent i transversal als problemes plantejats.

Aquesta llei, coneguda popularment com «la llei de barris», pretén bàsicament incidir en barris «sensibles» amb dèficits urbanístics i infraestructurals greus i amb problemes so-

cioeconòmics significatius amb l'objectiu final de millorar la qualitat urbana i les condicions de vida de la població de l'àrea. Per fer-ho, es desenvolupa mitjançant una convocatòria anual a la qual els ajuntaments han de presentar els projectes integrals que considerin necessaris i oportuns.²

En aquest sentit, els projectes presentats han de fonamentar la delimitació de l'àrea d'actuació, la descripció de la situació urbanística i socioeconòmica. De la mateixa manera, han de definir una proposta d'actuació articulada en vuit camps, que s'han d'executar en un període d'entre quatre i sis anys: millora de l'espai públic, rehabilitació d'elements col·lectius dels edificis, equipaments, introducció de les tecnologies de la informació, eficiència energètica, equitat de gènere, supressió de barreres arquitectòniques i programes socials i de promoció econòmica. D'altra banda, la llei està dotada d'un fons financer, que en cada convocatòria es distribueix entre els projectes escollits, que subvenciona el 50% de les actuacions pressupostades.

La llei s'està desenvolupant amb molt d'èxit, les administracions locals s'han sumat de manera decidida a la iniciativa, i la millora dels barris s'ha convertit en un dels pilars fonamentals de les polítiques territorials catalanes. Cal destacar que la definició i el desenvolupament dels projectes d'intervenció integral derivats de la Llei de barris estan implicant una necessitat de coordinació entre els diferents agents implicats en els projectes,³ que està afavorint el treball en xarxa a diferents escales.

De la mateixa manera, l'heterogeneïtat de les línies de treball en què s'ha d'intervenir, la diversitat d'agents que s'han d'implicar en els processos i l'elevat pressupost global dels projectes determina la necessitat que els municipis facin un significatiu esforç econòmic i gestor. En aquest sentit, els ajuntaments més petits, els que disposen d'uns recursos econòmics i tècnics més limitats, estan trobant més dificultats per poder atendre el cofinançament i la gestió dels projectes. És per això que potser es podrien plantejar mesures com una presentació de sol·licituds a doble volta⁴ o una flexibilització del model de cofinançament paritari 50% Generalitat de Catalunya - 50% ajuntaments.⁵

D'altra banda, l'experiència en el desenvolupament i la gestió dels projectes de barris també permet visualitzar la necessitat d'establir i desenvolupar models de gestió de ca-

² Excepte en el cas de la ciutat de Barcelona, els diferents ajuntaments només poden presentar un barri per convocatòria.

³ Representants polítics, personal tècnic de diferents àrees i serveis de les diferents administracions, professionals, agents econòmics, col·lectius socials i població en general.

⁴ En aquest supòsit es podria estudiar la possibilitat d'incloure una volta o presentació inicial, de caràcter simplificat, en què simplement s'exposessin les línies mestres del projecte i l'avançament de pressupost, i es facilités una primera selecció dels barris que mostrin una implicació més gran i/o unes garanties més elevades de cara a la gestió i el desenvolupament del projecte.

⁵ En aquest supòsit l'aportació de la Generalitat de Catalunya es podria ampliar o disminuir proporcionalment d'acord amb la dimensió i la capacitat econòmica i de gestió dels municipis.

ràcter integral que analitzin la situació des de la complexitat preexistent. En aquest sentit es fa necessari, encara que no sempre és possible, que el conjunt de l'Ajuntament, tant en el pla tècnic com en el polític (i al marge de la composició del govern municipal), s'impliqui en la redacció i gestió posterior del projecte.

La Diputació de Barcelona i la millora urbana: intervenció en barris amb necessitats d'atenció especial, plans locals d'habitatge i promocions concertades

Al llarg dels últims anys la Diputació de Barcelona ha estat treballant amb l'objectiu de contribuir a la gestió i solució dels problemes de regressió urbanística i degradació social dels barris més desfavorits. En aquest sentit, des de la primera convocatòria de la Llei de barris, la Gerència de Serveis d'Habitatge, Urbanisme i Activitats (GSHUA) ha prestat serveis d'assessorament i assistència tècnica als municipis que així ho han sol·licitat.

Per poder oferir una assistència integral es va constituir la Taula per a la Millora Urbana, estructura transversal participada per les diferents oficines i serveis tècnics de la Diputació de Barcelona relacionats amb la problemàtica dels barris. D'aquesta manera, per a cada convocatòria, i en una primera fase, se sol·licita a tots els membres de la Taula per a la Millora Urbana que aportin els treballs previs que han fet en el municipi i en el barri objecte d'estudi, els criteris i aspectes metodològics que creguin que s'han de tenir en compte de cara a la redacció dels projectes i les propostes concretes d'actuació que considerin oportunes. Aquesta informació és analitzada i tamisada per l'equip tècnic que desenvolupa el projecte,⁶ i una vegada decidides les actuacions que s'inclouran en la proposta, s'invita les diferents oficines i serveis a participar en la seva concreció.

A més, en aquest procés de redacció dels projectes d'intervenció integral es fomenta i s'hi inclou la dimensió participativa, amb l'objectiu d'incorporar al projecte l'opinió i el coneixement de la ciutadania. Així, es fa una anàlisi de la trajectòria i l'estructura associativa i participativa existent en el municipi, s'organitzen tallers de barri i es defineix el pla de participació que s'haurà d'associar al desenvolupament dels projectes.

També s'ha considerat necessari establir un suport de continuïtat per als municipis amb projectes escollits, en el qual també prenen part les diferents àrees i serveis de la Diputació de Barcelona que havien participat en la redacció del projecte. El suport pren normalment la forma d'assistència tècnica a uns responsables municipals, que en la majoria dels casos s'enfronten per primera vegada a programes d'aquesta complexitat.

⁶ Coparticipat per un equip tècnic extern especialitzat, representants polítics i tècnics municipals i l'equip tècnic de la Gerència de Serveis d'Habitatge, Urbanisme i Activitats de la Diputació de Barcelona.

D'aquesta manera es convoquen reunions periòdiques amb els representants polítics i tècnics del municipi (normalment de caràcter mensual) amb l'objectiu de facilitar la gestió i resolució dels tràmits, processos i problemes que es plantegen en el desenvolupament del projecte. En funció de l'ordre del dia prèviament consensuat, assisteixen a la reunió els membres de la Taula per a la Millora Urbana necessaris per analitzar les qüestions plantejades.

El resultat d'aquest treball en xarxa és molt satisfactori i ha permès que els projectes definits i en desenvolupament s'hagin enriquit de la pluralitat d'enfocaments, propostes i formes de gestió.

Amb l'objectiu d'aprofundir en el tractament dels problemes, la línia d'intervenció en barris amb necessitats d'atenció especial es complementa amb iniciatives en matèria d'habitatge. Així, des de la Diputació de Barcelona, en col·laboració amb el sector privat més conscient de la problemàtica existent, es posa a disposició dels ajuntaments un model de promoció protegida concertada.

En aquest sentit, una vegada que el municipi encarrega la gestió de la promoció a la Diputació de Barcelona, s'analitza la situació urbanística i es fa l'encaix urbanístic i econòmic, de conformitat amb l'Ajuntament, per promoure el concurs perquè els promotors interessats que acceptin les condicions exigides puguin presentar la seva oferta i executar després la promoció. Posteriorment també es duen a terme les funcions de control del desenvolupament de l'obra i de l'adjudicació dels habitatges; si la promoció és en venda se subhasta el sòl, i si és en lloguer es proposa un dret de superfície o una concessió. En els dos casos s'estableix el pagament d'un cànon anual que ha d'abonar el promotor.

A més, i amb la convicció que cal dotar els municipis d'una eina necessària per definir i aprovar les seves estratègies en política d'habitatge, s'ofereix la possibilitat d'elaborar un Pla local d'habitatge (PLH) en el qual, després d'analitzar les característiques del municipi, es defineixen les actuacions que es consideren viables, s'estudien les promocions i intervencions que es poden fer en el sòl disponible i es prepara el sòl per a promocions a mitjà termini. Per fer-ho possible, s'ha analitzat tota la legislació i s'ha creat un catàleg d'instruments tècnics per a les polítiques d'habitatge, que permet analitzar les possibilitats més interessants per a cada municipi. En aquest sentit, sovint, l'increment del sòl cedit als municipis derivat de la nova legislació, juntament amb la pressió dels operadors que volen consolidar-se en el mercat de l'habitatge protegit, pot derivar en productes immobiliaris que no s'adaptin a la demanda existent, motiu pel qual es tracta de ser prudent en el disseny i la concepció dels productes immobiliaris.

En el marc dels Plans locals d'habitatge, s'estudia complementàriament la viabilitat de constituir una Oficina Local d'Habitatge (OLH), eina fonamental per gestionar la problemàtica existent. Quan la massa crítica és suficient, la creació d'aquestes oficines es

considera necessària per especialitzar els seus integrants en totes les polítiques que s'han d'impulsar en relació amb el problema de l'habitatge.

La creació d'una OLH és una línia que cal explorar davant de realitats com l'existència d'un parc vacant, la resistència dels propietaris a oferir els habitatges en lloguer i la necessitat d'una oferta de lloguer social o assequible, motivada per una demanda social creixent (bàsicament joves, famílies amb ingressos baixos i persones immigrades). En aquest sentit, s'ha definit un model i s'ofereix als municipis informació sobre bones pràctiques contrastades en la matèria, cosa que els permet iniciar l'experiència amb el mínim risc i el màxim rendiment possible. En tot cas, només s'ajuda a la creació d'una oficina única que presenti un caràcter integral i que posi un èmfasi especial en la rehabilitació del parc d'habitatges existent i el control de la dispersió urbana.

Reptes, criteris i pautes per a la transformació urbana, la millora dels barris i la (re)construcció de la ciutat

Al llarg del llibre, reconeguts especialistes s'apropen amb més profunditat a les diferents qüestions apuntades en aquestes línies. En aquest sentit, la complexitat de l'espai urbà, la «crisi permanent» del planejament urbanístic, el problema de l'habitatge, la progressiva segregació espacial dels grups socials de la ciutat, els costos ambientals, socials i econòmics del model territorial o les noves demandes i necessitats urbanes, es troben a la base sobre la qual es fonamenten alguns dels reptes de la (re)construcció de la ciutat a partir de la millora urbanística i social dels barris:

La dimensió integral de les propostes i iniciatives per a la millora de barris, sobre la base tant de l'enfortiment de les dimensions social, ambiental i de gènere de la urbanística com de la complementació entre instruments de diversa naturalesa (ordenació física, dinamització cultural, cohesió social, desenvolupament econòmic, gestió prudent dels recursos, etc.). En aquest àmbit prenen una importància especial aspectes com la integració de les consideracions ambientals, mitjançant l'avaluació ambiental estratègica de plans i programes, la gestió prudent dels recursos ambientals i la incorporació del coneixement de les disciplines integrades en les ciències ambientals i socials.

La implicació i coresponsabilització ciutadana en els projectes de millora de barris a partir de la potenciació de la participació ciutadana i de la seva consideració com a dret (i en certa manera com a deure) bàsic de la població. No hi ha cap dubte que la implicació de la ciutadania en les propostes facilita la capitalització del coneixement col·lectiu i la identificació dels espais articuladors de la identitat sociocultural de la comunitat, a la vegada que afavoreix que les propostes contribueixin al dinamisme, la cohesió, la vitalitat i l'habitabilitat dels barris.

La dinamització dels instruments urbanístics dirigits a la intervenció en sòl urbà, fonamentada tant en la revaloració i consolidació dels instruments existents com en la definició de noves fórmules i eines. De la mateixa manera, el dret a un habitatge digne i el deure de conservació i rehabilitació fonamenten la necessitat de complementar aquestes mesures amb una intervenció activa del sector públic en la política de sòl, en la promoció i rehabilitació d'habitatge, en el foment del lloguer, en la valoració social de les formes d'habitatge assequible o la incorporació de pautes i mesures de millora de l'eficiència energètica d'edificis, infraestructures i sistemes urbans.

El foment de la investigació i del desenvolupament de projectes pilot en nous camps de treball, i sobre la base de la concertació i cooperació entre l'Administració, els agents econòmics i socials i la Universitat. A més, es mostra necessari aprofundir en el desenvolupament de la millora de l'eficiència energètica, la reutilització d'edificis i immobles en desús, la programació d'usos temporals, la rehabilitació amb finalitat social, l'autorehabilitació o la millora de l'habitabilitat a partir dels canvis en les formes d'ús i gestió de l'espai públic, per esmentar alguns exemples.

La valoració de fórmules de governabilitat flexible i la importància dels instruments de gestió i seguiment com a via d'apropament i adaptació a la complexitat de les problemàtiques dels barris. D'aquesta manera cal definir polítiques concretes per a cada cas, adaptades a les casuístiques específiques de cada lloc, fonamentades en la formulació participada i la gestió concertada, i coparticipades pels diferents agents implicats: administracions públiques, agents socioeconòmics locals, teixit associatiu i conjunt de la ciutadania.

En tot cas, aquesta sèrie de criteris i pautes parteixen de la necessitat de generar un apropament entre la lògica i la retòrica dels processos i projectes de millora de barris sobre la base de la coherència i conseqüència entre teoria i pràctica. No es tracta tant de controlar i dirigir els processos urbans, de modelar i dissenyar barris ideals, com de dirigir els instruments de planificació i gestió urbana a la comprensió i posada en relleu de la complexitat urbana, la superació de les injustícies i diferències generades pel mercat, i la dinamització sociocultural de la ciutadania.

De la mateixa manera, no es pretén esgrimir un procés de negació del passat immediat, sinó que es tracta de contribuir a un procés de reflexió sobre quines noves condicions, necessitats i alternatives s'han d'instrumentar perquè els valors de l'equació política urbana / desenvolupament democràtic encara funcioni en les noves condicions actuals. Per això el curs i el llibre ofereixen molts vessants d'entrada, no solament el dels nous instruments de les polítiques urbanístiques, sinó en especial el dels nous actors i les seves formes d'articulació amb aquestes polítiques.

De tot això parlem, reflexionem i discutim en el curs del CUIMPB, a la vegada que oferim diverses dimensions crítiques i alternatives, perquè els processos d'aquesta transformació urbana no es limiten a les dimensions més socials, comentades més amunt. I per això en aquest llibre s'ofereixen canals o, millor dit, camins, ja que, a més d'alternatives en diversos camps, s'hi recullen també experiències que podran ser d'utilitat per formular polítiques urbanes, i que ajudaran a facilitar l'existència de ciutats més habitables i justes sobre la base de la transformació i millora integral dels barris.

Part 1

**Reptes i necessitats
socials de la ciutat
(occidental)**

1. La generalització de l'ennobliment: de l'anomalia local a la «regeneració urbana» com a estratègia global urbana¹

Neil Smith. Professor d'antropologia i geografia. City University of New York

Des de la dècada del 1970 fins a principis del segle XXI s'ha desenvolupat un nou tipus d'urbanisme en què l'ennobliment és la dimensió principal. Es basa en un principi que considera l'ennobliment un procés diferenciat:

D'un en un, molts dels barris obrers de Londres han estat envaïts per la classe mitjana-alta i baixa. Cavallerisses i casetes modestes i degradades –de dues habitacions a la planta baixa i dues a la planta alta– s'han transformat, en acabar els contractes d'arrendament, en residències luxoses. Cases victorianes més grans, que s'havien anat degradant i s'utilitzaven com a albergs o eren habitades per diverses persones, s'han tornat a modernitzar... Quan el procés d'ennobliment comença en un districte, avança ràpidament fins que desplaça tots o la majoria dels seus estadants de classe treballadora i canvia el caràcter social del districte.²

De manera gairebé poètica, Ruth Glass va capturar la novetat d'aquest nou procés a través del qual una nova burgesia urbana transformava els barris obrers. Trenta anys més tard es tornava a proclamar a Londres una nova visió dels centres urbans. El que segueix és un extracte del decret del 1999 per al «renaixement urbà», publicat per una comissió urbana especial nomenada pel Departament britànic de Medi Ambient, Transport i de Regions:

La comissió urbana de treball ha d'identificar les causes del deteriorament urbà [...] i solucions pràctiques per retornar les persones a les nostres ciutats i els nostres districtes urbans. Ha d'establir una nova visió de la regeneració urbana. [Durant els propers 25 anys] s'hauria de construir el 60% dels habitatges nous en terrenys prèviament urbanitzats [...]. Hem perdut el control sobre les nostres ciutats, permetent que s'espantlessin amb un disseny pobre, la dispersió econòmica i la polarització social. L'inici del segle XXI és un moment de canvi [que ofereix] l'oportunitat d'un renaixement urbà.³

¹ Traducció al català, amb permís de l'autor, de l'original «Gentrification Generalized: From Local Anomaly to Urban "Regeneration" as Global Urban Strategy». FISHER, M. i DOWNEY, G. (eds.): *Frontiers of Capital: Ethnographic Reflections on the New Economy*, 2006.

² GLASS, R. *London: Aspects of Change*. Centre for Urban Studies and MacGibbon and Kee, 1964.

³ UKDETR. *Towards an Urban Renaissance*, 1999. www.regeneration.detr.gov.uk/utf/renais/1.htm

Naturalment, el llenguatge del renaixement urbà no és nou. Ja era molt utilitzat als Estats Units abans que Ruth Glass encunyés el terme *gentrification*, però el seu sentit ha canviat totalment. Hi ha hagut una expansió iterativa en l'escala d'ambicions per a la reconstrucció urbana: mentre que la renovació urbana per part de l'Estat després de la guerra en ciutats occidentals va incentivar una primera manifestació del procés de gentrificació, aquest ennobliment i la intensa privatització del sòl urbà i els mercats immobiliaris des de la dècada del 1980, ha servit de plataforma per a plans de regeneració urbana que han sobrepassat de llarg la renovació urbana de la dècada del 1960. L'estat actual de regeneració urbana mostra una generalització de l'ennobliment en l'entorn urbà.

Cal considerar algunes diferències clau en els punts de vista de Glass i el Departament britànic de Medi Ambient. Mentre que, segons Glass, l'ennobliment de la dècada del 1960 era una raresa en el mercat immobiliari d'Islington, l'esport urbà pintoresc de les classes professionals modernes de barrejar-se amb les masses ha esdevingut, a finals de segle, un dels objectius principals de les polítiques urbanes britàniques. Mentre que els protagonistes de la història de Glass se suposava que eren immigrants de classe mitjana-alta, 35 anys més tard els agents de la regeneració urbana són societats governamentals, corporatives o governamentals i corporatives. Un procés aparentment fortuït, similar al que va aparèixer en el mercat immobiliari de la postguerra, està sent planificat escrupolosament i ambiciosa en l'actualitat. El que va ser completament caòtic és cada vegada més sistematitzat. A escala i en diversitat, el procés d'ennobliment ha evolucionat ràpidament, fins al punt que els projectes de rehabilitació residencial que van ser tan paradigmàtics a les dècades del 1960 i el 1970, en l'actualitat semblen puntuals, no només en el paisatge urbà, sinó també en els textos de teoria urbana.

I el que és més important, una realitat molt local que al principi s'identificava amb ciutats capitalistes de relleu, com ara Londres, Nova York, París i Sidney, actualment es considera global. L'evolució ha estat tant vertical com lateral. Per una banda, l'ennobliment ha davallat en la jerarquia urbana i es fa evident en grans ciutats, en ciutats prèviament industrials com Cleveland i Glasgow, ciutats més petites com Malmö o Granada i, fins i tot, a petites localitats comercials, com Lancaster, Pensilvània o Eské Krumlov, a la República Txeca. D'altra banda, el procés s'ha difós geogràficament, com mostren els informes d'ennobliment, des de Tòquio fins a Tenerife,⁴ de São Paulo a Puebla, Mèxic,⁵ de Ciutat del Cap⁶ al Carib,⁷ de Xangai a Seül.

⁴ GARCIA, L. M. «Gentrification in Tenerife». Text presentat a ISA Group 21 Conference, Amsterdam, 2001.

⁵ JONES, G. A. i VARLEY, A. «The Reconquest of the Historic Centre: Urban Conservation and Gentrification in Puebla, Mexico», *Environment and Planning A* 1999; 31, pp. 1547-1566.

⁶ GARSIDE, J. «Inner-city Gentrification in South Africa: the case of Woodstock, Cape Town», *GeoJournal* 1993; 30, pp. 29-35.

⁷ THOMAS, G. A. «The Gentrification of Paradise: St. John's, Antigua», *Urban Geography* 1991; 12, pp. 469-487.

Evidentment, aquestes experiències són molt diverses i també ho és la seva distribució, molt més que els primers casos d'ennobliment europeus o nord-americans. Sorgeixen d'economies locals i centres culturals bastant diversos i connecten per moltes vies complexes per tal de fer créixer les economies polítiques nacionals i globals. El més important, no obstant, és la rapidesa amb què evoluciona aquest procés urbà tan marginal i alhora distint, identificat per primera vegada a la dècada del 1960, i la seva transformació en una dimensió important de l'urbanisme contemporani. Ja sigui de manera puntual, segons Glass, o com a mètode d'organització social durant el segle XXI, l'ennobliment anuncia un desplaçament dels centres urbans dels residents de classe obrera. És més, la naturalesa classista del procés, molt clara a la versió de Glass del concepte, sovint queda amagada en la xerrameca del govern laborista britànic. Aquest silenci simptomàtic diu molt de la geografia social i cultural canviant de la ciutat, a més de la també canviant geografia econòmica, i mostra senyals visibles del canvi. Com a mostra de la transformació que comporta l'ennobliment m'agradaria començar amb el cas de la ciutat de Nova York, on el procés ha esdevingut un dels factors determinants en l'urbanisme i on es poden identificar les tres fases de l'ennobliment. La intenció no és presentar Nova York com un model, sinó seguir el fil històric del desenvolupament d'aquest fenomen com a procés diferenciat, abans de traslladar-se a Europa, on pot haver evolucionat més ràpidament.

Dimensions del canvi: la ciutat de Nova York

La història de l'ennobliment a Nova York es pot dividir en tres fases. La primera va tenir lloc abans de la recessió i la crisi fiscal que es van desencadenar després del 1973, i la segona va aparèixer a finals de la dècada del 1970 i es va estendre durant gairebé tota la dècada del 1980. La tercera fase va seguir la recuperació econòmica de la ciutat entre el 1994 i el 1996. Segons argumenta Jason Hackworth en una anàlisi històrica de l'ennobliment de la ciutat, les tres fases tenen uns trets diferencials. La primera es podria anomenar *ennobliment esporàdic*; la segona es tractaria d'un procés *ancorant*, segons Hackworth, i la tercera, la podríem considerar d'*ennobliment generalitzat*.⁸

Ennobliment esporàdic (dècada del 1950 - mitjan dècada del 1970).

A la primera fase, com va passar a Londres, el procés va ser fortuït i isolat, és a dir, esporàdic. En segles anteriors ja s'havia dut a terme la rehabilitació d'habitatges deteriorats, i quan es va iniciar una sèrie de rehabilitacions en llocs com Greenwich Village, al sud de Manhattan, a la dècada del 1950, acompanyada d'una gran aflluència de resi-

⁸ HACKWORTH, J. *The Third Wave*. Ph. D dissertation, Rutgers University, 2000.

dents de classe mitjana i mitjana-alta, no es va considerar cap indicatiu del nou procés que s'anomenaria «ennobliment». Al cap i a la fi, es tractava d'un barri que ja havia viscut diverses onades d'immigració bohèmia des del segle XIX, i mentre que el panorama artístic/popular i contracultural que va sorgir a les dècades del 1950 i el 1960 va ser una novetat cultural radical, en termes immobiliaris es podria considerar més com un fenomen semblant al de temps passats que com un de nou. L'ennobliment incipient va ser totalment eclipsat per contínues migracions de població blanca als suburbis i el tancament o el trasllat de negocis de manufactura obsolets agrupats al principal districte de negocis.

Quan van començar a aparèixer noves experiències d'ennobliment en altres barris de Nova York durant la dècada del 1960 –Soho, Upper West Side, Brooklyn Heights– i van sorgir en altres ciutats com Philadelphia, Washington D. C. i San Francisco, a part de Londres o Vancouver, ja es començaven a reconèixer els punts en comú dels diferents casos, però no va ser fins a la dècada del 1970 que l'etiqueta d'«ennobliment», nascuda a Londres, no va començar a circular per Nova York com a descripció d'un nou procés. Va ser benvinguda pels urbanistes perquè es veia com un indicatiu de canvi cultural i econòmic després de dècades d'aparent declivi urbà, però els llogaters, activistes de l'habitatge i molts residents de classe obrera van rebre amb recel un procés que amenaçava amb desplaçar-los dels seus barris.

En gran mesura, el procés fou esporàdic i de poca entitat perquè les institucions financeres no invertien quantitats significatives en zones que encara es consideraven «deteriorades».⁹ L'estat tampoc no havia dut a terme massa planificació pel que fa a una reconstrucció urbana més exhaustiva. El nou pla urbà proposat el 1977 pel president Jimmy Carter no es va arribar a materialitzar i va ser la darrera proposta seriosa al segle XX per tal de connectar el destí econòmic de les ciutats al de l'economia dels Estats Units.

Ennoblement ancorant (finals de la dècada del 1970 - 1989).

La crisi fiscal de Nova York (1973-1977) va precipitar un profund canvi estructural, que encara perdura al segle XXI, en la geografia, l'economia, la política i la cultura de la ciutat. Les causes van ser locals, com la dependència de molts grans bancs de tipus d'interès estables, que van fluctuar de bons municipals d'alt interès i altres formes de préstec públic, i el deute extraordinari de governs locals successius. Però la crisi fiscal també va esdevenir una resposta a la geografia històrica contradictòria de l'expansió suburbana i a la manca d'inversió econòmica urbana i el declivi del centre, així com en economies nacionals i internacionals en crisi després del 1973.¹⁰

⁹ Els urbanistes i erudits usaven el terme *epidemiològic* («deteriorat») per parlar de barris pobres, sovint negres o llatins. És un eufemisme social, resultat de la manca d'inversió dels propietaris i l'Estat.

¹⁰ TABB, W. *The Long Default*. Monthly Review Press. New York, 1982.

D'acord amb la teoria de diferència potencial del benefici, les causes de l'ennobliment rau en la mobilitat geogràfica del capital i els patrons històrics d'inversió i manca d'inversió en entorns urbans: la inversió en suburbis durant gran part del segle xx i la conseqüent manca d'inversió en centres urbans estableixen les condicions econòmiques i geogràfiques per a una reinversió específica més gran al centre.¹¹

Així doncs, la reestructuració de l'economia política de la ciutat al principi de la crisi fiscal va tenir un efecte important. En primer lloc, va intensificar els nivells de desinversió al centre i als barris urbans, abaratint els preus del terreny i els habitatges en barris vells i deteriorats. Els petits propietaris que no van poder fer front a la recessió van vendre a inversors immobiliaris. Quan va repuntar la reinversió a finals de la dècada del 1970 es va invertir una quantitat de capital sense precedents a Manhattan i els barris dels voltants per aprofitar el mercat devaluat que hi havia.

El procés d'ennobliment que va arrelar a finals de la dècada del 1970 i va perdurar durant el *boom* dels anys vuitanta va ser força diferent de l'anterior procés, més esporàdic. En primer lloc, el rol que poguessin haver tingut els compradors particulars en la fase d'ennobliment esporàdic de l'etapa anterior va ser eclipsat. El govern local es va involucrar en nous programes públics i va donar subsidis generosos per a la rehabilitació d'edificis. L'extraordinària centralització del poder econòmic i polític a l'inici de la crisi fiscal –inicialment hi havia una petita Corporació d'Assistència Municipal al capdavant del govern, i després la Junta d'Emergència de Control Financer, totes dues dominades per banquers– va portar a la provisió d'altres incentius públics per als promotors, des de reduccions d'impostos fins a eximents de zona per a subsidis en què es permetia als promotors construir habitatges de luxe en terrenys públics, si en reservaven un tant per cent (normalment el 20%) per a arrendaments baixos o moderats. Sovint, les unitats subvencionades no es trobaven en la mateixa localització que les de luxe: mentre que les últimes se solien ubicar en barris cèntrics, les altres eren en barris dels afores.

Com que els subsidis públics van ajudar a engreixar el ja creixent capital privat en projectes d'ennobliment, el caràcter d'aquest procés va evolucionar de manera significativa. La sociòloga Sharon Zukin va documentar aquesta transició al Soho a finals de la dècada del 1970, en què els inversors inicials en espais de manufactures –particulars, sovint artistes o arquitectes– es van veure molt sobrepassats per promotors professionals interessats en propietats aburgesades pel seu valor de revenda o lloguer. I, a la vegada, més diners representaven projectes més importants.

¹¹ SMITH. «Toward a Theory of Gentrification: A Back to the City Movement by Capital not People», *Journal of the American Planning Association* 197; 45, pp. 538-548.
– *New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*. Routledge. New York, 1996.

La major implicació de promotors corporatius en el procés va coincidir amb un major interès per part de les institucions financeres d'invertir en zones que havien ignorat prèviament. Això va ser en part provocat per normatives estatals contràries al *redlining*, pràctica segons la qual els bancs tracen línies vermelles en un plànol al voltant de barris deteriorats i neguen crèdits o hipoteques a la zona. Però les noves polítiques de *greenlining* es van aplicar a aquestes zones i van animar els responsables dels crèdits a concedir tants crèdits com fos possible –també se'ls va convèncer que els mercats de propietat immobiliària del centre de la ciutat, on hi havia moltes diferències en les rendes, representaven en aquells moments una mina d'or per a la inversió. Durant aquest període l'abast de l'ennobliment també començà a créixer, ja que barris que en un principi no es van veure afectats pel procés en van anar esdevenint objectius sistemàtics. El Lower East Side, un barri molt divers (amb una mescla de jueus de l'Europa de l'Est, porto-riquenys i xinesos), va veure senyals importants d'ennobliment després de la crisi fiscal. Barris més allunyats, com ara Park Slope, a Brooklyn, o Hoboken i parts de la ciutat de Jersey, van generar un gran interès immobiliari. Fins i tot un lloc tan inhòspit com Harlem va ser objecte del procés a finals dels anys vuitanta (Smith, 1996).

Mentrestant, el govern federal de Ronald Reagan va retirar en gran mesura el suport als sistemes de serveis socials establerts durant el *New Deal*. Es va deixar de banda la classe treballadora i més pobra de la ciutat i es van retallar la ja reduïda construcció d'habitatges protegits i els programes de subsidi existents. *Laissez faire* va esdevenir el lema imperant: quan l'Estat no actua i els activistes protesten, el resultat se suposa que ha de ser just. Però l'Estat sí que actuava. Encara que els subsidis per al desenvolupament urbà i l'ennobliment a gran escala també es van veure afectats, el procés estava suficientment establert i les fonts privades de finançament eren prou actives com perquè el creixement del mercat immobiliari resistís durant la dècada del 1980; el procés començava a prendre vida pròpia. Per manca d'alternatives, era la política d'habitatge a Nova York a finals de la dècada del 1980.

Res d'això no va passar sense oposició. A mesura que el llenguatge i la realitat de l'ennobliment inundaven els mitjans durant la dècada del 1980 i la nova classe mitjana urbana i jove era batejada com a *yuppie*, els efectes del procés s'anaven fent cada vegada més evidents.

El nombre de desallotjaments es va disparar, així com el nombre de «sense sostre» (estimat en uns 100.000, és a dir, el 1,5% de la població de la ciutat). En tots els barris es van mobilitzar organitzacions en defensa dels drets dels llogaters, connectades mitjançant una xarxa d'habitatges que abraçava tota la ciutat. La denúncia de l'ennobliment era un dels seus objectius principals. Les lluites en contra van culminar entre el 1988 i el 1991 amb la presa de Tompkins Square Park, al Lower East Side, per part d'activistes, llogaters, oku-

pes i sense sostre, en resposta a l'intent de la policia d'imposar un toc de queda. El Departament de Policia de Nova York no va reconquerir el parc fins al 1991 (Smith, 1996).

A diferència de l'ennobliment esporàdic que va tenir lloc abans de la crisi fiscal, aquesta segona fase va ser molt més sistemàtica. Va ancorar-lo, segons Hackworth (2000), com a ingredient d'una reestructuració urbana més àmplia. Es va deixar de considerar una anomalia en els mercats immobiliaris de les grans ciutats per passar a ser un component significatiu d'una major remodelació econòmica, social i política de l'espai urbà.¹² A mesura que Nova York consolidava el seu abast en les funcions de comandament que es van associar a les «ciutats globals», l'ennobliment proporcionava habitatge a noves generacions de professionals joves i ambiciosos que treballaven a la multitud d'empreses financeres i corporatives de la ciutat. Mentre el Lower East Side desenvolupava un significatiu procés d'ennobliment, l'art provinent d'aquest barri durant la dècada del 1980 va guanyar una reputació significativa en el panorama artístic internacional, la qual cosa va comportar la globalització econòmica i cultural, en què el mateix procés d'ennobliment local jugava un paper estimulants i n'era una forma d'expressió.

Ennoblement generalitzat (1994- ?).

Malgrat la recessió de mitjan dècada del 1970 i la conseqüent crisi fiscal que va afectar seriosament el mercat immobiliari de la ciutat, l'ennobliment va avançar ràpidament durant aquest temps. De la mateixa manera, la recessió més suau del període 1980-1982 va tenir uns efectes mínims en el procés.¹³ Fins als anys vuitanta, doncs, l'ennobliment semblava haver restat prou marginal per al gran mercat immobiliari i l'economia política de la ciutat com per sobreviure a la recessió sense veure's excessivament afectat. En canvi, la depressió econòmica que va començar el 1989 després de la caiguda de la Borsa del 1987 va posar pals a les rodes en barris de tota la ciutat.

L'ennobliment, que en aquells moments ja es trobava suficientment integrat als circuits de mobilitat de capital, es va veure molt retallat, així com la major part del mercat immobiliari. Els lloguers van caure i la rehabilitació residencial i la nova construcció es van reduir al mínim; una nova onada de fallides va afectar els petits propietaris. En aquesta nova crisi econòmica també va sorprendre la predicció, per part d'experts del sector immobiliari i alguns acadèmics, que l'ennobliment havia estat un fenomen passatger que prenia el camí del *boom* de la Borsa durant la dècada del 1980. Deien que la nova realitat era el «desennobliment».¹⁴

¹² SMITH, N. i WILLIAMS, P. «From Renaissance to Restructuring: The Dynamics of Contemporary Urban Development», A: SMITH, N. i WILLIAMS, P. (eds.). *Gentrification of the City*. Alen and Unwin. Boston, 1986.

¹³ Es poden consultar dades similars sobre Adelaida i Vancouver a BADCOCK, 1992, i LEY, 1992.

¹⁴ BAGLI, C. V. «'De-gentrification' Can Hit When Boom Goes Bust», *New York Observer* Agost 1991; pp. 5-12. BOURNE, L. «The Demise of Gentrification? A Contemporary and Prospective View», *Urban Geography* 1993; 14, pp. 95-107.

Certament, en barris més marginals on la primera transformació significativa va arribar durant la segona fase –Williamsburg i Fort Greene a Brooklyn, Long Island City a Queens, Hell’s Kitchen a Manhattan i molts altres–, l’ennobliment i la major part d’inversions immobiliàries es van frenar. A Harlem també es va aturar la rehabilitació d’edificis tradicionals que s’havia iniciat a finals de la dècada del 1980. Però en barris més cèntrics, com el Soho i l’Upper West Side, el procés no es va arribar a aturar del tot a principis dels anys noranta. Al Lower East Side, la reobertura el 1993 d’un Tompkins Square Park, remodelat i vigilat per la policia, va iniciar una nova onada d’ennobliment, encara que local. Però el pronòstic del desennobliment com a nova norma era efímer i tenia poca visió de futur (Lees i Bondi, 1995) i, tot i que va ser una recessió llarga i dura per a la ciutat i una recuperació irregular geogràficament, el procés va començar a reproduir-se el 1994 i ja estava en plena forma el 1996.

Aquesta tercera fase ha generalitzat l’ennobliment per tota la ciutat. Geogràficament, ha anat arrelant en barris cada vegada més allunyats del centre, on els habitatges són més nous que els barris del segle XIX que primer s’hi van veure afectats. A finals de la dècada del 1990, per primera vegada, es detectava més ennobliment a Brooklyn, Queens i New Jersey que a Manhattan. A la vegada els districtes més centrals ja afectats per la segona fase van començar a omplir les interstícies, edifici per edifici, barri per barri. Al Lower East Side molts dels primers burgesos relacionats amb el món de l’art van haver de marxar per motius més econòmics que culturals, quan es van disparar els lloguers, i aquest barri, que havia estat avantguardista, es va anar transformant en una zona de rendes altes per a professionals blancs.¹⁵ A Harlem, mentre que l’ennobliment de la dècada del 1980 havia colonitzat els extrems, en els anys noranta va començar a afectar edificis cèntrics,¹⁶ com havia planejat «l’estratègia de redesenvolupament» de la ciutat el 1982.

Encara és més important la generalització sectorial de l’ennobliment. Mentre que l’ennobliment esporàdic es limitava a omplir alguns forats del mercat immobiliari i l’ancorant va implantar transformacions de la classe residencial en una xarxa més àmplia de reestructuració urbana, la tercera fase, des de mitjan dècada del 1990, ha transformat el procés de dalt a baix. A més d’edificis rehabilitats, implica cada vegada més nous restaurants i centres comercials al centre de la ciutat, parcs al front marítim i teatres, edificis d’oficines i museus amb marca pròpia, destinacions turístiques de tots tipus, complexos culturals –entre altres superdesenvolupaments en el paisatge urbà. L’ennobliment de Nova York a les dècades del 1950 i el 1960 va representar el rebuig de la modernitat comercial de llocs com Times Square per part de la classe mitjana. Cap a la dècada del

¹⁵ SMITH i DiFILIPPIS. «The Reassertion of Economics: 1990s Gentrification in the Lower East Side», *International Journal of Urban and Regional Research* 1999; 23, pp. 638-653.

¹⁶ BRASH J. *Gentrification in Harlem? A Second Look*. Masters Thesis, Columbia University, 2000.

1990, la reconstrucció exhaustiva de Times Square o l'Atlantic Terminal de Brooklyn, cadascun amb botigues i grans magatzems de marca, galeries comercials turístiques, oficines, teatres i restaurants, no només genera feina, oci i vida a la ciutat, sinó que representa l'ennobliment de la ciutat com una conquesta integrada de l'espai urbà en què el component residencial no es pot dissociar amb facilitat del panorama laboral, recreatiu i de consum.

L'ennobliment ja no és només una estratègia immobiliària; és la figura capdavantera del canvi metropolità al centre urbà. Com abans, és una conquesta de classes de la ciutat, però ja no expressa els interessos classistes de què parlava Ruth Glass, la nostàlgia aristocràtica de la Society Hill de Philadelphia o el Bohemian Greenwich Village durant els anys cinquanta i seixanta. Aquesta generalització de l'ennobliment és, en part, la seva democratització. Actualment genera paisatges urbans assequibles per a la classe mitjana i alta –els sense sostre són desplaçats amb rapidesa– que contribueixen a la formació d'identitats de classe, tot i que de formes molt diferenciades. Qualsevol pot passejar per la nova Times Square, però pocs aconseguen feina en els nous edificis d'oficines de Reuters i Condé Nast. Qualsevol que no se senti intimidat per aquest espai tan vigilat i que no sigui interceptat pel visible personal de seguretat quedarà bocabadat en veure l'opulència comercial de la torre Trump, a la Cinquena Avinguda, un edifici que amalagma habitatges amb el consum comercial; però molt pocs poden permetre's els 10.000 dòlars mensuals que costa un pis de dues habitacions. Així com la televisió llança el missatge que les vides dels rics i famosos són la norma social a què tothom pot aspirar, l'ennobliment produeix un paisatge urbà que transmet les mateixes aspiracions. En aquest paisatge aparentment democratitzat, l'extraordinària inequitat del consum expressa el poder reduplicat de classe que va donar impuls al procés de l'ennobliment en un primer moment.

L'ennobliment com a estratègia urbana global

Fins ara ens hem centrat en Nova York perquè la ciutat ha estat en ella mateixa una versió de l'evolució de l'ennobliment que, en quatre dècades, va passar de ser una anomalia a ser una estratègia urbana planificada. En realitat, de totes maneres, aquesta evolució també ha tingut lloc de manera molt diversa en altres ciutats i barris i a diferents ritmes. En algunes ciutats, com per exemple la ciutat de Mèxic, el procés ha estat encara més capitalitzat o estès que a Nova York. Igualment, es localitza al districte central, a més de a Coyoacán, i la demarcació de tres fases diferenciades hi té poca validesa empírica.

A Seül o a São Paulo, el procés es troba aïllat geogràficament i en els seus inicis. Al Carib, les creixents connexions entre l'ennobliment i el capital global solen filtrar-se a la in-

dústria del turisme, donant-li un caràcter diferent. Així mateix, la transformació de quilòmetres i quilòmetres d'antics molls i magatzems a tots dos costats del riu Tàmesi suggereix que el procés a Londres és encara més expansiu que a Nova York. Seria un error, doncs, considerar el «model de Nova York» com un paradigma i mesurar el progrés de l'ennobliment en altres ciutats d'acord amb les etapes que hi hem identificat. Això és exactament el que *no* pretenc. En la mesura que és una expressió d'extenses relacions socials, econòmiques i polítiques, l'ennobliment a cada ciutat en particular expressarà les peculiaritats del lloc com a espai urbà.

Tenint en compte això, la trajectòria de l'ennobliment, remarcada pel cas de Nova York, té una validesa més àmplia. Aquest és l'argument de més pes que vull deixar clar: a diferents nivells, l'ennobliment, a la dècada del 1990, va evolucionar cap a una estratègia urbana crucial per als ajuntaments, consorts del capital privat, en ciutats de tot el món. La política urbana liberal, que a Europa datava de finals del segle XIX en alguns llocs, i a Amèrica del Nord, de l'era progressista, cimentada en el *New Deal* de Roosevelt, es va veure frustrada amb les crisis econòmiques dels anys setanta i les administracions conservadores nacionals posteriors a la dècada del 1980. Des de Reagan fins a Thatcher, i més tard Kohl, les provisions d'aquesta política urbana liberal eren sistemàticament desmantellades a escala nacional, una tasca que van completar els líders neoliberals posteriors, com Clinton, Blair i Schröder.

Aquests canvis polítics van eliminar les restriccions de les polítiques sobre l'ennobliment i van fomentar la transformació del mercat privat subvencionat de l'entorn urbà. La nova fase, per tant, s'integra en conquestes més àmplies no només d'abast nacional, sinó també urbanes, i a finals del segle XX, l'ennobliment, que coordina la planificació pública amb capital públic i privat, s'ha traslladat cap al buit que va deixar la fi de la política urbana liberal. En altres llocs on les ciutats no van ser governades per polítiques liberals durant gran part del segle XX, la trajectòria del canvi ha estat molt diferent, tot i que l'adopció d'una estratègia, concebuda àmpliament per antics centres com a estratègia urbana competitiva al mercat global, segueix una direcció similar. Pel que fa a això, el neoliberalisme del canvi de segle anuncia la convergència entre les experiències urbanes de les grans ciutats del que s'anomenava el Primer i el Tercer Món. Amb tot, aquest argument no s'hauria de portar gaire lluny. Els països vells del Primer Món segueixen acollint els casos principals d'ennobliment als primers anys del segle XXI, i està poc clar com es desenvoluparà el procés a l'Àsia, a Amèrica Llatina i a algunes zones de l'Àfrica.

La generalització de l'ennobliment té diverses dimensions que es poden entendre d'acord amb cinc característiques interrelacionades: el nou paper de l'Estat, la inserció de les finances globals, els nivells canviants d'oposició política, la dispersió geogràfica i la generalització sectorial de l'ennobliment a la qual ja hem fet referència.

Examinem cadascuna d'aquestes característiques per separat. En primer lloc, entre la segona i la tercera fase de l'ennobliment, el paper de l'Estat ha canviat dràsticament.¹⁷ L'absència o la retirada significativa de l'Estat dels subsidis a l'ennobliment durant la dècada del 1980 ha estat substituïda durant la dècada del 1990 per la intensificació d'associacions entre el capital privat i l'Estat. Les primeres versions de ciutat empresarial han esdevingut un vehicle per a la inversió de capital en entorns urbans; les societats privades-públiques, relativament noves a finals dels anys setanta, han passat a ser la norma, encara que en el procés ha canviat el grau de poder que lligava els sectors públics i privats. El 1998, la ciutat de Nova York va anunciar que, juntament amb l'Estat, destinaria gairebé mil milions de dòlars a subsidis per a la Borsa de Nova York, per tal d'impedir-ne el trasllat a Nova Jersey. A diferència de temps passats, no hi va haver mai perill que la Borsa, inundada de capital provinent de tot el món, necessités els subsidis. La ciutat ho va justificar com a bona pràctica econòmica. Mentre que dues dècades abans, els governs locals s'havien involucrat en «societats» similars, però més modestes, que podríem anomenar *geobribes*, per tal d'engreixar els mecanismes de desenvolupament econòmic local, actualment la participació del govern s'adhereix de manera més explícita a les normes del mercat. En lloc de ser el fonament polític el que animi l'economia, en l'actualitat es troba totalment supeditat a l'econòmic.

Les polítiques urbanes ja no aspiren a guiar o regular la direcció del creixement econòmic, sinó més aviat a encaixar en els mecanismes establerts pel mercat per tal de poder-ne treure profit (directament o per mitjà d'impostos).

El nou paper del capital global també és definitiu en la generalització de l'ennobliment. Des del Canary Wharf de Londres fins al Battery Park City –desenvolupats per la mateixa empresa canadenca¹⁸– és senzill detectar el nou influx de capital global en grans projectes en centres urbans. No obstant això, és igual de remarcable l'abast de la globalització en projectes de barris molt més modestos.

En aquest sentit resulta emblemàtic un edifici de 61 pisos al Lower East Side de Nova York, a uns tres quilòmetres de Wall Street, on tots els apartaments es lloguen per Internet emprant l'última i més ràpida connexió a la xarxa. Això, evidentment, no representa els estàndards globals de la ciutat, però l'edifici va ser construït per mà d'obra no sindicada, el constructor era israelià i la major part del finançament prové de l'European American Bank.

L'abast del capital global en els barris és el distintiu de la darrera fase d'ennobliment.

¹⁷ HACKWORTH, J i SMITH, N. «The State of Gentrification», *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 92, 2001.

¹⁸ FAINSTEIN, S. *City Builders. Property, Politics and Planning in London and New York*. Basil Blackwell. Oxford, 1994.

En tercer lloc destaca la qüestió de l'oposició a l'ennobliment. Des d'Amsterdam fins a Sidney, de Berlín a Vancouver, de San Francisco a París, la segona fase va coincidir amb moviments i organitzacions en contra per part de vagabunds, okupes i altres grups, sovint vinculats per temes comuns. Rarament es presentaven com a moviments representants de tota la ciutat, però n'hi va haver prou per atreure l'atenció dels polítics locals i la policia. Els alts nivells de repressió que van rebre aquests moviments durant les dècades del 1980 i el 1990 són una prova de la posició central del desenvolupament immobiliari en la nova economia urbana.

Els règims polítics de les ciutats estaven canviant juntament amb el seu perfil econòmic, i el desarmament de les polítiques urbanes liberals va representar una oportunitat política i econòmica per als nous règims de poder urbà. L'emergència del que es podria anomenar la «ciutat venjativa» (Smith, 1996) no va ser només un fenomen de Nova York, sinó que es va poder veure a les campanyes antiokupació d'Amsterdam durant la dècada del 1980, als atacs de la policia francesa als campaments de sense sostre (sobretot d'immigrants), i a la importació de tècniques de tolerància zero de Nova York per part de la policia de Berlín a mitjan dècada del 1990. En tots aquests casos, la rebutja es justificava com a mètode per salvar la ciutat de l'ennobliment. A São Paulo, les tàctiques repressives aplicades a la gent del carrer es racionalitzen amb la doctrina «científica» de «tolerància zero» sorgida a Nova York.

La quarta característica d'aquesta tercera fase és la difusió de l'ennobliment fora del centre urbà. No es tracta d'un procés tranquil i normal; l'ennobliment prop del centre provoca l'encariment del terreny i els habitatges (fins i tot propietats antigues i sense reformar) i districtes més llunyans comencen a veure's afectats per la velocitat del procés. El patró de difusió és molt variable i està influït per l'arquitectura, els parcs o la presència d'aigua i, sobretot, s'adapta als patrons històrics d'inversió de capital i desinversió a l'entorn. Quant menors siguin el creixement inicial d'inversió de capital i la desinversió en aquests nous entorns, menor és la difusió de l'ennobliment. Per aquesta raó, en ciutats on la major part de l'expansió espacial ha tingut lloc en els darrers anys i on s'han restringit les oportunitats de desinversió prolongada, la difusió de l'ennobliment es pot veure limitada de manera similar.

Finalment, la generalització sectorial que tipifica aquesta fase més recent fa referència al tret més característic del nou ennobliment. Tot i que la renovació urbana des de la dècada del 1950 fins a la del 1970 buscava una reforma general dels centres de moltes ciutats i va impulsar molts sectors de l'economia urbana en el procés, estava molt planificada i econòmicament limitada pel fet que depenia totalment del finançament públic i, per tant, havia de dirigir-se a temes de necessitat social com l'habitatge social. Per altra banda, les primeres fases del procés després de la renovació urbana van progressar, en canvi, amb una independència considerable del sector públic, ja que tot el pes de les

finances del sector privat no es va aplicar fins a la tercera fase. El que assenyala l'última fase en moltes ciutats és que s'ha forjat una nova amalgama de poders i pràctiques amb la intenció d'aburgesar la ciutat.

El fet que les classes mitjanes reprenguin la ciutat implica molt més que habitatges aburgesos; un nou «complex d'ennobliment» institucional està al capdavant de la reforma urbana i generalitzada de classes. Aquest complex uneix els mercats financers globals, promotors immobiliaris grans i mitjans, comerciants locals i agents de la propietat amb minoristes amb marca pròpia, tots amb el suport dels governs estatals i locals per a qui els resultats socials semblen derivar del mercat més que de la seva regulació; el nou *modus operandi* és la lògica del mercat i no la provisió de serveis socials. El desenvolupament immobiliari esdevé una peça central de l'economia de la ciutat, un fi en ell mateix, justificat per l'atracció de feines i impostos, el turisme i la construcció de complexos culturals de gran magnitud,¹⁹ a més dels megadesenvolupaments multisectorials i els palaus de consum del centre. De formes difícilment previsibles a la dècada del 1960, la construcció de nous complexos d'ennobliment en capitals de tot el món ha esdevingut, cada vegada més, una estratègia d'acumulació de capital inexpugnable per a economies urbanes competitives.

Vist d'aquesta manera, la generalització de l'ennobliment després de la dècada del 1990 com a estratègia urbana global va ser el resultat de l'abandonament de les polítiques urbanes liberals del segle xx, per una banda, i per altra banda, encara que va aparèixer per primera vegada molt abans, l'expressió urbana de consum d'un neoliberalisme emergent. El que es va iniciar com una casualitat en el mercat immobiliari ha evolucionat en una expressió sistèmica de canvi social i econòmic global. Això no va ser inevitable ni accidental. A mesura que les ciutats es globalitzaven, o això ens deien, també ho feien els seus trets distintius. La globalització emergent de l'ennobliment, com la de les ciutats, representava la victòria de certs interessos econòmics i socials, generalment relacionats amb la classe i la raça, sobretot.

El nou eufemisme: la regeneració urbana

L'apropiació estratègica i la generalització de l'ennobliment com a mitjà de competició interurbana global troben la seva expressió més desenvolupada en el llenguatge de la «regeneració urbana». Pel que fa a la importància de l'Estat en la nova fase de canvi urbà, no és als Estats Units on ha anat més ràpid, sinó a Europa. L'administració laborista de Tony Blair pot ser la defensora més clara de la reinvençió de l'ennobliment com a «rege-

¹⁹ VINE, D. *Development or Displacement? The Brooklyn Academy of Music and Gentrification in Fort Greene*. Text presentat a Gotham History Festival, Nova York, octubre, 2001.

neració urbana», però es tracta d'un moviment que abasta tot Europa. Dinamarca, per exemple, va fer pública la política oficial de regeneració el 1997, amb un Secretariat Nacional per la Regeneració Urbana, i els buròcrates de Berlín han titllat tot el període de reconstrucció posterior al 1991 com a «regeneració urbana». A París, al desembre del 2000, es va celebrar una conferència amb el títol «Convergència en la regeneració urbana i les polítiques immobiliàries a Europa». Amb un públic format per directors i consellers polítics en representació de tots els governs de la Unió Europea i de països veïns aspirants a ser-ne membres, la conferència intentava animar el debat de l'habitatge i la regeneració més enllà del desenvolupament físic, per examinar les polítiques institucionals que calia dur a terme per tal que la regeneració urbana esdevingués una realitat. La seva missió era pràctica i exhaustiva: la transformació urbana a gran escala requereix vincles sòlids entre els «proveïdors d'habitatge social, els inversors privats [i] els responsables de la formació o la planificació», a més dels «organismes de regeneració local, les autoritats locals i els governs nacionals». Té sentit veure aquestes iniciatives –el manifest britànic de regeneració urbana, diverses polítiques estatals europees i els esforços per establir una estratègia de regeneració urbana d'abast europeu– com els intents més nous per establir l'ennobliment al cor de les polítiques urbanes transnacionals.

Hi ha diversos aspectes destacats en aquestes noves agendes de «regeneració urbana». En primer lloc hi ha una qüestió d'escala. La coordinació de les estratègies de «regeneració» més enllà dels límits nacionals no té precedents. Així com diverses fonts internacionals van contribuir a la reconstrucció de ciutats europees després de la Segona Guerra Mundial, els posteriors programes de renovació urbana van tenir un origen, un finançament i un abast nacionals. En l'actualitat, en canvi, iniciatives europees de regeneració urbana són pioneres en estratègies d'ennobliment transnacionals a una escala mai vista abans. Hi ha una preocupació central d'integrar iniciatives d'habitatge amb altres activitats de regeneració i, com diu el títol de la conferència de París, «Convergència de la regeneració urbana i les polítiques d'habitatge a Europa», aquesta transició de l'ennobliment centrat en l'habitatge a una regeneració multisectorial de gran abast encara està en procés; i a diferència dels Estats Units, la qüestió de l'habitatge social no pot ser exclosa del tot de la visió de regeneració. Tot i que l'estratègia de regeneració urbana centrada en l'Estat encara no s'ha produït, per als euròcrates, promotors i financers de tot el continent, ja és molt visible.

En segon lloc hi ha la qüestió de l'enfocament geogràfic. El manifest de regeneració britànic del 1999, aparentment vigilant de les conseqüències ambientals de la contínua expansió suburbana, apunta que durant els propers 25 anys el 60% de la provisió d'habitatges nous tindrà lloc en àrees industrials abandonades, és a dir, en terreny urbà que ja ha passat per un o més cicles de desenvolupament. Clarament, aquesta iniciativa es dirigeix a les zones urbanes més velles que han patit la desinversió durant llargs períodes,

les quals, tot i que es poden trobar a tota l'àrea metropolitana, normalment es concentren dins o prop dels centres urbans: l'ennobliment passa a ser una estratègia mediam-biental positiva i necessària. Per tant, està connectada amb el tema de «la cohesió social» i la necessitat, segons diu el govern britànic, de «tornar la gent a les nostres ciutats». L'expressió «cohesió social» sona com una cosa positiva –qui aniria en contra de la cohesió social?– fins que s'examinen els barris als quals va destinada la «regeneració», i es veu clarament que l'estratègia representa una major colonització per part de la classe mitjana i mitjana-alta.

Per a un polític, un urbanista o un economista, la cohesió social al Brixton de Londres significa que hi vagin a viure més blancs de classe mitjana. Els defensors de «la cohesió social» mai o gairebé mai diuen que els barris blancs s'haurien d'equilibrar amb nombres iguals d'africans, caribenys o asiàtics. Així que no és gent en general la que ha de «tornar a les nostres ciutats» –segur que no són miners gal·lesos, grangers bavaresos o pescadors bretons–, sinó que la crida per tornar la gent a la ciutat sempre és interessada per tal que els blancs– de classe mitja i alta reprenguin el control de les economies polítiques i culturals i de la geografia de les ciutats més grans. El silenci simptomàtic dels qui han estat convidats a tornar a la ciutat comença a revelar la classe política que hi està involucrada.

A més, hi ha la qüestió del llenguatge anodí de la «regeneració». En primer lloc, d'on ve aquest llenguatge? En biomedicina, el terme «regeneració» s'aplica a plantes, espècies o grups d'espècies –un fetge o un bosc es poden regenerar– i la seva aplicació metafòrica a ciutats és molt reveladora d'aquest sentit. Tot i que el llenguatge de la regeneració sempre ha estat present per descriure l'ennobliment, va prendre força especialment durant la dècada neoliberal del 1990. La implicació és que l'ennobliment estratègic de la ciutat és, de fet, un procés natural. Així doncs, el suport a les estratègies de regeneració dissimula els orígens socials i els objectius finals del canvi urbà, esborra les polítiques de guanyadors i perdedors d'on surten aquestes directrius. I un segon silenci simptomàtic preocupa els perdedors. Històricament, i de manera gens accidental, l'ennobliment s'ha associat a nivells considerables de desplaçament i persones sense sostre, tot i que aquest resultat de la «regeneració» molt sovint és passat per alt. En el guió de la regeneració urbana –tant en el manifest britànic com en el contingut de la conferència de París– no es parla enlloc de què passa a aquells desplaçats o a aquelles persones que queden sense llar després d'una reconquesta a gran escala de la ciutat.

El llenguatge de la regeneració se substitueix deliberadament pel llenguatge de l'ennobliment, més directe i honest. Precisament perquè aquest llenguatge diu la veritat sobre el canvi de classes que representa la regeneració de la ciutat, s'ha convertit en un món brut per als promotors, polítics i financers, i ens trobem en la posició irònica que als Estats Units, on la ideologia de la manca de classes és tan prevalent, el llenguatge de l'ennobliment està molt generalitzat, mentre que a Europa ja no existeix. També és símpto-

màtic, per tant, que aquest llenguatge sigui absent a totes les agendes de regeneració europees. Fins i tot urbanistes i consellers locals des de Bochum fins a Brixton, que encara es creuen socialistes que alerten dels perills de l'ennobliment, s'han vist atrapatats per la promesa burocràtica de «regeneració» fins a tal punt que les agendes d'ennobliment de centres urbans són pràcticament invisibles. No només la «regeneració urbana» representa la pròxima fase d'ennobliment, planificada i finançada a una escala sense precedents, sinó que la victòria d'aquest llenguatge per anestesiar la nostra comprensió crítica del procés a Europa representa una victòria ideològica considerable per a visions neoliberals de la ciutat.

Conclusió

L'any 1970, Henri Lefebvre va afirmar que la urbanització havia suplantat la industrialització com a força motriu d'expansió capitalista: la industrialització pot haver comportat una urbanització sistèmica, però ara la urbanització engendra industrialització.²⁰ Aquesta reivindicació ha resistit el pas del temps, especialment a la llum de la globalització de la producció industrial i l'expansió de l'est d'Àsia que l'acompanyà, com va dir Lefebvre, i malgrat tot sembla que anticipés alguna cosa ben real. En un sentit global, la urbanització no ha suplantat la industrialització; tots els productes que alimenten la urbanització són fruit de l'economia global. El desenvolupament immobiliari urbà –l'ennobliment patent– s'ha convertit en una força motriu central de l'expansió econòmica de la ciutat, un sector central de les economies urbanes. La «regeneració urbana» és una estratègia important en la competició global entre diferents aglomeracions urbanes en el context d'un món novament globalitzat. La generalització de l'ennobliment duu associats costos socials extraordinaris. Igual que la globalització, es tracta d'una lògica econòmica anònima, i l'oposició a aquest canvi global i urbà tindrà un paper molt important en la direcció que han pres les noves geografies.

Bibliografia

- BADCOCK, B. «Adelaide's Heart Transplant. 1970-1988. I: Creation, Transfer and capture of 'Value' Within the Built Environment», *Environment and Planning A* 1992; 24, pp. 215-241.
- BAGLI, C. V. «'De-gentrification' Can Hit When Boom Goes Bust», *New York Observer* Agost 1991; pp. 5-12.
- BOURNE, L. «The Demise of Gentrification? A Contemporary and Prospective View», *Urban Geography* 1993; 14, pp. 95-107.

²⁰ LEFEBVRE, H. *La Revolution Urbaine*. París, 1970.

- BRASH J. *Gentrification in Harlem? A Second Look*. Masters Thesis, Columbia University, 2000.
- FAINSTEIN, S. *City Builders. Property, Politics and Planning in London and New York*. Basil Blackwell. Oxford, 1994.
- GARCIA, L. M. «Gentrification in Tenerife». Text presentat a ISA Group 21 Conference, Amsterdam, 2001.
- GARSIDE, J. «Inner-city Gentrification in South Africa: the case of Woodstock, Cape Town», *Geo-Journal* 1993; 30, pp. 29-35.
- GLASS, R. *London: Aspects of Change*. Centre for Urban Studies and MacGibbon and Kee, 1964.
- HACKWORTH, J. *The Third Wave*. Ph. D dissertation, Rutgers University, 2000.
- HACKWORTH, J i SMITH, N. «The State of Gentrification», *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 92, 2001.
- JONES, G. A. i VARLEY, A. «The Reconquest of the Historic Centre: Urban Conservation and Gentrification in Puebla, Mexico», *Environment and Planning A* 1999; 31, pp. 1547-1566.
- LEFEBVRE, H. *La Revolution Urbaine*. París, 1970.
- LEY, D. «Gentrification in Recession: Social Change in Six Canadian Inner Cities, 1981-1986», *Urban Geography* 1992; 13, pp. 230-256.
- SMITH. «Toward a Theory of Gentrification: A Back to the City Movement by Capital not People», *Journal of the American Planning Association* 197; 45, pp. 538-548.
- SMITH. «Contours of a Spatialized Politics: Homeless Vehicles and the Production of Geographical Space», *Social Text* 1992; 33, pp. 54-81.
- SMITH. *New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*. Routledge. New York, 1996.
- SMITH I DIFILIPPIS. «The Reassertion of Economics: 1990s Gentrification in the Lower East Side», *International Journal of Urban and Regional Research* 1999; 23, pp. 638-653.
- SMITH, N. i Williams, P. «From Renaissance to Restructuring: The Dynamics of Contemporary Urban Development», A: Smith, N. i Williams, P. (eds.). *Gentrification of the City*. Alen and Unwin. Boston, 1986.
- TABB, W. *The Long Default*. Monthly Review Press. New York, 1982.
- THOMAS, G, A. «The Gentrification of Paradise: St. John's, Antigua», *Urban Geography* 1991; 12, pp. 469-487.
- UKDETR. *Towards an Urban Renaissance*, 1999. www.regeneration.detr.gov.uk/utf/renais/1.htm
- VINE, D. *Development or Displacement? The Brooklyn Academy of Music and Gentrification in Fort Greene*. Text presentat a Gotham History Festival, Nova York, octubre, 2001.

2. Quina llibertat? Quina ciutat? Complexitat i contradicció a l'espai públic urbà

Sharon Zukin. Professora de sociologia. Brooklyn College

Els atacs terroristes de l'11 de setembre de 2001 van submergir Nova York en un estat d'ansietat intens pel que fa a la seva supervivència moral i física. Com en molts atacs, almenys en els primers estadis d'una guerra, els terroristes van tenir com a objectiu edificis que eren símbols –fins i tot icones– del país i del poder econòmic. I com en la majoria de les guerres modernes, també van matar civils impotents. Al World Trade Center, l'11 de setembre hi van morir cuiners immigrants i programadors informàtics de Queens i del Bronx, agents de borsa, inversors del suburbi de classe mitjana de Hoboken, a Nova Jersey, i també de l'Upper East Side, i bombers que vivien en barris de Brooklyn i Staten Island. Mentre el govern americà responia als atacs amb actes de guerra encara més violents a l'Orient Mitjà, la ciutat de Nova York i el seu govern es van comprometre a la reconstrucció de l'indret, que era relativament reduït –només d'uns sis quilòmetres quadrats–, en què es trobaven les Torres Bessones. Els projectes de reconstrucció, ambiciosos però bel·ligerants en execució, pretenien construir noves formes d'espai públic en aquella ubicació i redesarrollar la base econòmica de la zona de Lower Manhattan. Van activar una sèrie de disputes contínues i controvèrsies sobre qüestions tan àmplies com la millor manera de representar l'esfera pública de totes les ciutats actuals –qüestions de publicitat, autenticitat i democràcia.

Després de la destrucció de les Torres Bessones, l'atenció es va centrar en dos espais que reivindicaven representar, físicament i espiritual, els límits expansius de l'esfera pública de la ciutat: l'emplaçament del World Trade Center i de l'Union Square Park, al carrer 14, al límit septentrional de Lower Manhattan. Tots dos espais són «oberts» al públic però imposen normes d'ús. Tot i que els dos són controlats per organismes públics, cap d'ells és del tot «públic» per tal com han estat adquirits, administrats i utilitzats. I el que és més important, els novaiorquesos han construït un significat simbòlic molt profund per a cadascun d'aquests espais i aquesta inversió emocional –no les organitzacions oficials que els controlen– és la que els ha fet expressions «públiques» de la voluntat popular després de l'11 de setembre de 2001.

Un conte de dos espais públics

A l'extrem meridional de Lower Manhattan, l'emplaçament de la World Trade Tower va sorgir com un espai de reunió i veneració. Molts mitjans de comunicació, els dies posteriors als atacs, el van anomenar un lloc «sagrat» i en parlaven com a «terra santificada». El fet que gairebé tres mil homes i dones hi morissin en una explosió salvatge, que va impedir identificar, recuperar i enterrar-ne les restes de manera tradicional, va provocar que els americans en parlessin amb un llenguatge ritual de dolor. Com que els americans consideraven aquells que hi havien mort víctimes innocents, els seus elogis van intensificar l'ambient de martiri que imperava al lloc. El fet d'establir una connexió patriòtica entre les morts civils i un país recte –era tan evident per a la majoria dels americans com per a la resta del món– va fer que s'identifiqués l'emplaçament com un terreny de batalla, semblant a Pearl Harbor, on va tenir lloc l'atac japonès que va provocar que els Estats Units entressin a la Segona Guerra Mundial, i immediatament el va convertir en part de l'herència nacional. La identificació amb la guerra i amb el destí de la nació va animar els mitjans de comunicació a titllar les víctimes «d'herois», un terme que es va aplicar amb entusiasme a bombers, policia i personal d'emergència que van morir intentant evacuar altres persones de les Torres Bessones abans que s'ensorressin.

Milers de persones, sobretot homes, van treballar en la recuperació de restes humanes i runa. Propietaris de restaurants, esglésies i comerciants van muntar cuines de campanya per alimentar els treballadors i habilitar llocs de descans. Molts dels voluntaris que treballaven en aquests llocs i altres persones que van pelegrinar a l'emplaçament van encendre espelmes i van deixar flors o altres records en santuaris improvisats. A mesura que passaven els mesos, els organismes municipals que s'encarregaven de netejar el solar van anar organitzant cerimònies públiques ocasionals per deixar constància de la tasca espantosa, esgotadora i perillosa. Aquestes cerimònies solemnes van tenir repercussió a la premsa i en programes de televisió, però no pretenien atreure una gran audiència a l'indret.

Quan van treure les tanques, molta gent va començar a visitar l'emplaçament del World Trade Center com a turistes o en senyal de dol. En els aniversaris de l'11 de setembre, el govern va celebrar cerimònies públiques de molta repercussió en què van parlar l'alcalde i el governador i es van llegir lentament tots els noms de les víctimes. Al principi, un mirador temporal, dissenyat per un important equip d'arquitectes, permetia a diversos milers de visitants mirar per damunt de la tanca de construcció que envoltava l'indret. Al cap d'uns mesos, a mesura que la feina de desenrunament passava a ser d'establiment de fonaments i construcció de túnels per a la nova infraestructura, es va instal·lar una nova tanca metàl·lica oberta que deixava visible el World Trade Center tal com havia estat abans i oferia breus descripcions dels atacs terroristes. Els visitants hi

acudeixen, d'un en un, en parelles, en família i a vegades en petits grups organitzats amb un guia, ja sigui per veure la «terra santificada» on va morir gent amb qui en certa manera se sentien connectats o per visitar la «zona zero», on va tenir lloc tanta destrucció. Miren la fossa, llegeixen els relats i compren una postal de record o una samarreta als venedors que estan autoritzats a vendre als voltants, però no en el mateix emplaçament. Quan em demanen que faci una visita guiada de l'indret –normalment per a sociòlegs o una classe de sociologia urbana d'una altra universitat– els porto al centre temporal situat al costat de l'emplaçament del WTC, on es pot baixar per una de les escales de l'estació de metro que hi va haver durant anys sota les Torres Bessones i mirar, a través d'una vidriera, dins la fossa.

A diferència de la sobtada prominència tràgica del WTC, l'Union Square Park, situat a l'extrem septentrional de Lower Manhattan, ha gaudit d'un ressorgiment gradual com a espai públic popular i més explícitament polititzat. El parc és un espai petit, no més gran que una illa de cases de la ciutat, i està situat a la cruïlla de diversos carrers importants i vies de molt trànsit –una ubicació que, a l'època dels cotxes de cavalls, va inspirar el nom d'*Union Square*. En l'actualitat, la gran estació de metro del carrer 14 és la tercera més transitada de la ciutat. Durant cent anys com a mínim, tots els carrers del voltant del parc van estar plens de botigues de descompte que atreïen comerciants de fora de la zona que hi buscaven gangues. A la dècada del 1970, però, els traficants de droga es van apoderar de la zona, fent negoci darrere els arbres i arbusts dels voltants del parc, fins i tot a ple dia, la qual cosa li va donar a l'àrea la reputació de perillosa.

Figura 1. *Projecte del memorial a la localització del World Trade Center. Fotografia cortesia de la Lower Manhattan Development Corporation.*

No obstant això, a partir de la dècada del 1970, el barri dels voltants va anar canviant gradualment i va passar de ser una zona comercial i industrial, amb lloguers relativament baixos, a tenir uns usos més «elevats». Els *lofts* es van transformar en espaioses residències o per a noves activitats emprenedores, sovint relacionades amb la fotografia i les arts gràfiques. A l'extrem oriental del parc va obrir un gran complex privat d'habitatges, format per quatre torres altes d'apartaments en venda damunt de cinc pisos de consultes mèdiques del proper hospital Beth Israel. Als costats septentrional, oriental i occidental del parc, s'hi va ubicar, diversos dies per setmana, el major i millor mercat de verdura de la ciutat

—es tracta d'un mercat de pagesos que només ven productes cultivats pels mateixos camperols a la regió nord-oriental, sobretot en propietats petites i familiars. Un petit nombre de restaurants de moda, com l'epònim Union Square Café, va crear un estel en direcció al centre des dels costats occidental i oriental del parc. Per una coincidència afortunada, les dues universitats privades situades al sud d'Union Square, a Greenwich Village, van iniciar una expansió ràpida durant la dècada del 1990. La Universitat de Nova York va llogar apartaments per allotjar-hi estudiants al costat occidental del parc i després va construir col·legis majors de diverses plantes en una illa de cases més cap a l'est. La nova escola va interactuar amb moltes escoles especialitzades, independents, que atreïen estudiants (molts internacionals) d'art, disseny, moda i música.

A la vegada, la policia va seguir «pentinant» el parc per detenir els traficants de droga i foragitar tots aquells que pretenien fer-ne un mal ús. El Departament de Parcs de la ciutat de Nova York, amb el suport d'un sector privat de millora de negoci del districte (Business Improvement District, BID) anomenat Union Square Partnership (Associació d'Union Square) va crear un programa i una imatge nous. Aplicant les idees d'Oscar Newman sobre els espais defensables i la filosofia de William H. White de control social mitjançant el disseny de l'entorn, es van reformar els espais verds del parc, com ja havien fet el Departament de Parcs i els seus «socis» al Bryant Parc del centre i en altres. Es van posar tanques en petites zones de jocs noves d'una cantonada del parc i això va atreure l'afluència contínua de nens petits amb els seus pares o mainaderes. Fora d'aquests espais protegits, els adolescents amb monopatins aprofitaven les voreres i els aparcaments dels voltants per patinar, sobretot els diumenges, quan els pagesos del mercat no obrien i, per tant, hi havia pocs cotxes a la zona.

Cap a la dècada del 1990, la part de baix de Fifth Avenue, propera al parc, es va omplir de grans establiments de marques multinacionals, com Sephora, Victoria's Secret o Anthropologie, sobretot orientades als compradors més joves. Barnes & Noble va obrir una gran botiga al carrer 17, on venien llibres, CD i obres d'autors de l'altra banda del parc. Es van renovar uns grans magatzems de cinc plantes que havien estat buits durant anys a l'altra banda del carrer 14, al costat meridional, i els promotors van procurar captar empreses i comerços de qualitat perquè en lloguessin l'espai. Després de l'11 de setembre corria un rumor que deia que estaven negociant amb Cantor Fitzgerald, una empresa d'inversions que va perdre centenars d'empleats al World Trade Center el 2001, perquè llogués diverses plantes, però el 2004 van arribar a un acord amb Whole Foods Market, una cadena nacional de supermercats especialitzada en aliments sans i orgànics, que va demostrar ser un llogater comercial molt popular. Tot i que al principi estava connectat amb el Flatiron Building, un edifici molt conegut arquitectònicament situat uns quants carrers més cap al nord, en aquells moments el mercat immobiliari local s'anomenava «Union Square».

Els atacs terroristes al World Trade Center l'11 de setembre de 2001 van donar importància a l'Union Square Park com a lloc de reunió espontani per al dol i el consol. Com que durant els dies posteriors a l'11 de setembre era més senzill desplaçar-se al parc que al WTC, hi van acudir homes i dones de totes les edats per encendre-hi espelmes; també escrivien missatges en grans cartells i senyals temporals –alguns en tela blanca– en senyal de dol per aquells que havien mort, per expressar l'esperança de la pau entre nacions i la seva solidaritat amb tots els pobles del món. Vaig quedar admirada amb la quantitat de peticions i de signatures en favor de la pau. I em va commoure especialment un missatge públic de condol i solidaritat amb la tripulació que va morir en estavellar-se els quatre avions –un missatge signat per altres empleats de companyies aèries.

Pot ser que l'Union Square Park adquirís aquest rol públic per la seva localització geogràfica? Quan la policia va instal·lar barricades per evitar que la gent i els cotxes passessin més enllà del carrer 14, l'11 de setembre, el parc era, literalment, l'espai obert més gran i proper al WTC al qual es podia accedir, si no és que es podia mostrar a la policia de les tanques una identificació que acredités que es vivia a Lower Manhattan. Tot i que el Washington Square Park es troba situat diversos blocs més a prop del WTC, el carrer 14 es va convertir en el perímetre oficial de la gran zona afectada de Lower Manhattan i el moviment era controlat de manera encara més estricta més al sud, sobretot per sota de Canal Street. L'Union Square Park figura dramàticament en la meua història personal perquè és el lloc on em trobava quan es van produir els atacs al World Trade Center, ja que quan a primera hora d'aquell matí vaig sortir del metro em vaig trobar un grup de gent al carrer 14, a l'altra banda del parc, que miraven embadalits cap al sud, i quan em vaig girar cap allà on miraven vaig veure fum negre que sortia de la primera torre, pocs minuts després de ser atacada. Per a altres persones que no van veure els atacs, l'estàtua de George Washington a cavall, situada a l'entrada del parc del carrer 14, també pot ser un lloc significatiu. El dit índex de Washington assenyalava cap al sud, al centre, on hi havia el World Trade Center, com si intentés que mirem cap allà perquè ho puguem recordar.

Tot i que amics i familiars de les víctimes dels atacs van penjar milers de cartells de «desaparegut» en molts edificis i instal·lacions públiques, des de parcs de bombers fins a fanals, convertint-los en sepulcres, l'Union Square Park es va convertir en un espai públic excepcional i, fins i tot, únic. Molts homes i dones, sobretot joves, hi van acudir i s'hi quedaven drets, no per interactuar amb els altres, sinó per «ser-hi» entre ells. Caminàvem lentament pel parc, aturant-nos per llegir els cartells i signant unes quantes peticions, mirant-nos les espelmes que cremaven des de feia dies als peus del cavall de George Washington i estant-nos drets per allà, allargant l'experiència d'estar en públic, poc inclinats a tornar a les nostres cases buides. Com que molts dels que vivim a Lower Manhattan i no tenim televisió per cable no podíem rebre massa notícies a casa –amb la des-

Figura 2. L'Union Square Park després de l'11 de setembre de 2001. Fotografia de Richard Rosen.

trucció de les Torres Bessones la majoria dels canals de televisió i ràdio van perdre les antenes— el fet d'estar amb altres persones en un espai públic creava la sensació d'una xarxa que substituïa la de les empreses de telecomunicació. Potser també ens sentíem segurs en un espai públic, sensació que va perdurar durant diverses nits i setmanes.

L'Union Square Park també és especial perquè va ser el primer lloc de la ciutat que va presentar l'atac al World Trade Center com un esdeveniment polític. Tot i el dolor que expressaven els cartells tant per les víctimes com per la nació, les protestes formals que hi tenien lloc evocaven ideals de pau, justícia i democràcia. El seu llenguatge i les mostres de suport eren tan multinacionals com locals. Quan van començar les protestes contra la invasió d'Afganistan, i després de l'Irak, es van dirigir cap a Union Square. Any rere any, les protestes van continuar i els manifestants sempre es trobaven a Union Square, les marxes sempre acabaven concentrant-se allà, els organitzadors seien en casetes sota la mirada atenta de Washington i els venedors hi venien samarretes amb missatges polítics —sovint en contra del president Bush. Després de l'huracà Katrina, recordat no tant per la pèrdua de vides com per la resposta inepta dels governs local i federal a aquells que necessitaven ajuda, es va celebrar una petita manifestació fins el parc a l'estil d'una processó funerària a Nova Orleans. Alguns manifestants van interpretar amb trompetes i tambors un cant fúnebre de jazz i altres portaven taüts amb els

noms de Katrina i Iraq. La policia va respondre amb l'assistència d'un gran grup d'oficials. El 2005, a Union Square, van detenir-hi Cindy Sheehan, la mare que va esdevenir un símbol del moviment en contra de la guerra després que el seu fill soldat morís a l'Iraq i ella acampés prop del ranxo de Texas del president per pressionar-lo a acceptar una trobada amb ella. A Union Square també hi van detenir ciclistes que organitzaven, per telèfon i Internet, de manera espontània, mensualment i de nit, «bicicletades» per tota la ciutat per atreure l'atenció de la gent sobre la contaminació i altres problemes mediambientals.

És cert que la seva localització va ajudar Union Square a convertir-se en un espai públic prominent després de l'11 de setembre, però la història del parc també pot haver animat els seus usos polítics dissidents. Des de mitjan segle XIX fins a principis del segle XX, les illes de cases dels voltants es van omplir de tallers, oficines i botigues plens de treballadors i immigrants que anaven a les reunions a les seues properes de sindicats (es creu, erròniament, que aquest és l'origen del nom *Union Square*, ja que en anglès els sindicats s'anomenen *labor unions*). Anys abans, els partits socialista i comunista americans i el local Tammany (Machine) Democratic club també hi tenien les seves seues. Així que no és sorprenent que l'indret fos un lloc de protestes polítiques i manifestacions. Però poca gent coneix aquesta història. I durant anys, després que jo vingués a viure al barri a la dècada del 1970, no s'hi van celebrar reunions ni concentracions polítiques.

Govern a mitges: l'emplaçament del WTC

Malgrat que tant l'emplaçament del World Trade Center com el de l'Union Square Park són espais públics, tenen diversos propietaris i són administrats de manera diversa. Pel que fa a l'emplaçament del WTC, l'estat de Nova York hi té un paper dominant i, en canvi, Union Square pertany a la ciutat de Nova York. Aquesta diferència reflecteix la història de la seva creació i construcció –en última instància, una qüestió de terres, desenvolupament forçat i orgull desmesurat dels funcionaris electes i designats. Mentre que el control de l'emplaçament del WTC per part de l'Estat és molt poc transparent, el Departament de parcs de la ciutat es mostra accessible i responsable de cara als votants. El Departament de parcs ha establert «associacions» amb organitzacions privades que, mitjançant l'aportació de fons per al manteniment d'espais públics, gaudeixen de certa capacitat d'administració i presa de decisions sobre els parcs.

Quan després de la Segona Guerra Mundial es va considerar per primera vegada el World Trade Center com un complex d'oficines, va encaixar en les previsions dels líders polítics i econòmics de les ciutats més importants dels Estats Units i Europa –sobretot a Nova York, Londres i París. Pretenien traslladar les fàbriques, els ports, els mercats d'aliments de venda a l'engròs i les botigues petites del centre de la ciutat i substituir-los per oficines

de bancs, seus empresarials i, en cas que no hi hagués interessats del món dels negocis, organismes del govern. Les zones properes a l'Ajuntament estaven degradant-se amb molta rapidesa tot i que els preus del sòl continuaven sent relativament alts. Els promotors immobiliaris compraven sòl més econòmic i menys densificat als suburbis per construir-hi complexos d'oficines, indústries noves i «netes», cada vegada més atractives, i també hi havia empreses d'alta tecnologia que volien construir edificis nous per a les seves seus i contractar treballadors nous a sous més baixos que a la ciutat. A Nova York, la zona del Lower West Side on es va construir el World Trade Center es va netejar lentament per la mateixa «renovació urbana» que se suposava que modernitzava totes les ciutats americanes en aquell moment. En aquesta zona no hi quedaven barris residencials de lloguers baixos per enderrocar dins la campanya contra els barris senzills deteriorats, però es va traslladar un mercat de fruita i verdura a l'engròs al Bronx i els edificis d'un grup de botigues d'electrònica anomenats Radio Row es van confiscar com a domini eminent. Com en altres ciutats americanes, els organismes públics van prendre el rol de promotors urbans, però, a diferència del que va passar a Filadèlfia o Boston, el governador de l'estat de Nova York es va prendre la reconstrucció de Lower Manhattan com un assumpte personal durant les dècades del 1950 i el 1960. El governador Nelson Rockefeller i el seu germà David, que més tard va ser president del Chase Manhattan Bank, van planejar el redesenvolupament d'aquesta zona utilitzant l'associació de l'estat amb el de Nova Jersey en l'autoritat portuària de Nova York i Nova Jersey, com un trampolí per adquirir terrenys i administrar-ne la construcció. Malgrat ser un organisme públic, l'autoritat portuària no era responsable de cara a les legislatures de l'estat ni per als votants. Els seu equip estava format per membres designats pel governador de cada estat i el seu cap era un buròcrata públic no elegit –durant molts anys, l'autocràtic Austin Tobin.

Durant les tres dècades que les Torres Bessones van ser operatives com a edificis d'oficines, l'autoritat portuària va continuar sent-ne la propietària i l'administradora. Durant la major part d'aquell temps havien estat criticades pel seu disseny arquitectònic, fred i quadrat –disseny que ja havia intentat fer l'arquitecte, Minoru Yamasaki, en edificis anteriors a Detroit i, irònicament, Aràbia Saudita. El disseny de la façana va representar un problema important, ja que, malgrat les referències a l'enreixat «diàfan» del disseny àrab, feia impossible veure l'interior dels edificis amb l'excepció d'una multitud de barres de fluorescent impersonals. Com diu l'historiador arquitectònic Mark Wigley, aquest disseny fa que l'ús humà de les oficines sigui invisible –i, jo també hi afegiria, fa que els edificis siguin menys públics. Un altre problema va ser la verticalitat escarpada de les Torres Bessones, de 110 plantes, que representava una imposició impressionant a l'escala humana. Tot i que la plaça exterior que hi havia entre els dos edificis havia estat càlida i acollidora, ja no resultava gens còmode estar-se a la base d'unes construccions tan i tan altes. També es va criticar l'autoritat portuària per la manca d'espais dedicats a l'ús públic a l'emplaçament del WTC. Ho recordo com un espai inhòspit, sense res més que una gran escultura del

món, que va sobreviure l'atac terrorista. Els principals punts d'accés públic a les Torres Bessones eren el mirador situat a dalt de tot d'una de les torres –per accedir-hi calia comprar una entrada–, l'elegant i car *Windows on the World*, també a prop del cim de les torres, i –el més popular, amb diferència– el centre comercial subterrani entre els vestíbuls de les torres i l'estació de metro de Cortland Street. Les botigues del centre comercial no eren gens originals, però proveïen amb els béns necessaris els més de cinquanta mil empleats que treballaven diàriament al World Trade Center i els prop de trenta mil residents que vivien al seu voltant. Hi havia des de botigues de roba i restaurants fins a llibreries i farmàcies. Aquest centre comercial subterrani era la propietat més rendible administrada per Westfield America, un promotor immobiliari australià. Per això, després de la destrucció de les Torres Bessones, tant oficinistes com veïns van trobar a faltar la conveniència de les botigues.

Irònicament, llavors, la presència física del World Trade Center no convidava a fer-ne un ús públic, exceptuant-ne els espais de consum de les zones comercials. I l'aparença dels edificis tampoc no atreïa l'admiració ni l'afecte dels novaiorquesos. Per contrarestar la resposta generalment hostil –alguns novaiorquesos van donar els sobrenoms de «David» i «Nelson» a les Torres Bessones en referència als dos germans Rockefeller– l'autoritat portuària, els organismes de desenvolupament turístic de la ciutat i els governs estatals van produir anuncis dels gratacels per promoure la ciutat. A poc a poc, des de la dècada del 1970 fins a la dècada del 1990, les Torres Bessones van començar a aparèixer com a representació de la ciutat de Nova York, juntament amb l'estàtua de la Llibertat i el pont de Brooklyn en postals, calendaris, pel·lícules i anuncis de televisió. Com a causa de la repetició i també per familiaritat, les Torres Bessones es van imposar en el mapa mental de tothom. Es van convertir en una imatge pública de la ciutat –així ho imaginaven els veïns que es van acostumar a veure-les des de les finestres dels seus pisos, en travessar el carrer o en agafar el metro per travessar l'East River pel pont de Manhattan: «l'Everest –com diu el crític arquitectònic Michael Sorkin– del nostre Himàlaia urbà».

L'autoritat portuària no va renunciar a la propietat de l'emplaçament del WTC després de l'11 de setembre de 2001. Però, poques setmanes abans dels atacs terroristes, n'havia acordat l'administració a Larry Silverstein, un promotor immobiliari ja gran, però encara molt actiu, especialitzat en administrar edificis d'oficines. Després de la destrucció del World Trade Center, l'autoritat portuària va fer valer els seus drets a la força per tal de controlar l'arrendament i l'última reconstrucció de l'indret, a diferència del que demanaven els dos promotors que l'arrendaven: Silverstein, amb l'arrendament dels edificis d'oficines, i Westfield America, amb el del centre comercial subterrani. Certament, l'autoritat portuària podia continuar traient-ne molt partit després de la reconstrucció del lloc. Però amb el llenguatge ritual de dolor i heroisme que envoltava l'indret, l'estat de Nova York difícilment voldria renunciar a la missió d'administrador del «terreny santificat»

o «sagrat». Després de tot, era una missió pública. Qui havia de ser el millor àrbitre, el més objectiu, per tractar els conflictes d'interès que l'estat liberal?

L'estat de Nova York va imposar els seus propis interessos, especialment els del governador George Pataki, que es va presentar a la reelecció el 2004, en ple procés de reconstrucció. En lloc de confiar en el govern de la ciutat per a l'organització de l'indret, el governador va establir una nova autoritat pública, similar en poder legal i abast programàtic a l'autoritat portuària, l'autoritat de Battery Park City i l'Agència de Desenvolupament Urbà –tots dos són organismes de l'estat de Nova York, responsables davant el governador més que no pas la legislatura o els votants, i tots dos tenen la possibilitat d'emetre obligacions per finançar l'obra. La nova corporació per al desenvolupament de Lower Manhattan (LMDC) representava els interessos financers de Wall Street i els interessos comercials dels promotors immobiliaris més que no pas els interessos residencials dels trenta mil homes, dones i nens que s'havien instal·lat en pisos de la zona dels voltants del World Trade Center des de la dècada del 1970. Tot i que el govern de la ciutat va insistir a nomenar un nombre igual de representants per al consell de l'LMDC, els governs de l'estat i de la ciutat només van fer un gest simbòlic amb els veïns i els petits comerços, en escollir com a membre la presidenta del consell comunitari local. Si la ciutat de Nova York hagués creat un organisme de planificació urbana actiu o els consells comunitaris locals haguessin tingut poder de veto en lloc d'un paper només assessor pel que fa a l'ús del sòl, es podrien haver dut a terme altres plans. Però sense un sistema de planificació formal o un requeriment per obtenir l'aprovació de la comunitat local, el govern de l'estat era lliure per imposar la seva pròpia versió de control públic sobre l'espai públic.

Per primera vegada, doncs, totes aquelles persones relacionades amb el món del disseny a Nova York –arquitectes, urbanistes i crítics que tracten temes tant d'arquitectura com de disseny– van sorgir com una força política per tal de protegir els interessos públics. Mai abans no s'havien organitzat per intervenir en assumptes de planificació. A part de l'activisme creixent de la Municipal Art Society, que defensava la creació de lleis de conservació històrica durant les dècades del 1960 i el 1970, i exercia pressió contra la transformació de Times Square de districte d'oci a emplaçament d'edificis d'oficines durant la dècada del 1980, i el suport de professors d'urbanisme de la Columbia University de Manhattan i el Pratt Institute de Brooklyn a grups comunitaris locals, els arquitectes i els dissenyadors no tenien una història pública col·lectiva. Tot i això, cap a l'any 2000 aquests professionals van començar a tenir una presència significativa a la ciutat, especialment a Lower Manhattan, on –gràcies als lloguers baixos o a la proximitat als barris d'artistes– es trobaven molts dels seus despatxos. Els arquitectes i dissenyadors de seguida van formar tres associacions cíviques diferents que cercaven estratègies de reconstrucció que donessin sortida als interessos de molts grups socials de la ciutat sense cap mena de representació: propietaris i empleats de petits

negocis, sobretot immigrants; Chinatown, que es troba suficientment propera al WTC com per haver notat pèrdues dràstiques en negocis de restauració o turístics i en petits tallers de roba, però no prou propera com per ser inclosa en els projectes de l'indret (al principi ni tan sols es va incloure en les tasques de socors d'emergència); i veïns més rics que vivien en habitatges nous del Battery Park City, contigus al WTC, o en els edificis d'oficines del districte financer de Wall Street, que estaven patint una reconversió residencial. Aquests grups cívics van formar aliances amb diverses organitzacions sense ànim de lucre que representaven activitats de planificació urbana i regional (la Regional Planning Association) i també sindicats. Van adquirir molta influència amb el portaveu Herbert Muschamp, que després va col·laborar com a crític arquitectònic al *New York Times* i, durant mesos, hi va escriure columnes polèmiques que criticaven la corporació per al desenvolupament de Lower Manhattan per representar els interessos de les elits i deixar de banda «el públic». Amb Muschamp, la comunitat d'arquitectes i dissenyadors va pressionar l'LMDC perquè obrís fòrums, reals i electrònics, per donar resposta pública als projectes arquitectònics que el consell havia acordat amb rapidesa.

Aquests fòrums públics van forçar l'LMDC a llançar la primera sèrie de plans alternatius de reconstrucció que s'havien sol·licitat i a obrir un nou concurs –el famós concurs que finalment va guanyar Daniel Libeskind, l'arquitecte del Museu jueu de Berlín, que va obrir les seves portes el 2001. Tot i que l'LMDC va organitzar una exposició oberta al públic amb els diferents projectes que hi competien, amb grans maquetes i gràfics arquitectònics, i va sol·licitar una resposta pública per mitjà del correu electrònic i targetes que hi havia disponibles –en quantitats massa reduïdes– a la mateixa exposició, mai no van demanar de fer un debat públic sobre les prioritats de reconstrucció. Aquestes prioritats les va establir i controlar el govern de l'estat: reconstruir les torres d'oficines, amb la mateixa quantitat d'espai per a oficines com el que hi havia abans dels atacs terroristes; mantenir Wall Street com a principal centre financer, el segon districte de negocis més gran de Manhattan i dels Estats Units; i reconstruir com a mínim tant espai comercial com el que hi havia abans. Des de qualsevol punt de vista, es poden considerar objectius molt més financers que socials. En el millor dels casos, només poden crear espai «públic» de manera indirecta, és a dir, generant ingressos i la creació de feines. I poden recrear el mateix tipus d'espai públic que oferien les Torres Bessones: administrat de forma privada per al consum pagat.

La llibertat de qui? El controvertit programa de l'emplaçament del WTC

Malgrat tot l'interès que va generar el disseny de l'emplaçament del World Trade Center i el control de l'LMDC del procés de presa de decisions, el centre d'interès principal del

projecte se suposa que són els edificis públics que emfasitzen el dolor compartit pels atacs terroristes i encarnen la noblesa infinita de l'esperit humà. Hi va haver relativament poca discussió sobre el tipus d'edificis que havien de ser. La peça central seria un memorial per a totes les persones que van morir. Però en la interpretació dominant de finals del segle xx, els edificis públics són, sobretot, edificis «culturals» –laics, temàtics, pendents. A la majoria de les ciutats, els museus d'art tenen aquest rol.

Els museus sempre han estat grans col·leccions de saqueig i creació. Mentre que els quadres, les escultures i els vestigis artesans expliquen històries del passat col·lectiu, les exposicions temporals adapten la interpretació de la història als valors socials canviant –en l'actualitat, emfasitzant les contribucions positives d'ètnia diversa, el coratge dels emprenedors i els triomfs sobre mals morals com el genocidi i l'esclavitud. Antigament, les ciutats de tot el món construïen museus com a senyal de modernitat i sofisticació de la ciutat, de manera que tendien a encarregar-ne el disseny a arquitectes de gran reputació i amb una imatge identificable: Richard Meier, amb la capsa blanca del Centre de Cultura Contemporània de Barcelona; I. M. Pei, amb la piràmide de vidre del Louvre; Frank Gehry, amb les corbes d'acer del Guggenheim de Bilbao, o la gàbia blanca de Santiago Calatrava, al Milwaukee Art Museum. Amb ciutats que aspiren a ser capitals de la cultura, els museus d'art desenvolupen un estatus social i una presència als mitjans de comunicació com si fossin icones arquitectòniques. Encara més, aquestes imatges s'adapten a l'època. L'arquitectura dels museus sempre ha estat més monumental que modesta, però, a diferència dels temples grecoromans amb columnes que es construïen durant els segles xviii i xix per a les seus dels bancs, els museus de l'actualitat s'edifiquen amb els mateixos materials (cars i reflectors) que els gratacels i els centres comercials: acer o titani, marbre i vidre. A part de la sempre present botiga de records, tenen grans atris o vestíbuls, molt adequats per a les recepcions de famosos i per pul·lular-hi. Els museus es construeixen per a la il·lustració, però en l'actualitat es tracta més de la il·lustració d'un públic mòbil que d'un de reflexiu.

El museu del WTC cridava l'atenció no pel seu disseny sinó per la seva missió: presentar una història de «llibertat». Tot i que aquest tema té punts en comú amb diversos temes socials i morals de molts museus nous –presenten històries de pobles que han estat assassinats, esclavitzats o que, gràcies a uns fets dramàtics, han escapat de l'aniquilació–, en l'estat de la política mundial actual el tema d'aquest museu va resultar extremament controvertit. L'International Freedom Center establí l'emplaçament del WTC com una icona americana més que com un lloc d'importància local, i projectava aquesta icona d'una manera moralment ambigua, amb els Estats Units simbolitzant la llibertat arreu del món. Això immediatament va generar crítiques en una posició difícil –antipatriòtica, en el millor dels casos, i en el pitjor, enemiga del propi país. A més a més, el museu era, d'alguna manera, una institució privada i també pública. Tot i que la seva

missió l'identificava amb la cultura cívica nacional, les seves finances depenien de fons privats. L'International Freedom Center era una societat pública i privada alhora, com també l'estàtua de la Llibertat i altres monuments nacionals i parcs públics de la ciutat. D'aquí va néixer la qüestió sobre «quina» llibertat defensaria el museu, la llibertat de qui.

Al principi, els projectes per al Freedom Center toleraven diferents punts de vista sobre la llibertat –i diferents opinions sobre la guerra d'Iraq, la política exterior americana i tot l'Orient Mitjà. El nom del museu i la seva missió indicaven que presentaria una història global i no nacional, i la seva junta directiva incloïa persones amb diferents punts de vista sobre temes com el de les llibertats civils o altres. Després de tot, amb llibertat, les imatges i la narrativa haurien d'emfasitzar més la lluita que el final feliç. Però aquesta narrativa podria tolerar la crítica als Estats Units? Si l'oposició al president republicà i la seva administració representava tan fidelment les opinions dels novaiorquesos, s'hauria de constituir com a «museu nacional»?

L'oposició als possibles corrents de dissensió que es podien expressar en un museu de la «llibertat» va sorgir de les famílies de les víctimes de l'11 de setembre, que es van convertir en un contrapès amb poder creixent a l'LMDC. Com que havien estat autoritzades pel governador Pataki en tots els comitès amb poder de presa de decisions relacionats amb la reconstrucció del WTC, «les famílies» parlaven amb la peculiar autoritat de les víctimes –i amb una inversió emocional autèntica difícil de qüestionar. Tot i que al WTC hi van morir persones riques i pobres, immigrants i nadius, i amb diferents punts de vista polítics, les famílies que feien sentir més la seva veu donaven suport a les accions militars del govern –i eren més propenses a recelar de qualsevol programa que no poguessin controlar. Una de les principals era Debra Burlingame, germana d'una pilot d'American Airlines que va morir en l'avió que es va estavellar al Pentàgon l'11 de setembre i que va ser nomenada –segons el meu punt de vista, inexplicablement– pel governador Pataki per formar part del consell de direcció de la WTC Memorial Foundation. En un article al *Wall Street Journal*, el 7 de juny de 2005, Debra Burlingame atacava el Freedom Center declarant que no tenia una ubicació real en el projecte de reconstrucció. L'indret, deia, pertany als que hi van morir i als que hi van a plorar-los. El que va fer del lloc un espai públic va ser la «pèrdua col·lectiva» que van patir els americans l'11 de setembre, una pèrdua tant per a les famílies de les víctimes com per a la nació. En contrast amb aquest terreny moral, qualsevol altre projecte per a l'indret era polític –i anti-americà, políticament incorrecte. «Més que un tribut respectuós a la nostra pèrdua individual i col·lectiva», va escriure Burlingame, «[els visitants] rebran una lliçó d'història esbiaixada, una classe didàctica sobre el significat de la llibertat en un món posterior a l'11 de setembre. Els presentaran un debat sobre una sèrie de polítiques exteriors i sobre el significat més extens de [la tortura dels presos iraquians a] Abu Ghraib i el que presagia per al país i la resta del món».

Durant els mesos següents, Burlingame i altres famílies de víctimes van dur a terme una campanya constant en contra de l'International Freedom Center (IFC). En «Una carta oberta al poble americà», publicada en una pàgina web anomenada Take Back the Memorial (torneu-nos el memorial), els crítics animaven el públic a boicotejar els esforços per recollir fons per al museu. Pressionaven el governador i altres oficials electes que, a la vegada, pressionaven l'IFC perquè deixés córrer la seva missió o marxés de l'emplaçament del WTC. El 10 de setembre, el dia anterior al quart aniversari dels atacs, diversos centenars d'homes i dones es van reunir a l'emplaçament del WTC en senyal de protesta contra l'IFC, criticant durament el governador Pataki. La seva posició, que en els millors moments havia estat fràgil, el 2001, quan es va implicar en el projecte de reconstrucció pels seus propis plans de presentar-se a una reelecció, continuava estant influïda pel desig de presentar-se com a candidat republicà a president o vicepresident el 2008. A finals de setembre la senadora Hillary Clinton –una altra suposada candidata a la presidència, però del partit dels demòcrates– va declarar que no pensava permetre que el Freedom Center es quedés en aquell lloc i exigia que l'LMCD donés suport a les famílies de civils i el personal dels serveis d'emergències, com per exemple, la policia o els bombers que van morir l'11 de setembre. Vacil·lant, l'alcalde Michael Bloomberg es va equivocar quan va donar un clar senyal de suport al Freedom Center i, cinc dies més tard, el governador el va treure de l'emplaçament del World Trade Center.

En altres paraules, la llibertat és una missió perillosa de defensar per a un espai públic. Primer, l'International Freedom Center semblava una obra de propaganda de gran magnitud –connectava les persones que havien mort l'11 de setembre amb una història mundial de lluita de pobles desfavorits i no amb la política americana a l'Orient Mitjà. Però per moltes famílies de víctimes això era una propaganda que corria el risc de submergir les històries individuals dels seus éssers estimats en un únic tema mundial. A més a més, corria el risc de criticar els Estats Units i, fent-ho, de desafiar l'aura d'heroisme que feia les seves pèrdues no menys doloroses però sí més nobles de suportar. Per primera vegada als Estats Units, els interessos que van expressar les famílies de les víctimes van superar qualsevol altre interès per tal de crear un memorial i un espai públic. La història de les famílies també va marcar l'emplaçament del World Trade Center com un espai públic per a la comunitat nacional i no només local. A diferència de la missió internacional del Freedom Center i de la solidaritat global expressada després de l'11 de setembre a Union Square, l'espai públic del memorial només explica la «història» de la comunitat nacional. Aquesta representació del que és públic és encara més limitada quan és definida com a victimització –pèrdua col·lectiva– i com a insistència dogmàtica en l'excepcionalisme americà, amb la seva pròpia (i única) història de llibertat.

Els membres electes, sobretot si tenien intencions de presentar-se a les eleccions, no es van atrevir a oposar-se a aquest punt de vista. Tampoc no es van arriscar a oposar-se a

«les famílies», el dolor de les quals per la pèrdua dels seus éssers estimats va ser imposat –i va acabar sent dominant– per sobre de la visió pública. Tot i que Burlingame va guanyar la batalla, fent tant de mal al Freedom Center que el governador Pataki li va prohibir la presència a l'emplaçament del World Trade Center i que l'organització que el promovia es va desfer, la seva argumentació, sense pretendre-ho, va sembrar el dubte de l'autenticitat de l'espai públic que ella pretenia crear, ja que l'imaginava, en primer lloc, des del punt de vista de les famílies com a ciutadans privats i, després, des del punt de vista dels futurs «visitants» (i no el de cap comunitat local). Els visitants, en tot cas, superaran en gran nombre els veïns de la zona, ja que les prediccions diuen que aquest lloc atraurà de cinc a set milions de visitants cada any. I la renovació de l'espai ajudarà, sense cap mena de dubte, a atraure'ls encara més.

La manca de tolerància amb el dissentiment també va acabar amb el Drawing Center, un espai d'exposicions molt respectat de Lower Manhattan que va ser exclòs dels plànols de reconstrucció. Les famílies de les víctimes van criticar el to polític de moltes de les peces que hi havien estat exposades en el passat i es queixaven que aquell tipus d'art era «antiamericà» i «inadequat» per a la terra santificada de l'emplaçament del WTC. Com que no podien controlar el programa del Drawing Center, els crítics van refusar donar suport a la presència del centre i finalment van qüestionar la presència de qualsevol institució cultural a l'emplaçament. Així doncs, el memorial va resultar ser l'única part de l'espai que era prou «pública» per satisfer els interessos de tots els grups. L'edifici, que havia d'allotjar institucions culturals i que havia estat encarregat a un estudi d'arquitectes noruec anomenat Snohetta, va ser modificat per tal que «expliqués la història» de l'11 de setembre de 2001. Malgrat les disputes que s'havien produït durant els dos o tres anys previs sobre el disseny del memorial, al final ningú no va qüestionar el seu dret a ser l'espai públic central de tot el projecte.

Un parc públic i privat

A diferència de l'emplaçament del World Trade Center, l'Union Square només és un parc. No hi ha ni edificis permanents ni espais interiors que facin de marc a l'experiència de la natura i la cultura: els arbres i les extensions de gespa dividides per camins pavimentats i estàtues de patriotes –George Washington, Abraham Lincoln, el marquès de LaFayette, que va ajudar els colons a lluitar contra Gran Bretanya durant la Revolució americana– estan gairebé integrats amb els carrers del voltant. En un jardí contigu també hi ha una estàtua realista de bronze de Mahatma Gandhi, que porta un *dhoti* i garlandes de flors al voltant del coll diverses vegades l'any. Aquesta visió de la història és l'antiga i familiar d'herois-avis molt valorats, més que la d'herois civils que van viure una mort tràgica i accidental. Potser els visitants del parc ho ignoren, conscients de manera abstracta de qui –si no

de què— se suposa que commemoren. Recentment, s'han instal·lat a la vorera, a la part de fora del parc, plaques de bronze que representen escenes de la història de la zona amb breus explicacions. Com que estan situades a terra i molta gent hi passa per sobre contínuament, és possible que també passin desapercubudes.

El nombre de visitants d'Union Square és molt inferior al del World Trade Center. Tot i que l'ús del parc s'ha incrementat enormement des de la dècada del 1980, quan el van tancar per fer-hi una renovació paisatgística que va augmentar la visibilitat des de tots els angles possibles, els visitants que no són de la ciutat no hi van expressament. Molts usuaris del parc són veïns que reflecteixen la conversió residencial dels edificis que envolten el parc i també el creixement ràpid de la població d'estudiants universitaris. La majoria, si no tots, d'aquests nous residents són rics, sobretot els estudiants universitaris, que sovint viuen en apartaments del barri que els han comprat els seus pares: és una bona inversió financera. Mentre que les zones d'oci i els espais per als gossos fan servei als veïns del barri, els bancs estan plens de transeünts que potser treballen a la zona o que s'hi asseuen perquè no tenen res més a fer. L'atractiu més important del parc és el mercat de pagesos (el New York City Greenmarket), que se celebra quatre dies per setmana. La gent que hi compra no només ve de tot Manhattan, sinó també des de qualsevol part de la ciutat i del món, ja que apareix a guies de viatges com Frommer's.com o a edicions estrangeres de *Lonely Planet*. Tot i que al mercat no s'hi ven cafè, el mercat de pagesos és el millor exemple del que a mi m'agrada anomenar «domesticació per capuccino» —una manera d'assegurar el bon comportament de tothom mitjançant la transformació del parc en un espai de consum.

Caminar pel mercat de pagesos, entre el perfume embriagador del coriandre i la farigola de la primera parada, SS&O, té un efecte relaxant. Els visitants sovint es veuen sobrepassats per la gran selecció de fruites i verdures fresques, els colors tímids de la primavera que canvien a una profusió de verds i vermells a mig estiu abans de canviar, a la tardor, als taronges intensos, grocs i verds foscos de les carbasses i altres verdures cultivades a la zona. Hi ha una setantena de parades de pagesos, així que és el mercat de fruita i verdura més gran de la ciutat, i ha estat la inspiració i el centre d'una revitalització d'aquesta zona com a paradís de l'alimentació. Quan el 1976 el mercat es va traslladar a Union Square des de la ubicació anterior a la zona alta de la ciutat, els pagesos no ho acabaven de veure clar. El parc era conegut com el «parc de les agulles» per tot el tràfic il·legal que s'hi produïa. Però l'intens increment en la població residencial del barri, crítiques entusiastes al *New York Times*, anuncis publicitaris en programes de televisió per cable, com *Queer Eye for the Straight Guy*, i programes de cuina i els forts vincles que es van establir amb cuiners de restaurants locals van col·laborar a incrementar la reputació del mercat. En aquest moment, els ingressos anuals del mercat de verdures d'Union Square són d'un milió de dòlars.

Figura 3. Manifestació a favor del drets dels immigrants a Union Square, 2006. Fotografia de Sharon Zukin.

Com que molts botiguers vénen al mercat els dissabtes, s'ha convertit en un espai públic polític on els candidats troben els votants i els voluntaris fan propaganda electoral abans del dia de les eleccions al novembre. Aquí he pogut parlar alguna vegada amb un dels senadors de l'estat, Chuck Schumer, i amb el president del districte de Manhattan, tot i que van ser converses breus. Els activistes sovint demanen als botiguers que s'uneixin a organitzacions a favor del medi ambient o en contra de la guerra, o que, si més no, en signin les peticions. Tot que no és un lloc on la gent fa discursos a peu dret, com passa al Speaker's Corner de Hyde Park, a Londres, el mercat de verdures d'Union Square és com una mena d'àgora moderna, o com a mínim és com jo m'imagino que era una àgora. No hi ha límit en la llibertat del discurs que s'hi tolera –dins dels límits pacífics de les demandes individuals i no de revoltes– perquè no hi ha cap mena de divisió entre aquest espai i el del carrer.

Aquest fet té a veure amb un problema que té el Departament de Parcs de la ciutat de Nova York, propietari del parc, amb els venedors ambulants que es posen a les voreres de fora del mercat de pagesos. Diverses demandes interposades des de la dècada del 1980 han desafiat el govern de la ciutat a impedir que els venedors utilitzin l'espai públic dels carrers per vendre els seus productes. Se n'han sortit argumentant que la primera esmena a la Constitució dels Estats Units –el cèlebre dret a la llibertat d'expressió– permet el comerç lliure en qualsevol lloc, per escrit. El Departament de Parcs es mostra poc inclinat a aplicar la normativa al peu de la lletra i a prohibir que els venedors de quadres,

samarretes, objectes artesans i llibres i revistes posin les seves parades a la vorera que envolta els límits del parc. Així doncs, el nombre de visitants al parc atreu cada vegada més venedors ambulants –que fan que els usuaris s’hi amunteguin. Aquest fet emfatitza el valor que el parc ha adquirit com a espai de consum, valor subratllat per la fira anual d’artesanía que encara té més parades, més venedors i també més clients, a la part meridional del parc des de finals de novembre fins a Nadal.

L’alt grau d’ús comercial del parc ha atret veïns i turistes, però també és motiu de preocupació per al consell comunitari local i per a l’associació privada que ha tingut un rol actiu i col·lectiu en l’administració de l’espai públic. L’associació d’Union Square va començar el 1984 gràcies a una llei de l’estat de Nova York per millorar els negocis del districte i el que els americans anomenen qualitat de vida, sobretot establint un control sobre la delinqüència –o com a mínim fent-la menys visible– i netejant els carrers. Union Square va ser, de fet, el primer Business Improvement District (BID), o districte de millora comercial, de l’estat de Nova York. Davant la manca de fons del govern de la ciutat, els propietaris de negocis del districte paguen un petit percentatge de la seva renda a més a més dels impostos de la ciutat. El govern municipal recull aquests diners amb els dels impostos regulars i els torna al BID perquè els utilitzi invertint-los en la millora del barri. La majoria de BID, sobretot a les zones de Manhattan amb rendes altes, utilitzen els diners per contractar escombriaires i seguretat privada. Com fan els BID més petits en zones menys pròsperes, compren bancs per als carrers i papereres, posen llums de Nadal i intenten millorar l’atractiu dels carrers comercials. Aquestes activitats fan que els BID semblin versions modernes d’associacions locals de comerciants o la cambra de comerç. Però quan es va formar l’associació d’Union Square, els BID van demostrar que el sector privat prenia el control dels espais públics que el govern de la ciutat ja no podia mantenir o governar.

Tot i que molts dels parcs públics de la ciutat de Nova York en l’actualitat són finançats per «socis» privats, incloent-hi les associacions proconservació que administren els parcs Central i Prospect, l’associació d’Union Square no és gens habitual perquè també va començar com una corporació per al desenvolupament local. Abans del BID, a la dècada del 1970, empresaris privats dels entorns del parc –dirigits per Consolidated Edison, l’empresa de propietat privada que subministra l’electricitat a Manhattan i altres parts de la ciutat de Nova York; la Guardian Life Insurance Company, i la New School, una universitat privada– van decidir defensar la zona del deteriorament físic i dels índexs creixents de delinqüència de la ciutat. Petits negocis locals i promotors immobiliaris s’hi van unir el 1976 formant una corporació per al desenvolupament local. A part del Guardian Life, que va vendre l’edifici de 1911 de la seva seu i va marxar de la zona a principi de la dècada del 2000, la resta d’institucions encara són al consell de l’associació d’Union Square, amb representants dels tres consells comunitaris locals dels districtes

del voltant del parc i oficials electes. Tot i que un LDC no té prou poder com per planificar el desenvolupament econòmic o forçar cap negoci a quedar-se a la zona o a marxar-ne, sí que pot pressionar les institucions del govern local i els oficials electes que s'ocupen de la zona. I també pot crear una coalició de treball d'interessos econòmics que reforci la reputació de la zona.

A mesura que l'Union Square Park s'anava constituint com el centre dels barris dels voltants, primer com un lloc que tothom evitava i després com un imant per a l'ús públic, l'associació treballava perquè encara atragués més atenció. Van aconseguir fons privats per retirar la tanca de malla de filferro del voltant del parc i canviar-la per una altra de decorativa. Paguen gran part del cost de replantar el parc amb gespa i arbustos de flors i mantenir-los, i també contribueixen amb el pagament de la meitat del sou de l'arquitecte paisatgista del parc. Subministren l'accés a Internet sense cable al parc i hi organitzen celebracions especials en dates importants. Mentre que el Departament de Parcs de la ciutat de Nova York estableix les normes generals pel que fa a l'ús del parc, com per exemple, l'arrendament de l'espai del mercat de fruites i verdures, el lloguer de l'espai per a rotatges de publicitat i promocions diverses i l'emissió de permisos per als venedors, l'associació n'és l'administradora, defensora i àrbitre.

No obstant això, no és cap exageració dir que l'associació té una gran influència en el control de l'ordre del parc. A part de patrulles habituals per part del Departament de Policia de la Ciutat de Nova York, el Departament de Parcs té 165 oficials desarmats encarregats de controlar les multituds i els gossos, controlar l'abocament il·legal de deixalles i la venda il·legal, però tota aquesta policia pública no és l'única que es dedica a servir a Union Square entre tots els altres carrers, parcs i espais públics de la ciutat. L'associació, en canvi, té contractat un director d'operacions que és un ex tinent del Departament de Policia de la ciutat de Nova York. Pot demanar ajuda a la policia en cas de problemes especials, i treballa amb un equip de vuit guardes de seguretat que tenen contacte directe a través de ràdio amb la policia local. A més, l'LDC paga el sou d'un guarda de seguretat del parc a temps complet que treballa exclusivament a Union Square Park. Aquesta persona «està preparada», segons la pàgina web de l'associació, «per oferir ajuda a les persones sense sostre» i per gestionar qualsevol «activitat il·legal». Així que només podem deduir que la vigilància constant de personal de seguretat –policies públics, guardes del parc i els guardes de seguretat de l'Associació– ha impedit que l'Union Square Park pateixi un problema encara més greu amb les persones que malviuen al carrer.

Hi ha gent que es mostra crítica amb el que fa l'associació i que tampoc no els agrada, com a mi, que sigui un organisme privat el que es faci càrrec de la responsabilitat administrativa diària de l'espai públic. Si al personal de seguretat no li sembla bé el meu comportament, em poden demanar que me'n vagi. Poden trucar la policia perquè me'n

facin fora. Però si deixen de pagar el manteniment de la gespa i les plantes, el govern de la ciutat no ho podrà fer. Tant des del punt de vista moral com financer, l'administració privada implica que el control sigui en mans del sector privat. Si el personal de seguretat de l'associació és més actiu en el manteniment de l'ordre públic que la policia pública, els parcs privats són les cases colonials –civilitzadores dels desencaminats i els pobres– dels nostres temps. Com que cada vegada s'instal·len més residents rics a la zona, és previsible que l'associació representi els seus interessos per sobre dels homes i dones més pobres, sobretot si són transitoris.

Sigui com sigui, l'Union Square Park és un espai públic ben diferent del World Trade Center, a només uns tres quilòmetres de distància. Comparat amb l'emplaçament del World Trade Center, l'Union Square Park és un espai no planificat, que tolera –encara que en el cas de manifestacions de protesta, ho fa amb prou feines– accions socials espontànies dissidents. La seva aportació cultural la fa molt més gràcies al mercat de pagesos que al museu nacional. Tot i que atrau turistes i altres visitants, també ofereix refugi als veïns amb nens i gossos. Representa una comunitat local, no una idea abstracta. I a l'ombra de l'11 de setembre, això és tot un guany significatiu.

3. Ciutats vives: com fer lloc a la natura urbana¹

Sarah Whatmore. Professora de geografia i medi ambient. University of Oxford

Steve Hinchliffe. Professor de ciències socials. Open University

«Els gats d'Esmeraldina, els lladres, els amants clandestins es traslladen per carrers més alts i discontinus... contornejant canaletes amb passes de funàmbuls. A sota els ratolins corren per la foscor de les clavegueres ... travessen la compacitat de la ciutat perforada per la irradiació de les galeries subterrànies. [...] Un mapa d'Esmeraldina hauria de comprendre tots aquests traçats, sòlids i líquids, evidents i amagats.»

ITALO CALVINO, Esmeraldina

Aquesta descripció del moviment i l'heterogeneïtat de la vida a la ciutat fictícia d'*Esmeraldina* d'Italo Calvino pertorba algunes de les coordenades més assumides sobre les ciutats i la ciutadania –qui sap si estem segurs quan assumim que això són èxits exclusivament humans–. Les traces que evoca de molts altres habitants de la ciutat primer ens espanten perquè ens preguntem com ens poden passar per alt d'una manera tan rutinària. Després, totes aquestes trobades diàries en què els nostres camins es creuen ens vénen a la ment –quan ens rasquem una picada d'insecte; el cant cridaner o el vol dels ocells; quan netegem el desastre que organitzen els animals carronyaires en furgar a les nostres escombraries durant la nit; les plantes que surten a les esquerdes de les voreres i els edificis. Per tant, la qüestió és per què aquestes intimitats tan misterioses s'esborren tan minuciosament dels informes analítics i polítics sobre com són i com haurien de ser les ciutats. Mitjançant la invitació de traçar els plànols de les ciutats d'altres maneres, *Esmeraldina* subratlla la constel·lació de pràctiques i narratives espacials de les societats occidentals a través de les quals la natura ha esta delimitada precisament per la distància a què es troba de l'assentament humà, no menor en el corrent antiurbanista que ha caracteritzat les principals polítiques mediambientals.

¹ Traducció al català, amb permís dels autors de l'original «Living Cities: making space for urban nature», *Soundings. Journal of Politics and Culture*, 2003.

Aquest assaig sorgeix d'un projecte de recerca sobre «Ciutats habitables: espais cívics i ecologies pràctiques» proposat per un ESRC (Economic and Social Research Council) (R000239283) treballant amb comunitats de ciutats com Birmingham i Bristol. El nostre agraïment a altres membres de l'equip de recerca de la Open University, Monica Degen i Matthew Kearnes.

Aquesta oposició cartogràfica entre la ciutat i la natura ha començat a ser qüestionada durant els darrers quinze anys per la política ecològica urbana que deu part del seu ímpetu a acords d'un tractat internacional dins el programa mediambiental de les Nacions Unides. Al Regne Unit, aquesta «ecologització» de les polítiques urbanes ha guanyat velocitat si més no en dos fronts. El primer, el fet que a la biodiversitat humana se li comença a atribuir el tipus de sentit de conservació que abans es reservava a regions rurals poc habitades, de la mateixa manera que els jardins de les ciutats esdevenen el refugi d'espècies que han estat expulsades del camp per culpa de pràctiques de ramaderia industrial. Així, les energies científiques s'inverteixen de nou en la importància de l'anomenada «ecologia recombinant»,² que fa referència a les comunitats biològiques que es reuneixen en les denses anades i vingudes de la vida urbana, i no a les relacions diferents i tranquil·les entre espècies i habitants particulars que són bàsiques per a la biologia de la conservació. Grups a favor de la flora i la fauna urbana, naturalistes aficionats, organitzacions de voluntaris i similars han estat factors clau en aquest reajustament dels espais urbans i en temes de conservació. El segon front, el fet que cada vegada hi ha més reconeixement envers la importància d'aquesta «ecologia recombinant» per fer les ciutats més habitables i pels lligams d'identitat física i d'associació. En aquest punt és crític l'abast en què aquesta fàbrica ecològica es constitueix com a bé públic o urbà, incloent-hi espais de lleure com parcs i horts de lloguer, i espais més salvatges, com vies mortes abandonades i vestigis de canals i boscos. Tot aquest conjunt de forces s'ha expressat en forma d'inversió política sense precedents en el que es coneix com el «verd urbà».³

Tot i això, aquests canvis de política han estat –i ho continuen sent– complicats i controvertits. Les responsabilitats científica i cívica sobre el valor del «verd urbà» es contradueixen amb la lògica prevalent del desenvolupament del sòl comercial i la planificació de l'autoritat local, que s'han centrat en llocs com aquests per aconseguir el redesenvolupament o la nova edificació. Per tant, per exemple, així com la idea de natures urbanes ja no és tant una contradicció en termes del tan proclamat «renaixement urbà» de New Labour –qüestionat per l'arquitecte Richard (Lord) Rogers– ha intensificat les pressions de desenvolupament en antics llocs industrials en nom de la ciutat compacta.⁴ A més a més, els dissenys experts de la ciència de conservació i les polítiques urbanes amenacen amb minar la importància que s'ha atribuït últimament a les natures urbanes, ja que reprimeixen o ignoren la diversitat de coneixements ecològics, aptituds i passions que

² BARKER, G. (ed.): *Ecological recombination in urban areas*. The Urban Forum / English Nature, 2000.

³ Vegeu, per exemple, l'informe de la Urban Green Taskforce titulat *Green spaces: better places*, 2002 (www.dtlr.goc.uk) i la nova revista d'English Nature *Urbio* sobre biodiversitat urbana i cultura humana, març 2002.

⁴ Department of Environment, Transport and the Regions, *Towards an urban renaissance*, HMSO. Londres, 1999.

durant tant de temps han exercit les persones per tal de sentir-se com a casa dins la ciutat.⁵ En altres paraules, els termes polítics en què es qüestionen les natures urbanes llancen preguntes sobre la distribució dels beneficis mediambientals de l'«ecologització» de les polítiques urbanes en alguns sentits particulars, dos dels quals m'agradaria plantejar aquí. En primer lloc, si el grup d'habitants urbans més-que-humans és una condició vital de la qualitat de vida urbana; com pot fer la seva presència per mostrar-se més enèrgica en termes analítics i polítics? En segon lloc, i potencialment en resposta a la primera qüestió, quins tipus de coneixement ecològic i els de qui es tenen en compte per establir les espècies i les localitzacions dels espais urbans comuns?

D'ambients construïts a ciutats vives

Com ja he suggerit anteriorment, existeix una discordança entre els molts sentits en què la vida animal i vegetal enriqueix la vida dels ciutadans i la indiferència de l'anàlisi i les polítiques urbanes davant la seva presència. Una manera de controlar aquesta discordança és a través de la distinció entre les perspectives de «construir» i «habitar» que l'antropòleg Tim Ingold reformula a partir del llegat fenomenològic de Heidegger, Merleau-Ponty i altres.⁶ La teoria urbana i la pràctica de la planificació exemplifiquen el que ell caracteritza com una perspectiva de construcció en què s'assumeix que «l'organització de l'espai precedeix cognitivament la seva expressió material; els entorns construïts són ideats abans de construir-se» (Ingold, 2000, p. 181). Tant si està motivada pel mercat com si ha estat planificada des de l'administració pública, la perspectiva de «construir» projecta una visió urbana percebuda de manera remota a través dels mecanismes de les enquestes, les imatges per satèl·lit, el paisatge i els projectes de construcció, per establir què és la ciutat i com podria o hauria de ser. La realització d'aquests dissenys espacials amb totxanes i morter només és habitada posteriorment pel tipus d'activitats i persones adequades. Els minuciosos compromisos humanistes d'aquesta perspectiva són evidents tant en el talent dels arquitectes/urbanistes, les visions dels quals es materialitzen a les ciutats, com en els termes estrictament humans en què es conceben la seva fabricació i la seva ocupació. No obstant això, a la vegada, aquests dissenys de la ciutat comporten ordenacions socials i espacials que fomenten la conformitat i la desviació obligada de règims comportamentals molt particulars diferenciats per classes, gèneres i races, en què el treball i l'oci, la vida domèstica i cívica tenen el seu propi espai.

⁵ British Trust for Conservation Volunteers, *Position statement on biodiversity*, 1997 (www.btcv.org/posnstat.html).

⁶ INGOLD, T. «Building, dwelling, living: how animals and people make themselves at home in the world». *The perception of the environment: essays on environment, dwelling and skill*. Routledge. Londres, 2000, pp. 172-188.

Amb això no vull dir que aquests dissenys de l'espai urbà no hagin pres progressivament un matís ecològic. El manifest de Richard (Lord) Rogers per una ciutat compacta, per exemple, precisament alia la perspectiva de construir amb la retòrica del desenvolupament sostenible. Contra la ciutat extensa i dividida funcionalment, exportada pels Estats Units, la base lògica és que les creixents densitats de desenvolupament urbà ajudaran a protegir l'entorn natural redireccionant el desenvolupament fora de zones rurals, reduint la contaminació i augmentant l'eficiència de l'energia en els entorns construïts.⁷ Hi ha alguns canvis importants en els principis del disseny urbà que són molt benvinguts. Però l'ecologia arriba a la «ciutat compacta» de maneres molt diverses, com per exemple, com a recurs o obligació contextual per a l'estructura i l'ordre de la ciutat, ja sigui en forma de sistema termodinàmic o d'estètica paisatgística. El fecund món de criatures i plantes com a agents actius en la creació d'ambients roman ferm fora dels límits de la ciutat i aquells espais feréstecs de la ciutat que més els sostenen són projectats com a terres ermes per al desenvolupament. En aquest cas també els dissenys dels arquitectes i els urbanistes s'han aliat amb enginyers i científics experts en medi ambient, enfortint les formes en què els habitants de la ciutat són desqualificats com a agents erudits del procés de construcció, encara que se'ls demani que actuïn com a «ciudadans actius».

En canvi, la perspectiva «d'habitar» d'Ingold insisteix en el sentit que es viuen els móns abans de crear-los. Més que un simple procés de transcripció d'un disseny preexistent sobre un substrat material obert, les formes de construcció sorgeixen en els contextos relacionals específics del seu compromís pràctic amb l'entorn. Així, aquesta perspectiva admet afinitats entre les formes en què els humans i altres animals es desenvolupen dins les seves llars mitjançant un registre físic de conductes ecològiques que no n'exclou la ciutat. En contra de l'oposició habitual entre un «entorn natural», purificat i descontaminat de qualsevol índex de presència humana, i un «entorn construït», en el qual tot, excepte les relacions humanes, ha estat eliminat, l'atenció recau sobre els agents més-que-humans que exerceixen energies no intencionades, improvisades i, de vegades, negatives en l'ordenació de l'espai públic. Aquí, els rastres i els hàbits de tot tipus d'habitants de la ciutat, des d'arbres i formigues fins a guineus i males herbes, es fan presents en el teixit urbà i les xarxes de vida social a través de trobades estranyes i familiars. Arbres, per exemple, com els que apareixen a les fotografies de Cynthia Cockburn que il·lustren aquest article. Com a conseqüència de la seva longevitat, grandesa i hàbits estacionals, els arbres esdevenen figures actives en la generació i durabilitat dels lligams que donen sentits personals i col·lectius a la cordialitat i la memòria urbana: transformar un carrer en un passeig ple de fulles; proporcionar ombra un dia d'estiu; amagar criatures que ens criden l'atenció i entretenen.⁸

⁷ ROGERS, R., a GUMMCHDIJAN, P. (ed.): *Cities for a small planet*. Faber and Faber. Londres, 1997.

⁸ Vegeu, per exemple, JONES, O. i CLOKE, P.: *Tree cultures*, Berg. Oxford, 2002. Es tracta d'un estudi de la situació dels arbres de Bristol i els seus voltants.

La distinció d'Ingold entre les perspectives de construir i habitar ens ofereix, més que no pas un parell d'alternatives teòriques, un mitjà per suspendre diferents moments o moviments de la producció actual d'espai urbà que, a la pràctica, ja estan molt interrelacionats. D'aquesta manera, subratlla diverses maneres de treballar per tal d'assolir un tipus d'anàlisi i una política urbanes que admeti energies més-que-humanes en el teixit ecològic de la ciutat. Es podria pensar a substituir la demarcació analítica prevalent entre entorns construïts i naturals per visions més poroses de l'espai urbà com a articulació complexa de xarxes múltiples que connecten ciutats a altres espais i trajectòries a través de les anades i vingudes de materials, organismes, elements i, també, persones. Una altra opció és no cedir a tractar aquests cohabitants com a objectes, en un segon terme, sobre els quals els humans es poden imposar a voluntat i sense cap mena de conseqüència, i, en canvi, tenir en compte la influència de les seves energies creatives en l'habitabilitat de les ciutats. Sigui quin sigui el nivell d'arrelament d'aquestes demarcacions i deshumanitzacions en el discurs públic o en el sentit comú, a la pràctica, rarament es corresponen amb les formes amb què la gent experimenta el món i s'hi comporta.

Aquesta noció de les ciutats vives afegeix aquest sentit de cofabricació ecològica en què els patrons de la vida i els ritmes de la gent i d'altres habitants de la ciutat es barregen amb i contra dissenys d'experts i projectes. Aquest canvi conceptual d'entorns construïts a ciutats vives està lligat a un reajustament de les polítiques de natura, com, per exemple, que les ciutats siguin considerades «règims d'alteració ecològica en lloc de zones de sacrifici ecològic»,⁹ on les persones ja no siguin considerades hostils a la natura ni la natura antitètica a les ciutats. Aquesta és una política creixent a través d'una aliança entre organitzacions pro flora i fauna urbanes i organitzacions pro conservació que han guanyat força en el procés polític com a conseqüència de la necessitat legal a tots els ajuntaments de crear *biodiversity action plans* (projectes d'actuació de biodiversitat).¹⁰ No obstant això, també assenyala amb la mateixa importància un canvi en la política de coneixement en què els dissenys dels experts de l'espai urbà –també els de la ciència de conservació– puguin ser impugnats pels habitants de la ciutat, els coneixements vernacles dels quals han estat apresos gràcies a vincles ecològics pràctics. Això ens torna a la segona qüestió que he plantejat al principi sobre quins tipus de coneixement ecològic i els coneixements de qui es tenen en compte per a la distribució dels habitants més-que-humanes dels espais comuns de la ciutat.

⁹ WOLCH, J. «Zoopolis». A Wolch, J. i Emel, J. (eds.): *Animal Geographies*. Verso. Londres, 1998.

¹⁰ HARRISON, C. i DAVIES, G. «Conserving Biodiversity that matters», *Journal of Environmental Management*, 65: pp. 95-108, 2002.

Redistribució de l'experiència ecològica

Richard Mabey, a la seva enciclopèdica *Flora Britannica*, hi afirma que «les nostres relacions vernaculars amb la natura s'haurien de prendre tan seriosament» com els coneixements locals o indígenes als països subdesenvolupats.¹¹ Però mentre que aquests últims són molt respectats en l'actualitat i institucionalitzats en cercles de desenvolupament internacional, les primeres encara han de deixar la seva empremta en les polítiques urbanes, fins i tot mediambientals, del Regne Unit. Tot i això, en un sentit molt real la distribució de la biodiversitat urbana, que en l'actualitat requereixen les autoritats locals per llei, està en deute amb els coneixements pràctics sobre espècies i espais de naturalistes aficionats, com ornitòlegs, amants de les plantes, entomòlegs i entusiastes de la vida animal. De totes maneres, la importància d'aquest coneixement ecològic vernacle no està restringida en la mesura en què una colla d'amateurs es pot afegir a la producció d'inventaris i enquestes científiques sobre les espècies que habiten l'espai urbà. Tot i que en aquesta agenda hi ha alguns aspectes valuosos i benintencionats, es basa en la premissa que la gent, sobretot la de les ciutats, necessita o vol que l'ajudin a «reconnectar» amb la natura. La meua opinió és que la gent ja hi està, de «connectada», de maneres diverses i sovint intenses, que no se saben valorar.

En altres paraules, la importància de la plèthora de capacitats i familiaritats que constitueixen els coneixements ecològics vernacles és que excedeixen –i de vegades contradueixen– els mètodes i l'autoritat de la ciència i la seva mesura del «valor» de conservació pel que fa a espècies natives que en l'actualitat són el pilar principal de les polítiques de biodiversitat urbana. El fet de tenir en compte aquest coneixement en el procés polític implica, entre altres coses, un canvi en el centre d'interès, des de la preocupació pel que diu la gent sobre les natures urbanes fins a la preocupació sobre com es relacionen amb plantes, animals i insectes en determinats espais i pràctiques ecològics. Dit d'una altra manera, la política de coneixement que cal tenir en compte aquí té a veure amb una reorientació més radical dels polítics i científics –incloent-hi els científics socials– en el sentit que, i de manera que, es comprometen amb les persones que habiten els espais que ells dissenyen.

L'enfocament dels «espais verds urbans» com a indrets de cofabricació entre humans i altres habitants de la ciutat, i no com a illes de natura a la ciutat, fa evidents com a mínim tres tipus d'espais de compromís ecològic diferents. Entre aquests hi ha espais associats al cultiu, com ara horts, jardins comunitaris i granges de ciutat; els que s'associen a la restauració del terreny, com vies, mines o espais industrials abandonats, i els que s'associen amb la conservació, com vestigis de boscos, vies fluvials i pantans. En

¹¹ MABEY, R. *Flora Britannica*: 12, Sinclair-Stevenson, Londres, 1996.

cada cas, el coneixement íntim de la història i la cultura d'aquests indrets ecològics, juntament amb el coneixement d'aquestes comunitats, es confereix a determinats tipus de coneixement pràctic per damunt dels mètodes científics de coneixement. El cas dels horts i dels cultius probablement és el més familiar i certament el que ha estat més estudiat,¹² les interpretacions i les adaptacions a la vida vegetal, els diferents tipus, propietats i cicles estacionals; quines plantes creixen en determinades condicions; com cultivar-les, etc. No obstant això, hi ha coneixements del mateix tipus que caracteritzen activitats de conservació i restauració i llocs en què precisament les qualitats d'aquestes dues formes de vida i aquests espais són el que la gent valora.

Es poden prendre com a exemple alguns dels barris urbans més necessitats socialment i diversos ètnicament del nord-est de Bristol, com St. Werberghs, St. Agnes, St. Pauls, Easton i Fishponds. En l'actualitat, és colpidor haver de dir que aquests barris i el seu teixit característic de cases aparellades van sorgir al voltant del riu Frome, l'energia del qual va alimentar la primera industrialització d'aquesta part de la ciutat, perquè el riu està sec en gran part del seu recorregut i els barris estan partits per l'autopista M32, que condueix fins al centre de la ciutat. Una aliança d'organitzacions ecologistes i associacions del barri per a la defensa de temes socials i ecològics va ser contrària a l'autopista que envolta i passa per sobre d'aquestes comunitats. Entre aquestes organitzacions hi ha Living Easton, Friends of the River Frome; Royate Hill Volunteers, Narrowways Millennium Green Trust; St. Werberghs Association i Thingwall Allotments Association; St. Werberghs City Farm i Community Garden. Múltiples xarxes d'activisme local han lluitat per defensar tota la varietat d'espais urbans, en algunes ocasions en contra de projectes locals i/o pressions de desenvolupament. Per exemple, els activistes que es van mobilitzar a les zones ferroviàries en desús de Royate Hill i Narrowways han aconseguit el suport d'Avon Wildlife Trust com a reserva natural i el suport financer del Millennium Lottery Fund. El que és important dels seus èxits és l'èmfasi conscient que es posa en la riquesa de coneixements que exerceixen aquestes comunitats i en la transmissió generacional entre grups culturals.

Tanmateix, les polítiques de coneixement en joc desborden la distribució dels verds urbans en llocs i comunitats en particular. En primer lloc, posen en dubte les distincions convencionals entre el coneixement vernacle o «profà» i el coneixement científic o «expert» i les formes de participació pública en el procés polític que estructuraven aquestes distincions. En concret, desafien la versió de la participació pública amb què el programa de «ciutats sostenibles» de New Labour sembla trobar-se una mica massa còmode i que redueix la consulta comunitària a un exercici administratiu d'assegurar la seva aprovació d'objectius preestablerts. Si no s'accepten els coneixements vernacles eco-

¹² CROUCH, D. i WARD, C. *The allotment, its landscape and culture*. Faber and Faber. Londres, 1988.

lògics de manera que formin part dels objectius polítics, aquests exercicis amenacen a minar la diversitat de pràctiques de coneixement de què depenen la biodiversitat urbana i la producció de ciutats habitables. En una època en què el govern presumeix de la seva manera de fer política «basada en evidències», les polítiques de coneixement en joc amplien també les pràctiques dels científics socials en el sentit que tenen un paper principal en la traducció de processos i valors socials a termes polítics rellevants. Aquí, els científics socials també són culpables de subestimar els aspectes pràctics d'aquest coneixement ecològic vernacle, les habilitats intrínseques o coneixements pràctics apresos de manera tàcita i perfeccionats a través de la pràctica i no de l'estudi teòric.

Aquesta negligència es pot atribuir, en part, al repertori establert de metodologies quantitatives i qualitatives en què es basen els científics socials, en el sentit que aquests mètodes requereixen que la gent sigui capaç de transformar el seu coneixement en paraules, mitjançant mecanismes com les enquestes i les entrevistes, o en nombres, com en el cas de les tècniques de valoració contingents que utilitzen els economistes. La focalització en les pràctiques o en el que fa la gent, en oposició als discursos o el que diu la gent, requereix una inversió metodològica en enfocaments nous i encara experimentals com l'etnografia visual.¹³ Aquests enfocaments utilitzen tecnologies visuals, com càmeres de vídeo i càmeres d'un sol ús, per ampliar el registre corporal de les pràctiques de coneixement ecològic i el ventall de sentits, habilitats i sentiments afectius que s'exerceixen. No és gens senzill, com passava amb els mètodes qualitius anteriors, que els responsables polítics, que encara tenen com a patró l'anàlisi estadística, es prenguin aquests mètodes seriosament. La política de coneixement que hi ha en joc, doncs, també s'estén a l'activitat i la credibilitat dels científics socials, a una major inversió de les nostres energies pel que fa a la intervenció i la participació dels ciutadans i altres integrants urbans en el procés de presa de decisions. Així, lluny d'establir un programa, els científics socials estarien aliant els seus esforços de recerca als de la comunitat urbana i els activistes i organitzacions mediambientals a més de grups nacionals, com Wildlife Trusts, Groundwork Trust i Black Environment Network, que han estat treballant durant molt de temps contra la possibilitat de redistribuir la «capacitat» ecològica en el procés polític i l'establiment de la ciència de conservació.

¹³ PINK, S.: *Visual ethnography*, Routledge. Londres.

Bibliografia

- BARKER, G. (ed.): *Ecological recombination in urban areas*. The Urban Forum / English Nature, 2000.
- Department of Environment, Transport and the Regions, *Towards an urban renaissance*, HMSO. Londres, 1999.
- CROUCH, D. i WARD, C.: *The allotment, its landscape and culture*. Faber and Faber. Londres, 1988.
- HARRISON, C. i DAVIES, G. Conserving Biodiversity that matters, *Journal of Environmental Management*, 65, 2002.
- INGOLD, T.: «Building, dwelling, living: how animals and people make themselves at home in the world». *The perception of the environment: essays on environment, dwelling and skill*. Routledge. Londres, 2000.
- JONES, O. I CLOKE, P.: *Tree cultures*, Berg. Oxford, 2002.
- MABEY, R. *Flora Britannica: 12*, Sinclair-Stevenson, Londres, 1996.
- PINK, S.: *Visual ethnography*, Routledge. Londres.
- ROGERS, R., a GUMMCHDIJAN, P. (ed.): *Cities for a small planet*. Faber and Faber. Londres, 1997.
- WOLCH, J.: «Zoopolis». A Wolch, J. i Emel, J. (eds.): *Animal Geographies*. Verso. Londres, 1998.

4. Urban catalysts: estratègies per a usos temporals. Potencial de desenvolupament de zones urbanes residuals

Helka-Liisa Hentilä. Professora de planificació urbanística. University of Oulu

Introducció

Aquest article examina la naturalesa dels usos i els usuaris temporals de les zones residuals, el paper dels usos temporals en els processos de desenvolupament urbà i el seu impacte en les cultures i les economies urbanes de cinc àrees metropolitanes europees. La investigació s'ha fet com a part del projecte de recerca «Catalitzadors urbans [*urban catalysts*]. Estratègies per a usos temporals – Potencial de desenvolupament de zones residuals urbanes en metròpolis europees» (2001-2003), engegat pel cinquè programa marc de la Comunitat Europea i el seu programa d'acció Ciutat de Demà i Herència Cultural. En aquest projecte els cinc estudis locals s'han fet a Amsterdam, Berlín, Hèlsinki, Nàpols i Viena.

La hipòtesi subjacent de la recerca era que diversos usos temporals ubicats en zones residuals són una font infrautilitzada en la planificació i el desenvolupament urbans. El tema és de molta actualitat, ja que contínuament s'estan desenvolupant nous espais erms urbans en ciutats europees com a conseqüència del canvi tecnològic, econòmic o polític. La revitalització d'aquestes zones urbanes residuals sovint resulta complicada en els àmbits econòmic i polític. Tot i això, en aquests paratges sorgeixen usos temporals no planificats que sovint evolucionen cap a espais públics i semipúblics intensament usats, i esdevenen punts de partida per a nous serveis i empreses de comunicació. Com que els usos no planificats es basen en economies no formals externes a la planificació de la ciutat i el desenvolupament de projectes, sovint són desplaçats al cap de poc temps, tot i que es podria argumentar que ofereixen un gran potencial de desenvolupament urbà i econòmic i d'integració i estabilització social.

Els estudis locals d'Amsterdam, Berlín, Hèlsinki, Nàpols i Viena s'han dut a terme en moltes zones industrials abandonades o en antics eixos de trànsit (vies ferroviàries, molls) construïts a finals de segle XIX o principis del segle XX a les perifèries dels antics centres urbans. A totes les ciutats s'hi poden identificar, com a mínim, un parell de zones residuals centríques. A Hèlsinki, els indrets que es van estudiar amb més detall foren Makasiinit (on hi ha grups de producció cultural i comerç ecològic) i la zona de Pa-

sila Engineering Works (plena de negocis relacionats amb la producció cinematogràfica i audiovisual). Els mètodes de recerca inclouen entrevistes amb protagonistes locals significatius (usuaris temporals, propietaris immobiliaris, urbanistes i altres autoritats, polítics), estudis sobre planificació i altres documents de desenvolupament, i documentació amb anàlisis espacials dels patrons d'ús temporals de l'espai urbà.

La definició d'*usos temporals*

A les primeres fases de l'etapa d'anàlisi del projecte es va elaborar la següent definició d'«usos temporals» a zones residuals/vacants:

- a) Usos en què individus que no són propietaris immobiliaris duen a terme activitats en el lloc.
- b) Usos en què el propietari no rep ingressos econòmics (o almenys no de manera significativa) per l'ús del terreny i l'edifici.
- c) Usos en què hi ha un límit de temps:
 - per l'estat d'il·legalitat de l'activitat, que pot finalitzar en qualsevol moment, o
 - per l'ús legalitzat que pot acabar en qualsevol moment, atès que existeixen contactes específics a l'espera d'un ús futur diferent i més rendible, o
 - per contractes d'arrendament (amb el propietari) o permisos (de l'Estat), limitats temporalment a l'espera d'un futur diferent i més rendible.

Els «usos informals» es defineixen com a usos que es podrien considerar com a permanents però que:

- a) no tenen cap relació formalitzada amb el propietari de l'indret i són o bé desconeguts per a ell o bé només tolerats per ell, o
- b) són il·legals i desconeguts per part de l'Estat, o tolerats malgrat la seva il·legalitat.

Els usos temporals, tal com es van identificar en els casos estudiats, s'adaptaven a aquesta definició? En cas d'adaptar-s'hi, com estaven situats en comparació amb els diversos aspectes de la definició? En cas de no adaptar-s'hi, com s'ampliaven els límits d'aquestes definicions?

Tenint en compte la primera definició dels usos temporals –individus que no són propietaris immobiliaris que duen a terme activitats en el lloc– podem dir que els casos estudiats a Amsterdam, Berlín, Hèlsinki, Nàpols i Viena s'hi adapten. L'estudi de la zona de Campi Flegrei de Nàpols revela una escena una mica diferent: els mateixos propietaris

duen a terme activitats il·legals i legals i/o activitats temporals en les seves propietats, la qual cosa significa que el caràcter d'un usuari temporal tal com es defineix més amunt no descriu amb exactitud la situació de Nàpols. En el cas de Nàpols la relació entre els actors temporals i el propietari de l'indret –tan crucial en altres casos– és substituïda per la relació del propietari i les autoritats responsables (municipalitat, Estat). En conseqüència, els següents passos en les darreres fases del projecte haurien de ser una mica diferents dels d'altres casos.

La segona definició –el propietari no rep ingressos econòmics per l'ús temporal del terreny i l'edifici– planteja la qüestió sobre com s'hauria de definir una renda rellevant. La renda, no és suficient en comparació amb les rendes «normals» que es guanyarien si els llocs fossin d'un estàndard més alt o no és rellevant en comparació amb les rendes que es podrien aconseguir per espais de baix estàndard similars? Els documents de què disposem descriuen situacions en què, donat el baix estàndard tècnic dels indrets, els ingressos són molt més baixos del que serien si es llogués la mateixa quantitat d'espais d'alt estàndard, és a dir, la renda no es correspon amb la quantitat de renda potencial de l'indret després del desenvolupament. Prenent com a base la documentació, es podria dir que els ingressos de rendes que rep el propietari són rellevants en comparació amb llocs d'estàndards baixos similars –si no, en la majoria dels casos no els haurien llogat (despeses addicionals en lloc d'ingressos). Una excepció interessant es pot observar en els casos de l'emplaçament de l'NDSM a Amsterdam i de Kabelwerk a Viena: allà, una renda més baixa que la que estableix el mercat és acceptable des del punt de vista del propietari, ja que preveu obtenir-ne de més altes en el futur, de manera que els projectes de desenvolupament estan lligats amb l'acceptació dels usos temporals. En aquest cas, el paper de les autoritats és crucial.

Si prenem en consideració la tercera definició dels usos temporals –l'ús està limitat pel temps– podríem dir que tots els altres casos, exceptuant Nàpols, són bastant semblants. En les quatre altres ciutats els usos temporals descrits estan limitats per un determinat període «longitudinal». A Nàpols, molts dels usos contemporanis presentats a l'anàlisi són estacionals: per una banda, les activitats es veuen limitades pel temps (temporada de l'any), però, per l'altra, tendeixen a ser freqüents i a repetir-se. Segons la definició, la limitació del temps depèn del marc que forma la base de la relació entre l'usuari i el terreny / propietari (legal o il·legal, tipus de contracte). Així doncs, es podria argumentar que, excepte en els casos més dinàmics i potser més breus d'Amsterdam (emplaçament de l'NDSM), Berlín (HdL) i Viena (Kabelwerk), fins i tot les activitats estables i extenses dels emplaçaments de Hèlsinki (Makasiinit, Pasila Engineering Works) són usos temporals, ja que tant els llogaters com els propietaris consideren que l'ús de l'indret és temporal.

Segons la definició, la limitació del temps d'ús inclou diversos models de control. En els casos d'Amsterdam, Berlín, Hèlsinki i Viena, la majoria dels usuaris temporals tenia con-

tractes legals amb el propietari del lloc. Es podria argumentar que l'acceptació de models de control comuns per part dels usuaris temporals reflecteix el compromís de la part interessada amb el desenvolupament urbà i les lleis de construcció. Hi ha dues polaritats més que s'analitzen als estudis dels casos de Hèlsinki i Nàpols. A Hèlsinki els ciutadans no sempre comparteixen la visió de les autoritats sobre el futur de certs indrets, però rarament ocupen l'espai il·legalment ni actuen per oposar-se a la llei i intervenir en el desenvolupament urbà controlat. A la zona de Campi Flegrei el desenvolupament urbà espontani té com a resultat «usos informals», ja que a ningú no li interessaven els mètodes de control tradicionals (lleis, projectes).

La prelimitació conscient de l'ús d'un indret porta a associar els usos temporals amb «usos secundaris», és a dir, usos que són acceptats perquè no són possibles «usos primaris» més permanents. Els usos temporals també es veuen des d'aquesta perspectiva a les hipòtesis del projecte «Urban catalysts»: els usos temporals (secundaris) d'un lloc tenen relació amb els entorns residuals (reutilització d'un lloc) i amb els usos «no planificats». Per tant, es podria esperar que el contrari dels usos no planificats d'un lloc fossin els usos planificats, permanents (primaris). Això significa que la hipòtesi del projecte Catalitzadors Urbans inclou una descripció suficient del desenvolupament urbà futur dels llocs analitzats com a marc contextual per a usos temporals. En el cas de Nàpols, tant els usos informals com els usos estacionals dels llocs (com l'aparcament de la platja per a visitants durant l'estiu o el magatzem de barques a l'hivern) es poden considerar usos primaris (o secundaris si es considera que cal un canvi d'ús dels llocs). L'ús temporal de l'espai peatonal públic per a diversos esdeveniments urbans –com es presenta en el cas de Hèlsinki– es podria considerar un ús primari, ja que l'indret sovint és un entorn peatonal dissenyat especialment que se suposa que ha de tenir usos «espontanis» (ús temporal d'un espai no residual). Així, en aquest estudi, aquest tipus d'ús limitat en el temps no s'inclouria a la definició d'ús temporal.

L'emplaçament de l'NDSM a Amsterdam és un cas interessant que es podria situar entre les dues categories d'usos primaris i secundaris. En aquest cas, als usos temporals relacionats amb l'art i la cultura se'ls ha donat un paper important en el nou projecte de desenvolupament del lloc com a pioners i constructors d'imatges idealitzades de la zona. Val la pena tenir en compte que l'existència d'usos temporals a la zona encara es veu limitada en el temps per un contracte i que els indrets que en l'actualitat estan reservats a usos temporals més endavant es poden reconvertir per a altres funcions, que fins i tot poder ser més profitoses. Es podria dir que als usos temporals se'ls dona un estatus primari durant un període limitat per tal d'atraure nous usos primaris a la zona i de persuadir els usuaris temporals a acceptar nous desenvolupaments. Aquesta administració estratègica flexible del canvi urbà comporta que els canvis socioeconòmics inevitables a les metròpolis es vegin com a possibilitats i no com a amenaces al desenvolupament urbà.

Podríem concloure dient que en el projecte els usos temporals són «usos secundaris» ubicats en un indret residual durant un espai de temps limitat i que tant l'usuari com el propietari del lloc són conscients de la limitació temporal de l'ús. L'aspecte temporal de la utilització d'un lloc es coneix abans de començar l'activitat, tot i que en molts casos el desig dels llogaters temporals sigui el de convertir-se en permanents (i de vegades se'n surten!).

Marc contextual dels usos temporals: implementació de la teoria de la diferència potencial de benefici (*rent gap theory*) en indrets residuals determinats de les metròpolis europees

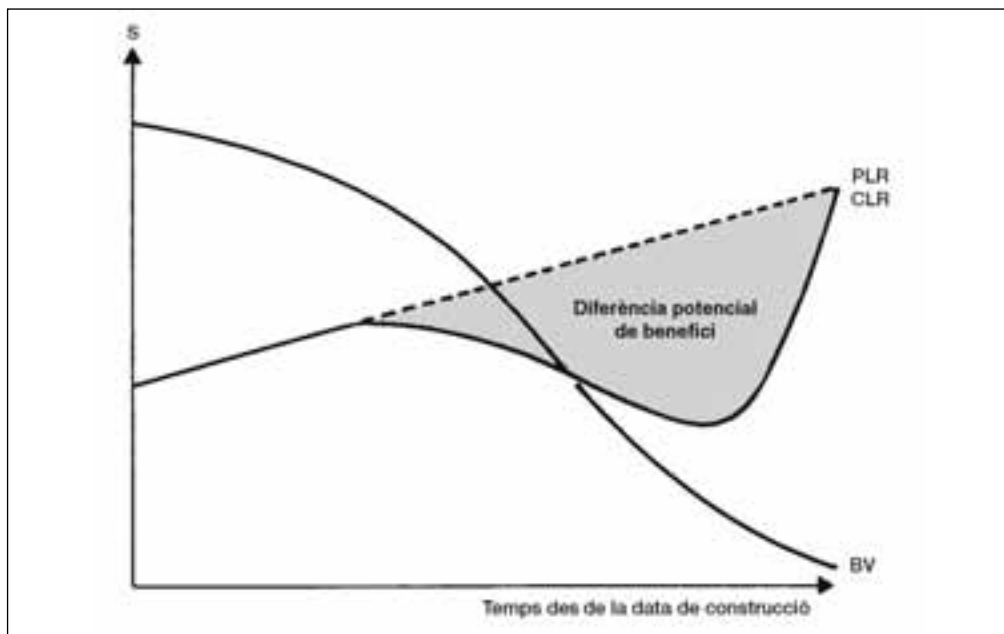
El concepte de «diferència potencial de benefici» com a força de canvi en entorns urbans¹ és un instrument pel que fa a la situació dels fenòmens d'usos temporals en un context de desenvolupament urbà més ampli. Segons Clark i Gullberg² la diferència potencial de benefici denota una disparitat entre la renda del terreny real (és a dir, capitalitzada) i la potencial. La renda potencial d'un terreny es determina segons l'ús més adient del lloc, que sigui adequat per a l'obtenció de renda potencial en un moment determinat. La renda real del terreny igualarà la renda potencial quan es desenvolupin tots els recursos de l'indret mitjançant, per exemple, projectes de construcció urbana. Quan passa el temps i canvien les condicions de l'entorn i els edificis existents en un indret ja no es corresponen a les circumstàncies existents (les estructures existents es dediquen a «usos menys valorats») i a les expectatives econòmiques, sorgeix una nova diferència potencial de benefici. Per als propietaris, la diferència potencial de benefici actua com a incentiu per a la inversió. El redesarrolupament pot prendre la forma de demolició i nova construcció, o renovació o millora de les estructures existents.

La diferència potencial de benefici és, en principi, una pressió econòmica a la desinversió en determinats actius d'un lloc que, per tant, esdevé cada vegada menys adequada comparada amb l'«ús més adient» de l'indret i, de vegades, la diferència potencial de benefici es converteix en una pressió econòmica que condueix a usos més profitosos del lloc a través del redesarrolupament. La significació econòmica de les diferències potencials de benefici és més important durant el període anterior a l'execució del redesarrolupament i disminueix amb l'especulació en futurs ingressos en terrenys quan té lloc el redesarrolupament. Segons Clark i Gullberg (1997), la diferència potencial de benefici no sorgeix de

¹ SMITH, N. «Toward the theory of gentrification: a back to the city movement by capital not people», *Journal of the American Planning Association* 1979; 45: 538-548, 1979.

² CLARK, E. i GULLBERG, A. «Power struggles in the making and taking of rent gaps: The transformation of Stockholm City». KÄLLTORP, O. et.al. (eds.). *Cities in Transformation - Transformation in cities. Social and Symbolic Change of Urban Space*. Ashgate. Singapur i Sidney, Brookfield, 1997.

manera espontània: reflecteix el poder entre diversos participants dels processos urbans i té visions i plans de futur. Les diferències potencials de benefici evolucionen en part com a resultat de documentació que mostra que un lloc concret és inadequat en comparació amb el seu potencial, tal com ho determinen projectes públics o privats.

Desenvolupament d'una diferència potencial de benefici.

BV: valor de construcció; CLR: real (renda capitalitzada); PLR: renda potencial. Font: Clark i Gullberg (1997).

La següent discussió sobre la relació entre les diferències potencials de benefici i els usos temporals als llocs avaluats es basa, sobretot, en supòsits. Per tal de poder discutir i avaluar aquesta hipòtesi en el context teòric caldria disposar de més dades detallades sobre les rendes històriques del terreny, els períodes vacants i els usos temporals dels indrets.

La definició que es va utilitzar en la fase d'anàlisi té en compte els usos temporals en entorns residuals. Les zones residuals i/o vacants són, d'acord amb la definició, aquelles que tenen les següents característiques:

- Indrets en un emplaçament urbà que té almenys alguna infraestructura necessària per als edificis (accés, energia i subministrament d'aigua, clavegueram).
- Zones en desús durant més d'un any o indrets on els usos que hi havia ja han finalitzat (desindustrialització) i no hi ha previsió de nous usos en el futur.

Totes dues definicions s'adapten al marc contextual de diferències potencials de benefici: una zona que ha esdevingut un lloc potencial per a «usos secundaris més baixos», ja

que no s'hi han desenvolupat «usos primaris més alts». L'escena típica d'usos temporals descrita en els estudis dels indrets és la d'una antiga zona industrial amb vacants totals o parcials en les estructures existents i amb activitats temporals més o menys intenses. Els llocs seleccionats es caracteritzen per la seva història com a punts de trànsit importants en l'època industrial (molls, vies ferroviàries: NDSM a Amsterdam, Makasiinit a Hèlsinki, Ostbahnhof a Berlin) o llocs de producció (Kabelwerk i St.Marx a Vienna).

Les raons de l'existència de zones ermes i complexos d'edificis en desús o vacants que es van identificar a l'estudi van ser les següents:

- Destrucció durant una guerra o per catàstrofes naturals (terratrèmols, incendis).
- Canvi de sistema polític.
- Canvi de tecnologies i sistemes de producció (desindustrialització, modernització d'infraestructures, intensificació de l'ús original per la competència).
- Pèrdua de població.
- Decisions polítiques relacionades amb nous patrons d'ús del terreny que creen diferències potencials de benefici i usos obsolets, que, de sobte, esdevenen «secundaris» i limitats pel temps.
- Poca planificació mitjançant la reserva d'espai per a una futura construcció que mai es produeix (desapareix la diferència potencial de benefici) o la construcció d'edificis per als quals no hi havia cap demanda.

Els espais queden vacants a causa de:

- Opcions de planificació a llarg termini (reserva de terreny).
- Propietat complexa o poc clara (com els beneficis potencials dels nous desenvolupaments).
- El procés d'execució del nou planejament es perllonga en el temps.
- Fases de desenvolupament extenses per a nous projectes.
- Inexistència d'infraestructures.
- Conservació legal (edificis protegits, conservació de la natura).
- Contaminació del sòl.

Aquests factors provoquen despeses addicionals (com la millora del sòl) en la nova fase de desenvolupament d'un lloc. La introducció de la diferència potencial de benefici en la discussió de les vacants denota que aquests costos extrems s'han de cobrir amb rendes sobre el terreny més altes. Les rendes potencials que resulten d'un desenvolupament

que inclou costos extrems han de ser més altes que les d'un projecte de desenvolupament menys complex. I això també vol dir que el desenvolupament d'un indret s'atura quan la diferència potencial de benefici no és prou gran i persisteix la vacant que permet usos temporals.

La teoria de les diferències potencials de benefici inclou la idea del lloc en relació amb els cicles de desenvolupament. Els cicles de desenvolupament dels indrets estudiats a Berlín, Hèlsinki i Viena presenten quasi la mateixa fase de desenvolupament: els primers indrets industrials estan «vacants per a usos més alts i valuosos» i s'usen temporalment mentre encara no ha començat el nou desenvolupament, perquè o bé no hi ha cap pla o bé el projecte només s'ha presentat. A Berlín el retard sembla que depèn del fet que la diferència potencial de benefici encara no és prou alta, és a dir, les rendes potencials no cobririen els costos de desenvolupament. Tant els indrets de Hèlsinki com de Viena (Kabelwerk) també són casos on les rendes potencials no es fixen fins que el projecte no està en execució, és a dir, al propietari no li convé vendre o desenvolupar la propietat fins que no hi ha un projecte en ferm. L'NDSM a Amsterdam ja ha passat a la següent fase del cicle de desenvolupament, en què s'han pres les decisions per construir.

Perfil dels usos temporals

Quins tipus d'usos temporals es van identificar en els cinc estudis locals? Els tipus d'usos temporals variaven molt. Es pot distingir entre usos residencials, oficines, producció industrial, serveis, usos públics, esports, àrees per a esdeveniments, oci, usos comercials i emmagatzemament.

Tots els tipus es podien trobar al mateix indret, a poca distància. Això significa que els llocs amb usos temporals poden acollir tasques molts diverses. Aquest objectiu sovint es fixa, però rarament s'aconsegueix en els projectes de desenvolupament urbà. A les fases futures del projecte «Urban Catalysts» és important estudiar com es podia mantenir un ventall tan ampli de perfils de programes fins i tot quan els usos temporals s'utilitzaven com a arma estratègica en el desenvolupament urbà.

Els diversos usuaris es poden agrupar en les següents categories, que representen persones legals (com ara empreses i associacions) i persones privades que representen diversos grups de població:

- Empreses ja establertes i noves d'àmbits de producció d'esdeveniments, art, activitats d'oci, serveis, mitjans de comunicació, educació, indústria del cinema, serveis turístics, etc.
- Immigrants.

- Refugiats del sistema.
- Refugiats polítics.
- Activistes a temps parcial, associacions.

Les persones que hi havia al darrere de noves empreses a Berlín i Viena, i de petites i mitjanes empreses a Hèlsinki eren relativament joves i, en molts casos, amb estudis universitaris. La reflexió general és que moltes d'elles havien triat, de manera conscient, un estil de vida alternatiu. Per tant, treballar i/o viure en zones residuals s'adapta a la seva imatge i reforça la seva identitat. Es podria considerar que moltes de les empreses tenen relació amb l'art o la cultura. A Berlín, molts dels usuaris temporals identificats adquireixen un estatus marginal a la societat.

Les raons que tenen els usuaris per triar els indrets identificats són les següents:

- Disponibilitat de llocs econòmics i/o flexibles.
- Localització cèntrica.
- Bon accés (transport, públic).
- Proximitat dels serveis (bancs, restaurants, serveis administratius).
- Proximitat de subcontractistes (xarxa productiva, cooperació mútua).
- Perfil sociocultural de la zona.
- Xarxa social (persones del mateix estil a la zona o a prop).
- Demanda (proximitat a la clientela, interacció amb la comunitat local).

Aquestes raons segueixen prou bé els criteris de selecció de l'emplaçament SME presentat per Schoonbrot.³ Però el paper de les xarxes socials com a atracció i com a resultat de localitzacions temporals és més important en aquest cas que en els de SME. Es podria dir que per a alguns dels usuaris temporals el fet de convertir-se en part de la xarxa social és un recurs per iniciar una activitat. Molts del llocs també han atret grups d'usuaris del mateix sector. Fins i tot es podria parlar de grups d'activitats temporals, com en el cas de joves professionals que treballen en mitjans de comunicació a HdL (Berlín), les indústries del cinema de Pasila Engineering Works (Hèlsinki) o les activitats culturals d'IG Kabelwerk (Viena). Compartien una xarxa de producció o podien cooperar de maneres flexibles. Aquestes xarxes socials semblen sostenibles i tendeixen a durar més que les activitats dels indrets.

³ SCHOONBROT, R. i DE HAES, M. *The SMEs and the Revitalisation of the European Cities. Thje Sustainable City. A European Tetralogy. Part II.* European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, EF/95/15/EN. Dublín, 1996.

Com utilitzen els indrets, els usuaris temporals? A l'estudi es va poder observar una gran variació en la manera com els usuaris temporals alteraven els espais físics existents. La majoria dels espais s'usaven tal com eren, afegint-hi només el mobiliari i les infraestructures necessàries. En general, quant més petit o més insegur era el període d'ús, més limitats eren els canvis que feien els usuaris. Però hi havia excepcions: per exemple, les cares alteracions estructurals per al projecte cultural Faust al Kabelwerk vienès i els interiors de les empreses cinematogràfiques del Pasila Engineering Works. El primer va ser possible amb subsidis públics i privats, i el segon es va realitzar amb l'ajuda de fusters contractats i/o personal de la xarxa de producció de les companyies cinematogràfiques.

El nivell d'activitat dels usuaris variava segons l'estació, el dia de la setmana o l'hora. Atès el baix estàndard tècnic del lloc, l'ús de certs espais es concentra durant les estacions càlides (Makasiinit, Kabelwerk). La doble cara de les zones residuals també es nota en el ritme mogut de les nits i els caps de setmana (Makasiinit, Maria) i la tranquil·litat dels matins.

Impactes dels usos temporals

Basant-nos en els casos estudiats, podríem identificar vuit tipologies bàsiques que il·lustren l'impacte dels usos temporals en el desenvolupament d'un indret concret.

- a) Substitució. Els usos temporals no tenen un efecte durador a l'indret, sinó que usen l'espai lliure durant el temps disponible.

- b) Impuls. L'ús temporal dóna impuls al desenvolupament futur de l'indret establint programes pioners en una localització concreta. Per exemple, el Berlin Club WMF seguit per la London Media Company i ocupació de la Kokos Factory a Hèlsinki seguida per la Theatre Academy.

- c) Consolidació. L'ús temporal s'estableix i es transforma en ús permanent. Per exemple, el Berlin Club Tresor, Arena, com a sala de concerts i celebracions. La consolidació també es pot donar en un altre lloc (Berlin-Tempodrom, Kunstwerke, Cable Factory a Hèlsinki).

- d) Coexistència. L'ús temporal continua existint (en menor mesura) després d'un establiment permanent al lloc. Per exemple, Flee market i Yaam Club a l'Arena de Berlín. També l'objectiu de les autoritats en planificació a Hèlsinki a la zona de Pasila Engineering Works.

- e) Paràsit. L'ús temporal es desenvolupa amb independència dels usos permanents existents i aprofita els potencials i la disponibilitat de l'espai. Per exemple, el mercat de Berlín Ostbahnhof.

- f) Subversió. L'ús temporal interromp l'ús permanent existent (institució) amb l'okupació com a acció política. Tot i que aquesta ocupació sol ser molt breu, afecta la institució ocupada i hi comporta canvis. En el cas de l'okupació s'estableixen usos diferents a la localització, per exemple l'allotjament en una universitat o fàbrica. Exemple: okupació de la fàbrica Alcatel a Berlín-Neuköln, ocupació d'universitats.

- g) Pioner. L'ús temporal és el primer ús «urbà» de l'indret i estableix un tipus d'establiment que pot arribar a ser permanent. Per exemple, la construcció d'exposicions mundials que havien de ser temporals, però que han esdevingut permanents.

- h) Desplaçament. Una institució permanent es desplaça temporalment i durant aquest temps s'estableix de manera improvisada com a ús temporal. Per exemple, el desplaçament de l'estació ferroviària de Berlín Ostbahnhof l'any 2000.

Impactes econòmics dels usos temporals

Els usos temporals també tenen papers econòmics a curt termini. Els espais barats i vacants donen oportunitats a les empreses i associacions que no poden pagar les rendes del mercat. Així, els usos temporals augmenten la diversitat de la vida econòmica, dei-

xen espai al risc i l'experimentació i creen híbrids entre cultura i economia. Alguns moren, però altres se'n surten i esdevenen revitalitzadors necessaris de l'economia. Per moltes ciutats els usos temporals són una part essencial de la imatge i el perfil, una raó per als turistes joves per visitar l'indret.

A part de fomentar l'escena cultural i els beneficis d'imatge, els usos temporals també tenen efectes positius directes per a les economies de les ciutats i els propietaris immobiliaris. Atrauen usos comercials i canvien l'aparença dels llocs. Si són legals, paguen rendes i impostos i creen nous llocs de treball. Un estudi dels indicadors de negoci per a empreses temporals a Pasila Engineering Works en comparació amb un poble industrial tradicional (Olartek a Espoo) mostra que l'impacte econòmic local dels usos temporals no s'hauria de subestimar. Una comparació basada en auditories i balanços generals de diverses companyies d'aquestes dues zones apunta clarament que el rendiment econòmic i l'ocupació secundària a través de serveis externs sembla més alta a la zona de Pasila. Tot i que l'estudi és massa limitat com per extreure'n conclusions generals, els resultats qüestionen el mètode típic d'enfocar nous negocis i innovacions. A Finlàndia l'estratègia d'innovació nacional s'ha centrat en l'establiment de pobles industrials i ha necessitat alts nivells d'inversió. Una estratègia d'innovació «lleugera», es podria centrar en obrir buits temporals i donar suport a empreses noves en aquestes zones?

Iniciació i control

La pregunta de si els fenòmens temporals inclosos a l'estudi són part de processos controlats i regulats –com la planificació urbanística o marcs de desenvolupament– o si sorgeixen en oposició a aquests és important quan es discuteix el potencial dels usos temporals en relació amb projectes i pràctiques de desenvolupament urbà. Els casos estudiats van revelar que el ventall és molt variat. Els usos temporals estudiats a Hèlsinki són tots legals i tots els usuaris temporals tenen contractes amb els propietaris, però no se'ls té en compte en els nous projectes de desenvolupament i processos de planificació dels indrets. Els usuaris temporals de Kabelwerk, a Viena, també tenen contracte i la municipalitat ha actuat com a vincle entre ells i els propietaris. Els primers usuaris temporals de l'NDSM a Amsterdam havien estat en part il·legals, però en l'actualitat la situació està controlada, ja que els usuaris temporals participen en el projecte de desenvolupament de la zona i són considerats col·laboradors de l'empresa de desenvolupament. El cas estudiat de Berlín inclou casos d'ocupació il·legal i de contractes legals. Nàpols és el cas més extrem, on el desenvolupament de la zona sembla que consisteix en actes il·legals fora del control formal de les autoritats.

Qui inicia els usos temporals d'un lloc? Segons l'estudi, el paper dels agents és important en la fase inicial de les activitats temporals. Els pioners porten a terme funcions

com establir marcs bàsics legals i organitzatius per donar infraestructures bàsiques i ajudar a començar altres activitats temporals. Segons l'estudi, els agents que inicien usos temporals poden ser usuaris temporals, autoritats locals i/o estatals, propietaris i ciutadans.

La relació entre la planificació urbanística i els usos temporals

La planificació d'usos urbanístics pot encetar una diferència potencial de benefici creant visions de futurs «usos primaris» d'un indret. Val la pena tenir en compte que la ciutat d'Amsterdam va comprar la zona d'NDSM abans de començar-ne la planificació i ser, per tant, iniciadora i controladora del canvi. A Hèlsinki, els usuaris temporals, els urbanistes i el propietari de Pasila Engineering Works desitgen tots ells que la ciutat ho compri. A partir del moment en què s'inicia el procés de planificació –en aquest cas ho fa el propietari–, el valor de la zona augmenta considerablement i esdevé massa car com perquè la ciutat ho adquireixi. Això també és vàlid per a la zona de Berlín, on el propietari ha iniciat la planificació.

Segons el material de l'estudi, la interpretació dels usos temporals dels urbanistes municipals era bastant limitada. La distribució dels usos temporals existents no s'inclou als inventaris de planificació espacial tradicionals. Sobretot en el cas de Hèlsinki, la ideologia de planificació pel que fa a zones residuals sembla que inclou la conservació d'antics edificis industrials per ser reutilitzats amb qualsevol propòsit sense tenir en compte els usos temporals més o menys establerts de l'indret. En aquest sentit, l'NDSM d'Amsterdam representa el cas contrari: les autoritats encarregades de la planificació impliquen els usos temporals en el desenvolupament urbà de la zona. Segons un estudi recent sobre ideologies en planificació,⁴ els urbanistes de Hèlsinki encara creuen en la *total planning*. La ideologia d'Amsterdam es podria descriure com a planificació evolutiva en què es formen coalicions i concentracions publicoprivades per actuar de manera més eficient.

El paper d'altres autoritats municipals ha estat bastant crucial per a l'establiment d'usos temporals, sobretot a Amsterdam, Berlín i Viena. En la majoria dels casos això no ha succeït com a part de l'agenda política, sinó amb l'ajuda d'individus que treballen dins la municipalitat com a «submarins» amb un compromís personal envers les activitats temporals. Les activitats identificades com a facilitadores municipals inclouen:

- Implicar usos temporals en la resolució de conflictes en estratègies de desenvolupament urbà.

⁴ MÄENPÄÄ, P. et al. *Sanat kivettyvät kaupungiksi. Tutkimus Helsingin kaupunkisuunnittelun prosesseista ja i-hanteista*. Teknillinen korkeakoulu, YTK B 83, Espoo, 2000.

- Establir grups d'activitats temporals.
- Establir contactes i fer de mitjancer entre els usuaris temporals i els propietaris.
- Seguir i acompanyar en el procés d'establiment d'activitats temporals.
- «Respondre» en nom dels usuaris temporals actuant com a llogaters oficials de l'indret.
- Causar usos temporals com a efecte secundari no pretès d'accions administratives (per exemple, un procés de planificació llarg a Hèlsinki).
- Es podria dir que en alguns casos el paper de les autoritats municipals ha estat contradictori, com a Makasiinit, a Hèlsinki. Els seus urbanistes i autoritats estan compromesos amb la substitució de l'edifici Makasiinit (és a dir, fòrum d'esdeveniments *underground*) per un nou Music Hall (és a dir, fòrum d'esdeveniments dins el *sistema*) i, a la vegada, el sector cultural de la ciutat ha ajudat a enfortir els nous programes culturals a l'indret.

La perspectiva dels propietaris i inversors sobre els usos temporals

Des del punt de vista dels propietaris, els usos i les activitats temporals no s'adquireixen deliberadament. Els beneficis econòmics previstos van ser relativament petits en comparació amb el que s'esperava, el que seria un desenvolupament urbà adequat per a un propietari. Si els usos temporals no provoquen inconvenients directes i sobretot si la municipalitat adopta un paper actiu en la iniciació dels usos temporals, els avantatges per als propietaris haurien de ser tan elevats que la renda temporal esdevingués real. Val la pena tenir en compte que el paper del propietari pot ser contradictori: pot iniciar i promoure els usos temporals d'un lloc i prohibir-los quan sembla que són possibles altres tipus de desenvolupament.

Des de la perspectiva dels propietaris els inconvenients eren els següents:

- Costos addicionals d'administració de la propietat.
- Risc d'increment dels usuaris temporals o les expectatives públiques a un nivell en què l'ús temporal es consideri igual al permanent.
- Benefici financer baix, si és que n'hi ha.
- Reparacions bàsiques i modificacions necessàries per al lloguer temporal que causen despeses extremes.

Els avantatges identificats van ser els següents:

- Prevenir la decadència i el vandalisme en els edificis existents.
- Reduir les despeses de seguretat amb el lloguer dels espais.
- Formar una nova imatge de la zona i reactivar-la davant el públic i els mitjans amb l'ajuda d'usos temporals.
- Atraure llogaters potencials per la fase posterior a la transformació urbana.
- Legitimar noves formes d'ús de la zona (soroll, trànsit, esdeveniments) davant dels residents locals.
- Guanyar «punts extrems» de la municipalitat com a participants socialment conscients i oberts a noves idees.

La decisió d'involucrar-se en el lloguer temporal podria dependre de:

- La persuasió i/o pressió del govern local.
- El contacte dels llogaters temporals potencials amb el propietari.
- La iniciativa del propietari per establir relacions amb un usuari potencial específic per oferir els espais vacants al mercat de lloguers.

Conclusions

L'anàlisi dels usos temporals a les cinc metròpolis europees demostra que les àrees residuals tenen el potencial per convertir-se en «espais de creació» i «laboratoris urbans» per a nous tipus d'activitats. En aquestes zones es produeix un desenvolupament en els àmbits de l'art, la cultura urbana i els nous mitjans de comunicació. Fins i tot activitats que es duen a terme amb pressupostos molt baixos esdevenen importants per a la producció cultural de les ciutats. Es podria dir que s'han convertit en locomotores de la renovació cultural urbana. Aquests espais residuals ofereixen la possibilitat a diversos tipus d'actors d'arriscar-se i experimentar amb inversions econòmiques força modestes.

El següent pas important seria l'avaluació de les estratègies per als usos temporals i desenvolupar instruments i mètodes que puguin integrar el seu potencial a l'administració de les ciutats modernes i el disseny urbà. Integrar el potencial dels usos temporals als processos urbans significaria activar els mecanismes i els participants d'aquests processos i trobar motivacions per convèncer-los sobre els possibles efectes positius dels usos temporals. No obstant això, segons l'anàlisi, cal superar molts obstacles per implicar els usos temporals en els processos de desenvolupament urbà. Els obstacles que

es relacionen amb els aspectes socials, econòmics, culturals i espacials dels usos temporals es tracten breument, així com l'aspecte clau sobre la motivació dels actors en el drama urbà: quin valor addicional podria aportar la integració dels usos temporals als processos de desenvolupament urbà?

El primer obstacle que cal superar és l'acceptació social dels usos temporals. La càrrega històrica dels usos temporals relacionats amb canvis urbans importants ha provocat –i encara provoca– certa desconfiança envers els fenòmens temporals. La presumpta relació entre l'aparença d'un edifici i les persones que l'utilitzen⁵ també té un paper important en la formació d'opinions envers els usos temporals. La localització d'usos temporals en antics edificis industrials amb aparença residual dóna motius a alguns per creure que els usuaris temporals també són persones residuals i/o estranyes. Aquesta preocupació genera desconfiança en els usos temporals. Però partint de l'anàlisi, no es pot generalitzar. El valor addicional que tenen els usuaris temporals és que representen en molts casos una generació jove que treballa en nous tipus d'empreses i programes amb un potencial per portar elements innovadors a la cultura urbana.

El segon grup d'obstacles que cal superar té a veure amb els aspectes econòmics dels usos temporals d'un lloc. Per què llogar temporalment si els usuaris temporals només causen problemes i poden dificultar un desenvolupament més rendible de l'indret? L'anàlisi va demostrar que, des del punt de vista dels propietaris i de la seguretat, és més rendible –fins i tot en termes econòmics– permetre usos temporals (controlats) que cap ús –situació que sovint comporta usos il·legals. Unes rendes baixes representaven un rendiment acceptable per als propietaris, ja que les inversions necessàries també són baixes, i la proporció inversió-rendiment, alta. En un moment en què el mercat immobiliari estava dèbil, els usos temporals van ser un recurs per al desenvolupament inicial d'un indret. El valor afegit en relació amb els usos temporals és el potencial per formar entorns innovadors,⁶ en crear una sinergia i un espai per a l'aprenentatge col·lectiu i la millora de la capacitat competitiva d'una ciutat. Com que la diferència potencial de benefici té un paper important en el desenvolupament i en l'establiment d'usos temporals en un indret, les fases posteriors del projecte «Catalitzadors urbans» podria incloure l'estudi dels mecanismes de control de les diferències potencials de benefici en les rendes, és a dir, ús del terreny i polítiques estatals de manteniment de les ciutats.

El tercer grup d'obstacles que cal superar està relacionat amb la planificació urbanística professional i les cultures d'administració urbana. El desenvolupament urbà tradicional

⁵ NASAR, J. L. «Perception, Cognition and Evaluation of Urban Places» ALTMAN, I. i ZUBE, E. H. (eds.). *Public Places and Spaces. Human Behaviour and Environment*, vol. 10. Plenum Press. Nova York i Londres, 1989.

⁶ CASTELLS, M. i HALL, P. *Technopoles of the World. The making of 21st Century Industrial Complexes*. Routledge. Londres i Nova York, 1994.

de les zones residuals es basa en la supressió i la substitució i no té suficient perspectiva com per implicar els usos temporals en els processos de canvi. Sovint es creu que relacionar els usos temporals amb el canvi urbà, els consolidarà, ja que es convertiran en els nous usos «primaris» del lloc. Tal com mostra el cas d'Amsterdam, els usos temporals es poden involucrar en l'estratègia d'administració de desenvolupament de l'indret utilitzant-los en la resolució de conflictes i en la creació de la imatge d'un lloc. El valor afegit és que l'acceptació dels usos temporals dóna més temps a la planificació urbanística i al procés de presa de decisions. L'ús d'estructures urbanes també pot ser més efectiu i sostenible amb l'ajuda dels usos temporals estacionals. La promoció d'usos temporals podria formar part de les estratègies de les ciutats sostenibles.

El quart obstacle que cal superar és el context espacial dels usos temporals. Segons l'anàlisi, els usos temporals se situen sobretot en zones amb ambients degradats, estàndards tècnics baixos i molts obstacles físics per al moviment. L'anàlisi va demostrar que els usos temporals comporten la «reutilització adaptativa»⁷ de l'espai, que en la majoria dels casos forma part d'una herència industrial que en cas contrari desapareixeria. El valor addicional dels aspectes espacials dels usos temporals és que tenen la capacitat de crear un efecte molt gran amb uns recursos mínims. Aquest també és el punt de vista principal que cal estudiar més endavant: com fer front a la necessitat d'una inversió baixa (per mantenir la situació de rendibilitat econòmica i alts riscos) i un estàndard tècnic baix? Quin tipus d'innovacions estructurals i espacials són necessàries?

Els casos estudiats demostren que, a partir d'aquesta anàlisi, és possible actuar com a mínim de dues maneres diferents:

- Investigar la possibilitat d'implicar els usos temporals en estratègies i processos d'administració urbana. El cas estudiat de l'NDSM a Amsterdam és un exemple interessant amb implicació per part de tots els participants rellevants en el procés de desenvolupament.
- Crear solucions innovadores espacials i estructurals amb la capacitat d'habilitar i enfortir l'existència d'usos temporals en determinats indrets. Aquí, l'entrada guanyadora de la zona de Kabelwerk de Viena representa un exemple inspirador d'estratègia espacial urbana centrada en la idea d'una «infraestructura informal» que permeti el desenvolupament d'activitats culturals i socials a la zona.

Aquests dos enfocaments amb la intenció d'integrar els usos temporals al desenvolupament urbà afronten els obstacles des d'un punt de vista diferent. Per implementar els dos enfocaments, cal també una adaptació local. Hem de recordar que per demostrar

⁷ SACHS, J. «Observations on the Adaptive Reuse of Industrial Areas», *Seminar on Architecture and urban Planning in Finland: Adaptive Reuse and the Inner City*, Safa, 1990. pp. 49-60.

el valor afegit dels usos temporals com a *urban catalysts* –segons Attoe i Logan,⁸ elements urbans que mostren un impacte positiu– s’ha d’entendre el context complicat de la seva existència.

Bibliografia

- ATTOE, W. i LOGAN, D. *American Urban Architecture. Catalysts in the Design of Cities*. University of California Press. Los Angeles, 1989.
- CASTELLS, M. i HALL, P. *Technopoles of the World. The making of 21st Century Industrial Complexes*. Routledge. Londres i Nova York, 1994.
- CLARK, E. i GULLBERG, A. «Power struggles in the making and taking of rent gaps: The transformation of Stockholm City». Källtorp, O. et.al. (eds.). *Cities in Transformation - Transformation in cities. Social and Symbolic Change of Urban Space*. Ashgate. Singapur i Sidney, Brookfield, 1997.
- HENTILÄ, H., BENGIS, C. i NAGY, D. *Urban Catalysts. Strategies for Temporary Uses – Potential for Development of Urban Residual Areas in European Metropolises. Analysis Report*. Helsinki University of Technology, 2002. Centre for Urban and Regional Studies, Serie C, www-publications: <http://www.hut.fi/Yksikot/YTK/julkaisu/ejulk.html>
- HENTILÄ, H. «Kaupunkialueiden tilapäinen käyttö», *Rakennettu ympäristö*, 2002.
- LEHTOVUORI, P., HENTILÄ, H. i BENGIS, C. *Tilapäiset käytöt. kaupunkisuunnittelun unohdettu voimavara/Temporary uses. The Forgotten Resource of Urban Planning. Urban Catalysts*. Helsinki University of Technology, Centre for Urban and Regional Studies, Serie C58, ArtPrint, 2003.
- MÄENPÄÄ, P. et.al. *Sanat kivettyvät kaupungiksi. Tutkimus Helsingin kaupunkisuunnittelun prosesseista ja ihanteista*. Teknillinen korkeakoulu, YTK B 83, Espoo, 2000.
- NASAR, J. L. «Perception, Cognition and Evaluation of Urban Places» Altman, I. i Zube, E. H. (eds.). *Public Places and Spaces. Human Behaviour and Environment*, vol. 10. Plenum Press. Nova York i Londres, 1989.
- SACHS, J. «Observations on the Adaptive Reuse of Industrial Areas», *Seminar on Architecture and urban Planning in Finland: Adaptive Reuse and the Inner City*, Safa, 1990. pp. 49-60.
- SCHOONBROT, R. i DE HAES, M. *The SMEs and the Revitalisation of the European Cities. The Sustainable City. A European Tetralogy. Part II*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, EF/95/15/EN. Dublín, 1996.
- SMITH, N. «Toward the theory of gentrification: a back to the city movement by capital not people», *Journal of the American Planning Association* 1979; 45: 538-548, 1979.

⁸ ATTOE, W. i LOGAN, D. *American Urban Architecture. Catalysts in the Design of Cities*. University of California Press. Los Angeles, 1989.

Projectes de recerca no publicats

HENTILÄ, Helka-Liisa. *Urban Catalysts. Strategies for Temporary Uses – Potential for Development of Urban Residual Areas in European Metropolises. WP6: Before, During and After the Implementation. Helsinki Local Reports.* Helsinki University of Technology, Centre for Urban and Regional Studies, octubre, novembre i desembre 2003.

HENTILÄ, Helka-Liisa. *Urban Catalysts. Strategies for Temporary Uses – Potential for Development of Urban Residual Areas in European Metropolises. WP5&6: Tools & Strategies. Helsinki Local Report.* Helsinki University of Technology, Centre for Urban and Regional Studies, agost/octubre 2002.

HENTILÄ, Helka-Liisa. *Urban Catalysts. Strategies for Temporary Uses – Potential for Development of Urban Residual Areas in European Metropolises. WP4: Potentials. Helsinki Local Report.* Helsinki University of Technology, Centre for Urban and Regional Studies, febrer 2002.

HENTILÄ, Helka-Liisa. *Urban Catalysts. Strategies for Temporary Uses – Potential for Development of Urban Residual Areas in European Metropolises. WP3: Analysis. Helsinki Case Study.Part I: Text.* Helsinki University of Technology, Centre for Urban and Regional Studies, octubre 2001.

HENTILÄ, Helka-Liisa & Nagy, Daniel. *Urban Catalysts. Strategies for Temporary Uses – Potential for Development of Urban Residual Areas in European Metropolises. WP3: Analysis. Helsinki Case Study.Part II: Illustrations.* Helsinki University of Technology, Centre for Urban and Regional Studies, octubre 2001.

HENTILÄ, Helka-Liisa. *Urban Catalysts. Strategies for Temporary Uses – Potential for Development of Urban Residual Areas in European Metropolises. Presentation of local context & test sites in Helsinki.* Helsinki University of Technology, Centre for Urban and Regional Studies, maig 2001.

LINDBORG, Timo. Pasilan konepajan ja Olartek-alueen taloudellinen vertailu, març 2003.

5. Societats pluriculturals i administracions locals: immigració, diversitat i convivència a les ciutats. Reflexions jurídiques

J. Ponce Solé. Professor de Dret administratiu. Universitat de Barcelona

Introducció: convivència, cohesió social i intervenció dels poders públics. La tornada als orígens: dret administratiu, ordre públic i solidaritat en el context de la nostra societat pluricultural

La preocupació per la «convivència» ha estat tradicionalment un dels elements constitutius de la intervenció pública i del Dret que l'ha acompanyada. La mateixa noció d'«ordre públic», com a títol legitimador de l'activitat administrativa, conté en la seva essència aquesta preocupació per la convivència, que es pot detectar tant en la formulació clàssica del Reglament de Serveis de les Corporacions Locals (RSCL) del 1955 amb la referència a la seguretat, salubritat, tranquil·litat i moralitat com, per exemple, en la més moderna de l'art. 3 de la Llei orgànica 7/1980, de llibertat religiosa, amb la referència següent: «El ejercicio de los derechos dimanantes de la Libertad Religiosa y de Culto tiene como único límite la protección del derecho de los demás al ejercicio de sus libertades públicas y derechos fundamentales, así como la salvaguardia de la seguridad, de la salud y de la moralidad pública, elementos constitutivos del orden público protegido por la Ley en el ámbito de una sociedad democrática».¹

La mateixa Llei orgànica 1/1992 a l'art. 2 es refereix a la convivència ciutadana com una de les finalitats d'exercici de les potestats administratives que s'hi contemplen, referència que es torna a trobar recentment en els arts. 139 i 140 de la Llei reguladora de les bases de règim local (LBRL), a propòsit de la potestat sancionadora local, i, en el mateix àmbit, per exemple, a l'art. 1 de l'Ordenança de mesures per fomentar i garantir la convivència ciutadana a l'espai públic de Barcelona.

Ara bé, la noció de convivència també s'ha trobat al cor de les reflexions jurídiques clàssiques que han situat la solidaritat com a títol legitimador de l'activitat administrativa. No

¹ CARRO FERNÁNDEZ-VALMAYOR, J. L. «Sobre los conceptos de orden público, seguridad ciudadana y seguridad pública», *RVAP* 27, 1990. REBOLLO PUIG, M. «La peculiaridad de la policía administrativa y su singular adaptación al principio de legalidad», *RVAP* 54, 1999.

és altra cosa que la preocupació per la solidaritat, o, en la terminologia actual, per la «cohesió social», el que guia el pensament de Duguit i la seva formulació del concepte de servei públic.²

En l'actualitat, diversos factors demogràfics, socials i econòmics estan provocant notables canvis en la societat catalana i, en conseqüència, com sempre que això succeeix, posant a prova la convivència i la capacitat del Dret per garantir-la. La globalització engegada, les onades migratòries associades i un increment de l'exclusió social entre diversos col·lectius vulnerables afecten el model de convivència tradicional, el «contracte social» vigent, i plantegen nous reptes al Dret públic modern.

Algunes dades permeten fer-se una idea dels problemes vitals de determinats col·lectius que, a més, tenen un reflex territorial que es visualitza en determinats barris de les nostres ciutats. Com és ben conegut, a Espanya una de cada cinc persones, segons dades de l'Institut Nacional d'Estadística (INE), viu per sota dels llindars de pobresa relativa.³ El fenomen de les persones sense llar sembla agreujar-se. Cada dos dies apareix a Barcelona una nova persona en aquesta situació.⁴ El Síndic de Greuges, en un informe especial recent, ha calculat que hi ha unes vuit mil persones que no tenen sostre a les ciutats catalanes.⁵ Pel que fa als joves, no cal insistir que els nivells de precarietat laboral, baixa remuneració i dificultats d'accés a un habitatge colpegen amb especial intensitat aquest col·lectiu.⁶ En fi, per no insistir en altres col·lectius vulnerables (gent gran, immigrants extracomunitaris sense recursos, amb els coneguts problemes de sobreocupació dels habitatges, per exemple), val la pena només apuntar que aquests problemes tenen un reflex sobre el territori.⁷ Com és sabut, existeix a casa nostra una creixent segregació urbana, que genera la concentració de persones de rendes baixes i amb risc

² Que el mateix Duguit defineix com a tota activitat el compliment de la qual ha de ser regulat, assegurat i controlat pels governants, atès que és indispensable per a la «interdependència social» i és de tal naturalesa que només pot ser assegurada mitjançant aquesta intervenció. Vegeu: DUGUIT, L. *La transformación del Estado*. Francisco Beltrán, Librería española y extranjera. Madrid (sense data). En terminologia moderna es tractaria d'una activitat indispensable per a la «cohesió social» que requereix la intervenció pública davant les mancances del mercat.

³ INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA, *Encuesta de Condiciones de Vida 2004*. Se'n pot trobar un resum a <http://www.ine.es/prensa/np394.pdf>. Última consulta efectuada: 2 de març de 2006.

⁴ *El Periódico*, dia 25 de novembre de 2005. Sobre el fenomen del les persones sense llar, pot consultar-se la pàgina web de la Fundació Arrels: <http://www.arrelsfundacio.org/arrels/default.asp?seccion=26#>. Última consulta: 2 de març de 2006.

⁵ Consultable a: <http://www.sindic.org/ficheros/informes/Informe%20SGC%20Sense%20llar%202005.pdf>. Última consulta efectuada: 2 de març de 2006.

⁶ CONSEJO ECONÓMICO Y SOCIAL. *La emancipación de los jóvenes y la situación de la vivienda en España*, Informe 3/2002, consultable a <http://www.ces.es/basedatos/Obasedatos.htm>. Última consulta efectuada: 1 de març de 2006.

⁷ Pel que fa als immigrants, d'acord amb les dades elaborades a partir del cens de l'INE del 2001, cal destacar el següent:

- Habitatges més petits: el 36% dels immigrants s'amunteguen en proporcions inferiors a 15 m² per ocupant, molt per sobre del 10% dels espanyols afectats per aquest problema.

d'exclusió social en certes àrees urbanes.⁸ Cal destacar les importants conseqüències socials i econòmiques negatives que aquest fenomen té, no només per aquestes àrees urbanes amb dificultats (que en casos extrems poden donar lloc fins i tot al sorgiment d'autèntics guetos), sinó, aspecte important, pel propi sistema urbà global i la cohesió social (el Conseil d'Analyse Économique francès es refereix al fenomen de la segregació urbana com una «catàstrofe social».⁹

Així, en l'àmbit estatal, un informe de l'any 2000 publicat pel Ministeri de Foment –titulat, significativament, *La desigualdad urbana en España*– assenyalava que una de cada quatre persones residents en municipis espanyols de més de vint mil habitants viu en barris desfavorits (això vol dir que entre quatre i cinc milions de persones, més del 12% de la població espanyola, desenvolupa la seva vida quotidiana en àrees urbanes en les quals es concentren situacions socials difícils).¹⁰

A Catalunya, la memòria de l'avantprojecte del que ara és la Llei 2/2004, de 4 de juny, de barris, àrees urbanes i viles que requereixen una atenció especial, assenyalava, seguint dades del Pla territorial metropolità, que de les 39.110 hectàrees destinades a usos residencials a la regió metropolitana de Barcelona, 21.669 estan afectades en diversos graus per dèficits de qualitat urbana (el 55% del sòl residencial metropolità, on viu la meitat de la població de Catalunya), acompanyats sovint «per una acusada problemàtica social: envelliment, baix nivell de renda, baix nivell educatiu, pèrdua de població i concentració de grups amb necessitats especials». Aquesta problemàtica sembla més greu en una sèrie de barris que representen 180.000 habitatges i una població de 400.000 habitants.

La tesi d'aquest treball és que en el manteniment de l'ordre públic –per utilitzar la fórmula clàssica–, la garantia de la convivència no ha de passar únicament per una activitat administrativa de policia de seguretat i una crida al Dret penal com a *ultima ratio*, sinó

- Pitjors condicions d'habitabilitat: s'arriba a parlar de barraquisme vertical. Els immigrants tenen en conjunt el doble de probabilitats que els espanyols de viure en edificis amb un estat de conservació ruïnós, dolent o deficient i la majoria viuen en edificis més antics. Problemes de sobreocupació.

- En règim de lloguer: 67% d'immigrants davant el 9% de nacionals.

- Concentrats en àrees urbanes degradades: com ha estat estudiat, a Catalunya, determinats barris amb dificultats acumulen percentatges d'immigració per sobre del 30%.

Sobre aquest tema, pot consultar-se: Bosch i Meda, J., i Gibja i Esteban, O. *Habitatge i immigració*. Nous Horitzons, 2005.

⁸ PONCE SOLÉ, J. *Urbanisme, habitatge i cohesió social*, Pla estratègic metropolità, 2005. Consultable a: http://www.bcn2000.es/ca-es/9_lista_descargas/descargas.aspx?idioma=Ca-Es&_gldContexto=2. Última consulta efectuada: 1 de març de 2006.

⁹ CONSEIL D'ANALYSE ÉCONOMIQUE. *Ségrégation urbaine et intégration sociale*. La Documentation française. París, 2003, p. 38. Consultable a: <http://lesrapports.ladocumentationfrancaise.fr/BRP/044000057/0000.pdf>

¹⁰ MINISTERIO DE FOMENTO. *La desigualdad urbana en España*, 2000. Consultable a <http://habitat.aq.upm.es/du/>. Última visita efectuada: 1 de març de 2006.

que ha de comportar el desplegament d'una activitat administrativa més àmplia, que incorpori elements d'ordenació i control, com ara la planificació, i de foment i de servei públic, que permetin garantir la convivència mitjançant una activitat «preventiva», i no únicament repressiva, que assegurí la solidaritat social, per utilitzar també el concepte clàssic, és a dir, la cohesió social.¹¹ Com assenyala Calvo Ortega, el paper del Dret no passa únicament per solucionar conflictes socials, sinó que també ha de prevenir-los,¹² assegurant, en la formulació de Forsthoff, que les persones puguin desenvolupar-se més enllà de l'espai dominat en l'espai (urbà) efectiu, on realment transcorre la seva vida.¹³

Dins d'aquesta àmplia reflexió, aquestes línies se centraran només en el paper del Dret públic, concretament del Dret administratiu i específicament del Dret urbanístic, com a instrument de garantia de la convivència en les nostres ciutats. Al voltant d'aquesta idea s'analitzarà el paper del Dret urbanístic en relació amb la cohesió social i els drets constitucionals en general, per passar després a reflexionar sobre el seu paper en relació amb la llibertat religiosa i l'existència i ubicació dels llocs de culte en la nostra societat pluriconfessional, en la seva relació amb la seguretat pública, com a instrument preven-

¹¹ Aquesta idea es pot trobar a l'art. 85 de l'Ordenança de Barcelona abans esmentada, però sense cap desenvolupament concret.

¹² CALVO ORTEGA, M., assenyala a «Tendencias de desarrollo del Derecho», treball consultable a la base de coneixements jurídics d'IUSTEL (www.iustel.com), en cita textual que reproduïm atès el seu interès, que «en la actualidad, la eficacia de las políticas de seguridad no sólo pasa por la extensión de los espacios del control tradicional, también requiere la existencia de mecanismos de control preventivo, positivos y negativos, más amplios y sofisticados; así como una organización más flexible, susceptible de adaptarse rápidamente a coyunturas cambiantes y amoldarse a los imperativos pragmáticos de las nuevas estrategias preventivas de control.

»Los mecanismos y formas de control preventivo orientadas a la inspección y control de actividades relevantes para la seguridad no son una novedad, como tampoco lo es el hecho de que vayan asociadas por regla general a uso de instrumentos normativos y burocráticos característicos del derecho regulativo. Mayor importancia, desde todos los puntos de vista, revisten algunas formas de intervención pública en el ámbito de la acción social, indirectamente orientadas a la prevención de riesgos para la seguridad ciudadana y comportamientos delictivos. Algunas de las políticas públicas asistenciales que desarrollan los estados sociales contemporáneos -salarios de inserción, intervención familiar, protección de menores, políticas de juventud, prevención de drogodependencias e integración de drogodependientes, políticas de inmigración, etc.- además de los objetivos asistenciales y/o compensatorios básicos que promueven suelen esconder como funciones latentes la integración de los sujetos en situación de riesgo y la restauración del tejido comunitario con fines de defensa social. Dicho de otra manera, el estado del bienestar desarrolla mecanismos de ajuste y compensación de los riesgos sociales al mismo tiempo que interviene con fines asistenciales y distributivos.

»Aunque no profundicemos en esta cuestión, quizá no esté de más apuntar que estas formas de intervención en las relaciones sociales primarias, aunque queden al margen de la actuación directa de los apartados represivos tradicionales, representan un componente fundamental de las políticas de seguridad públicas y control social actuales -entendidas en sentido amplio. Más aún, puede decirse que las políticas sociales representan, frente a muchos de los riesgos que tienen planteados las sociedades actuales, la auténtica prevención en materia de seguridad ciudadana y una de las líneas de acción más efectivas -y eficientes, en términos coste-beneficio- para el control del delito».

¹³ Sobre el concepte de procura existencial d'aquest autor, es pot consultar MARTÍN-RETORTILLO, L. «La configuración jurídica de la Administración Pública y el concepto de "Daseinvorsorge"», *RAP* 38, 1962.

tiu de la delinqüència i de la por a la delinqüència, en tercer lloc i, finalment, en la seva relació amb el dret a l'habitatge i l'existència i ubicació d'habitatge assequible que el pugui fer efectiu.

El paper del Dret urbanístic en relació amb la cohesió social

Nombrosos estudis destaquen com un fenomen associat a la globalització l'agudització dels problemes urbans, visualitzats en una creixent segregació urbana i, en el pitjor i més greu dels casos, en l'aparició de guetos, és a dir, d'espais en els quals s'obliga a residir una part de la població en raó de les seves circumstàncies econòmiques i/o ètniques i religioses.¹⁴

En el cas específic espanyol, factors interconnectats, com el preu de l'habitatge, la immigració o el model urbà de creixement dispers, estan accentuant aquest procés segregador, posant en perill la cohesió social i la convivència, i generant riscos de possible fractura social en el futur. Aquesta, més visible en altres societats del nostre entorn, es visualitza territorialment a través dels fenòmens dels barris amb dificultats i de les «urbanitzacions tancades» (*gated communities*), expressió també de la segregació espacial, encara que de signe exactament oposat al dels barris amb dificultats. Es tracta d'àmbits urbans cercats per tanques o altres elements de delimitació, amb controls d'accés i seguretat privada.¹⁵

Tant l'existència de guetos com la d'urbanitzacions tancades «per a rics» visualitzen territorialment una creixent segregació urbana, connectada amb un menor intercanvi personal: certes persones que voldrien gaudir d'aquest intercanvi no poden veure'l satisfet, en estar la seva vida circumscrita en àrees urbanes homogènies «per baix», mentre que altres persones no volen barrejar-se amb individus que no siguin «semblants», és a dir, no volen aquest intercanvi i «s'autosegregen» en àrees urbanes homogènies «per dalt».

En definitiva, la separació, volguda o no, origina una gradual degeneració de la convivència, del contacte social (en espais públics, en escoles, etc.) i, en definitiva, del contracte social, afectat per la «por del que és diferent». Pot comprometre, en definitiva, el mateix concepte de ciutat tal com l'hem entès fins al moment.

¹⁴ Sobre el concepte de gueto: GRUPO ADUAR, *Diccionario de geografía urbana, urbanismo y ordenación del territorio*, Ariel, 2000, p. 182. Pel que fa a la creixent segregació urbana a Espanya, s'ha de tenir en compte el ja esmentat informe del Ministerio de Fomento, *La desigualdad urbana en España*, 2000 (consultable a: <http://habitat.aq.upm.es/du/> (última visita efectuada: 1 de març de 2006).

¹⁵ Una anàlisi d'aquestes urbanitzacions tancades en el cas madrileny pot trobar-se a: CANOSA ZAMORA, E. «Las urbanizaciones cerradas de lujo en Madrid: una nueva fórmula de propiedad y de organización territorial», *Ciudad y Territorio. Estudios Territoriales* vol. XXXIV, núm. 545: 133-134, 2002. Una reflexió des del Dret sobre aquest tema pot trobar-se a: PAREJO ALFONSO, L. «Reflexiones sobre la libertad, la seguridad y el Derecho», *Justicia Administrativa* (octubre): 17 y ss., 2003.

Des de l'enteniment de les ciutats com a sistemes, tal com assenyala la sentència del Tribunal Suprem de 19 de juliol de 1988 (art. 6084), l'existència d'àrees urbanes malaltes no és un problema que pugui circumscriure's territorialment, connectar-se amb una classe de persones marginals i ser oblidat. Des de la perspectiva de les ciutats com un tot interconnectat, les àrees urbanes malaltes també emmalalteixen la resta de la ciutat.¹⁶

Què tenen a veure l'urbanisme i l'habitatge amb aquest fenomen? Determinades pràctiques urbanístiques suposen segregació urbana i discriminació en l'ús del sòl, sigui per activa o per passiva. Entre les primeres, destaquen, per exemple, la ubicació segregada de determinats equipaments, l'exigència d'una dimensió desproporcionadament gran de parcel·la mínima edificable o d'una tipologia d'habitatge determinat, que condiciona el preu i, per tant, l'estatus econòmic i social dels seus ocupants, la ubicació segregada de l'habitatge protegit o la segregació de funcions urbanes per a la planificació urbanística com a conseqüència del funcionalisme, que, com posen de relleu García de Enterría i Parejo Alfonso, fomenta la segregació espacial en grups o classes socials.¹⁷ Entre les segones, es poden esmentar, per exemple, la manca de previsió o la previsió insuficient d'habitatge protegit en relació amb les necessitats existents.

Quin paper té el Dret urbanístic en aquest fenomen? Com comprovarem a continuació, no és cosa de no res. El que és lògic, des de l'enteniment del Dret urbanístic, en les paraules del Tribunal Constitucional (STC 61/1997, de 20 de març, FJ 6), com una «disciplina jurídica del hecho social o colectivo de los asentamientos de población en el espacio físico, lo que [...], se traduce en la "ordenación urbanística" como objeto normativo de las leyes urbanísticas», el contingut de la qual «se traduce en concretas potestades [...]», consistents en «la fijación de lo que pudiéramos llamar políticas de ordenación de la ciudad, en tanto en cuanto mediante ellas se viene a determinar el cómo, cuándo y dónde deben surgir o desarrollarse los asentamientos humanos, y en cuyo servicio se disponen de las técnicas e instrumentos urbanísticos precisos». Si, com el mateix Tribunal Constitucional (STC 51/2004, de 13 d'abril, FJ 12) ha recordat, el pla urbanístic és el «marc regulador de l'espai físic de la *convivència* dels veïns», és evident que els fenòmens exposats tenen relació amb el Dret urbanístic espanyol i amb el planejament urbanístic. En el marc d'una sèrie de drets i principis constitucionals a què anirem al·ludint, els legisladors a Espanya estan dissenyant mecanismes concrets per lluitar contra la segregació urbana i la fractura social i a favor de la convivència, com a continuació tindrem ocasió de comprovar.

¹⁶ cfr. JACOBS, J. *Muerte y vida de las grandes ciudades*. Península. Madrid, 1967.

¹⁷ GARCÍA DE ENTERRÍA, E.; PAREJO ALFONSO, L. *Lecciones de Derecho Urbanístico*, 2a ed. Civitas. Madrid, 1981, pp. 57 i ss.

Els paradigmes del nostre Dret urbanístic tradicional

En primer lloc, es pot assenyalar que el Dret urbanístic espanyol actual és el resultat d'una determinada evolució històrica en la qual certs paradigmes han influït en la manera de legislar, en la manera d'aplicar la legislació pels operadors jurídics de l'Administració i el poder judicial, i en la manera de desenvolupar el seu treball la doctrina científica. En primer lloc, el paper principal reservat històricament al Dret urbanístic ha estat el de limitar i delimitar el dret de la propietat urbana d'acord amb la seva funció social (en l'actualitat, art. 33 de la Constitució espanyola), i ha tingut menys pes el seu paper com a instrument de protecció i desenvolupament d'altres drets constitucionals, entre ells, sens dubte, el dret a l'habitatge (art. 47 de la Constitució), encara que no solament aquest dret, tal com de seguida veurem. Parada¹⁸ parla d'un urbanisme per a pobres amb referència a la separació entre el sistema urbanístic liberal de qualitat, dirigit a l'habitatge de classes mitjanes i altes, i l'urbanisme de «beneficència», realitzat històricament fins i tot en oposició a qualsevol pla, per fer front a emergències socials, com va ser la massiva immigració interior de mitjan segle xx. A França, Moderne¹⁹ ha cridat l'atenció sobre similars problemes en el Dret urbanístic francès.

Les bases constitucionals del Dret urbanístic: estat social i cohesió social i territorial

Tanmateix, els desenvolupaments legislatius més moderns estan variant aquesta situació, preocupant-se per connectar les polítiques públiques referides a ordenació del territori, urbanisme i habitatge, i encara aquestes amb altres polítiques públiques i altres drets constitucionals.²⁰ El punt de partida de les tendències més modernes se situa en el marc de l'estat social a què es refereix l'art. 1.1 de la Constitució, que permet parlar, sens dubte, de l'existència d'un *urbanisme social*²¹ i d'un Dret urbanístic *útil o regulador*, en la terminologia utilitzada en la teoria general del Dret. Es tracta d'un Dret preordenat sota les exigències de guiar l'estat social, tendencialment particularitzat, teleològicament orientat i fortament dependent de l'auxili de les ciències socials, el qual no es limita a garantir àmbits exempts d'incidència pública, sinó que també és positiu, en afir-

¹⁸ PARADA, R. *Derecho urbanístico*. Marcial Pons. Madrid, 1999, pp. 22 i 39.

¹⁹ MODERNE, F. «Problemas actuales del urbanismo en Francia». *Ordenamientos urbanísticos. Valoración crítica y perspectivas de futuro*. Jornadas internacionales de Derecho urbanístico, Santiago de Compostela, 2 y 3 de julio de 1998, Marcial Pons, 1998, pp. 365 y 384.

²⁰ En aquest sentit, ALLI ARANGUREN, J. C. «Urbanismo y vivienda. La interrelación de las políticas de suelo y vivienda». *Revista de Derecho urbanístico y Medio Ambiente*, 219, julio-agosto, 2005.

²¹ En el cas francès, pot consultar-se l'evolució soferta pel Dret urbanístic en JACQUOT, H.; PRIET, F., *Droit de l'urbanisme*. 5a ed. Dalloz. París, 2004, pp. 37 i ss.

mar que la intervenció pública davant dels errors del mercat serà eficaç i garantirà la totalitat dels drets constitucionals en joc.²²

La connexió esmentada del Dret urbanístic amb altres ciències socials porta a connectar la funció actual d'aquell amb diversos problemes detectats i diferents conceptes analitzats i construïts en aquestes. Aquests conceptes, a més, ja són conceptes jurídics a causa de la seva incorporació a l'ordenació jurídica vigent. És el cas, per exemple, del «desenvolupament sostenible», autèntic principi jurídic que inclou els vessants econòmic, ambiental i social²³ i que es troba recollit en diverses legislacions autonòmiques d'ordenació del territori i urbanisme (a Catalunya, art. 3 Decret Legislatiu 1/2005, de 26 de juliol, pel qual s'aprova el text refós de la Llei d'urbanisme, que l'al·ludeix explícitament; a Madrid, art. 3.2.b Llei 9/2001, de 17 de juliol, del sòl).²⁴ També és el cas de la «cohesió social», concepte vinculat a la idea de solidaritat.²⁵ El principi de solidaritat es troba també present a la nostra pròpia Constitució, per exemple, a l'art. 45.2, i el principi de cohesió social es recull ara en diverses legislacions urbanístiques (art. 3 del Decret ja esmentat legislatiu català 1/2005, de 26 de juliol, de 14 de març, d'urbanisme, o arts. 4 i 38 de la Llei de Castella i Lleó 5/1999, de 8 d'abril, que assenyala entre els objectius de l'activitat urbanística pública «la cohesió social de la població».)²⁶ També és el cas, en tercer lloc, dels conceptes d'inclusió o integració social, entenent-los com a oposats a

²² CALVO GARCÍA, M. «Paradojas regulativas: las contradicciones del derecho en el estado intervencionista». A: AÑON, M. J.; BERGALLI, R.; CALVO, M.; CASANOVAS, P. *Derecho y sociedad*. Tirant Lo Blanch. Valencia, 1998, pp. 99 y ss.

²³ Com subratlla respecte d'aquesta última BASSOLS COMA, M. «La planificación urbanística y su contribución al desarrollo urbanístico sostenible». A: ESTEVE PARDO, J. (coord.). *Derecho del Medio Ambiente y Administración Local*. 2a ed. Fundación Democracia y Gobierno Local. Barcelona, 2006, pp. 704 i ss. En un àmbit més ampli, cal tenir en compte que la proposta d'Estatut d'Autonomia de Catalunya aprovada pel Parlament l'any 2005 esmenta diversos cops la sostenibilitat. Per exemple, a l'art. 4.

²⁴ MENÉNDEZ REIXACH, A. «Urbanismo sostenible, clasificación del suelo y criterios indemnizatorios: estado de la cuestión y algunas propuestas». *RDUyMA*, 200, marzo: 135 i ss., 2003.

²⁵ REAL FERRER, G. «La solidaridad en el Derecho administrativo». *Revista de Administración Pública*, 161: 123 i ss., 2003. Per KEARNS, A; FORREST, R. «Social cohesion and multilevel urban governance». *Urban Studies*, 37 (5/6): 995-1017, 2000, la cohesió social comporta el següent:

1. Valors comuns i una cultura cívica: compartiment de valors comuns que els permet identificar i donar suport a objectius comuns i compartiment d'un conjunt de principis morals i codis de comportament.

2. Ordre social i control social: absència de conflicte general i de cap rept a l'ordre i sistema existent, sent la cohesió social un producte resultant de les rutines, demandes i reciprocitats de la vida quotidiana.

3. Solidaritat social i reducció de les disparitats en la riquesa.

4. Xarxes socials i capital social: una societat cohesionada conté un alt grau d'interacció social dintre de les comunitats (veïns, amics) i famílies. D'acord amb la definició del Banc Mundial, per exemple, el capital social és format per «the norms and networks that enable collective action. Increasing evidence shows that social cohesion - social capital - is critical for poverty alleviation and sustainable human and economic development». (<http://www1.worldbank.org/prem/poverty/scapital/index.htm>)

5. Arrelament al lloc i identitat: contribueix a la reproducció de valors comuns, normes i disposicions a participar en xarxes socials per construir capital social.

²⁶ En un àmbit més ampli, cal tenir en compte que la proposta d'Estatut d'Autonomia de Catalunya aprovada pel Parlament l'any 2005 esmenta diversos cops la cohesió social. Per exemple, al Preàmbul o als arts. 4 i 42.

l'exclusió social i com a possibilitadors de la cohesió social. Cal tenir present, ara, per exemple, el tractat pel qual s'estableix una Constitució per a Europa, a l'art. II.94.3 del qual (provinent de l'art. 34.3 de la Carta de Drets fonamentals de la Unió Europea, de 7 de desembre de 2000) s'explicita la relació entre habitatge i exclusió social:²⁷

A fi de combatre l'exclusió social i la pobresa, la Unió reconeix i respecta el dret a un ajut social i a un ajut d'habitatge per garantir una existència digna a tots aquells que no disposin de recursos suficients, segons les modalitats establertes pel Dret de la Unió i per les legislacions i pràctiques nacionals.

Per la seva part, alguna legislació d'habitatge espanyol ja ha incorporat la relació entre habitatge i integració social explícitament. És el cas de la Llei valenciana 8/2004, de 20 d'octubre, d'habitatge, en els seus arts. 39 i següents.

El concepte d'inclusió o integració social condueix directament al paper del Dret urbanístic i de l'habitatge en relació amb certs col·lectius vulnerables (joves, gent gran, famílies monoparentals, immigrants extracomunitaris sense recursos, etc.) i el paper del dret a la igualtat en el gaudi de la ciutat, qüestió a què de seguida ens referirem. D'entrada, cal recordar que el mercat immobiliari funcionant sol és un factor de segregació urbana, ja que les seves dinàmiques tendeixen a l'homogeneïtat social, per dalt o per baix.²⁸ En el cas específic, per exemple, dels immigrants extracomunitaris amb problemes econòmics, aquests es tendeixen a concentrar en àrees urbanes de preus relativament baixos que presenten un nivell menys elevat de qualitat arquitectònica, accessibilitat i serveis, generalment nuclis històrics de població o polígons d'habitatge dels anys seixanta i setanta. No és infreqüent la sobreocupació de l'habitatge, la degradació de les finques que provoca angoixades vendes dels residents originaris, amb una espiral descendent de preus que esperen la vinguda de nous immigrants.²⁹

El problema no és tant la concentració, sinó el seu origen (no volguda lliurement) i els seus efectes (homogeneïtat social per baix i homogeneïtat ètnica).

És comprensible que la gent s'agrupi per afinitat comunitària, és a dir, per una tendència emocional a mantenir-se junts, segons nacionalitats, costums, llengües, etc., creant xarxes de relació i suport mutu. En aquest fet no hi ha cap motiu per a la intervenció pública.³⁰ El problema és que la concentració urbana de població amb dificultats no acos-

²⁷ BASSOLS COMA, M. «La exclusión social y la contribución de los municipios a la satisfacción del derecho a la vivienda». *Revista de Estudios de la Administración Local*, 291: 103 i ss., 2003

²⁸ JÉGOUZO, Y. «Les niveaux territoriaux de décision et de compétence pour l'habitat social et pour la ville». A: *L'Europe et l'habitat social. Les Cahiers du Gridaah*, 5: 119 i ss., 2001.

²⁹ BOSCH i MEDA, J.; GIBAJA i ESTEBAN, O. *Habitatge i immigració, op.cit.*

³⁰ ZAPATA-BARRERO, R. «Políticas de acomodación de la inmigración y administración local: la gestión de la coexistencia». A: GUILLOT, J. (dir.), *Inmigración i poders locals. Ciutats i persones*, ICPSB, 2003, p. 89.

tuma a ser el resultat de la lliure elecció de residència, sinó, precisament, tot el contrari: el resultat d'una discriminació directa o *de facto* per motius econòmics i/o ètnics. Com ha recomanat el Consell d'Europa als governs, «la dispersió o segregació forçosa dels immigrants i les minories ètniques i nacionals és inacceptable». Per tant, cal «garantir que les polítiques d'habitatge, planificació i urbanització tractin de donar als immigrants i a les minories ètniques la mateixa llibertat d'elecció que té la resta de la població, fins i tot oportunitats per viure fora de les zones tradicionalment poblades per grups minoritaris».³¹

Aquesta falta real de llibertat de residència i l'existència de discriminacions i desigualtats exigeix una intervenció pública que corregeixi les insuficiències del mercat. És inacceptable la política de deixar fer. La intervenció l'exigeix la mateixa Constitució: no es tracta d'una decisió política, és una exigència constitucional derivada de diversos drets i principis constitucionals.

L'últim concepte al què volem al·ludir en aquest moment és el de «cohesió territorial», que es pot entendre com una expressió de la solidaritat en l'àmbit geogràfic, en propugnar un cert equilibri entre diverses parts d'un territori. El mateix es troba recollit explícitament en el text del tractat pel qual s'estableix una Constitució per a Europa (articles I-3, I-14, III-220 o III-234), de manera implícita a la nostra pròpia Constitució (art. 40, per exemple) i fins i tot ja a nivell legislatiu (Llei de Castella i Lleó 5/1999, de 8 d'abril, l'art. 4 de la qual es refereix a un desenvolupament equilibrat, o Decret legislatiu català 1/2005, en els arts. 56.1, lletra i 85.3, lletra a, en els quals s'esmenten la solidaritat intermunicipal en l'execució de polítiques d'habitatge assequible, amb referència als plans directores urbanístics d'àmbit supramunicipal, i la cohesió territorial, quant a aspecte d'interès supralocal, respectivament).

Planejament urbanístic, dret a la ciutat i drets constitucionals: en especial, dret a la igualtat i usos del sòl

L'íntima relació de l'habitatge amb altres funcions urbanes ha de matisar qualsevol distinció taxativa entre ordenació del territori, urbanisme i habitatge, i portar a entendre l'habitatge no només com el mer suport físic habitacional, sinó també com el medi ambient urbà en el qual aquest s'insereix, com ha posat en relleu, per exemple, Bassols.³² Per donar compte d'aquest sentit ampli d'habitatge, la doctrina francesa i el propi Dret francès utilitzen el concepte d'«hàbitat», que correspon a l'habitatge en el seu entorn urbà i

³¹ CONSELL D'EUROPA. *Marco para las políticas de integración* [document de treball], 2000. Consultable a <http://www.imsersomigracion.upco.es/> (última visita efectuada l'1 de març de 2006).

³² BASSOLS COMA, M. «Consideraciones sobre el Derecho a la vivienda en la Constitución española de 1978», *RDU*, 85: 167 i ss., 1983.

social.³³ En aquest sentit, també la legislació francesa al·ludeix a l'existència d'un dret a la ciutat (art. 1 de la Llei núm. 91-662, de 13 de juliol, *d'orientation pour la ville*), el qual és també reconegut per la recent Carta Europea de Salvaguarda dels Drets Humans de 2000, subscripta per diverses ciutats espanyoles, en la qual s'indica en el seu art. 1:

[La ciutat] és un espai col·lectiu que pertany a tots els seus habitants que tenen dret a trobar les condicions per a la seva realització política, social i ecològica, assumint deures de solidaritat.

Les profundes relacions entre urbanisme i habitatge i ordenació del territori són reconegudes gradualment a Espanya per la legislació autonòmica, la qual ha recollit diversos principis i directrius d'actuació pública que connecten l'habitatge amb el seu entorn (vegeu, per exemple, els arts. 6 i ss. de la Llei catalana 24/1991, de 29 de novembre, d'habitatge, o l'art. 3 de la Llei gallega 4/2003, de 29 de juliol, d'habitatge) i, fins i tot, a l'art. 2 de la Llei valenciana 8/2004, de 20 d'octubre, d'habitatge, pot trobar-s'hi ja una definició d'habitatge més completa, que inclou una referència al medi ambient urbà en el qual s'insereix. La legislació autonòmica més recent també ha connectat l'ordenació del territori amb l'urbanisme i l'habitatge específicament (per exemple, Llei canària 2/2003, de 30 de gener, d'habitatge, els arts. 26 i ss., i 73 i ss. de la qual al·ludeixen als plans insulars d'ordenació i als plans d'habitatge com a instrument d'ordenació supramunicipal de l'habitatge) i ha impulsat mecanismes de lluita contra la segregació i l'exclusió. És el cas de la previsió de mesures de foment específiques per a certs barris en dificultats (Llei catalana 2/2004, de 4 de juny, de millora de barris, àrees urbanes i viles que requereixen una atenció especial, a la qual es pot qualificar d'autèntica llei «antigueto») o de la previsió legal de reserves obligatòries de sòl per habitatge protegit a incloure en el planejament urbanístic, tècnica comuna en nombroses legislacions urbanístiques autonòmiques, a la qual després ens referirem amb més detall.

La planificació urbanística –desenvolupament de tots els drets i principis constitucionals al·ludits i de les regulacions legals existents– ha, doncs, de garantir un medi ambient urbà adequat, que permeti la cohesió social i no faciliti processos d'exclusió o fractura social, la qual cosa incorpora la necessitat d'evitar fenòmens segregatius que afecten amb major virulència els col·lectius vulnerables ja esmentats. En aquest sentit, s'ha de tenir en compte que el planejament urbanístic no solament delimita el dret de propietat urbana (art. 33.2 de la Constitució espanyola), sinó que simultàniament, ha de permetre el desenvolupament d'altres drets constitucionals sobre el territori, regulant-los en allò necessari per fer-los compatibles amb l'interès general (art. 47 de la Constitució espanyola en connexió amb altres drets constitucionals). Efectivament, en la planificació urbanística es pot fer realitat tant el dret a la igualtat ja al·ludit (arts. 9.2 i 14 de la Consti-

³³ DESCHAMPS, E. *Le Droit Public et la Ségrégation Urbaine (1943-1997)*, LGDJ, 1998, p. 23.

tució espanyola, arts 27 i ss. de la Llei 62/2003, de 30 de desembre, de mesures fiscals, administratives i de l'ordre social, que han realitzat una interessant transposició de diverses directives comunitàries sobre igualtat) com altres drets que necessiten una expressió territorial, com, per exemple, la llibertat religiosa.

En relació amb aquesta última, precisament, val la pena detenir-se un moment i dedicar-hi unes reflexions complementàries.

Llibertat religiosa, llocs de culte i Dret urbanístic³⁴

Introducció

El punt de partida cal situar-lo en la constatació que la societat en què ens trobem és una societat creixentment pluricultural, a causa, entre altres fenòmens, de la immigració. La immigració suposa en el cas espanyol el pas d'una societat monocultural a una altra de pluricultural. Aquesta pluralitat té el reflex en diversos àmbits, però ens agradaria ara cridar l'atenció en un de particular: el religiós. Especialment en els últims anys hem passat de l'existència d'una religió històricament predominant a la coexistència de diverses confessions religioses, algunes amb un pes creixent.

L'existència d'una pluralitat de cultures ens posa davant la necessitat de gestionar aquesta diversitat. La literatura sobre els models teòrics de gestió de la diversitat és, com se sap, abundosa. La qüestió que aquí tractarem és aparentment més modesta, però, tal com descobrirem, no és altra cosa que la concreció en un àmbit quotidià de totes les reflexions que l'adequada gestió de la diversitat genera.

Efectivament, tenint en compte que per poder expressar la religiositat individual i col·lectiva és necessari un lloc físic (església, mesquita, sinagoga, etc.), que s'ubiqui en una trama urbana, clarament es pot advertir la relació entre religió i urbanisme, de manera que el segon pot ser un element que faciliti –o entorpeixi– l'exercici lliure de la religiositat. En conseqüència, l'urbanisme s'enfronta a una nova complexitat derivada de la ges-

³⁴ Consultar les referències que es contenen a RODRÍGUEZ BLANCO, M. *Libertad Religiosa y Confesiones. El régimen jurídico de los lugares de culto*. CEPC. Madrid, 2000, concretament, pp. 179 a 224. Amb un tractament monogràfic, consultar RODRÍGUEZ GARCÍA, J.A. *Urbanismo y confesiones religiosas*. Montecorvo. Madrid, 2003; PONCE SOLÉ, J. «Derecho urbanístico y derechos constitucionales. Las relaciones entre vivienda, equipamientos religiosos y cohesión social». A: FONT LLOVET, T. (dir.), *Anuario del Gobierno Local 2002*, Fundación Democracia y Gobierno Local-IDP, 2003, pp. 111 a 144, i «Inmigración, religión y Derecho urbanístico». *Cuadernos de Derecho Local*, 3: pp. 56 i ss., 2003. «Una reflexión desde el derecho urbanístico sobre las modernas sociedades pluriculturales y pluriconfesionales». *Revista de Derecho Urbanístico y Medio Ambiente*, 215, 2005, i «Llocs de culte i Urbanisme». A: NADAL, M.; LARIOS, M. J. (dirs). *La immigració a Catalunya avui. Anuari 2004*, Fundació Bofill, 2005, treball en el que es basen les següents pàgines.

tió del pluralisme. En aquest cas que ens ocuparà, el pluralisme religiós. Dit en altres termes, el real exercici del dret fonamental a la llibertat religiosa, previst a l'article 16 de la nostra Constitució, està condicionat d'una manera o d'una altra per la regulació que existeix de l'ús del sòl i per les decisions públiques en relació al mateix.

Com ja s'ha apuntat, el fenomen de la immigració ha potenciat el trànsit ràpid de la societat espanyola cap a una realitat pluricultural. És fàcil recordar les polèmiques que han provocat els intents de construir llocs de culte islàmics en diverses poblacions catalanes, com, per exemple, Premià de Mar o Mataró.

El que primer cal dir es que aquesta realitat pluricultural ens ha agafat mal equipats, encara arrossegant una herència de confessionalitat que es difícil esborrar en unes dècades i, sobre tot, esvair de les maneres de pensar i fer. Es detecta una manca de reflexió i determinats buits legals, com veurem, respecte a les relacions entre llibertat religiosa i urbanisme. Manca d'atenció que pot atribuir-se a diferents factors, entre els quals destaquen tant els paradigmes que predominen tradicionalment en el Dret urbanístic preconstitucional com el fet històric incontestable de la destacada confessionalitat de l'Estat espanyol. Una confessionalitat que s'ha filtrat a l'ordenament jurídic urbanístic al llarg de molt de temps.

Per a qui tingui interès a comprovar-ho, n'hi ha prou com a mostra una prova relativament recent. En ple règim franquista i sota el Concordat del 1953, el Decret 736, de 5 d'abril de 1962 (per cert, formalment no derogat), preveia reserves per a la construcció d'edificis religiosos «catòlics» en «núcleos de población formados en su totalidad o, al menos, en el cincuenta por ciento de las edificaciones incluidas en su perímetro, por viviendas acogidas a cualquier régimen de protección estatal» (article 1), reservant-se «el suelo necesario en promociones de más de mil viviendas» (article 6), amb un finançament a càrrec de l'Institut Nacional de l'Habitatge, bé de manera indirecta –si era el promotor qui els construïa, per mitjà de beneficis econòmics concedits a ell mateix–, bé de manera indirecta, tant si era l'Institut qui els construïa, «por propia iniciativa o a petición del Ordinario diocesano» (article 4.2), i s'havien de reintegrar, només en el segon cas, les despeses produïdes, en un termini de 25 anys i sense que produís «interés alguno», com si l'Institut aportés gratuïtament els terrenys (article 6).

En l'actualitat, naturalment, el panorama ha canviat radicalment a partir de la Constitució espanyola de 1978. Ara, un possible enfocament de la qüestió seria entendre que el mercat s'ocuparà dels usos religiosos, com ho fa d'altres usos urbanístics. És a dir, que la confessió religiosa que vulgui obrir un lloc de culte ho farà de la mateixa manera que qualsevol altre propietari pot desenvolupar l'activitat que desitgi, sempre, és clar, que es respecti l'ordenament jurídic en general i el planejament urbanístic en particular. Tanmateix, cal advertir, entre altres qüestions que anirem tractant, de l'existència d'un possible

problema específic pel que fa als usos religiosos, atès que factors aliens a la lògica mercantil interfereixen en els mecanismes del mercat, provocant-ne la decisió i fent dels usos religiosos, de vegades, usos dèbils. A ningú no se li escapen els problemes socials que generen els intents d'obrir alguns nous llocs de culte no catòlics a Espanya, singularment islàmics, els quals provoquen que sorgeixi la típica síndrome de NIMBY, no inusual tampoc en altres països europeus.³⁵

Les raons que poden explicar aquesta situació són, sens dubte, plurals i complexes, però ens atrevim a indicar, simplement, alguns elements que entenem rellevants:

- a) Així, per exemple, la por que el lloc de culte religiós islàmic es converteixi en un centre d'integrisme, especialment després dels fatídics 11 de setembre de 2001 i 11 de març de 2004, tenint en compte que el finançament –i el control– d'aquests centres pot venir de països estrangers amb interessos de què es desconfia.
- b) L'àmpliament coneguda situació del parc d'habitatge espanyol: percentatge de lloguer molt baix –clarament per sota de la mitjana europea, amb un percentatge de lloguer públic molt baix–, predomini evident de la propietat, per mitjà de préstecs hipotecaris, propietat, a més, no infreqüentment entesa com a valor d'inversió. Qualsevol factor que pugui alterar el valor de la propietat constitueix un problema econòmic de primer ordre per als propietaris, que intenten evitar tenir «problemes» –més aviat el que ells i la societat perceben com a «problemes»– que poden fer baixar el preu del seu immoble.

Aquestes raons i unes altres, que tothom pot deduir per si mateix, aboquen a una crua realitat d'absència no infreqüent de llocs de culte en condicions: així no és insòlit trobar oratoris precaris, en situació irregular –tolerats per certs ajuntaments–, amb incomoditat i indignitat per als seus assistents (recordem que la dignitat de la persona és un valor constitucional, fonament de l'ordre polític i de la pau social, com assenyala l'art. 10 de la Constitució espanyola), amb molèsties (soroll, trànsit i d'altres) i amb perill (per exemple, incendis) per a tothom, assistents a la cerimònia religiosa o no, cas, per exemple, dels veïns de l'immoble on es pot situar l'oratori.

Davant d'aquesta situació tan delicada, els gestors públics es demanen cada vegada amb més freqüència què s'ha de fer. Fins ara, els problemes generats en l'àmbit local han estat objecte de resposta també local. És a dir, cada Ajuntament se n'ha sortit com

³⁵ Acrònim en anglès de *Not In My Back Yard*, una cosa així com «no en el meu pati del darrere». Aquesta expressió vol informar dels fenòmens d'oposició ciutadana que cada vegada amb més freqüència desperten els intents d'ubicar especialment determinades infraestructures, públiques o privades, bé perquè es consideren perilloses per a la salut (plantes incineradores de residus, etc.), bé perquè no es volen tenir tan a prop, davant la por que la seva presència «atregui» col·lectius no desitjats pels habitants de la zona (centres de rehabilitació de drogodependents, habitatge social, llocs de culte de determinades confessions religioses, etc.).

ha pogut, insòlitàment no cedint a la pressió ciutadana contrària a la possible obertura d'un lloc de culte no catòlic –generalment, una mesquita.

Però en aquests «micro» conflictes locals s'està posant a prova, en realitat, el lliure desenvolupament dels drets fonamentals, com també la gestió *in situ*, ara sí ja allunyada de les grans paraules buides, de la diversitat cultural. En conseqüència, cal afrontar aquests episodis amb plena consciència de la seva rellevància i, per suposat, sense vulnerar l'ordenament jurídic en vigor, el qual estableix límits i mandats als poders públics en relació amb situacions com les descrites i reconeix drets als ciutadans.

En primer lloc, si acudim al marc constitucional, hem de partir, òbviament, de l'art. 16 de la Constitució espanyola. La llibertat religiosa s'ha de posar en connexió sistemàtica amb diversos preceptes constitucionals, entre els quals destaquen, a l'efecte d'aquest treball, els arts. 9.2, 13.1, 14 i 47, partint de la idea bàsica que l'ús del sòl té impacte sobre l'efectiu exercici de la llibertat religiosa.

L'art. 16 de la Constitució espanyola, en preveure la llibertat religiosa, no estableix una simple protecció davant ingerències (vessant negatiu), sinó que exigeix també una «actitud positiva», des d'una perspectiva que podríem anomenar «assistencial o prestacional», consagrant una aconfessionalitat o laïcitat positiva (STC 46/2001, de 15 de febrer, FJ 4). En idèntica línia, el Tribunal de Drets Humans, a la sentència de 31 de juliol de 2001, ha assenyalat que «el Estado tiene la obligación positiva de asegurar a toda persona dependiente de su jurisdicción, y sin que quepa renunciar a ello anticipadamente, el pleno disfrute de los derechos y libertades garantizados por el Convenio».

D'una banda, és evident que no és possible discriminar cap confessió religiosa en la utilització del sòl per a la construcció de llocs de culte. Però a més, la peculiar situació històrica de confessionalitat catòlica de l'Estat espanyol i aquesta laïcitat positiva al·ludida podrien portar a primer terme una reflexió sobre la viabilitat d'«accions positives» vers les altres religions, a fi i efecte de compensar la seva situació històrica i fer realment possible el seu arrelament normalitzat. Aquestes accions positives podrien concretar-se, per exemple, en cessions de terrenys de titularitat pública per fer possible l'edificació de llocs de culte, pràctica, per cert que ha estat habitual pel que fa a la construcció de centres catòlics i avui és utilitzada també per certs ajuntaments per donar sortida als fenòmens NIMBY abans esmentats respecte d'altres religions.

Es tracta d'un tema important que només podem deixar aquí plantejat i que «jurídicament» seria possible, entenem, d'acord amb l'article 9.2 Constitució espanyola i la seva interpretació constitucional.³⁶ Altra cosa, és clar, és la seva acceptació «social» i «política»,

³⁶ Són de gran interès també els arts. 27 i següents de la Llei 62/2003, de 30 de desembre, que defineixen legalment el concepte d'accions positives i preveuen la seva possibilitat per garantir en la pràctica la plena igualtat per raó, entre d'altres, de «religió».

íntimament lligada, per cert, al model de gestió de la diversitat que es pretengui desenvolupar. Des d'aquesta perspectiva, és interessant tenir en compte el debat que en els moments de redactar aquestes línies es produïa a França –un model «assimilacionista» per excel·lència, almenys en teoria– al voltant de la possible reforma de la Llei de 9 de desembre de 1905, de separació de les esglésies de l'Estat, en relació amb l'oportunitat de desenvolupar accions positives vers l'Islam i la construcció de mesquites, propugnat, entre d'altres, pel llavors ministre d'interior i actual president Nicolás Sarkozy.³⁷

Cal fer, en aquest punt, una referència a la possible activitat pública de foment en connexió amb els llocs de culte. La llibertat religiosa imposa als poders públics no només el deure jurídic negatiu de no interferir en el seu desenvolupament, sinó també el deure positiu de garantir-la. Així, la STS de 4 de febrer de 1987 (Aranzadi 267) ha assenyalat que el fet que un pla urbanístic especial concreti que uns terrenys es destinaran a un equipament religiós de titularitat pública no vulnera la neutralitat de l'art. 16.3 de la Constitució espanyola, ja que l'aconfessionalitat estatal «no significa que la Administración pública no puede ni debe atender las necesidades religiosas de los ciudadanos».

Aquesta manera d'entendre la llibertat religiosa, justament, explica que en diversos països europeus s'hagin impulsat polítiques públiques d'ajuda i de promoció de la construcció de llocs de culte. Un exemple ben clar d'aquesta activitat pública de foment és en el cas francès la Gran Mesquita de París. En aquest sentit, des de la perspectiva urbanística, cal tenir en compte que a França, sota la vigència de l'esmentada Llei de 1905 encara en vigor, s'ha fet ús de la fórmula jurídica del *bail emphytéotique*: els municipis cedeixen sòl a canvi del lliurament d'un cànon simbòlic anual. La cessió dura 99 anys i, en finalitzar, tant el terreny com l'edifici construït pels privats s'incorporen al patrimoni municipal.

A Espanya i a Catalunya aquestes polítiques positives de promoció semblen perfectament possibles –en connexió, per cert, amb la qüestió de les «accions positives», ja esmentada– i hi ha diversos instruments jurídics disponibles per articular-les en el nostre propi ordenament. Tanmateix, ara només en volem esmentar dues possibles, connectades amb l'àmbit urbanístic: el dret de superfície i les cessions gratuïtes de béns.

D'altra banda, els preceptes constitucionals espanyols, singularment l'art. 16, s'han d'interpretar de conformitat amb els instruments internacionals que s'ocupen de la llibertat religiosa. Entre aquests destaquen els quatre acords entre l'Estat espanyol i la Santa Seu, de 3 de gener de 1979, ratificats per mitjà dels instruments de 4 de desembre de 1979. En cap dels quatre, no s'hi fa cap referència a un règim especial o singu-

³⁷ Sobre l'esmentat debat, vegeu el diari *Le Monde* dels dies 11 de desembre de 2004, p. 8, i 5 de gener de 2005, pp. IV i V del suplement titulat *Perspectives 2005*.

lar en matèria urbanística per als centres de culte catòlics. Malgrat que tots aquests instruments internacionals no explicitin res respecte del vessant espacial de la llibertat religiosa, cal tenir en compte que, òbviament, per dur-la a terme cal disposar d'un espai físic adequat.

Entre els instruments internacionals més recents s'hi pot trobar ja alguna menció a aquesta dimensió espacial de la llibertat religiosa. Podem subratllar respecte d'això la Carta Europea de Salvaguarda dels Drets Humans a la Ciutat, l'art. 3 de la qual assenyala el següent:

La libertad de conciencia y de religión individual y colectiva queda garantizada por las autoridades municipales a todos los ciudadanos y ciudadanas. Dentro de los límites de su legislación nacional, las autoridades municipales ejecutan todo lo necesario para asegurar dicho derecho velando por evitar la creación de guetos.

En el nivell legal, cal tenir en compte també, a més de la Llei orgànica 7/1980, de 5 de juliol, les lleis de 1992, d'aprovació de la cooperació de l'Estat amb les diverses confessions religioses. Totes aquestes lleis donen per suposada l'existència de llocs de culte, i no dediquen cap consideració específica pel que fa a la seva ubicació.

Ordenació urbanística, llocs de culte, segregació urbana i cohesió social

Tot i que, fins ara, els conflictes que han sorgit a Espanya en relació amb la regulació urbanística del fet religiós s'han concentrat en la qüestió de la llicència d'obertura d'aquest tipus d'edificacions (vegeu el que es dirà més endavant), no hi manquen algunes decisions judicials interessants respecte de la qüestió més general de l'ordenació urbanística dels llocs de culte.

Així, el Tribunal Suprem ha afirmat en diverses decisions, amb contundència, que les regulacions urbanístiques referides als llocs de culte no suposen, en abstracte, cap vulneració de la llibertat religiosa, atès que els usos religiosos del sòl han de restar sotmesos a l'ordenament jurídic en vigor com la resta d'usos urbanístics (per exemple, STS de 29 de gener de 1980).

Pel que fa a la regulació específica dels llocs de culte continguda a la legislació urbanística, els centres religiosos tenen la consideració d'equipaments comunitaris, juntament amb centres esportius, culturals, docents, sanitaris, assistencials, etc. Es tracta de centres al servei de la població, d'interès públic general i que poden formar part dels sistemes.³⁸

³⁸ S'ha de tenir en compte la seva possible titularitat privada, el que serà normal, o pública, el que enllaça amb el que es dirà de seguida en el text.

Correspon al planejament urbanístic assenyalar l'emplaçament i les característiques dels equipaments religiosos. Doncs bé, aquí hi ha el punt clau, perquè, tradicionalment, el planificador ha gaudit de discrecionalitat per decidir si existien llocs de culte i, en cas d'existir-hi, on havien de ser ubicats.

Els centres religiosos no han disposat d'un estàndard urbanístic independent fixat directament a la legislació urbanística, sinó que s'han tractat indistintament amb la resta dels equipaments. De la mateixa manera, tampoc la legislació urbanística autonòmica no ha acostumat a establir estàndards específics d'equipaments religiosos. A més, no hi ha hagut tampoc tradicionalment a la legislació urbanística estatal cap orientació de la discrecionalitat planificadora respecte de l'adequació o no de determinats llocs per fixar l'emplaçament de llocs de culte.³⁹

En resum, i pel que es refereix ara estrictament a Catalunya, en l'actualitat la legislació urbanística vigent no preveu cap mena de reserva necessària per a llocs de culte, en la seva condició d'equipaments, que el planejament urbanístic hagi de respectar necessàriament. S'ha de tenir en compte que aquesta és una decisió –o, més ben dit, una manca de decisió– politicolegislativa, no condicionada per la Constitució, i que, per tant, podria ser canviada. De fet, es pot arribar a suggerir, com ha fet algun especialista, que «hauria» de ser canviada, precisament per poder garantir de veritat la possibilitat d'implantació territorial d'altres confessions religioses diferents de la dominant històricament, també, és clar, en el territori.

En aquest sentit, tenim models internacionals que ens ofereixen pautes per introduir reserves legals obligatòries per a llocs de culte, com ara, per esmentar només dos casos ben diferents, els exemples de Singapur o d'Itàlia.⁴⁰

Més concretament, Rodríguez García ha propugnat la possibilitat d'establir reserves per a la legislació urbanística, mitjançant estàndards mínims vinculants pels plans urbanístics locals, per a equipaments religiosos de titularitat pública, «ecumènics» o «pluriconfessionals», al servei de les diferents confessions religioses, que tindrien la consideració de sistemes. Aquesta fórmula, en la seva opinió, permetria respectar el principi de laïcitat i alhora fer efectiva realment sobre el territori la pluralitat religiosa existent.⁴¹

³⁹ Cal tenir en compte, però, l'article 51 del Reglament de planejament estatal del 1978, que imposa que la situació concreta de les àrees destinades a l'equipament que s'hagi de reservar per a serveis d'interès públic i social, entre els quals els temples, s'establirà «estudiándola en relación con las redes viarias y de peatonas, a fin de garantizar su accesibilidad y obtener su integración en la estructura urbanística del plan».

⁴⁰ Sobre Singapur, consultar PONCE SOLÉ, J. «Inmigración, religión y...», op. cit., p. 58. Sobre la situació legislativa italiana, RODRIGUEZ GARCÍA, J. A. «Urbanismo y...», op. cit., pp. 141 i ss.

⁴¹ RODRIGUEZ GARCÍA, J. A. «Urbanismo y...», op. cit., pp.154 i ss. Òbviament, aquesta proposta genera tot un seguit de qüestions (consideració d'aquests centres com a sistemes generals o locals, amb les corresponents conseqüències en relació amb la cessió gratuïta, selecció de les confessions usuàries del centre, repartiment de l'ús en funció de criteris adequats, etc.) de força interès, però que no és el moment ara de considerar, per raons d'espai.

Malgrat que tenim exemples d'experiències properes de centres ecumènics o pluriconfessionals que no han funcionat tan bé com es podria esperar –el cas del centre Abraham, a Barcelona– creiem que és una proposta que, si més no, mereix una consideració atenta i un debat en profunditat, com a possible solució de gestió equitativa de la complexitat generada per la diversitat religiosa en el seu vessant territorial.

En segon lloc, amb independència que, en un futur, existeixin o no aquestes reserves, és important tenir en compte que per al planejament urbanístic la ubicació concreta d'un lloc de culte no és un tema intranscendent. Per una banda, perquè, des de la perspectiva de la seva funció purament religiosa, ubicacions inadequades –com ara llocs mal comunicats, en àrees sense serveis, o bé en polígons industrials– poden arribar a representar *de facto* una restricció indeguda del dret fonamental previst a l'art. 16 de la Constitució espanyola, depenent, naturalment, de les circumstàncies concretes de cada cas.

En aquesta qüestió, la decisió del planejament urbanístic de declarar incompatible els usos religiosos amb altres usos urbanístics en algunes parts de la ciutat i només permetre els usos religiosos en certes àrees urbanes és clarament rellevant.

Però, a més, en segon lloc, la inadequada ubicació espacial dels llocs de culte pot suposar l'accentuació dels problemes derivats de la «segregació urbana», atesa la funció de focus de la vida social –no només la religiosa– que alguns d'aquests centres religiosos poden tenir, aglutinant així els membres de la comunitat.⁴²

Com ha assenyalat el Síndic de Greuges en el seu Informe al Parlament de Catalunya de l'any 2003:⁴³

Les experiències viscudes per algun dels països del nostre entorn, en relació amb la creació d'autèntics guetos urbans, han de servir de referència en el moment de dissenyar i implantar les polítiques d'habitatge amb la finalitat d'evitar el desenvolupament d'aquest fenomen.

[...] La distribució d'acord amb criteris racionals en el territori dels terrenys qualificats per equipaments destinats a cultes religiosos, també incidirà en una redistribució de grups socials i evitarà la segregació espacial.

D'altra banda, la moció 115/VI del Parlament de Catalunya sobre la política envers les confessions religioses insta el govern de la Generalitat a l'establiment «d'un acord marc

⁴² Sobre aquest punt, em permeto la remissió a diversos treballs meus, entre ells, *Poder local y guetos urbanos. Las relaciones entre el Derecho urbanístico, la segregación espacial y la sostenibilidad social*, INAP-F. Pi i Sunyer. Madrid, 2002 i «Land Use Law, Liberalization, and Social Cohesion Through Affordable Housing in Europe: The Spanish Case», *The Urban Lawyer*, vol. 36, núm. 2: 317 i ss., 2004.

⁴³ Informe del Síndic de Greuges al Parlament de Catalunya de l'any 2003 (BOPC, núm. 34, 19 de març de 2004).

amb les entitats municipalistes per tal de salvaguardar el dret a l'obertura de locals de culte i el dret a l'enterrament segons les pròpies creences, *sempre que això no comporti solucions segregacionistes* i estigui d'acord amb els límits de la llei». ⁴⁴

Així doncs, la imprescindible interpretació sistemàtica de l'art. 16 de la Constitució espanyola s'ha d'emmarcar amb l'objectiu últim de la «cohesió social i territorial», que es configura com una finalitat d'interès general de rang constitucional, prevista implícitament en diversos preceptes del nostre text fonamental (per exemple, arts. 40 o 131) i frontalment oposada a la segregació espacial dels llocs de culte.

Una finalitat que, a més, és al·ludida en diversa normativa d'àmbit europeu. És el cas, per exemple, del tractat pel qual s'estableix una Constitució per Europa (per exemple, arts. I-3 o III-220 i següents). Tanmateix, cal tenir en compte l'art. 3.3 de la ja citada Carta Europea de Salvaguarda dels Drets Humans a la Ciutat, precepte que, en connexió amb l'obligació que les autoritats municipals garanteixin la llibertat de consciència i de religió individual i col·lectiva, imposa la necessitat de vetllar «per evitar la creació de guetos».

Específicament, alguna recent legislació urbanística i d'habitatge autonòmica fa referència a la finalitat de la cohesió social, mitjançant el desenvolupament de mesures d'inclusió social, com a guia de l'activitat administrativa. Un exemple el trobem en el Decret Legislatiu 1/2005, tant a l'exposició de motius com en l'important art. 3, que defineix la cohesió social com un component d'un desenvolupament urbanístic sostenible, el qual s'ha de garantir en l'exercici de les competències urbanístiques.

En relació amb aquest punt, cal tenir en compte la funció de focus de la vida social –no només de la religiosa– que alguns d'aquests centres religiosos poden tenir, en aglutinar-hi els membres de la comunitat. Valorar aquesta funció pot tenir una importància cabdal, per exemple, en el cas de les operacions de regeneració d'àrees urbanes actualment en dificultat, les quals acostumen a tenir una alta concentració d'immigració extracomunitària. La recent Llei catalana 2/2004, de 4 de juny, de millora de barris, àrees urbanes i viles que requereixen una atenció especial, desenvolupada pel Decret 369/2004, de 7 de setembre, considera, precisament, el dèficit d'equipaments com un dels elements característics de les àrees urbanes que requereixen especial atenció (art. 5 de la Llei) i es preveu que la intervenció sobre aquestes àrees incidirà, entre d'altres aspectes, sobre «la provisió d'equipaments per a l'ús col·lectiu» (art. 7 de la Llei i art. 5 del Reglament).

Si l'existència i concreta ubicació dels llocs religiosos presenta tal importància, podria ser aconsellable, si més no, orientar la discrecionalitat del planificador urbanístic, oferint criteris –amb o sense estàndards, aquest és un tema diferent– que ajudin a evitar la se-

⁴⁴ BOPC de 30 de juliol de 2001.

gregació espacial d'aquests equipaments i contribueixin a la cohesió social i territorial, a la lluita contra l'exclusió social i al disseny de mesures d'inclusió social.

En l'actualitat, l'ordenament jurídic proporciona ja algunes minses orientacions genèriques que han de ser respectades obligatòriament pel planejament urbanístic local.⁴⁵ Tenint en compte aquestes, de moment, mínimes orientacions legals, ha de ser el planejament urbanístic el que ponderi, primer, la necessitat d'equipaments religiosos, segon, la possible ubicació i, tercer, en el cas d'optar per l'existència d'equipaments religiosos de titularitat pública ecumènica o pluriconfessional, les confessions religioses que els utilitzaran i la distribució entre elles de l'espai, amb criteris temporals o d'altra mena, oferint una resposta adequada i respectuosa amb l'ordenament jurídic.

Pel que fa a la ponderació de tots aquests aspectes, serà rellevant l'adequada consideració de la participació dels ciutadans, en general, i de les confessions religioses, en particular, durant el procediment d'elaboració del planejament urbanístic. Ponderació que ha de quedar palesa en la motivació de les decisions urbanístiques relatives als usos religiosos continguda en la Memòria del planejament. En aquest sentit, la nova referència a la *Memòria social* que fa ara l'art. 59.2 de la Llei catalana 2/2002, de 14 de març, d'urbanisme, després de la seva modificació per la Llei 10/2004, de 24 de desembre, per al foment de l'habitatge assequible, de la sostenibilitat territorial i de l'autonomia local, malgrat que no faci cap referència específica a l'ús religiós del sòl, sembla el lloc idoni per a considerar-lo en connexió amb l'habitatge.

Possibles problemes en relació amb l'urbanisme i la llibertat religiosa

Si bé actualment els problemes que sorgeixen davant la instal·lació de nous equipaments religiosos es concentren essencialment en el moment de l'aplicació del planejament urbanístic existent, com hem dit més amunt, el que és cert és que la concessió o no de les llicències pertinents és conseqüència directa de l'ordenació urbanística prèvia, i, depenent del tractament que doni als usos urbanístics, quedarà condicionada la concessió o la denegació de les necessàries llicències. És important recordar aquest punt perquè, com argumentarem més endavant, una bona ordenació urbanística pot contribuir en gran mesura a prevenir posteriors conflictes puntuals davant la sol·licitud d'instal·lació d'un lloc de culte.

D'altra banda, potser cal recordar també que la ubicació de centres de culte no té la mateixa problemàtica a la ciutat ja construïda –sotmesa o no a processos de regenera-

⁴⁵ En la legislació urbanística autonòmica, cal tenir en compte, per exemple, l'article 9.7 del Decret Legislatiu 1/2005, que exigeix que la distribució en el territori dels equipaments s'ajusti «a criteris que garanteixin la funcionalitat en benefici de la col·lectivitat».

ció urbana, és a dir, en llenguatge tècnic, el sòl urbà consolidat i en el no consolidat (recordem el que hem dit a propòsit de la regeneració d'àrees urbanes en dificultats)– que a la nova ciutat que s'ha de crear, és a dir, en el sòl urbanitzable. En el primer cas, és possible que ja existeixin llocs de culte de la confessió religiosa històricament dominant, però no encara llocs de culte d'altres religions, amb una demanda, doncs, no satisfeta, el que és una dada rellevant a considerar per al planejament. Tampoc no es tracta de la mateixa situació quan es pretén instal·lar un oratori en un edifici plurifamiliar ja construït que quan es vol construir un nou immoble dedicat, exclusivament, a ús religiós.

De la mateixa manera, depenent dels municipis, aspectes com ara el sòl disponible, la composició de la població i altres poden fer variar els problemes i les hipotètiques solucions. Per això, qualsevol generalització que es faci sobre aquest punt pot ser equívoca, encara que, segons el meu parer, calgui construir una xarxa conceptual general flexible, adaptable amb posterioritat a les circumstàncies concretes exposades.

En qualsevol cas, és obvi que la regulació i el control públics de determinades activitats, incloses les connectades amb la pràctica religiosa, no és dolenta *per se*. En el cas de la llibertat religiosa, aquesta s'exerceix en llocs físics susceptibles de tenir problemes de seguretat o salubritat. I per servir a l'interès general –que demana tant que es pugui practicar la pròpia religió com que no es mori cremat en un incendi en el local habitat amb tal objectiu, per exemple– els poders públics poden i de fet han d'exercir les seves potestats i competències. D'aquí que, com hem vist, tant l'art. 16 de la Constitució espanyola com l'art. 3 de la Llei orgànica 1/1980, de 5 de juliol, limitin el dret a la llibertat religiosa en tot allò que pugui afectar els drets fonamentals dels altres, la seguretat, la salut i, fins i tot, la vaporosa «moralitat pública».

Una qüestió diferent és que, en relació amb un cas concret, el suposat exercici de les potestats per protegir l'ordre públic esdevingui, en realitat, un engany, i que es cerqui dificultar o impedir la pràctica religiosa, per mitjà de traves urbanístiques. En aquests casos, ens trobaríem amb comportaments patològics i il·legals, controlables amb les tècniques ben conegudes de que disposa el nostre Dret públic. Però l'hipotètic perill d'aquestes pràctiques –insistim que prohibides per l'ordenament jurídic, el qual dissenya mecanismes per controlar-les– no pot *a priori* llançar l'ombra de la malfiança global sobre la necessària intervenció pública també respecte als llocs de culte en defensa de l'interès general.

El planejament urbanístic i territorial i la llibertat religiosa

De la casuística analitzada en altres països del nostre entorn amb una major tradició històrica de pluralisme religiós, se'n pot aïllar una sèrie d'aspectes conflictius diversos, connectats amb la important funció del planejament urbanístic ja destacada.

Prohibició urbanística directa de centres religiosos en àrees residencials

Es tracta d'un supòsit freqüent en el cas nord-americà, que ha generat una contradicció jurisprudència estatal. Mentre que algunes sentències l'accepten –si l'ús crea problemes de trànsit o té un efecte advers sobre els valors de la propietat o dels serveis municipals, sempre que l'impacte sigui extrem, ja que en cas contrari es considera necessari permetre la seva existència condicionada a una anàlisi casuística a efectuar per l'autoritat urbanística–, altres el rebutgen, en considerar-lo un ús preferent, a causa de la seva protecció constitucional. En qualsevol cas, la jurisprudència nord-americana es mostra d'acord a exigir una acurada fonamentació dels motius que poden conduir a prohibir-ne l'ús.

En el cas català, seria acceptable una regulació urbanística municipal que prohibís, de soca-rel, l'ús religiós a la ciutat ja construïda o pendent de construcció, és a dir, en sòl urbà i urbanitzable? El problema dista de ser un exercici merament teòric, atès que ja hi ha ajuntaments catalans que es plantegen l'adopció d'aquesta mena de regulacions.

Els termes del problema es presenten de manera semblant al cas nord-americà. Seria possible afirmar que en l'exercici de la seva competència urbanística (article 25.2.d de la LBRL) els municipis podrien arribar a adoptar vàlidament tal decisió, protegint l'ordre públic, sempre que la fonamentessin adequadament –aquí la memòria del planejament exerciria un paper essencial, com dèiem– i respectessin el principi de proporcionalitat, el qual, com és sabut, demana l'adopció de l'alternativa menys gravosa possible pel dret a la llibertat religiosa, sempre que sigui eficaç en la protecció de l'interès general.

En qualsevol cas, l'absència de reflexió actual sobre la ubicació espacial dels llocs de culte deixa en suspens moltes qüestions, en connexió amb la idea d'ordre públic com a límit de la llibertat religiosa, d'acord amb l'art. 16 de la Constitució espanyola i l'art. 3 de la Llei orgànica 7/1980, de 5 de juliol. D'entre la jurisprudència del Tribunal Constitucional sobre l'art. 16 de la Constitució espanyola, volem destacar les sentències de 15 d'octubre de 1982 (núm. 62, ponent Gómez-Ferrer) i de 15 de febrer de 2001 (núm. 46, ponent Pablo García Manzano). En la primera, s'hi assenyala que el límit de l'ordre públic de l'art. 16 de la Constitució espanyola pot incloure la moralitat, entesa com un «mínim ètic» utilitzable per la llei, però necessàriament envoltat de garanties. En la segona s'assenyala que la protecció de l'ordre públic, en general, no és cap clàusula preventiva d'eventuals riscos.

En conseqüència, el límit de l'ordre públic, no pot ser un *passe-par-tout*, que justifiqui qualsevol exercici de la potestat de planejament que tendeixi a entorpir el desenvolupament de la llibertat religiosa, encara que, sens dubte, pot ser un fi legítim a protegir per a la regulació urbanística.

D'altra banda, i en connexió amb el principi de proporcionalitat esmentat, és possible trobar una alternativa menys gravosa a la prohibició total de nous llocs de culte en sòl urbà i urbanitzable, que probablement consisteix a substituir aquesta per l'establiment de requisits raonables (capacitat del local, requisits d'aïllament sonor, necessitat de comptar amb aparcament suficient, etc.). El paper de les ordenances locals ha de ser crucial, juntament amb el planejament urbanístic, d'acord amb la legislació vigent, tant en matèria urbanística com de contaminació acústica, per exemple.

De la mateixa manera, cal no oblidar que una prohibició radical d'instal·lació de nous llocs de culte, acceptant, no obstant això, el manteniment dels que ja existeixen, sense un motiu de pes, pot arribar a provocar, de fet, una discriminació de certes confessions religioses en relació amb unes altres amb més tradició històrica ja preexistents a l'àrea.

Ubicació de centres religiosos en àrees segregades del nucli urbà. El problema de la segregació espacial en connexió amb la llibertat religiosa. La possibilitat d'utilitzar els equipaments religiosos com a instrument de cohesió social

Segregar espacialment els equipaments religiosos pot ser una alternativa atractiva per a alguns municipis, situant-los en zones allunyades del nucli urbà i generalment monofuncionals (per exemple, els polígons industrials). La declaració pel planejament urbanístic de la incompatibilitat dels usos religiosos amb altres usos urbanístics en la generalitat del terme municipal llevat d'aquestes àrees pot ser la manera pràctica d'aconseguir-ho.

Pot ser, aquesta, una bona solució per a l'interès general? Per una banda, és veritat que alguns veïns poden quedar més tranquils, amb la qual cosa s'eviten així els episodis mencionats de NIMBY. Per una altra banda, els qui han de desenvolupar la cerimònia religiosa poden arribar a beneficiar-se de més espai i tranquil·litat.

Tots aquests aspectes potencialment positius s'haurien de ponderar, tanmateix, juntament amb un aspecte negatiu, que, si es produeix, suposaria una vulneració de les previsions constitucionals i legals sobre cohesió social en el territori. Efectivament, la llunyania del centre urbà i, sobretot, si es produeix, la mala comunicació en transport públic poden provocar una restricció *de facto* del dret fonamental a la llibertat religiosa, com hem vist que subratllava la sentència nord-americana abans al·ludida.

En funció de l'emplaçament que es decideixi, ateses les concretes circumstàncies del cas específic, la intervenció pública actuarà com un factor d'agreujament de la segregació espacial. La situació espacial dels equipaments religiosos actua com a imant social, en generar un teixit social a la seva àrea d'influència. La seva situació pot ser un factor de segregació i exclusió social –contribuint a la generació d'espais uniformes–

o un factor de cohesió i inclusió social –en fomentar la barreja social, amb la convivència en una mateixa àrea urbana de diferents estatus econòmics, distintes creences religioses, etcètera. (Ens remetem a allò que ja hem exposat unes línies més amunt.)

El que cal deixar clar ara és que un «emplaçament que condueixi a la segregació del lloc de culte» no només és una solució urbanística dolenta, sinó que sobretot és «il·legal», en vulnerar la Constitució espanyola i la legislació urbanística, en els termes expressats anteriorment.

Un altre element a tenir en compte en aquest punt és l'element de l'escala territorial adequada en la regulació dels usos religiosos. Les pressions veïnals poden fer difícil una ordenació racional municipal, fet que pot conduir a fenòmens de NIMBY que generen una repartició desigual sobre el territori d'aquests equipaments, lligats, com hem exposat, a l'articulació al seu voltant d'un teixit social determinat, cosa que pot influir, entre altres aspectes, en la decisió d'escollir un habitatge.

En aquest context, sembla raonable advertir que una manera d'escapar a les pressions localistes i d'aconseguir una distribució equilibrada dels usos religiosos sobre el territori podria consistir a confiar aquesta tasca a l'ordenació del territori. Efectivament, els plans supramunicipals autonòmics podrien trobar-se en una situació apropiada per dissenyar, amb ple respecte de l'autonomia local, un mapa racional dels usos religiosos en un àmbit superior al d'un sol municipi.

Aplicació singular de la normativa urbanística i d'altres regulacions existents.

La qüestió de la necessitat de llicències urbanístiques i altres tipus de llicències respecte als llocs de culte

En qualsevol cas, en relació amb l'obertura d'un centre religiós, bé sigui en un immoble ja construït bé sigui en un pendent de construir, sorgeix la qüestió de quines autoritzacions haurà de sol·licitar l'interessat a obrir-lo al públic. Per una banda, pel que fa a les llicències urbanístiques (per exemple, llicència d'obres. A Catalunya, art. 89 Decret 179/1995, de 13 de juny, pel qual s'aprova el Reglament d'obres activitats i serveis dels ens locals, en endavant ROAS, i art. 179 de la Llei 2/2002, de 14 de març), enllaçant amb el que hem vist fins ara, queda clar que caldrà sol·licitar-les en els casos previstos per la legislació urbanística, exactament igual que la resta d'usos urbanístics, i que estem davant de llicències «reglades», com assenyala reiteradament la jurisprudència, cosa que fa que ni hi hagi espai per a cap «valoració administrativa» sobre l'oportunitat o no d'obrir el lloc de culte. Si es compleixen les condicions establertes per l'ordenament, singularment el planejament urbanístic, cal concedir la llicència i el sol·licitant té dret a obtenir-la. Aquesta és una conclusió que val la pena no oblidar.

Així, caldrà que els llocs de culte comptin amb la llicència de primera utilització (art. 90 ROAS) i canvi d'ús (art. 94 ROAS). Respecte de les llicències de canvi d'ús, és interessant la STS de 10 d'abril de 1989 (Aranzadi 2924), la qual assenyala que «puesto que se pretende un cambio de uso –el local estaba destinado con anterioridad a la industria de bollería– es clara la necesidad de un control municipal sobre los extremos mencionados, especialmente si se tiene en cuenta que el nuevo destino de culto religioso va a implicar una concentración de personas de cierta entidad», afegint tot seguit una reflexió més general en la qual es destaca que «con todo el respeto que merecen las distintas manifestaciones de la vida religiosa, la Administración no puede renunciar a su deber de velar por los importantes aspectos del interés público de que se ha hecho mención: el respeto a los distintos cultos religiosos ha de ser armonizado –art. 16.1 de la Constitución in fine– con el servicio a otros fines de interés general –art. 103.1 de la Constitución– que la Administración no puede olvidar. Piénsese en los problemas que en caso de incendio provocaría la existencia de una única salida del local al que se refieren estos autos».

S'ha de tenir present la qüestió de la possible exigència de «licències d'obertura» (art. 22 del RSCL, i equivalents autonòmics, per exemple, l'art. 92 del ROAS). En relació amb aquesta qüestió, la jurisprudència ha assenyalat que els llocs de culte, en no ser establiments industrials o mercantils, no requereixen llicència d'obertura (STS de 24 de juny de 1988, Aranzadi 4724 o STS de 18 de juny de 1992, Aranzadi 6004). Pel que fa a l'exigència de «licència d'activitats classificades» (RAMINP de 1961 i equivalents autonòmics, per exemple, la Llei d'intervenció integral de l'Administració ambiental de 1998 a Catalunya) cal subratllar que la sentència citada de 1992 accepta, en abstracte, que un local religiós pugui tenir encaix en el RAMINP de 1961. Però en el cas concret, l'argumentació oferta (existència de sorolls) no té fonamentació en l'expedient administratiu existent, segons el Tribunal Suprem. En general, cal constatar que, «la legislació sectorial no ha contemplat els usos religiosos com a usos molestos, nocius, insalubres o perillosos de manera explícita». Hi ha, però, excepcions, com ara la Llei canària 1/1998, de 8 de gener, de règim jurídic dels espectacles públics i activitats classificades, que els exclou expressament del seu àmbit d'actuació.

En el cas català, en un altre moment he suggerit que una possible interpretació de la Llei 3/1998, de 27 de febrer, de la intervenció integral de l'Administració ambiental, podria donar lloc a entendre preceptiu el previ control públic de l'obertura d'un lloc de culte.⁴⁶

Finalment, caldria considerar la possible exigència de llicències previstes en la legislació d'establiment de pública concurrència, atès que els llocs de culte dels quals ens ocupem aquí són llocs oberts al públic, com ha estat suggerit per algun autor. En principi,

⁴⁶ «Inmigración, religión y...», op. cit., p. 67.

serà necessari examinar amb detall la legislació autonòmica sobre aquesta qüestió. Si prenem com a exemple el cas català de la Llei sobre policia de l'espectacle, les activitats recreatives i els establiments públics, núm. 10/1990, de 15 de juny, i el Decret 239/1999, de 31 d'agost, no sembla que les celebracions religioses encaixin en el seu catàleg, ja que no ens trobem davant d'un espectacle ni tampoc no sembla que davant d'una activitat cultural i social, interpretant de manera literal les definicions normatives establertes. En canvi, la Llei 17/1997, de 4 de juliol, d'espectacles públics i activitats recreatives de Madrid, opta per excloure expressament del seu àmbit d'aplicació «las actividades privadas, de carácter familiar o educativo que no estén abiertas a la pública concurrencia, así como las que se realicen en el ejercicio de derechos constitucionales consagrados en la Constitución» (art. 3). En aquesta mateixa línia se situa la recent Llei aragonesa reguladora dels espectacles públics, les activitats recreatives i els establiments públics.⁴⁷

Ara bé, fins i tot si s'arribés a interpretar que la legislació vigent esmentada no contempla l'exigència de cap tipus de llicència per a l'obertura d'un lloc de culte, més enllà de les urbanístiques, això no ha de suposar una correlativa *patent de cors* per exercir les pràctiques religioses en qualsevol condició de seguretat, salubritat i d'afectació de drets de tercers. En aquest sentit, el planejament urbanístic i les ordenances locals poden tenir un paper rellevant de nou en l'especificació dels requisits necessaris perquè aquests locals permetin una pràctica religiosa compatible amb l'ordre públic, possibilitant la intervenció de l'autoritat municipal davant de qualsevol incompliment de la normativa esmentada.

Atenent tot el que hem exposat fins ara, els llocs de culte religiós demostren que tenen unes peculiaritats específiques, derivades de la seva connexió amb el dret fonamental de l'art. 16 de la Constitució espanyola i del seu paper en les dinàmiques de cohesió i integració social. Creiem que aquesta peculiaritat els faria mereixedors d'una atenció específica per part dels poders públics i de regulació més acurada, la qual podria i hauria de tenir en compte els desenvolupaments jurídics més avançats de les societats pluriconfessionals del nostre entorn cultural.

Des del punt de vista del legislador, la normativa que connecta amb l'art. 16 de la Constitució espanyola potser podria ocupar-se d'algunes qüestions urbanístiques essencials,

⁴⁷ Art. 4 «Exclusiones:

1. Quedan excluidos del ámbito de aplicación a esta Ley los actos o celebraciones privadas, de carácter familiar o social, que no estén abiertos a pública concurrencia y los que supongan el ejercicio de los derechos fundamentales consagrados en la Constitución.

2. Las actividades excluidas de esta Ley deberán cumplir con lo establecido en la legislación de protección de la seguridad ciudadana y, en todo caso, los recintos, locales y establecimientos donde se realicen dichas actividades deberán reunir las condiciones de seguridad y de tipo técnico exigidas en esta Ley, en sus reglamentos de desarrollo y aplicación y en la normativa técnica específica».

connectades a l'existència i ubicació apropiada dels centres religiosos –especificació de la necessitat de no fomentar la segregació dels llocs de culte, possibilitat d'establir reserves mitjançant estàndards mínims, etc.–, en la línia del que aquí s'ha apuntat.

Com s'ha posat de relleu, la «planificació urbanística local» ha de tenir un paper central en l'adequada ordenació dels usos religiosos. De la mateixa manera, és necessari insistir en les connexions entre planejament urbanístic, «planejament territorial» i transport, a fi d'assegurar la integració adequada dels centres religiosos en el territori, en la línia del que preveu la legislació catalana sobre mobilitat (Llei 9/2003, de 13 de juny).

Finalment, pel que fa a la possible «subjecció dels llocs de culte a la llicència d'obertura», en l'actualitat es detecta una manca de consideració explícita dels usos religiosos en la legislació vigent, que més que a una decisió conscient sembla respondre a una llacuna involuntària, generadora de certs dubtes al respecte. Seria convenient que el legislador considerés de forma explícita les activitats religioses, a fi i efecte d'eliminar aquests possibles dubtes i la necessitat d'efectuar interpretacions jurídiques forçades.

En definitiva, els gestors públics es troben davant d'un seguit de possibilitats d'actuació, acompanyades per diversos instruments jurídics que les poden articular. Ara bé, abans d'actuar, i, preferiblement, abans que sorgeixin conflictes que obliguin a actuar reactivament i apressadament, cal reflexionar, sobretot des del nivell autonòmic i local, sobre l'impacte territorial de la pràctica religiosa i la manera de donar-hi una resposta satisfactòria mitjançant la planificació urbanística i territorial.

Tanmateix, les connexions entre l'urbanisme i els diversos drets constitucionals no acaben amb la llibertat religiosa. Sense ànim d'exhaurir un tema de tan ampli abast, val la pena aturar-se un moment en l'anàlisi de l'urbanisme, i el Dret urbanístic, en relació amb l'art. 104 de la Constitució espanyola.

Seguretat pública, ciutat i dret urbanístic

L'urbanisme i el Dret urbanístic són importants per a la seguretat pública. Aquesta connexió, molt desenvolupada en altres països, és pràcticament verge a Catalunya i Espanya. En aquestes pàgines només em puc limitar a fer unes breus pinzellades sobre un tema complex i ampli, que necessita estudis en profunditat. Per emmarcar aquestes breus referències, cal tenir en compte alguns elements d'abast general i de consideració prèvia. En aquest punt seguiré en part les reflexions del professor Iñigo Ortiz de Urbina pel que fa als aspectes criminològics.⁴⁸

⁴⁸ ORTIZ DE URBINA, I. «¿Y ahora qué? La criminología y los criminólogos tras el declive del ideal resocializador». *Revista de Libros*.

D'acord amb la seva anàlisi, la investigació criminològica realitzada als països del nostre entorn cultural en els últims 30 anys ha assenyalat l'existència de tres fenòmens:

- Un increment del nombre de delictes.
- Un increment proporcionalment més gran de la por al delicte entre la ciutadania.
- Un increment de la població penitenciària proporcionalment superior als dos anteriors.

Sobre el primer fenomen regna el desconcert. No hi ha acord, en primer lloc, quant a la magnitud de l'increment del nombre de delictes. Alguns criminòlegs arriben a negar que s'hagi produït, mentre que la majoria, si bé entén que és real, discrepa sobre la seva magnitud. Entre aquests últims, en segon lloc, tampoc no hi ha acord sobre les causes de l'increment. Pel que fa al cas espanyol, les dades disponibles mostren que la taxa de delictes ha crescut de manera constant des del 1980.⁴⁹

Un consens més gran existeix entorn del segon fenomen. S'està d'acord tant en la relativa independència de la por del delicte respecte de la taxa delictiva real com sobre la importància fonamental que a l'hora d'explicar el grau de por cobren aspectes com l'edat, el sexe o el «lloc de residència». Els desacords són tanmateix majors quan es tracta d'explicar com operen aquests factors i quina n'és la relació amb altres més controvertits, entre els quals figura de manera prominent l'efecte conjunt dels mitjans de comunicació i la pugna política democràtica.

En contrast amb els dos anteriors, no hi ha cap dubte sobre l'existència i dimensió del tercer fenomen. En els últims anys, la pràctica totalitat de les societats occidentals ha experimentat un important creixement de la seva població penitenciària. El cas més extrem es produeix als Estats Units, que entre el 1980 i el 2003 va multiplicar per quatre el nombre de persones empresonades, en passar de 501.886 individus a 2.000.570. Però si bé l'increment del nombre de reclusos als Estats Units és excepcional en la seva magnitud, no ho és respecte al sentit de l'evolució, ja que la població carcerària ha crescut de manera rellevant a tots els països europeus amb l'excepció de Finlàndia. També a Espanya: mentre que el 1990 les presons espanyoles allotjaven 33.035 persones, el 2005 la xifra ascendia a 60.609, la qual cosa suposa un increment una mica superior al 85% en 15 anys, un període de temps en què la població nacional va créixer entorn d'un 12%.

Existeix divergència sobre les raons que explicarien aquest increment. Un parer estès entre els criminòlegs considera que l'augment de la població penitenciària s'ha produït per la confluència dels altres dos fenòmens citats (l'increment de la delinqüència, el que

⁴⁹ GARCÍA ESPAÑA, E. «Evolución de los hechos conocidos, detenciones y población penitenciaria según datos oficiales». *Revista de Derecho Penal y Criminología*, 16: 437 i ss., 2005.

és explicat per Young en relació amb els fenòmens d'exclusió social creixents, i de la por del delictes)⁵⁰ amb l'afegit d'un quart fenomen: la pèrdua de confiança en les possibilitats dels programes de resocialització. Aquest fet començà a produir-se fa més de trenta anys, coincidint, paradoxalment, amb la consagració a l'art. 25 de la Constitució espanyola de la finalitat reeducadora i resocialitzadora de les penes i les mesures de seguretat.

Quan l'augment del crim i l'existència d'elevats nivells de por al delictes entre la població van acompanyats de la manca de confiança en el fet que les mesures aplicades durant el compliment de la pena aconseguiran resocialitzar el delinqüent, es pot preveure que les polítiques públiques de prevenció del crim s'inclinaran per l'increment de l'activitat de les forces i cossos de seguretat i l'ús de llargues penes de presó. Aquestes, se suposa, tindran un doble efecte: en primer lloc, la seva amenaça aconseguirà la intimidació de futurs delinqüents; en segon lloc, i per a aquells que no resultin intimidats, el compliment de la condemna servirà com a mitjà d'«inoquització».

Ara bé, l'increment del paper de les forces i cossos de seguretat té límits evidents connectats als recursos públics necessaris –fet que ens portaria a un altre debat, en el qual no és moment d'entrar, relacionat amb la privatització de les funcions de seguretat–,⁵¹ el que també val, a més d'altres problemes, amb la solució d'emplenar les presons i construir-ne més cada vegada.

D'aquí que arreu del món s'incrementi cada vegada més l'interès per «polítiques públiques preventives de la delinqüència». I que entre aquestes es treballi en relació amb el disseny del medi ambient urbà .

Que la relació entre l'urbanisme, el Dret urbanístic i la seguretat pública existeix i és rellevant és un fet acceptat internacionalment. De fet, no es tracta de cap novetat; històricament tenim exemples rellevants de com l'urbanisme ha estat utilitzat com a instrument de prevenció d'alteracions de l'ordre públic, en el sentit clàssic del terme. Entre aquests exemples és conegut el de les operacions de reforma interior de París impulsades pel baró Haussmann, nomenat per Napoleó III prefecte del Sena l'any 1853. La seva obra es va desenvolupar mitjançant l'enderrocament dels barris antics i degradats, acompanyat de l'obertura de grans bulevards i altres millores urbanes, amb, entre altres finalitats, destruir el feu dels insurgents revolucionaris i afavorir l'acció de les forces de seguretat contra els insurrectes.⁵²

⁵⁰ YOUNG, J. *La sociedad excluyente*, Marcial Pons, 2003.

⁵¹ GONZÁLEZ-VARAS IBAÑEZ, S. «El desarrollo de una idea de colaboración en el Derecho administrativo, con el ejemplo de la seguridad privada y otros», *REDA*, 94, 1997.

⁵² REVILLA i ARIET, R. *El Dret urbanístic de Catalunya*. Tirant Lo Blanch. València, 2001, p. 59. Una semblança biogràfica de HAUSSMAN i una explicació dels mecanismes jurídics empleats en la seva tasca es pot trobar a LORA-TAMAYO VALLVÉ, M. *Urbanismo de obra pública y derecho a urbanizar*, Marcial Pons, 2002, pp. 21 i ss.

En l'actualitat, diverses institucions d'abast europeu destaquen el paper que pot tenir l'urbanisme en la prevenció de la delinqüència. Així el Dictamen del Comitè de les Regions de 18 de novembre de 1999 sobre «La delinqüència i la seguretat a les ciutats» assenyalava el següent:

Tant en les noves construccions com en la renovació de zones deteriorades de la ciutat cal tenir en compte els aspectes de prevenció de la violència des de la fase de la concepció. Això es pot dur a terme mitjançant una estreta col·laboració entre les autoritats responsables en matèries urbanístiques, els propietaris dels béns immobiliaris i les autoritats encarregades de la seguretat de la comunitat.

Per la seva banda, el Consell de Justícia i Interior de la Unió Europea, en reunió de 15 de març de 2001, va mostrar la seva conformitat política amb les conclusions de la conferència d'experts de la Unió Europea, «Hacia una estrategia basada en el conocimiento para prevenir el crimen» (Sundsvall, Suecia, 21-23 febrer 2001), les quals assenyalaven que:

CPTED o DCO⁵³ ha provat ser una efectiva molt concreta i factible estratègia de prevenció de la delinqüència i dels sentiments d'inseguretat, integrat a una aproximació multidisciplinària. Les millors pràctiques referides a CPTED/DCO haurien de ser recollides, avaluar-se i fer-se accessibles a tots els involucrats. Aquest procés hauria d'utilitzar un marc comú i conceptes, processos i principis transferibles haurien de ser identificats.

En conseqüència, la prevenció situacional del crim es basa en l'actuació sobre el medi ambient urbà i no únicament, doncs, en mesures de seguretat referides a immobles concrets. Aquesta teoria de reducció de la delinqüència té unes bases intel·lectuals que es remunten a fa una trentena d'anys, i insisteix en la importància de reduir les oportunitats delictives no ja mitjançant la intimidació psicològica –com fa la teoria de la intimidació penal– o mitjançant la restricció de la llibertat ambulatoria de l'individu –com ho fa la «inoquització»–, sinó dificultant la pròpia comissió física del crim.⁵⁴

Malgrat la manca de desenvolupament d'aquesta perspectiva a Espanya i Catalunya, diversos països d'arreu del món han aplicat aquesta teoria en el desenvolupament concret de polítiques públiques de seguretat, la qual cosa ha donat lloc a canvis normatius i/o variació de pràctiques administratives. A Europa, el Regne Unit i, en menor mesura, França, en són dos exemples.

⁵³ CPTD i DCO són acrònims anglesos de *CRIME PREVENTION THROUGH ENVIRONMENTAL DESIGN* i *DESIGNING CRIME OUT*, respectivament, expressions angleses equivalents i que fan referència a la prevenció de la delinqüència mitjançant el disseny ambiental.

⁵⁴ Són destacables en aquesta línia treballs com els de NEWMAN, O. *Defensible Space: Crime Prevention Through Urban Design*. MacMillan. Nova York, 1972.

En el cas britànic, diversos informes oficials i el mateix ordenament jurídic han incorporat aquesta perspectiva. En diferents informes oficials s'assenyala com la delinqüència i la por a la delinqüència poden comprometre la cohesió social i, en conseqüència, el desenvolupament sostenible d'una comunitat, insistint que és més eficient des d'un punt de vista econòmic tenir en compte la variable de la prevenció del crim en la fase de planejament, perquè és més barat fer-ho així que haver de corregir o gestionar desenvolupaments urbans mal dissenyats.

Pel que fa a l'ordenament jurídic, la secció 17 de la *Crime and Disorder Act* de 1998 conté la competència pública per a la prevenció del crim i el desordre, que en l'àmbit urbanístic ha estat concretada en el *Planning Policy Statement I: Delivering Sustainable Development* de 2005.⁵⁵ Aquest document connecta la seguretat pública amb els plans d'urbanisme i assenyala la vinculació de la seguretat amb l'existència de cohesió social, establint la necessitat que, en el moment de planificar, les autoritats urbanístiques tinguin en compte les bones pràctiques establertes en els informes oficials esmentats, les quals inclouen anàlisis de diverses experiències referides a accés i moviment en l'espai urbà (accessos ben definits, evitant passos aïllats, túnels, etc., correcte disseny de vials, etc.), estructura urbana (per exemple, evitar mobiliari urbà que pugui ser utilitzat de forma antisocial), vigilància (per exemple, bona il·luminació nocturna o utilització de circuits tancats de televisió), pertinència (referida al disseny urbà de llocs que promoguin un sentit de comunitat, amb separació clara per evitar confusions entre l'espai privat i el públic), protecció física de la propietat privada (perspectiva més clàssica i coneguda entre nosaltres), activitat (evitant el monofuncionalisme i la segregació urbana i promovent la barreja d'usos i tipus d'habitatges diferents) i gestió i manteniment (per evitar ambients urbans que incitin al vandalisme i augmentin el risc de delictes).⁵⁶

Aquests informes i documents legals es completen amb diverses pràctiques noves en l'àmbit de la policia administrativa de seguretat, com ara la creació dels *Architectural Liaison Officers*, policies especialitzats en riscos de delinqüència, que assessoren en la planificació urbanística i en el desplegament del programa anomenat *Secured by Design*, que té per objectiu desplegar una activitat administrativa de foment per encoratjar l'adopció de mesures de seguretat més eficients en l'àmbit urbanístic.

En el cas francès, els coneguts problemes urbans que pateix aquest país també han portat a reflexionar sobre l'urbanisme com a eina de prevenció de la delinqüència i la violència urbana, existint, com en el cas britànic, informes oficials en aquesta línia. A més,

⁵⁵ Els *Planning Policy Statements* són documents que estableixen la política del Govern en un tema específic connectat amb l'urbanisme, la qual ha de ser presa en consideració per les autoritats competents quan es desenvolupen plans d'urbanisme o s'adopten decisions urbanístiques concretes.

⁵⁶ En la línia del famós article (ben curt, per cert) de WILSON, J. Q.; KELLING, G. L. «Broken Windows». *The Atlantic Monthly*, març 1982, pp. 29 i ss.

des del 1995, l'ordenament jurídic urbanístic francès incorpora el que podríem definir com una avaluació de l'impacte criminal de determinades construccions (article L111-3-1 del *Code de l'urbanisme*).

Aquest interès europeu per la prevenció situacional del crim explica que s'hagi impulsat l'elaboració d'un estàndard europeu sobre prevenció de la delinqüència mitjançant la planificació urbana i el disseny arquitectònic (env. 14383-2). Com és sabut, els estàndards europeus són acords voluntaris –de compliment no obligatori– entre països, institucions i persones sobre com ha de ser un producte o un procés, component clau del mercat europeu unit.⁵⁷ Són especificacions tècniques aprovades per un organisme reconegut d'estandardització per a la seva aplicació repetida o contínua, de compliment no obligatori, que poden ser internacionals (elaborats per la ISO, *International Standardisation Organisation*; p. ex. ISO 9000), europeus (EN, provenint del Comitè Europeu de Normalització; p. ex. EN 50130-501136 sobre sistemes d'alarma, EN 1522/1523 sobre protecció antibales de portes i finestres, ENV, preestandard, 1627-1629 sobre resistència al robatori de portes, finestres i contraforts de finestra, etc.).

A mitjan dècada del 1990 es va decidir fer un estàndard no de productes, sinó de procediments, en relació amb la possibilitat de les autoritats locals i regionals, els planificadors urbanístics, els arquitectes i els enginyers en la reducció de la delinqüència i de la por a la delinqüència, en col·laboració amb la policia, les empreses de seguretat, les assegurances i els veïns.

L'adopció de l'estàndard es fa en l'àmbit del Comitè Europeu de Normalització. Per això es va constituir un comitè tècnic, el 325 (tc 325), l'any 1996, a Dinamarca, per treballar en el nou estàndard. Es va dividir la feina en tres grups de treball (gt 1, 2 i 3). El gt 1 és presidit per França i es concentra en termes i definicions. El gt 2 és de planificació urbanística i és presidit pels Països Baixos. El gt 3 és presidit pel Regne Unit i se centra en disseny d'habitatges, comerços i oficines.

El gt 2 ha donat lloc a un preestàndard europeu (ENV) aprovat pel Comitè Europeu de Normalització l'any 2002, amb una aplicació provisional durant tres anys, amb la possibilitat de convertir-lo en un EN. L'ENV 14383-2 és important perquè és el primer intent d'establir termes i definicions comunes sobre la prevenció situacional del delictes.

Finalment, i fora ja de l'àmbit europeu, als Estats Units també s'hi dedica una atenció creixent, a aquest enfocament, com ho mostra l'informe presentat l'any 1997 al Congrés nord-americà, elaborat per un grup d'especialistes encapçalats per Lawrence W. Sher-

⁵⁷ SÁNCHEZ MORÓN inclou els estàndards entre els fenòmens d'autoregulació que integrarien una de les manifestacions del que ell anomena l'activitat administrativa d'ordenació i control, hereva moderna de la tradicional activitat de policia, a *Derecho Administrativo. Parte General*. Tecnos, 2005, p. 630.

man, que va comptar amb el suport del Departament de Justícia. Aquest informe conté una sèrie de mesures de prevenció de la delinqüència i de la por a la delinqüència referides a la prevenció situacional del crim que són considerades com a «prometedores».

Totes les reflexions anteriors es poden traslladar als marcs espanyol i català, encara molt mancats de reflexió i formació en aquest punt. Poden suposar un nou enfocament sobre la clàssica activitat de la policia de seguretat administrativa, amb un component territorial i urbanístic, i podrien impulsar el compliment del dret a gaudir d'un medi ambient urbà adequat (art. 47 de la Constitució espanyola) en connexió amb l'art. 104. En definitiva, la cohesió social de l'art. 3 del Decret legislatiu 1/2005 va de bracet, en aquest àmbit, amb l'art. 1.3 de la Llei 4/32003, de 7 d'abril, d'ordenació del sistema de seguretat pública de Catalunya, el qual assenyala que aquest sistema «té per finalitat contribuir al desenvolupament de *polítiques públiques de prevenció i protecció eficaces en l'assegurament dels drets i les llibertats dels ciutadans, la preservació de la convivència i el foment de la cohesió social*».

Malgrat que aquí, per raons d'espai, no és el lloc adequat per parlar sobre el desenvolupament concret que podria significar l'enfocament de la prevenció situacional del crim en connexió amb el Dret públic a casa nostra, val la pena assenyalar que la legislació urbanística vigent no fa cap referència explícita a aquestes qüestions, el que no ha d'impedir que el planejament urbanístic les pugui tenir en compte (per exemple, vegeu els arts. 1, 58, 65 o 68 del Decret legislatiu 1/2005, en els quals es pot apreciar que l'àmplia dicció de l'abast de les competències urbanístiques i del contingut dels plans d'ordenació urbanística municipal, dels plans parcials o dels plans de millora urbana permet, sense problemes, la consideració d'aquesta mena d'aspectes). En aquest sentit, la memòria dels plans, malgrat que no hi ha cap consideració específica a l'art. 59 del Decret legislatiu 1/2005, podria constituir la plasmació d'avaluacions d'impacte criminal, com hem vist que succeeix a França, encara que, fins i tot, es podria plantejar la conveniència d'explicitar normativament la necessitat d'aquesta ponderació.

La presa en consideració d'aquestes qüestions pot tenir un sentit especial en les operacions de renovació que es fan en àrees urbanes en dificultat (Llei 2/2004, de 4 de juny, de millora de barris, àrees urbanes i viles que requereixen una atenció especial).

També la legislació referida a edificació (en l'actualitat, Llei 38/1999, de 5 de novembre), les ordenances locals i els codis tècnics de l'edificació podrien incorporar elements referits a la prevenció situacional, cosa que ara no fan. En aquest sentit, és possible que la protecció davant del crim vagi assolint lentament carta de naturalesa en la legislació, com ho va fer en el seu moment la protecció davant dels incendis.

De la mateixa manera, com hem vist en el cas britànic, el foment públic de determinades bones pràctiques pels promotors i constructors privats o la utilització de videocà-

meres per controlar l'espai públic (en l'actualitat regulades per la Llei orgànica 4/1997, de 4 d'agost, el seu reglament i a Catalunya pel Decret 134/1999, de 18 de maig) poden ser instruments adients per a la prevenció de la delinqüència i el vandalisme en els espais urbans.

Habitatge assequible, cohesió social i Dret urbanístic

Finalment, cal que ens referim a la connexió del dret a l'habitatge i la cohesió social des de la perspectiva del paper que pot i ha de tenir l'habitatge assequible suficient i no segregat.

La finalitat de la barreja social sobre el territori i la barreja d'usos urbanístics i de tipologies d'habitatges com a mitjà per aconseguir-la

En el marc de tot el que s'ha exposat fins ara, diversos drets urbanístics de països del nostre entorn estan dissenyant tècniques per aconseguir habitatge assequible suficient i integrat, i afavorir així la barreja social i la convivència ciutadana, prevenint els perills de fractura social i, a més, contribuint a la seguretat pública en el medi ambient urbà. Aquestes regulacions es basen en estudis ja disponibles que mostren que, davant la segregació urbana i el risc de generació de guetos urbans, l'antídot més eficaç és afavorir des de la intervenció pública la real llibertat de residència i la possibilitat de varietat social urbana.⁵⁸

Als Estats Units, les polítiques d'*inclusionary zoning*, plasmades a les normes de diversos estats i en ordenances locals, suposen una lluita contra la segregació urbana generada per certes regulacions urbanístiques excloents (*exclusionary zoning*), exigint-se de les autoritats locals una ponderació de les necessitats d'habitatge assequible i obligant els promotors privats, en cas de promocions per sobre d'una dimensió determinada, que incloguin un percentatge mínim d'unitats per a venda o lloguer de famílies d'ingressos baixos.⁵⁹

En el cas del Regne Unit, sistema jurídic urbanístic amb unes coordenades molt diferents al nostre, on predomina una àmplia discrecionalitat administrativa, la *Planificació*

⁵⁸ Pel que fa als estudis al·ludits, pot consultar-se en l'àmbit britànic, BURTON, E. «The Compact City: Just or Just Compact? A Preliminary Analysis». *Urban Studies*, vol. 37, núm. 11: 1969 i ss., 2002. En l'àmbit holandès, UITERMARK, J. «Social Mixing and The Management of Disadvantaged Neighbourhoods: The Dutch Policy of Urban Restructuring Revisited». *Urban Studies*, vol. 40, núm. 3: 531 i ss., 2003. I en l'àmbit nord-americà, IHLANDFELDT, K. i SCAFIDI, B. P. «The Neighbourhood Contact Hipòtesis: Evidence From the Multicity Study of Urban Inequality». *Urban Studies*, vol. 39, núm. 4: 619 i ss., 2002.

⁵⁹ MANDELKER, D. «Derecho urbanístico y ordenación urbanística excluyente en los Estados Unidos de América». *Anuario del Gobierno Local 2002*, Fundación Democracia y Gobierno Local - Institut de Dret Públic, Barcelona, 2003, pp. 169 i ss.

Policy Guidance Note núm. 3,⁶⁰ dedicada a l'habitatge, subratlla la necessitat de tendir cap a la creació de ciutats on l'habitatge assequible sigui suficient i estigui localitzat de manera adequada, a fi de crear comunitats mixtes i inclusives, evitar el monofuncionalisme i l'aparició d'àrees urbanes amb habitatges d'ídèntiques característiques.

El desenvolupament d'aquest document, la Circular 06/98,⁶¹ especifica els criteris que han de seguir els ens locals en el moment de planificar respecte a l'assoliment d'habitatge assequible i integrat. Els plans locals han d'avaluar les necessitats d'habitatge assequible i, allà on s'identifiquin, exigir que el promotor privat sol·licitant d'una llicència les afronti. Les tècniques per aconseguir-ho passen per l'establiment de condicions o obligacions de planejament (*planning obligations*) abans de l'atorgament de la llicència, que pot ser rebutjada si no s'assumeix aquest element d'habitatge assequible. Les obligacions de planejament apareixen formalment com a resultat d'acords entre l'autoritat local i el sol·licitant de la llicència (*Town and Country Planning Act 1990*, Section 106), encara que la jurisprudència, com exposa Booth, ha acceptat el rebuig de les llicències en cas que el privat no accepti el desenvolupament d'aquestes obligacions.⁶²

A França, l'existència d'habitatge digne i assequible ha estat considerat un «objectiu de valor constitucional» pel Conseil Constitutionnel (decisió de 19 de gener de 1995). El Dret urbanístic francès de l'última dècada ha establert com a finalitat la «cohesió social» en l'àmbit urbà, a fi d'evitar la «segregació» i fer efectiu el «dret a la ciutat» (art. 1 de la *Loi d'orientation pour la ville*, núm. 91-662, de 13 de juliol). La legislació estableix com a instrument per a tal finalitat la «barreja de funcions urbanes i la barreja social» en l'hàbitat urbà (art. L.121-1 *Code de l'urbanisme*). Amb l'objectiu d'aconseguir tal barreja, l'article L-302 del *Code de la construction et de l'habitation* (modificat, junt amb altres preceptes, per la *Loi sur la solidarité et le renouvellement urbains*, núm. 2000-1208, de 13 de desembre) exigeix que determinats municipis francesos –depenent de la seva població i la seva pertinença a «aglomeracions» amb certes característiques– hagin en el termini de vint anys de disposar d'una oferta suficient d'habitatges socials, xifrada en un 20% del total de residències principals. A tal fi, l'ordenació jurídica francesa dissenya una sèrie de figures, com ara l'aprovació de plans específics d'habitatge, per tal de ponderar necessitats i maneres de curullar-les, el control prefectoral del compliment municipal, la penalització fiscal als municipis incomplidors, etc.

⁶⁰ Consultable a <http://www.odpm.gov.uk/index.asp?id=1143940>. Última visita efectuada el 28 de febrer de 2006.

⁶¹ Consultable a: <http://www.odpm.gov.uk/index.asp?id=1144410>. Última visita efectuada el 28 de febrer de 2006.

⁶² BOOTH, P. «Le partenariat public-privé en Grande-Bretagne». A: VV.AA. *Partenariat Public-Privé et Collectivités Territoriales*. La Documentation française. París, 2002, pp. 129 i ss.

En una important decisió de 7 de desembre de 2000, el *Conseil Constitutionnel* va sostenir la constitucionalitat de l'objectiu de barreja social definit per la *Loi sur la solidarité* i, en la major part, del dispositiu establert per fer-ho realitat mitjançant l'establiment de quotes obligatòries d'habitatge social.⁶³

També en el Dret urbanístic espanyol, els desenvolupaments normatius més moderns van en la mateixa direcció, com analitzarem a continuació.

El paper del legislador en l'assoliment de la cohesió social: principis generals del Dret, estàndards legals d'habitatges sotmesos a algun règim de protecció pública i procediment planificador

La legislació urbanística espanyola aborda l'assoliment de la cohesió social i la lluita contra la segregació urbana mitjançant la fixació de certs principis generals del Dret a respectar pel planejament, a través de la fixació legal d'estàndards referits a habitatges protegits, que s'imposen a la discrecionalitat del planejament urbanístic, i a través del disseny de procediments planificadors dirigits a ponderar elements rellevants per a la cohesió social i a justificar-ne la presa en consideració.

Pel que fa referència als principis generals del Dret, cal remetre's al que ja hem dit a propòsit de les legislacions autonòmiques que estableixen com a directrius de l'actuació pública urbanística el desenvolupament sostenible urbà, la cohesió social, la lluita contra la segregació i l'exclusió social i a favor de la integració. A més, el principi de barreja social sobre el territori està previst específicament en diverses normes (art. 55.3 del Reial Decret 801/2005, d'1 de juliol, amb referència a actuacions de rehabilitació o art. 38.2 de la Llei de Castella Lleó 5/1999, de 8 d'abril, que assenyala que a fi de fomentar la cohesió social el planejament procurarà la barreja equilibrada de grups socials, usos i activitats.).

Aquests principis no són irrelevantes i tenen les funcions pròpies dels principis generals del Dret (art. 1.4 del Codi Civil), entre les quals es troba permetre un hipotètic control judicial d'actuacions contràries en aquests principis. El Dret urbanístic francès ens n'ofereix un bon exemple. El principi de «cohesió social» en l'àmbit urbà enunciat per la legislació francesa al·ludida ha estat ja aplicat pel Conseil d'Etat francès per controlar l'activitat dels ens locals. Efectivament, en la seva decisió de 22 de novembre de 2002, aquest òrgan francès va resoldre el conflicte entre dos ens locals, davant la compra per

⁶³ Una anàlisi d'aquestes qüestions pot trobar-se a QUILICHINI. *Logement social et décentralisation*, LGDJ, París, 2001; un panorama en espanyol de les novetats en el Dret urbanístic francès pot trobar-se a MARCOU, G. «Instrumentos jurídicos para el control del crecimiento urbano en el Derecho francés». *RDUyMA*, 215, gener-febrer 2005.

un d'ells d'un edifici en el terme municipal de l'altre, a fi d'ubicar-hi agents municipals d'origen estranger. Davant la compra, el municipi afectat al·legava que tal decisió pública suposava un agreujament dels desequilibris urbans i socials que ja patia, arran del gran nombre de treballadors immigrants ja instal·lats al seu territori. El Conseil d'Etat finalment va decidir que, donades les circumstàncies específiques del cas (caràcter puntual de l'operació, reduït nombre de persones afectades, etc.), la decisió municipal de compra no vulnerava el «principi de cohesió social».

La segona tècnica legislativa interessant per al compliment dels mandats constitucionals abans al·ludits és l'establiment de reserves de sòl on es construeixen habitatges assequibles, això és, d'acord amb el nostre sistema, habitatges sotmesos a algun règim de protecció pública. Tècniques semblants s'han desenvolupat en altres ordenaments jurídics i han començat a explorar-se a Espanya, sobretot de la mà de la recent legislació autonòmica.

D'altra banda, s'ha de notar que la consideració de l'habitatge com un servei públic (cfr. art. 50 de la Constitució espanyola), a cavall entre un servei econòmic o territorial i un servei social o personal, que incorporaria tant prestacions dineràries –ajuts a promotors i compradors i arrendataris– com serveis –albergs i centres d'acolliment, habitatges tutelats, habitatges públics–, tal com és considerada en altres ordenaments jurídics europeus, porta també a diversa legislació autonòmica a preveure reserves de terrenys per a la construcció d'habitatges de titularitat pública amb el caràcter de dotacions integrants de sistemes. Així, l'art. 34 del Decret legislatiu català 1/2005, de 26 de juliol, estableix la possibilitat que el planejament urbanístic prevegi com a sistemes urbanístics reserves de terrenys per a habitatges «dotacionals» públics, dirigits a satisfer les necessitats temporals de col·lectius de persones amb necessitats d'assistència i emancipació. En la mateixa línia, l'art. 53.7 de la Llei foral 35/2002, es refereix a la reserva obligatòria de terrenys per a habitatges de titularitat pública, amb caràcter de «dotació supramunicipal».⁶⁴

Centrant la nostra atenció ara en les reserves per a habitatges protegits, exposem com a una primera etapa de legislació estatal –que o bé no contemplava les reserves per a habitatge assequible o les preveia com a voluntàries per als governs locals– ha seguit una segona etapa autonòmica, en la qual la legislació més moderna no solament es refereix a aquestes reserves, sinó que, en alguns casos, a més, les estableix com a obligatòries per als ajuntaments, desposseint-los, en aquest punt, de tota o part de la seva discrecionalitat urbanística.

⁶⁴ Sobre l'habitatge com a servei públic, cfr. les reflexions generals de VAQUER, M. *La acción social*, Tirant Lo Blanch - Institut de Dret Públic, València 2002, pp. 114 i ss., i 174 i 180, i les més concretes de PAREJA, M.; PONCE, J.; GARCÍA, L. *Urbanisme i habitatge com a eines de desenvolupament sostenible*. Fundació Carles Pi i Sunyer. Barcelona, 2004, pp. 118 i ss.

En la legislació estatal dels anys 1956, 1975 i 1976 no es contenia cap previsió explícita sobre la possibilitat o obligació del planejament urbanístic de qualificar terrenys per a la construcció d'habitatges assequibles. Tanmateix, habilitava el planejament urbanístic per establir zones que depenien, entre altres paràmetres, de la classe i destinació dels edificis, així com per «regular el mercat de terrenys com a garantia de la subordinació natural dels mateixos amb la finalitat de l'edificació i de l'habitatge econòmic».

A més, la legislació advertia que les facultats expressament contemplades en la Llei tindran «caràcter enunciatiu i no limitador, i la competència urbanística comprendrà quantes d'altres fossin congruents amb la mateixa, per ser exercides d'acord amb la present Llei». La important STS d'1 de juny de 1987 (Aranzadi 5906), autèntic *leading case* seguit per nombroses sentències posteriors, es va enfrontar directament, sota la vigència del TRLS/1976, a la qüestió de les reserves per a habitatges socials. El Tribunal Suprem va assenyalar que la llei no autoritzava al pla d'urbanisme, mer reglament, per imposar un règim especial per a la construcció, que tal règim mancava de mecanismes de compensació, i que la construcció d'habitatge protegit estava associada a un règim de foment, d'elecció voluntària, ja que «el sentit de la nostra ordenació jurídica en aquesta matèria discorre, doncs, pel curs del foment i no pel de la tècnica urbanística de la vinculació del terra».

A partir d'aquesta sentència del Tribunal Suprem, es reiteren fins a la sacietat els esmentats arguments en nombroses sentències posteriors. Així, per exemple, la STS de 23 d'octubre de 1989 (Aranzadi 7470), que arriba, fins i tot, a considerar com una desviació del poder l'exercici de la potestat de planejament urbanístic per a l'assoliment d'habitatge protegit. La doctrina ha estat crítica amb aquesta línia jurisprudencial, partint de la negació de la identificació dels plans d'urbanisme amb mers reglaments burocràtics d'acord amb l'art. 140 de la Constitució, del rebuig de l'afirmació de la necessitat que la política pública d'habitatge assequible es dugui a terme únicament mitjançant tècniques de foment i de l'afirmació de l'existència d'instruments per procedir a la necessària distribució equitativa de les càrregues generades per la reserva, mitjançant les tècniques de l'aprofitament mig i tipus i l'aplicació de coeficients correctors (un exemple del control judicial de la incorrecta fixació d'aquests coeficients pot trobar-se en la Sentència del Tribunal Superior de Justícia del País Basc de 20 de novembre de 2004, JUR 2004\43189).

La reforma del TRLS/1976 per la LS/1990 va suposar la introducció explícita en la legislació urbanística estatal de la possibilitat del planejament de reservar terra per a habitatges protegits. El TRLS/1992 va preveure en el seu art. 3.2, lletra h, la facultat de «qualificar terrenys per a la construcció d'habitatges subjectes a algun règim de protecció pública», mentre que en el seu art. 98.3 considerava tal qualificació com un ús específic, al qual s'havia d'assignar el corresponent coeficient de ponderació per procedir a l'equidistribució de càrregues i beneficis en l'àrea en la qual hi hagués inclòs.

Ni l'aprovació de la LS/1990 ni del TRLS/1992 van fer variar la jurisprudència del Tribunal Suprem. La Sentència del Tribunal Constitucional 61/1997, de 20 de març, va anul·lar, com és sabut, gran part del TRLS/1992. Entre els preceptes anul·lats es van trobar tant l'art. 3.2, lletra h, com l'art. 98.3, per motius purament competencials. Tal anul·lació va posar fi a la regulació estatal sobre aquesta qüestió. Queda oberta la porta, tanmateix, al possible paper que futures regulacions estatals poden fer sobre això, partint de la connexió entre les reserves d'habitatge protegit amb l'art. 149.1.1 de la Constitució espanyola i la competència estatal per establir les condicions bàsiques que poden garantir la igualtat de tots els espanyols a l'exercici del seu dret de propietat urbana, delimitat per la funció social d'aquesta mena d'habitatges, i/o del seu dret a l'habitatge (encara que aquesta última relació va ser negada per la majoria del TC en la seva sentència 152/1988, de 20 de juliol, tot i que sostinguda en el vot particular de Rubio Llorente).

Fora de l'àmbit de la legislació estatal, la tècnica de la reserva de sòl per a habitatges protegits és impulsada per les modernes legislacions autonòmiques, que des dels anys noranta del segle passat contempen en les seves lleis urbanístiques. Si algun tret caracteritza la legislació urbanística autonòmica referida a reserves d'habitatge protegit és la «identitat» de la seva finalitat (l'assoliment del dret de l'art. 47 de la Constitució espanyola i de la cohesió social) i l'«heterogeneïtat» de les regulacions concretes i de les tècniques legals emprades: previsió com a facultat o com a obligació municipal, i, encara dins d'aquest supòsit, com a potestat reglada o com a potestat amb àmbits valoratius referits, per exemple, a la quantia de la reserva; exigència de percentatges diferents quan aquests vénen detallats; inclusió o exclusió de classes de sòl, etc.⁶⁵

En el cas català, és sabut com la normativa vigent aposta per l'obligatorietat d'un percentatge mínim (20 o 30%, depenent del tipus de municipi i de l'ordenació específica que s'efectui), amb reserva de certes excepcions, com a mínim discutibles.⁶⁶

⁶⁵ PONCE SOLÉ, J. «Solidaridad, cohesión social y Derecho público: a propósito de las reservas legales de vivienda protegida como instrumento de desarrollo urbanístico sostenible». A: VV.AA. *Diversidad y convivencia en las ciudades*, Fundació Carles Pi i Sunyer - CEMCI-UIM, Barcelona, 2004, pp. 193-207.

⁶⁶ Cal tenir en compte els següents articles del Decret legislatiu 1/2005:

Art. 57.3

Els plans d'ordenació urbanística municipal han de reservar per a la construcció d'habitatges de protecció pública, amb caràcter general, com a mínim, el sòl corresponent al 20% del sostre que es qualifiqui per a l'ús residencial de nova implantació, tant en sòl urbà com en sòl urbanitzable.

Els plans d'ordenació urbanística municipal també poden qualificar sòl per a la construcció d'habitatges objecte d'altres mesures d'estímul de l'habitatge assequible establerts per la legislació corresponent. En el cas de plans d'ordenació urbanística municipal de municipis de més de deu mil habitants i capitals de comarca, i de modificacions de plans d'ordenació urbanística municipal de qualsevol municipi que comportin un canvi en la classificació del sòl no urbanitzable, s'ha de reservar per a la construcció d'habitatges objecte d'altres mesures d'estímul de l'habitatge assequible, com a mínim, el sòl corresponent al 10% del sostre que es qualifiqui per a l'ús residencial de nova implantació, tant en sòl urbà com en sòl urbanitzable.

Un aspecte important connectat amb la barreja social sobre el territori com a antídoto a la segregació urbana és la distribució de la reserva sobre el territori, ja que les reserves d'habitatges protegides, per crear un hàbitat digne i adequat, han d'evitar concentracions espacials i s'han de repartir equilibradament pel territori. En aquest sentit, el millor sembla, en principi, una distribució uniforme per tots els sectors, tot i que, davant la manca d'orientació legal, quedarà a les mans de la discrecionalitat planificadora, en el marc dels principis generals abans esmentats, la decisió sobre la ubicació concreta (un exemple sobre això pot trobar-se en la Sentència del Tribunal de Justícia de Madrid de 8 d'octubre de 2005, RJCA 2005\ 815).

El legislador pot orientar l'esmentada discrecionalitat, a favor de la barreja i la cohesió social. Un bon exemple en aquesta línia el constitueixen l'art. 10.1 A de la Llei 7/2002, de 17 de desembre, d'ordenació urbanística d'Andalusia (a la redacció donada per la Llei 13/2005, d'11 de novembre), que preveu la necessitat que el Pla general d'ordenació urbanística asseguri «la distribució equilibrada d'aquests tipus d'habitatge en el conjunt de la ciutat», o l'art. 57.4 del Decret legislatiu català 1/2005, de 26 de juliol, el qual assenyala que:

Les reserves per a la construcció d'habitatges de protecció pública s'han de situar evitant la concentració excessiva d'habitatges d'aquest tipus, d'acord amb el que

Les comissions territorials d'urbanisme, a proposta municipal, poden disminuir les reserves que estableix aquest apartat en els sectors amb densitats inferiors a vint-i-cinc habitatges per hectàrea que, per llur tipologia, no siguin aptes per a la construcció d'habitatges protegits.

Article 60. 8.

Els programes d'actuació urbanística municipal han de concretar i distribuir les reserves de sòl que el pla d'ordenació urbanística municipal corresponent determini en compliment del que disposa l'article 57.3 i en els termes d'aquest, si el Pla d'ordenació urbanística municipal no ho fa.

Article 61. 2, g) Plans parcials

Preveuen la localització concreta dels terrenys on s'ha de materialitzar, si escau, la reserva per a la construcció d'habitatges de protecció pública, d'acord amb aquesta Llei i el planejament general, i estableixen els terminis obligatoris en els quals l'administració actuant i les persones propietàries adjudicatàries de sòl destinat a habitatge de protecció pública han d'iniciar i acabar l'edificació dels dits habitatges.

Article 104. Supòsits legitimadors de les expropiacions per raons urbanístiques

1. L'expropiació forçosa per raons urbanístiques es pot aplicar en els supòsits següents:

c) Per a la constitució o l'ampliació de patrimonis públics de sòl i d'habitatge, d'acord amb el que estableixen els articles 154 i 155, i per a l'adquisició de terrenys destinats a habitatges de protecció pública, si ho determina el planejament.

e) Per raó de l'incompliment de la funció social de la propietat, en els supòsits següents:

Tercer. Que s'incomplixin els terminis que el planejament urbanístic estableix per a iniciar o per a acabar l'edificació d'habitatges de protecció pública.

4. L'exercici de la potestat expropiatòria en el supòsit tercer de l'apartat 1.e correspon, en primer terme, a l'administració actuant. Si aquesta administració no actua, el Departament de Política Territorial i Obres Públiques pot exercir la potestat expropiatòria, després d'haver fet el requeriment a l'administració actuant perquè exerceixi la dita potestat en el termini d'un mes. La tramitació de l'expropiació forçosa en aquest supòsit s'ha d'ajustar al que disposa l'article 106.

estableix l'article 3.2, per afavorir la cohesió social i evitar la segregació territorial dels ciutadans a raó del seu nivell de renda.

D'altra banda, i encara que no ens puguem detenir ara en aquest punt, l'existència de reserves per habitatge protegit dirigides a obtenir suficient habitatge assequible no segregat és una mesura interessant de cohesió social, la qual és íntimament connectada amb una fase posterior, la fase d'«adjudicació» d'aquests habitatges. Aquesta fase és molt rellevant tant per evitar fenòmens de frau i malbaratament de recursos públics com també per garantir la barreja social sobre el territori, com diversos estudis posen en relleu. D'aquí que diverses comunitats autònomes hagin dissenyat mecanismes jurídics (registres administratius de sol·licitants, reforçament dels procediments d'adjudicació, etc.) per aconseguir ambdós objectius, el que també fa l'avantprojecte de llei catalana del dret a l'habitatge.⁶⁷

Respecte al procediment planificador, com és sabut, és sobretot la doctrina alemanya la que ha insistit sobre el vessant procedimental dels drets constitucionals, destacant tant com la «garantia» com l'«efectiu desplegament» d'aquests drets ve condicionat pel procediment administratiu que se segueix per part de l'autoritat competent, bé per restringir tal dret bé per garantir la seva efectivitat (*estatus activus processualis*).⁶⁸ I per això el legislador urbanístic, en el que ara ens interessa, ha d'articular els adequats mecanismes organitzatius i procedimentals per tal que la regulació de l'ús del sòl garanteixi i delimiti tant el dret de propietat com altres drets constitucionals, i permeti la cohesió social, evitant fenòmens segregatius i excloents.

Aquesta vinculació positiva del legislador urbanístic és especialment rellevant en el disseny de procediments de planificació que ponderin específicament l'impacte de les decisions a adoptar, singularment, encara que no únicament, en matèria d'ubicació de l'habitatge assequible. Com ha assenyalat la STC 51/2004, de 13 d'abril, «la decisió sobre el planejament» consisteix «essencialment» en un «judici de ponderació», en el qual s'han d'incloure, per mandat constitucional, els efectes sobre la cohesió social.⁶⁹

De fet, la tradicional Memòria dels plans urbanístics hauria de suposar la plasmació de l'esmentada ponderació i la justificació de les decisions finalment adoptades després de la seva elaboració. La dicció de l'art. 38 del Reglament de planejament (RP) és prou àmplia per incloure-hi la preocupació per l'impacte social de les decisions urbanístiques.

⁶⁷ Un anàlisi d'aquestes mesures adoptades per altres comunitats autònomes es pot trobar a PONCE SOLÉ, J. *Urbanisme, habitatge i cohesió social*, Pla estratègic metropolità 2005. Consultable a: (http://www.bcn2000.es/ca-es/9_lista_descargas/descargas.aspx?idioma=Ca-Es&_gldContexto=2) (última consulta efectuada: 1de març de 2006).

⁶⁸ SCHMIDT-ASSMAN, E. *La teoría general del derecho administrativo como sistema*, Marcial Pons-INAP, 2003, pp. 363 i 364, amb cita de diverses sentències del Tribunal Constitucional alemany.

⁶⁹ Sobre el judici de ponderació en què consisteix el planejament, RODRÍGUEZ DE SANTIAGO, J. M. *La ponderación de bienes e intereses en el Derecho Administrativo*. Marcial Pons. Madrid, 2000.

De la mateixa manera, l'art. 83.4 del RP exigeix un estudi específic de l'impacte social dels Plans especials de reforma interior. En qualsevol cas, la competència estatal sobre procediment administratiu comú en l'àmbit urbanístic podria fonamentar el disseny d'un estàndard comú procedimental de ponderació i justificació dels impactes socials del planejament (d'acord amb els FFJJ 23 i 25 de la STC 61/1997, de 20 de març i els FJJ 11 i 28 de la STC 164/2001, d'11 de juliol).

Algunes legislacions urbanístiques autonòmiques han optat per exigir una ponderació i fonamentació específiques, realitzades per instruments i contingudes en documents *ad hoc*, respectivament. Un exemple en tal sentit el constitueix la figura dels *programes d'actuació urbanística* del Decret legislatiu català 1/2005, de 26 de juliol. Aquests programes, segons l'art. 60, són l'expressió de les polítiques municipals de sòl i habitatge i contenen les previsions i els compromisos assumits per al desenvolupament dels plans d'ordenació urbanística municipal corresponents, per la qual cosa es refereixen a la reforma i millora urbana, als equipaments i a la generació d'activitat econòmica, dins del marc del desenvolupament urbanístic sostenible, i «han d'avaluar i atendre les necessitats de sòl i habitatge dels municipis». El mateix text legal crea la figura de la Memòria social al seu art. 59 lletra h, la qual ha de contenir la definició dels objectius d'habitatge protegit i d'altres tipus d'habitatge assequible, justificant les reserves de terrenys com a sistemes urbanístics per a habitatges dotacionals públics dirigits a certs col·lectius vulnerables (art. 34.3).

Control judicial de l'impacte social del planejament urbanístic

Per acabar, cal fer algunes reflexions sobre el paper del control judicial de l'activitat administrativa com a garant indirecte de la cohesió social i, per tant, de la convivència.

Límits i mandats constitucionals al poder judicial: ni invasió funcional indeguda ni indiferència proscriu

És important insistir en el necessari compromís judicial per assolir l'efectivitat dels drets constitucionals compromesos per la segregació urbana, partint especialment del marc dissenyat pels arts. 9.2, 24.1, 53 i 106.1 de la Constitució espanyola, sense excedir, és clar, de la seva funció constitucional ni envair àmbits que li són aliens.

Des d'una perspectiva general, autors com Ely, des de diverses perspectives, tracten de posar el paper dels jutges com a *outsiders* en la controvèrsia política i en el domini que en la mateixa exerceixen les majories.⁷⁰ Majories que, encara que legitimades democrà-

⁷⁰ ELY, J. *Democracia and Distrust. A theory of judicial review*. Harvard University Press, 1980.

ticament, poden vulnerar els drets constitucionals de les minories, com Haar ha posat en relleu, en analitzar certes pràctiques locals nord-americanes en l'àmbit de l'habitatge. Aquest autor també ha destacat l'important i únic paper del poder judicial per evitar les vulneracions de drets constitucionals de les minories mitjançant regulacions urbanístiques.⁷¹

En el que ara importa, doncs, no són possibles a Espanya, a causa del marc constitucional descrit, jutges indiferents a la connexió entre les decisions urbanístiques i els drets i principis constitucionals i legals exposats.

Per evitar aquesta indolència proscriu constitucionalment, els jutges de la jurisdicció contenciosa-administrativa tenen a la seva disposició una coneguda panòpia d'instruments tècnics de control, en els quals ara no entrarem detalladament, encara que sí que val la pena, almenys, esmentar-ne alguns.

Abans de fer-ho, cal esmentar que la connexió del dret a l'habitatge i l'urbanisme amb diversos drets constitucionals pot tenir importants conseqüències en l'àmbit del «control judicial», fins i tot pel que fa a la tutela de drets constitucionals per part del Tribunal Constitucional. El retard en les tècniques de garantia dels drets socials de la ciència jurídica, posat en relleu per Ferrajoli, sembla que pot ser superat de la mà, entre altres tècniques, de la connexió entre la violació de drets socials i la violació simultània i associada –en una mena d'«efecte dòmino»– de drets civils.⁷² De tal manera que la vulneració del dret a l'habitatge pot generar una vulneració simultània dels drets abans al·ludits (igualtat, intimitat i d'altres). Aquesta situació pot i ha de portar a tutelar-ne tant un com altres, la qual cosa és especialment significativa en el nostre sistema, en el qual el recurs d'empara es reserva només per a certs drets constitucionals.⁷³

Tècniques jurídiques en el control judicial de l'impacte social del planejament: el control dels elements reglats i el paper del principi general d'igualtat

Entre el control dels elements reglats, apareix com a singularment important l'escrutini acurat del «procediment» seguit per a l'exercici de la potestat de planejament, i de la motivació oferta a fi de garantir el desplegament d'una «bona administració» i evitar l'«arbitrarietat» en el desenvolupament de la discrecionalitat urbanística es revela com un mode

⁷¹ HAAR, C. M. *Suburbs under Siege. Race, Space and Audiocious Judges*. Princeton University Press, 1996.

⁷² FERRAJOLI, L. *Derechos y garantías. La ley del más débil*, 3a ed. Trotta, 2002.

⁷³ Amb un molt interessant comentari sobre la Sentència del Tribunal Constitucional sud-africà de 4 d'octubre de 2000, referida a la tutela del dret a l'habitatge en connexió amb altres drets constitucionals.

de control eficaç. Es revelen aquí de nou les importants relacions entre el procediment d'adopció de decisions públiques i l'efectivitat dels drets (*estatus activus processualis*), ja al·ludides.

El control judicial del procediment degut planificador, amb atenta consideració de les necessitats en matèria de lluita contra la segregació urbana i a favor de la cohesió social, esdevé especialment important com a garantia que s'ha efectuat la ponderació necessària, abans al·ludida, encara que puguin haver-hi sentències en les quals tal importància no sembla reconèixer-se. És el cas, per exemple, de la STS de 21 de juliol de 1999 (Aranzadi 5892) que suposa un deficient control judicial de l'impacte social d'un pla parcial, sota l'argument que no hi ha en la regulació estatal cap exigència explícita de mesura de l'impacte social del planejament, i «en no estar expressament prevista la seva exigència per als instruments urbanístics impugnats és inconcebible la pretensió de nul·litat d'un acte en funció de l'omissió d'una documentació no exigida de manera expressa en la llei, i la concurrència del qual és precís deduir-la de manera analògica». L'exigència de tal ponderació, tanmateix, sembla deduir-se sense cap dificultat dels arts. 38 i 58 del Reglament de planejament, en els quals es demanda de manera implícita.

En aquesta línia, no sembla necessari insistir en la importància de la participació ciutadana com a mitjà per garantir que tots els interessos seran ponderats en adoptar el pla, evitant la preterició de ciutadans o grups de ciutadans. Més enllà de la mera existència dels tràmits participatius, la jurisprudència més recent emfatitza la importància de la presa en consideració seriosa de les al·legacions presentades.⁷⁴ En aquest sentit, dues recents i destacades sentències del Tribunal Suprem de 25 de febrer de 2003 (Aranzadi 3632) i 4 de març de 2003 (Aranzadi 3762), que hom espera que aniran seguides d'altres en la mateixa línia innovadora (un exemple ja es pot trobar a la STSJ de Castella i Lleó, de 13 de juliol de 2004, RJCA 2004\492), han assenyalat, respecte a un Pla d'ordenació de recursos naturals, finalment anul·lat, amb arguments perfectament extensibles a qualsevol pla urbanístic, que no n'hi ha prou amb la simple obertura d'informacions públiques, sinó que, a més, cal que l'Administració demostrï que l'al·legat en elles ha estat realment pres seriosament en consideració abans d'adoptar la decisió final, mitjançant la resposta raonada de les al·legacions (art. 86.3 LRJPAC), com a garantia jurídica que el procediment planificador no és entès com un mer ritual formalista, sinó com una autèntica i important seu de ponderació de fets i interessos.

⁷⁴ Sobre la connexió entre l'objectivitat al dret a una bona administració i la participació ciutadana, vegeu PONCE SOLÉ, J. *Deber de buena administración y derecho al procedimiento administrativo debido. Las bases constitucionales del ejercicio de la discrecionalidad y del procedimiento administrativo*. Lex Nova. Valladolid, 2001.

En segon lloc, respecte dels «elements reglats», destaca també el control dels estàndards urbanístics referits a l'habitatge protegit. Ja n'existeixen alguns exemples, en els quals el control judicial s'ha ocupat explícitament d'aquesta qüestió. En destaquen les sentències del Tribunal Superior de Justícia basc de 16 de maig de 2001 (JUR 2001/1296), 13 de novembre de 2003 (JUR 2003\106088) o de 20 de novembre de 2004 (JUR 2004\43189), que fan un control del respecte per l'Administració dels establerts per la Llei basca 17/1994, de 17 de juny.

Però, com és sabut, el control de la discrecionalitat planificadora no s'esgota en l'escrutini dels elements reglats, sinó que es desplega també a través del límit que per al nucli discrecional suposen els principis generals del Dret. Alguns dels establerts per la legislació vigent, com ja ens consta, van dirigits a promoure la cohesió social i evitar impactes segregatius i excloents.

Entre els principis generals del Dret, en la matèria que ens ocupa, els de proporcionalitat i igualtat estan cridats a tenir un paper rellevant, potser especialment aquest últim, atès que la segregació urbana es troba vinculada a l'existència de discriminació, sigui per activa o per passiva.

Pel que es refereix al principi de proporcionalitat amb referència a l'anomenat judici de proporcionalitat en sentit estricte, la consideració dels costos socials d'una decisió urbanística en termes de segregació urbana han de ser presos en compte en el moment de comparar-los amb els beneficis que tal decisió pugui generar i tal ponderació és susceptible de control judicial (un exemple en el qual la ponderació dels costos socials condueix a l'anul·lació parcial d'un pla d'urbanisme es pot trobar en la STS de 27 d'abril de 2004, RJ 2004\5438).⁷⁵

En aquest sentit, pel que fa a la regulació urbanística dels llocs de culte, és destacable la STS de 28 de març de 1990 (RJ 1990\2265), controlant la discrecionalitat planificadora en l'establiment de reserves per a llocs de culte i anul·lant per desproporcionada la reserva feta pel pla.

Quant al principi d'igualtat, en el cas del Dret urbanístic nord-americà, la relació entre l'existència de discriminació i l'adopció d'ordenacions urbanístiques amb conseqüències segregadores en el territori s'hi estableix amb tota claredat. En la legislació nord-americana, les pràctiques d'*exclusionary zoning* són prohibides pel Títol VIII de la *Civil Rights Act* del 1968 –llei aprovada just després de l'assassinat de Martin Luther King, que rep la denominació de *Fair Housing Act* federal– i diversos tribunals federals han controlat les regulacions urbanístiques mitjançant la confrontació amb l'esmentada llei.

⁷⁵ Sobre el principi de proporcionalitat com a eina de control urbanístic, vegeu PONCE SOLÉ, J. *Discrecionalidad urbanística y autonomía municipal*, Civitas-Escuela de Administración Pública de Catalunya, 1996.

També decisions judicials rellevants en diversos estats han anul·lat regulacions urbanístiques locals relacionades amb la inexistència d'habitatge assequible, en vulnerar el principi constitucional d'igualtat.⁷⁶

En el cas espanyol, la jurisprudència, després d'alguna vacil·lació inicial (STS de 19 de maig de 1987, Aranzadi 5815), també controla la discrecionalitat del planejament urbanístic mitjançant el principi d'igualtat (SSTS de 7 de desembre de 1993, Aranzadi 9544 i de 8 de juny de 1998, Aranzadi 4390, o Sentència del Tribunal Superior de Justícia de Múrcia de 7 de desembre de 1999, RJCA 1999\5036, per exemple). S'ha de notar que, fins ara, els recursos plantejats i resolts favorablement han estat en connexió amb el dret de propietat urbana, en al·legar-se tractaments diferents sense justificació de terrenys amb similars circumstàncies. No és improbable, tanmateix, que en el futur, possiblement de la mà de recursos plantejats per grups portadors d'interessos col·lectius o difusos, com ha succeït en el Dret nord-americà, pugui articular-se també el control judicial de decisions urbanístiques (inexistència o indeguda ubicació d'habitatge protegit, situació segregada de llocs de culte, etc.) que impliquin segregació urbana i, per tant, una discriminació en l'ús del sòl i en el gaudi del dret a la ciutat, connectant-se llavors l'art. 14 amb l'art. 47 de la Constitució. En alguns d'aquests casos es pot produir com a mínim un supòsit de «discriminació indirecta», que, d'acord amb l'art. 28.1 c de la Llei 62/2003, de 30 de desembre, de mesures fiscals, administratives i de l'ordre social, implica l'existència d'una decisió urbanística aparentment neutra, però que pot ocasionar un desavantatge particular a una persona respecte de les altres, sempre que la mateixa objectivament no respongui a una finalitat legítima i que els mitjans per a la consecució d'aquesta finalitat no siguin adequats i necessaris.

En aquest sentit, en relació amb la llibertat religiosa, s'ha de tenir present que determinades regulacions urbanístiques que excloguin totalment l'ús religiós en una àrea urbana poden implicar, en funció de les circumstàncies existents, un d'aquests casos de discriminació indirecta. En un interessant informe britànic de 2005 de l'Office of the Deputy Prime Minister, titulat *Diversity and Equality in Planning*, s'hi assenyala que «les polítiques de planejament que no tenen en compte les concentracions espacials de persones amb característiques compartides probablement reflecteixen i perpetuen discriminacions institucionals. Un exemple seria la insensibilitat a les necessitats de la població creixent musulmana de llocs per a més mesquites a prop de les seves llars i llocs de treball (p. 32)».⁷⁷

⁷⁶ MANDELKER, D. R. *Land Use Law*, 4a ed. Lexis Law Publishing, Charlottesville, Virginia, 1997, pp. 303 i ss. i del mateix autor en espanyol, «Derecho urbanístico y ordenación urbanística excluyente en los Estados Unidos de América», *Anuario del Gobierno Local 2002*. Fundación Democracia y Gobierno Local - Institut de Dret Públic. Barcelona, 2003, pp. 169 i ss.

⁷⁷ Consultable a: (http://www.odpm.gov.uk/embedded_object.asp?id=1144506) (última visita efectuada l'1 de març de 2006).

En aquest mateix sentit també, encara que fora ja de l'àmbit de la llibertat religiosa, és interessant al·ludir, per finalitzar, a la STS d'11 de desembre de 2003 (RJ 2004\70). Aquesta sentència va resoldre un recurs de cassació contra una sentència del Tribunal Superior de Justícia de Cantàbria, de 15 de desembre de 2000 (RJCA 2001\409), en la qual es coneixia del recurs contenciós-administratiu presentat per un municipi contra un acord del Consell de Govern de la comunitat autònoma. En aquest acord autonòmic es desestimava l'autorització per a la construcció de vuit mòduls d'habitatges en una finca de propietat municipal classificada pel Pla general d'ordenació urbana com a sòl no urbanitzable de protecció especial.

En principi, el cas versa aparentment només sobre l'aplicació de l'art. 20 de la LS/1998, que assenyala que en terra no urbanitzable excepcionalment s'hi podran autoritzar actuacions específiques d'interès públic, justificant prèviament que no es presenten les circumstàncies previstes a l'art. 9.1 de la Llei, això és, existència d'un règim d'especial protecció. En connexió amb aquest precepte, l'art. 45 i per remissió d'aquest l'art. 44.1.2 del Reglament de gestió urbanística establia la possibilitat d'autoritzar edificacions d'utilitat pública o interès social que hagin de citar-se en el medi rural.

Una anàlisi dels detalls del cas permet conèixer que els mòduls d'habitatges anaven dirigits a famílies de la minoria gitana, en connexió amb el Pla municipal d'eradicació del barraquisme per desenvolupar la competència municipal relativa a la prestació de serveis socials i promoció i reinserció social.

L'Ajuntament afirma que es tracta d'«edificacions d'utilitat pública i interès social que hagin de situar-se en el medi rural». La discussió jurídica que va donar lloc a la sentència es va centrar essencialment en el següent:

- a) L'existència de justificació davant la circumstància que la transformació requerida fos compatible amb el règim d'especial protecció a què està sotmès el sòl: el TS subratlla la inexistència de tal justificació per part de l'Ajuntament.
- b) La necessitat d'emplaçament dels mòduls d'habitatge en el medi rural: el Tribunal d'instància destaca que «la matèria té un fort component discrecional».

L'Ajuntament al·legava que la concreta ubicació era necessària per als afectats per raons d'espai, per tal de poder desenvolupar la seva activitat de venda de ferralla, i provisional fins que adquirissin sistemes i pautes de comportament que permetessin la plena integració en el futur en pisos normalitzats. S'hi assenyalava que la ubicació era un pas previ a la integració en un nucli urbà, sense determinar quines eren les previsions perquè en el moment de produir-se tal integració es pogués continuar amb la venda de ferralla.

Tant el Tribunal d'instància com el Tribunal Suprem assenyalen que si la finalitat perseguida era la integració en el mitjà urbà, el lògic és que els habitatges s'assignin en tal

mitjà i no en el rural, en el qual la integració ni sembla possible ni es pretén, doncs «és difícil [...] acceptar la necessitat de situar en el medi rural a un col·lectiu del que es pretén la seva integració en el mitjà urbà», emplaçament que no és «compatible constitucionalment amb el seu desplaçament fora del medi urbà» si es pretén la integració social de l'esmentat col·lectiu.

Tanmateix, el Tribunal Suprem no aclareix per què aquest emplaçament dels habitatges no es compatible amb la Constitució. Sembla existir, en realitat, l'apreciació implícita d'un supòsit de discriminació, si més no, indirecta, que va donar lloc a una segregació espacial del col·lectiu implicat, la qual cosa és considerada inacceptable jurídicament pel Tribunal Suprem.

Bibliografia

- ALLI ARANGUREN, J. C. «Urbanismo y vivienda. La interrelación de las políticas de suelo y vivienda». *Revista de Derecho urbanístico y Medio Ambiente*, 219, juliol-agost, 2005.
- BASSOLS COMA, M. «Consideraciones sobre el Derecho a la vivienda en la Constitución española de 1978», *RDU*, 85, 1983.
- BASSOLS COMA, M. «La exclusión social y la contribución de los municipios a la satisfacción del derecho a la vivienda». *Revista de Estudios de la Administración Local*, 291, 2003.
- BASSOLS COMA, M. «La planificación urbanística y su contribución al desarrollo urbanístico sostenible». A: ESTEVE PARDO, J. (coord.). *Derecho del Medio Ambiente y Administración Local*. 2a ed. Fundación Democracia y Gobierno Local. Barcelona, 2006.
- BOOTH, P. «Le partenariat public-privé en Grande-Bretagne». A: VV.AA. *Partenariat Public-Privé et Collectivités Territoriales*. La Documentation française. París, 2002.
- BOSCH i MEDA, J., i GIBJA i ESTEBAN, O. *Habitatge i immigració*. Nous Horitzons, 2005.
- BURTON, E. «The Compact City: Just or Just Compact? A Preliminary Análisis». *Urban Studies*, vol. 37, núm. 11: 1969.
- CALVO GARCÍA, M. «Paradojas regulativas: las contradicciones del derecho en el estado intervencionista». A: AÑON, M. J.; BERGALLI, R.; CALVO, M.; CASANOVAS, P. *Derecho y sociedad*. Tirant Lo Blanch. Valencia, 1998.
- CANOSA ZAMORA, E. «Las urbanizaciones cerradas de lujo en Madrid: una nueva fórmula de propiedad y de organización territorial», *Ciudad y Territorio. Estudios Territoriales* vol. XXXIV, núm. 545, 2002.
- CARRO FERNÁNDEZ-VALMAYOR, J. L. «Sobre los conceptos de orden público, seguridad ciudadana y seguridad pública», *RVAP* 27, 1990.
- DESCHAMPS, E. *Le Droit Public et la Ségrégation Urbaine (1943-1997)*, LGDJ, 1998.
- DUGUIT, L. *La transformación del Estado*. Francisco Beltrán, Librería española y extranjera. Madrid (sense data).

- GARCÍA DE ENTERRÍA, E.; PAREJO ALFONSO, L. *Lecciones de Derecho Urbanístico*, 2a ed. Civitas. Madrid, 1981.
- GARCÍA ESPAÑA, E. «Evolución de los hechos conocidos, detenciones y población penitenciaria según datos oficiales». *Revista de Derecho Penal y Criminología*, 16, 2005.
- GONZÁLEZ-VARAS IBAÑEZ, S. «El desarrollo de una idea de colaboración en el Derecho administrativo, con el ejemplo de la seguridad privada y otros», *REDA*, 94, 1997.
- GRUPO ADUAR, *Diccionario de geografía urbana, urbanismo y ordenación del territorio*, Ariel, 2000
- IHLANDFELDT, K. i SCAFIDI, B. P. «The Neighbourhood Contact Hipótesis: Evidence From the Multicity Study of Urban Inequality». *Urban Studies*, vol. 39, núm. 4, 2002.
- JACOBS, J. *Muerte y vida de las grandes ciudades*. Península. Madrid, 1967.
- JACQUOT, H.; PRIET, F., *Droit de l'urbanisme*. 5a ed. Dalloz. Paris, 2004.
- JÉGOUZO, Y. «Les niveaux territoriaux de décision et de compétence pour l'habitat social et pour la ville». A: *L'Europe et l'habitat social. Les Cahiers du Gridauh*, 5, 2001.
- LORA-TAMAYO VALLVÉ, M. *Urbanismo de obra pública y derecho a urbanizar*, Marcial Pons, 2002.
- MANDELKER, D. «Derecho urbanístico y ordenación urbanística excluyente en los Estados Unidos de América». *Anuario del Gobierno Local 2002*, Fundación Democracia y Gobierno Local - Institut de Dret Públic, Barcelona, 2003.
- MARCOU, G. «Instrumentos jurídicos para el control del crecimiento urbano en el Derecho francés». *RDUyMA*, 215, gener-febrer 2005.
- MARTÍN-RETORTILLO, L. «La configuración jurídica de la Administración Pública y el concepto de "Daseinvorsorge"», *RAP* 38, 1962.
- MENÉNDEZ REIXACH, A. «Urbanismo sostenible, clasificación del suelo y criterios indemnizatorios: estado de la cuestión y algunas propuestas». *RDUyMA*, 200, marzo.
- MODERNE, F. «Problemas actuales del urbanismo en Francia». *Ordenamientos urbanísticos. Valoración crítica y perspectivas de futuro*. Jornadas internacionales de Derecho urbanístico, Santiago de Compostela, 2 i 3 de juliol de 1998, Marcial Pons, 1998.
- NADAL, M.; LARIOS, M. J. (dirs). *La immigració a Catalunya avui. Anuari 2004*, Fundació Bofill, 2005.
- ORTIZ DE URBINA, I. «¿Y ahora qué? La criminología y los criminólogos tras el declive del ideal resocializador». *Revista de Libros*.
- PARADA, R. *Derecho urbanístico*. Marcial Pons. Madrid, 1999.
- PAREJA, M.; PONCE, J.; GARCÍA, L. *Urbanisme i habitatge com a eines de desenvolupament sostenible*. Fundació Carles Pi i Sunyer. Barcelona, 2004.
- PAREJO ALFONSO, L. «Reflexiones sobre la libertad, la seguridad y el Derecho», *Justicia Administrativa* (octubre), 2003.
- PONCE SOLÉ, J. «Derecho urbanístico y derechos constitucionales. Las relaciones entre vivienda, equipamientos religiosos y cohesión social». A: FONT LLOVET, T. (dir.), *Anuario del Gobierno Local 2002*, Fundación Democracia y Gobierno Local-IDP, 2003.

- PONCE SOLÉ, J. «Solidaridad, cohesión social y Derecho público: a propósito de las reservas legales de vivienda protegida como instrumento de desarrollo urbanístico sostenible». A: VV.AA. *Diversidad y convivencia en las ciudades*, Fundació Carles Pi i Sunyer - CEMCI-UIM, Barcelona, 2004.
- QUILICHINI. *Logement social et décentralisation*, LGDJ, París, 2001.
- REAL FERRER, G. «La solidaridad en el Derecho administrativo». *Revista de Administración Pública*, 161: 123 i ss., 2003. Per KEARNS, A; FORREST, R. «Social cohesion and multilevel urban governance». *Urban Studies*, 37 (5/6), 2000.
- REBOLLO PUIG, M. «La peculiaridad de la policía administrativa y su singular adaptación al principio de legalidad», *RVAP* 54, 1999.
- REVILLA i ARIET, R. *El Dret urbanístic de Catalunya*. Tirant Lo Blanch. València, 2001.
- RODRÍGUEZ BLANCO, M. *Libertad Religiosa y Confesiones. El régimen jurídico de los lugares de culto*. CEPC. Madrid, 2000.
- RODRÍGUEZ DE SANTIAGO, J. M. *La ponderación de bienes e intereses en el Derecho Administrativo*. Marcial Pons. Madrid, 2000.
- RODRÍGUEZ GARCÍA, J.A. *Urbanismo y confesiones religiosas*. Montecorvo. Madrid, 2003.
- SÁNCHEZ MORÓN. *Derecho Administrativo. Parte General*. Tecnos, 2005.
- SCHMIDT-ASSMAN, E. *La teoría general del derecho administrativo como sistema*, Marcial Pons-INAP, 2003.
- UITERMARK, J. «Social Mixing and The Management of Disadvantaged Neighbourhoods: The Dutch Policy of Urban Restructuring Revisited». *Urban Studies*, vol. 40, núm. 3.
- WILSON, J. Q.; KELLING, G. L. «Broken Windows». *The Atlantic Monthly*, març 1982.
- YOUNG, J. *La sociedad excluyente*, Marcial Pons, 2003.
- ZAPATA-BARRERO, R. «Políticas de acomodación de la inmigración y administración local: la gestión de la coexistencia». A: GUILLOT, J. (dir.), *Immigració i poders locals. Ciutats i persones*, ICPSB, 2003.

6. Barcelona: urbanisme *versus* urbà

Manuel Delgado. Professor d'antropologia. Universitat de Barcelona

Aquest text vol proposar un seguit de reflexions sobre com s'ha adaptat la cultura popular als canvis vertiginosos experimentats per una ciutat com Barcelona, punt de referència i model de totes les altres ciutats catalanes en gairebé tots els aspectes.

Convé aclarir que sota l'expressió «cultura popular» es designen aquí les pràctiques ordinàries de gent ordinària en condicions ordinàries, bé en oposició o indiferents a les instruccions provinents de la cultura oficial, bé aprofitant-les en benefici propi o reinterpretant-les. Per «cultura oficial» s'entén la cultura institucional, la de les elits polítiques. La cultura oficial és la cultura dominant, però no ho és, com sol afirmar-se, perquè domini, sinó perquè és la d'aquells que dominen. La cultura oficial és, per tant, la cultura dels dominants. De dominar, en realitat domina bastant menys del que s'imagina. Més aviat, s'ho creu. La cultura popular no ha d'identificar-se, per força, a les societats urbanitzades, amb un seguit de costums amb un cert regust carrincló, una orientació folklòrica associada a un esforç per mantenir viva la imatge romàntica del *poble*.

Cultura popular seria sinònim aquí de «cultura pública», en el doble sentit de protagonitzada pel públic –aquesta instància de vida social a la qual solem denominar «la gent»– i realitzada preferentment en l'espai públic, sent aquests àmbits –el «públic» i l'«espai públic»– el protagonista i l'escenari, respectivament, de la dimensió més inestable, més viva i més creativa –més *urbana*, caldria dir– de la ciutat, a més d'on es concreten les formes específicament modernes i democràtiques de convivència.

A Barcelona no s'ha produït una reflexió acurada sobre el que implica aquesta cultura pública, aquest seguit de formes de practicar la ciutat, de constituir allò que anomenem –sense aturar-nos a pensar què estem dient en realitat– la «urbanitat».

La capital catalana ha viscut darrerament massa absorta en ella mateixa, massa obnubilada per la seva nova esplendor com per adonar-se de la naturalesa dels processos en què ha estat i està immersa encara, i el paper que fan els seus ciutadans en aquestes dinàmiques de transformació, més enllà del de mers receptors passius que sovint se'ls atribueix, una mena d'excipient sobre el qual s'apliquen fórmules i projectes.

Les autoritats polítiques han cregut que l'èxit era seu, que ells havien fet la ciutat que els ciutadans tenien la sort de gaudir, que tot havia estat cosa d'un seguit d'iniciatives mu-

nicipals i de consignes de civilitat que havien descendit pentecostalment, com a llengües d'un foc salvador, sobre el cap de la gent que habita i usa la ciutat.

Tots aquests dirigents han cregut fermament, en la seva fantasia, que governaven alguna cosa més que la seva pròpia il·lusió de governar. Una cosa semblant passa amb els arquitectes, els dissenyadors urbans i els urbanistes, que en les darreres dues dècades han tingut a les seves mans la possibilitat d'experimentar amb la forma urbana com poques vegades s'ha vist en altres ciutats, si més no en la història recent: fins a tal punt ha arribat el poder que els ha estat confiat i que han exercit demiúrgicament.

Uns i altres, polítics i arquitectes, han procurat fer possible el projecte d'una ciutat «bona noia», una ciutat sota control, tematitzada, exemplar, assossegada, modèlica, planificada, previsible...

Tant els polítics com els planificadors de ciutats «han pensat» Barcelona en termes de propostes, d'accions immediates, de plans generals, de projectes, de plànols, de decrets, de tipificacions... Això ha beneficiat, sens dubte, els ciutadans, sobretot en la mesura que s'ha notat una preocupació social pròpia de governs municipals d'esquerra. Seria neci negar l'evidència de millores substantives en el camp de les infraestructures i els equipaments, d'una transformació estètica de qualitat en el paisatge urbà i, especialment, en la producció massiva d'un espai públic concebut de manera creativa i sovint agosarada.

Aquests són assoliments que de cap de les maneres haurien de ser oblidats a l'hora de fer un balanç de les mutacions morfològiques que ha conegut Barcelona i, per extensió, totes les ciutats importants del país. Tampoc hauria de trobar-se en el raonament que aquí es proposa res que pogués ser utilitzat per desqualificar la pertinença, fins i tot la urgència, de projectes i polítiques que contemplin la ciutat com un tot integrat i que prenguin com a objectiu fer la vida urbana al més justa i amable possible.

No es qüestiona aquí, en absolut, la necessitat d'un projecte administratiu unitari que faci la prospectiva del creixement urbà i el protegeixi, per exemple, dels pitjors efectes de l'especulació capitalista. És ben cert que sota l'exaltació d'un desplegament sense obstacles de les energies ciutadanes i d'una mena de llibertinatge urbanístic, sol amagar-se sovint un elogi del més descarnat dels liberalismes econòmics. Es denuncia, això sí, les temptacions que les polítiques urbanístiques poden experimentar envers el despotisme, el dirigisme i un afany al mateix temps especulador i espectacularitzador, que es desentén de la que hauria de ser la seva missió principal: crear, gestionar i mantenir en bon estat els escenaris dramàtics per a la vida democràtica –però no per força desconflictivitzada– de la societat urbana.

La qüestió és que no es pot estar segur que la finalitat de totes aquestes millores que han tingut com a destinatàries Barcelona i altres ciutats catalanes no hagi estat, en part,

si més no, la de millorar també l'oferta de ciutat, parlant purament en termes de mercat. Seria decididament injust no acceptar que hi ha hagut una voluntat d'augmentar el benestar dels veïns i la felicitat dels visitants, però totes les obres, les iniciatives, les infraestructures, els cinturons de ronda, els grans edificis culturals, la producció d'espais públics avantguardistes han semblat no menys preocupats per vendre millor –i més cara– la ciutat als mateixos ciutadans, així com als turistes i als inversors estrangers.

Barcelona, en tant que projecte, de vegades s'ha pogut antullar més per un projecte de mercat que per un projecte de convivència. Pel que fa als arquitectes, alguns d'ells no han tingut escrúpols a l'hora de sumar-se a la trivialització mediàtica generalitzada, convertint les seves realitzacions en part d'un *show* publicitari destinat a estimular el consum de ciutat i a afavorir les expectatives especuladores. Com si a una voluntat sincera de servei públic se li hagués imposat la prioritat de generar pura mercadotècnia i rendibilitzar políticament les posades en escena urbanístiques i els assoliments en matèria d'infraestructures.

Més enllà encara és raonable sospitar que les polítiques urbanístiques que han conegut les ciutats catalanes no han estat sinó la continuació d'una vella obsessió per controlar el que de crònicament incontrolable esdevé als carrers. Les planificacions, les mapificacions, les delineacions viàries, les zonificacions són instruments que procuren –sense acabar d'aconseguir-ho mai– monitoritzar el que «realment» succeeix a l'espai públic, totes les apropiacions espontànies i erràtiques a les quals és sotmès pels seus propis usuaris, les colonitzacions insòlites i impredecibles que constantment l'afecten, i que fan d'ell un espai natural de llibertat.

En el fons, potser Barcelona és avui dia l'últim gran experiment d'aquella concepció de la ciutat que s'inicià a finals del segle XVIII i que apareix entestada a regular i codificar la troca de realitats humanes en què consisteix tota concentració urbana. L'objectiu: acabar amb els esquemes paradoxals, atzarosos i en filigrana de la ciutat, aplicar principis de reticularització i de vigilància que posin fi o atenuïn l'opacitat i la confusió a què sempre tendeix l'urbà. Malgrat tot, a l'urbanisme modern mai no l'ha deixat d'animar –a Barcelona també– la intenció de constituir una ciutat perfecta, és a dir, una «contraciutat». Potser la vocació última de tot urbanisme és la de desactivar l'urbà.

Aquella ordenació urbana que a l'entorn de les Olimpíades, i de la mà d'en Bohigas i el seu equip, havia trobat una certa coartada utòpica, es delata cada cop més al servei de promotors privats que no tenen el mínim interès en els equipaments socials i culturals, els espais verds o l'espai públic en general. Barris sencers són anorreats, literalment xuclats per les remodelacions, les macroinstal·lacions comercials o els temples en els quals la Cultura –la nova religió d'Estat– oficiarà les seves litúrgies. Veiem revifar-se vindicacions (illa Robadors, cases Barates del Bon Pastor, TresTurons, Forat de la Vergo-

nya, etc.) que semblarien més pròpies del *porciolisme* que de l'era democràtica. També veiem reclamar espais carregats de valors tan sentimentals com arquitectònics (can Batllò, can Ricart, la fàbrica noucentista Myrurgia), víctimes de requalificacions municipals que beneficiaven descaradament els interessos especuladors.

Enormes porcions de territori (les cent quinze illes del Poblenou industrial, per exemple) són immolades en ares de la nova economia, per ser usurpades per activitats associades als negocis de la informació i les tecnologies punta.

S'acompleixen així les intuïcions de les poques veus que en el moment culminant de l'anomenat «esperit olímpic» el van saber reconèixer com un dispositiu purament retòric al servei de la terciarització i tematització de Barcelona, de la seva conversió en un espai del consum i per al consum i del seu plegament als requeriments del capital internacional en matèria immobiliària i turística. Incorporació a la mundialització, noves perifèries socials, refuncionalització de l'espai urbà, reapropiació capitalista de la ciutat... Tot plegat utilitzant tècniques empresarials que promouien Barcelona com una marca comercial com qualsevol altra. En efecte, hem conegut de ben a prop un autèntic paradigma de què allò que avui es coneix com a «màrqueting urbà», una estratègia de promoció i venda l'objecte de la qual no és altre que la pròpia ciutat.

Barcelona exemplifica també com aquest tipus de mercaderia requereix una adequada combinació de teorització de les aparences i d'un vocabulari degudament trufat d'invocacions a valors abstractes com ara la «cultura», la «convivència», la «multiculturalitat», l'«obertura al mar», la «cohesió social». Hem vist també com aquesta comercialització de la ciutat com a tal requereix una certa lògica del gran esdeveniment, disposició d'oportunitats especials o esdeveniments mitjançant els quals –i prenent com a excusa no importa quin d'aquests presumptes grans valors tant retòrics com buits– Barcelona s'exhibeix com el que és ara per ara: un objecte sotmès als principis estupefaents de qualsevol altre objecte de consum, com el mateix llenguatge oficial reconeix: una «marca de ciutat».

Amb motiu de les Olimpíades del 1992 i del fracassat Fòrum de les Cultures del 2004, vam ser testimonis de la conversió de la ciutat en un colossal plató televisiu, una mena de permanent spot publicitari que va demostrar no tenir cap escrúpol a l'hora de manipular conceptes com ara «pau», «solidaritat», «diversitat cultural». Ho va fer trivialitzant aquests conceptes fins a la paròdia, fent d'ells una mera coartada per a la promoció turística i comercial de la ciutat, una capa de fals moralisme pseudoprogressista amb què cobrir les noves macrooperacions d'especulació immobiliària, destinades aquest cop a explotar les grans extensions de sòl que ha obert el perllongament de la Diagonal fins al mar i la urbanització de la desembocadura del Besòs.

Al mateix temps que s'exalçaven uns determinats punts del paisatge i se'ls elevava a la condició de monuments, es desarticulaven d'una forma tant traumàtica com arbitrària el

que despectivament es designava com a «permanències i ambients». Ai d'aquells espais que fossin marcats pels tècnics com a «mancats de qualitat»! Allò que era suprimit als plànols i les maquetes, primer, i a la vida, després, eren en realitat escenaris urbans considerats aliens o hostils als propòsits de centralització i homogeneïtzació política.

S'han continuat erigint els llocs emblemàtics de la Gran Memòria oficial, mentre les memòries menors i massives dels ciutadans han anat perdent els seus punts de referència vivencials, arrasats per les inclemències del mercat i ignorats per les institucions: cinemes (Rex, Bohemio, Texas, Ars) que no s'han pogut reconvertir en asèptiques sales multicine; locals com el saló Iris, el Price, el teatre Apolo, la bodega Bohèmia, El Molino; indrets fonamentals per al veritable patrimoni perceptual i sentimental dels barcelonins, com ara l'hotel de Rubió i Tudurí a la plaça d'Espanya, amb el seu rellotge, o l'espai de la Neufville, a Gràcia.

És cert que molts d'aquests indrets havien de desaparèixer més tard o més d'hora, però no tots, ni a l'hora, ni d'aquesta manera. La plaça de toros de Les Arenes és com el cadàver d'un gran dinosaure que es corromp a l'aire lliure. Es prohibeix que els veïns estenguin la roba a uns balcons que les noves edificacions ja no preveuen. S'intenta com sigui desempallegar-se'n o amagar els Encants de la plaça de les Glòries, que han vist com es generava als seus voltants una creixent activitat espontània i autogestionada.

S'informa que un racó tan carregat d'evocacions com és l'Escullera ha estat sentenciat a mort i, en el seu lloc, s'hi aixecarà un nou espai, igual que els altres «nous espais», presidit, en aquest cas, per una nova pedanteria arquitectònica d'en Bofill. I no es tracta de la dissolució dels vells paisatges urbans de Barcelona, sinó d'agressions directes contra el millor dels nous, com és el cas de l'Imax en relació amb el moll d'Espanya, o del World Trade Center –autèntica apoteosi de la trivialitat arquitectònica– pel que fa al moll de la Fusta.

Totes aquestes reflexions segurament se li antullarien a Oriol Bohigas una expressió del que ell anomena «síndrome Pessoa», una atracció morbosa per les misèries suburbials que experimenten certs esnobs, «un punt de romanticisme agònic –com la tuberculosi del XIX».¹ Tots aquests arguments precedents podrien semblar símptomes d'aquesta mena de malaltia, però no ho són. Es tracta sols d'advertir que no es pot liquidar de cop una de les ciutats més excitants del sud d'Europa en nom d'un projecte politicourbanístic que no preveu l'existència una societat naturalment alterada i conflictiva: quimera impassible d'una ciutat arquitectònica, estètica, que ignora les agitacions que l'animen, la intensitat dels cossos que l'habiten i la travessen, les pertorbacions que l'esgoten al mateix temps que li atorguen la vida. L'oposició no es produeix entre una ciutat vella i

¹ BOHIGAS, Oriol. «La reconstrucció de la ciutat». A: GABRIELLI, B. *et al.* *La ciutat històrica dins la ciutat*. Ajuntament de Girona/Universitat de Girona, Girona, 1997, p. 164.

una ciutat nova, ni entre una ciutat lletja i una ciutat bonica, sinó entre una ciutat socialitzada i una ciutat de la qual de sobte s'ha expulsat la complexitat humana, el malestar de les classes, tota contradicció.

L'objectiu de les reformes no ha estat embellir la ciutat, ni dotar-la d'un *look* «de prestigi», pensat únicament de cara a la galeria. L'objectiu ha estat generar una ciutat urbanística, és a dir, desurbanitzada, dotada de poderosos mecanismes antipassionals, tranquil·litzada... Somni daurat d'una ciutat sense ràbia, sense lloc on amagar-se, sense vertigens, sense ciutat. L'urbanisme sovint es comporta com una projecció que pretén orientar les percepcions i les conductes tant dels grups com dels subjectes psicofísics, i que pressuposa els seus destinataris com una mena de massa passiva que es plega submisament als seus dissenys.

Als plànols i a les maquetes dels planificadors de ciutats no hi ha persones, sinó sols formes pures, virginals, no contaminades per altres interessos que no siguin els de contribuir entusiàsticament a una tranquil·litat absoluta, sense turbulències, sense alteracions, sense ensurts, tret de les excepcions que correspongui i quan correspongui. La ciutat dels arquitectes i els urbanistes és una ciutat on regna la pau eterna, la conformitat i on tothom que hi viu s'avé a col·laborar. Encara que seria més escaient dir que a les maquetes i als plànols de fet no hi viu ningú, i que les ciutats projectades i planificades no són ciutats sinó necròpolis.

Més enllà d'aquests projectes dels urbanistes, la urbanitat és una altra cosa. És la societat que produeixen els ciutadans, la manera que aquests tenen de «gastar» els espais que utilitzen. Són els practicants de la ciutat els qui constantment es desenten de les directrius dissenyades, «passen» dels principis arquitecturals que han orientat la morfologia urbana i s'abandonen a modalitats de territorialització efímeres i transversals. Són ells, els transeünts, els qui creen un univers polièdric, fet de moviments espasmòdics moleculars o massius.

La ciutat –diuen– és un discurs, un text que pot ser llegit i interpretat. És possible. La ciutat podria ser un discurs, un text; en canvi, l'urbà, no. L'urbà és una feina, una tasca que la societat fa en ella mateixa, fent-se i desfent-se sense descans, però de la qual mai ningú podrà veure-hi el resultat. Des del punt de vista del polític o del planificador, la ciutat és pensable, fins i tot somniable; al contrari, l'urbà és intel·ligible: diu massa coses com perquè se n'entengui alguna o perquè el conjunt aparegui com un tot coherent i interpretable. Estructuralment, formalment i funcionalment, la ciutat pot ser prevista; l'urbà, en canvi, no. En aquest ordre de coses, Barcelona és una ciutat, és cert, però també, o sobretot, és una articulació indefinida i irregular de moviments, molts d'ells imprevisible. Barcelona és, ho sabem, una estructura morfològica, però sobretot és un cúmul interminable d'esdeveniments.

7. Els dos significats de la ciutat o la construcció de la ciutat com a lògica i com a retòrica¹

José Luis Ramírez. Professor de planificació territorial. Escola Superior Politècnica d'Estocolm

Dissensions (és a dir, diferències de sentit)

El poder del llenguatge suposa el dret a parlar i la competència de fer-ho. Els humans exerceixen aquest poder els uns sobre els altres. Però hi ha a més un poder ocult que el llenguatge exerceix sobre els parlants mitjançant allò que aquests creuen que diuen i allò sobre el que creuen que estan d'acord.

És sabut que les llengües pateixen incessantment canvis de forma i de contingut. Però el problema no rau tant en el succés que les llengües evolucionen molt de pressa sinó en el fet que la rapidesa de canvi de la forma i del contingut, o referència semàntica, no segueix un ritme paral·lel. La forma o aspecte extern de les paraules té generalment més estabilitat i és més resistent al canvi que el contingut, cosa que ens fa cecs per a les variacions de sentit que es donen després d'una expressió que es manté inalterada. Com a exemple d'això podem esmentar la paraula «forma» a la qual acabo d'al·ludir. Què significa pròpiament «forma»? Si algú s'aturés a investigar aquest terme tan usual, inclòs a més com a ingredient fonemàtic en centenars de paraules –*informació, conformisme, reforma, transformació, informal, etc.*–, sucumbiria en un procèl·lós mar de contradiccions. Les paraules de més antiguitat i persistència en l'ús, creadores sovint de molts derivats, són al mateix temps les més sospitoses. No obstant això, les fem servir inconscientment com a quelcom obvi. Les paraules poden canviar de sentit i fins i tot poden arribar a significar el contrari del que en un altre temps van voler dir, fet que pot descobrir-se mitjançant la immersió en la història del seu ús semàntic. Però les paraules no solament canvien d'una època a una altra, sinó també, com deia, d'una situació a una altra. Els conceptes no són tan rodons i definibles com l'escola –en contradicció amb l'experiència personal– ens ensenya. En cada ús concret d'un concepte hi ha una part il·luminada i una altra en ombra que pot ser actualitzada quan la situació ho exigeix.

¹ Reproducció, amb el permís de l'autor, de l'original del mateix títol aparegut a *Scripta Nova. Revista Electrònica de Geografia y Ciencias Sociales*, 27, 1 d'octubre de 1998. Universitat de Barcelona [ISSN 1138-9788].

Què té a veure tot això amb la ciutat i el seu estudi? Analitzar o discutir el tema de la «ciutat» pressuposa que estem d'acord sobre l'objecte de la nostra discussió, sobre la ciutat. Cal, però, preguntar-nos si veritablement ho estem. Se m'ocorre pensar que la discussió es fa molt més interessant precisament perquè no ho estem del tot.

Sobre la ciutat se n'ha parlat fa més de dos mil anys. El seu concepte sembla unívoc i clar. Els grecs l'anomenaven *polis* i els romans, *civitas*. Així ho hem après i així les traduïm: *polis* = *civitas* = ciutat. El terme grec segueix present en expressions modernes com «metròpolis» i «política», que totes les llengües europees contenen, mentre que el terme llatí ha deixat derivats en diverses llengües: *ciutat*, *cit  *, *city*. No obstant això, quan els antics deien *polis* o *civitas* no volien dir exactament el mateix que nosaltres quan diem *ciutat* o els anglesos o suecs quan diuen *city*. Més ben dit: amb aquestes paraules nosaltres volem dir el mateix i, alhora, alguna cosa diferent del que deien els antics. No es tracta d'una transformació pròpia i clara del contingut conceptual com a totalitat, sinó més aviat d'un canvi de perspectiva que els nostres diccionaris no poden captar bé. Els termes es presenten en la forma gr  fica perfectament fixos i un  vocs, i aix   ens sedueix a creure que el contingut conceptual gaudeix d'una consistència semblant. Som aix   víctimes d'un autoengany a causa del poder de la paraula. Sentim una expressió i li adossem mentalment un concepte, sense reparar en la diferència del caràcter de tots dos i en el seu desigual desenvolupament cultural o històric. Les transformacions en les formes de vida condueixen sovint a transformacions en el vocabulari, però condueixen sobretot i amb més rapidesa a transformacions en l'  s conceptual de paraules que continuen tenint la mateixa configuració literal o fon  tica.   s a dir que la transformació conceptual es produeix abans que la pròpia imatge de la paraula s'hagi començat a transformar, ja que les transformacions de les coses materials són generalment més lentes que les del seu sentit, fet que ens fa cecs davant d'altres formes de vida i altres formes de pensament que aquelles en les quals ens trobem immersos.

Quan utilitzem la paraula «ciutat» vacil·lem, sense gairebé advertir-ho i segons la situació o la finalitat del que diem, entre com a mínim dos aspectes conceptuals diferents. Aquesta oscil·lació mental és un fenomen tropol  gic que la ret  rica anomena *metonímia*, una figura de la mateixa família que la *metàfora* però més difícil d'identificar que aquesta. *Metàfora* s'ha convertit en una paraula de moda. *Metonímia*   s encara un terme especialitzat que no tothom coneix. No obstant això, totes dues representen un canvi de sentit o un canvi de nom, tot i que el canvi metonímic resulta menys visible que el metafòric. El canvi o desplaçament d'ordre metonímic entre nom i significat no es produeix per motius de semblança, com és el cas de la metàfora, sinó sobre la base d'alguna forma de contig  tat material o figurada respecte d'all   del que realment es parla.² Mentre que la metàfora ens ajuda sovint a crear noves paraules per a nous objectes o nous fe-

nòmens, la metonímia ens ajuda a fer canvis d'aspecte i de caràcter en les paraules en passar d'una situació a una altra o d'un temps a un altre. La metonímia és, per tant, el mecanisme de poder lingüístic més important, constantment present en la propaganda, la política i la planificació urbana. Així, doncs, el seu ús hauria d'advertir-se més conscientment del que és habitual. La metonímia ens sedueix a creure que continuem parlant del mateix quan hem començat a parlar d'una cosa diferent. Permeteu-me ara estudiar-ne la funció en la concepció de la ciutat.

L'estructura i el sentit de la ciutat

Una ciutat es pot entendre com a estructura física, com a edificació. Aquesta és, crec jo, la idea primera i més immediata que sorgeix a la ment de tothom quan ens trobem amb la paraula «ciutat». Però una ciutat és també la comunitat humana, la forma urbana de vida que desenvolupa una població de certa magnitud. L'espai edificat és per descomptat l'escenari en què la vida urbana té lloc, però una cosa és pensar en la ciutat des del punt de vista dels edificis i una altra pensar en la vida urbana com a tal. La perspectiva del sociòleg exigeix, sovint, aquest últim aspecte, però la perspectiva dominant és la de l'arquitecte. Sostinc doncs que estem culturalment programats per entendre la ciutat en primer lloc com una estructura física dins la qual es desenvolupen les relacions humanes. Només en segon lloc entenem la ciutat com el propi sistema de relacions humanes que crea tant estructures socials com físiques. No són els ordinadors els que imiten els nostres cervells, som nosaltres els que a vegades funcionem com a ordinadors. Si jo no faig res perquè l'estil del meu ordinador canviï, el text imprès ho estarà en estil Dutch Roman 12 punts. Si vull, i faig les pulsacions necessàries, puc fer que l'estil de la impressora sigui Swiss Bold 15 punts o Swiss Italic 12 punts, per exemple. Però per aconseguir-ho sóc jo qui ha de prendre la iniciativa; en cas contrari, l'ordinador escriurà en l'estil que té bàsicament programat. També la cultura ens proporciona, en cada moment històric, una forma principal de veure les coses, juntament amb una sèrie de formes secundàries que prenen valor només quan el context ho exigeix explícitament.

Estructura física i vida humana són dos aspectes que sempre han anat units a la nostra manera d'entendre la ciutat, però la relació entre ells i la prioritat –que en un altre punt he anomenat la part il·luminada i la part en ombra del concepte– varia amb el temps i

² Diem que alguna cosa pertany a «la Corona», en comptes de dir a «la Casa Reial», que a la vegada és també una metonímia de «patrimoni reial». «Prenem un got» quan bevem vi. De tant en tant algú ens pregunta si «tenim foc», com si fóssim torxes vives. I donem el nom de l'òrgan que tenim a la boca, la llengua, a l'activitat que amb la seva ajuda duem a terme i, per tant, al sistema de paraules utilitzat com a mitjà per a aquesta activitat.

amb la situació. Quan els atenesos deien *polis* es referien primordialment a «la comunitat humana» i només en segon lloc a «l'estructura o entorn físic». Els romans, per la seva banda, utilitzaven la paraula *civitas* gairebé exclusivament en l'accepció humana.

En el segle VI, en una exposició sobre l'origen de les paraules, sant Isidor de Sevilla escrivia en les seves *Etimologies*:

Civitas és una multitud de persones unides per vincles de societat, i rep aquest nom pels seus ciutadans (*cives*), és a dir, pels habitants mateixos de l'*urbs* [perquè concentra la vida de molta gent]. Amb el nom d'*urbs* es designa la fàbrica material de la ciutat, mentre que *civitas* fa referència, no a les seves pedres, sinó als seus habitants.³

Els romans i els seus successors immediats canviaven per tant de *civitas* a *urbs* quan es volien referir a la ciutat com a estructura física.⁴ Nosaltres diem ciutat en els dos casos, però –tot i que també tenim la paraula *urbs*– pensem primordialment en la seva estructura física i només en segona accepció, quan la necessitat ho exigeix, en la vida urbana dels éssers humans. La paraula *urbs* és avui sinònim de «ciutat física» i s'utilitza per designar ciutats grans.

Pot semblar que tot això és banal o poc problemàtic. Si qui fa servir la paraula és un arquitecte o un urbanista, és natural que consideri la ciutat des de l'aspecte físic. Si la pronuncia un activista cultural, aleshores la ciutat es presenta com un complex d'activitats humanes. Tot això sembla senzill i natural. Tanmateix, és la perspectiva física –la visió de l'arquitecte– la que predomina per damunt de l'aspecte humà, ja que l'aspecte físic és el que es fa «visible» d'una manera immediata i no hem d'oblidar que l'ull ha tingut en la nostra cultura una influència decisiva tant en les nostres formes de pensar com en l'evolució lingüística. Nous noms i noves metàfores es creen a partir de les coses visibles i de les tangibles. Una visió auditiva del món ha tingut en la nostra cultura un rang secundari, fet que no deixa de reflectir-se en la discussió sobre el que és masculí i el que és femení. Fins i tot quan ens dediquem a «sociologia urbana» sembla com si la «vida ciutadana» entesa com a vida «dins» l'escenari físic, atorgués a aquest aspecte físic un paper decisiu.

Per descomptat que és possible adoptar l'altra perspectiva i pensar la ciutat com el conjunt d'actes humans, però sembla com si això anés a contracorrent de la cultura. Quan s'al·ludeix a la ciutat com una realitat humana («tota la ciutat va sortir al carrer» no fa referència a les pedres, sinó als homes), ve a les nostres ments la imatge de les mas-

³ *Etymologiarum* XV, 2, BAC 1994.

⁴ És curiós que la paraula *city* en certes llengües hagi acabat designant d'una manera unívoca la part central petrificada de la ciutat.

ses d'individus al carrer, cosa que també és una imatge visual i desviada. Les accions que constitueixen la ciutat com a realitat humana no són literalment «visibles»; només poden ser enteses i interpretades a través del que es veu. Però sense interpretació tampoc no hi hauria cap coneixement de l'aspecte purament físic, ni encara menys de les coses més individualitzades. Creiem que veiem bústies de correus quan ens trobem al carrer davant d'aquests objectes metàl·lics rodons i pintats de groc. «Bústia de correus» és una interpretació funcional que ens remet a experiències arrelades i a conductes humanes institucionalitzades. També «objecte metàl·lic», i fins i tot la «rodonesa» o el color de les coses són interpretacions intel·lectuals de qualitats i formes que hem après. El coneixement i l'experiència humanes són el resultat sintètic de la trobada d'una inevitable realitat física sotmesa a determinats processos amb una construcció de sentit que utilitza aquests processos, en la mesura que és possible, per a finalitats pròpies. És el que Hegel anomenaria l'«astúcia de la raó». El problema de la cultura tecnològica consisteix, simplificant una mica, en el fet que creiem que podem manejar el món dels sentits amb la mateixa lògica i els mateixos mètodes que utilitzem per manejar la realitat física. Aquesta última és una realitat que ens proporciona un coneixement científic atemporal i immutable que es pot acumular i manejar mitjançant mètodes exactes de càlcul, mentre que la realitat humana és històrica i per tant més imprevisible i poc inclinada a la inalterabilitat i a la manipulació de causa-efecte.

La prioritització de la realitat física no és, per tant, un simple resultat del prestigi de la professió d'arquitecte sobre la de les ocupacions de tipus social. Es tracta més aviat del paradigma cultural –la supervaloració de la realitat física en el nostre coneixement– que atorga a professions determinades –arquitectes, enginyers, tècnics– un rang superior al de les professions socials. En l'organització del sector públic –en la meua experiència de Suècia això és evident– acostumen a tenir més pes les institucions orientades a les funcions tècniques que les que es dediquen a assumptes més relacionats amb l'atenció ciutadana, malgrat el caràcter instrumental de les qüestions tècniques amb relació a les funcions socials. La instrumentalització de la ciutat que suposa la seva consideració com un artefacte visible, en lloc d'entendre la competència de la manera d'obrar ciutadana com un fet característic d'ella, és una de les moltes expressions de la mentalitat científica i tecnològica que domina els nostres ideals culturals.

La ciutat com a utopia geomètrica i com a història vital humana

Confrontaré, per tant, dues perspectives diferents de la ciutat:

1. La ciutat com a escenari físic dins del qual els éssers humans desenvolupen certes formes típiques de vida anomenada «urbana». Anomeno aquesta perspectiva *paradigma geomètric*. Es tracta aquí de «la vida a la ciutat».

2. La ciutat com a sistema organitzat d'activitats humanes que per damunt de tot creen les estructures socials i físiques que han de permetre el seu propi desenvolupament i renovació. Concebo això com el *paradigma biogràfic* o *històric* de la ciutat.⁵ Es tracta aquí de «la ciutat com a vida».

Aquestes dues concepcions es diferencien doncs no pel seu contingut conceptual, considerat com a totalitat, sinó per la relació entre els elements que l'integren i la perspectiva des de la qual són considerats. Aquesta diferència és, tanmateix, de tanta importància que constitueix una línia divisòria entre dues ètiques socials o, si es vol, entre dues formes culturals. Ambdues inclouen la vida en comú dels éssers humans i ambdues poden en principi pressuposar formes democràtiques d'actuació, però mentre l'una pensa la ciutat com una estructura física, com un escenari acabat que dona cabuda a una vida urbana democràtica i a una política local, l'altra concep la ciutat com un complex d'actuacions democràticament inspirades, una de les més importants de les quals consisteix en la planificació i la construcció de l'estructura física de la ciutat i en l'establiment de les institucions democràtiques que tenen per missió la reproducció de les formes bàsiques de vida.

El paradigma geomètric de la ciutat pretén fer possible la vida bona i la conducta democràtica com si aquesta fos una mena d'implementació de l'estructura física. Aquesta és la idea del funcionalisme: l'urbanista creador d'estructures físiques ha de ser conscient que han de donar cabuda i fer possibles les activitats humanes, fet que té com a conseqüència natural la utopia i el perfeccionisme.

El paradigma històric suposaria que la pròpia estructura física és un resultat de la vida organitzada en formes democràtiques. Això suposa un model de participació en el qual l'acció crea el seu resultat, sense pretensions de perfeccionisme ni utopies prèvies.

Això no vol dir que només el segon model s'ajusta a la tasca democràtica, però el primer suposa simplement un escenari per a l'actuació democràtica, en la qual aquesta actuació es produeix dins d'un marc prèviament establert. El segon model, en canvi, suposa una actuació democràtica que afecta la pròpia construcció de l'escenari. Entre les tasques dels actors s'hi inclou també la d'erigir el seu propi escenari. La primera representa un tipus de societat paternalista i dirigida per experts, en la qual uns quants saben per endavant el que és bo o dolent per a tots els altres; l'altra representa una activitat dialògica totalment democràtica. Es tracta d'elegir entre abraçar la vida en l'espai edificat o abraçar la construcció de l'espai dins del temps de la vida. La qüestió és quina forma és possible i quina d'elles és preferible.

⁵ M'atreviria a anomenar aquest paradigma *biològic*, si no fos perquè la paraula grega *bios* (que significa «vida» en sentit humà i biogràfic, no en sentit orgànic) ha estat utilitzada per a altres finalitats.

Quan els grecs del segle VI aC accentuaven la concepció de la ciutat com a forma de vida humana enfront d'una concepció merament física,⁶ això anava acompanyat de l'aparició de la idea política de la democràcia. En un principi la *polis* era el recinte elevat i emmurallat en què el rei, o *basileus*, exercia el poder. Quan aquest poder, i amb ell la denominació de *polis*, es desplaça del castell a l'àgora o plaça pública, adoptant un sentit nou i humà, quan la muralla desapareix per convertir-se en un diàleg obert, es transforma la vella *polis* en *akropolis*, és a dir en «*polis* de dalt».

Entre els romans, s'hi adverteix una evolució en sentit contrari. En el seu concepte de ciutat s'hi comença a subratllar l'aspecte humà, si és possible encara amb més força que en la denominació grega. Això malgrat que els romans són els primers grans planificadors urbans, que construeixen infraestructures segons les necessitats previstes inicialment per a la ciutat. Així, ens trobem l'aqüeducte de Segòvia, destinat a proveir d'aigua una població que mai, en època romana, va arribar a la magnitud que es calculava. Els romans ja tenien un aparell planificador, encara que les prognosis es trobaven en mans dels sacerdots o àugurs. La paraula *auspicis* (d'*avis spicio*, «observar les aus»), avui sinònim de previsió o prognosi, és així un dels termes més antics en la història de la planificació. Els auspicis es basaven en creences supersticioses lligades al moviment de les aus. Em pregunto si les nostres prognosis són menys supersticioses que les dels romans. El sacerdoci i la teologia han estat ara substituïts per la ciència econòmica i l'estadística institucionalitzada s'encarrega dels auguris o auspicis. Són un altre tipus d'ocells els que ara compten. Però ja els romans van deixar clar que la planificació física total és un instrument de poder. Els grecs no van arribar mai tan lluny.

Mentre que la paraula *civitas* era utilitzada de manera unívoca pels romans per designar la vida dels ciutadans, per a la ciutat com a estructura física s'utilitzava un altre terme: *urbs*,⁷ que també significa «muralla» i està emparentat amb *orbis*, al·ludint a la forma rodona. És curiós que la paraula *civitas*, que no té connotacions físiques, hagi originat quelcom tan petrificat com la *city* actual, la qual només ens fa pensar en les estructures físiques.

En la mesura que s'estableix aquest trasllat semàntic de caràcter metonímic en la idea de ciutat envers el seu aspecte físic, es percep a partir del Renaixement un interès crei-

⁶ Una cosa semblant passava amb l'*oikia*, que designava la comunitat familiar més que no pas la *casa* en la qual la vida familiar es desenvolupava.

⁷ Vegeu el que s'ha comentat anteriorment. Cfr. Richard Sennett [1990] (pàg. 10-11). En les *Etimologies* esmentades abans, sant Isidor de Sevilla escriu: «El nom d'*urbs* deriva d'*orbis*, perquè les antigues ciutats es construïen en cercle, o potser la denominació provingui de l'esteva (*urbum*) de l'arada que s'utilitzava per traçar l'emplaçament dels murs». Cal esmentar que *civitas*, igual que la paraula grega *polis*, es pot utilitzar també com a accepció secundària per designar la fàbrica de la ciutat. Per a nosaltres passa al revés: la ciutat són els ciutadans en accepció secundària.

xent per les solucions totals i per les utopies, és a dir, per les imatges d'una societat local totalment organitzada fins als mínims detalls.

Davant de l'aspecte totalment irregular i mancat de pla de les velles ciutats, en les quals la tasca de l'arquitecte consistia a construir cases individuals, on el conjunt donava expressió a moltes voluntats individuals diferents,⁸ tenim les modernes ciutats urbanitzades i els seus suburbis, en els quals districtes sencers han estat construïts a partir d'una mateixa idea. No m'estic referint en primer lloc a l'aspecte estètic, ja que també les expressions en pedra del poder, per exemple Sant Petersburg, poden donar mostres de bellesa. Les dues concepcions de la ciutat representen, tanmateix, dues visions diferents del que és la construcció de la ciutat, i la dificultat pràctica d'integrar la forma física d'ambdues dóna testimoni d'una incompatibilitat més profunda. En el nucli antic de Toledo, s'hi han integrat durant gairebé deu segles estils i formes d'edificar diferents, però avui és inconcebible la incorporació dins la muralla de les formes modernes de construir, que són relegades a la perifèria externa i allunyada de la ciutat.

Ètica i praxi de coneixement

Ens movem aquí tant entre dues formes d'ètica social com de praxi cognoscitiva. L'elecció es troba entre despotisme o democràcia i entre coneixement professional o experiència de vida. El despotisme encaixa millor amb el primer que amb la segona. La paradoxa més important de la Il·lustració i la modernitat rau, segons el meu parer, en l'obstinació de voler fer compatible un ideal científic que condueix al domini dels experts professionals amb un ideal comunitari que es vol desfer de tot el que signifiqui dictadura. El resultat és l'oligarquia, el parlamentarisme, si es vol, però no pròpiament la democràcia. La confusió entre parlamentarisme i democràcia procedeix del nostre costum d'entendre la ciutat com a pedres, no com a vida humana comunitària. El parlamentarisme no és exactament el mateix que la democràcia, sinó una estructura i una tècnica prèvies que no garanteix la democràcia, tot i que hi pot donar suport i la pot defensar, una vegada ja està arrelada. La democràcia és la forma de vida –vida en sentit històric, no biològic–, el parlamentarisme són només les regles codificades de joc. La tragèdia de la tecnologia es troba en el fet que, tot i que ha aconseguit crear les condicions materials per fer possible una forma de vida comuna democràtica, es converteix en el seu principal obstacle.

La planificació pública del parlamentarisme és, per tant, una barreja d'oligarquia professional i democràcia. Quan identifiquem el parlamentarisme amb la democràcia desem-

⁸ «The medieval builders were masons and carpenters, not philosophers» (Sennett [1990] s. 12). «The Church of Isidore's time became a congregation of builders» (s. 11).

mascarem la nostra tendència a atorgar primacia a les estructures enfront de les formes de vida.⁹ El nostre pànic davant de tota forma de democràcia directa, també en comunitats reduïdes, que considerem com una utopia impossible, i el nostre costum d'elegir, fins i tot dins de grups petits,¹⁰ representants que parlin en nom d'ells, posa de manifest la nostra desconfiança en la capacitat humana de desenvolupar una competència cívica i la nostra submissió al despotisme professional. És grotesc advertir que un grup de ciutadans elegits dediquin tota la seva vida activa a prendre decisions sobre la resta de ciutadans. Ni tan sols els tribunals, que exigeixen molt més coneixement en matèria específica, funcionen d'aquesta manera. Tot això semblarà propaganda (anti)política; tractaré de matisar-ho una mica.

Voldria al·ludir a tots els intents fins ara fallits d'establir formes d'influència ciutadana en la planificació municipal de Suècia des del 1970. Aquests intents eren testimoni suficient de la necessitat reconeguda d'aconseguir una construcció més democràtica de la societat. El fracàs d'aquests esforços mostren, tanmateix, que existeixen obstacles insuperables en el camí de la democratització de l'anomenat *procés de planificació*. El màxim que s'ha aconseguit és la discussió, per part d'un sector de l'opinió pública, dels projectes elaborats per experts, abans que siguin sotmesos a la decisió dels detentors de la política. Això suposa que el coneixement professional ha fet la feina abans o al marge del «diàleg» amb els usuaris i amb els ciutadans del carrer. Tot això es duu a terme no sense escaramusses retòriques entre experts i polítics, per vendre el projecte en el mercat de les resolucions. Primer és la ciència, després la democràcia; primer una descripció del que és bo, formulada pels enginyers socials, a continuació una simple opinió dels menys informats que, tanmateix, seran afectats pel projecte. Així funciona un procés paternalista de planificació:

Ciència → retòrica professional → «diàleg» → decisió

Escric «diàleg» entre cometes per distingir el diàleg conscient i autèntic d'una simple conversa entre planificadors i opinió pública del tipus esmentat. La paraula «diàleg» s'ha convertit en un tòpic útil en qualsevol context, també quan es tracta d'investigar sobre l'urbanisme. Actualment es parla molt d'«urbanisme dialogat». Qui no diu que cal arribar a un «diàleg», en qualsevol àmbit? Aquesta paraula plena de connotacions positives que s'utilitza, com molts altres substantius, d'una manera imprecisa, té més de conjur que d'intenció.

⁹ Ramírez, 1993a.

¹⁰ A Suècia aquest costum assoleix extrems inconcebibles per a una mentalitat meridional.

Diferents formes de coneixement i diferents formes de lògica: el diàleg com a acció

Una cosa és «dir» que volem establir un diàleg; una altra, tenir intenció de fer-ho, «voler dir». Una tercera és «fer-ho». Això exigeix *saber* certes coses, *creure* en la possibilitat d'altres coses i *voler* realitzar-les de fet. Cadascun d'aquests aspectes –saber, creure, voler– comporta una lògica particular. Un diàleg en sentit propi ha de reunir una sèrie de condicions que no són fàcils de complir. El filòsof alemany Jürgen Habermas ha inspirat una sèrie d'investigadors socials i de l'urbanisme amb la *Teoria de l'acció comunicativa*. Habermas parteix d'un model dialògic que exigeix simetria i abstenció de motivacions manipulatives entre els dialogants, i estipula una idea de quines són les premisses d'un diàleg autèntic. El seu model s'atura, tanmateix, quan el més important comença: la realització concreta d'un diàleg o d'un altre. En aquest cas cal aprofundir, més a fons que Habermas, en la naturalesa del diàleg com a activitat i en el seu «com» pràctic. Cal observar detalladament l'estructura discursiva dels diàlegs, és a dir, la manera en què el diàleg es constitueix com a tal, i les condicions o contextos en els quals sorgeix i es desenvolupa.

Una conversa entre una persona que sap i una altra que està menys informada trenca la simetria exigida per un autèntic diàleg, si no es prenen mesures extraordinàries. La confrontació entre l'expert i l'usuari es duu a terme sovint d'aquesta manera asimètrica. Els experts acostumen a constatar –de vegades obertament, de vegades en reunió tanca– que la comunicació amb persones que no saben tant com ells és una empresa sense sentit. Molts intents de participació ciutadana resulten en un sentiment més o menys patent de superioritat per part del professional. «La democràcia és difícil», hem sentit algunes vegades. Sembla que no s'arriba mai a un resultat acceptable. Aquesta situació és producte d'un total malentès del que és el diàleg i del que és dialogable.

El primer error consisteix a creure que el que es discuteixen són els coneixements instrumentals que l'expert ha adquirit mitjançant la seva formació professional. Naturalment que és impossible discutir elements purament tècnics amb persones sense coneixement tècnic. En la seva autosuficiència per dissenyar el projecte, els experts no veuen que el que estan manejant no són només factors tècnics, sinó que, amb ells, pretenen a més determinar el que és «bo». Tot projecte tècnic està farcit de valoracions, ja que tracta de realitzar una cosa concreta i no simplement de descriure fets donats. Es tracta, en part, però molt poc, del que *veritablement podem saber* i més del que és *raonable creure*. Però es tracta, sobretot, del que *volem i hem de fer*.

El coneixement empíric i les solucions tècniques de l'expert no distingeixen les activitats instrumentals i professionals de la finalitat que la solució pretén assolir per als usuaris. És cert que un expert també és un ésser humà, per tant, també és usuari, i pot entendre el

que «la gent vol» i de quina manera una cosa és bona o dolenta, és a dir, la seva finalitat humana. «Ja que jo puc saber el que és bo tant o més que qualsevol altre, n'hi ha prou amb la meva decisió, sense que calguin diàlegs inútils», pot pensar. La bona vida que la política de la ciutat pretén promoure no és, tanmateix, una cosa que cadascú pugui dilucidar pel seu compte. Els valors que afecten tota la societat només poden ser dilucidats si tothom pot participar en un discurs igualitari, no en una conversa entre set-ciències i necis.

L'error fonamental sobre l'essència del diàleg en una cultura que ha donat prioritat a les estructures i als resultats visibles enfront de l'activitat autocreadora de l'acció, rau en el fet de creure que la comunicació és una cosa que es «fa» o es duu a terme amb vista a un resultat previst. L'acció de comunicar s'instrumentalitzava així i es fa en si mateixa mancada d'interès, i l'única cosa important és el seu resultat. La planificació es converteix llavors en el que s'ha anomenat «planificació negociada». No és això el que explica la dependència de la nostra existència al calendari i als horaris prefixats? Totalment dominats per l'efectivitat, refusem perdre temps en una conversa que no arriba mai a un fi concret. No obstant això, potser algú ha descobert que també una comunicació sense finalitat prevista ens pot ensenyar molt. Si no fos així els psicoterapeutes es quedarien sense feina; però per alguna estranya raó succeeix que el que caracteritza aquesta professió és la plena ocupació. Els éssers humans no han tingut mai una necessitat més gran de parlar per parlar. Que la finalitat de la comunicació potser no sigui cap altra que la comunicació mateixa és una idea que potser ens sorprengui... fins que ens hi comencem a acostumar.

La nostra instrumentalitzada consciència ens ha fet cecs per a una distinció que Aristòtil establí entre una activitat que té la motivació en un objecte o efecte exterior a ella mateixa, un objecte que tracta de produir o d'assolir, i una acció que suposa la seva pròpia realització. Això vol dir que un *procés* no és el mateix que una *acció*, és a dir, hauríem de distingir lingüísticament entre *obrar* i *fer alguna cosa*. Edificar és un procés constructiu que només assoleix el seu fi, l'edifici construït, quan s'ha enllestit el procés de construcció. Habitar l'edifici, en canvi, no és ja un procés, sinó una acció. No fa falta habitar més o menys temps la casa per assolir aquest fi. S'habita des del mateix instant en què es comença a habitar i només mentre s'habita. Construir cases i habitar-les són, per tant, dues categories o maneres d'actuació diferents. Nosaltres utilitzem un mateix concepte quan en caldrien dos: un per a les activitats instrumentals i un altre per a les que en suposen l'autorealització.

Tanmateix, això no és fàcil d'entendre, ja que les accions autorealitzadores sovint es troben involucrades en –potser diríem millor «involucrant»– actuacions instrumentals, i s'originen així una sèrie de productes i resultats, a tall d'afegidura o biefecte. Si vull mostrar el meu afecte a la meua dona potser li regalaré un anell de diamants el dia del

seu aniversari. No pertany aquesta acció afectiva al tipus d'accions autèntiques o auto-realitzadores a les quals m'he referit? Cert. I no és el regal, l'anell de diamants, un resultat material de la meva actuació? És veritat, però l'anell no és el motiu o fi de l'acció. Tot fi instrumental o tècnic no és més que un mitjà, més o menys adequat, per satisfer una finalitat d'un altre ordre, d'un ordre humà. El bé tècnic és relatiu, el bé humà és absolut i autosuficient. Una acció amb valor intrínsec abraça sovint molts processos o activitats instrumentals. Observeu que el regal a la meua dona, en l'exemple esmentat, no és un resultat del meu afecte. Jo no aprecio algú per fer-li un regal, sinó que li faig un regal per expressar-li el meu afecte. El regal seria més aviat un mitjà que un fi. L'actuació instrumental que ha resultat en el lliurament del regal –anar a la botiga, pagar-lo, transportar-lo, etc.– és una cosa que obté el seu sentit, que dóna el sentit de «regal» i de «felicita-ció», mitjançant una acció superior a aquesta tasca. És l'acció d'apreciar a algú el que dóna sentit a la meua actuació d'adquirir i lliurar un regal.

Es construeixen cases per habitar-les. De vegades es lloquen, de vegades es compren. En algunes ocasions és un mateix qui es construeix el propi habitatge. Però és l'hàbitat el que veritablement importa i el que atorga sentit al procés de construir.¹¹ Ser expert en la construcció de cases no és el mateix que saber com es vol i es necessita viure. Un expert en construcció no és un expert en el fet d'habitar. Per això, encara que la ciutat sigui el resultat d'un procés de construcció, és la vida humana el que li dóna sentit i el que fa que els humans duguin a terme una sèrie de processos instrumentals en el seu servei.

L'arrogància dels experts no rau tant en el fet que no perceben que el coneixement professional és simplement instrumental, sinó en l'evidència que creuen que tenen més vocació que altres ciutadans a fer el que fan, perquè ells saben què és veritable i què és fals. Però la projecció d'una cosa no és ni certa ni falsa. Projectar i planejar no és fer una descripció científica, sinó raonar sobre el que ha de ser o no ha de ser amb relació al que considerem raonable o no raonable. El coneixement del sentit no és res que s'aprenui simplement en una institució politècnica ni en cap altre centre d'ensenyament. El coneixement del sentit no es basa tampoc en observacions empíriques o en experiments científics, sinó que es fonamenta en l'experiència de la vida humana. La seva expressió sorgeix i es desenvolupa només en un discurs que és essencialment diferent del discurs científic. Tot coneixement transmès per mitjà de l'ensenyament està subordinat al sentit de la vida, no al revés. Per això, tot procés de planificació hauria de basar-se des del principi en un diàleg en què el sentit va cercant formes d'expressió que

¹¹ La mediatització del llenguatge dels diners ha aconseguit, no obstant això, instrumentalitzar-ho tot. Un constructor dirà que edifica cases no perquè pròpiament li importi la necessitat humana d'habitar-les, sinó perquè això li proporciona guanys. Els diners ho converteixen tot en mercaderia. El que ven droga no té com a fi la creació de la drogoaddicció, sinó el benefici que aquesta activitat li comporta.

orientin els experts sobre el terreny en el qual han d'obrir camí amb les eines del seu coneixement professional.

La ciutat: lloc del sentit o espai sense sentit

Un procés de planificació dut a terme democràticament ha de seguir un ordre d'etapes diferent del que s'acaba d'esmentar. Aquest és l'esquema que cal que segueixi:

Diàleg → Saber professional (ciència) → Diàleg → Decisió → Diàleg

El diàleg ciutadà no és aquí un procés instrumental, sinó l'activitat fonamental que coordina tot el que la ciutat –considerada com la comunitat d'éssers humans– fa, incloent-hi, és clar, el disseny i el desenvolupament de la seva imatge física. Un diàleg autèntic crea, lentament però fermament, la competència cívica que és a la base de la forma humana de la ciutat. Es tracta d'un diàleg cívic que enllaça les generacions i que és ple d'història i de tradició; un diàleg, en resum, que crea llocs en comptes de simples espais.

En la nostra confusió moderna entre «espai» i «lloc», trobo un altre dels punts cecs de la nostra cultura. Lloc i espai no són pròpiament termes sinònims, com a vegades es creu. L'espai és una dimensió buida, una dimensió física concebuda geomètricament. El lloc –que els grecs anomenaven *topos*– no té dimensions fixes. Un lloc apareix onsevulga que alguna cosa important passa, onsevulga que el sentit humà aconsegueixi imposar-se i articular-se. La *tòpica* era, en la jurisprudència tradicional o en la retòrica clàssica, l'arsenal creador del qual obtenim els elements que atorguen sentit concret al discurs.

Un lloc és, en la ciutat, un enclavament amb sentit, amb un sentit que el lloc assimila dins d'una tradició històrica. «D'aquí va sortir Colom per descobrir Amèrica», «En aquesta casa hi va néixer el meu pare», «En aquest cafè s'hi reunien els escriptors i els artistes», «Aquí és on va passar tal cosa». Parlem així de llocs d'esbarjo, de llocs del crim, etc. Mentre que la tradició del lloc segueixi viva i pugui evocar-se, el lloc continua sent un lloc. Un edifici que va tenir un ús i que ara es destina a una altra cosa, continua comunicant un sentiment d'historicitat i de canvi de sentit, que el fa, sens dubte, més agradable que un edifici acabat de crear, històricament asèptic. El fet de respirar la història és important per a cada lloc i per al diàleg de la ciutat. Amb la destrucció d'un nucli antic o d'un barri popular es transforma aquest lloc en simple espai. Això treu la vida a les ciutats. Però, igual que a la tragèdia d'Èdip, no són les intencions dels urbanistes les que fallen, sinó simplement el resultat. Tots en som culpables però ningú n'és responsable.

El sociòleg xilè resident a Suècia, Mauricio Rojas, ha descrit la ciutat sueca moderna de la manera següent:

Les ciutats no sembla que tinguin vida pròpia ni altres funcions que les funcions pràctiques. La gent va a la ciutat a comprar, a treballar o a resoldre altres assumptes, però després l'abandona totalment. La vida de carrer, els éssers humans que es troben al carrer sense cap altre fi que aquest, trobar-se al carrer, l'atracció de la plaça, la multitud que es mou capritxosament, els rituals sofisticats de l'oci, la vida del cafè, res d'això existeix o existeix només en paròdies difícilment recognoscibles. Els llocs de trobada són comptats i els espais públics en si sembla que es vulguin evitar al màxim. Els suecs es mouen de pressa, amb passos decidits i atlètics, cap a una meta que sempre es troba en un altre lloc, lluny dels espais públics urbans.¹²

La ciutat funcionalista ha estat dissenyada per experts a partir d'un model d'anàlisi de fins i mitjans que pot ser útil per a solucions tècniques, és a dir, per als artefactes materials la construcció dels quals suposa una lògica deductiva i una aplicació pràctica d'una teoria, d'un saber, però no per a una vida humana imprevisible i creadora.

La ciutat humana no es pot planificar a partir de formulacions concretes de fins. La formulació de fins i les utopies tenen el seu lloc només en el que és lògicament previsible. La lògica de la inseguretat i de la voluntarietat porta un nom que per a nosaltres s'ha fet digne de menyspreu: *retòrica*. La retòrica s'ha convertit al nostre parer en una forma de manipulació. Però on veritablement es produeix la manipulació és sobretot en la divulgació retòrica dels projectes dels experts. Un bon diàleg s'eleva, en canvi, sobre la lògica oberta i plena de sentit de la retòrica, una lògica no formal que sap unir la raó amb el sentiment. Aquesta lògica humanitzada fructifica en un diàleg que no té fins absoluts i definits, però que en canvi és plena de sentit.

Els experts, amb els seus projectes, diuen que volen satisfer les necessitats dels éssers humans, els seus desitjos i exigències. I per poder-los conèixer fan enquestes i fan preguntes concretes, i després classifiquen i quantifiquen les respostes obtingudes. D'aquesta manera s'obté una imatge fantasmal, semblant a la que la policia fa del rostre d'un criminal a partir de les descripcions dels testimonis visuals. És una imatge que no correspon a cap persona determinada, sinó a un ésser humà mitjà. És per a aquest tipus mitjà per a qui s'urbanitza i construeix en la societat moderna, cosa que resulta, sens dubte, infinitament més senzill que enfrontar-se a una multitud concreta de ciutadans que parlen i opinen. En realitat no és possible, com creuen els investigadors del benestar social, inventariar les necessitats i exigències humanes d'una manera definitiva i en termes clars. Necessitats, exigències, desitjos i sentit són coses que no es poden dir i anomenar directament, sinó només mostrar i precisar successivament en un diàleg humà desenvolupat en igualtat de condicions.

¹² «Landet som döjler sig» (el país que s'oculta), *Moderna Tider*, 1: 23, 1993.

La planificació i l'urbanisme s'acostumen a entendre com una activitat pràctica, però els únics que practiquen les construccions de què parlen els planificadors i urbanistes són els obrers de la construcció, els quals només fan el que els han dit que facin, i perden així la significació que tenien, tot i el seu anonimat, els artesans de les esglésies medievals. Els planificadors i urbanistes no fan res més que parlar amb paraules i amb projectes, fer càlculs i plànols o models dibuixats. És curiós que els planificadors gairebé no reflexionin sobre el llenguatge i sobre l'expressió, malgrat que la seva activitat consisteix exhaustivament a manejar diferents formes de llenguatge i d'expressió. Creuen que utilitzen el llenguatge per descriure alguna cosa, però no adverteixen que el llenguatge construeix justament el món que habitarem. Això ho sap bé el diàleg autèntic. Una cosa és la corporeïtat pura i inevitable, una altra el sentit que creem quan manegem aquesta corporeïtat.¹³ És en el procés dialògic creador de sentit en el qual les actuacions instrumentals, transformadores de la realitat física, troben el seu context.

El fracàs dels nostres intents de donar participació als ciutadans depèn de la impaciència que envolta un procés comunicatiu que és entès com a instrument i exigeix sempre un resultat unívoc. En una societat d'experts en què cadascú cultiva la seva especialitat i en la qual el diàleg sobre els nostres assumptes comuns s'ha fet estrany i s'ha posat en mans d'experts del sentit, anomenats «polítics», en una societat en la qual la influència de molts ciutadans sobre l'evolució de la seva ciutat es redueix a votar cada quatre anys per una llista de poderosos anònims composta per l'aparell d'un partit, en una societat com aquesta es fa difícil la realització d'una participació ciutadana. La participació ciutadana exigeix paciència, exigeix la creació lenta de nous llaços d'activitat social entre els éssers desarrelats, procedents de tot arreu, que el mercat de treball ha concentrat en les ciutats dormitori i que amb prou feines veuen els seus veïns els caps de setmana. La participació ciutadana exigeix una inversió sincerament sentida en tot allò que pugui enfortir el contacte i el diàleg sobre les condicions de la vida humana.

Potser ja sigui massa tard. Potser tot això sigui impossible en una societat de ràpids mitjans de comunicació, l'automobilisme i la televisió, per no parlar de la informàtica, que ens fa tenir més contacte amb els companys de feina i amb altres éssers humans distants en l'espai que amb els veïns. Abans que la lògica de la tecnologia ens converteixi en prolongacions de tots els nostres artefactes i instal·lacions, hem de restaurar el diàleg i la competència cívica. És possible que sigui massa tard, però no ens queda cap altre remei.

¹³ Ramírez, 1995b.

Bibliografia

- ARISTÒTIL. *Ètica a Nicòmac* (diverses edicions).
- ARISTÒTIL. *La Política* (diverses edicions).
- ARISTÒTIL. *Retòrica* (diverses edicions).
- COLLINGWOOD, R. G. [1939] *Autobiografia*. Fondo de Cultura Económica. Mèxic, 1953.
- COLLINGWOOD, R. G. [1938] *Los principios del Arte*. Fondo de Cultura Económica. Mèxic, 1960.
- ISIDOR DE SEVILLA (c. 625). *Etimologies*. Edició bilingüe de José Oroz & Manuel A. Marcos, Biblioteca de Autores Cristianos. Madrid, 1993-1994.
- JOHNSON, Mark [1987]. *El cuerpo en la mente - Fundamentos corporales del significado, la imaginación y la razón*. Editorial Debate. Madrid, 1991.
- MCCLOSKEY, Donald N [1985]. *La retórica de la Economía*. Alianza Editorial. Madrid, 1990.
- MCCLOSKEY, Donald N. *If you're so smart - The narrative of economic expertise*. The University of Chicago Press. Chicago & London, 1990.
- MACINTYRE, Alasdair. «Utilitarianism and the presuppositions of Cost-Benefit Analysis: An essay of the relevance of moral philosophy to the theory of bureaucracy». A: WACHS, Martin (ed.). *Ethics in planning*. Rutgers. The State University of New Jersey, 1985.
- ONG, Walter J. *Orality and literacy. The technologizing of the word*. Methuen & Co. Ltd. USA, 1982.
- QUINTILIANO [c. 95]. *Institution oratoire*. Ed. bilingüe llatinofrancesa, Classiques Garnier, París, 1954 i a Les Belles Lettres, París, 1975. (És vergonyós que no hi hagi cap edició espanyola).
- RAMÍREZ, José Luis. «Individuo y sociedad en la Suecia actual». A: *Ética día tras día, Homenaje al profesor Aranguren*. Trotta, Madrid, 1991.
- RAMÍREZ, José Luis. «El significado del silencio y el silencio del significado». A: CASTILLA DEL PINO, Carlos (comp.). *El Silencio*. Alianza Editorial. Madrid, 1992.
- RAMÍREZ, José Luis. «La retórica como lógica de la evaluación». *Bordón*, 43/4. Sociedad Española de Pedagogía, Madrid, 1992.
- RAMÍREZ, José Luis [1993]. *La ironía de la existencia como existencia de la ironía*. NORDPLAN, Estocolm, 1995.
- RAMÍREZ, José Luis. *Strukturer och livsformer - Om design i ett humanvetenskapligt perspektiv* («Estructuras y formas de vida - Acerca del diseño en una perspectiva de ciencia humana»), NORDPLAN, Estocolm, 1993a.
- RAMÍREZ, José Luis. *Om meningens nedkomst - En studie i antropologisk tropologi* («El advenimiento del sentido - Un estudio de tropología antropológica»). NORDPLAN, Estocolm, 1995.
- SENNETT, Richard. *The conscience of the eye - The design and social life of cities*. Alfred A. Knopf. New York (Trad. espanyola: «La conciencia del ojo»), 1990.
- VIEHWEG, Theodor [1963]. *Tópica y jurisprudencia*. Taurus Ediciones. Madrid, 1964.

8. La ciutat compartida¹

María-Ángeles Durán. Catedràtica de sociologia. Professora del Centre Superior d'Investigacions Científiques (CSIC)

Sobre experiències compartides i absències

Estem acostumats a acceptar que la manera com coneixem les coses afecta la manera com vivim. Però no és tan freqüent l'invers, o sigui, que la manera com vivim afecti la manera com coneixem. La producció d'un text és un procés de coneixement en el qual caben diferents dosis de repetició i d'innovació. Molts articles i llibres, i alguns, d'entre aquests, meritoris, no són altra cosa que recopilacions ordenades d'altres textos, de coses ja dites. Fins i tot alguns autors tenen l'habilitat de saber escoltar el que uns altres han dit, o de forçar diàlegs entre textos aliens sense necessitat de modificar-los, fent brollar davant el lector allò que sense aquest contrast hauria passat desapercebut.

No obstant això, hi ha alguns projectes rars intel·lectuals que s'obstinen a fer les coses al revés de la manera comuna, i situen l'experiència d'allò que han viscut, en el punt d'arrencada, al començament del procés. En aquests casos, el problema de la relació entre el subjecte cognoscent i l'objecte del coneixement es planteja amb tota duresa. Pot fer-se explícit, conscient, o quedar soterrat, però els efectes són decisius sobre la manera com s'arriba a conèixer: arrossega i tira les categories, els focus de llum, els interessos que sostenen les indagacions.

La major part del que s'ha escrit sobre les ciutats s'ha fet prescindint de l'anàlisi del subjecte que produïa el coneixement, i s'ha donat per descomptat que aquest era un subjecte cognoscent universal, transparent i pur. D'alguna manera, aquest subjecte s'espavilava per encarnar una saviesa o una capacitat de conèixer incontaminada dels seus trets personals. Per això, la pujada a la palestra del coneixement dels col·lectius que històricament han estat exclosos de l'accés a la producció sistemàtica de coneixement no pot quedar limitada a l'augment de les matriculacions universitàries o a una simple ocupació dels llocs docents. Afecta també la crítica del subjecte cognoscent anterior, que perd la seva cobertura de representant universal en la producció del coneixement i es fa molt visible en els perfils personals i socials.

¹ Traducció al castellà, amb permís de l'autora i de l'empresa editora, de l'original "La ciutat compartida", en *Urbanisme i Gènere: una visió necessària per a tothom*, pp. 69-83. Diputació de Barcelona, 2006. [ISBN: 978-84-9803-140-0].

En els segles XIX i XX hi ha hagut importantíssimes produccions intel·lectuals dimanades de la consciència que una sola classe social no pot parlar en representació de totes. En aquest nou segle els toca a les dones un accés generalitzat a la consciència col·lectiva, a la possibilitat de repensar o recrear la cultura des de la seva pròpia experiència històrica i present, que ha estat i continua sent encara molt diferent de la dels homes. La mateixa experiència personal es viu de manera diferent en ocasions diferents o per persones diferents. Pot, fins i tot, viure's «com si no es visqués», perquè d'aquesta manera produeix menys impacte negatiu a qui la sofreix o als qui la contemplen. O perquè es manca de les eines intel·lectuals i morals imprescindibles per interpretar-la i jutjar-la. Molts homes es posen nerviosos quan en una conversa general apareixen temes «de dones». No els assumeixen com a seus, fins a tal punt que comencen a moure's inquiets al seient, gargamellegen o abandonen el lloc per buscar socors en un altre lloc, a resguard de contaminacions. En canvi, el contrari és pauta comuna: igual que la gramàtica, que sempre converteix en masculins els plurals compartits.

Les estratègies personals de vida i les estratègies intel·lectuals dels grups socials davant aquest fet són diverses: o mimetitzar-se i fer com si no hi fos, o plantar cara a les diferents memòries històriques i al fet diferencial dels cossos i les biografies. Moltes dones pensen que no tenen més remei, per entrar en l'anomenada vida pública –o sigui, en la *civitas*–, que renunciar a allò que les fa diferents dels homes. Dissimular-ho, com la Concepción Arenal, o reduir-ho al mínim. Gairebé demanen disculpes per no ser tan baronívoles com els mateixos homes. Creuen, o diuen, que poden fer o valer «tant» com els homes. Però el problema de la diferència intel·lectual no radica en la «quantitat» –que també importa–, sinó en la «qualitat», en si val la pena convertir-se en rèplica, en analogia, fer només el mateix que uns altres feien.

El reconeixement de la circumstància, de l'experiència diferent, tampoc no resol per si mateix el problema de la identitat: perquè s'és diferent només en alguna cosa, i només en alguns moments. La definició ontològica dels subjectes requereix establir el nucli del que és bàsic i separar-lo del que és accessori. Però la delimitació d'aquestes fronteres és una construcció social. Això ho saben molt bé les dones, que han viscut en la seva pròpia carn l'horror de l'apropiació de la seva identitat col·lectiva pel simple tret del cos que les capacita per ser mares; com inconscientment va fer Linneo, quan va assimilar l'espècie humana als trets femenins dels mamífers i va associar en canvi el tret de *sapiens* als *homo*. No obstant això, no totes les dones són mares, ni aspiren a ser-ho. Des que l'embaràs s'ha convertit en un acte de llibertat, el nombre de dones embarassades ha caigut dràsticament. Es deu, almenys en part, al fet que abans es vivia com una imposició, com una conseqüència no desitjada d'altres conductes i obligacions. Avui, el nombre d'anys de vida s'allarga i el nombre de fills s'escurça, per la qual cosa la maternitat ha perdut la capacitat que abans tenia de configurar la vida a través de les dones.

Una bona organització de la convivència ha de permetre la participació dels trets comuns, però també ha de salvaguardar la protecció del que és diferent, de l'específic. El reconeixement de la circumstància o experiència diferent no fa més que obrir el camí al problema de la identitat: diferents de què, de qui? El que preval és la igualtat, els aspectes comuns, les experiències compartides.

Les diferències ressalten sobre el fons; però el fons està fet també d'agregacions, i és l'existència d'aquest plànol últim el que permet entrar i sortir del prosceni, el que fa factible la continuïtat, la cohesió i el canvi. Tan enganyós és no reconèixer la diferència com no adonar-se del valor dels aspectes comuns, del que permet a cadascú reconèixer-se en l'altre i ésser des d'un mateix un «altre» anticipat o retingut en la memòria.

Tensions entre fenomenologia i empirisme

En urbanisme i en arquitectura es poden adoptar perspectives intel·lectuals molt diferents, i el que hi ha només és una part molt petita del que podria haver-hi hagut. L'alçada de l'ull de l'observador marca el punt de fuga, el centre de la visió: però ni el llenguatge ni l'ull són capaços de superposar fàcilment perspectives contràries, perquè la imatge es deforma i els paisatges esdevenen, com les figures d'Escher, trencaclosques impossibles. D'aquí vénen el risc i la temptació d'adoptar perspectives canòniques com si fossin vàlides per a tots. En el millor dels casos, aquesta perspectiva és la que correspon a la mitjana aritmètica o ponderada de les alçades reals: la del nen, la del vell, la de l'home, la de la dona, la de l'alt i la del baix. Però ni tan sols amb la millor voluntat resol la mitjana la disparitat dels aspectes concrets, la varietat que envolta l'artifici intermedi. Des de quina perspectiva s'ha, o hem construït la ciutat, la casa, la fàbrica i el parc?

En algunes comunitats científiques, la referència al subjecte del coneixement aixeca anatemes metodològics. Alguns pensadors estan convençuts que només és científic el coneixement dels aspectes externs i experimentables, i la preocupació per la lògica interna de les seves troballes els duu a vorejar la influència del context del descobriment: s'obliden que només tiren endavant els plans de recerca i els laboratoris que compten amb adscripcions de recursos, amb mitjans d'expressió, amb suports i garanties. No només pensen que la seva ciència és ciència, sinó que tendeixen a convertir-la en única, i no els inquieta l'absència d'altres ciències i coneixements que no s'han pogut desenvolupar.

En les ciències socials també es planteja la tensió entre el tipus de coneixement des de dins i des de fora, però és més un assumpte de matisos que de veritable definició disciplinària. No hi ha camps on els partidaris de la comprensió no hagin deixat petjada. Encara que les pretensions de formalització s'aproximin en els límits epistemològics de la sociologia, l'economia o la lingüística, a les quals dominen en física o astronomia, el

component humanista es resisteix vigorosament a desaparèixer, a ser engolit per la ferocitat devoradora de les equacions i els nombres.

L'arquitectura i l'urbanisme estan travessats per la mateixa contradicció metodològica que les ciències humanes i socials. D'una banda, la pretensió científica i tècnica domina els durs processos d'aprenentatge, l'entrenament per resoldre amb èxit les dificultats de la construcció o el disseny dels espais. Però l'ordenació o jerarquia d'aquests espais solament es pot fer, com deia Heidegger, si es coneix la manera com es viurà a dins. L'arquitecte no pot limitar-se als materials i a les formes. Quan projecta, subordina la seva obra a un sentit, fins i tot quan no n'és conscient.

En totes les construccions hi ha un sentit implícit, una idea generatriu a la qual ha de servir l'espai. Però de vegades impera el desconcert, i no se sap per a què o a qui s'ha de servir, quin és l'ordre moral subjacent en el disseny. La consciència de la idea i de la jerarquia dista molt de ser freqüent. No només forma part de les creences i de les idees del projectista, sinó de les idees i creences del seu grup més pròxim i de la seva època. Ortega va assenyalar com n'és de difícil la pèrdua de terra que provoca el simple dubte sobre les mateixes creences.

La indagació sobre les «idees» que han estat darrere de l'aparició de tipus nous de ciutats és necessària, imprescindible. Però tant o més que les idees, que són explícites o almenys relativament conscients, governen la creació i el manteniment de les ciutats les creences, que són els pensaments elementals, primaris, tan assentats que ni hi repararem, ni es fan conscients o explícits. Sota la rúbrica «qui és» s'agrupen molts «qui», amb històries i voluntats distintes. El que alguns viuen com a idees, d'altres ho viuen com a creences. El trànsit de la creença a la idea té una força de revelació, explosiva. És un incendi en la paraula. Un tret característic del trànsit del segle xx al XXI és l'accentuada consciència de la fragmentació dels subjectes. Els grans noms –la pàtria, la humanitat, la raó, la història, etc.– han perdut molt predicament i el subjecte del coneixement –qui ho fa, rep i expandeix– és generalment identificat com un subjecte d'amalgames, ple de trencaments i interseccions, que no reflecteix completament els desitjos i les aspiracions de cap grup humà concret: és el que Derrida anomenava «un treball coral». Amb tot, és més fàcil rastrejar la petjada –jurídica, artística, organitzativa, arquitectònica– de les presències que de les absències. Els subjectes presents, encara que fragmentaris i incomplets, són accessibles. Però: com podem detectar les no-presències, les negacions, els oblitats planificats i no casuals? Quin exercici de reflexió ens durà fins a això? Per quins camins s'assoleix l'equilibri de raó i sentiment, de lògica, tècnica i desig?

És bastant fàcil acumular pàgines sobre la ciutat o la casa a partir del que d'altres, molt més il·lustres, ja han vist i mesurat, acumulant-ho al conjunt de coneixements admesos. Però en aquest coneixement acumulat han tingut fins ara poca cabuda les dones o els

«altres» que també s'aparten del cànon. Es pot, realment, confiar que la representació intel·lectual d'«els altres» hagi estat fidedigna en èpoques anteriors? Cada vegada sembla més evident la parcialitat del que ens ha arribat com si fos el «tot». Per això es valora més l'experiència personal, l'aproximació fenomenològica davant dels mesuraments externs. El problema rau en el fet que les dues tradicions principals de la ciència social, positivista i fenomenològica, parlen llenguatges difícilment compatibles. Els mesuraments són necessaris, i és apreciable la contribució de les fonts estadístiques: però per si mateixos no són gran cosa, si no van acompanyats d'una reflexió detinguda sobre el significat de les xifres. D'aquesta manera, la disjuntiva entre aprofundir en les experiències personals o oblidar-les, entre deixar fluir l'experiència del subjecte que escriu o silenciar-la, es presenta en cada epígraf del text de la mateixa manera que es planteja ara.

Contra el que alguns creuen i fins i tot desitjarien, la capacitat de reflexió de les dones no es limita –si és que no els neguen la possibilitat d'intentar-ho– a aquest entorn cenyit a si mateixes que és la vida domèstica, el mateix cos o la casa. Quan comencen a pensar i a dir el que pensen, i a pretendre ser escoltades, cap àmbit de la vida humana els és aliè; ni l'*urbs* o la *civitas*, ni les representacions del poder, ni el nom de Déu. Una vegada perduda la por i el confinament, tot ha de ser reviscut des de la llibertat d'expressar-ho.

No obstant això, seria demanar massa que en el transcurs breu d'un parell de generacions, les novingudes creessin un monument d'idees similar al que l'acumulació de segles ha creat durant la seva absència. Manca de llenguatge, depuració de conceptes; temps, en definitiva, per transferir l'experiència de la vida a les idees. Però no es pot oblidar que aquesta experiència ha estat diferent i ho continua sent, i que encara segueixen sense veu pública la majoria de les dones del món. Per si no fossin poques les dificultats d'emergir, i de crear consciència i llenguatge, i si es fes escoltar, a això s'afegeix el fràgil estatut intel·lectual de l'experiència innovadora. Com es poden marcar els límits entre l'experiència personal i l'anècdota? Com es pot elevar l'experiència coneguda, encara tan escassament explícita i sistematitzada, al nivell de categoria?

Hi ha molt poques publicacions sobre la ciutat i l'arquitectura fetes des de la perspectiva de les dones, i en això estem tots d'acord. Però gairebé ningú no repara que les publicacions que *sí que hi ha*, a les quals acudim per formar-nos o entendre'ns i per adoptar decisions, han estat escrites *des de la perspectiva dels homes*, fins i tot la majoria de les que defineixen les relacions entre la ciutat i les dones. Per equilibrar perspectives, no n'hi ha prou que les dones –i altres grups socials tradicionalment exclosos– raonin i transfereixin les seves experiències sobre *elles mateixes*, sinó que han de fer-ho sobre *els altres* i sobre *el conjunt*.

En aquest sentit, qualsevol aportació des de les perspectives innovadores és al mateix temps un avenç i una aspiració frustrada; perquè, en comparació del complex edifici de

les idees ja tractades, dels milions d'experiències «altres» que han filtrat i els van donar la base experiencial per transformar-se conceptualment, els esforços per filtrar i conceptualitzar les experiències noves són molt modestos, molt insuficients. Intel·lectualment, l'aposta comporta inevitablement la fractura emocional de saber que un forma part d'una cultura construïda sobre experiències alienes i de no tenir, al mateix temps, elements suficients per construir la pròpia, i fondre-la.

Arquitectura i postmodernitat

Molts dels termes dels filòsofs es traspassen al vocabulari de l'arquitectura. En la mesura que l'obra construïda s'ha d'interpretar, descriure o criticar, cal traduir el llenguatge arquitectònic a paraules, i aquestes es regeixen pels estils literaris del moment. Són les obres més celebrades o polèmiques les que creen vocabulari i el difonen: però això no significa que les obres desapercibudes manquin de connexió amb corrents ideològics. Simplement, el seu contingut ideològic és implícit i requereix més esforç d'anàlisi aflorar-lo. Recordant un adagi comú, podríem dir que *la falta de política, o de paraules, és una manera específica de llenguatge i de política*.

L'influent crític d'arquitectura Charles Jencks, editor d'*Architecture today*, ha ressaltat el caràcter pluralista i tecnològic del món actual. La pervivència i la coincidència d'estils arquitectònics diferents dificulten la tasca d'identificació i classificació de tendències, però Jencks accepta el desafiament de donar nom, singularitzar i datar els corrents principals, establint la seva connexió amb els moviments ideològics. Distingeix en el segle xx les èpoques del modernisme –dels anys vint als anys seixanta–, el tardomodernisme i el postmodernisme.

El tardomodernisme va portar el *revival* dels anys vint, la *stick-tech* i la retòrica de les corporacions. Els seus espais han estat, sobretot, expressions d'agnosticisme. Al costat d'aquestes innovacions es va mantenir el que Jencks denomina «el blanc i ideal pavelló de la vida privada». Amb el postmodernisme es produeix la fugida de l'historicisme cap a l'eclecticisme radical, l'ornamentació distorsionada per assolir la recreació del sentit comunitari a través de signes vernaculars. Metàfora i metafísica es confonen en l'espai postmodern, que intenta dotar les ciutats acabades d'aixecar de la memòria edificada que els manca. Els signes vernacles són gestos breus, *ad hoc*, superposats a signes d'altres memòries que busquen l'efecte de l'elisió i la sorpresa.

A partir del 1980, l'arquitectura d'avantguarda se submergeix en un nou expressionisme, monumental i d'alt impacte sobre el paisatge urbà, que utilitza un vocabulari abstracte. Són projectes extraordinàriament costosos que requereixen grans dispendis econòmics i només estan a l'abast de les corporacions. Sobre ells es lliuren batalles

comercials i d'imatge, que constitueixen el camp d'assaig i demostració de les altes tecnologies. Per Jenks, un edifici com el Banc de Hong Kong, de Norman Foster, que en el seu moment va ser el més car del món, és una aposta per representar la força, la solidesa, l'estabilitat i la imatge de la companyia bancària en els pròxims cinquanta anys. La distribució espacial interna d'aquest edifici es va inspirar en la catedral de Wells, a Anglaterra, i guarda alguna similitud amb la proporció interior de les seves naus. Havia de ser vermella, el color de la Xina, però finalment es va triar el gris, com si es tractés d'un vaixell almirall o un vaixell de guerra. L'alçària d'aquesta torre ara impedeix veure el palau del governador, amb un contingut simbòlic implícit; però amb això només fa explicitar els nous poders fàctics, que són realment els nous governadors de la ciutat.

Els arquitectes i constructors de la fi de segle s'enfronten a dos reptes diferents: d'una banda, donar expressió material a les seves idees; de l'altra, satisfer les necessitats d'habitatge i allotjament dels ciutadans. A això s'uneixen altres necessitats menys materials que l'aixopluc, però no menys exigents, com les de memòria històrica i arrelament en el lloc.

Mentre les corporacions mouen recursos milionaris, els programes públics o privats d'allotjament pateixen greus problemes pressupostaris que fan més difícil l'assaig de tècniques noves o l'expressió d'ambicions retòriques legítimes. La ironia o el joc còmplice van bé en l'àmbit privat, però encaixen malament amb la necessitat d'eficiència en l'assignació dels recursos públics per a la satisfacció de necessitats materials peremptòries.

Dos arquitectes molt espectaculars amb obra a Espanya, com Calatrava i Gehry, són coneguts pels seus bellíssims edificis-objecte o ponts-escultura, que han transformat l'escenografia de les ciutats. Cap dels dos no s'ocupa preferentment de resoldre problemes socials: són creadors de formes, de representacions, i cedeixen a altres les funcions ètiques i socials de l'arquitectura.

Frank Gehry ha dissenyat edificis antropomòrfics, amb cap i braços, a més de cos. A propòsit de l'escultura de xarxa metàl·lica farcida de pedres i forma de peix, de gran grandària, que dóna identitat a un restaurant dissenyat per ell al Japó, va dir Taubeneck el 1994: «va ser molt evident la seva manipulació dels materials històrics, i volent fugir de l'historicisme recent va retrocedir tres-cents milions d'anys cap a la història no humana, fins al temps de les formes primigènies». El xoc del més nou el produeix amb riques formes arcaïques.

La mateixa tirada cap a les estructures orgàniques, paleontològiques, és evident a Calatrava, que reconeix aquest deute d'una manera explícita. Per Taubeneck, la postmodernitat és un moviment intel·lectualment feble, poca cosa per succeir a la gran energia del modernisme. El moviment modernista va néixer de la interacció entre moltes formes de coneixement diferents, i va fondre en un clima comú les aportacions literàries, filosò-

fiques, arquitectòniques, musicals, psicològiques i pictòriques. Noms com Brecht, Gropius, Le Corbusier, Mies van der Rohe, Frank Lloyd Wright, Picasso, Stravinsky, Adorno, Freud i Wittgenstein comparteixen més fonaments ideològics dels que deriven de la seva mera coexistència històrica. En canvi, el present és tan plural i fragmentari que sembla que hi ha poc en comú entre els diversos autors, fins i tot entre les obres d'un mateix autor. L'abundància de cites, marcs i metàfores arquitectòniques produeix una teatralitat al·lucinadora, allò que a propòsit de les obres de R. Venturi i J. Sterling a Stuttgart, Jenks ha qualificat de *ghost buildings* o edificis fantasma.

Els crítics de la postmodernitat acusen els seus intèrprets –Eisenman, Gehry, Tschumi, Hadid– de subvertir la tipologia clàssica de l'arquitectura, com ara finestres, portes, rectangles, columnes i columnates, contrastant de vegades un primer llenguatge fracturat amb un llenguatge convencional. Aquesta interpretació, que molts comparteixen, és excessivament pessimista. No només falta la perspectiva temporal que depurarà les similituds, sinó que estima molt a la baixa el valor creatiu de la deconstrucció. Quan assenyala que «la filosofia ha anat apartant-se de les grans idees fundadores com la veritat, Déu, l'home, la naturalesa o el món, i, en dedivinitzar-les, només queda el llenguatge o la descripció metafòrica», no s'adona que aquestes idees fundadores estaven pressionades per subjectes històrics concrets, molt excloents, que ara trontollen, i que és necessària la ruptura formal com a expressió d'un malestar o recerca més profunda, insatisfeta. Encara que filòsofs com Derrida, Lyotard, Baudrillard o Rorty no connectin personalment bé amb les construccions d'Eisenman, Stern, Sterling o Tschumi, això no vol dir que respirin atmosferes intel·lectuals alienes.

La crítica que filòsofs com Nietzsche, Wittgenstein, Heidegger, Lyotard o Derrida produeixen sobre qualsevol llenguatge o narració escrita, només és negativa en la mesura que s'ignori el poder de creació i destrucció que té la llengua. Només els que no han patit les negacions d'identitat que amaga de vegades un plural o un pronom, poden donar per descomptat la transparència, la naturalitat o la no-necessitat de canvi de les paraules i les regles gramaticals vigents en cada moment. Derrida diu que no es deconstrueix des de fora, sinó des de dins, manllevant de les velles estructures els recursos de subversió. Però encara que en l'arquitectura postmoderna, igual que en la filosofia i la literatura, hi hagi «inflació de llenguatge» –en altres disciplines hi ha una equivalent «inflació de xifres»–, treballs com els d'Eisenman són rebuts amb gratitud pel públic llec en profunditats filosòfiques, que els percep com a descentraments d'antigues idees centrals.

D'aquí ve l'èxit d'Eisenman quan s'atreveix a teoritzar-se a si mateix i usa expressions que circulen entre els moviments socials, com «excavació, palimpsest, pedrera, superposició, *scaling* o figuració», sense preocupar-se gaire per la paternitat concreta o la generació de cada idea. Per a la connexió entre autor i audiència és necessari cert carisma personal i habilitat comunicativa.

Sens dubte el sistema publicitari hi té un paper rellevant, i els mitjans de comunicació contribueixen a engegantir els personatges estel·lars. Però cal reconèixer el talent dels que s'avancen als desitjos d'una època vertebrant esperances i angoixes, donant-los forma. Són els intèrprets afortunats de consciències individuals que no haurien sabut expressar-se per si mateixes i que concentren sobre ells la seva força agregada.

Desordre, heterodòxia i creació en les imatges urbanes

La tensió entre ordre i desordre és tan antiga com les mateixes ciutats. En els plànols de les ciutats caldees i sumèries coexistien ja traçats geomètrics i orgànics, els primers responen a un pla premeditat i els segons a l'espontaneïtat del creixement sense regla.²

L'ordre no és només el desenvolupament d'un principi generador sobre si mateix, sinó que s'estén tot al voltant: només en un buit absolut (d'espais infinits, de cultures i circumstàncies úniques) podria imaginar-se un «ordre per a si» que no fos també una imposició sobre aliens. A diferència dels simples poblats, les ciutats expressen espacialment i arquitectònicament un ordre social intern. És el que Tzonis ha anomenat la capacitat originària del *temenos*, com a punt privilegiat a partir del qual s'ordena el territori i la ciutat. No obstant això, i precisament perquè la ciutat és un ordre, el desordre s'hi fa més nítid i viu. No només el desordre arquitectònic i urbanístic, sinó el desordre humà, la marginalitat social de la contraordre.

El desordre urbà té diferents intensitats, causes i manifestacions. També varia l'avaluació dels seus intèrprets, la mesura amb què l'associen amb la vida o el perill. Els intel·lectuals han estat des de sempre dividits entre els *flâneurs* i els partidaris de l'ordre. Els primers es rendeixen davant l'heterogeneïtat i el desordre perquè ho consideren inevitable, mentre que els segons aspiren a la planificació estricta. De vegades, els partidaris de l'ordre no ho són de l'ordre present sinó de l'ordre esdevenidor que imaginem, per al qual dissenyen estratègies i batalles polítiques. La revolució, per ells, no és el desordre, sinó el preu imprescindible de la substitució d'un ordre exhaust per un ordre emergent.

En la ciutat apareixen inevitablement espais socials confusos, cantonades que ocupen gents marginals; desplaçats, víctimes, els que no respecten la llei, estrangers i estranys. Els marginals han tingut un tractament històric i literari molt variat. Encara avui, gran part del que s'escriu ha begut de fonts del segle XIX o principis del segle XX, quan la ciutat per antonomàsia era París, que Walter Benjamin va batejar com «la capital del segle XIX». A diferència de la majoria dels filòsofs/polítics que, com Marx, menyspreaven els marginals

² MORRIS, 1974.

com fissures en el front revolucionari, els literats s'han inspirat sovint en els personatges «fora d'ordre». Victor Hugo va immortalitzar *Els miserables*, i a través seu avui continua triomfant tant en la música com en el còmic. Baudelaire pensava que els marginals, amb la seva vida i escrits, reflectien el sentit i la poesia urbana. Zola va triar protagonistes destruïts per l'insaciable apetit de la gran ciutat. Proust es va inspirar en els cercles de lesbianes i gais de la *belle époque*. Toulouse-Lautrec va pintar en abundància borratxos i prostitutes.

La reconstrucció literària i pictòrica de les ciutats té tanta o més força que la dels seus murs reals, i perdura més en el temps. Un segle després, i malgrat la seva potència actual, París continua sent en gran part el que van dir o van pintar d'ella els seus pintors i escriptors i els procedents d'altres països. Interpretant-la, van crear-li una vida. En la seva biografia més estesa, París és la ciutat de l'excitació, del plaer i del consum que atreu i intoxica: totes les referències a París han esdevingut sexuals.

A diferència de París, la imatge de Londres en el segle XIX era puritana, estricta, repressiva. Dickens va reflectir la solitud dels carrers buits els diumenges; una solitud que, excepte en llocs puntuals, continua existint avui per obra i gràcia de les *garden-city*. La vida oculta de les ciutats, l'aliena al codi moral victorià, no va tenir tradició d'expressió oberta, als carrers, fins que van ser ocupades en la segona meitat del segle XX per les generacions rebels dels Beatles, les noies amb minifaldilles, els *punkies* i els *heavies*. Sense necessitat de canvis climàtics, la ciutat expressa ara obertament en els seus carrers més marge de tolerància al desordre i el converteix en atracció, reclam, mercaderia.

El tema de l'ordre social deriva cap a altres temes connexos, com el de l'ordre estètic. El *Manifest futurista de l'arquitectura*, escrit el 1914, saludava i donava la benvinguda a tot un seguit d'elements que fins aleshores havien rebutjat els reformadors socials per pertorbadors: el soroll, el tumult, la lletjor i la inhumanitat. Intentaven construir una ciutat sense pretensió de bellesa externa, allunyada de catedrals, palaus i ajuntaments. La seva bellesa, el seu ordre, derivava de l'eficiència i puresa amb què servia a les noves funcions: una ciutat d'immenses carreteres, d'estacions de ferrocarril, de grans hotels i galeries comercials brillantment il·luminades. Per fer-ho calia reordenar la ciutat. O el que és el mateix, derruir i desfer el vell ordre arquitectònic i urbà. La influència d'aquest corrent ideològic i constructiu, identificat com a «internacionalisme», va tenir una mica a veure amb els seus plantejaments i, a més, amb l'aurèola que li va proporcionar la condemna per part dels nazis. A l'eufòria de l'internacionalisme es deuen també multitud de pèrdues irreparables. A partir dels anys seixanta, però, l'expansió d'aquest moviment troba més resistències, es redescobreix el valor de l'insubstituïble, del propi. Se li atorga funció a el i els que no la tenen, als excedents de l'ordre principal. Amb Betty Friedan i la *Mística de la feminitat*, la crítica dels suburbis es va fer obertament feminista. Jane Ja-

cobs, contracorrent, en el moment en què va publicar l'obra *Vida i mort dels grans conjunts*, durant els anys seixanta, va difondre arreu del món la idea que són preferibles les ciutats barrejades. Més recentment, I. Wilson³ ha analitzat les implicacions ideològiques d'aquest tipus d'hàbitat per a les dones i els avantatges de l'heterogeneïtat de la ciutat, el seu relatiu anonimat, que dilueix les rígides assignacions de papers.

No obstant això, els límits a l'associació entre ciutat i llibertat són clarament culturals i socials. Fátima Mernissi contraposa desfavorablement –almenys en l'època de la seva pròpia infantesa al Marroc– l'experiència de llibertat personal de les dones rurals i la de les dones de l'harem urbà a *Somnis de l'harem*. Maalouf es va avançar literàriament a *El siglo después de Béatrice*, fet que els demògrafs ja han confirmat mitjançant les estadístiques: que en alguns països orientals falten milions de nenes, que no arriben a néixer per la conjunció del seu desvalor i de les tècniques mèdiques. Són les nenes que sobraven en l'ordre de preferències entre el masculí i el femení, els límits irrelevants per al nucli dur de domini.

En les grans ciutats d'avui, cada vegada més homogènies en arquitectura i traçat, el desordre no només ve de dins, sinó de fora. De la mà d'onades d'immigrants impossibles d'aturar que deixen els seus àmbits rurals tradicionals, o que abandonen país i continent a la recerca de millors oportunitats en altres territoris.

El món sencer se sotmet a una ordenació global, encara que els seus efectes de neteja i prosperitat es concentrin en pocs llocs i la resta suporti les seves conseqüències desestructuradores i el seu obligat desordre. Mentre la unificació de la tecnologia fa cada vegada més semblant l'aparença externa de les ciutats de tot el món, les metròpolis es fan més i més segmentades interiorment. El millor exemple de ciutat interiorment segmentada és Los Angeles, que ha donat motiu a un nou concepte, el d'heteròpolis, encunyat per C. Jenks.⁴

L'heteròpolis és la ciutat plural, en la qual conviuen, sense barrejar-se, grups ètnics, poders econòmics i estils de vida diferents, sense que cap domini prou fort com per imposar el seu ordre. No hi ha majories estables, sinó un trencaclosques de minories i fragments, un ordre conjuntural que esclata ocasionalment en desordres al carrer. El mercat i la policia són les dues forces que disciplinen la ciutat, i la por i la violència formen part tan intrínseca de la vida quotidiana que s'inscriuen en el disseny arquitectònic i urbà. No és estrany que Gehry, quan va refer el 1985 una de les biblioteques públiques víctimes del vandalisme, a Los Angeles, l'envoltés de murs de vint-i-quatre peus

³ WILSON, Elizabeth. *The Sphinx in the City. Urban life, the Control of Disorder, and Women*. Londres: Virago, 1991.

⁴ JENKS, Charles. *Heteropolis: Los Angeles, the riots and the strange beauty of hetero-architecture*. Academy Editions. Londres, 1993.

d'alçada, com una fortalesa, i usés el mateix sistema de reixes d'accés corredisses que s'utilitzen a les presons. L'heterogeneïtat afavoreix la barreja eclèctica de formes i estils, la construcció en què cadascú decideix i fa el que vol. No obstant això, també de l'heterogeneïtat pot sorgir un denominador comú, un vehicle expressiu. Jenks apunta que una mica d'aquesta funció integradora pot trobar-se en l'estil que va posar de moda la Sci Art, Institute of Architecture of Southern California: és l'anomenat *dead-tech*, o *en-formality*, de ciment descobert i ferros de pàtina oxidada, voluntàriament despulats i ascètics. Aquest ascetisme i lletjor donen forma a una nova aspiració d'espiritualitat que es mostra a través de l'alta arquitectura.

La tradició del carrer i la plaça, que és l'essència de la polis mediterrània, no és compartida per les ciutats del nord d'Europa. Especialment en l'àmbit anglosaxó, predomina una forta tradició romàntica a favor de les ciutats petites, de «grandària humana» i a favor de l'allotjament de la població en reductes individuals dispersos. A filòsofs i polítics com Adam Smith o T. Jefferson els inquietava el creixement de les ciutats industrials perquè resultaven immanejables: o el que és el mateix, impossibles de sotmetre a l'ordre. La diferent tradició cultural i urbanística de les societats del nord i del sud d'Europa, traslladada en part als seus respectius continuadors en altres continents, genera també imatges i avaluacions subjacents a les quals no escapen els assagistes i acadèmics. El predomini del món anglosaxó en l'economia i la cultura de la segona meitat del segle xx ha estat tan fort que les imatges de la pròpia identitat cultural vénen projectades des de fora amb una força considerable. No és estrany el sentiment d'incomoditat i estranyesa que s'experimenta en llegir textos en els quals el món llatí o mediterrani sembla inexistent, o contemplat gairebé exclusivament des d'una perspectiva negativa o commiserativa. Com a botó de mostra, el llibre del 1991 de Burtenshaw, Bateman and Ashworth, *The European City*, confon les ciutats i la seva vida social amb la lectura política dels plans governamentals d'urbanisme. Espanya o Itàlia no reben més esments que les connotades pel feixisme o el franquisme. El ric joc de les relacions interpersonals, el poder unificador del carrer i la plaça, el veïnatge real encara que no regulat formalment, que és el principal valor urbà, escapa per complet de la seva consideració. Una cosa semblant, encara que en menys mesura i referit a altres períodes històrics, pot dir-se de la –d'altra banda excel·lent i molt divulgada a Espanya– *Historia de la forma urbana*, de Morris.

Els subjectes de la ciutat

En el llenguatge comú abunden els termes referits a l'organització política i administrativa de les ciutats, a la seva consideració com a macrosubjecte. La ciutat es fa subjecte amb relació a altres ciutats davant les quals es representa, i amb relació als subjectes

intermedis o institucions que li confereixen dinamisme (districtes, representacions de grups ideològics o sectors productius, grups de pressió organitzats, divisions internes de poder o capacitat de decisió). No obstant això, és escàs el vocabulari que explicita les relacions dels subjectes individuals amb la ciutat.

El pensament *sobre* la ciutat, i més encara el pensament sistemàtic i teoritzat, ha estat produït històricament per un col·lectiu molt restringit d'habitants de la ciutat. També en l'actualitat podem parlar de discursos dominants o influents i de discursos minoritaris, o millor encara, de pensaments entremesclats d'emocions que no arriben a teoritzar-se ni a fer-se públics. Les institucions i els representants de la ciutat, els seus portaveus orgànics, creen gran part de les noves idees i del vocabulari. D'entre els subjectes individuals que viuen a la ciutat, són els varavos –acrònim de barons actius, que en general alien amb aquesta condició la de sans i disposadors de família– qui més possibilitats tenen de crear discurs i de difondre'l, tot i que per la seva quantia resultin un grup minoritari.

El desafiament polític de les ciutats davant el futur és el d'integrar els restants grups socials en la vida política real de la ciutat, que és molt més profunda i contínua del que concedeix el simple exercici quadriennal del dret de vot. La ciutat és subjecte, objecte i escenari de múltiples relacions socials. Mentre que, a través dels seus representants, «la ciutat exerceix voluntat», també pot establir relacions amb altres subjectes individuals i institucions, a més de fer-ho amb altres ciutats o entitats territorials més grans. Aquest és el tipus de relació que va donar lloc a la sentència medieval «l'aire de la ciutat fa lliure», que reconeixia un estatut de més llibertats als habitants del que disposaven els camperols.

Actualment, l'emanació de decisions municipals és constant en forma de decrets, plans, i tot tipus d'actuacions de política urbana. Encara que per diferència de poder les actuacions de la ciutat siguin més influents, les actuacions dels individus *cap a* la ciutat són més nombroses. En certa manera aquestes relacions fragmentàries, amb escassa capacitat d'influència preses una a una, són en conjunt molt poderoses i contribueixen de fet a recrear la ciutat, a donar-li forma i sentit.

En la relació dels subjectes individuals amb la ciutat hi ha components cognitius i afectius. Podrien afegir-se altres components a aquesta relació, perquè hi cap qualsevol matís de la conducta humana. La *relació cognoscitiva* és simultàniament *analítica* i *sintètica*. La dimensió analítica comporta la *diferenciació*, el *reconeixement* i la *memorització* dels components. A mesura que es coneix, la ciutat es diferencia en barris, en carrers, en ambients, en perfils, en recursos instrumentals. La dimensió sintètica comporta la *fusió*, la *integració* i *harmonització* de les parts en un tot únic. La imatge de la ciutat, que en certa manera correspon a la seva identitat, és dinàmica, interactiva, can-

viant. Els que tenen capacitat per fer-ho, potencien la imatge i el tipus de coneixement que desitgen, el que s'ajusta a les seves finalitats. Però la imatge de la ciutat és inevitablement múltiple, reflex de les experiències múltiples que els subjectes hi tenen. Si la ciutat no tracta igual els homes i les dones, o els nens i els vells, els que tenen ocupació i els que la busquen, tampoc aquests no corresponen amb imatges i relacions homogènies.

La *relació afectiva* amb la ciutat és paral·lela a la relació cognoscitiva, encara que de vegades s'avança o es fa més intensa una que l'altra. Algunes ciutats reben afectes extensos, gairebé universals, encara que vagin poc proveïts de coneixement. D'altres, o per a altres subjectes, condensen percepcions errònies, projectives, i es converteixen en objecte de recels i desamor. Una ciutat capital, com Madrid, significa per a molts el territori inhòspit i la seu dels governs centrals; mentre que per a d'altres és suma de diferències, lloc vernacle, promesa de llibertat, testimoniatge d'amistats. Les ciutats de peregrinació són l'extrem de la identificació afectiva. No hi ha a Espanya cap Roma: però Toledo, Granada i Santiago desperten afectes semblats als del pelegrí. A Toledo domina avui una imatge convivencial, de coexistència pacífica entre cultures. Granada rep un auge d'identificacions afectives entre els visitants i els estudiosos del món àrab. I Santiago exhibeix una identitat europeïsta depurada, on les arrels medievals es fonen amb els components naturalistes de camins a peu i estrelles vespertines. Els afectes cap a la ciutat no són homogenis, i per sota del nivell de sentiments afectius que semblen quantificar els índexs de satisfacció, s'amaguen sentiments més complexos i precisos. Hi ha parts o aspectes de la ciutat que els subjectes estimen, i altres que detesten. A més dels pols essencials d'amor-odi, altres sentiments laterals enriqueixen la relació amb la ciutat: la tranquil·litat, la por, el plaer, el desgrat, l'excitació, l'esperança.

La primera impressió és generalment intensa, decisiva. Però la relació no es deté en el moment inicial, i coneixement i afecte es van teixint i evolucionant conjuntament. Per evidenciar els afectes cap a individus excepcionals, les ciutats creen títols honorífics i ominosos: són els «fills predilectes» o «fills adoptius», rubricats en placa o plec; i també, els *non grata*, els expulsats.

Naturalment, la forma més comuna de relació entre els individus i la ciutat és la d'habitant o «resident habitual», que no implica grau quant a coneixement i afectes. L'habitant es mereix aquest nom per la seva mera presència sobre el territori, encara que recomptes administratius més precisos puguin disminuir –o, de vegades, augmentar– aquest nombre d'acord amb altres condicions o circumstàncies. Hi ha habitants, residents, empadronats, veïns; matisos del llenguatge que recullen les gradacions de la relació. S'hi afegeixen els usuaris, els ocupants, els propietaris, els amos, els intèrprets, i totes les derivacions del *ex*, *pre*, *post*: els que han estat, i els que seran.

Els «usuaris» no sempre habiten la ciutat. I al revés, els «residents» no sempre usen tot el que la ciutat ofereix. Hi ha usuaris regulars i de passada. Fluxos d'ús constants, encara que no repetits en la composició. Usuaris fogaços, en trànsit. Ocupants i ocupes. Propietaris de petits trossos de la ciutat –un apartament, un local comercial, una plaça de garatge, un quiosc a la cantonada, una llicència, un taxi–, i propietaris de grans recursos urbans. En sentit metafòric, els amos de la ciutat no sempre són, o no necessàriament, els seus propietaris.

En un llibre de molt èxit sobre Los Angeles,⁵ els que es descriuen com a amos de la ciutat o *rulers* són els propietaris i gestors de la banca i el petroli, dels grans magatzems i dels diaris. Els *rulers* reals tampoc no coincideixen sempre amb els governadors aparents.

De totes les categories de relació amb la ciutat, la més intangible i dramàtica és la d'«aspirant». Perquè sorgeixi el desig de marxar cap a un lloc aliè, n'hi ha prou amb una mica de coneixement i molta ignorància. No és només l'atracció el que el mou, sinó l'odi o la desesperació davant del futur.

Espanya és la frontera sud i atlàntica d'Europa, avançada cap a l'Àfrica i mare antiga de mig Amèrica. Les ciutats espanyoles semblen la terra promesa per als que coneixen la duresa en les seves pròpies condicions de vida. Amb els índexs demogràfics en el límit negatiu, i un nivell de desenvolupament que en termes de comparació mundial és rica, Espanya ha esdevingut un atractiu lloc de referència per a milions d'aspirants potencials. Encara no habiten les ciutats, però ja en formen part. Encara que el nom d'Espanya o dels seus llocs tot just signifiqui la capçalera d'una carta o un senyal sobre el mapa, la idea del canvi ja s'ha introduït en les seves expectatives, en la seva vida. Que aquestes aspiracions ja difuses es converteixin en fets, depèn més de les barreres que s'oposin a la seva arribada que del desig de diferir la sortida. Barreres administratives, policials i polítiques aixecades per demorar la inevitable destinació d'un món mestís i mòbil.

Un cop enderrocat el mur de Berlín, es fan palesos els altres murs. També ara, com a l'edat mitjana, hi ha aspirants que s'arrisquen a substituir els seus llocs d'origen pels seus llocs de desig. Alguns tenen èxit. D'altres han de tornar enrere. Els menys afortunats es queden per sempre a mig camí, en terra de ningú, pagant amb la seva vida l'obstinació.

⁵ DAVIS, Mike. *City of Quartz. Excavating the Future in Los Angeles*. Vintage. Londres, 1992.

Bibliografia

- AGREST, D.; CONWAY, P.; WEISMAN, L. K. (dir.). *The Sex of Architecture*. H.N. Abrams Inc. Nova York, 1996.
- BENJAMIN, Walter. *Paris, capitale du XIXe siècle. Le livre des passages*. Editions du Cerf. París, 1993.
- BETSKY, Aaron. *Experimental Architecture in Los Angeles*. Rizzoli. Nova York, 1991.
- BETSKY, Aaron. *Building Sex. Men, Women, Architecture, and the Construction of Sexuality*. William Morrow and Company, Inc. Nova York, 1995.
- BURKHARDT, Lucius. «On Ecological Architecture: a Memo». A: TZONIS A; LEFAIVRE, L. *Architecture in Europe since 1968*. Thames and Hudson. Londres, 1992.
- CALVINO, Italo. *Las ciudades invisibles*. Minotauro. Barcelona, 1985.
- COLOMINA, Beatriz (ed.). *Sexuality and Space*. Princeton Papers on Architecture, 1997.
- CORRALIZA, José Antonio. *La experiencia del ambiente. Percepción y significado del medio construido*. Madrid: Tecnos. Madrid, 1987.
- COS, Pilar. «Interior, privado, doméstico: entorno de mujeres». A: Actas de las IV Jornadas de Investigación Interdisciplinaria sobre «El uso del espacio en la vida cotidiana». UAM, 1986, pp. 134-150.
- DAVIS, Mike. *City of Quartz. Excavating the Future in Los Angeles*. Vintage. Londres, 1992.
- DEL VALLE, Teresa. *Andamios para una nueva ciudad*. Cátedra. Madrid, 1997.
- DURÁN, María-Ángeles. *La ciudad compartida: Conocimiento, afecto y uso*. Consell Superior dels Col·legis d'Arquitectes d'Espanya. Madrid, 1998.
- DURÁN, María-Ángeles. «A propósito del efecto generador de la escalera». A: DURÁN, M. A. *Si Aristóteles levantara la cabeza*. Consellereia d'Educació i Ciència, Junta d'Andalusia, Sevilla, 2002.
- DURÁN, María-Ángeles. «Los nombres de la memoria. Notas para una hermenéutica de la ciudad». A: TOBIO, C.; DENCHE, C. (eds.). *El Espacio según el Género. ¿Un uso diferencial?*. Madrid: Universitat Carles III i Comunitat de Madrid. Direcció General de la Dona, Madrid, 1995, pp. 17-41.
- ECHEVARRIA ESPONCEDA, Javier. *Cosmopolitas domésticos*. Anagrama. Barcelona, 1995.
- ECHEVARRIA ESPONCEDA, Javier. *Telépolis*. Ensayos Destino. Madrid, 1994.
- FERNÁNDEZ-GALIANO, Luis. *Arquitectura, cuerpo, lenguaje. Páginas de un diccionario de fragmentos*. A&V, 1987, pp. 3-16.
- GARCÍA BALLEASTEROS (ed.). «El uso del espacio en la vida cotidiana». A: Actas de las IV Jornadas de Investigación Interdisciplinaria. Seminario de Estudios de la Mujer. Universitat Autònoma, Madrid, 1986.
- GARCÍA-RAMÓN, M. Dolores. «Medi ambient, espai, paisatge i lloc. Una perspectiva des de la geografia del gènere». *Treballs de Geografia* [Palma de Mallorca], 1992, núm. 44, pp. 39-45. Departament de Ciències de la Terra. Universitat de les Illes Balears.

- HAYDEN, Dolores. *The Power of Place: Urban Landscape as Public History*. MIT Press. Cambridge, 1995.
- HERNÁNDEZ PEZZI, Carlos. *La ciudad compartida: El género de la arquitectura*. Consell Superior dels Col·legis d'Arquitectes d'Espanya. Madrid, 1998.
- JACOBS, Jane. *Muerte y vida de las grandes ciudades*. Península. Barcelona, 1967.
- JENKS, Charles. *Architecture Today*. Academy Editions. Londres, 1993.
- JENKS, Charles. *Heteropolis: Los Angeles, the riots and the strange beauty of hetero-architecture*. Academy Editions. Londres, 1993.
- LEAL MALDONADO, Jesús. «Sociología del espacio: el orden espacial de las relaciones sociales». *Política y Sociedad*, 1997, núm. 25, pp. 21-36.
- SENNETT, R. *Carne y piedra*. Alianza. Madrid, 1996.
- TZONIS, Alexander; LEFAIVRE, Liane. *Classical architecture: The Poetics of Order*. MIT Press. Cambridge, 1986.
- TZONIS, Alexander; LEFAIVRE, Liane. *Architecture in Europe since 1968: Memory and Invention*. Thames and Hudson. Londres, 1992.
- VENTURI, R.; SCOTT BROWN, D. *Learning from Las Vegas: The Forgotten Symbolism of Architectural Form*. MIT Press. Cambridge, 1978.
- WILSON, Elizabeth. *The Sphinx in the City. Urban life, the Control of Disorder, and Women*. Virago. Londres, 1991.

9. Ciutadania i espai públic: dues nocions per entendre la convivència en els espais urbans barcelonins

Nadja MONNET. Antropòloga. Institut Català d'Antropologia

Ciutadania i espai públic van ser les dues nocions que ens van posar damunt la taula i sobre les quals ens van demanar que reflexionéssim en el col·loqui «Reptes futurs de la ciutat» que es va celebrar a Barcelona el dia 12 de desembre de 2005. A partir d'aquesta taula rodona va sorgir aquest text, que no pretén donar respostes, sinó més aviat elements de reflexió des del meu punt de vista com a antropòloga i també resident estrangera a Ciutat Vella.

L'anàlisi de la diversitat a la ciutat és una vella qüestió que va plantejar l'Escola de Chicago el 1920. No obstant això, des de fa uns quants decennis, i principalment a partir de publicacions com *The Death and Life of Great American Cities* de Jane Jacobs (1961) o *The Fall of Public Man* de Richard Sennet (1974), on es pronostica la mort de l'espai públic, la qüestió sembla que es troba indissociablement vinculada amb el futur d'aquests espais. Es diagnostica que ja no hi ha relacions entre els habitants o que les comunitats maten les ciutats i les fragmenten erigint-hi «fortaleses comunitàries» i «guetos». Segons aquesta concepció, l'espai públic urbà es privatitzaria i estaria en perill d'extinció a causa del desenvolupament dels enclavaments ètnics i els nous espais de consum.

Davant d'aquest discurs alarmista considero que nosaltres, els antropòlegs i les antropòlogues, tenim una tasca important que consisteix a analitzar meticulosament el que està succeint a petita escala per poder desconstruir aquest discurs que em sembla perillós per a tothom. D'acord amb Jean Rémy (1990), diré que la diversitat de procedències dels habitants que s'instal·len a les grans ciutats ens porta a indagar la significació de la coexistència en la distància i la diferència, ja que «la sociabilitat urbana no precodifica una distància segregativa sinó una distància "comunicativa».¹

¹ REMY, J. «La ville cosmopolite et la coexistence interethnique». BASTENIER, E., DASSETTO, F. (eds.). *Immigrations et nouveaux pluralismes; une confrontation des sociétés*. De Boeck. Brussel·les, 1990.

Qui és un ciutadà? De qui són els espais públics?

Consultant el diccionari, trobem per al terme *ciudadania* la definició següent: «Qualitat i dret de ciutadà», i en segon lloc: «Conjunt dels ciutadans d'un poble, d'una nació». Pel que fa al terme *ciudadà*, si és un adjectiu, es refereix clarament a la ciutat: «Natural o veí d'una ciutat». S'esmenta que en aquest sentit es pot utilitzar també com a substantiu. En la tercera accepció, únicament com a substantiu, el diccionari ens dona la definició següent: «Habitant de les ciutats antigues o d'estats moderns com a subjecte de drets polítics i que intervé, exercitant-los, en el govern del país». Aquí entreveiem que tot i que no existeixin dues paraules diferents, en català, no és exactament el mateix viure en una ciutat i ser-ne ciutadà. En aquest aspecte la llengua francesa és més clara. Distingeix entre *citadins* i *citoyens*. Això permet escriure que «*pas tous les citadins sont citoyens*», o sigui que no tots els habitants de la ciutat són ciutadans, encara que tots resideixin en el mateix espai i fins i tot puguin sentir-se part del lloc. Com escriu Gallissot, avui dia, per ser ciutadà cal ser primer un nacional.²

Ser o no ser ciutadans és, per tant, una qüestió important a l'hora de tenir drets i poder-los exercir. Els estrangers o, més ben dit, els que estan privats de la nacionalitat del lloc on habiten, poca paraula tenen en l'esfera pública entesa com a espai polític.³ No obstant això, la seva presència no deixa d'influir en la configuració de l'espai públic, en el sentit d'espai urbà, d'*urbs* definida per Manuel Delgado⁴ com un espai públic, socialment indeterminat. La sociabilitat urbana es construeix sobre la base de relacions socials i polítiques, així que expressa les tensions d'una societat, fins i tot, tal vegada més que no pas les crea.

Com molt bé ens recorda Perrot, la història de les ciutats a Europa explica que van ser constituïdes per la intersecció de migracions que primer van arribar dels camps que les

² Aquest autor subratlla que durant el segle XIX i sobretot al llarg del segle XX, s'instal·la de mica en mica i irremediablement una adequació entre els termes *ciudadà* i *nacional*. Comenta que la paradoxa mediàtica actual «tradueix les lleis i els codis d'adquisició de la ciutadania en termes de nacionalitat, mentre que la ciutadania està mencionada a tort i a dret» (GALLISSOT, R., KILANI, M. RIVERA, A. *L'imbroglia ethnique en quatorze mots clés*. Payot. Lausana, 2000). La pèrdua de centralitat de l'estat nacional i la urbanització creixent sembla que volen dissociar de nou ciutadania i nació, ja que es desmultipliquen els llocs de la centralitat política que ja no són només nacionals. Per tant, la crisi de la ciutadania nacional permet una «renovació de la idea i de la pràctica, a la recerca de la combinació de la ciutadania social i l'acció en l'espai públic mitjançant moviments que reivindiquen drets, desvinculats dels seus límits nacionals» (*ibidem*).

³ I les poques vegades que se'ls concedeix el dret a prendre la paraula, els interessats semblen poc satisfets amb els resultats, com ho demostra David Perrò en la seva anàlisi del Consell Municipal d'Immigració que es va crear a finals de la dècada de 1990, i que de poc serveix per a la causa dels «immigrants» i encara menys dels anomenats «il·legals». (PERRROT, M. «La ville et ses faubourg au XIXe siècle». BAUDRILLARD, J., *et al. Citoyenneté et urbanité*. Esprit. París, 1991).

⁴ DELGADO, M. *El animal público*. Anagrama. Barcelona, 1999 (Col·lecció «Argumentos»).

envoltaven i, després, amb el desenvolupament i el perfeccionament dels transports, van venir de llocs cada vegada més llunyans. Al llarg de la seva història, les ciutats van haver d'inventar dispositius capaços d'acollir aquestes dinàmiques, al mateix temps que havien de «protegir» les poblacions ja presents, primer erigint muralles i després redactant reglamentacions. Com ja sabem, la inclusió –intencionadament no utilitza la paraula *integració*– està socialment discriminada, políticament controlada i condicionada ideològicament. Qualsevol inclusió suposa correlativament una exclusió i qualsevol tipus de normativa produeix l'estigma de l'anormalitat. Avui dia, les ciutats segueixen aquesta mateixa dinàmica de protecció de l'antic ciutadà davant de qui acaba d'arribar. No obstant això, depenen d'un conjunt més general –el context nacional, estatal– que les sobredetermina i del qual no es poden aïllar completament.

Els discursos sobre la diversitat a Barcelona

Actualment, a Barcelona hi ha diferents categories per classificar els nous habitants que s'hi instal·len. No tots els estrangers són forasters de la mateixa manera. Alguns són categoritzats com a «més estranys» que uns altres. Cada vegada més el terme «immigrant» s'associa a les migracions extraeuropees, mentre que els altres són «estrangers» i proud. Què fem realment quan intentem ordenar la diversitat humana?

Abans d'entrar en aquest debat, voldria esmentar una anècdota que va succeir l'hivern del 2003-2004 en una escola del Raval. Per tal de promoure el Fòrum de les Cultures 2004 entre els infants –i, a través d'ells, entre els adults amb els quals convivia–, els mestres van decidir tractar el tema de la diversitat en totes les seves facetes, de tal manera que el Carnaval del 2004, en aquesta escola, es va convertir en un Carnaval de les Cultures en el qual cada nen s'havia de disfressar amb la bandera del «seu país». Activitat aparentment trivial i anodina, però que va modificar notablement la dinàmica i les actituds dels nens d'una classe de P3 durant un cert temps. L'Estela, una nena que sempre s'havia dirigit als seus amics pel nom, va tornar a casa afegint després del nom un suposat país d'origen, com ara, la Marhiel, la filipina, o en Jacint, el marroquí, quan en realitat la majoria dels nens de la classe havien nascut a Barcelona, tot i que els seus pares fossin d'altres parts del món. El cas es va complicar encara més quan va haver de decidir quina bandera portaria per disfressar-se: nascuda a Barcelona, de mare sueca i pare portuguès, la nena es considerava suïssa, país que havia visitat en diverses ocasions. Davant la complicació de dibuixar la bandera portuguesa, l'endemà, l'Estela va anar a l'escola amb les banderes sueca i suïssa, però el mateix dia va tornar a casa amb la sueca perquè n'havia de triar una.

Aquesta anècdota subratlla la visió encara predominant que consisteix a encaixar una persona en un únic territori nacional i, per tant, la dificultat de concebre les múltiples per-

tinences que cadascú pot tenir en llocs diferents o com a persona,⁵ perquè la identitat no es construeix només sobre la base de criteris nacionals, sinó que cal tenir en compte també el sexe, l'àmbit professional i altres identitats que emanen d'afinitats i interessos de tot tipus (estètics, esportius, ideològics, etc.).

Aquesta anècdota qüestiona també la noció de «país d'origen»: què és un país «d'origen»? Seria com si els éssers humans haguéssim nascut amb arrels, com les plantes i els arbres, fent servir la metàfora que va utilitzar Enrique Santamaría en la presentació del seu llibre *La incògnita del extraño: una aproximación sociológica de la «inmigración no comunitaria»*. Per què sempre se'ns obliga a referir-nos als nostres orígens? I què defineix l'origen? Un passaport? I, aleshores, en el cas de bi-, tri-, plurinacionalitat, podem triar la nacionalitat que volem? En aquest cas, s'acostuma a preguntar pel lloc de naixement. I si vam néixer en algun lloc del planeta i al cap de pocs mesos els nostres pares, que tampoc eren «originaris d'aquest tros de terra», van viatjar cap a un tercer país per establir-s'hi de manera més permanent, quin és el país d'origen? El lloc de naixement d'un mateix? El dels pares? El lloc on la persona va créixer i va passar la major part de la seva vida? Sense parlar de casos on els pares són de nacionalitats diferents i fins i tot a vegades cadascun d'ells plurinacionals.

Com escriu Henrietta Moore,⁶ en les societats humanes les formes de diferenciació són estructuralment simultànies, és a dir, la seva concordança no depèn de l'experiència personal de cadascun dels individus, sinó que està sedimentada en les institucions socials. D'aquí que la interacció entre diverses formes de diferència sempre es defineix en un context històric determinat. Si, com subratlla en el seu últim llibre Alain Touraine,⁷ el nou paradigma que regeix el món actual ja no és el social sinó el cultural, no solament n'hi ha prou a reconèixer la diversitat i valorar-ne els beneficis, també cal recordar que no són cultures les que es troben, sinó grups d'individus que, més enllà de les diferències culturals, ocupen places diverses en un sistema de relacions socials marcades per la desigualtat. Sovint els discursos sobre la societat multicultural, fins i tot inspirats per les millors intencions, tendeixen a oblidar les asimetries i la jerarquia social, a esborrar el caràcter inestable, relacional i dinàmic de les identitats. Insistirem, en paraules de Claude Meillassoux, que el fet de «viure i defensar una cultura és un assumpte privat, una lliure elecció. Resulta odiós que aquesta elecció sigui denegada però és també perillós per a la llibertat voler imposar-la com a únic símbol acceptable de la ciutadania». És important

⁵ Situació que no és exclusiva de Barcelona i que ja va ser subratllada per Amin Maalouf en el llibre *Les identités meurtrières* (Grasset. París, 1998), on explica que quan fa conferències sobre la seva pluripertinença, al final sempre hi ha algú que se li acosta per felicitar-lo pel contingut i preguntar-li: «però, al cap i a la fi, i en el fons de la seva ànima, d'on se sent vostè?»

⁶ MOORE, H. L. *Antropología y feminismo*. 4a ed. Cátedra. Madrid, 2004 [títol original: *Feminism and Anthropology*, Basil Blackwell Ltd., 1991].

⁷ TOURAINE, A. *Un nouveau paradigme pour comprendre le monde d'aujourd'hui*. Fayard. París, 2005.

veure els individus com a subjectes d'interpretacions i tàctiques i examinar les diferents possibilitats de reacció que tenen davant d'una situació que dependrà en bona mesura del sistema d'oportunitats socials i espacials posades a la seva disposició. Desenvolupar una actitud cosmopolita,⁸ escriu J. Rémy (1990), suposa una concepció de la vida urbana que va en contra de la idea d'una integració homogeneitzadora.

Les forces en acció a Ciutat Vella

En el cas de Ciutat Vella diferents fluxos treballen la fisonomia d'aquesta part de la ciutat. Per una banda hi ha les polítiques urbanes amb projectes marcadament ennoblidors –en el sentit del terme anglès *gentrification*– i tematitzadors que exerceixen pressions sobre els usuaris que utilitzen l'espai públic d'una manera diferent de l'esperada per aquestes reformes urbanístiques. En la seva anàlisi de la vella ciutat de Lió, Joan Stavo-Debauge⁹ mostra clarament que l'augment de visites a aquesta part del municipi ha convertit en un fet problemàtic que hi hagi gent que habiti el barri d'una manera massa personal. L'èmfasi en els valors turístics, mercantils, culturals i patrimonials –tots explotant la visibilitat i l'excepcionalitat dels monuments que es converteixen en paisatge– pesa sobre les maneres d'habitar un lloc d'aquesta mena. Aquesta valoració turística i patrimonial de l'entorn propicia un conjunt restringit de maneres de comportar-se, i apropia del barri els usuaris que no les comparteixen. En aquest moviment de tractament exclusiu de l'entorn urbà, el barri està exposat a no ser un lloc de pluralitats i de *mixitat*. A Barcelona, arran de les obres de «millora» de Ciutat Vella, tota una franja de la població s'ha tornat indesitjable i, si ha aconseguit quedar-s'hi, s'intenta fer com si no existís, s'invisibilitza.¹⁰

Paral·lelament a aquestes polítiques públiques hi ha els «nous veïns»; categoria que oposo als «antics residents» i que vaig proposar d'utilitzar per abraçar en la mateixa categoria qualsevol «acabat d'arribar» al barri, des dels anomenats «immigrants», fins als suposats «autòctons/nadius», passant pels anomenats «estrangers» i/o «guiris»;¹¹ ma-

⁸ S'ha d'entendre en el sentit positiu, com a «favor de la convivència urbana», i no en el sentit cada vegada més estès que caracteritza una franja molt concreta de la societat, les capes adinerades, que recorren les grans ciutats del planeta creant un *modus vivendi* sobre la base d'experiències que s'alimenten de les seves diverses estades. Sobre aquest fenomen, vegeu *Transnational Connections; Culture, People, Places*, de Ulf Hannerz (1996).

⁹ STAVO-DEBAUGE. «L'indifférence du passant qui se meurt, les ancrages du résidant qui s'émeurt». CEFAÏ, D., PASQUIER, D. (eds.). *Les sens du public; Publics politiques, publics médiatiques*. PUF, Paris, 2003.

¹⁰ Vegeu sobre el tema l'article de Toni Serra (2005).

¹¹ Cal esmentar també que sovint aquests últims estan a cavall entre l'estatus de resident i de visitant. MONNET, N. «Moros, sudacas, guiris, una forma de contemplar la diversidad humana en Barcelona». *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales* 2001; (<http://www.ub.es/geocrit/sn-94-58.htm>). *La formación del espacio público; una mirada etnológica sobre el Casc Antic de Barcelona*. La Catarata. Madrid, 2002.

nera de «classificar», ordenar els usuaris de la zona sense caure en la tradicional i problemàtica tipologia d'«autòcton» *versus* «immigrant». Aquesta terminologia té, no obstant això, també algunes limitacions –quan es passa de «nou» a «antic» resident?, quins són els factors/les variables que permeten el canvi d'estatus?–, però obliga com a mínim a pensar sobre els criteris de classificació. No hem d'oblidar mai que anomenar la diversitat per establir diferents categories no és gens casual.¹²

La dinàmica d'un barri i la configuració del seu espai públic no es produeix només per la gent que l'habita, sinó també per les persones que el transiten. A Ciutat Vella, diríem fins i tot que, més que els seus residents, són els fluxos que es mouen en els seus espais públics els que donen caràcter als diferents barris. Aquests visitants tenen múltiples cares, des dels turistes fins als residents d'una altra part de la ciutat que vénen al centre per comprar, passejar, divertir-se, manifestar-se, etc. De la mateixa manera, les seves visites poden tenir una freqüència més o menys regular i certs punts de trobada, desaparèixer i tornar a aparèixer en altres llocs. Així la distribució de la població a la ciutat representa un equilibri transitori que expressa una correlació de forces entre grups.

Si alguns catalans de classe mitjana-alta i diversos tipus de població «estrangera»¹³ conviuen en els diferents espais de Ciutat Vella amb una població classificada com a «immigrant» –tant de l'interior com de l'exterior–, sovint estigmatitzada com a població problemàtica, aquesta situació no significa que comparteixin espais de sociabilitat. Si bé els itineraris, els llocs de trobada, l'ús dels espais públics –cafès, restaurants, comerços– difereixen i creen en un mateix espai diverses ciutats practicades, els habitants de les quals pràcticament no es creuen i eviten barrejar-se,¹⁴ no es pot parlar tanmateix d'una veritable divisió ètnica de l'espai i, encara menys, com fan alguns observadors, d'un fenomen de «guetització». Seria més pertinent parlar de superposició dels usos, d'una certa especialització ètnica sobre fons de divisió social de l'espai.

En realitat, quan totes aquestes persones acabades d'arribar o nous visitants descodifiquen el teixit urbà, quan en treuen profit o simplement intenten posicionar-s'hi, subver-

¹² Si des de temps remots l'ésser humà ha pensat classificant, aquesta activitat s'ha fet de les maneres més variades en funció de les èpoques i dels llocs. Per distingir dos elements, generalment, ens referim a una escala. Aquest marc sempre és resultat d'un projecte humà de comprensió i d'interpretació de l'univers. No obstant això, els elements que l'univers ens presenta no tenen existència anterior a la definició que li donem. D'aquesta manera, la realitat es troba immersa en un discurs, encaixada en un ordre particular i per això mateix empobrida, ja que, per intentar definir-la, ens veiem obligats a menysprear gran part de les informacions que en rebem.

¹³ Reitero aquí la distinció esmentada anteriorment entre «estranger» (resident d'un país «desenvolupat») i «immigrant» o estranger procedent de països més pobres.

¹⁴ Vegeu els treballs de Mikel Aramburu sobre aquesta qüestió. (ARAMBURU ORAZU, M. *Bajo el signo del gueto. Imágenes del inmigrante en Ciutat Vella*. Tesis doctoral sense publicar. Universitat Autònoma de Barcelona. Barcelona, 2000. *Los otros y nosotros: Imágenes del inmigrante en Ciutat Vella de Barcelona*. Ministerio de Educación, Cultura y Deporte. Madrid, 2002).

tint fins i tot a vegades el seu sentit, el que fan és crear noves centralitats que no sempre contradiuen directament la realitat instituïda, però que hi funcionen paral·lelament.

Aquests *savoirs-faire* que els planificadors, en general, no preveuen, tenen el do de transformar la ciutat, encara que d'una manera diferent a les obres de rehabilitació i de (re)urbanització. Al *design* urbanístic, coherent i homogeni, s'hi afegeix un imponderable, una població heterogènia, amb múltiples futurs i amb itineraris imprevisibles. Cal subratllar que les forces en joc per apropiarse de l'espai públic saben combinar pertinences nacionals i/o ètniques amb altres formes de solidaritat que a vegades s'imposen progressivament sobre les primeres, i configuren vincles d'interessos més que de pertinences.

N'hi ha prou a observar els llocs de la quotidianitat per prendre consciència de la «porositat de les cultures», fent servir l'expressió d'Isaac Joseph.¹⁵ Prolongant el seu pensament, podríem dir que el carrer constitueix un laboratori en el qual s'elaboren noves identitats. El fet que el migrant/forà aprengui a transitar d'un mode cultural a l'altre no significa forçosament una pèrdua d'identitat. Podríem dir que a itineraris nòmades corresponen identitats fluides i de fronteres i continguts inestables. Les ciutats tenen, avui dia, un paper capital en la formació de les identitats contemporànies, perquè com subratlla A. Raulin,¹⁶ «una ciutat engendra no solament un teló de fons específic, sinó també un conjunt de pràctiques i de representacions; arrela, tant en les coses reals com en l'imaginari que es manté a través d'una emblemàtica, una simbòlica pròpia». La competència més important, en aquesta cultura urbana de l'interval, seria doncs la de la contextualització.

Acabaré subratllant que en l'espai públic es produeix una constant juxtaposició i intersecció de codis que busquen punts d'acord per resoldre o administrar conflictes, i s'estableix d'aquesta manera una urbanitat adequada a la configuració de l'espai públic. Els espais públics són espais de públics.¹⁷ No obstant això, un espai públic aconseguit, escriu Joan Stavo-Debauge (2003), «no és el que permet l'ús a una varietat de públics, sinó el que permet una composició entre diverses gramàtiques, sense que cap d'elles hi predomini, i que deixa que s'hi instal·lin i desenvolupin diverses modalitats d'ajustaments i encadenaments». En aquests, els conflictes revelen pactes latents. Són llocs de confrontació d'hàbitus culturals diferents i, en conseqüència, són llocs privilegiats de les interaccions, tant amistoses com polèmiques. Es modifiquen d'acord amb les relacions de força que s'hi enfronten i, per tant, són contextos i productes de les relacions entre els ocupants.

¹⁵ JOSEPH, I. «Le migrant comme tout venant». Delgado, M. (ed.). *Ciutat i immigració*. Centre de Cultura Contemporània. Barcelona, 1997.

¹⁶ RAULIN, A. *Anthropologie urbaine*. Armand Colin. París, 2001.

¹⁷ BARBICHON, G. «Espaces partagés: variation et variété des cultures». *Espaces et sociétés* 1991.

L'escenari físic de l'espai urbà, materialment palpable i a la vegada imaginari, es pot considerar com a viu i utilitzable, per tant com una entitat capaç de produir efectes sobre la societat (Perrot, 1991). Aquest espai públic que Louis Quéré¹⁸ va qualificar de «potència que dóna forma» (*puissance formante*), ofereix punts de referència per orientar una dinàmica forma de coexistència, però a la vegada manifesta aquesta operativitat únicament d'una manera indirecta. És a dir, organitza un entorn sensible al qual els comportaments s'han d'adaptar. La urbanitat és un intercanvi entre grups heterogenis amb interessos que convergeixen parcialment, tot i que a partir de referències culturals diferents. Per tant, aquest tipus de sociabilitat planteja, com subratlla J. Rémy (1990), un problema de traducció.

«Pensar la “ciutat mans a l'obra” (segons una expressió de Bailly, citat per Joseph), és considerar seriosament els fenòmens de recomposició social i de successió de població en un mateix territori, en comptes d'aconter-se amb el vocabulari de l'exclusió, de la pobresa o dels guetos» (Joseph, 2003). Davant el pronòstic pessimista generalitzat, si bé la sociabilitat sembla que es funda cada vegada menys en la proximitat i més en la mobilitat, caldria intentar analitzar com s'està gestant la nova urbanitat sobre la base d'aquesta densificació de fluxos. La fragmentació social no significa que cadascú es reculli, es tanqui en si mateix, sinó que noves formes de convivència es reconstrueixen sobre la base de principis –potser no tan nous com ens volen fer creure– que caldria intentar descobrir.

Bibliografia

- ARAMBURU ORAZU, M. *Bajo el signo del gueto. Imágenes del inmigrante en Ciutat Vella*. Tesis doctoral sense publicar. Universitat Autònoma de Barcelona. Barcelona, 2000.
- ARAMBURU ORAZU, M. *Los otros y nosotros: Imágenes del inmigrante en Ciutat Vella de Barcelona*. Ministerio de Educación, Cultura y Deporte. Madrid, 2002, p. 279.
- BARBICHON, G. «Espaces partagés: variation et variété des cultures». *Espaces et sociétés* 1991; 62-63: 107-133.
- DELGADO, M. *El animal público*. Anagrama. Barcelona, 1999 (Col·lecció «Argumentos»).
- GALLISSOT, R., KILANI, M. RIVERA, A. *L'imbrogljo ethnique en quatorze mots clés*. Payot. Lausana, 2000, p. 281.
- GARCÍA CANCLINI, N. *Consumidores y ciudadanos. Conflictos multiculturales de la globalización*. Grijalbo. Mèxic, 1995.
- JOSEPH, I. «Le migrant comme tout venant». DELGADO, M. (ed.). *Ciutat i immigració*, Centre de Cultura Contemporània. Barcelona, 1997, pp. 177-187.

¹⁸ QUERE, L. «Le public comme forme et comme événement». Joseph, I. (eds.). *Prendre place. Espace public et culture dramatique*. Colloque de Cerisy. Ed. Recherches, Plan urbain, 1995.

- JOSEPH, I. *La ville sans qualités*. De l'Aube. París, 1998.
- JOSEPH, I. «La notion du public : Simmel, l'écologie urbaine et Goffman». CEFAÏ, D. i PASQUIER, D. (eds.). *Les sens du public; Publics politiques, publics médiatiques*. PUF. París, 1993, pp. 329-346.
- MONNET, N. «Moros, sudacas, guiris, una forma de contemplar la diversidad humana en Barcelona». *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales* 2001; 94 (<http://www.ub.es/geocrit/sn-94-58.htm>).
- MONNET, N. *La formación del espacio público; una mirada etnológica sobre el Casc Antic de Barcelona*. La Catarata. Madrid, 2002, p. 276.
- MOORE, H. L. *Antropología y feminismo*. 4a ed. Cátedra. Madrid, 2004, p. 259 [títol original: *Feminism and Anthropology*, Basil Blackwell Ltd., 1991].
- PERÒ, D. «Gobernanza en contextos multiétnicos. El caso de Barcelona». NASH, M., TELLO, R., BENACH, N. (eds.). *Inmigración, género y espacios urbanos; los retos de la diversidad*. Edicions Bellaterra. Barcelona, 2005, pp. 141-155.
- PERROT, M. «La ville et ses faubourg au XIXe siècle». Baudrillard, J., et al. *Citoyenneté et urbanité*. Esprit. París, 1991, pp. 65-83.
- QUÉRÉ, L. «Le public comme forme et comme événement». JOSEPH, I. (eds.). *Prendre place. Espace public et culture dramatique*. Colloque de Cerisy. Ed. Recherches, Plan urbain, 1995, pp. 93-109.
- RAULIN, A. *Anthropologie urbaine*. Armand Colin. París, 2001.
- RÉMY, J. «La ville cosmopolite et la coexistence interethnique». BASTENIER, E., DASSETTO, F. (eds.). *Immigrations et nouveaux pluralismes; une confrontation des sociétés*. De Boeck. Bruxelles, 1990, pp. 85-106.
- SANTAMARÍA, E. *La incógnita del extraño; Una aproximación a la significación sociológica de la «inmigración no comunitaria»*. Anthropos. Barcelona, 2002, p. 211.
- SERRA, T. «La gent invisible. Melodies urbanes: dissidències, resistències». *Quòrum*. Ajuntament de Barcelona. Barcelona, 2005, pp. 123-130.
- STAVO-DEBAUGE. «L'indifférence du passant qui se meut, les ancrages du résidant qui s'émeut». CEFAÏ, D., PASQUIER, D. (eds.). *Les sens du public; Publics politiques, publics médiatiques*. PUF. París, 2003, pp. 347-371.
- TOURAINÉ, A. *Un nouveau paradigme pour comprendre le monde d'aujourd'hui*. Fayard. París, 2005.

10. L'espai públic i la nova urbanitat. Reflexions sobre el cas de les ciutats intermèdies

Carme Bellet Sanfeliu. Professora de geografia. Universitat de Lleida

«El carrer és el lloc on succeeixen les coses.»

Cita del col·laborador del programa UIA-CIMES de La Plata (Argentina)

Introducció

Des de l'any 1996 el programa de treball internacional UIA-CIMES reflexiona sobre la condició i les característiques de les ciutats intermèdies (vegeu pàgina web del programa: www.paeria.es/cimes). En el programa, les ciutats es consideren intermèdies no solament en funció de talles demogràfiques i dimensions determinades (coherents amb cadascun dels contextos geogràfics), sinó, sobretot, en relació amb les funcions d'intermediació que desenvolupen. Considerem, per tant, que una ciutat és una ciutat intermèdia pel paper de mediació que duu a terme en els fluxos (béns, informació, innovació, administració, etc.) entre els territoris rurals i urbans de la seva àrea d'influència i altres centres o àrees, més o menys allunyats.¹

Després d'assajos de definició i caracterització diversos, el programa s'ha centrat en els últims anys en l'anàlisi dels processos d'intermediació que caracteritzen aquest tipus de ciutats.² Un dels punts tractats i que ha despertat més interès, entre els més de 100 col·laboradors del programa, és el dels espais on cristal·litzen bona part de les funcions de mediació: mercats i espais públics. Reflexionar sobre les característiques, tensions i canvis que es produeixen en aquests espais és una qüestió important per al fenomen urbà en general, però especialment per a les ciutats intermèdies.

En aquest text ens centrarem en l'anàlisi dels espais públics a partir de la informació que ha estat possible obtenir fins al moment fruit dels debats i seminaris d'aquests dos últims

¹ BELLET, C.; LLOP, J. M. «Ciudades intermedias. Entre territorios concretos y espacios globales». A: *CYTET-Ciudad y territorio-Estudios Territoriales*, 2005, vol. XXXVI, núm. 141-142, pp. 569-581.

² BELLET, C.; LLOP, J. M. *Ciudades intermedias y urbanización mundial*. Artis. Lleida, 1999.; BELLET, C.; LLOP, J. M. *Ciudades intermedias: Perfiles y pautas*. Milenio. Lleida, 2003.

anys i fruit també de les enquestes temàtiques efectuades per diversos dels nostres col·laboradors.

La intervenció es divideix en diverses parts. A la primera, en els dos primers apartats es presenten una sèrie de criteris generals sobre l'espai públic i les seves múltiples dimensions. A la segona part s'expressen les idees amb les quals van concloure alguns dels seminaris de la tercera i la quarta fase.³ Es defineix el paper dels espais públics en la ciutat intermèdia i quins haurien de ser els criteris que guiaran la seva transformació i intervenció.

A la tercera part s'aporta com a novetat el fruit dels primers treballs desenvolupats amb els nostres col·laboradors sobre espai públic i la ciutat intermèdia. Bàsicament es tracta de les conclusions d'alguns seminaris sobre el tema i dels primers resultats d'una enquesta sobre espai públic i ciutat intermèdia.

L'espai públic i la nova ciutat

«Espai públic» és un vocable de difícil definició i pitjor delimitació al qual acostumen a associar-se conceptes com espai col·lectiu, espai accessible, espai obert, etc. Un espai multidimensional que pot definir-se/delimitar-se de moltes maneres segons si posem la mirada en les formes –espai lliure, espai obert, espais transició–, en la naturalesa –règim de propietat, tipus de gestió–, en els usos i les funcions que s'hi desenvolupen –espai per al col·lectiu, comú, compartit–, o en el tipus de relacions que s'hi estableixen –espai de la presentació i representació, democràcia, protesta, festa, etc.

Espais amb dimensions molt diverses, però gairebé totes relacionades amb un aspecte: el lloc de l'expressió i representació social, civil i col·lectiva, l'espai democràtic per excel·lència, l'espai comú. Potser siguin aquests mateixos aspectes, l'espai comú per a l'expressió i representació ciutadana, els responsables que alguns autors afirmen amb rotunditat que són els espais públics en la seva diversitat els que fan ciutat. La ciutat és l'espai públic, afirma el geògraf Jordi Borja (2003), idea que Oriol Bohigas transforma en un comentari encara més rotund: l'espai públic és la ciutat.⁴

Per tant, totes les transformacions que ha patit la mateixa ciutat, la societat i la urbanitat en general han tingut un clar impacte en l'espai públic, han incidit en bona part

³ El seminari internacional «Ciutats intermèdies mediterrànies: els espais de la intermediació», celebrat a Barcelona del 28 al 30 de juny, i a Lleida l'1 de juliol de 2004, i la trobada per presentar els treballs de la tercera fase en el XX Congrés de la Unió Internacional d'Arquitectes (UIA), celebrat a Istanbul (Turquia), al juliol de 2005.

⁴ BOHIGAS, O. *Contra la incontinència urbana. Reconsideració moral de l'arquitectura i la ciutat*. Diputació de Barcelona. Barcelona, 2004.

en les seves «dimensions» i han arribat, fins i tot per a alguns, a posar en crisi la mateixa idea d'espai públic.⁵ La crisi de la ciutat i la urbanitat és també la crisi de l'espai públic i de la urbanitat, i viceversa, la crisi de l'espai públic és també la crisi de la ciutat i de la urbanitat o, com a mínim, la crisi del que hem entès fins ara per espai públic, ciutat i urbanitat.⁶

Les dimensions de l'espai públic

La dimensió col·lectiva i cívica de l'espai públic

L'espai públic és per definició un espai plural, flexible i democràtic on s'organitza l'experiència social, i permet i afavoreix l'intercanvi i la interactuació entre individus i col·lectius. És un espai on poden confluïr –no necessàriament entendre's– la diferència i la diversitat. Un espai on s'entremesclen també les escales individuals i les col·lectives, en definitiva, un espai per a cadascun dels ciutadans, per als seus grups i el conjunt.

Des de la sociologia s'acostuma a definir l'espai públic com «un espai de sociabilitat problemàtica on han de coexistir tot un món d'estranyos».⁷ El caràcter problemàtic de l'espai públic ve donat per la impossibilitat de definir-lo d'una manera absoluta i delimitada, ja que es tracta d'un espai que es construeix socialment en continu procés de producció.

Com a espai plural i com a espai de producció social, és també un lloc on es construeixen normes elementals de convivència –potser no escrites mai–, de sociabilitat i pacte cívic. Normes escassament estructurades i més aviat informals. Per això és també l'espai que acull les transgressions, on es fan més patents les ruptures, on alguns tracten d'expressar i presentar altres visions, altres codis i actituds. Com apunta Delgado, «no és que el carrer estigui lliure de vigilàncies polítiques o de control social, però sí que aquestes formes de fiscalització són més dèbils i les possibilitats de transgressió, desobediència o deserció són sempre més grans».⁸

Sota aquesta dimensió cívica potser hauríem de definir l'espai públic com l'espai comú, de la cultura i la política comuna, espai de l'interès general o espai on passa i s'expressa

⁵ SENNETT, R. *The fall of public man*. Norton Home, 1972. Traducció al castellà a Península, 1978.

⁶ INNERARITY, D. *El nuevo espacio público*. Espasa Calpe. Madrid, 2006.

⁷ LOFLAND, L. *A world of strangers. Order and action in urban public space*. Prospect Heights (Estats Units). Waveland Press, 1973.

⁸ DELGADO, M. «L'espai públic com a espai apropiat. La festa i altres ocupacions fusionals al carrer», *Transversal. Revista de Cultura Contemporània*, 23, monogràfic *Espai públic-espai crític*. Ajuntament de Lleida. Lledia, 2004, p. 22.

—es fa públic— allò que hauria d'interessar tothom. La interpretació del que avui és d'interès «comú» i interès «general» ens pot ajudar a resoldre el tradicional dilema entre la unitat i la diferència, entre la universalitat i la diversitat.⁹

La dimensió simbòlica i representativa

Com a lloc d'expressió i representació ciutadana, l'espai públic és el principal espai polític de la ciutat. L'escenari de les manifestacions del poder, però també de l'expressió i manifestació ciutadana amb mostres de suport o rebuig contra el que s'estableix o s'esdevé. Espai reivindicatiu i de la manifestació pública per excel·lència. De fet, tota mostra de suport o de repulsió cap a un acte o una idea es desenvolupa en l'espai públic. El lloc al qual tothom pot accedir, on tothom pot actuar lliurement i que s'utilitza com a escenari d'expressió, reafirmació i representació.

La funció de representació i expressió atorga a aquests espais un caràcter plenament simbòlic, ple de significats i significants per a l'individu, els grups i el col·lectiu. A través dels noms dels llocs, dels monuments o edificis que els envolten, de la seva forma/configuració, o dels elements escultòrics ornamentals o vegetals, s'evocuen connexions amb fets històrics que estimulen el sentiment de pertinença a un grup o col·lectiu.

I és a través d'aquesta dimensió simbòlica i representativa que alguns dels espais públics es converteixen en referents urbans i territorials. Els espais on s'expressen, es configuren, construeixen i modifiquen les identitats dels grups i col·lectius urbans. Sobre això Borja apunta que pot considerar-se un espai cultural «pel fet de ser un element fonamental de la construcció de llocs significatius, perquè marca simbòlicament el territori, i genera i transmet memòria col·lectiva; és l'espai que conté el temps històric».¹⁰ És aquesta, com veurem, una de les dimensions que més conflictes presenta actualment, ja que amb una societat cada vegada més plural i heterogènia ens hem de preguntar quins significats i símbols ha de presentar l'espai públic, pregunta a la qual Innerarity respon així: «Les identitats es poden entendre com una realitat flexible i el millor de les cultures, el que més eficaçment les defensa davant de la pròpia esterilització, és la trobada i la traducció».¹¹ Facilitar, doncs, la trobada i l'entesa entre cultures i identitats pot ser una de les claus.

⁹ La recerca del que és comú i d'interès general constitueix també una bona ocasió per tornar a pensar com podem ajustar els nostres ideals normatius de la democràcia i de la vida en comú a les condicions actuals de govern i funcionament de la societat. INNERARITY, D. *El nuevo espacio público*. Espasa Calpe. Madrid, 2006, p. 16.

¹⁰ BORJA, J. *La ciudad conquistada*. Alianza Ensayo. Madrid, 2003, p. 4.

¹¹ INNERARITY, D. *Op. cit.*, p. 27.

La dimensió funcional

L'espai públic és l'espai multifuncional per excel·lència: l'espai dels fluxos, del descans, de l'encontre, del des-encontre, de la manifestació política, de la representació social, etc. Encara que potser sigui la funció de transició entre temps i espais el que més caracteritza l'ús i la majoria de les funcions que acull. «Les pràctiques socials que es desenvolupen al carrer apareixen dependents de la mobilitat, del desplaçament, la inestabilitat, el nomadisme i la intersticialitat», comenta el professor Delgado.¹² Espais «intermedis» més dinàmics i menys rígids que els que per exemple utilitzem per allotjar-nos o treballar, espais que utilitzem entre-temps. Les diferents parts i temps del dia es distribueixen en esferes privades i públiques el balanç i les formes de les quals adquireixen pesos molt diferents segons la cultura o la societat.

Es tracta de l'espai urbà més divers i imprevisible on tot pot passar, és en certa manera un espai per «produir», les funcions i apropiacions del qual les construirà i definirà l'usuari. De fet l'existència d'alguna forma de vida pública és un requisit indispensable per al desenvolupament dels espais públics ja que reflecteixen els valors i les característiques de la societat.¹³ I en això rau la gran diferència amb els espais col·lectius de caràcter privat. Les diferències no responen tant a termes formals sinó més aviat al conjunt d'activitats que suporten i activen aquests espais. Espais que es defineixen per l'ús i les activitats que l'individu/grup/col·lectiu fa, i pot fer, en ells.

La dimensió física i urbanística

En la seva dimensió física podríem definir espai públic com aquell espai que és obert a tothom, accessible i multifuncional. Espais als quals qualsevol pot accedir lliurement i on es poden fer activitats individuals o de grup.¹⁴

L'accessibilitat és un dels aspectes més importants en la dimensió física i urbanística. Un espai es pot definir com a espai obert a tothom i accessible quan s'hi pot accedir sense dificultats, quan no existeixen barreres físiques, simbòliques o psicològiques que ho impedeixin i quan aquest espai és visible.¹⁵

No obstant això, el propi disseny i gestió dels espais públics ha comportat la inclusió de

¹² DELGADO, M. *Op. cit.*, p. 22.

¹³ CARR, S; FRANCIS, M.; RIVLIN, L.; STONE, A. *Public space*. Cambridge University Press. Cambridge, 1992.

¹⁴ CHELKOFF, G.; THIBAUD, J. P. «L'espace public, modes sensibles. Le regard sur la ville». *Annales de la recherche urbaine*, 57-58, 1992.

¹⁵ CARR, S. et al. *Op. cit.*; LYNCH, K. *A theory of good city form*. Cambridge MIT Press. Cambridge, 1981.

barreres i obstacles físics que impedeixen o afavoreixen certes mobilitats i itineraris, que potencien o neguen la visibilitat i que seleccionen els usuaris. Als obstacles físics s'hi afegeixen un conjunt de filtres –regles, normes o convencions– l'objectiu dels quals és la regulació d'un espai de vocació plural: un espai complex que cal organitzar/controlar/regular.¹⁶

Un altre dels aspectes que hem destacat és el de la multifuncionalitat, espais que puguin satisfer els desitjos individuals-col·lectius de tothom. Espais compartits amb llibertat d'ús i acció, com apunta Lynch.¹⁷

Presenten, a més, una gran capacitat per dotar de qualitat l'espai urbà. La intervenció sobre l'espai públic esdevé un poderós instrument de dinamització en la pràctica urbanística per la seva capacitat de generar centralitat física, social i econòmica. Això els confereix una enorme capacitat per articular les diferents peces urbanes i territorials; ordenen, com ja hem comentat, els ritmes i els temps, i fan possible el seu funcionament general. Tal com comenta Michael Sorkin, aquests espais són els que confereixen sentit i raó al conjunt, són «els espais intermedis, les connexions que donen sentit a les formes».¹⁸

L'espai públic en qüestió: crisi, quina crisi?

Les dimensions que acabem de presentar es basen, però, en una concepció tradicional de l'espai públic que les característiques de la societat actual qüestionen. D'una banda, la tradicional distinció entre l'espai privat i l'espai públic, diferenciació bàsica per a la definició de l'un i de l'altre, s'ha convertit en quelcom precari, ja inservible, sense que estigui gaire clar quina categoria hauria d'ocupar el seu lloc.¹⁹

L'espai públic reflecteix i cristal·litza els canvis socioeconòmics, polítics i culturals més generals, els mateixos canvis que se succeeixen en l'espai urbà. I són aquests canvis els que han desdibuixat i posat en crisi aspectes de la concepció tradicional d'espai públic, però mai l'espai públic com a tal.

L'anomenat declivi de l'espai públic no és tan homogeni i universal com la literatura i l'acadèmia semblen suggerir.²⁰ Sota diagnòstics i punts de vista diferents s'han presentat, bàsicament acadèmiques, visions una mica decadents de l'espai públic: la invasió

¹⁶ LOW, S. i SMITH, N. *The politics of Public Space*. Routledge. Nova York, 2006.

¹⁷ LYNCH, K. *A theory of good city form*. Cambridge MIT Press. Cambridge, 1981.

¹⁸ SORKIN, M. (ed.). *Variations on a theme park the new american city and the end of public space*. Hill and Wang. Nova York, 1992. Traducció al castellà a Gustavo Gili, 2004, p. 10.

¹⁹ INNERARITY, D. *Op. cit.*, p. 17.

²⁰ SENNETT, R. *Op. cit.*

de l'espai privat sobre l'espai públic i els consegüents processos de privatització;²¹ els processos de mercantilització i fragmentació de l'espai urbà,²² la burocratització i dominació que té lloc en l'espai públic.²³ Daniel Innerarity apunta que la majoria de les visions decadents de l'espai públic reflecteixen de fet «la desafecció cap a la política, la degeneració de l'opinió pública, la burocratització i tecnificació de la política, l'abandó dels deures de la ciutadania».²⁴

La majoria d'aquestes reflexions procedents de la filosofia, la sociologia i les ciències polítiques acostumen a incidir sobre l'esfera pública –ciutadania, representativitat, identitat, cultura, política, governabilitat–, però no sobre l'«espaiabilitat».²⁵ L'anàlisi sobre l'espaiabilitat del fenomen pot generar un altre tipus de visió, com la que aporta el geògraf Jordi Borja, que afirma d'una manera rotunda que l'espai públic no està ni molt menys en crisi.²⁶ Així ho demostren el sobreconsum del qual són objecte molts d'aquests espais, la gran demanda social que generen i la renovació/reurbanització a què estan sotmesos. Aquests fets demostren el seu dinamisme i actualitat.

Bona part de les visions que ressalten la crisi de l'espai públic fan referència sobretot a la pèrdua dels aspectes continguts en les dues primeres dimensions: la dimensió cívica i la dimensió simbòlica/representativa, la crisi de la qual incideix també en la funcionalitat i en la dimensió urbanística. Sota aquestes visions crítiques s'amaguen les tensions que comporta el fet de ser un espai de sociabilitat problemàtica –el rebuig a altres usuaris o usos que se succeeixen en un espai de vocació plural, visions i percepcions parcials de grups concrets, etc.– i les tensions que genera la dissolució de les esferes domèstica/social-privat/públic.²⁷

L'espai perd el caràcter de mediació i ja no presenta ni representa allò que és comú, allò que és col·lectiu. L'espai és així banalitzat, ja que perd el caràcter de mediació i intercanvi i es limita a convertir-se en escenari «on l'esdeveniment es troba per damunt de l'argument, l'espectacle per damunt del debat, la dramatúrgia per damunt de la comunicació, la imatge per damunt de la paraula».²⁸ L'espai públic es converteix així en espai suport o escenari de les reclamacions privades o en espai purament mercantilitzat.

²¹ SENNETT, R. *The fall of public man*. Norton Home, 1972. Traducció al castellà a Península, 1978; ARENDT, H. *La condició humana*. Paidós. Madrid, 1993.

²² SORKIN, M. *Op. cit.*; LOW, S., i SMITH, N. *Op. cit.*

²³ HABERMAS, J. [1962]. *Historia y crítica de la opinión pública. La transformación estructural de la vida pública*. Gustavo Gili. Mèxic i Barcelona, 1986.

²⁴ INNERARITY, D. *Op. cit.*, p. 20.

²⁵ LOW, S.; SMITH, N. *Op. cit.*

²⁶ BORJA, J. «Espais públics versus espais d'ús públic». *Transversal. Revista de Cultura Contemporània*, 23. Lleida, 2004.

²⁷ ARENDT, H. *Op. cit.*

²⁸ INNERARITY, D. *Op. cit.*, p. 20.

Les tendències generals cap a la privatització, la mercantilització d'aquests espais i la fortificació, a la recerca de l'anhelada seguretat, produeixen a la vegada canvis notables en l'ús, la forma i la funció dels espais públics que incideixen en la pèrdua de la diversitat formal i funcional. La pressió per convertir molts d'aquests espais en llocs de superconsum per al nou consumidor global –o per al conjunt de la mateixa ciutat– incideix en la progressiva uniformitat i superespecialització dels espais públics.²⁹ La dominació de l'àmbit social, del món de la producció i del consum, incideix en l'ús que fem de l'espai públic, on actuem amb els automatismes propis de l'esfera de la producció i del consum.³⁰

Un altre conjunt de problemes té relació amb la configuració del món global i d'una societat multicultural que posa en crisi la representativitat i la funció de comunicació tradicionalment assignada a l'espai públic. L'espai públic ja no és solament el lloc de comunicació de cada societat amb ella mateixa, sinó també el lloc de comunicació de societats diferents i distants entre elles.

L'ús extensiu del territori, l'augment de la mobilitat personal i la societat multicultural plantegen un nou repte a la dimensió simbòlica i representativa de molts d'aquests espais, ja que entren en crisi els valors o les imatges que transmeten. Com apunta el geògraf Francisco Muñoz, «es poden plantejar situacions noves com la crisi de la monumentalització, de l'art públic o, fins i tot, de processos de resignificació espacial a càrrec de nous col·lectius usuaris de l'espai públic».³¹

L'espai públic –espai de l'expressió i representació social, civil i col·lectiva, l'espai democràtic per excel·lència– ja no és l'únic suport de la vida col·lectiva. Espais tancats/oberts de caràcter privat –els centres comercials, els clubs socials, les noves àrees de lleure, etc.–, els nodes de comunicació i transport –els aeroports, les estacions, etc.–, però també Internet, són avui espais-suport de la vida ciutadana i la vida col·lectiva.

La demanda i l'ús d'espais públics i lliures demostra que no és la seva naturalesa la que es troba en crisi, però sí la seva conceptualització i formalització. El debilitament del sentit de l'àmbit comú i l'enfortiment de la demanda individual, els processos de mercantilització i privatització, la crisi de representativitat i la fragmentació són algunes de les qüestions més rellevants a les quals s'enfronta actualment la urbanitat, la ciutat i l'esdevenir de l'espai públic.

²⁹ SORKIN, M. (ed.). *Op. cit.*

³⁰ ARENDT, H. *Op. cit.*

³¹ MUÑOZ, F. «Espais públics i platges d'oci: superfícies per al somriure». *Transversal. Revista de Cultura Contemporània*, 23, monogràfic *Espai públic-espai crític*. Ajuntament de Lleida. Lleida, 2004, p. 35.

L'espai públic en la ciutat intermèdia

El programa CIMES

Com a espai de mediació, l'espai públic cristal·litza bona part de les característiques i idiosincràsies de la societat que acull. L'anàlisi de l'espai públic de diferents ciutats del món ens ofereix, així, no solament l'oportunitat de conèixer altres llocs sinó també la possibilitat d'aprendre alguna cosa sobre les diferents societats que construeixen, transformen i utilitzen aquests espais.

L'espai de la «mediació» social per excel·lència es converteix en un dels protagonistes de l'estudi de les ciutats intermèdies. En això s'ha centrat bona part del treball de la tercera fase del programa CIMES (Ciutats intermèdies i urbanització mundial), a reflexionar sobre els espais d'intermediació, els llocs on es produeixen els processos d'intercanvi. La part més important de la informació que desenvolupem en aquesta part prové de l'anàlisi dels resultats d'una enquesta que els nostres col·laboradors van fer sobre la ciutat que representen. Mitjançant l'enquesta es volia respondre a les qüestions següents:

- Què és allò que s'entén per espai públic en diferents contextos i com es caracteritza en cada cas?
- Són realment els espais públics espais estructurants de la ciutat?
- Quins són els espais públics més concorreguts? Com funciona l'ús d'aquests espais? Quines funcions acullen?
- Quins són els projectes d'intervenció més importants sobre els espais públics?

L'enquesta requeria per part del col·laborador dues tasques concretes: fer una descripció general de la xarxa dels espais lliures públics de la ciutat –jardins, rambles, parcs, places, eixos urbans, eixos de vianants, mercats, etc.– i descriure'n un amb detall, el qual s'havia de triar en funció de certs criteris: pel fet de ser un dels més característics de la ciutat, pel pes històric i/o representatiu, o pel fet de ser un dels espais més «utilitzats» de la ciutat.

El quadre següent recull els punts que havien de desenvolupar-se extensament per a cadascuna de les ciutats.

1. Descripció general dels espais lliures públics de la ciutat (jardins, rambles, parcs, places, eixos urbans, eixos de vianants, mercats, etc.).

- 1.1 Intentar elaborar una tipologia, amb noms dels espais i amb una breu descripció.
- 1.2 Localitzar sobre un plànol els espais esmentats.

1.3 Analitzar la possible existència de xarxes o articulació d'aquests espais públics.

2. Descripció i anàlisi d'un dels espais lliures més freqüentats per la població.

2.1 Descripció formal de l'espai:

- localització i descripció general de l'àrea on s'ubica i la seva relació amb el conjunt de l'estructura urbana,
- esquema de la seva estructura en planta,
- descripció dels elements que configuren el seu paisatge: elements monumentals, mobiliari urbà.

2.2 Descripció funcional: funcions que acull l'entorn i activitats que es desenvolupen en l'espai.

2.3 Els ritmes de l'espai: descripció del volum i característiques dels usuaris al llarg d'un dia laborable i un dia festiu.

2.4 Evolució històrica de l'espai: la seva configuració, la seva transformació, els projectes i les actuacions urbanístiques que s'hi han desenvolupat, etc.

2.5 Acompanyar l'anàlisi de tres fotografies: una de l'espai en general (pot ser una fotografia aèria); una d'algun dels detalls que més qualifiquin o identifiquin aquest espai (alguns dels elements monumentals, una escultura, un element del mobiliari, etc.), i la tercera amb cert nivell d'ambientació o acte festiu.

Es van rebre a la direcció del programa trenta enquestes en total fetes per diversos col·laboradors del programa CIMES.³²

L'espai públic: un concepte en expansió

Els treballs desenvolupats pels col·laboradors del programa mostren d'una manera clara el que podríem anomenar l'«expansió» d'allò que entenem com a espai públic. Una expansió que incideix, en primer lloc, en la pròpia definició del terme que tendeix a diluir-se en l'accepció més gran d'espai col·lectiu, incloent-hi espais lliures, espais naturals i alguns espais productius, independentment del règim de propietat.

³² Les enquestes van ser contestades pels col·laboradors de les ciutats següents: ciutats catalanes (Vic, Granollers, Reus, Terrassa, Sabadell, Olot, Balaguer i Platja d'Aro), Perpinyà (França), Nador (Marroc), Mostar (Bòsnia i Hercegovina), Antakya (Turquia), Franca (Brasil), Rio Grande (Brasil), Trinidad (Cuba), Manizales (Colòmbia), San Salvador (el Salvador), Resistencia (Argentina), Bella Vista (Argentina), Trípoli (Líbia), El-Jadida (Marroc), Las Palmas (Espanya), Warangal (Índia), Göteborg (Suècia), Shiraz (Iran), Làrissa (Grècia), La Plata (Argentina), Trelew (Argentina), Nagano (Japó), Esmirna (Turquia).

En segon lloc, es produeix una consideració territorial molt més àmplia de les visions clàssiques que tendien a considerar l'espai públic com l'espai inclòs en l'àrea urbana consolidada. La visió més urbana s'expandeix així abraçant ara espais que s'estenen sobre el territori circumdant a través de corredors d'espais lliures: parcs naturals, cementiris, parcs i zones agrícoles, rius i canals de rec, etc. L'espai públic, com fa la mateixa idea de ciutat, sobrepassa l'escala urbana per conjugar-se amb l'escala territorial. La visió més clàssica sobre espai públic, fragmentada i limitada, tendeix, d'aquesta manera, a cedir pas a una visió més sistèmica i territorial.

L'ampliació conceptual i la delimitació espacial provoquen canvis importants en les categories que s'establien per a l'anàlisi de l'espai públic. Els elements citats en les enquestes amplien les tipologies més clàssiques –places, boscos, parcs, jardins, passejos– mostrant la introducció de nous paradigmes en l'urbanisme i l'ordenació del territori i la seva incidència en les noves formes d'entendre i llegir la ciutat.

La irrupció del paradigma ecològic incideix en una apreciació/revaloració dels espais naturals i fins i tot d'espais agraris productius. És el cas, per exemple, de Sabadell, on se cita la necessitat expressa de preservar els parcs agrícoles de la seva incorporació al procés urbanístic amb una figura específica de planejament on es distingeix entre hortes professionals i horta de tipus recreatiu.

De tota manera, el nombre de cites més importants d'espais lliures fan referència als parcs i jardins més clàssics: el parc de Catalunya, amb 43 hectàrees, a Sabadell; el parc urbà de Bir Hakeim (el puny de Déu), a Perpinyà (França); el parque Laguna Cacique Chiquichano, a Trelew (Argentina). També és el cas de Bagh-e-Eram (el jardí del cel), a Shiraz (Iran), un recinte palatí construït en el segle XIX amb magnífics parcs i jardins, que el converteixen en una de les atraccions de la ciutat.

Són diverses les ciutats que citen entre els seus espais públics espais hidrogràfics: fronts d'aigua, passejos marítims i fins i tot platges. El tractament de fronts d'aigua i espais hidrogràfics ha estat objecte d'un bon nombre de projectes en les ciutats intermèdies de la xarxa CIMES durant els últims anys, com ja havia estat destacat en la segona fase del programa.³³ Les intervencions sobre aquests espais, als quals després també farem referència, acostumen a anar més enllà de l'estricta regulació de lleres o la protecció i la defensa contra avingudes. En la majoria dels projectes s'hi endevina un objectiu més ampli: el de recuperar aquests llocs com a espais urbans, integrar-los a l'estructura urbana i a la vida domèstica com a zones d'ús quotidià i ciutadà.

Un bon exemple n'és la cita de Balaguer (Espanya) on destaca com un dels espais públics més concorreguts de la ciutat el parc de la Transegre. El riu Segre, espai barrera

³³ BELLET, C.; LLOP, J. M. *Op. Cit.*

Figura 1. La valoració dels fronts hidrogràfics integrats a la vida quotidiana de la ciutat. La platja de Las Canteras, a Las Palmas de Gran Canaria; i a la dreta, Sidi Ali, a la llacuna de Nador (Marroc).

entre les àrees de consolidació històrica i les àrees de nou creixement d'eixample de principis i mitjan segle xx, és objecte d'intervenció a mitjan dècada del 1980 quan es converteix part de la llera del riu, el tram més urbà, en un espai/parc lineal on es poden dur a terme diversos actes col·lectius.

L'exemple aportat pel col·laborador de Las Palmas (Espanya) és encara més il·lustratiu. L'element que cita, la platja de Las Canteras, és un magnífic escenari natural que acull al llarg dels seus 3.100 metres usos molt diversos. La platja no és solament un dels espais públics més concorreguts de Las Palmas, sinó que, a més, amb les funcions turístiques que acull, es converteix en un dels elements fonamentals per a la base econòmica de la ciutat. Las Canteras és també un ecosistema natural únic amb uns valors mediambientals que tracten de protegir-se al mateix temps que s'utilitzen com a espai educador.

Visions similars són les aportades pels col·laboradors de Trípoli (Beirut), quan citen la cornisa marítima i el vell port com alguns dels espais públics més concorreguts i dinàmics de la ciutat; el cas de Nador (Marroc), on se cita la façana marítima de la llacuna, o el d'El-Jadida (Marroc), amb la cita del jardí Al Mouhit de 2,5 hectàrees situat en el front marítim. El cas citat d'El-Jadida és encara més interessant pel fet de ser un espai preservat per un pla urbanístic des del 1916. Espais públics on es barregen d'una manera generosa les funcions de mediació –econòmiques, socials i culturals– amb els valors mediambientals i paisatgístics propis dels sistemes hidrogràfics.

La simple cita de qualsevol espai hidrogràfic introdueix una visió sistèmica que incideix en l'ampliació territorial de la idea d'espai públic a la qual abans fèiem referència. El valor, la comprensió i el tractament dels espais hidrogràfics difícilment es poden efectuar

sense referir-se a una escala territorial molt més àmplia que la que circumscriu els límits de la ciutat a la qual representen els nostres col·laboradors. Tenint en compte aquesta dimensió sistèmica i territorial, es pot aconseguir una intervenció equilibrada sobre aquests espais.

Una cosa semblant passa amb la cita d'àrees naturals o parcs agrícoles, més enllà de l'espai urbà consolidat, aportades per diversos col·laboradors. Àrees d'interès natural, boscos i espais productius agrícoles són contemplats com a espais que aporten valor ecològic i paisatgístic de gran interès social, històric i cultural en la majoria de contextos. Bona part dels col·laboradors es refereixen a aquest tipus d'espais amb el nom d'espais oberts o espais lliures.

La valoració i l'interès social i col·lectiu d'algun dels espais públics i lliures citats va més enllà fins i tot del seu règim de propietat. Aquest és el cas, per exemple, del col·laborador de Trípoli (Líban) que cita les *orangeries*, finques de tarongers d'estatus privat que són utilitzades pels propietaris, els familiars i amics els dies de festa i els caps de setmana per fer-hi trobades i organitzar-hi berenars.

En definitiva, des de les cites sembla que es reclama, una visió més àmplia i flexible del que tradicionalment hem entès per espai públic, i es reconeix la necessitat de posar en valor aquells espais d'ús i/o valoració col·lectiva més enllà del règim de propietat i més enllà de l'àrea urbana consolidada. Aquesta visió potser ens condueixi a una actuació sobre els espais públics/lliures més sistèmica i integral.

No obstant això, gairebé la majoria dels col·laboradors presenten com l'espai públic més representatiu de la seva ciutat espais que es corresponen a visions molt més clàssiques. Amb diferència se citen places urbanes de gran significació històrica i amb posició molt central. Bona part d'aquestes places acullen funcions administratives o de terciari superior als voltants. Aquest és el cas de les tradicionals places majors espanyoles, les places fundacionals colonials llatinoamericanes o les places centrals de fort component històric com la citada pel col·laborador de Trípoli (Líban), la plaça Al-Tall, primera intervenció el 1924 sobre l'espai públic durant el control francès. Els col·laboradors de Göteborg, Franca, Sabadell, Reus, Balaguer, San Salvador, Rio Grande, citen també aquest tipus de places. Especialment interessant és la plaça Islas Malvinas, citada pels col·laboradors de La Plata (Argentina), l'ordenació de la qual incideix d'una manera clara en l'estructura fundacional del conjunt de la planta de la ciutat.

El cas de la plaça Major de Vic o la plaça del Mercadal de Balaguer, totes dues espanyoles, són també dignes de menció no solament per les característiques físiques i formals, o per la seva notable incidència en l'estructura i la trama urbana, sinó també per la gran càrrega històrica i cultural que tenen.

Figura 2. Vista aèria de la plaça Islas Malvinas, a La Plata (Argentina), i detall d'aquesta plaça a la fotografia de la dreta.

La defensa que es fa en gairebé tots els documents de l'espai públic és forta i intensa, malgrat que en la majoria es reconeix també, i en diferents contextos, que hi ha indicis per parlar de certa crisi de l'espai públic.

Problemàtiques de l'espai públic en les ciutats intermèdies

Diversos són els col·laboradors, especialment des de les ciutats que han experimentat en les últimes dècades forts creixements, alguns d'ells incontrolats, que apunten l'existència de dèficits encara molt importants a les seves ciutats. En aquest sentit, es comenta la necessitat de dotar d'espais públics els barris més densos, creant zones que siguin capaces de satisfer les necessitats i demandes dels ciutadans i dotar els diferents barris d'un mínim d'espais amb qualitat. Són curiosos els comentaris que fan els col·laboradors de Nador (Índia) i San Salvador (el Salvador), que reclamen un nombre més elevat d'espais i àrees esportives per a les seves respectives ciutats, espais molt utilitzats per la gent jove que representen en aquests contextos una capa molt àmplia de la població.

També hi ha algun col·laborador que comenta que, massa sovint, contemplem com a lliures espais residuals que no poden acollir funcions bàsiques de reunió o trobada social: glorietses, rotondes, mitjanes de vies grans, espais residuals de l'edificació, etc. Altres vegades no disposen de l'accessibilitat necessària, grandària o qualitat de tractament. L'accessibilitat, la dimensió i la qualitat de l'espai haurien de ser elements que contribuïssin a la seva consideració, com s'apunta més endavant.

Una altra de les problemàtiques fa referència al pes excessiu que tenen en aquests espais el flux i el desplaçament, que els converteixen en espais per passar-hi però no per estar-s'hi. En molts dels casos el trànsit i els vehicles adquireixen en l'espai públic un protagonisme excessiu, no solament pel lloc que ocupen –en la circulació i l'estacionament–, sinó també per la resolució formal dels projectes que tendeixen a privilegiar el vehicle.

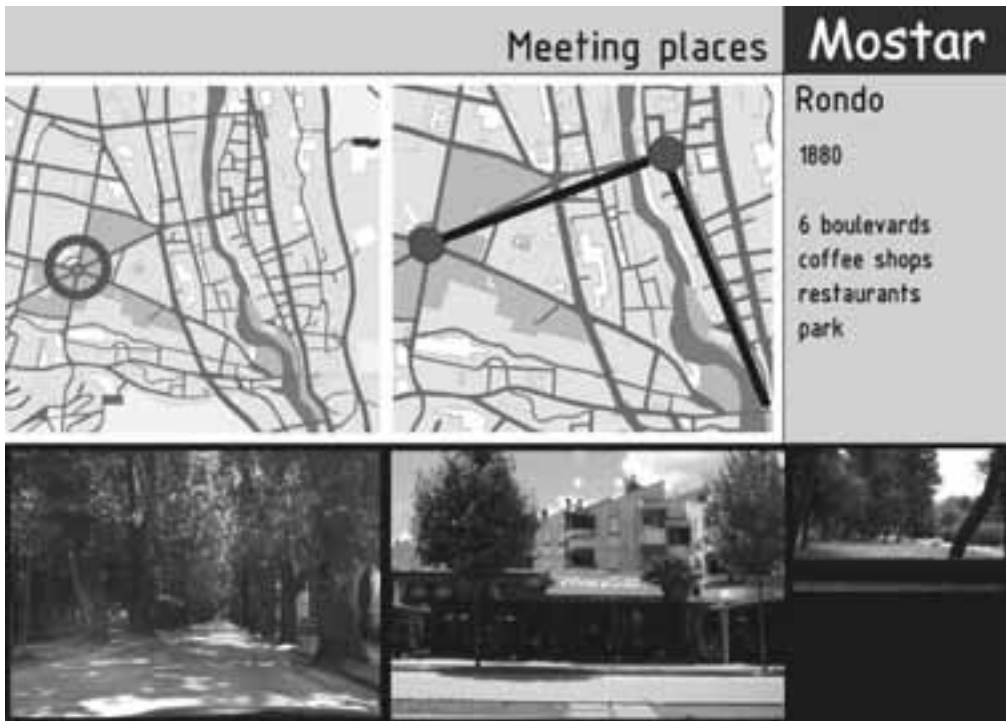

Figura 3. Localització i imatges de la plaça de Rondo, a Mostar (Bòsnia i Hercegovina).

Alguns dels espais públics, tot i que són accessibles, sembla que expulsen el vianant i l'usuari en comptes d'acollir-lo. Els col·laboradors, en general, demanen, d'una banda, recuperar l'espai públic per al vianant, per a les persones, per al desenvolupament d'usos cívics i socials i, en segon lloc, apunten que la primera condició que han de complir els espais públics és la de l'accessibilitat universal, accessibilitat visual i física, en el temps i en l'espai. A diferència dels espais col·lectius privats, l'espai públic ha de ser completament accessible i això ha de quedar garantit en el disseny formal. L'atenció a l'accessibilitat universal i també al vianant han estat l'eix de moltes intervencions fetes en algunes ciutats. A Sabadell (Espanya), per exemple, no solament hi ha àrees centrals per a vianants, sinó que, a més, l'àrea del districte primer es destina prioritàriament al vianant. Els col·laboradors de La Plata (Argentina), Ariel Iglesias i Isabel López, apunten sobre això: «L'essència de l'espai públic se sustenta en el domini públic, l'ús social i col·lectiu i la multifuncionalitat, i té com a característica física l'accessibilitat i la seva qualificació lligada proporcionalment a la quantitat i qualitat de les relacions socials».

Una altra de les problemàtiques està relacionada amb la pèrdua del simbolisme o representativitat que va donar origen a bona part de l'espai públic. Alguns col·laboradors

espanyols es refereixen a aquest fet comentant el cas de places i espais lliures que van ser fruit de reivindicacions populars durant els anys setanta.

La invasió d'usos i funcions privades, com el comerç o la restauració, formal o informal, acostuma a ser una altra de les casuístiques comentades per algun dels col·laboradors, especialment en el cas de ciutats llatinoamericanes. Es comenta la necessitat d'una major regulació i control dels usos i funcions que s'han de desenvolupar en aquests espais. És interessant, també perquè és nou, el cas de Manizales (Colòmbia), que comenta amb una gran profusió de detall les característiques i localització dels mercats i parades de carrer (satèl·lits) fruit d'un treball coordinat per l'associació Luz y Esperanza. Aquesta associació desenvolupa experiències pedagògiques d'organització en què es reuneix un grup de persones a les quals se'ls dóna una sèrie de coneixements teòrics i instruments per dur a terme un treball organitzatiu. L'associació recrea les condicions materials, econòmiques i socials que es podrien donar en una empresa real de propietat social, de treball col·lectiu i de direcció autogestionària, perquè en aquest ambient els participants s'enfrontin a la necessitat d'organitzar-se.

L'espai de i per als usos col·lectius: usos i funcions de l'espai públic

L'espai públic acull una gran diversitat de funcions i usos que són de fet el que ens permet definir aquest espai com a espai públic. Són els usos i el valor o reconeixement que fa i atorga el col·lectiu els que realment defineixen la condició de l'espai com a públic. Els col·laboradors de La Plata van fins i tot més enllà i apunten que «és l'ús el que defineix l'espai com a espai públic».

A Trelew (Argentina) també es va més enllà, ja que l'ús social ha definit l'ordenació de l'espai i els usos dels equipaments que posteriorment s'han ubicat en l'espai. Els usuaris i transeünts de la plaça Centenario, de 35.000 m² que pertanyien a la companyia de ferrocarril, van definir els camins de veïns, la localització i els usos dels equipaments de la plaça que va ser inaugurada el 1986 sense que se n'hagués completat l'ordenació. La deficiència inicial en el moment de la inauguració es va convertir en una potencialitat, que amb l'ús social, va ser aprofitada per finalitzar-ne l'ordenació i urbanització.

Ja hem comentat les tensions que es produeixen entre les consideracions d'espai de flux i espai per estar-s'hi. Hem tendit a entendre i dissenyar el nostre espai públic com a espai dels fluxos, i en especial algun tipus de flux, afavorint per tant el moviment. Però també hem contribuït a expulsar o dificultar altres possibles usos i usuaris.

Una altra de les qüestions que es plantegen referent a l'ús i les funcions és el caràcter polivalent per excel·lència de l'espai públic. Tal com apunta Jordi Borja, el funcionalisme predominant en l'urbanisme modern va desqualificar aviat l'espai públic ja que se li van

Figura 4. *La plaça Centenario, a Trelew (Argentina).*

assignar usos específics. En alguns casos es va confondre amb la vialitat, en d'altres es va sotmetre a les necessitats de l'ordre públic.³⁴

Les funcions i els usos que citen els col·laboradors per a cadascun dels espais acostumen a ser nombrosos, «cada espai lliure té el seu públic i el seu moment», apunta el col·laborador de Sabadell (Espanya). Aquesta reflexió obre una via interessant d'anàlisi de l'espai públic, dirigida a caracteritzar els usuaris, analitzar els ritmes, els temps i les accions que es fan en cadascun d'ells.

El lleure, el comerç i l'activitat social relacional van units en molts d'aquests espais. La majoria de les ciutats citen espais o places que acullen activitats de mercat i comercials, que generen una intensa activitat social, dinamisme, ritme i color. Trípoli, Làrissa, el Firallet d'Olot (Espanya), la plaça medieval del Mercadal a Balaguer (Espanya) o la de Vic (Espanya) en són clars exemples.

Per la diversitat de públics i accions que acull, així com pel seu simbolisme i significació, l'espai públic s'ha entès com l'espai democràtic. Però és també l'espai de la represen-

³⁴ BORJA, J. *La ciudad conquistada*. Alianza Ensayo. Madrid, 2003.

Figura 5. Vista de la plaça medieval de Vic (Catalunya).

tació i l'espai de la manifestació del poder. El nom de moltes de les places o vies, els usos dels seus edificis i els fets històrics que han acollit així ho mostren. A l'Argentina, totes les places principals del país per ordre del Govern nacional van ser designades com a plaça Libertad, nom que acostuma a posar-se a un bon nombre de places centrals en les ciutats de l'Amèrica Llatina.

En general, sembla, doncs, que es reivindica una certa polivalència dels espais públics tenint en compte la diversitat de funcions i usos que desenvolupen i les demandes tan diverses que cobreixen.

La capacitat estructurant i projectual de l'espai públic

Una visió renovada dels conceptes espai públic i espai lliure hauria de posar en valor els criteris de connectivitat i continuïtat física dels elements que componen el sistema. Per aquest motiu és cada vegada més important considerar tots els espais disponibles –espais públics i espais lliures–, fins i tot aquells que tradicionalment van ser considerats com a residuals i potenciar-ne la connexió i continuïtat.

La necessitat d'articular i connectar aquests espais es menciona en nombrosos casos, en uns perquè es tracta d'un dèficit, en d'altres perquè es tracta d'un projecte de futur, en d'altres com a triomf o encert de la intervenció sobre l'espai públic i els espais lliures.

Però, en general, es reconeix la necessitat de projectar amb una visió sistèmica capaç d'estructurar els espais concrets.

El col·laborador de Sabadell (Espanya), apunta les accions més estratègiques per articular els espais públics i lliures del municipi:

- El tractament específic considerat són els eixos de la ciutat: carrers de vianants o

amb prioritat per al vianant, avingudes, eixos comercials o eixos amb una activitat terciària potent.

- Corredors verds que enllacen parcs més o menys centrals amb boscos i àrees verdes perifèriques.
- Àrees per a vianants que articulen espais lliures o públics importants.

A Nagano (Japó), el col·laborador cita el cas de la via històrica/el camí històric. La ciutat ha convertit carrers secundaris i posteriors en carrers de vianants que articulen alguns dels espais de més valor històric de la ciutat. Aquestes mateixes vies de vianants permeten l'articulació dels diferents barris residencials de la ciutat i acullen funcions i serveis bàsics.

Per la seva banda, el col·laborador de Platja d'Aro (Espanya) comenta que les antigues carreteres que travessen el municipi han estat convertides en grans avingudes urbanes que actuen com a eixos que articulen els tres nuclis de la població i com a eixos que vertebraven l'activitat ciutadana i comercial.

No obstant això, altres col·laboradors mencionen la necessitat d'introduir també l'escala territorial en aquesta visió sistèmica. La ciutat d'Olot (Espanya) apunta, per exemple, la necessitat de crear una estructura verda contínua entre els diferents espais verds de la ciutat a través dels espais naturals de sòl que el Pla classifica com a no urbanitzable. La idea és de fet crear una ciutat-parc contínua i estructurada a través de corredors que s'obren a les àrees no urbanitzades del territori.

Una altra de les qüestions que acostuma a apuntar-se és la gran capacitat que té l'espai públic de dotar de qualitat l'entorn, de crear, com dirien alguns, ciutat. Molts d'aquests

Figura 6. El camí històric de Nagano (Japó). Els carrers secundaris de vianants permeten establir recorreguts entre equipaments i espais urbans de significació social, a la vegada que contribueixen a estructurar els barris i espais de vida més domèstics. A la dreta, *Jinja odori*; a l'esquerra, *Kusai ichi*.

Figura 7. Imatges de l'experiència del Taller de les escultures de Resistencia (Argentina).

espais esdevenen un referent no solament per als habitants del barri o municipi, sinó que també es converteixen en un referent territorial. Des d'aquesta perspectiva, els col·laboradors citen els valors patrimonials i simbòlics que tenen els espais que descriuen. Els elements patrimonials que inclouen o acullen aquests espais són diversos: edificis històrics i monumentals, escultures, etc. Se citen fins i tot elements de tipus vegetal/natural que doten de més qualitat l'espai públic, com en el cas de Rio Grande (Brasil), on la plaça del Dr. Pio acull un eucaliptus de més de dos-cents anys.

En moltes de les aportacions dels col·laboradors s'apunta l'augment d'interès que hi ha hagut, en general, per la inversió i la requalificació d'alguns espais públics, valor positiu que s'acostuma a acompanyar d'alguna crítica. Algun col·laborador apunta, per exemple, que en la rehabilitació i readequació dels espais públics de vegades ha pesat massa l'interès de la iniciativa privada o l'objectiu de convertir l'espai en un simple objecte de consum, i s'ha convertit així l'espai públic en un bé de canvi.

No obstant això, en alguns casos ens trobem iniciatives adreçades a dotar de qualitat l'espai públic de la ciutat com la citada pel col·laborador de Resistencia. El lema «Resistencia, la ciutat de les escultures» és una iniciativa local, constant i continuada, que durant els últims trenta anys ha aconseguit transformar la ciutat en un museu obert. Una fundació privada (Urunday), amb el suport de la municipalitat i la col·laboració dels ciu-

tadans, fan possible aquesta iniciativa. Cada any se celebra un taller d'escultura, anomenat «Trobades d'escultura», al qual s'invita uns quants artistes a fer escultures a cel obert. Durant l'experiència hi col·laboren els ciutadans amb el suport logístic –allotjament i restauració–, l'aportació de materials o ajudes de treball voluntari. Quan aquestes escultures s'enllesteixen s'emplacen en els diversos espais públics caracteritzant i singularitzant l'espai urbà.

Es reconeix, malgrat tot, la força que té la intervenció sobre l'espai públic, la seva capacitat per qualificar l'espai, la seva capacitat per estructurar l'espai urbà i, en definitiva, per construir ciutat.

Apunts per al treball sobre l'espai públic

Dels treballs desenvolupats pels col·laboradors de les ciutats i els seminaris monogràfics dedicats al tema, en podríem extreure els apunts següents per al treball futur sobre els espais públics:

- Dotar l'espai públic de qualitat.
- Atendre aquests espais amb la seva condició d'espai complex i permetre la mixtura de funcions i usos.
- Articular els espais públics urbans-territorials/naturals-artificials, a través de vies i corredors.
- Entendre l'espai públic i els espais lliures com els espais estructurants de l'ordenació territorial.
- Obrir aquests espais al territori i efectuar un canvi d'escala necessari, tant en l'anàlisi com en la planificació i l'ordenació.
- Efectuar la inclusió/valoració d'espais naturals i del paisatge. La inclusió dels espais agraris productius... l'espai obert.
- Aconseguir que l'accessibilitat sigui el valor fonamental de l'espai públic.
- Potenciar la necessària participació ciutadana en el disseny, la transformació i la gestió dels espais públics i els espais lliures.
- Intervenir sobre aquests espais: projectes dinamitzadors i estratègics.

Conclusions

L'espai públic està perdent el caràcter de mediació i ja no presenta ni representa allò que és comú, allò que és col·lectiu. La veritable crisi de l'espai públic es troba precisament en la dificultat de trobar i definir allò que és comú, allò que és col·lectiu. No obstant això, tal com es desprèn de l'anàlisi efectuada, aquesta dificultat no ha de conduir a la renúncia de continuar projectant i intervenint sobre l'espai públic. Més aviat al contrari, sembla que hi ha un cert consens en la necessitat d'aquestes intervencions tenint en compte una sèrie de paràmetres. L'espai públic ha de ser complex per atendre un nombre ampli i divers d'usos i funcions, i s'ha d'entendre com un espai estructurant.

A més, el disseny, la gestió i la intervenció dels espais públics s'hauria de guiar per aquesta condició d'espai estructurant i, per tant, s'hauria d'atendre la seva relació amb la resta d'espais urbans, la seva accessibilitat i qualitat.

Finalment, cal destacar la necessària participació dels ciutadans en el disseny i la gestió dels espais lliures i públics.

Potser és necessària una visió més àmplia i flexible del que tradicionalment hem entès per espai públic, tenint en compte la necessitat de posar en valor aquells espais d'ús i/o valoració col·lectiva més enllà del règim de propietat i més enllà de l'àrea urbana consolidada. Aquesta visió potser ens conduirà a una actuació sobre els espais públics/lliures més sistèmica i integral.

Bibliografia

- ARENDDT, H. *La condición humana*. Paidós. Madrid, 1993.
- BELLETT, C.; LLOP J. M. *Ciudades intermedias y urbanización mundial*. Artis. Lleida, 1999.
- BELLETT, C.; LLOP, J. M. *Ciudades intermedias: Perfiles y pautas*. Milenio. Lleida, 2003, p. 297.
- BELLETT, C.; LLOP, J. M. «Ciudades intermedias. Entre territorios concretos y espacios globales». A: *CYTET-Ciudad y territorio-Estudios Territoriales*, 2005, vol. XXXVI, núm. 141-142, pp. 569-581.
- BOHIGAS, O. *Contra la incontinència urbana. Reconsideració moral de l'arquitectura i la ciutat*. Diputació de Barcelona. Barcelona, 2004.
- BORJA, J. *La ciudad conquistada*. Alianza Ensayo. Madrid, 2003.
- BORJA, J. «Espais públics versus espais d'ús públic». *Transversal. Revista de Cultura Contemporània*, 23. Lleida, 2004.
- CARR, S; FRANCIS, M.; RIVLIN, L.; STONE, A. *Public space*. Cambridge University Press. Cambridge, 1992.

- CHELKOFF, G.; THIBAUD, J. P. «L'espace public, modes sensibles. Le regard sur la ville». *Annales de la recherche urbaine*, 57-58, 1992.
- DELGADO, M. «L'espai públic com a espai apropiat. La festa i altres ocupacions fusionals al carrer», *Transversal. Revista de Cultura Contemporània*, 23, monogràfic *Espai públic-espai crític*. Ajuntament de Lleida. Lleida, 2004.
- HABERMAS, J. [1962]. *Historia y crítica de la opinión pública. La transformación estructural de la vida pública*. Gustavo Gili. Mèxic i Barcelona, 1986.
- INNERARITY, D. *El nuevo espacio público*. Espasa Calpe. Madrid, 2006.
- LOFLAND, L. *A world of strangers. Order and action in urban public space*. Prospect Heights (Estats Units). Waveland Press, 1973.
- LOW, S.; SMITH, N. *The politics of Public Space*. Routledge. Nova York, 2006.
- LYNCH, K. *A theory of good city form*. Cambridge MIT Press. Cambridge, 1981.
- MUÑOZ, F. «Espais públics i platges d'oci: superfícies per al somriure». *Transversal. Revista de Cultura Contemporània*, 23, monogràfic *Espai públic-espai crític*. Ajuntament de Lleida. Lleida, 2004.
- SENNETT, R. *The fall of public man*. Norton Home, 1972. Traducció al castellà a Península, 1978.
- SORKIN, M. (ed.). *Variations on a theme park the new american city and the end of public space*. Hill and Wang. Nova York, 1992. Traducció al castellà a Gustavo Gili, 2004.

Part 2

**Polítiques urbanes
per a la millora de barris**

11. Contra la segregació urbana i per la cohesió social: la Llei de barris de Catalunya

Oriol Nel·lo. Secretari per a la Planificació Territorial. Generalitat de Catalunya

Introducció

En les ciutats espanyoles més grans, com en bona part de les àrees metropolitanes de l'Europa occidental, s'ha produït en l'última dècada un increment de la problemàtica social. Aquesta tendència s'expressa sobretot per la reaparició de situacions d'infrahabitatge, amuntegament i dificultats d'accés als serveis bàsics que en moltes ciutats semblava que havien quedat superades en les dècades del 1970 i el 1980. Es tracta d'unes dinàmiques que afecten en particular els sectors menys rics de la població i que donen lloc a una conflictivitat que s'expressa de maneres molt diverses: des de les més espectaculars, com els esclats col·lectius que van sacsejar les ciutats franceses l'any 2005, fins a expressions de malestar molt variables que inclouen incidents racistes o la violència difusa que afecta molts barris de les grans ciutats.

Davant d'aquesta realitat es requereixen noves polítiques i nous instruments de gestió. L'objecte d'aquestes notes és precisament exposar les característiques d'un d'aquests nous instruments: la Llei de barris i àrees urbanes que requereixen atenció especial, aprovada pel Parlament de Catalunya l'any 2004 i que amb tres anys escassos de vigència ha permès iniciar actuacions de rehabilitació integral en gairebé mig centenar de barris de la regió. Es tracta d'una experiència de la qual, malgrat el seu caràcter local, se'n poden derivar, segons el nostre entendre, reflexions i conclusions d'àmbit més general.

Ara bé, a l'hora de valorar els instruments, és essencial analitzar, amb anterioritat, quins són els problemes que s'han d'atendre i les causes que els originen. Molts debats sobre els instruments i els recursos vénen marcats per una insuficient comprensió dels reptes i per això resulten estèrils. Per aquest motiu, ens proposem iniciar les notes que segueixen amb una reflexió sobre les dinàmiques urbanes que es troben en l'origen de la degradació urbanística i social d'algunes àrees, i entrar a continuació en la descripció i la valoració dels instruments que s'estan impulsant per fer-los front.

La segregació urbana: vells motius, noves formes

Quan s'analitzen les causes de la concentració de la problemàtica social més aguda en determinats barris i àrees urbanes s'ha de partir d'una premissa essencial: l'origen es troba en la segregació espacial dels grups socials. Un fenomen que constitueix una de les característiques estructurals del procés d'urbanització capitalista. Els seus antecedents històrics a Catalunya van ser estudiats a mitjan segle XIX per Ildelfons Cerdà en la *Monografia estadística sobre la classe obrera a Barcelona*, publicada pràcticament en el mateix moment que els treballs d'Engels respecte de les condicions de vida de la classe obrera a Manchester.¹

La segregació urbana actua, com és sabut, a través del joc de la renda del sòl i l'habitatge. En efecte, els preus immobiliaris no són, òbviament, homogenis sobre el territori, sinó que les amenitats del lloc, l'accessibilitat, la centralitat i altres característiques es tradueixen en l'existència d'una renda diferencial del sòl que acaba reflectint-se en els nivells i les variacions dels preus de l'habitatge. Així, un habitatge de la mateixa qualitat, no té el mateix preu si està localitzat en un lloc o en un altre de la ciutat.

Tenint en compte que la capacitat de cada individu i de cada família d'escollir lloc de residència està en funció de la seva renda, els grups socials més acomodats tindran sempre una capacitat més gran de triar ubicació mentre que els menys acomodats veuen reduïdes les opcions per la seva capacitat d'atendre les despeses d'habitatge i transport. Així, com va assenyalar David Harvey en el seu famós article sobre les teories geogràfiques sobre la formació de guetos, publicat a inicis dels anys setanta, la renda urbana actua com un poderosíssim filtre que permet a uns grups una llibertat d'elecció més gran en l'ús de l'espai urbà, mentre que restringeix la mobilitat residencial d'altres grups.²

Ens trobem, per tant, davant d'un fenomen estructural que s'ha expressat al llarg del procés d'urbanització dels últims segles. Ara bé, a Catalunya, com en d'altres àrees molt urbanitzades de l'Europa occidental, en els últims anys, aquest procés de segregació espacial dels grups socials, després d'un període de relativa reducció del problema, corre un risc veritable d'agreujar-se. Quines són les raons d'aquest fenomen?

Abans de tractar de respondre a la pregunta, recordem breument d'on venim i per què podem afirmar que s'havia produït una certa reducció de les diferències en termes de segregació espacial dels grups socials. Encara l'any 1960 més de la meitat de la població

¹ I. Cerdà va publicar la seva obra el 1856 i F. Engels el 1845. Per a les anàlisis completes d'aquests treballs, vegeu: AA.DD. *Cerdà, Urbs i Territori. Planning Beyond the Urban*. Electa. Institut d'Estudis Territorials. Barcelona, 2002. I l'assaig clàssic de Steven Marcus, *Engels, Manchester and The Working Class*. Random House. Nova York, 1974.

² HARVEY, David. *Urbanismo y desigualdad social*. Siglo XXI. Madrid, 1977, pp. 125-158.

espanyola residia en localitats de menys de 20.000 habitants. No obstant això, a partir d'aquesta data, el procés d'urbanització, a Espanya en general i a Catalunya en particular, va conèixer el període de creixement més ràpid de la seva història.³ En termes quantitatius, la fase aguda d'aquest procés es va desenvolupar entre el 1959 i el 1975, en condicions, per tant, de precarietat econòmica i social, així com de dictadura política. Des del punt de vista urbanístic, aquest fet va comportar en moltes ocasions l'amuntegament de la població en alguns barris de la ciutat preexistent i l'aparició d'àrees de nova urbanització infradotades, mal comunicades i amb dèficit d'infraestructures, equipaments i serveis molt notables.

Ara bé, a partir del 1975 dos elements es van combinar per reduir les desigualtats territorials i corregir, fins a cert punt, els efectes de la segregació espacial dels grups socials. En primer lloc, des de l'adveniment de la democràcia, a finals dels anys setanta, el desenvolupament econòmic i l'actuació de les administracions, empeses per la pressió veïnal, van permetre una millora substancial en la dotació d'equipaments i serveis en els barris menys equipats, de manera que, en termes generals, les condicions de vida en aquestes àrees van millorar notablement.⁴ D'altra banda, el procés de metropolitanització, amb la descentralització de la urbanització i la sortida d'importants contingents de capes mitjanes des de les ciutats centrals cap a l'entorn metropolità, va contribuir a reduir les diferències relatives en termes de rendes mitjanes entre la ciutat central i l'entorn metropolità.⁵

Segons el nostre entendre, a partir de la segona meitat dels anys noranta, dos nous fenòmens han alterat d'una manera fonamental aquest quadre, i han fet que la reducció dels aspectes més destacats de la segregació espacial s'hagi detingut i corre el risc de revertir-se. En efecte, en els últims anys, el repunt del creixement demogràfic associat a la immigració, unit a la situació del mercat immobiliari, ha tingut com a resultat l'aparició, de nou, de problemes d'amuntegament, degradació de l'espai públic i concentració de la problemàtica social en alguns barris. Això afecta, en particular, els barris on els preus són relativament més baixos que a la resta de l'àrea urbana i en els quals, per tant, en condicions molt difícils d'accés al mercat, la demanda menys solvent tendeix a concentrar-se. Si aquesta concentració de població amb acusades necessitats socials arribés a tenir efectes negatius sobre l'evolució dels preus immobiliaris en aquests barris, els riscos de marxa dels sectors de població relativament més acomodats, d'estigmatització

³ Vegeu TERÁN, F. *Historia del urbanismo en España. Siglos XIX-XX*. vol. III. Cátedra, Madrid, 1999, i NEL-LO, O. (ed.). *Aquí, no! Els conflictes territorials a Catalunya*. Empúries, Barcelona, 2003.

⁴ AA.DD. *Vint anys d'ajuntaments democràtics (1979-1999). Elements per a un balanç i per a una reflexió de futur*. Federació de Municipis de Catalunya. Barcelona, 1999.

⁵ Així ho han demostrat les successives addicions de l'enquesta sobre les condicions de vida i els hàbits de la població a la regió metropolitana de Barcelona, vegeu: AA.DD. *La societat metropolitana. Una lectura de l'enquesta sobre hàbits i condicions de vida de la població de la regió metropolitana de Barcelona (1985-1995)*. Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona i Salvador Giner. Bellaterra, 1999.

territorial, d'aparició de problemes de convivència i, en una paraula, de formació de guetos, resulten evidents.

En la gran majoria dels casos la problemàtica a la qual ens referim es presenta en barris de tres tipus: en nuclis històrics, polígons d'habitatge de massa construïts en els anys seixanta i setanta i àrees fruit de processos d'urbanització marginal. Es tracta, per tant, en gairebé totes les ocasions, d'espais que ja havien conegut situacions de degradació i dificultats molt notables en el període anterior (1960-1975) i que, gràcies a l'esforç de les administracions i dels veïns, havien millorat notablement en els anys vuitanta i noranta. Aquest sarcasme històric s'afegeix, doncs, a la complexitat del problema i n'incrementa el potencial de conflicte.⁶ Vegem, amb algun detall, com opera aquesta concatenació de factors causals.

Els mercats immobiliaris han conegut, en els últims anys, una situació fins a cert punt paradoxal: a Catalunya, com a tot Espanya, el ritme de producció d'habitatge assoleix, any rere any, rècords històrics (110.513 habitatges construïts a Catalunya el 2005, prop de 800.000 a tot Espanya), i, no obstant això, amplis sectors de la població tenen greus dificultats per accedir al mercat. Aquesta situació, com han assenyalat reiteradament els experts, té una triple explicació:

- a) En primer lloc, la rigidesa del mercat, dominat de manera tan completa per la propietat –el 86% de les famílies és propietària de l'habitatge on viu–, amb una presència del lloguer molt reduïda i, per tant, l'accés al mercat ha de passar de manera obligatòria en la majoria dels casos per la compra.
- b) Una altra característica que contribueix a la peculiar situació del mercat és el pes de la segona residència sobre el total del parc construït: amb un de cada tres habitatges destinat a altres usos que el d'habitatge principal; Catalunya i Espanya en el seu conjunt representen una singularitat extraordinària a escala europea.
- c) Aquests factors s'han combinat amb la creixent demanda –induïda per raons demogràfiques (a les quals farem referència tot seguit), el baix preu del diner i la situació dels mercats financers– per donar lloc a un cicle alcista dels preus extraordinàriament acusat i prolongat.

⁶ Sobre els moviments urbans i les millores de les condicions de vida en les grans ciutats espanyoles en el període dels anys setanta i vuitanta, vegeu BORJA, Jordi. *Por unos municipios democráticos. Diez años de reflexión política y movimiento ciudadano*. Instituto de Estudios de Administración Local, Madrid, 1986 (p. 28, text original de 1973), o CASTELLS, Manuel. *La ciudad y las masas. Sociología de los movimientos sociales urbanos*. Alianza, Madrid, 1986. Respecte de la conflictivitat a Catalunya, vegeu NEL·LO, O. (ed.). *Aquí, no! Els conflictes territorials a Catalunya*. Empúries. Barcelona, 2003, que, a més d'un assaig de caràcter general, inclou, entre d'altres, treballs de Joan Roca sobre el barri de la Mina, a Sant Adrià de Besòs, i de Ricard Gomà i Lluç Pelàez, sobre el barri de l'Erm de Manlleu.

A aquesta situació del mercat s'hi ha afegit el repunt del creixement demogràfic induït per la irrupció de moviments immigratoris internacionals associats al mercat de treball (quadre 1 i figures 1, 2 i 3). En efecte, la població catalana, que s'havia mantingut estancada en uns sis milions d'efectius entre el període 1975-1996, torna a créixer d'una manera decidida a partir de l'any 1997, i ja ha assolit els set milions d'habitants: en els vuit últims anys la població catalana ha crescut, en termes absoluts, quatre vegades el que havia crescut en els vint anys anteriors.

Quadre 1. Evolució de la població a Catalunya per àmbits territorials (1975-2006)

	1975	1981	1986	1991	1996	2001	2006
Barcelona	1.751.136	1.752.627	1.701.812	1.643.542	1.508.805	1.503.884	1.605.602
Total 1a corona	1.228.853	1.344.121	1.329.908	1.339.235	1.339.830	1.348.228	1.555.479
Total àrea metropolitana	2.979.989	3.096.748	3.031.720	2.982.777	2.848.635	2.852.112	3.161.081
Total 2a corona	1.039.724	1.142.128	1.197.807	1.281.645	1.379.413	1.538.278	1.680.284
Total regió metropolitana	4.019.713	4.238.876	4.229.527	4.264.422	4.228.048	4.390.390	4.841.635
Resta de Catalunya	1.640.680	1.717.538	1.749.111	1.795.072	1.861.992	1.952.720	2.293.332
Total Catalunya	5.660.393	5.956.414	5.978.638	6.059.494	6.090.040	6.343.110	7.134.697

Font: Elaboració pròpia a partir dades IDESCAT.

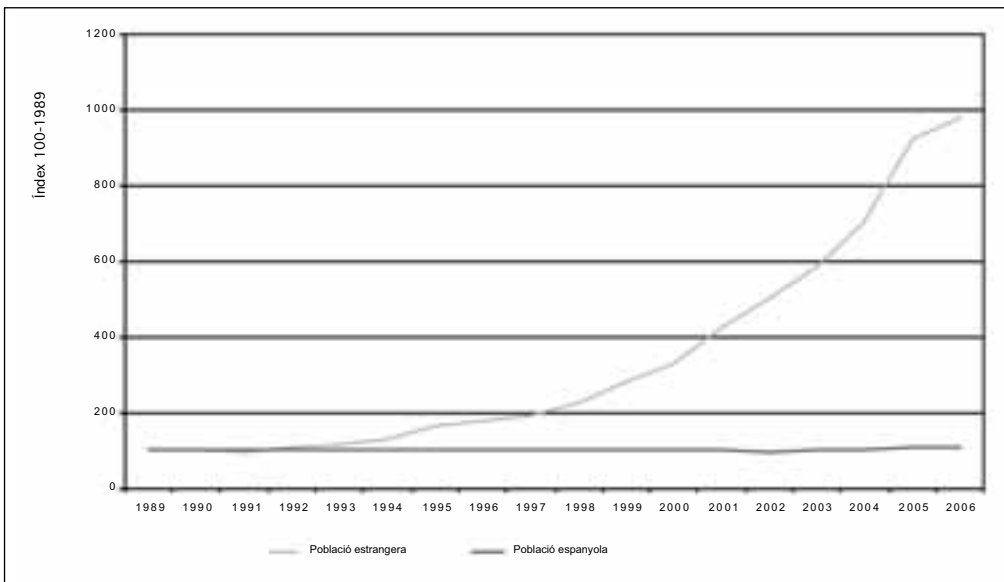

Figura 1. Evolució població espanyola i estrangera a Catalunya. 1989-2006 (Índex 100-1989).

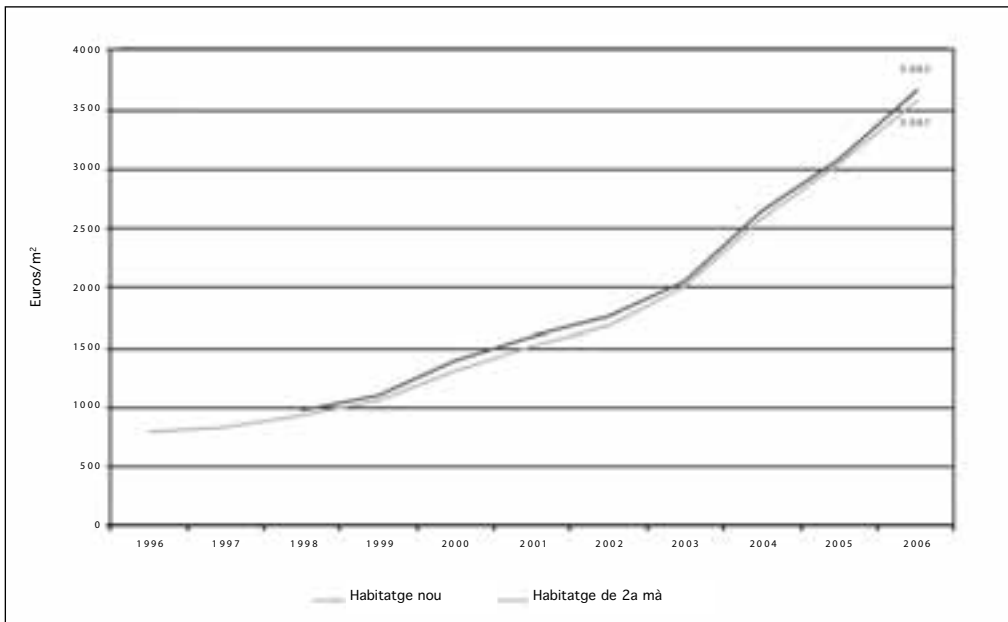

Figura 2. Evolució del preu de l'habitatge a Catalunya. 1996-2006 (euros/m²).

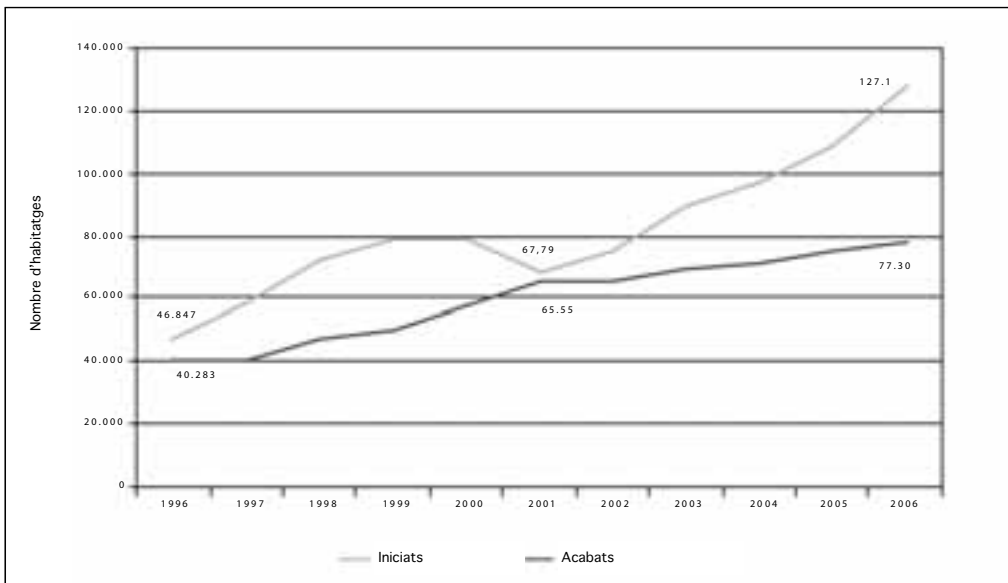

Figura 3. Evolució del nombre de nous habitatges construïts a Catalunya. 1996-2006.

La confluència d'aquests dos fenòmens –situació de mercat immobiliari i alta demanda de sectors escassament solvents– provoca, com hem dit, serioses dificultats per accedir a l'habitatge a sectors molt importants de la població. D'això, en deriven dos efectes:

- a) En primer lloc, el retard en l'edat mitjana d'emancipació dels joves que s'apropa ja als trenta anys. És aquesta una singularitat a escala europea que té efectes devastadors sobre la taxa de natalitat, ja que col·loca l'edat de formació de la llar molt pròxima del límit biològic en el cicle reproductiu de la dona.
- b) En segon lloc, i és aquí on volíem arribar, es produeix un increment notable de la segregació espacial dels grups socials. Centrem-nos ara en aquest segon aspecte.

En efecte, en un mercat de l'habitatge molt tens, els grups socials menys solvents tendeixen lògicament a concentrar la demanda en els barris on el diferencial de preus fa l'habitatge relativament més assequible o bé en les àrees on la informalitat del mercat permet l'ocupació d'habitatge en condicions irregulars.⁷

Aturem-nos un moment a considerar l'efecte d'aquest comportament a la ciutat de Barcelona, per exemple.⁸ L'any 1996 Barcelona tenia una població d'1.508.805 habitants i en l'actualitat (dades del 2006), d'1.629.537. Podríem, per tant, pensar que el fenomen de sortida de població que havia afectat d'una manera agudíssima la ciutat entre el 1975 i el 1996, període en què va perdre prop de 250.000 habitants, 113.000 dels quals en el quinquenni 1991-1996, s'ha interromput definitivament. Ara bé, la realitat és més complexa, tal com comprovem quan analitzem quins són els factors que expliquen el creixement de la població. Així, observem que el 1996 la població de ciutadania espanyola resident a Barcelona era d'1.479.746 efectius, mentre que el nombre d'estrangers se situava al voltant de les 29.059 persones. El 2006 el nombre d'espanyols ha disminuït fins a 1.359.942, mentre que el nombre d'estrangers, majoritàriament extracomunitaris, arriba als 269.595. Per tant, al mateix temps que la població barcelonina augmenta 120.732 habitants en menys d'una dècada, la població espanyola resident a la ciutat disminueix en 119.804 efectius i l'estrangera augmenta en 240.536.

Aquest és un resultat directe de la situació del mercat de l'habitatge i dels processos de segregació espacial que comporta. Per dir-ho d'una manera molt simple, contingents de població de les capes mitjanes (entre els 18 i els 40 anys, amb nivells d'instrucció i de renda superior a la mitjana) que volen satisfer les seves necessitats d'habitatge en

⁷ TRILLA, C. *Preu d'habitatge i segregació social a Barcelona*, Barcelona, 2002.

⁸ Vegeu NEL-LO, O. «¿Cambio de siglo, cambio de ciclo? Las grandes ciudades españolas en el umbral del siglo XXI». A: *Ciudad y territorio. Estudios territoriales*, XXXVI, 141-142: 523-542, 2004, i «Contra la dispersión, intensidad. Contra la segregación, ciudad». A: ROMERO, J. i FARINÓS, J. (eds.), *Ordenación del territorio y desarrollo regional*. Trea. Gijón, 2004, pp. 261-285.

el mercat formal però per raons de preus no ho poden fer a la ciutat de Barcelona es continuen desplaçant cap a l'entorn metropolità, mentre que la població immigrada, que es veu forçada, en molts casos, a trobar sostre en el mercat informal, es concentra en els barris de la ciutat central on sobresurten les condicions d'infrahabitatge i les pràctiques immobiliàries irregulars entre la població immigrada. Així, es multipliquen els casos en els quals en cada unitat d'habitatge hi habita més d'una família.⁹ Es produeix per tant la paradoxa de la concentració en barris amb preus molt elevats de població amb escassa capacitat adquisitiva.¹⁰

Aquesta és la situació en diversos barris de la ciutat de Barcelona, malgrat els notables esforços que s'hi han fet en matèria de rehabilitació urbana en els últims 25 anys. De tota manera, a la resta del territori metropolità, la segregació pren sovint altres formes, amb la concentració de la població amb menys recursos allà on els preus són més baixos fins i tot a costa d'haver d'afrontar, en molts casos, despeses de transport més elevades: els vells polígons d'habitatge dels anys seixanta i setanta i els barris nascuts de processos d'urbanització marginal. Aquí, els riscos de flexió negativa dels preus o, com a mínim, d'augment del diferencial d'aquests preus estan més presents.

Aquestes són les raons per les quals avui podem afirmar que els riscos de segregació espacial dels grups socials són més elevats que fa uns quants anys. Les conseqüències que aquesta situació implica pel que fa a la cohesió social i a la igualtat d'oportunitats dels ciutadans en l'accés a la renda i als serveis són prou evidents perquè no ens hàgim d'estendre més en aquest punt. Ara bé, potser és convenient destacar que els problemes resultants no impliquen només els ciutadans que viuen en aquests barris sinó el conjunt de la població resident a la regió metropolitana. La ciutat fragmentada és menys agradable, menys segura i, si es vol, fins i tot menys atractiva que la ciutat cohesionada i ben integrada.

La política d'habitatge: instrument essencial

Hem vist com, de fet, ens enfrontem a un fenomen de caràcter estructural, de manera que les polítiques per tractar-lo no es poden referir només als seus efectes, sinó també a les causes que l'origen. Així doncs, la pugna per una ciutat més integrada ha de començar necessàriament per una reconsideració de la política d'habitatge, ja que és el mercat d'habitatge el que es troba en l'origen de les situacions de segregació que ens afecten.

⁹ AA.DD. *Les condicions de vida de la població d'origen no comunitari a Catalunya*. Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona, Barcelona, 2004, pp. 156-171.

¹⁰ En el districte de Ciutat Vella de Barcelona, per exemple, on el preu per metre quadrat d'habitatge, el 2006, és de 4.380 euros, la població estrangera representa el 38,5% del total.

Per dir-ho d'una manera més tècnica i una mica pedant: la lluita contra la renda diferencial no es pot separar de cap manera dels esforços per modificar la formació de la renda absoluta, de la qual depèn, en últim terme, el nivell dels preus mitjans. La política contra la segregació, la política de barris ha de començar, doncs, per la política d'habitatge.¹¹

En aquest context, un dels debats més intensos que en matèria urbanística ha tingut lloc en els últims anys ha estat el de la disponibilitat de sòl i la manera com aquesta disponibilitat condiona l'evolució dels preus. A Catalunya, com en el conjunt d'Espanya, en aquest debat s'han confrontat dues posicions: d'una banda, la dels que afirmen que els preus extraordinàriament elevats del sòl i de l'habitatge tenen relació directa amb la regulació urbanística del sòl i que, per tant, desregulant-ne els usos, s'aconseguiria una dràstica disminució dels preus; de l'altra, la dels que mantenen que l'evolució dels preus del sòl és, sobretot, el resultat de l'existència d'un mercat immobiliari molt dominat per la demanda –induïda, en bona part, per l'entrada en aquest sector d'actius financers provinents dels mercats borsaris– i que, en tot cas, el que ha condicionat els preus del sòl ha estat l'elevat preu de l'habitatge i no al contrari.¹²

El fet que hi hagi a Catalunya, en aquest moment, 63.434 hectàrees de sòl qualificat com a urbanitzable –una superfície equivalent a sis vegades la ciutat de Barcelona–, el fet que l'ocupació de sòl avanci a un ritme accelerat –que els càlculs més solvents situen en 1.000 hectàrees l'any només en l'àmbit de la regió metropolitana de Barcelona–, i el fet que, com s'ha dit, en l'últim any s'hagin pogut construir 110.513 unitats d'habitatge, de manera que el total acumulat de l'última dècada supera les 770.000 unitats (1996-2005) –prop de vint vegades la ciutat de Girona–, fan pensar que, efectivament, la raó assisteix els qui afirmen que el problema no rau tant en la falta de sòl qualificat com en la situació del mercat immobiliari en conjunt. Per tant, més que desregular el mercat del sòl, com ha intentat el Partit Popular des del govern de l'Estat, del que es tracta és d'ordenar-lo amb decisió per assolir tres objectius: obtenir sòl urbanitzat per a habitatge protegit; recuperar per a la col·lectivitat una part substancial de les plusvàlues generades per l'activitat immobiliària i, en particular, les derivades de les polítiques públiques en matèria d'infraestructures i equipaments; i, per últim, trencar la capacitat d'alguns agents d'actuar des de posicions de domini i assegurar la disponibilitat de sòl urbanitzat en el mercat.

És primordialment amb aquests objectius que el govern de la Generalitat va decidir impulsar la modificació de la legislació urbanística, de la qual depenen temes tan essencials en aquest camp com la regulació del règim del sòl, el planejament i la gestió urba-

¹¹ NEL·LO, O. «La nuova politica territoriale della Catalogna». A: *Archivio di Studi Urbani e Regionali*, XXXVI, 83: 39-70, 2005.

¹² Sobre el debat relatiu al mercat immobiliari i les polítiques d'habitatge a Espanya, vegeu el nostre «Las grandes ciudades españolas en el umbral del siglo XXI», *Papers. Regió metropolitana de Barcelona*, 42, setembre 2004, p. 68.

nística, els instruments en política de sòl i habitatge, així com la distribució de competències entre administracions. La legislació vigent, amb la Llei 2/2002 d'urbanisme, aprovada el febrer de 2002, tot i que havia suposat en diversos camps un avanç significatiu, en d'altres no havia acabat de dotar les administracions públiques dels instruments necessaris per afrontar els reptes derivats de la situació del mercat immobiliari i les dinàmiques territorials a les quals ens hem referit més amunt.

El Parlament de Catalunya va aprovar, a instàncies del Govern, una modificació de la legislació urbanística amb tres objectius bàsics: generar sòl per a habitatge assequible, concretar criteris de sostenibilitat ambiental en el camp urbanístic i establir un repartiment equilibrat de competències, augmentant l'autonomia local en la gestió. Tres objectius que es van voler fixar en el frontispici mateix, en el títol de la Llei: Llei 10/2004, de 24 de desembre, de modificació de la Llei 2/2002, d'urbanisme, per al foment de l'habitatge assequible, la sostenibilitat territorial i l'autonomia local.¹³ La Llei modifica un bon nombre dels 240 preceptes de l'anterior legislació, de manera que s'ha considerat necessari configurar un text refós, que, un cop complerts tots els tràmits preceptius, es va publicar el juliol de 2005.¹⁴

La generació de sòl per a habitatge assequible i l'increment de la participació de la col·lectivitat en els beneficis de l'activitat urbanística és, com s'ha dit, el primer objectiu de la Llei i el més important. Per complir-lo s'estableix que en els municipis de més de 10.000 habitants, les capitals de comarca i totes les localitats que ho vulguin es reservarà de manera immediata el 20% del sostre residencial de nova creació per a habitatge protegit,¹⁵ al qual es va afegir un 10% complementari d'habitatge concertat –de preu intermedi entre el protegit i el lliure. Cal destacar que el 30% de sostre representarà, normalment, la producció d'un percentatge molt més alt d'unitats d'habitatge amb algun tipus de protecció –que es pot apropar al 45% del total– ja que la superfície mitjana de l'habitatge protegit és notablement inferior a l'habitatge lliure. A més, per evitar l'eventualitat que algun agent privat deixés sense construir l'habitatge protegit que amb

¹³ Vegeu la Llei 10/2004, de 24 de desembre, de modificació de la Llei 2/2002, d'urbanisme, per al foment de l'habitatge assequible, la sostenibilitat territorial i l'autonomia local (Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya, 4291, 30 de desembre de 2004).

¹⁴ Decret legislatiu 1/2005, de 26 de juliol, pel qual s'aprova el text refós de la Llei d'urbanisme (Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya, 4436, 28 de juliol de 2005).

¹⁵ L'aplicació es fa efectiva amb motiu de l'aprovació de cada instrument de planejament general (Pla d'ordenació urbanística municipal o Programa d'actuació urbanística municipal) o planejament derivat (plans parcials o plans de millora urbana amb usos residencials). Això millora d'una manera radical la situació derivada de la legislació anterior, en la qual, tot i que la previsió de la reserva ja existia, només s'aplicava en els municipis que haguessin elaborat instruments de planejament general amb posterioritat a l'aprovació de la Llei. Aquest fet va comportar que els seus resultats pràctics fossin fins a la modificació de la Llei gairebé nuls. En la conjuntura actual de necessitat de sòl per a habitatge protegit, la dilació temporal d'aquesta restricció suposava una contradicció evident amb els objectius de proporcionar habitatge assequible als sectors de la població que no hi poden accedir.

aquesta regulació li correspon edificar, la Llei incorpora la possibilitat de l'Administració pública d'invocar, entre les raons d'expropiació, l'incompliment dels terminis establerts per al compliment de la construcció d'aquest tipus d'habitatge.

En conjunt, la modificació de la normativa urbanística ofereix les bases legislatives, des de la perspectiva de la provisió de sòl i de la política territorial, per al compliment de les previsions del Govern en matèria de sòl residencial.¹⁶ D'altra banda, s'ha desenvolupat una normativa específica en matèria d'habitatge perquè les previsions de promoció pública i privada es facin efectives.

Ara bé, convençuda que les prescripcions normatives són una condició necessària però no suficient per aconseguir una inflexió en matèria de política de sòl, l'Administració catalana ha decidit emprendre una sèrie d'operacions estratègiques per assegurar la disponibilitat de sòl per a habitatge protegit i per a activitats econòmiques. En efecte, d'acord amb les previsions del planejament territorial i per assegurar que els creixements urbans previstos puguin desenvolupar-se amb les característiques de continuïtat física, diversitat d'usos i integració social que es propugna, cal disposar de sòl públic en proporcions significatives en l'àmbit de diverses àrees urbanes.

Amb aquest objectiu, l'Institut Català del Sòl ha elaborat, per encàrrec del Departament de Política Territorial i Obres Públiques, el Programa de sòl residencial i industrial 2005-2008.¹⁷ El programa estableix que, juntament amb l'activitat quotidiana, l'Institut durà a terme quaranta grans actuacions de sòl residencial de caràcter estratègic. L'objectiu d'aquestes operacions serà proveir un total de 1.809 hectàrees de sòl residencial, distribuïdes entre els sistemes urbans amb una capacitat de creixement més elevada, amb un potencial d'acollir 101.000 habitatges, 48.000 dels quals seran de protecció oficial. Sobre aquests sòls es preveu impulsar la construcció d'un conjunt d'eixamples urbans de mitjana i alta densitat, en continuïtat amb les trames urbanes preexistents. Per dir-ho d'una manera succinta: les *new towns* de la Catalunya d'inicis del segle XXI defugen configurar-se com a trames aïllades i artificials; persegueixen, en canvi, convertir-se en barris i eixamples de les ciutats ja existents, reforçant la seva posició en el sistema urbà.

Així, les característiques dels nous barris sorgits d'aquestes operacions seran les següents:

- a) Densitat mitjana de cinquanta habitatges per hectàrea.

¹⁶ Vegeu el Decret 454/2004, de 14 de desembre, de desplegament del Pla per al dret a l'habitatge 2004-2007 (Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya, 4281, 16 de desembre de 2004).

¹⁷ Vegeu el Programa de sòl residencial i industrial 2005-2008, aprovat pel Consell d'Administració de l'Institut Català del Sòl, el dia 21 de febrer de 2005, i revisat posteriorment en diverses ocasions. L'Institut Català del Sòl és una empresa pública de la Generalitat de Catalunya que té com a tasca principal promoure sòl per a habitatge i activitats econòmiques, així com la construcció d'habitatge protegit.

- b) Diversificació dels règims d'accés i ús per aconseguir trames urbanes complexes i cohesionades:
 - 50% d'habitatge protegit.
 - 50% d'habitatge lliure.
 - 10% de sostre destinat a usos comercials i de serveis.
- c) Alta accessibilitat a les xarxes de transport públic existents o en projecte.
- d) Especial atenció a l'evolució ambiental del territori on s'emplacen els nous sectors i els criteris de sostenibilitat de l'obra d'urbanització i d'edificació.
- e) Protecció i reforç dels elements naturals existents: cursos fluvials, masses forestals, turons...
- f) Emplaçament dels equipaments i espais públics en situacions estratègiques que millorin i reforcin els vincles entre el nucli existent i el nou eixample.

La Llei de barris: un projecte d'intervenció integral

Juntament amb les polítiques d'habitatge, que tindran resultat a mitjà termini, és absolutament necessari, no obstant això, corregir, des d'avui mateix, les situacions que podrien portar alguns barris per un pendent de degradació física i social difícilment reversible. Des del punt de vista de la tipologia, la problemàtica tendeix a concentrar-se, com s'ha dit, en tres tipus de barris: els nuclis antics de les ciutats, els grans polígons d'habitatge dels anys seixanta i setanta, i àrees que van tenir l'origen en processos d'urbanització marginal.

En aquests barris hi convergeixen actualment dèficits urbanístics, creixement accelerat de la població, mancances infraestructurals i problemàtiques econòmiques, socials i ambientals. Així, per exemple, en el nucli antic de Tortosa o en el barri de Sant Cosme, al Prat de Llobregat, el percentatge d'habitatges en mal estat supera cinc vegades la mitjana de Catalunya. En el centre d'Olot, en el barri de Santa Caterina de Barcelona o en la Marca de l'Ham de Figueres, el pes relatiu de la població immigrada és quatre vegades superior al conjunt del país. La densitat de Sant Ildefons, a Cornellà; la Ribera, a Montcada, o la Torrassa-Collblanc, a l'Hospitalet, supera, en tots els casos, els 200 habitatges per hectàrea i la taxa d'atur a Sant Cosme o Casablanca, a Sant Boi, dobla la mitjana catalana.

Per fer front a aquest tipus de situacions, el Govern de la Generalitat ha dissenyat un instrument específic per lluitar contra els mecanismes de formació de la renda diferencial,

invertint grans sumes de recursos públics allà on els preus porten la problemàtica a concentrar-se: la Llei de millora de barris, àrees urbanes i viles que requereixen atenció especial.¹⁸ Una llei que vol enviar sobre tot un triple senyal. En primer lloc, als ciutadans, per deixar clar que el Govern no permetrà que les condicions de vida i de convivència es degradin a cap lloc de Catalunya. En segon lloc, als ajuntaments, per assegurar-los que el Govern serà al seu costat davant d'una problemàtica que és, certament, local, però que té orígens i conseqüències d'ordre general. I, finalment, al mercat, per advertir els agents econòmics que l'Administració està disposada a fer una sèrie d'inversions que acabaran redundant en benefici del valor del patrimoni immobiliari privat: si en el conjunt del país és convenient, com s'ha dit, la moderació dels preus immobiliaris, en aquests barris, del que es tracta, precisament, és d'animar, afavorir i fer més transparent el mercat, combinant, lògicament, aquesta acció amb l'oportuna provisió d'habitatge protegit en els mateixos barris per evitar que el dinamisme del mercat pugui acabar generant processos indesitjables d'ennobliment (*gentrification*).¹⁹

L'instrument més important i innovador de la Llei és la creació d'un fons financer de la Generalitat destinat a la rehabilitació i la promoció específica dels barris que per les seves característiques requereixen una atenció especial de l'Administració. A aquest fons, que es nodreix amb aportacions dels pressupostos de la Generalitat, hi poden recórrer els ajuntaments per finançar els seus projectes de rehabilitació. Té un funcionament molt semblant, com veurem, al del Programa URBAN de la Unió Europea, i ha de permetre iniciar durant el període 2004-2007 projectes que representaran una inversió propera als 800 milions d'euros en una seixantena de barris de tot Catalunya.

Així, els ajuntaments interessats a desenvolupar projectes de rehabilitació poden presentar les seves iniciatives a una comissió integrada per representants de la Generalitat, els governs locals i col·legis professionals, que determina l'assignació dels recursos d'acord amb la problemàtica existent, la bondat de la proposta i l'equitat territorial del repartiment. La quantia de l'assignació cobreix el 50% del cost total del projecte. Cap projecte no pot superar una inversió total de més de 20 milions d'euros. Els mateixos ajuntaments són els responsables d'executar les intervencions, la durada de les quals no ha de superar els quatre anys. Així doncs, el lema més adequat per al programa no seria tant «suport per a barris amb problemes», sinó «suport per a barris amb projectes» (figura 4).

¹⁸ Llei 2/2004, de 4 de juny, de millora de barris, àrees urbanes i viles que requereixen atenció especial, Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya, 10 de juny de 2004.

¹⁹ Per a exposicions sobre els antecedents i el context de desenvolupament de la Llei, vegeu l'article de Francesc Muñoz «Fer ciutat, construir territori. La Llei de barris» a *Activitat Parlamentària* 8-9, maig 2006 (pàg. 59-75) i el nostre «La nueva política territorial... » *cit.*

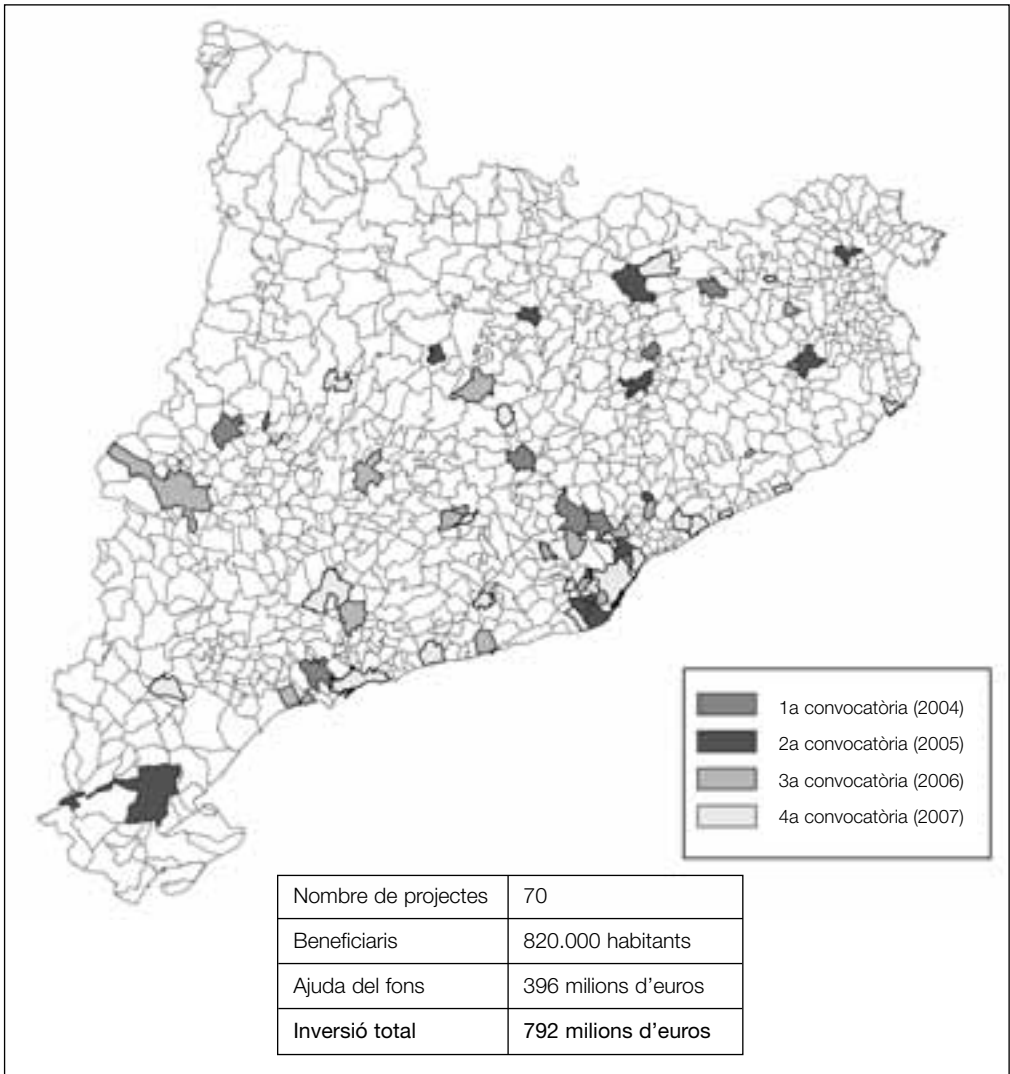

Figura 4. *Municipis amb projectes de rehabilitació de barris subvencionats per la Generalitat de Catalunya.*

L'experiència europea ens ha mostrat que, per tenir èxit, l'estratègia de les intervencions ha de ser integral, és a dir, ha d'abandonar les aproximacions parcials i dirigir-se a un ampli ventall de temes. Així, la Llei i el reglament que la desenvolupa²⁰ estableixen que

²⁰ Decret 369, de 9 de setembre de 2004, pel qual es desenvolupa la Llei de barris, àrees urbanes i viles que requereixen atenció especial.

els projectes poden preveure actuacions en els camps següents i que seran més ben valorats com més camps hi intervinguin:

- a) La millora de l'espai públic i la dotació d'espais verds.
- b) La rehabilitació i l'equipament dels elements col·lectius dels edificis.
- c) La provisió d'equipaments per a ús col·lectiu.
- d) La incorporació de tecnologies de la informació dels edificis.
- e) El foment de l'eficiència energètica, l'estalvi en el consum d'aigua i el reciclatge de residus.
- f) L'equitat de gènere en l'ús de l'espai urbà i els equipaments.
- g) L'accessibilitat i la supressió de barreres arquitectòniques.
- h) El desenvolupament de programes que comportin una millora social, urbanística i econòmica del barri.

Els criteris de selecció de les propostes són, doncs, dobles. D'una banda, es té en compte la problemàtica existent a partir d'un nombre d'indicadors estadístics referits a quatre camps diversos: urbanisme, demografia, infraestructures i equipaments i problemàtiques econòmiques i socials. De l'altra, s'avalua la qualitat del projecte i la seva capacitat per donar resposta a la situació del barri. En aquest aspecte es presta una atenció particular al caràcter integral dels projectes presentats, de manera que es tendeix a prioritzar els projectes que intervenen en el conjunt de les vuit àrees d'actuació possibles.

El programa es dirigeix d'una manera prioritària a les àrees on es combinen problemes d'involució urbanística, pèrdua o creixement massa accelerat de població i dèficits econòmics i socials. Entre l'any 2004 i el 2006 s'han dut a terme quatre convocatòries, cadascuna dotada amb 99 milions d'euros per la Generalitat. En la primera, corresponent a l'any 2004, es van concedir ajudes a 13 projectes, amb una inversió mitjana per projecte de 15,4 milions d'euros. En la segona i en la tercera, corresponents als exercicis 2005 i 2006, es van assignar ajudes a 17 i 16 barris més, respectivament, amb una inversió mitjana propera, en tots dos casos, als 12 milions d'euros, i, finalment, en la quarta convocatòria, de 2007, van ser 24 els barris beneficiats amb una inversió mitjana de 8,25 milions d'euros. Amb l'aportació dels municipis, l'import total d'inversió prevista en els projectes ja iniciats és de 594 milions d'euros. La distribució territorial dels projectes és molt variada i, tot i la lògica concentració en l'àmbit metropolità, cobreix la pràctica totalitat del territori català.

Quadre 2. 2004, 1a convocatòria

<i>Municipi</i>	<i>Barri</i>	<i>Pressupost aprovat</i> <i>Milions d'euros</i>	<i>Subvenció</i> <i>Milions d'euros</i>
Balaguer	Centre històric	16,0	8,0
Manresa	Nucli antic	16,6	8,3
Reus	Barri del Carme	16,6	8,3
Hospitalet de Llobregat	Collblanc-Torrassa	18,7	9,3
Santa Coloma de Gramenet	Serra d'en Mena	18,0	9,0
Barcelona	Santa Caterina	14,6	7,3
Salt	Salt Setanta	15,2	7,6
Terrassa	Ca n'Anglada	17,0	8,5
Badalona	Serra d'en Mena	18,6	9,3
Manlleu	Barri de l'Erm	17,0	8,5
Olot	Nucli històric	7,2	3,6
Lleida	La Mariola	11,1	5,6
Barcelona	Roquetes	11,1	5,5
Total		197,7	99,0

Quadre 3. 2005, 2a convocatòria

<i>Municipi</i>	<i>Barri</i>	<i>Pressupost aprovat</i> <i>Milions d'euros</i>	<i>Subvenció</i> <i>Milions d'euros</i>
Barcelona	Poble Sec	17,0	8,5
Berga	Nucli antic	13,1	6,6
Canovelles	Barriada nova	3,0	1,5
Cornellà de Llobregat	Sant Ildefons	16,6	8,3
Figueres	Marca de l'Ham	5,5	2,7
Girona	Santa Eugènia-		
	Can Gibert del Pla	14,6	7,3
Mataró	Cerdanyola	7,5	3,8
Montcada i Reixac	La Ribera	9,7	4,8
Prat de Llobregat	Sant Cosme	11,9	5,9
Ripoll	Barri vell	4,8	2,4
Sabadell	Parc fluvial riu Ripoll	18,0	9,0
Sant Boi de Llobregat	Casablanca	13,3	6,7
Santa Perpètua de Mogoda	Can Folguera (1a fase)	5,2	2,6
Solsona	Nucli antic	11,6	5,8
Tarragona	Campclar	15,0	7,5
Tortosa	Nucli antic	18,9	9,4
Vic	Barris sud	12,3	6,2
Total		198	99

Quadre 4. 2006, 3a convocatòria

<i>Municipi</i>	<i>Barri</i>	<i>Pressupost aprovat Milions d'euros</i>	<i>Subvenció Milions d'euros</i>
Lleida	Nucli antic	16,8	8,4
Igualada	Sant Agustí	7,4	3,7
Vilanova i la Geltrú	Nucli antic de Vilanova	14,5	7,2
Hospitalet de Llobregat	Florida-Pubilla Cases	17,8	8,9
Barcelona	Trinitat Vella	17,5	8,7
Cervera	Nucli antic	8,7	4,4
Barcelona	Torre Baró-Ciutat Meridiana	18,0	9,0
Cambrils	Barri del nucli antic de la vila	11,8	5,9
Martorell	La Vila Vella	12,6	6,3
Valls	Barri antic	15,3	7,6
Banyoles	La Farga	7,4	3,7
Santa Perpètua de Mogoda	Can Folguera (2a fase)	8,6	4,3
Granollers	Barri Congost	7,0	3,5
Sant Feliu de Llobregat	Can Calders-la Salut	10,8	5,4
Rubí	El Pinar	6,7	3,3
Santa Margarida de Montbui	Barri de Sant Maure	10,7	5,4
Cardona	Nucli antic	6,5	3,2
Total		198	99

Quadre 5. 2007, 4a convocatòria

<i>Municipi</i>	<i>Barri</i>	<i>Pressupost aprovat Milions d'euros</i>	<i>Subvenció Milions d'euros</i>
Súria	Poble vell -Sant Jaume	3,1	1,5
Badalona	Àrea Badalona sud:		
	Sant Roc, Artigas, el Remei.	15,1	7,5
Tarragona	Part alta	12,2	6,1
Móra d'Ebre	Casc antic	7,2	3,6
Vilanova del Camí	Casc antic-Camp del rei	8,2	4,1
Barcelona	Barri del Coll		
	districte de Gràcia	15,7	7,8
Hostalric	Nucli històric d'Hostalric	6,7	3,3
Vendrell	Nucli antic del Vendrell	10,6	5,3
Palamós	Palamós millora	10,5	5,3
Malgrat de Mar	Barri del castell	7,7	3,9
Arenys de Mar	Barri de Sant Elm	3,2	1,6
Viladecans	Sector de Ponent	14,9	7,4

(Continua)

Quadre 5 (continuació). 2007, 4a convocatòria

<i>Municipi</i>	<i>Barri</i>	<i>Pressupost aprovat Milions d'euros</i>	<i>Subvenció Milions d'euros</i>
Vilafranca del Penedès	Barri de l'Espirall	10,7	5,3
Ripollet	Can Mas	7,0	3,5
Argentona	Sant Miquel del Cros	1,6	0,8
Mataró	Rocafonda-el Palau	13,7	6,9
Besalú	Centre Històric	3,1	1,6
Sant Adrià de Besòs	Sant Adrià Nord	10,5	5,2
Sant Vicenç dels Horts	La Guàrdia - Llargarut	5,6	2,8
Barcelona	Barri de La Bordeta		
	districte de Sants-Montjuïc	14,8	7,4
Montblanc	Centre històric	5,1	2,5
Barberà del Vallès	La Romanica	5,7	2,9
Sant Joan de les Abadesses	Vila vella	1,6	0,8
Ponts	Nucli antic de Ponts		
Total		180	90

És interessant aturar-se un moment a considerar quins són els camps en els quals s'està actuant i quins són els percentatges de recursos que es destinen a cadascun d'ells:

- a) *Millora de l'espai públic i dotació d'espais verds.* Objectius: millorar els espais d'ús col·lectiu, ampliar la dotació d'espais oberts i afavorir la mobilitat de la població. Exemples: pavimentació de carrers, col·locació d'arbres, instal·lació d'enllumenat. Inversió total: 277,2 milions d'euros (46,7% del programa).
- b) *Rehabilitació i equipament dels elements col·lectius dels edificis.* Objectius: afavorir l'habitabilitat i la qualitat dels edificis d'habitatge i d'equipaments mitjançant la millora dels elements d'ús comú. Exemples: reparació de teulades, restauració de façanes, rehabilitació de baixants, instal·lació d'ascensors. Inversió total: 56,5 milions d'euros (9,5% del programa).
- c) *Provisió d'equipaments per a ús col·lectiu.* Objectius: reduir el dèficit d'equipaments per cobrir d'una manera adequada les necessitats de la població i afavorir la interrelació i la cohesió social. Exemples: rehabilitació de llars de jubilats, creació de centres cívics. Inversió total: 133,1 milions d'euros (22,4% del programa).
- d) *Incorporació de tecnologies de la informació dels edificis.* Objectius: fomentar la incorporació de les noves tecnologies de la informació i comunicació per a la millora de la informació i la prestació de serveis. Exemples: cablejat en edificis per a l'accés a banda ampla. Inversió total: 5,7 milions d'euros (1,0% del programa).

- e) *Foment de l'eficiència energètica, estalvi en el consum d'aigua i reciclatge de residus.* Objectius: reduir l'impacte ambiental i els costos dels serveis mitjançant l'incentiu de mesures per potenciar l'eficàcia energètica, l'estalvi en el consum de l'aigua i el reciclatge de residus. Exemples: instal·lació de mecanismes d'estalvi energètic i de consum d'aigua, recollida pneumàtica de residus, creació de centres de reciclatge. Inversió total: 22,8 milions d'euros (3,9% del programa).
- f) *Equitat de gènere en l'ús de l'espai urbà i els equipaments.* Objectius: millora de les condicions de vida de les dones per afavorir-ne l'accés a la renda, els serveis i la vida social. Exemples: locals per acollir serveis destinats a conciliar vida familiar i laboral, activitats formatives específiques, llars per a dones maltractades. Inversió total: 12,2 milions d'euros (2,1% del programa).
- g) *Accessibilitat i supressió de barreres arquitectòniques.* Objectiu: garantir la mobilitat i l'ús dels equipaments i espais públics per a tots els ciutadans, eliminant les barreres que ho puguin impedir. Exemples: ampliació de voreres, construcció de rampes, col·locació d'escales mecàniques, eliminació d'obstacles. Inversió total: 38,9 milions d'euros (6,6% del programa).
- h) *Desenvolupament de programes que comportin una millora social, urbanística i econòmica del barri.* Objectiu: potenciar la dinamització econòmica, comercial i social del barri, afavorir la millora de les condicions de vida i lluitar contra l'exclusió social. Exemples: programes de dinamització del comerç, locals per a programes formatius. Inversió total: 47,3 milions d'euros (8,0% del programa).

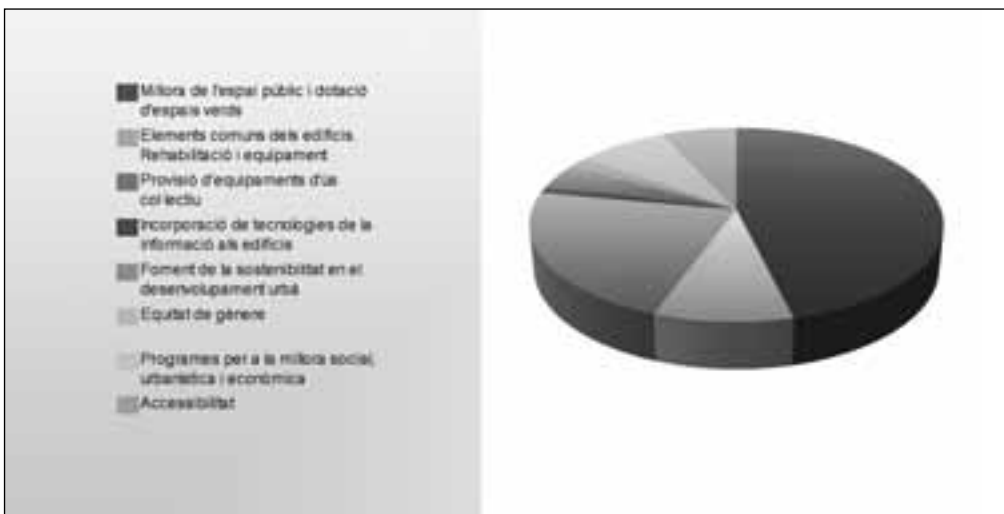

Figura 5. Distribució de la inversió per camps d'actuació.

Un aspecte fonamental per al bon èxit del programa és la constitució dels comitès de seguiment i avaluació, que són una espècie de consell d'administració dels projectes en curs on s'asseuen no únicament els representants de la Generalitat i dels ajuntaments, sinó també dels veïns a través d'associacions i entitats. Aquests comitès tenen com a funció la coordinació de les actuacions, el seguiment de la seva execució, l'avaluació dels resultats i el foment de la participació ciutadana en el procés de rehabilitació integral del barri. També són de gran utilitat pràctica, ja que reuneixen en una sola instància tots els departaments de l'Administració local i autonòmica que tenen alguna cosa a dir en la vida del barri, per tant, esdevenen excel·lents àmbits de concertació interadministrativa. Tant és així que diversos departaments de la Generalitat han iniciat ja altres programes complementaris: en l'àmbit de la salut («Salut als barris»), en l'àmbit de la immigració («Diàlegs als barris»), en l'àmbit de l'habitatge (convenis específics de rehabilitació) o en el de la feina (convenis específics de formació ocupacional).

Fa més de quaranta anys Henri Lefebvre va enunciar que, entre els drets bàsics dels ciutadans, juntament amb el dret a la llibertat, al treball, a la justícia, a la salut o a l'educació, hi hauria d'haver el dret a la ciutat. És a dir, el dret dels ciutadans de viure en territoris propicis a la convivència i rics d'usos diversos, en els quals l'espai i els equipaments públics fossin un factor de desenvolupament col·lectiu i individual. El dret de tothom de gaudir d'un entorn segur que afavoreixi el progrés personal, la cohesió social i la identitat cultural. Aquest és l'objectiu que el programa de barris persegueix.

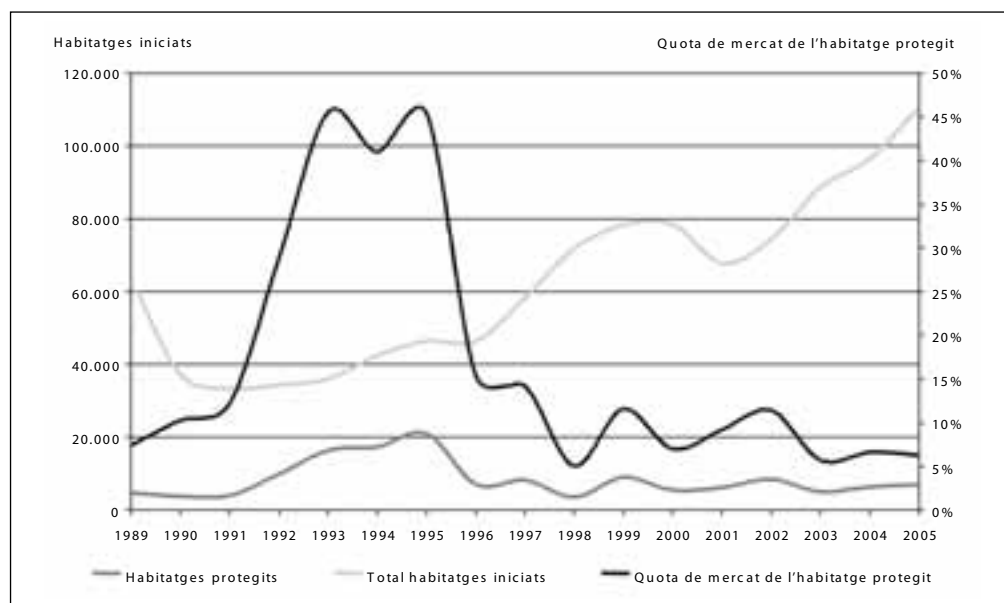
12. Necessitats socials i reptes en matèria d'habitatge. La Llei 18/2007 del dret a l'habitatge de Catalunya

Carme Trilla. Economista. Secretària d'Habitatge. Generalitat de Catalunya

Context del sector de l'habitatge a Catalunya a principis del segle XXI

La societat catalana, com la majoria de societats del món occidental, requereix intervencions eficaces per corregir les condicions cada vegada més restrictives d'accés a l'habitatge, tant per l'encariment progressiu i sistemàtic de la propietat immobiliària, com per les escasses possibilitats d'accés en règim de lloguer per a certs col·lectius i el reduït parc d'habitatge de protecció oficial. És un repte que es planteja a les administracions públiques, sobretot tenint en compte que poder accedir a un habitatge digne és un dret que recullen diferents constitucions, com la Constitució espanyola del 1978 i la

Figura 1. Evolució de la construcció d'habitatge protegit a Catalunya. 1989-2005.

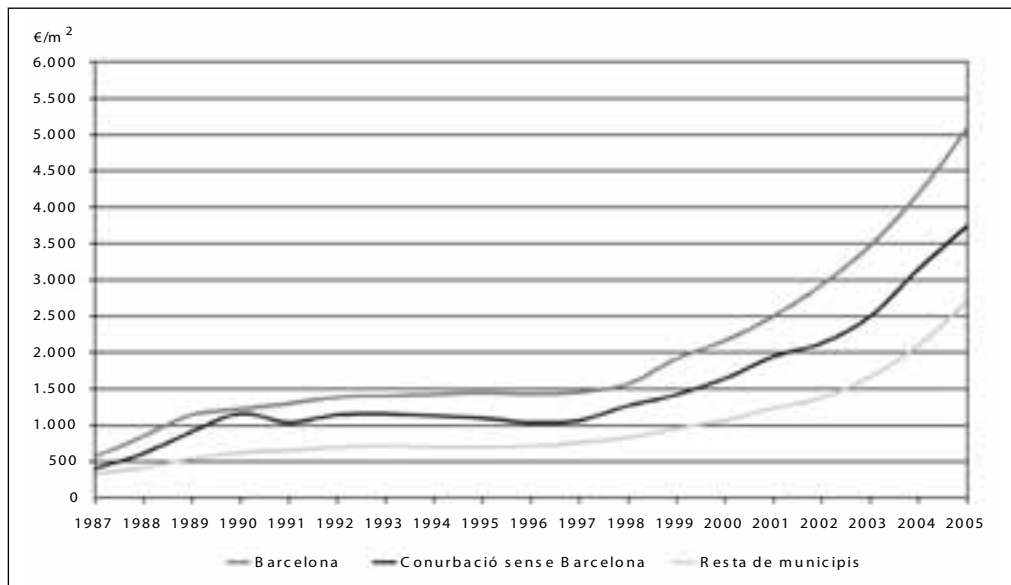
norma fonamental d'autogovern de Catalunya, en particular, amb un Estatut recentment ratificat (18 de juny de 2006), que també inclou expressament diferents articles (26, 47 i 137) que expressen la voluntat de garantir aquest dret essencial.

L'article 47 de l'Estatut de Catalunya diu textualment que «els poders públics han de facilitar l'accés a l'habitatge mitjançant la generació de sòl i la promoció d'habitatge públic i d'habitatge protegit, amb una atenció especial per als joves i els col·lectius més necessitats». Doncs bé, aquesta funció social de l'habitatge, que es desprèn implícitament de l'imperatiu estatutari, comporta la necessitat d'una llei *ad hoc*, un instrument jurídic que hauria de permetre que els governants abordessin el problema en tots els seus fronts. Per això, la Llei 18/2007 del dret a l'habitatge, l'elaboració de la qual ha anat en paral·lel a la reforma estatutària, ha estat aprovada pel Ple del Parlament.

La problemàtica del dret a l'habitatge no és un fet sobtat, tot i que s'ha agreujat d'una manera preocupant durant els últims quinze anys. La feina i l'accés a l'habitatge constitueixen avui dia, sens dubte, les dues preocupacions principals d'amplis sectors de la societat, amb una especial significació en el col·lectiu juvenil.

Per a les organitzacions europees, l'urbanisme i la ciutat formen part de les línies de reflexió i recomanació bàsiques des de l'any 1994, en la mesura que prop del 20% de la població de la Unió Europea viu en grans conurbacions de més de 250.000 habi-

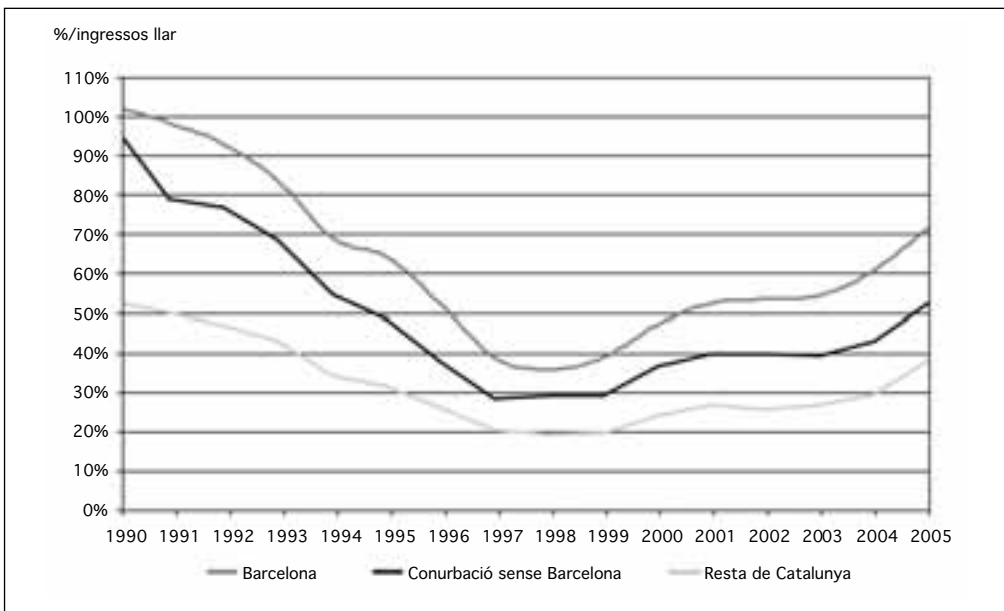
Figura 2. Evolució del preu mitjà de l'habitatge de nova construcció per àrees geogràfiques. 1987-2005.

tants, un altre 20% en ciutats de dimensió mitjana, d'entre 50.000 i 250.000 habitants, i el 40% en àrees urbanes de dimensió més reduïda, d'entre 10.000 i 50.000 habitants, i un dels reptes més importants que tenen plantejats aquestes zones és el de reduir l'elevada concentració de l'exclusió social, que afecta entre el 15 i el 20% de la població.

Les altes instàncies europees han inclòs la qüestió urbana com un dels elements importants en el terreny de la lluita contra els desequilibris econòmics i socials, i han assenyalat dues dimensions en relació amb aquest objectiu: la persistència de desequilibris territorials i el paper de les zones urbanes com a centres de desenvolupament per assolir un creixement policèntric, però en el qual es concentren bosses de gran pobresa. La possibilitat de disposar d'un habitatge adequat a les necessitats de cada llar és, de fet, un dret reconegut per totes les constitucions europees, la garantia del qual recau sobre les autoritats públiques. No hi ha cap posicionament públic que sigui neutral respecte d'aquest dret, i la història de la segona meitat del segle xx demostra que, tant si les estratègies han estat de caràcter intervencionista o socialdemòcrata, com si han estat de caràcter liberal, sempre han tingut conseqüències determinants sobre el grau de satisfacció d'aquest dret en cada moment i també sobre les possibilitats futures de continuar exercitant-lo.

Figura 3. Evolució de l'accessibilitat a l'habitatge segons zones geogràfiques. Llar amb dos perceptors d'ingressos.

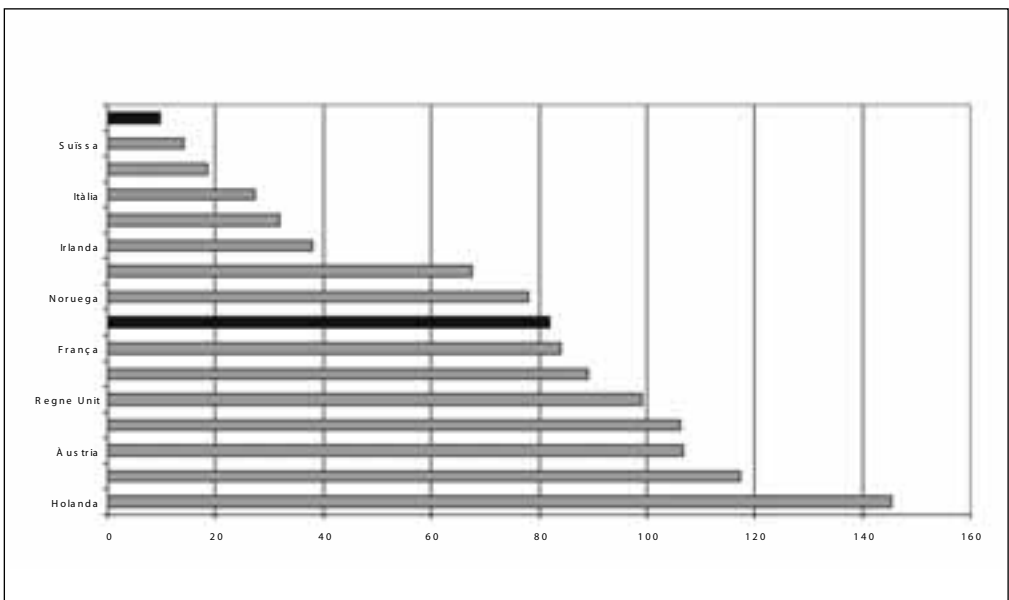

Per desgràcia, s'han complert les previsions de la gran majoria dels experts. A saber: que siguin quines siguin les polítiques dutes a terme i malgrat el reconeixement de la bàsicament bona qualitat de l'allotjament a Europa –especialment si es compara amb la d'altres zones del món–, i de la pràctica superació dels dèficits quantitativs generals d'habitatge, des de finals del segle xx prop d'una tercera part de la població europea és incapaç de pagar el cost econòmic global de l'habitatge que ocupa, i amplis segments de població no poden atendre el cost del que haurien de ser considerats estàndards adequats o tolerables d'habitatge. D'altra banda, les problemàtiques relacionades amb l'habitatge, lluny de millorar en les zones urbanes europees, han seguit una tendència a l'empitjorament.

Sens dubte aquestes constatacions no poden deixar indiferent ningú, i posen un senyal d'alerta sobre els riscos que comporten les tendències polítiques de reduir el nivell de compromís públic en l'àmbit de l'habitatge en els països amb una tradició intervencionista, i alerten sobre la conveniència de reforçar el nivell d'intervenció pública en els països que tenen una tradició de molta menys implicació en aquest camp.

A més dels aspectes de més gravetat pel que fa a la cobertura social de l'habitatge, ja fa anys que han aparegut a Catalunya, com també a Espanya i Europa, problemes d'allotjament derivats de la falta d'adaptació del mercat immobiliari a les complexitats que comporta una organització familiar contínuament canviant. L'evolució demogràfica i

Figura 4. Pes relatiu del lloguer social a Europa, 1995. Habitatges de lloguer social/1-000 habitants.

sociològica del nostre entorn en els últims trenta anys ha introduït modificacions molt significatives sobre les necessitats d'habitatge i sobre el concepte d'hàbitat que el mercat i les polítiques d'habitatge es mostren poc dúctils a reconèixer.

No obstant això, malgrat que els diagnòstics es poden fer extensius a la majoria de països, de cara a la conducció futura dels problemes d'hàbitat i integració social és molt diferent el punt de partida dels països que provenen d'uns principis inspiradors clarament vinculats al concepte d'estat del benestar socialdemòcrata, d'aquells altres que han seguit vies liberals en la política d'habitatge, i així, tal com mostra la figura adjunta, els parcs públics d'habitatge, tot i el retrocés que la gran majoria han experimentat en els últims vint anys, mostren forteses clarament diferenciades entre si.

Per aquest motiu, malgrat que les orientacions actuals de gairebé tots els països europeus han estat adreçades a potenciar al màxim la modalitat de propietaris-ocupants dels seus habitatges, com una de les fórmules de més cohesió social, de millor conservació dels parcs d'habitatge i de més garantia de la seguretat de cara a la població, seria important poder arribar a determinar quin és el nivell crític òptim de combinació de les diverses fórmules de tinença a l'hora d'haver d'afrontar els problemes urbans d'exclusió descrits.

La Llei 18/2007 del dret a l'habitatge de Catalunya

Raons explicatives i metodologia de treball

Per fer front al conjunt de problemes que impedeixen que totes les persones puguin disposar d'un habitatge digne, el Departament de Medi Ambient i Habitatge del Govern català que va sortir de les urnes el novembre del 2006, ha elaborat la Llei 18/2007 del dret a l'habitatge, que posa a disposició de les autoritats competents un conjunt d'instruments i mesures per resoldre la qüestió d'una manera integral, i entre els quals destaca el paper fonamental que s'atribueix al poder local en aquesta matèria.

Pot ser que aquesta llei no sigui suficient per resoldre tot el problema, com reconeixen els mateixos promotors polítics, però sí que serà molt útil tenint en compte que introdueix mesures clares per garantir la funció social de l'habitatge i múltiples instruments per incrementar la provisió d'habitatges de protecció oficial.

En primer lloc, tots els sectors interessats, públics i privats, s'han posat d'acord en el diagnòstic del problema que la Llei aborda, en la identificació dels diferents aspectes socials, econòmics, tècnics i legals que l'originen, en l'abast i les interrelacions, i sobre els quals cal intervenir de manera tan integral i transversal com sigui possible.

En segon lloc, a partir d'un diagnòstic compartit, s'ha debatut la idoneïtat de les solucions, dels mecanismes i recursos per abordar els diversos aspectes de la problemàtica de l'habitatge, en totes les seves modalitats, i determinar el paper que correspon a cada agent que ha d'intervenir-hi, distingint clarament, com és obvi, entre la diversa responsabilitat de les administracions públiques i dels agents privats, econòmics i socials.

En tercer lloc, s'ha treballat per aconseguir una llei poc intervencionista, que no confii només en el protagonisme de l'acció administrativa o de la promoció pública i que ofereixi un paper principal a l'acció dels agents privats. S'ha partit del supòsit que els agents privats i col·lectius –ja siguin de caràcter mercantil o d'economia social– tenen un paper fonamental, si de veritat volem trobar solucions per a les diverses problemàtiques i per als diferents sectors socials afectats i per a les diverses modalitats en les quals es pot fer efectiu el dret a l'accés d'un habitatge digne. Però, segons el nostre entendre, aquest fet no està renyit amb la definició de regles clares, d'instruments legals potents, i d'un adequat desplegament reglamentari posterior, així com d'una dotació de recursos humans, tècnics i econòmics més gran per impulsar les polítiques actives en favor de l'habitatge.

En quart lloc, la Llei del dret a l'habitatge ha nascut perfectament coordinada i basada en la legislació urbanística i en la planificació territorial i sectorial. El mateix text legislatiu refós d'urbanisme de Catalunya, el seu reglament i els diversos planejaments territorials parcials en tràmit es remeten, o es complementen, amb les previsions que conté la Llei del dret a l'habitatge i el Pla territorial sectorial de l'habitatge, com a instrument necessari de desplegament i de concreció en els diversos àmbits territorials de Catalunya.

En cinquè lloc, la Llei del dret a l'habitatge pretén donar més protagonisme al món local, millorar la relació interadministrativa amb la Generalitat i possibilitar el traspàs als ajuntaments de determinades competències en matèria d'habitatge, amb les condicions i amb el finançament necessaris per exercir-les adequadament, com de fet ja estem fent des del Departament de Medi Ambient i Habitatge a través de més de vuitanta convenis subscrits per crear o potenciar les oficines locals i comarcals de l'habitatge, i més de quaranta convenis per crear xarxes d'intermediació social en la promoció de la rehabilitació i el lloguer d'habitatges buits, amb garanties públiques.

En sisè lloc, la Llei té una voluntat omnicomprensiva del sector de l'habitatge, i així, tal com es reflecteix en el seu índex i en la seva exposició de motius, aborda tot allò que és competència de la Generalitat i de la resta d'administracions competents en matèria d'habitatge, i estableix unes regles del joc més precises en tot el que fa refe-

rència a la promoció, gestió, comercialització, habitabilitat, conservació i rehabilitació del nostre parc d'habitatges.

Continguts de la Llei

Tant aquesta nova normativa legal com el conjunt d'actuacions planificadores i de gestió dels poders públics en l'àmbit de l'habitatge a Catalunya, s'inspiren en sis principis concrets, que val la pena destacar perquè constitueixen els elements que permeten entendre el canvi inèdit d'orientació política que es produeix a Catalunya en aquesta matèria: primer, la transparència de la realitat del problema –un principi de profunda arrel democràtica–; segon, la descentralització de les polítiques d'habitatge –es requereix la col·laboració necessària de les administracions locals, de manera que reverteixi en una implicació municipal més important–; tercer, un abast conceptual i competencial més gran de l'àmbit de l'habitatge; quart, la diversificació instrumental, que ha de permetre actuar d'una manera coordinada i coherent; cinquè, un canvi cultural –en contraposició a la inhibició i autarquia que va regir el sector fins a finals de 2003–, i sisè, un increment pressupostari suficient, que no ofereixi dubtes del màxim nivell de compromís i implicació per part dels dirigents.

La Llei del dret a l'habitatge aposta per la creació d'un parc específic d'habitatges assequibles que permeti atendre les necessitats de la població que necessita un allotjament i no el pot aconseguir en el mercat lliure. Aquest parc ha de ser suficient, ha de permetre la mobilitat i l'adaptació a les necessitats canviants de les persones i, sobretot, ha de ser integrador, tant des de l'aspecte de l'entorn físic com des del punt de vista social.

Una llei del nostre temps no pot renunciar a incidir també en el mercat lliure de l'habitatge, que és el que, ara com ara, està donant resposta majoritària a les demandes i necessitats de la ciutadania. Tot i les dificultats que hi ha per actuar en aquest camp, una gran part del text es dedica a la protecció de la part més desafavorida en les relacions que es produeixen en el mercat lliure, i regula la protecció de les persones consumidores i usuàries de l'habitatge, la qualitat i els requisits exigits als habitatges i les mesures d'intervenció administrativa en els casos d'utilització anòma.

La Llei, en el títol preliminar, de **Disposicions generals**, defineix el que ha de ser avui un habitatge digne i considera la provisió d'habitatges destinats a polítiques socials com un servei d'interès general. El sector públic supera així el paper d'espectador passiu del mercat immobiliari i es compromet a adoptar mesures encaminades a l'existència d'habitatge assequible suficient i adequat per a la població, ja sigui generant-lo ell mateix o bé fent-lo en col·laboració amb la iniciativa privada o amb la iniciativa de caràcter social.

Estableix la funció social de la propietat, com a límit al dret de propietat, regula la reacció pública davant de situacions d'incompliment de la funció social de l'habitatge amb diversos instruments i dóna prioritat sempre a les actuacions preventives, de foment i d'assistència.

En el títol I, de **Competències**, fixa les competències locals i autonòmiques en matèria d'habitatge i estableix el suport tècnic, financer i jurídic del Govern de la Generalitat de Catalunya per als municipis que tinguin dificultats per desenvolupar les seves actuacions. Sense que la Generalitat defugui en absolut les seves responsabilitats, la intenció de la Llei és clarament municipalista. S'ha procurat que el redactat deixi clar que la política d'habitatge de cada municipi ha de ser bàsicament local i que el respecte a la subsidiarietat i l'ajuda financera i normativa ha de guiar la pràctica del Govern de la Generalitat.

En el títol II, de **Planificació territorial i programació**, la Llei regula els aspectes relatius a la planificació i programació en matèria d'habitatge. Planteja la necessària distribució equilibrada sobre el territori de l'habitatge en general i de l'habitatge de protecció oficial en particular. L'instrument essencial per a la planificació territorial és el Pla territorial sectorial de l'habitatge de Catalunya. Aquest pla estableix que els ajuntaments que vulguin concertar polítiques d'habitatge amb la Generalitat hauran d'elaborar un pla local de l'habitatge, on quedi reflectit el diagnòstic sobre les necessitats i les mesures que s'han d'adoptar per aconseguir els objectius perseguits.

Incorpora criteris que s'han de tenir en compte en les reserves obligatòries de sòl per a habitatge de protecció oficial, introduïdes a la Llei d'urbanisme, que amb caràcter general hauran de ser uniformes en els diferents àmbits d'actuació en sòl urbà no consolidat i en sòl urbanitzable.

Pel que fa al sòl urbà consolidat, recull els mecanismes establerts a la legislació urbanística per preveure qualificacions que suposin un destí a edificació d'habitatge de protecció oficial, amb la finalitat que la generació d'aquest tipus d'habitatges no hagi de dependre únicament de la nova construcció en sòls de nou creixement o de renovació urbana integral. D'altra banda, estableix que els plans dels municipis de més de cinc mil habitants han de qualificar terrenys per al nou sistema urbanístic d'habitatges rotacionals públics, com a via realista per atendre les necessitats d'assistència o emancipació de col·lectius específics.

Regula la possibilitat que els ajuntaments o, si no és possible, la Generalitat, puguin declarar àrees subjectes a dret de tempteig i retracte per part de l'Administració, en totes les transmissions d'edificis d'habitatges, amb l'objectiu d'incrementar el parc d'habitatges assequibles i d'evitar l'expulsió d'ocupants o altres processos de caràcter especulatiu.

En el títol III, de la **Qualitat del parc immobiliari**, la Llei defineix i regula el concepte de qualitat de l'habitatge, a través de l'habitabilitat, i promou diverses accions orientades a la introducció de criteris de cohesió social, ambiental i d'ecoeficiència en els processos d'edificació, conservació i rehabilitació del parc immobiliari. Els habitatges de nova construcció hauran de ser totalment accessibles per part de qualsevol persona amb mobilitat reduïda, i hauran de ser concebuts d'una manera flexible per adaptar-se a la vida canviant de les llars.

Pel que fa als edificis, estableix com a prioritat el control periòdic de l'estat dels edificis com a mesura imprescindible per impedir la degradació irreversible del parc. I regula el deure legal de conservació i rehabilitació, com a obligació de les persones propietàries d'immobles residencials de mantenir-los en condicions d'ús efectiu i adequat. No es podran fer declaracions de ruïna d'immobles si deriven d'un incompliment del deure de conservació per part de la propietat.

Estableix que la Generalitat i els organismes locals puguin adoptar actes de declaració d'àrees específiques de conservació i rehabilitació, fet que pot comportar l'engegada de diferents mesures d'actuació, adaptades a les especificitats de l'àmbit.

A més de les ordres d'execució ja existents, una novetat significativa de la Llei són els convenis de rehabilitació, configurats com a mecanismes per assegurar el compliment del deure de conservació i rehabilitació. Amb aquests convenis ha de ser possible pactar un programa d'actuacions de conservació i rehabilitació; les ajudes econòmiques de l'Administració, quan siguin exigibles, i la manera de recuperar-les si es produeix una transmissió onerosa de l'immoble; la subjecció a tempteig i retracte; o el destí a habitatge de protecció oficial de tota l'operació o de part d'aquesta.

Dota les administracions actuants d'instruments per lluitar contra les situacions anòmales, com són la desocupació permanent dels habitatges, la sobreocupació i les situacions d'infrahabitatge. Pretén aconseguir que els habitatges desocupats injustificadament, en àmbits d'acreditada necessitat d'habitatges, s'incorporin al mercat immobiliari a través de tècniques de foment, però també a través de tècniques de lloguer forçós, habituals en l'entorn europeu. A més, regula la sobreocupació dels habitatges i posa les bases que permeten lluitar contra l'activitat empresarial i lucrativa de convertir il·legalment les cases en allotjaments precaris, sobreocupats i sotmesos a preus abusius.

En el títol IV, sobre la **Protecció dels consumidors i usuaris**, la Llei presta una atenció especial a tot el que pugui significar una protecció de les persones consumidores i usuàries d'habitatges, en un mercat immobiliari que massa sovint es mou per estímuls i criteris aliens a aquesta protecció. Interessa que es faci una menció especial a la igualtat en l'accés i l'ocupació d'habitatge.

També introdueix criteris de transparència en el mercat immobiliari, i es descriuen les figures i els requisits legals que han de complir promotors, constructors, administradors de finques i agents immobiliaris. Exigeix que l'exercici d'aquestes activitats se subjecti a una sèrie de requisits que han de permetre que l'adquisició o el lloguer d'un habitatge deixi de produir-se en un context de desprotecció excessiu en comparació amb la compra o ús de qualsevol altre bé a la nostra societat. A aquest efecte, estableix la creació de registres d'homologació dels agents vinculats a l'habitatge, que han de funcionar com a garantia de responsabilitat davant del consumidor per potenciar la seriositat i la professionalitat en el sector.

També aborda el problema de la falta d'informació freqüent a les persones consumidores sobre el que se'ls publicita i ofereix, com també la falta de requisits legals i les dificultats en el lliurament de la documentació en el moment de subscriure el contracte corresponent.

En el títol V, sobre la **Protecció pública de l'habitatge**, la Llei aborda tots els aspectes relacionats amb la protecció pública de l'habitatge, fet que inclou tant l'obtenció d'habitatge de protecció oficial com altres actuacions susceptibles de ser protegides. Totes aquestes actuacions hauran de ser regulades i planificades temporalment en els plans d'habitatge obligatoris, instruments que concreten les prioritats del Govern de la Generalitat.

Entre les actuacions susceptibles de ser protegides, destaquen les relatives a la mediació en l'àmbit del lloguer social per potenciar l'aportació d'habitatges privats cap a aquest objectiu, i la introducció d'un dels instruments bàsics dels estats del benestar en matèria d'habitatge, com és l'ajuda directa a les famílies per atendre el cost del seu habitatge de lloguer. D'aquesta manera es propicia la inserció social i s'eviten desnonaments inacceptables socialment.

Introdueix l'objectiu de solidaritat urbana d'aconseguir un parc mínim del 15% d'habitatges destinats a polítiques socials en tots els municipis de més de tres mil habitants, en un horitzó de vint anys. Per a aquest objectiu estableix un fons d'ajuda financera del Govern de la Generalitat als municipis que es trobin amb més dificultats per aconseguir-lo.

Estableix el règim jurídic comú dels habitatges de protecció oficial per a tot el termini de la seva qualificació, que no pot ser mai inferior a 30 anys, i s'allarga durant tota la vida útil dels edificis. Així, aprofundeix en la idea d'aconseguir l'existència, en paral·lel al mercat lliure, d'un mercat d'habitatges de protecció oficial que acabi garantint l'existència d'una oferta permanent a preu assequible.

Destaca la referència a la possibilitat de transmetre els habitatges de protecció oficial mitjançant la figura de la venda a carta de gràcia, regulada en el dret català com un instrument de promoció d'habitatges de tipus social. Pel que fa als habitatges construïts sobre

sòl públic, obtingut per compliment del dret de cessió d'aprofitament urbanístic, estableix la preferència de constituir drets de superfície i no transmetre'n la propietat plena.

Regula el preu màxim de transmissió d'habitatges de protecció oficial, fent referència a la valoració de les millores que s'hagin de fer, inexistent fins ara en l'ordenament jurídic català.

Declara la nul·litat de ple dret de les estipulacions referides al sobrepreu en les operacions de compravenda i, en el cas de sobrepreu, en la renda d'arrendament.

S'ocupa de l'adjudicació del parc d'habitatges de protecció oficial i amplia l'abast del control públic sobre l'adjudicació d'habitatge de protecció oficial. Estableix el dret preferent a favor de l'Administració en qualsevol operació de transmissió —tant de promocions d'iniciativa pública com privada.

Articula la garantia de transparència i la promoció de la diversitat i la mixtura social, mitjançant el disseny del registre de sol·licitants del parc d'habitatges de protecció oficial, com a base operativa per a les adjudicacions de tots els nous habitatges protegits. Es tracta d'un registre de base municipal que constituirà un cos global per al conjunt de Catalunya, en el qual s'ha d'estar inscrit per poder optar a un habitatge de protecció oficial. Fora del sistema d'adjudicació mitjançant aquest registre quedaran només els casos en què els sol·licitants no reuneixin els requisits d'ingressos mínims o no tinguin capacitat d'obrar per optar a l'adjudicació d'habitatge de protecció oficial, situacions que s'hauran de vehicular mitjançant els serveis socials i els habitatges de protecció oficial que estiguin previstos per a situacions de necessitat. Per inscriure's en el registre de sol·licitants només cal tenir la residència i estar empadronat a Catalunya, sense demanar cap termini.

Pel que fa als criteris i el sistema de selecció de les persones adjudicatàries, la regulació estableix una distinció entre contingents especials i contingents generals. Formen part dels primers les reserves d'habitatges en les promocions públiques per a necessitats específiques de certs grups vulnerables, mereixedors d'accions positives; els percentatges d'habitatges destinats a contingents especials seran obligatoris, amb un percentatge mínim del 10% respecte del total d'habitatges de la promoció.

Quant a la selecció de les persones adjudicatàries, el sistema distingeix entre els habitatges de contingents especials, on es vol tenir en compte les circumstàncies específiques dels sol·licitants, i els habitatges de contingents generals, on el sistema serà sempre per sorteig. En tots dos casos es pretén que els sistemes de selecció assegurin la diversitat social per tal d'evitar la segregació urbana.

Les promocions d'habitatges sobre sòl lliure s'adjudicaran de manera lliure, tot i que amb una supervisió pública per tal de garantir els principis inspiradors del sistema. La

Llei estableix un règim molt semblant per al cas de promocions de cooperatives o altres entitats sense ànim de lucre la naturalesa de les quals determini que els habitatges hagin de ser assignats a les persones sòcies o participants. També es consideren els de les promocions fetes per empreses per als seus treballadors, o les promocions finalistes per al real·lotjament de persones sotmeses a processos de remodelació urbanística.

En el títol VI, del **Règim sancionador**, la Llei reconeix que, amb caràcter general, les funcions inspectores de l'Administració s'han de poder dur a terme amb garanties i reconeixement del valor probatori dels agents dedicats a aquesta funció, que han de poder tenir accés als immobles per fer les actuacions que els corresponguin.

Les mesures sancionadores aplicables no es redueixen a la tradicional multa, sinó que també inclouen la possibilitat de clausurar un immoble, inhabilitar un infractor o suspendre la inscripció d'un agent immobiliari en el registre creat a aquest efecte. A més, es regula la possibilitat d'adoptar mesures provisionals que permetin assegurar l'eficàcia de la resolució final de l'expedient sancionador. Les infraccions es classifiquen en molt greus, greus i lleus, i cadascun d'aquests graus s'acompanya d'una llista de conductes que han de permetre aconseguir més rigor en l'actuació dels particulars en matèria d'habitatge.

Finalment, en el títol VII, de la **Col·laboració de notaris i de registradors de la propietat**, la garantia del correcte exercici dels drets i obligacions, la Llei estableix mecanismes de col·laboració amb notaris i registradors de la propietat, en desenvolupament de les seves funcions públiques. Per facilitar la tasca d'aquests professionals, relaciona els supòsits on es fa especialment necessària la seva actuació i control, per evitar que es produeixin transmissions o cessions d'ús que no respectin les previsions legals i es facin al marge del control administratiu establert en defensa de l'interès general.

13. La millora urbana des dels barris: marc instrumental, intervenció integral i oportunitats

Judith Albors Casanova. Arquitecta. Direcció de Serveis d'Habitatge, Urbanisme i Activitats. Diputació de Barcelona

Les dinàmiques urbanitzadores actuals tendeixen a desplaçar la població amb més recursos econòmics cap a noves urbanitzacions, fet que comporta que es deixin algunes de les àrees urbanes existents en processos de deteriorament, aïllament, ennobliment (*gentrification*) i altres, que incideixen negativament en la vida del lloc. La manera en què s'ha intervingut sobre la ciutat existent ha contribuït, en ocasions, a la desaparició de teixits socials, activitats i manifestacions culturals lligades a les àrees en transformació.

Podem definir la «millora urbana» com el resultat del procés de transformació d'una àrea quan suposa millorar les condicions de vida dels habitants. Això implica, per la complexitat de l'espai urbà, la coordinació de diferents polítiques sectorials, partint de l'articulació d'equips tècnics complexos i transdisciplinaris capaços de formular i implementar plans i projectes locals des d'una perspectiva integral.

Per exposar una panoràmica de les possibilitats de desenvolupament de processos de millora d'àrees urbanes, en el context actual, en aquest article es repassen: el nou marc instrumental, certa experiència recent en planificació i gestió integral urbana a partir de l'anomenada Llei de barris, posant l'accent en la incorporació de la perspectiva de gènere, i finalment, com a conclusió, s'apunten reptes i oportunitats que a la vegada poden ser línies de treball per a la millora de les àrees urbanes.

Nou marc instrumental per a la planificació i la gestió urbana

Fins al moment, la planificació i el desenvolupament de plans i projectes urbanístics a les ciutats, pobles i perifèries s'ha desenvolupat amb la participació de polítics, tècnics i agents econòmics. Per avançar cap a la millora urbana cal introduir, en el procés de planificació i desenvolupament, les consideracions ambientals, socials i la participació ciutadana. A dia d'avui, a Catalunya el nou marc normatiu apunta cap a aquesta direcció.

Llei sobre l'avaluació dels efectes de determinats plans i programes en el medi ambient i directiva europea d'avaluació ambiental estratègica

La integració de l'avaluació ambiental en el planejament urbanístic implica la renovació de la manera de construir i executar els plans i programes. Es fa necessària l'evolució, passar de la planificació finalista a la planificació flexible. Per integrar les exigències derivades de la protecció del medi en la definició de polítiques i accions comunitàries, l'avaluació ambiental estratègica s'entén com un component sistèmic del pla o programa, com un procés que comença en la planificació i acompanya totes les fases.

L'informe ambiental és preceptiu per als plans i programes que incideixen en el medi ambient, entre els quals hi ha el planejament urbanístic. Aquest instrument acompanya totes les fases del pla: des del plantejament inicial fins a l'execució. En cada moment s'ha d'obrir el planejament a la consideració de diferents escenaris i alternatives. De les diferents alternatives, pel principi de cautela, s'haurien de prioritzar les que garanteixin la màxima protecció del medi ambient i els ecosistemes afectats pel pla o projecte, sempre vinculant la decisió amb el procés de participació i consulta ciutadana.

L'informe ambiental serà, doncs, un document progressiu, que ha d'acompanyar la presa de decisions en el procés de redacció del pla: des de la planificació fins a la tramitació. En aquesta última fase, l'informe descriu com s'han integrat les consideracions ambientals en les accions del pla.

D'aquesta manera, la participació i la consulta esdevenen factors de legitimitat del pla o projecte, a la vegada que es garanteix la coresponsabilitat en el manteniment i la gestió posterior.

Llei d'urbanisme de Catalunya

La Llei d'urbanisme de Catalunya formula la integració de consideracions ambientals i socials, com també la participació en els instruments de planejament urbanístic. Garanteix el dret d'iniciativa, informació i participació de la ciutadania en els processos de planejament i gestió. Estableix que s'han de regular, en l'àmbit municipal, mitjançant un reglament, les formes de consulta i divulgació dels plans urbanístics, els mitjans d'accés al pla i la prestació d'assistència tècnica municipal per a una comprensió correcta per part de la ciutadania dels documents del pla, en cada fase.

Estableix que el planejament urbanístic haurà de preservar els valors paisatgístics d'interès especial, el sòl d'alt valor agrícola, el patrimoni cultural i la identitat dels municipis i barris. Així mateix ha d'incorporar les prescripcions adequades perquè les construc-

cions s'adaptin a l'ambient i no comportin demèrit per a les preexistències de caràcter històric, artístic, tradicional o arqueològic.

En aquest moment el repte plantejat és l'establiment d'un marc de treball que coordini els diferents nivells de decisió amb la participació ciutadana i l'avaluació ambiental estratègica en el procés, i documentar els acords i les decisions en els instruments urbanístics i l'informe ambiental.

La Llei de barris: els projectes d'intervenció integral

El Govern de la Generalitat de Catalunya ha establert un nou instrument per fer front a la segregació social i el deteriorament d'algunes àrees urbanes, definides com a àrees urbanes que necessiten atenció especial. La Llei 2/2004, de 4 de juny, de millora de barris, àrees urbanes i vies que requereixen una atenció especial –coneguda com a Llei de barris– i el seu desplegament reglamentari (Decret 369/04) constitueixen el marc normatiu d'aquest nou instrument d'intervenció: els projectes d'intervenció integral. Així mateix s'ha dotat econòmicament l'anomenat *Fons de barris* per subvencionar els projectes adjudicataris en cada convocatòria.

La redacció d'aquests projectes implica la posada en comú de coneixements i informació des de diferents àmbits sectorials per proposar actuacions, amb l'objectiu de millorar la qualitat urbana i les condicions de vida dels habitants de l'àrea en qüestió. El projecte ha d'incloure la delimitació de l'àrea, la descripció de la situació urbanística i socioeconòmica i la proposta d'actuació (quadre 1). La proposta està formada per accions concretes en els diferents camps d'actuació, que es desenvoluparan en un termini de quatre a sis anys. La Generalitat de Catalunya subvenciona, a través del Fons de barris, fins a un 50% de les actuacions pressupostades, en cas que resulti el projecte adjudicatari d'alguna de les convocatòries.

En els processos de redacció dels projectes d'intervenció integral s'han de coordinar les aportacions dels agents implicats: personal tècnic i càrrecs electes de les administracions públiques implicades, professionals, agents econòmics, col·lectius socials i població en general. És per això que aquest plantejament està afavorint el treball transversal i en xarxa, tant en l'àmbit municipal com supramunicipal.

L'escala de barri és òptima per assajar la coordinació de diferents polítiques sectorials que incideixen sobre la vida urbana, però també és el lloc de fractura, on es manifesten diàriament les conseqüències de la falta de coordinació i dels factors estructurals, locals i globals. Per aquest motiu la Llei de barris i l'instrument dels projectes d'intervenció integral suposen una oportunitat per renovar l'instrumental d'intervenció urbanística i per assolir la governabilitat de barris, pobles i ciutats.

Quadre 1. Projectes d'intervenció integral (Llei 2/2004): continguts i camps d'actuació

- Els projectes han d'incloure:
 - 1) La delimitació de l'àrea urbana.
 - 2) La descripció de la situació urbanística, ambiental i socioeconòmica.
 - 3) La proposta d'actuació.

 - Han de preveure intervencions en els camps següents:
 1. La millora de l'espai públic i la dotació d'espais verds.
 2. La rehabilitació i l'equipament dels elements comuns dels edificis.
 3. La provisió d'equipaments per a l'ús col·lectiu.
 4. La incorporació de les tecnologies de la informació en els edificis.
 5. El foment de la sostenibilitat del desenvolupament urbà, especialment pel que fa a l'eficiència energètica, l'estalvi en el consum d'aigua i el reciclatge de residus.
 6. L'equitat de gènere en l'ús de l'espai urbà i els equipaments.
 7. El desenvolupament de programes que comportin una millora social, urbanística i econòmica del barri.
 8. L'accessibilitat i la supressió de les barreres arquitectòniques.

 - També poden preveure altres intervencions públiques, no finançables pel Fons de barris en els camps d'actuació següents:
 - a) Habitatge: construcció i rehabilitació d'habitatges.
 - b) Serveis socials: programes d'atenció social de caràcter indefinit.
 - c) Treball.
 - d) Sanitat: dotació d'equipaments sanitaris.
 - e) Educació: dotació d'equipaments escolars.
 - f) Comerç.
 - g) Seguretat ciutadana.
 - h) Altres polítiques sectorials.
-

La dimensió de gènere de l'urbanisme en els projectes d'intervenció integral als barris

La posada en marxa del programa de barris a Catalunya ens ha brindat l'oportunitat de treballar en comú des de diferents administracions i institucions, des de diferents disciplines i tècniques, i de reflexionar sobre la perspectiva de gènere en els projectes d'intervenció integral, amb l'objectiu d'avançar en la definició de metodologies de treball que permetin diagnosticar i programar actuacions ajustades a les necessitats de les dones en els barris.¹

¹ Concretament, en el marc de la *Taula per a la millora urbana* de la Diputació de Barcelona, es va configurar el grup de treball «Gènere i barris», format per les següents institucions i departaments:

Quadre 2. Dades de població disponibles de manera desagregada per sexe

- Atur (IDESCAT).
 - Grau de formació de les persones (IDESCAT).
 - Persones beneficiàries de pensions assistencials i no contributives (municipal + Oficina Tècnica de Planificació de l'àrea de Benestar Social de la Diputació de Barcelona).
 - Població dependent: població de més de 65 anys i de menys de 15 anys (padró municipal).
 - Població immigrant extracomunitària diferenciada (padró municipal).
 - Percentatge de famílies monoparentals i monomarentals (padró municipal).
 - Població que té cura de les persones dependents (municipal, amb l'aplicació de la nova (Llei de dependència).
 - Associacionisme: associacions de dones, altres associacions en les quals la interlocutora o presidenta sigui una dona (municipal).
 - Informe de persones en risc d'exclusió social (municipal).
 - Dades sobre la violència de gènere en el municipi; ordres de protecció/ordres d'allunyament (municipal).
 - Indicadors d'accés/ús als serveis (municipal).
 - Ús/horaris dels transports/línies de transport adequades a la demanda diferencial (municipal).
-

Des d'aquesta posada en comú arribem a la conclusió que la introducció de la perspectiva de gènere en els projectes ha de començar en la fase de la diagnosi i que constitueix un aspecte transversal a tots els camps d'actuació. Per ajustar la diagnosi a la realitat de les dones, s'ha de treballar amb les dades estadístiques desagregades per sexe (quadre 2). Així mateix cal un treball en profunditat per definir uns indicadors que permetin valorar l'impacte de les actuacions adreçades als col·lectius de dones dels barris.

A més, per programar i dimensionar els nous equipaments caldria tenir en compte la diagnosi de gènere, així com garantir la participació de les dones en el procés de definició i programació dels usos. D'aquesta manera, els equipaments públics del barri poden donar resposta a les necessitats reals dels col·lectius de dones i de la població dependent que viu i/o treballa en el barri.

La dimensió de gènere en l'ús de l'espai urbà porta a considerar l'habitabilitat urbana, i, en conseqüència, a replantejar els criteris d'urbanització i gestió de l'espai públic en les àrees urbanes en transformació: pensar des de la quotidianitat i des de les necessitats de les persones que viuen i utilitzen l'espai públic.

- Diputació de Barcelona: Gerència de Serveis d'Urbanisme, Habitatge i Activitats, Oficina Tècnica de Cooperació, Centre per la Participació Ciutadana, Servei de Polítiques d'Igualtat home-dona.
- Generalitat de Catalunya: Oficina Tècnica de Barris, Institut Català de les Dones, Xarxa de Barris.
- Fundació CIREM.

La ciutat educadora, la ciutat com a lloc d'aprenentatge continu, on els valors i el bon veïnat comencen al carrer, constitueix una referència fonamental. En aquest sentit cal una capacitat multinivell per fomentar els valors de bon veïnatge, la cultura de la convivència i el respecte mutu al carrer, a casa, a la feina.

En relació amb l'habitatge, en l'actual situació conjuntural, s'ha posat en relleu la dificultat d'accés a l'habitatge dels col·lectius de dones més desfavorides –joves, famílies monoparentals, víctimes de violència, vídues– de manera que és urgent prioritzar aquests col·lectius en l'adjudicació d'habitatge social que es generi al barri. Així mateix s'ha de destacar la capacitat d'autogestió dels col·lectius de dones, i que els recursos adreçats a aquests col·lectius reverteixen positivament en l'entorn i la població dependent.²

D'altra banda, continua sent una realitat la poca presència de dones en la presa de decisions de l'àmbit de l'urbanisme i el territori. Cal esperar, doncs, veure com s'implementen les lleis que regulen en aquest camp: Llei d'igualtat, Llei d'urbanisme de Catalunya.

Amb l'experiència del treball fet, en incorporar la perspectiva de gènere als projectes d'intervenció integral, estem avançant en la definició del que implica treballar la perspectiva de gènere en el medi urbà, en el convenciment que *«un barri millor per a les dones és un barri millor per a tothom»*.

Reptes i oportunitats: línies de desenvolupament per a la planificació i gestió integral en el medi urbà

La millora dels barris i àrees urbanes suposa, en l'àmbit territorial, la possibilitat d'invertir la tendència a urbanitzar fora de les ciutats en aquest principi de segle.

Es fa necessària una renovació profunda en la manera de planificar i d'executar plans i programes. El concepte de pla ha d'evolucionar cap a un instrument dinàmic i progressiu, avaluat contínuament en els seus efectes i en la coherència amb els propis objectius. Per fer-ho caldrà la capacitat contínua de ciutadania, tècnics i polítics, i serà rellevant la importància de construir una base de coneixements comuna i la posada en valor del coneixement endogen que existeix a cada lloc habitat.

² Alguns exemples d'experiències d'aquest tipus són la iniciativa *Freuen Werkstadt* a Viena, la *Ciudad de las Mujeres* a Colòmbia, o els *Consejos Comunales* d'algunes ciutats veneçolanes.

Integració de les consideracions ambientals als processos de planificació i gestió

Per actualitzar les pràctiques, a escala d'àrea urbana, es poden integrar les exigències derivades de la protecció del medi ambient en la definició del planejament urbanístic municipal i acompanyar amb accions d'informació i participació totes les fases del procés de planificació i gestió.

Quan es planifiquen actuacions en àrees urbanes, avui dia s'ha de considerar el medi ambient i la seva relació amb les diferents formes de vida que conviuen a la ciutat: persones, animals diversos, vegetació, llocs antics... Les aglomeracions urbanes són l'espai d'ecosistemes urbans que es relacionen entre ells i dels quals, com a persones, en formem part. Alhora són espai de manifestacions i pervivències culturals sensibles que s'han de protegir.

Es plantegen algunes qüestions no resoltes que poden ser objecte d'investigació i desenvolupament:

- L'eficiència energètica del parc construït, les xarxes i els sistemes urbans.
- L'habitabilitat, els usos i la gestió de l'espai públic.
- La biodiversitat urbana.

Integració de les comunitats locals en els processos de planificació, definició i gestió de plans i projectes. Dona i ciutat

Com hem vist anteriorment, la implicació dels veïns i la població en els plans i projectes urbans està definida per la formulació del nou marc normatiu. Perquè això sigui possible cal la determinació política i la dotació pressupostària dels processos de participació ciutadana.

Tenint en compte que és necessària la participació de les dones en els projectes d'interès comú, caldria consolidar espais de participació per a les dones, i per tant, facilitar els processos d'autogestió comunitària per a la millora de l'hàbitat i l'entorn (WEDO).

Finalment, també sembla necessari fomentar amb treballs de mediació i campanyes de sensibilització l'aparició d'una consciència cívica per a la convivència, a tots els nivells.

El capital creatiu de les ciutats

El fet cultural s'apunta com un fenomen que cal tenir en compte en la construcció de referents comuns, així el capital creatiu d'un barri pot ser motor de canvi.

Figura 1. Integració ambiental.
Disseny: straddle3constructors

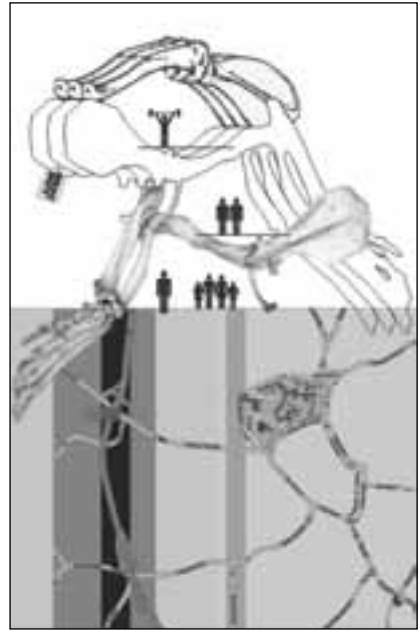

Figura 2. Comunitat i ciutat.
Disseny: straddle3constructors

Figura 3. Capital creatiu.
Disseny: straddle3constructors

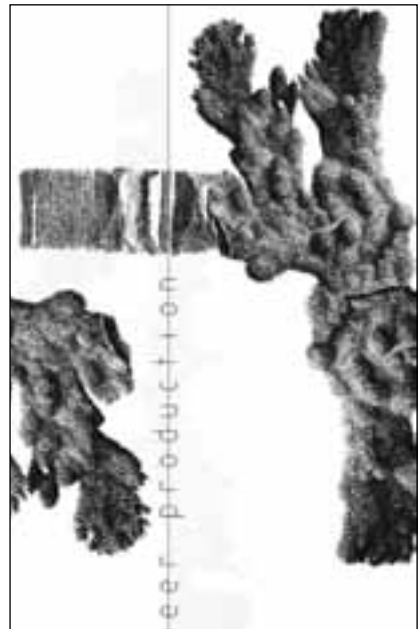

Figura 4. Cooperació.
Disseny: straddle3constructors

En aquest camp, és necessària la revisió del concepte de patrimoni local, incorporant als catàlegs de béns protegits aquells que per la seva naturalesa resulten més vulnerables: el paisatge urbà i algunes activitats culturals o artesanes lligades a tipologies d'edificació, recintes o edificis. Els processos de planificació i gestió, a través de la participació, poden obtenir avantatge d'aquesta creativitat social, normalment inhibida, però que es manifesta amb força quan hi ha les condicions adequades.

Cooperació i coordinació de projectes transversals des de les administracions públiques

Perquè els processos de transformació derivin cap a la millora urbana, cal planificar les polítiques locals des de les fases inicials amb la concurrència dels diferents agents implicats, administracions, agents locals, ciutadania, xarxes socials, etc.

També cal coordinar les actuacions a través de la cooperació entre els diversos àmbits sectorials i la concertació d'actuacions entre administracions de diferent nivell.

Urbanisme dinàmic i recuperació de sòl urbà i edificació obsolets

Davant de processos de degradació del parc d'habitatge, i considerant el dret a un habitatge digne i el deure de conservació i rehabilitació, es justifica la intervenció administrativa en el mercat local de l'habitatge. Les administracions locals, en l'exercici de les competències que els són pròpies, poden actuar mitjançant els instruments de planejament i gestió urbanística.

La programació i la gestió d'usos temporals en espais abandonats dins del teixit urbà poden suposar un canvi de dinàmica a la seva àrea d'influència. La programació d'usos temporals pot utilitzar aquesta disponibilitat de sòl i sostre urbà que, altrament, està aturat mentre es desenvolupa el procés de planificació, concertació i redacció dels plans i projectes. Es pot justificar l'ús temporal del sòl o d'un determinat recinte o construcció quan aquest ús és d'interès comunitari. També es poden establir cànons d'ús vinculats.

Projectes pilot

Es relacionen tot seguit alguns temes de projectes que per la seva naturalesa requereixen participació de disciplines i aportacions diverses, coordinació intersectorial o cooperació interadministrativa, i que poden resultar catalitzadors urbans.

Desenvolupament de programes de gestió integral urbana.

Figura 5. *Urbanisme dinàmic.*
Disseny: *straddle3constructors*

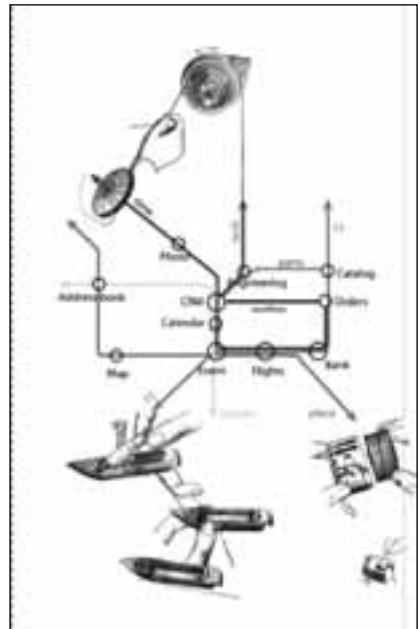

Figura 6. *Projectes pilot.*
Disseny: *straddle3constructors*

Projectes de millora i gestió de la urbanització i de les xarxes de serveis existents.

Projectes de disseny, manteniment i gestió dels espais públics amb la participació de les comunitats locals. Mobilitat.

Reutilització d'edificis i recintes en desús, ja siguin d'habitatge o activitats. Programació d'usos temporals en solars, edificis i recintes obsolets.

Rehabilitació amb finalitat social, programes d'autorehabilitació d'habitatge social: iniciatives per a la producció social de l'habitatge col·lectiu en relació amb la generació i integració de xarxes de treball.

La recuperació i la millora d'àrees urbanes degradades implica l'actualització contínua de l'instrumental d'intervenció pública, alhora que se sumen coneixements dels diferents àmbits sectorials i informals. Així es poden establir les bases per a un urbanisme integral que incorpori com a valor la capacitat social comunitària, les consideracions ambientals i d'eficiència energètica d'edificis, xarxes i sistemes urbans. Davant del canvi de paradigma, del que es tracta és de **reciclar la ciutat**.

14. Presentació de l'exemple del Pays d'Aix. Governança i Programa local d'habitatge

Janine Bellante. Urbanista. Directora d'Habitatge i Polítiques Urbanes. Communauté d'Agglomération du Pays d'Aix

El Pays d'Aix està situat al nord de Marsella, ciutat amb la qual manté lligams força estrets, al cor de l'extens sud-est de França. Forma part de la regió Provença-Alps-Costa Blava. En la confluència de l'eix del Roina i de l'Arc Mediterrani, fortament marcat per la pròpia cultura mediterrània i les tradicions d'intercanvi amb l'exterior, la regió Provença-Alps-Costa Blava constitueix un espai privilegiat entre Europa i el Mediterrani.

Es tracta de la tercera regió francesa per la importància de la seva població, compta amb 4,5 milions d'habitants. Clarament menys poblada que Catalunya o Llombardia, ofereix uns atractius naturals, històrics i culturals excepcionals.

La regió és molt atractiva. La taxa neta de migració és positiva i particularment important, per bé que, revisades a la baixa, les projeccions demogràfiques constaten un previsible augment de la població de més de mig milió d'habitants d'aquí al 2020.

La regió està molt urbanitzada: 27 ciutats amb més de 25.000 habitants, i tres de les deu àrees metropolitanes més importants de França. Dos de cada tres habitants viuen en aquestes conurbacions de més de 100.000 habitants.

El mercat laboral passa per una situació difícil a la regió Provença-Alps-Costa Blava. La planificació del desenvolupament no sempre s'ha realitzat amb visió de futur. La fractura social, directament relacionada amb la degradació del mercat laboral, amb els fenòmens d'empobriment i exclusió i amb el creixement de la intolerància, s'agreuja.

Fins els darrers anys, la regió patia un dèficit important d'organització i de cooperació, tant en els projectes col·lectius com en les estructures intermunicipals.

Des de fa poc, els problemes i les solucions es consideren tenint en compte l'escala de la regió urbana.

El 1999, l'àrea urbana de Marsella-Aix comprenia 82 municipis que formaven part, tots ells, de la regió urbana. Comptava amb 1,5 milions d'habitants i ocupava el tercer lloc de França quant a població. El creixement que va experimentar, sobretot a partir del 1975, va ser fruit de l'absorció progressiva de les àrees urbanes del voltant. En tots els

censos realitzats fins ara, Marsella concentra més de la meitat de població de l'àrea, que, tanmateix, consta de pols tan importants i dinàmics com Aix en Provence.

Al llarg de la dècada del 1990, la regió urbana de Marsella-Aix en Provence, que durant molt de temps s'havia quedat endarrerida, va entrar sense dificultats en la intermunicipalitat. Avui, la reestructuració dels territoris encara no ha finalitzat.

En aquest sentit, a principis del 2003, la regió Provença-Alps-Costa Blava comptava amb 81 estructures intermunicipals amb un mateix règim fiscal.

- 67 comunitats de municipis amb un total de 497 municipis.
- 13 comunitats d'aglomeració amb un total de 179 municipis.
- 1 comunitat urbana amb un total de 18 municipis.
- 1 sindicat d'aglomeració nou amb un total de 6 municipis.

Actualment, el 74,5% dels municipis, que representen el 92,5% de la població regional, forma part d'un ens públic de cooperació intermunicipal, l'*Établissement public de coopération intercommunale*.

La Comunitat d'Agglomeració d'Aix –que depèn de la Comunitat del Pays d'Aix– se situa a l'extrem nord-oriental del departament de les Boques del Roine. Limita amb els departaments de Var i de Vanclusa. Pertuis, un municipi de la Comunitat, forma part de Vanclusa.

La Comunitat del Pays d'Aix (*Communauté du Pays d'Aix*, CPA) reuneix 34 municipis, amb un total de 332.000 habitants segons el padró de 1999: només cinc municipis tenen més de 10.000 habitants –Aix en Provence, Vitrolles, Les Pennes Mirabeau, Pertuis, Bouc Bel Air–, i la població del municipi més petit és de 165 habitants.

La ciutat central d'Aix en Provence compta amb 130.000 habitants. La CPA té una superfície de 1.300 km², la densitat de població és de 256 habitants per km², té 145.000 habitatges i 14.500 persones actives. Cada any la visiten 800.000 turistes i 40.000 estudiants freqüenten les seves universitats.

L'any 2003, 143 representants electes municipals van crear el projecte d'aglomeració.

D'entrada, gràcies a aquest projecte de futur, els representants electes i els ciutadans dels nostres municipis podran fer-se càrrec del seu destí comú. S'impulsa un mètode de governança que permet compartir un projecte els propers anys. Aborda tots els temes necessaris a l'efecte d'un creixement reeixit: habitatge, economia, transports, medi ambient, patrimoni, etc.

Els representants electes s'han proposat impulsar el desenvolupament residencial a un ritme de producció de set habitatges per 1.000 habitants l'any de mitjana (a tall d'exemple, cal remarcar que Montpellier produeix dotze habitatges per 1.000 habitants l'any, i Le Havre només en produeix dos).

Per engegar aquesta nova política, la comunitat va realitzar estudis sobre tots els àmbits: habitatge, transports, economia, medi ambient, agricultura, llocs de treball. Un cop realitzats els diagnòstics, en els quals van participar tots els actors, la comunitat va plasmar la seva voluntat d'acció en documents temàtics. Aquests documents representen el fonament de l'esquema de coherència territorial creat per la llei de solidaritat i renovació urbana (*Solidarité et Renouveau Urbain*) de l'any 2000. Tots aquests objectius s'haurien de veure reflectits en els plans locals d'urbanisme dels municipis (*Plan Local d'Urbanisme*).

El Pla local d'habitatge (*Programme Local de l'Habitat*, PLH) plasma els objectius i els mitjans d'actuació de la política d'habitatge que van fixar els 34 municipis del Pays d'Aix.

Els objectius del Pla local d'habitatge

El PLH ha de proporcionar una resposta prospectiva a les diverses necessitats en matèria d'habitatge. Ha de garantir la diversitat social de les funcions en les comunitats i en els barris. Ha d'assegurar el dret a l'habitatge a totes les famílies i lluitar contra les exclusions. Ha de fer possible que tothom tingui accés als equipaments.

La política de l'habitatge ha de treballar en transversalitat amb les altres polítiques urbanes de transport, medi ambient i, sobretot, ocupació.

El PLH ha de respondre a les preguntes següents:

- Quin tipus d'habitatges?
- Per què?
- On s'han de construir?
- Com s'han de construir?

D'entrada, els representants electes elaboren un projecte de PLH que sotmetran a la totalitat dels actors en el sector d'habitatge i als seus socis institucionals: Estat, Regió, Departament. Aquest projecte està format per dos llibres: el primer llibre comporta el diagnòstic, les orientacions estratègiques i el programa d'actuacions, i el segon llibre territorialitza els objectius i recomana les actuacions a seguir per a cinc conques de població de tot el territori de la CPA.

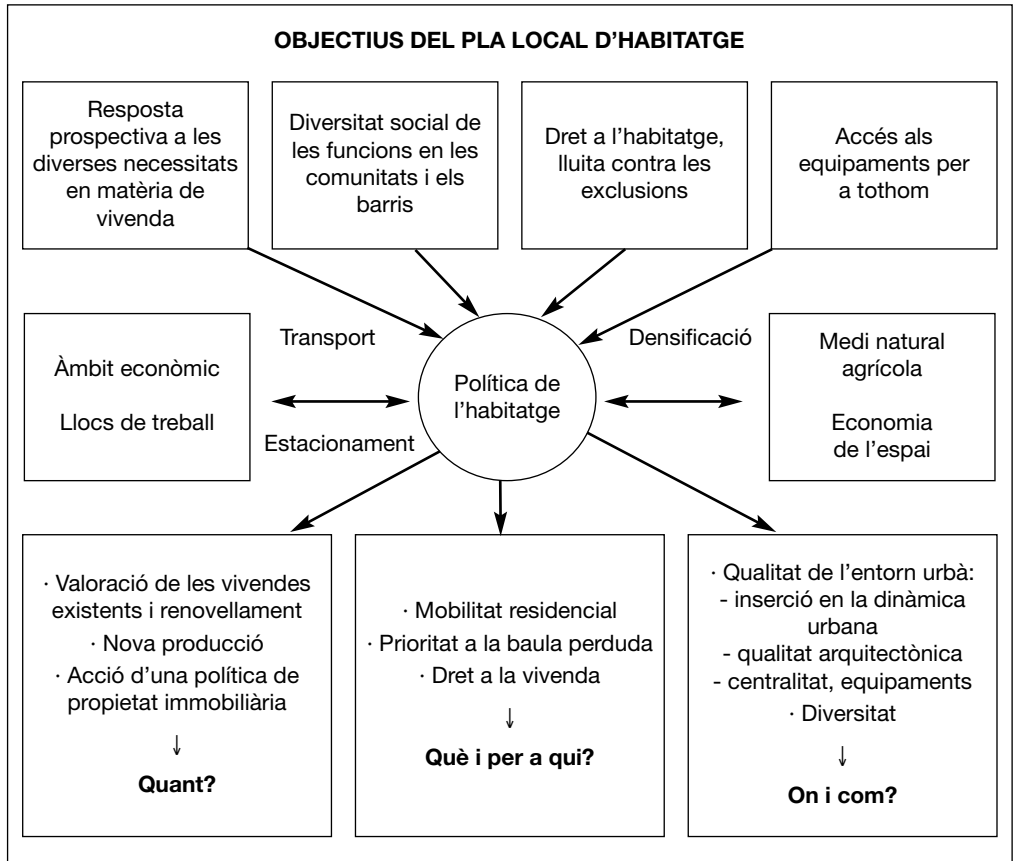

Figura 1. Els objectius del Pla local d'habitatge.

Aquesta actuació exigeix una organització eficient, és a dir, una governança que en garanteixi efectes a llarg termini, a fi que tots els actors es posin d'acord sobre les qüestions relatives a l'habitatge.

Els objectius del PLH són els següents:

- Ésser una eina de definició de les polítiques de l'habitatge comunitari.
- Articular-se amb el projecte d'aglomeració.
- Quedar reflectit en un programa per a sis anys.
- Donar objectius comunitaris als plans locals d'urbanisme dels municipis.

Els textos legislatius codifiquen el mètode d'elaboració. Tots els PLH de França s'elaboren seguint les mateixes etapes, però la mobilització dels actors és més o menys inten-

sa en funció de la voluntat dels representants electes. El PLH del Pays d'Aix va mobilitzar més de mil dues-centes persones del 2002 al 2005, any de la seva adopció.

Procés d'elaboració

Per mobilitzar el conjunt dels actors dels grups de treball es van crear quatre grups temàtics –habitatge social, habitatge privat, allotjament de persones en actiu i allotjaments específics– i cinc grups de treball geogràfics en les cinc conques de població de la CPA.

Calendari

2002: any del prediagnòstic.

2003: any del diagnòstic.

2004: el projecte del PLH.

2005: adopció definitiva.

2005-2010: execució.

Diagnòstic

El diagnòstic es va distribuir a tots els col·laboradors i a tots els municipis. Es va aprovar per unanimitat. Comprèn els elements necessaris per tal que l'acord sigui compartit.

Les sis conclusions principals estretes de la diagnosi són les següents:

- Concentració dels llocs de treball i una dispersió de la funció residencial.
- Mercat de l'habitatge sotmès a grans tensions que pateixen totes les famílies, les més pobres i, sobretot, les rendes mitjanes.
- Manca de seguiment i d'anticipació en matèria de política d'habitatge.
- Centres antics i barris d'habitatge social que no estan prou valorats.
- Diversitat social que s'ha de preservar i protegir.
- Organització del territori al voltant de la ciutat central, que s'haurà de basar en el projecte d'aglomeració.

Orientacions estratègiques

Tres paraules clau: desenvolupament, domini, solidaritat.

El principi del projecte d'aglomeració es pot resumir en «ni deixar fer, ni pausa, ni improvisacions».

Quatre orientacions

- Fer de l'habitatge un incentiu del projecte d'aglomeració.
- Promoure la qualitat del medi ambient i la qualitat urbana.
- Reconstituir un sistema d'habitatge per a una oferta adaptada a la demanda.
- Convertir el projecte d'habitatge en un factor de cohesió social i de solidaritat: enfortir els lligams socials i territorials.

Una condició: impulsar mitjans d'actuació i de seguiment i avaluació.

Objectius prioritaris

1. Posar en funcionament una política de propietat immobiliària municipal per a l'habitatge.
2. Reformar tots els engranatges del sistema de l'habitatge en resposta a la demanda contemplant la seva diversitat.
3. Requalificar els barris d'habitatge social i les copropietats en via de degradació a fi de reinserir-los en la dinàmica urbana.
4. Rehabilitar els nuclis de les vil·les i revaloritzar els centres urbans.
5. Basar les grans operacions d'habilitació en un objectiu de diversitat i articular-les amb la política de transports públics i amb la de desenvolupament econòmic.

Hipòtesis de producció d'habitatge

- El projecte del PLH fixa en 2.100 el nombre d'habitatges nous autoritzats cada any.
- Redueix el nombre d'habitatges necessaris pel nombre de conques de població.

- Defineix per cada conca de població la seva afectació: habitatge de protecció oficial, ajuts a l'habitatge per a rendes mitjanes, de gamma alta, per a estudiants, etc.
- Dels 2.100 habitatges nous que es construïran, el 20% serà habitatge de protecció oficial, d'acord amb la llei de solidaritat i renovació urbana. Els municipis que no construïxin prou casa social pagaran 150 € l'any per cada habitatge que falti, segons l'article 55 de la llei SRU.

La reducció dels objectius de producció d'habitatge s'ha fet en funció de les conques de població de la CPA. Totes elles han de participar en la producció d'habitatges segons l'ordenació territorial descrita en el projecte d'aglomeració.

Per a cada conca el nombre d'habitatges es formularà en funció del tipus de cases que s'hagin de construir: de lloguer, per a rendes mitjanes, subvencionades, de protecció social i de gamma alta.

S'ha establert un full de ruta, en el qual es reprenen els 31 punts del programa d'actuacions del PLH –que són evolutius– i se'n defineixen nou de prioritaris. La mobilització de tots els actors és garantia d'èxit. Les nou actuacions prioritàries són les següents:

- Restablir un potencial immobiliari mobilitzable en el marc dels plans locals d'urbanisme (PLU).
- Desenvolupar l'oferta subvencionada amb preu taxat.
- Desenvolupar l'oferta d'habitatge de lloguer social i per a rendes mitjanes.
- Tenir en compte les necessitats específiques de les persones grans i persones amb mobilitat reduïda.
- Respondre a les necessitats dels joves en formació i els joves que acaben d'accedir a la vida professional.
- Respondre a les necessitats dels estudiants en col·laboració amb el Rectorat i els centres regionals de les obres universitàries i escolars (CROUS).
- Revaloritzar els barris d'habitatge social.
- Revaloritzar el centre històric.
- Construir barris nous.

Finançament

Tot sovint, el finançament és coparticipat. La Comunitat del Pays d'Aix es compromet a dur a terme els cinc objectius prioritaris que van formular els representants electes, destinant el finançament que s'obtingui de la mobilització dels diferents actors i del finançament que cadascun dels actors pugui aportar. Cada any es destinaran 6,5 milions d'euros de mitjana per a l'execució del PLH.

Ajuts aprovats per la Comunitat del Pays d'Aix per a l'habitatge

Habitatge social

- a) *En propietat:*
 - Operació aïllada: el 20% del sobrecost immobiliari a causa de l'alça dels preus. Per als terrenys adquirits pels promotors o els municipis per fer habitatge social.
 - Gran operació: control i «transport hipotecari» amb l'ajut de l'ens públic per l'habitatge (*Établissement Public Foncier*) en el marc d'un projecte conjunt aprovat pel municipi.
- b) *Rehabilitació:* el 10% de l'import total dels treballs.
- c) *Transformació d'habitatge privat en social:*
 - El 10% de l'import total de les obres.
 - El 20% del sobrecost immobiliari.
- d) *Lloguer per a rendes mitjanes:* la participació en el sobrecost immobiliari es pot estendre condicionalment a les operacions d'habitatge públic de lloguer que es proposin a lloguers per a rendes mitjanes.

Habitatge privat

- a) *Restauració de façanes:* representa el 25% de les subvencions que atorga el municipi.

Habitatge subvencionat

Els mateixos ajuts per al sobrecost immobiliari que en el cas de l'habitatge social, concedits als promotors d'habitatge social, però condicionats pels recursos dels compradors i amb la revenda també condicionada.

Política de la ciutat

La Comunitat del Pays d'Aix va declarar d'interès municipal totes les intervencions en matèria d'habitatge que es van realitzar dins del marc de la política de la ciutat a tots els municipis que havien signat un contracte amb l'Estat.

A més, la Comunitat substitueix els municipis en l'àmbit de les subvencions concedides als promotors d'obra social, per a la construcció i demolició d'habitatge social i per a la revaloració de les condicions de vida als barris sotmesos a renovació urbana.

Modalitats de finançament

- a) Projecte aïllat: ajuts millorats en els perímetres inclosos per la política de la ciutat.
- b) Projecte urbà complex, reglat per l'Agència Nacional de Renovació Urbana i en col·laboració de la CPA.

- Municipi de Vitrolles:

- Barri «Les Pins»: 1.205 habitatges socials.

- Reestructuració del barri: 132 demolicions d'habitatges.

- Reconstrucció de 299 habitatges.

- Municipi d'Aix en Provence:

- Barri Beisson: 601 habitatges

- Reestructuració del barri: 83 demolicions d'habitatges.

- Reconstrucció de 83 habitatges.

- Barri Corsy: 566 habitatges.

- Reestructuració del barri: 170 demolicions d'habitatges.

- Reconstrucció de 170 habitatges.

Renovació dels centres històrics.

- Municipi de Pertuis: la CPA substitueix el municipi per millorar el seu centre històric. Es tracta de dur a terme una sèrie d'operacions de restauració immobiliària, reabsorció de l'habitatge insalubre, rehabilitació dels habitatges socials i subvencionats, reestructuració de les illes urbanes, reestructuració dels espais públics, valoració del patrimoni urbà i rehabilitació de places.

- Municipi de Trets: segueix el mateix procediment.

El seguiment de l'aplicació de la política de l'habitatge es fa anualment i es presenta a la comissió intermunicipal de l'habitatge, que se celebra cada any i a la qual assisteixen més de tres-centes persones.

En conclusió, el PLH és un mitjà eficient de governança per a l'execució de la política d'habitatge d'una intermunicipalitat. Es va veure confirmat a la llei de solidaritat i renovació urbana, atès que permet garantir la mescla social en matèria d'habitatge en els territoris pertinents.

15. Tendències innovadores en la millora de districtes i renovació urbana en estats membres de la Unió Europea

Hans Jörg Duvigneau. Grup de treball *Afers Urbans*. CECODHAS (European Liasion Commite for Social Housing)

Observacions preliminars i consideracions generals

1. L'habitatge a Europa

- El 80 % de la població dels estats membres de la Unió Europea (UE) viu a les ciutats.
- Els habitatges constitueixen el cos de la ciutat i representen tres quartes parts de les estructures urbanes: el dèficit d'habitatge de qualitat i accessible contamina aquest cos com a unitat.
- L'habitatge i les condicions de vida dels membres més pobres de la societat d'un país són indicadors de la seva eficiència i el seu èxit globals i del respecte envers els seus membres.

2. Les ciutats i els seus ciutadans són el motor del progrés econòmic de les regions de què formen part: la millora de l'economia de les ciutats i de les habilitats dels seus ciutadans repercutirà positivament no només en l'economia de la ciutat sinó també en la de tota la regió.

3. Les ciutats han de fer front, com a mínim, a dos desafiaments inseparables: han de desenvolupar nous indrets i, a la vegada, encarar els problemes de barris ja existents, com la decadència de certes zones urbanes, etc.

4. En el passat –fins a la dècada del 1990– cada estat membre de la UE resolva els problemes de renovació urbana que identificava, ja que la UE no tenia competències en el terreny del desenvolupament urbà o l'habitatge. Hi havia diferents enfocaments per al desenvolupament i la renovació urbans en funció de prioritats nacionals diverses.

5. A la dècada del 1990, la política de la UE i la seva legislació van començar a ser més influents en les polítiques nacionals de planificació territorial, urbanisme i fins i tot habitatge, gràcies a la major competència de la comissió en el mercat intern de la UE i

les seves regulacions a favor de l'augment de la competència per afavorir el creixement econòmic.

El pressupost de la UE destinat a ajudar les regions menys desenvolupades mitjançant fonts estructurals –formant part de la política de la UE per a la cohesió econòmica i social– estava guiat per uns criteris que havien de seguir els estats beneficiaris. A més, amb la iniciativa URBAN, la UE va crear un ventall ampli d'objectius que calia que complissin els sol·licitants dels programes URBAN. Aquests objectius se centraven en la recuperació d'estructures urbanes degradades i en la millora de les condicions de vida de les mateixes i, a la vegada, en la situació social dels residents.

6. Els informes de la UE en relació amb els resultats de la política estructural i la cohesió econòmica i social i l'intercanvi d'experiències entre els països de la Unió van ajudar a establir els objectius i instruments comuns per a la renovació urbana. Va haver-hi un gran consens entre la comissió de la UE i els estats membres sobre les noves directrius del programa 2007-13 sobre fons estructurals i la prioritat de desenvolupar la «dimensió urbana».
7. A l'actualitat les polítiques de renovació urbana presenten un caràcter especialment innovador. A tall d'exemple, la iniciativa recent de crear una xarxa europea de coneixement urbà –*European Urban Knowledge Network (EUKN)*–, que recull i avalua bons exemples de desenvolupament i renovació urbana de 15 dels 25 estats membres, és un element afegit per establir un intercanvi constant entre els membres de la xarxa (www.eukn.org).
8. Quins objectius bàsics cal assolir? I quins criteris cal complir?
 - Regeneració de zones degradades mitjançant la *millora d'estructures a tot el districte*, és a dir: creació de bones condicions de vida, incloent-hi la seguretat i la *sostenibilitat a llarg termini*.
 - *Respecte per la història de la zona*, la identitat, l'arquitectura, els espais verds i públics.
 - *Foment de l'economia local*; millora dels serveis locals públics i privats.
 - Organització i foment de la *participació dels residents* i compromís comunitari a tots nivells.
 - *Lluita contra l'exclusió social*, mesures per fomentar la integració i el (re) establiment de l'accés igualitari als serveis públics i les oportunitats per a tots els residents.
 - Foment de la *cooperació entre tots els actors* del procés de renovació.

9. El sector de l'habitatge als estats membres de la UE està bastant implicat en el procés de transformació de les nostres ciutats en comunitats sostenibles i subjectes a la política comunitària, malgrat que la UE no té competència en temes d'habitatge. Independentment de les diferències en la tinença dels habitatges, els habitatges socials haurien de ser els actors principals d'aquest procés.
10. El 1988 les associacions nacionals d'habitatge social dels estats membres de la UE van fundar CECODHAS, el comitè d'enllaç europeu per a l'habitatge social, entre els representats a la UE. El CECODHAS edita publicacions, emet informes sobre temes polítics, coopera amb ONG i l'octubre del 2005 fins i tot va organitzar una exposició al Parlament Europeu sobre les activitats dels seus membres en els camps de l'habitatge, l'administració i el desenvolupament i la renovació urbans.

També cal destacar que la manera d'entendre la sostenibilitat del CECODHAS no només es restringeix a l'eficiència energètica, la reducció de residus, l'estalvi d'aigua i altres recursos naturals, sinó que també fomenta l'establiment i el manteniment de bones condicions de vida per a tothom en el seu barri –això, és clar, és un gran avançament!–. Per als membres del CECODHAS, que durant més de vint anys han fet campanya a favor del desenvolupament urbà sostenible, l'elecció i la sostenibilitat van juntes: «Si les nostres llars o els barris en què es troben han de ser sostenibles a llarg termini, han de convertir-se o seguir sent llocs on la gent vulgui i triï viure» (www.cecodhas.org).

Noves necessitats

Les anomenades «noves necessitats» ja es coneixen des de fa temps. Malauradament per a les nostres ciutats, els polítics no van parar prou atenció a les mateixes. Avui hem d'encarar el fet que els problemes han empitjorat i resulten més cars de solucionar que fa dècades. És molt còmode per part dels polítics anomenar-les noves necessitats: ajuda a oblidar que aquestes necessitats ja es van definir fa força anys.

Experiències i tendències innovadores

Fa dos anys, el CECODHAS va presentar un informe sobre bons exemples pràctics de regeneració urbana sostenible a sis països, patrocinats per la *British Building and Social Housing Foundation* (BSHF) i moderats i acompanyats pel grup de treball permanent d'affers urbans del CECODHAS.

Aquests exemples fonamentats, l'exposició del CECODHAS esmentada anteriorment, així com en la meua pròpia experiència durant més de quaranta anys de feina en el terreny de

la renovació urbana demostren l'existència de les condicions, els procediments i els instruments necessaris per a l'èxit. Hi ha moltíssimes iniciatives d'habitatge social per tot Europa –associacions, cooperatives, empreses municipals o públiques d'altres tipus– que poden donar fe d'experiències similars. Alguns exemples ho poden il·lustrar.

1. L'objectiu és la regeneració urbana exhaustiva de tota una zona o districte i no només uns quants projectes aïllats d'habitatge o de millora d'infraestructures. Exemples:
 - Barcelona, Espanya.
 - Berlín, Alemanya, grans urbanitzacions a Hellersdorf i Marzahn; zones de renovació urbana.
 - Torí, Itàlia.
2. S'ha de dirigir la sostenibilitat a llarg termini del procés de renovació. Exemples:
 - Lilla, França, transformació d'antigues fàbriques.
 - Berlín, Alemanya, reutilització d'antigues estructures industrials.
 - París, França, zones de regeneració a la part oriental de París: zones de Reuilly, Bercy, Tolbiac, etc.
 - Berlín, Alemanya, grans urbanitzacions a Hellersdorf i Marzahn.
3. S'ha d'organitzar la participació dels residents en el desenvolupament d'estratègies reals per solucionar els problemes acordats. Exemples:
 - Liverpool, Regne Unit, l'«Eldonian Village»
 - Granada, Espanya, el «Molino Nuevo» del barri d'Almanjayhar.
4. S'han d'establir acords entre els responsables de l'habitatge local i altres actors com ara el govern local i diversos participants. Exemples:
 - Torí, Itàlia (cooperació del govern nacional, regional i local amb els actors locals).
 - Dortmund, Alemanya (zona «Scharnhorst-Ost»: xarxes d'actors locals).
5. La inclusió i la integració socials han de formar part del projecte de renovació urbana. Exemples:
 - Berlín-Kreuzberg, (persones sord-mudes, persones grans, immigrants, exconvictes, etc.).
 - Berlín-Lichterfelde Süd (centre de residents Thermometersiedlung, a Woltmannweg).

- Estocolm (serveis sanitaris en cooperatives d'habitatge).
 - Viena, Àustria (el projecte Global Village).
 - Hvidovre, Dinamarca, (reforma d'una urbanització degradada per a immigrants i refugiats).
6. En antigues zones centríques cal una regeneració sensible i integral amb una referència especial als monuments històrics protegits.
Exemples de regeneració de zones històriques centríques:
- Flensburg, Alemanya.
 - València, Espanya.
7. Hi ha la necessitat d'una proposta complexa de renovació d'urbanitzacions prefabricades a gran escala a l'Alemanya de l'Est i a antics països socialistes pel que fa als problemes tècnics i administratius; també és necessària per a urbanitzacions de la postguerra a països de l'Europa occidental amb problemes socials, com per exemple, un gran nombre d'immigrants i refugiats, alts índexs de desocupació i delinqüència, etc. Exemples:
- Berlín, Alemanya, Hellersdorf i Marzahn,
 - Hvidovre, Dinamarca,
 - París i altres zones metropolitanes de França: aldarulls als suburbis.

Conclusió

- Una renovació urbana exhaustiva demana temps i finançament públic continuat, especialment dels «pressupostos nacionals».
- La participació dels residents és indispensable per aconseguir l'èxit.
- Després del fracàs de les polítiques d'integració predominants en tants països, un nou enfocament per a la inclusió social dels immigrants esdevé decisiu.
- Les tasques de renovació urbana han d'integrar estratègies per a l'ocupació i la inclusió social de la població més desfavorida.
- S'ha d'establir i mantenir la cooperació de tots els actors a tots els nivells.
- La renovació urbana continua sent una prioritat a les ciutats europees. En concret, serà un desafiament la transformació de grans urbanitzacions de la postguerra de les perifèries de ciutats europees.

16. Urbanisme i participació ciutadana. Els tallers de transformació integral del barri a l'Havana: una experiència de planejament alternatiu a nivell de base¹

Mario Coyula. Arquitecte, dissenyador urbà i crític. Exdirector del Grup per al Desenvolupament Integral i la Direcció d'Arquitectura i Urbanisme de la Ciutat de l'Havana

Cultura urbana i teixit social

La disseminació massiva de la cultura és molt diferent de la cultura de masses: passa pel barri i l'illa de cases, i s'ha d'expressar en una cultura del carrer que sigui popular i autèntica, però no populista ni manipulada. L'enorme gamma d'activitats i opcions que la Revolució va obrir el 1959 per a tothom, i la incorporació en gran escala de les dones al mercat laboral i dels joves a l'estudi, van tenir paradoxalment una repercussió negativa, ja que van drenar el barri i l'illa de cases de gran part de la seva vida quotidiana, i es va restar la presència dels ciutadans amb més possibilitats d'influir positivament en la salut i l'estabilitat de l'organisme urbà. D'altra banda, el treball social amb la població en general no va ser estable i sistemàtic, ni utilitzava mètodes ni tècniques científics. Fins i tot durant un temps s'havia descontinuat la carrera de sociologia a la universitat, fet que reflectia una percepció estesa entre els que prenia decisions que confonia el treball social amb el polític.

Després de caiguda de la Unió Soviètica i el camp socialista europeu, l'economia cubana es va enfonsar de sobte. L'adveniment de l'anomenat «període especial» a principis de la dècada del 1990 va augmentar ràpidament la quantitat de persones gravitant sobre el carrer, sense disposar d'estructures ni programes preparats per ocupar-los d'una manera creativa i productiva. El Govern va llançar diversos programes que buscaven sobretot captar la massa de joves que no estudiaven ni treballaven, i que en molts casos es trobaven en una situació predelictiva. A les sales de vídeo i els *Joven Clubs* d'informàtica els va seguir la creació d'escoles per a treballadors socials, que van rebre una atenció molt prioritzada del Govern central.

¹ Reproducció, amb permís de l'autor, de l'original «Los talleres de transformación integral del barrio en La Habana: una experiencia de planeamiento alternativo a nivel de base», a *Participación Ciudadana para el urbanismo del siglo XXI* (Coord. Luis Francisco Herrero). Editorial ICARO – CTAV, amb la col·laboració de l'ajuntament d'Alaquàs. València. 2005. ISBN: 84-86828-57-0.

Aquest fet va crear contradiccions perquè aquestes escoles han tingut un suport logístic que no reben les que ja existien, fins i tot les de nivell universitari. Els seus graduats, amb nivell tècnic mitjà, reben un salari més alt que la resta de graduats universitaris i que els tècnics mitjans de formació empírica amb una llarga experiència de treball en la comunitat. Una altra crítica ha estat l'enfocament assistencialista del programa, adreçat a atendre les necessitats més peremptòries de casos individuals en la població de més risc, com persones grans jubilades amb pensions molt baixes i sense ajuda familiar. A més del seu caràcter poc participatiu –que desaprofitava el potencial per mobilitzar la població que s'ha desenvolupat a Cuba–, aquest enfocament no té un suport real a causa de la precarietat de l'economia cubana.

Vist fredament, sense atendre l'aspecte positiu d'encarrilar milers de joves que es trobaven literalment «flotant», la creació de més llocs de treball sense una repercussió econòmica directa enforteix una noble però perillosa tendència a invertir en serveis improductius que s'ha reforçat dins de l'anomenada «Batalla d'Idees», que ha dominat el panorama nacional des del començament del nou segle. Concebuda inicialment a finals del 1998 com a una campanya d'enfortiment ideològic i extensió cultural massiva, aquesta batalla sense fi va incloure la creació de dos canals educatius de televisió, duplicant el nombre dels que ja existien, tots estatals. També es va construir davant l'Oficina d'Interessos dels Estats Units, al Malecón, una tribuna per a actes polítics. Es van fer periòdicament marxes de protestes i es van establir mobilitzacions anomenades «Tribunes antiimperialistes» que volten per tots els municipis del país. També va començar un programa diari de taules rodones a la televisió, dirigides a informar sobre els problemes socials i polítics que afecten la resta del món, i especialment a criticar les mesures preses contra Cuba pel govern dels Estats Units.

Però, en certa manera, la «Batalla d'Idees» s'ha convertit en un gran programa constructiu dedicat a millorar i ampliar la xarxa nacional d'escoles i hospitals, insistint en dos camps on Cuba ha tingut èxits sostinguts: salut i educació. Les altres inversions constructives prioritzades s'han concentrat en projectes adreçats a la captació de divises per part de l'Estat. Aquest fet ha empitjorat la crítica situació de l'habitatge, especialment en les àrees centrals de la ciutat, en gran mesura plenes de tuguris.

Ocupacions on ja hi havia una preocupant fugida de personal, com mestres i policies, van rebre un augment de salari considerable, però la persistència d'una doble economia, amb la circulació de dues monedes, continua fent econòmicament més atractives altres feines en firmes i empreses mixtes amb estrangers, o bé el treball per compte propi, fins i tot el més elemental, com ara la venda d'aliments elaborats a casa. El model d'èxit s'ha desviat i la piràmide social s'ha invertit.

La subcultura del *maceta*² i la *jinetera*³ ha penetrat en el llenguatge, el gust i els patrons de comportament social. La música *dísc*o o salsa turmentant els veïns i la llaua buida de cervesa llançada al carrer des d'un cotxe resplendent amb vidres empaperats de negre, s'han convertit en símbols d'aquest deteriorament que s'expressa també en atemptats a la imatge urbana.

Han aparegut noves modes absurdes, com tàpies rústiques acabades amb una filera de teules criolles, tanques de filferro tan altes que sembla que envoltin una pista de tennis, portes ostentoses de cedre envernissat o porxos avançant agressivament cap a la vorera, en una competència innoble entre coberts de tot tipus, privats o estatals. És la cultura de la *barbacoa*⁴ amb accés a la moneda dura que caracteritza aquests «pobres-nous-rics», ara amb més poder econòmic per fer mal.

Alguns patrons de l'habitatge rural aïllat es van traslladar a l'anella exterior i àrees residuals de les ciutats, en una versió empobrida pel desarrelament. El *bohío*, la cabana tradicional de sostre de palma, o *guano*, havia sorgit per decantació al llarg de segles, i, per tant, estava perfectament adaptat al clima, als mitjans constructius disponibles i a la base econòmica, organització social, forma de vida i expectatives dels seus habitants. Però la moda recent dels *ranchones* de *guano* en centres turístics i, fins i tot, dins de la trama urbana, respon al mateix folklore servil amb el qual es «ven» la mulata i el rom per a un turista barat de sol, platja i sexe.

Aquesta tendència, juntament amb l'ús de colors i música estridents, és part de la cultura de l'*aguaje* –un cubanisme indefinible, proper a *molt soroll per no res*– que té diversos components. Però les distorsions creixents de la forma i els patrons de conducta urbans no solament es poden atribuir a la immigració rural, que en part va omplir l'espai deixat per l'èxode massiu de l'anterior classe dominant, blanca i urbana. Apareix també amb molt de pes una marginalitat urbana preexistent, abans reprimida i limitada a enclavaments ben definits, que emparada en el populisme i el *laissez-faire* s'expressa en la manera de parlar i vestir, les formes, els mitjans massius de comunicació, certa música més adreçada a enervar que a estimular el sentiment o el pensament i fins i tot en els noms impronunciables que ara omplen la nòmina dels equips esportius.

El paisatge urbà de l'Havana a la dècada del 1990 i principis d'aquest nou segle ha estat marcat per un debilitament suïcida del control sobre les intervencions a la ciutat. La situació es fa més complexa amb l'aportació *kitsch* d'una cultura persistent de petita

² *Maceta*, terme popular contemporani per designar a Cuba persones que s'han enriquit, ja sigui per mitjans legals o no, i que ostenten el seu poder.

³ *Jinetera*, eufemisme per designar la neoprotituta que va sorgir operant per compte propi per a un mercat de visitants estrangers. També s'autoanomenen *luchadoras*, ja que lluiten per sobreviure.

⁴ *Barbacoa*, paraula d'origen indígena que designa popularment un entresolat improvisat que aprofita els punts alts d'edificacions antigues amb tugiuris i crea una àrea addicional, generalment per dormir.

burguesia provinciana, triangulada en un viatge d'anada i tornada de Hialeah a Miami, juntament amb el que l'humorista cubà Héctor Zumbado va anomenar el «petit proletari». Plataners, gallines, porcs, tancs de petroli utilitzats com a dipòsits d'aigua, tanques de malla encadenada i coberts de xapa, formen part d'un nou paisatge urbà oxidat i corcat on la terra trepitjada va substituir el que un dia van ser jardins elegants.

L'adveniment del «període especial» va promoure a mitjan dècada del 1990 solucions tecnològicament apropiades, ecològicament sustentables i econòmicament viables, com ara l'ús massiu de la bicicleta, l'agricultura orgànica i l'agricultura urbana, l'ús de tècniques constructives «toves» i materials locals alternatius, la descentralització en la gestió administrativa i la participació de la població. Però començant el segle XXI és evident el perill de tornar a fórmules conegudes la rigidesa i vulnerabilitat de les quals ja havien estat comprovades.

La persistència d'una economia dual ha motivat l'aparició de nous escenaris i nous actors; nous estrats socials, patrons de vida, gustos i costums, i nous temes arquitectònics i tecnologies. Paral·lelament van sorgir o es van incrementar altres problemes, sobretot a l'Havana, com les conductes antisocials, l'individualisme i les agressions a l'entorn, tant el natural i el construït com el social. Es veuen ara desigualtats desconegudes a Cuba durant més de trenta anys, que en gran mesura es relacionen amb l'habitatge i el color de la pell.

Paradoxalment, la llei de reforma urbana del 1960 i la inexistència d'un mercat d'habitatge van lligar la majoria dels habitants de la capital amb el lloc on abans ells o els seus pares ja vivien, tant antics barris elegants com enclavaments de pobresa. D'altra banda, l'accés a la moneda s'ha convertit en un element diferenciador essencial. En això tenen un gran pes les remeses familiars des de l'estranger, principalment des dels Estats Units, però com que els que van emigrar eren majoritàriament blancs, els beneficiats directes també són blancs. Aquests problemes afecten més els tradicionals barris pobres, tant cèntrics com perifèrics, marcats per una inèrcia perversa molt difícil de canviar. Va ser precisament aquesta condició la que va motivar la iniciativa dels tallers de transformació integral dels barris (TTIB), sobre la qual parlarem més endavant.

Experiències en el treball comunitari

Antecedents

Cal assenyalar alguns antecedents en el treball comunitari amb la població més necessitada, com van ser a principis de la dècada del 1960 els programes d'eradicació de barris insalubres i millora de *ciudadelas*,⁵ i una mica més tard el treball del Grup per al

⁵ *Ciudadela*, habitatge multifamiliar especulatiu format per una o dues fileres d'habitacions al llarg d'un pati central estret i profund, amb una família per habitació i serveis col·lectius exteriors.

Desenvolupament de Comunitats, entre d'altres. Una manera interessant d'actuació per a la construcció i la reparació d'habitatges col·lectius en àrees centrals van ser les microbrigades socials, creades a finals de la dècada del 1980 dins una política nacional en resposta a la perestroika de la trontollant Unió Soviètica d'aquell moment, anomenada el «procés de rectificació d'errors i tendències negatives».

El moviment de microbrigades havia sorgit per construir habitatges nous i els seus serveis complementaris a principis de la dècada del 1970. En formaven part treballadors de diferents centres de producció, administració i serveis, en una variant cubana particular d'esforç propi, amb una forta ajuda estatal que havia de complementar la construcció d'habitatges per part de brigades estatals. Les intervencions es van concentrar majoritàriament en grans zones de nou desenvolupament a la perifèria, gairebé exclusivament amb edificis de cinc plantes –i en ocasions fins i tot sis, sense ascensor!– que de manera repetida fins a l'infinit havien creat un paisatge urbà amorf i desqualificat en moltes ciutats cubanes, seguint un patró aparegut abans en altres països.

A diferència de la microbrigada original –després anomenada *pura*–, que estava organitzada per centres de treball i dedicada exclusivament a la nova construcció, la microbrigada social tenia una base territorial i va treballar principalment en la reparació d'habitatges en zones urbanes existents. S'hi van incorporar els veïns, inclosos els jubilats, els joves sense vinculació laboral o d'estudis i les mestresses de casa, cosa que va significar una font important de creació de llocs de treball en el barri. La línia original, orientada a la rehabilitació, va ser gradualment desvirtuada cap a la nova construcció d'habitatges i, fins i tot, l'execució d'obres socials molt prioritzades pel Govern nacional. Un d'aquests programes va ser el del metge de capçalera, concebut com el primer nivell en el sistema nacional de salut, amb un metge per atendre cada 120 habitants. Es van construir centenars de petites edificacions que acollien el consultori i els habitatges del metge i de la infermera.

Amb la crisi que va marcar el país a partir de la dècada del 1990, molts d'aquests edificis d'apartaments convencionals van quedar paralitzats durant molts anys per la falta de recursos. Per això es va començar una nova línia, anomenada «habitatge de baix consum». No obstant això, els resultats no van cobrir les expectatives d'aconseguir un habitatge veritablement econòmic, que no es limités a un consum material inicial més baix al preu de sacrificar el manteniment futur, la funcionalitat, el benestar bioclimàtic, la durabilitat i la imatge; a més, es van gastar uns terrenys molt valuosos.

El programa es va paraitzar, però es van continuar construint albergs per a les famílies que havien perdut el seu habitatge. Els tristos albergs anteriors, amb dormitoris col·lectius separats per sexes, van ser canviats per fileres de locals amb 25 m² per a cada família i serveis exteriors. Això significa una millora respecte de les barraques anteriors,

però la cèl·lula mínima no té possibilitats futures de creixement, i es desaprofita el potencial d'esforç propi dels habitants.

S'ha treballat amb la població en projectes d'ampliació d'àrees verdes i foment de vivers, fonamentalment en les àrees centrals, però els resultats encara no són satisfactoris i persisteix una actitud negativa cap a l'arbratge. El treball amb els horts populars, organopònics i d'autoconsum d'organismes estatals alleuja l'escassetat de verdures, i, a més, pot ajudar a crear una consciència «verda» extensible gradualment a altres plantes i a l'ambient urbà en conjunt. Dos problemes que encara s'han de resoldre són el reg amb aigua potable, presa de la xarxa de l'aqüeducte, i la contaminació en cultius de fulla massa propers a vies molt transitades.

Durant un temps es va experimentar amb materials de construcció i tecnologies que aprofiten els recursos locals, com ara sòl-ciment, sòl-calç i ferrociment, o bé es van reciclar runes. Però una millora de la situació econòmica, més percebuda que real, ha relegat aquestes línies de treball, que sempre van arrossegar l'estigma injust d'alternatives forçades per la pobresa. El mateix ha passat amb l'ús de la bicicleta, que va entrar en declivi a finals del segle passat.

La tornada al barri

Des que es va crear el 1987 el Grup per al Desenvolupament Integral de la Capital (GDIC), s'havia proposat promoure un nou model alternatiu de desenvolupament urbà sobre la base d'una interrelació més equilibrada entre la conservació i la revitalització del teixit construït. Aquesta concepció trencava la contraposició convencional entre valor cultural i utilitari, i buscava integrar harmònicament els tres ambients –natural, construït i social– juntament amb l'economia que els ha de sustentar. Aquest nou model havia de ser més descentralitzat i amb una forta participació popular. D'aquesta manera es volia recuperar el barri com un territori fàcilment identificable que permetia descompondre el gran problema d'una metròpolis en unitats més manejables, amb una intervenció més activa dels habitants per identificar els problemes i organitzar-se per resoldre'ls.

El barri és la part més humana en la vida de la ciutat. Els barris s'han conformat al llarg d'anys en el pla físic i social, fins que han aconseguit una identitat dels seus habitants respecte del lloc on viuen. Aquest procés d'identificació comença en l'entorn més proper a l'individu i és la base d'un sentiment de pertinença a un lloc i d'un compromís real amb el que hi passa, que serveix de base a la identitat nacional. Aquest sentiment es transmet de generació en generació, fins que es configura un estil de vida propi del barri.

La vida d'un barri té l'expressió sociocultural ben definida, que s'evidencia mitjançant les maneres concretes d'actuar i de comunicar-se utilitzant formes específiques del llen-

guatge. És, a més, una escala on s'estableixen llaços de solidaritat molt forts. Però la viabilitat d'aquest projecte demana una factibilitat econòmica real, amb un concepte d'eficiència i efectivitat diferent del de la gran empresa estatal socialista, però alhora de la gran empresa privada, i que tingui en compte també el cost ecològic i social. Aquest desenvolupament econòmic no es pot limitar a l'escala macro, sinó que s'ha de sustentar en una veritable potenciació de l'economia familiar i de barri perquè aquestes instàncies puguin assumir un paper més protagonista en la solució de les seves necessitats.

Els tallers de transformació integral del barri: objectius

Potser l'experiència cubana més interessant en el treball comunitari ha estat la dels tallers de transformació integral del barri. Aquests tallers es van crear a l'Havana el 1988 promoguts pel GDIC, seguint un nou enfocament participatiu i descentralitzat per al treball amb la comunitat, de baix a dalt, de dins a fora. Els tres primers tallers van ser Atarés i Cayo Hueso, a la zona central, i La Güinera, a la perifèria, seleccionats com a representatius de condicions de vida difícils i una problemàtica social complexa. A principis del 2001 ja hi havia vint tallers en nou municipis de la capital, que cobrien una població del voltant de mig milió de persones, més de la cinquena part de la població de la capital. Aquest nombre continua sense variar a principis del 2005, tot i que hi ha el propòsit de crear vint tallers més.

A partir de la creació a la capital dels consells populars el 1990, els tallers van esdevenir-ne els assessors tècnics per al desenvolupament comunitari, i han contribuït a assegurar la continuïtat del treball en el barri quan són renovats els càrrecs electius dels delegats de base. El personal dels tallers és molt reduït i oscil·la entre tres i sis integrants per taller. Estan formats per arquitectes, tècnics de construcció, sociòlegs, treballadors socials i altres perfils. Ells identifiquen els líders naturals i incorporen els diversos actors del barri. Desenvolupen accions sortides d'un planejament estratègic elaborat participativament amb assessoria metodològica del GDIC i integren sobre el territori les accions sectorials d'altres organismes. Aquestes transformacions operen en el pla físic, ja que busquen millorar les condicions de vida de la població, però també en el pla social i cultural com a part del procés de desenvolupament comunitari, incloent-hi la recuperació de la història del barri i manifestacions artístiques locals.

Aquest personal també ha rebut capacitació perquè pugui formular els seus propis projectes de col·laboració, que són la principal i gairebé única font de finançament. Altres noves formes de creació d'ocupació en el barri van ser els tallers semiartesans de producció de materials i elements de construcció amb tecnologia local apropiada i tallers d'indústries artesanals i artesanía popular. Aquestes iniciatives han estat en gran part equipades mitjançant projectes de col·laboració amb ONG estrangeres.

L'experiència dels tallers ha estat reconeguda a Cuba i a l'estranger, i ha estat seleccionada com una de les millors pràctiques a la Conferència Hàbitat a Istanbul, el 1998. Un dels tres tallers fundadors, La Güinera, va obtenir el 1995 un premi atorgat per les Nacions Unides en el cinquantenari de la seva creació als 50 projectes de desenvolupament comunitari de més èxit del món.

En els planejaments estratègics ressalten com a línies d'acció comunes:

- La millora de l'hàbitat i el sanejament ambiental.
- La recuperació de les tradicions locals i el reforç del sentit de pertinença i de la cultura urbana.
- El desenvolupament de l'economia local, per exemple, amb el programa d'hortos urbans.
- La integració dels actors locals per al desenvolupament del barri.

En el pla artístic i cultural s'ha estimulat la recuperació de les tradicions d'aquests barris, fonamentalment en la música i la dansa. S'han constituït grups d'aficionats al teatre i a les arts plàstiques, i s'han obert així noves possibilitats recreatives de més qualitat que combinen l'afició d'aquests veïns amb el treball de professionals qualificats en aquestes manifestacions. A més, els tallers d'artesanía creats tenen la missió de fomentar una expressió artesana més autèntica i veritablement popular, cosa que històricament ha estat absent en el nostre país, llevat d'algunes manifestacions de la cultura popular religiosa afro cubana.

Amb les escoles locals i els metges de capçalera es duen a terme programes que vinculen les famílies dels alumnes. S'ha treballat en la creació d'hàbits d'higiene personal i comunal, i d'orientació directa sobre la sexualitat i la maternitat. A més, s'ha enfortit el treball amb la gent gran dins el programa *Círculos de Abuelos*. Els esquemes generals de desenvolupament a llarg termini i els de remodelació s'han projectat i discutit amb els veïns, tot i que no d'una manera sistemàtica, recollint-ne les opinions.

A la seva feina, els tallers segueixen el principi de la «transformació integral», és a dir, tant del medi físic com de les persones. Així, tracten de millorar les condicions materials d'existència i d'influir en l'ambient sociocultural d'aquestes comunitats a partir de conservar els valors existents i crear nous valors adequats al desenvolupament de la societat cubana actual. Els tallers van fer com a tasca inicial censos d'oficis i professions en el barri, i van descobrir una força potencial de talents i habilitats que fins al moment només era latent.

Aquesta millora, en el pla arquitectònic, significa la conservació màxima del fons construït. Aquesta línia es justifica per la no sempre acceptada irracionalitat econòmica de la inversió en nova construcció, comparada amb la inversió per rehabilitar edificacions

existents, i a més per la importància que aquest fons té com a marc referencial i suport psicològic de la vida quotidiana desenvolupada en aquestes comunitats. D'altra banda, les noves construccions s'hauran de fonamentar en una reinterpretació contemporània dels codis arquitectònics i urbanístics tradicionals, per donar-los coherència amb la particular morfologia física, funcional i social del barri. Aquesta recerca de la identitat i la continuïtat històrica ha de basar-se, més que no pas en una reproducció cosmètica, en la recuperació de la memòria local i la reinterpretació de patrons comprovats en el temps i polits per l'ús, ja siguin cultes, vernacles o fins i tot marginals.

En el pla de la transformació social, es tracta d'estimular els trets culturalment més positius, recuperar les tradicions i mantenir viva la cultura del barri, i a la vegada incentivar noves maneres d'actuar i pensar, socialment positives i culturalment més elevades. El taller del barri és, en la pràctica, un mobilitzador que treballa d'una manera paral·lela, aprofitant l'existència d'estructures socials locals que tenen prop de quaranta-cinc anys d'experiència en el treball comunitari.

Per a aquest objectiu es parteix del reconeixement i l'estudi de les necessitats del lloc, utilitzant mètodes de participació, com tallers d'idees, concursos de dibuix, entrevistes grupals, grups d'enfocament i altres, fins que s'elabora l'estratègia de transformació, incloent-hi la missió, els objectius i les accions necessàries, que descansen en l'acció dels veïns. Tot i que cada taller té una estratègia pròpia basada en necessitats específiques, es poden enunciar diverses àrees generals de les seves estratègies de treball, adaptades, a més, a la situació econòmica actual del país.

Millora de l'hàbitat

Una de les necessitats més sentides per la població en els antics barris centrals de llogaters és l'habitatge, on s'acumula no solament un dèficit quantitatiu notable sinó també qualitatiu, amb un alt deteriorament per la falta de manteniment adequat durant molts anys. En aquest punt de l'estratègia van aparèixer vies i fórmules, tant de projecte i materials de construcció com de promoció i organització de la construcció, que van permetre aprofitar més bé els escassos recursos disponibles per millorar les condicions de l'entorn de l'habitatge i, per consegüent, de l'entorn familiar. S'ha estimulat la participació dels veïns des de la fase inicial de projecte de l'habitatge fins a l'execució, i ha començat a manejar-se el concepte d'«habitatge que pot créixer» com una alternativa vàlida a l'habitatge acabat.

No obstant això, aquesta via es veu afectada per la impossibilitat d'aconseguir els materials necessaris en el moment en què l'interessat ho desitgi. També es van eradicar, rehabilitar i reparar *ciudadelas* –habitatges especulatius en els barris centrals d'inquinat on

cada família ocupa un sol local i comparteix col·lectivament banys i sovint cuines— convertint-les en apartaments decorosos, d'acord amb les necessitats de cada nucli familiar resident.

Diversos *parques* —com habitualment s'anomenen a Cuba les petites places verdes dins de la trama urbana, generalment formades per una illa que es deixa lliure i s'hi planten arbres— han estat construïts o recuperats. D'altra banda, davant de la necessitat d'un espai per a la comunicació social, l'intercanvi cultural i el desenvolupament d'activitats educatives i recreatives, s'han constituït —per adaptació de locals o per nova construcció— cases comunitàries amb múltiples activitats que han ajudat a concentrar la solució de necessitats identificades i prioritzades pel barri.

Educació urbana de nens i joves

S'ha treballat sobre el comportament i la disciplina social, l'estudi dels codis culturals locals i la cultura urbana, tant en el pla de les representacions simbòliques com de la cultura de l'actor col·lectiu, a favor de la vida quotidiana del barri. Es pretén estudiar i recuperar els sentiments de pertinença al barri i desenvolupar els valors de la solidaritat, el manteniment de la ciutat i l'entorn urbà en general. També s'ha treballat en la captació de joves per vincular-los laboralment; i en aquells desvinculats de l'estudi, per matricular-los en cursos vespertins o nocturns. Els cursos d'informàtica que s'imparteixen en diversos tallers han tingut molta acceptació, i han graduat fins al moment més de quatre-cents joves.

L'educació per tenir cura del medi ambient, adreçada sobretot a nens d'escoles primàries i preescolars, s'ha fet mitjançant activitats lúdiques, concursos de dibuixos, composicions literàries, escenificacions d'obres de teatre i plantació d'arbres a les comunitats. S'ha aconseguit sistematitzar les accions, procurant que el missatge dels nens arribi als seus grups familiars per captar així els pares, germans i avis. La creació dels grups de medi ambient a la zona del Parque Metropolitano de l'Havana ha estat incorporada com una meta en els tallers les àrees dels quals són adjacents o estan contingudes al Parque, tan vital per a tota la ciutat.

Identitat de barri

Encara que els aspectes anteriors incorporen la majoria dels elements que influeixen en la identitat, en aquest punt es tracta de l'estudi col·lectiu de la història de la localitat. S'estimula que grups de veïns investiguin, escriguin i difonguin la història quotidiana del barri on viuen; aquests estudis que ja s'estan fent els complementen especialistes. Es tracta de potenciar els valors del barri i fer sentir que aquestes manifestacions d'antany formen part

de la vida immediata dels joves d'avui. També s'ha treballat en la creació i el suport de grups culturals que han recuperat formes musicals populars i balls afrocubans, amb grups de qualitat fins i tot internacional, i comparses tradicionals en el carnaval.

Integració dels actors locals

Una de les línies estratègiques més generalitzada en els planejaments dels tallers és buscar la cohesió dels actors locals i la visió comuna sobre com es pot desenvolupar la comunitat. En aquest sentit s'ha treballat en la transmissió dels mètodes i les tècniques de treball comunitari, tècniques de facilitació i de participació, i en el suport a les tasques de les institucions i organitzacions. Com a part del procés d'elaboració del planejament estratègic comunitari se sistematitza la recerca d'objectius comuns i l'harmonia en la funció de cada institució, i la resposta integrada dirigida cap a les necessitats prioritàries de la comunitat.

Atenció a problemes socials i grups vulnerables

Amb un coneixement profund de la població que resideix en els seus barris, els tallers han ajudat a identificar els grups vulnerables i, consegüentment, s'han instrumentat accions dirigides a la seva atenció de manera prioritària. Es distingeix el treball amb la tercera edat en pràcticament tots els tallers. Aquesta atenció ha estat encaminada a solucionar-los necessitats vitals com ara l'alimentació, ja que els ha garantit l'accés als menjadors de centres de treball, així com a restituir el seu paper actiu en la comunitat, convertint-los en professors d'oficis i transmissors de tradicions a les noves generacions. A més, els ha proporcionat recreació i esbarjo mitjançant penyes de música tradicional i la integració a agrupacions corals, entre d'altres. L'atenció a les mares solteres, als exreclusos i els seus familiars, a nens i joves, i en general a qualsevol veí amb desavantatge físic, psíquic o social, constitueix una acció permanent en suport a les comissions de prevenció i assistència social en cada municipi.

Desenvolupament de l'economia local

Moltes de les necessitats i potencialitats existents en aquestes comunitats poden ser aprofitades per a l'autodesenvolupament econòmic de barri. Es tracta de potenciar i fomentar produccions d'escala local amb els recursos propis de la comunitat, fet que permet satisfer demandes de diferents productes i generar llocs de treball reals, no formals, és a dir, amb un resultat veritablement útil. Les àrees més factibles són la fabricació de materials de construcció alternatius, l'agricultura urbana, l'artesania i la recollida i el reci-

clatge de deixalles sòlides. Totes elles estan incloses dins els conceptes generals per al desenvolupament comunitari sustentable.

Entre els beneficis esperats hi ha millorar la dieta diària de la població i generar una cultura d'estalvi que estimuli la creativitat, la cooperació i l'organització, i, en general, l'equilibri entre ciutat, societat i natura. Es tracta de passar així d'una actitud passiva i consumista –fomentada indirectament pel paternalisme amb el qual l'Estat va assumir la responsabilitat de solucionar la majoria dels problemes de la població, agreujat ara per no disposar realment d'aquestes possibilitats– a una altra d'activa, productora, participativa i independent.

El tema de l'economia local és fonamental per al desenvolupament comunitari i sembla que és necessari explorar noves iniciatives i formes de gestió sotmeses al control de la comunitat, incloent-hi l'eventual creació de cooperatives de veïns i la recollecció d'impostos locals que es reverteixin en la millora del territori.

Els tallers de transformació integral del barri: funcionament

Estil de treball

Els tallers segueixen un estil de treball cooperatiu amb diverses institucions nacionals i estrangeres, i actuen com a assessors dels consells populars de barri –el primer nivell de govern a la base– tant en el pla constructiu com en el socioeconòmic. Per això constitueixen un element de gran valor tècnic en l'exercici del poder popular i la planificació comunitària participativa. En realitat, l'experiència dels tres primers tallers va tenir molta importància per a la creació el 1990 dels primers 93 consells populars a la ciutat de l'Havana, que posteriorment van créixer fins als actuals 105.

La maduresa, tant dels tallers com dels consells populars, ha permès una integració més gran del treball, i els primers han esdevingut equips tècnics que donen suport al treball dels consells populars i propulsen el planejament estratègic comunitari en el territori.

Funcions

Les funcions més importants dels tallers són les següents:

- D'*organització* –de la població i dels recursos–, per a la projecció i execució de les obres necessàries, i el control de les activitats urbanes.
- El *contacte directe* amb la població, la seva mobilització en tasques comunitàries i aconseguir que participi en la transformació des de l'etapa inicial de concepció.

- La *introducció d'idees i innovacions tecnològiques* aprofitant la potencialitat de les institucions docents, investigadores, culturals i de projecte.
- La *coordinació amb les entitats administratives* per resoldre problemes.
- L'*assessoria tècnica al Consell Popular de Barri* (govern local) per elaborar el pla-nejament estratègic comunitari, la presa de decisions i la transformació.

Principis d'actuació

Els tallers compleixen diversos principis d'actuació. El primer és el de «no-eradicació/no-refundació». Treballant sobre aquest principi s'evita el desplaçament i l'anonimat que provoquen actituds d'indiferència i desarelament amb el nou entorn, i generalment in-dueixen a la marginació. Amb això, s'enllaça un altre principi bàsic dels tallers, el «coneixement de les necessitats de la comunitat en les quals s'actua», de les limitacions i de les potencialitats d'aquest grup humà. D'aquesta manera es poden generar les solucions des de la base.

El taller ajuda a establir una jerarquia en la solució de les necessitats del barri a partir de la identificació del que influeix en la localitat, i no de criteris aliens o interpretacions des de fora. Dit d'una altra manera, els actors principals del canvi són els mateixos veïns del barri, els millors coneixedors de les realitats que conformen la seva vida quotidiana. Aquest aspecte és un primer pas de la participació popular, entesa com a «conscientització col·lectiva» dels problemes de la comunitat i la disposició organitzada dels seus veïns per resoldre'ls.

Un element inicialment important en aquest procés és el de les microbrigades socials per construir i reparar habitatges en els barris, integrades pels mateixos veïns. Més enllà dels resultats pràctics, aquestes microbrigades agrupaven els veïns en col·lectius laborals coordinats per vèncer dificultats comunes, i s'enfortia així la socialització de l'individu a partir del desenvolupament de noves relacions interpersonals, juntament amb un augment real dels ingressos, l'elevació de la qualificació tècnica i l'interès per la superació, la creació d'una cultura del treball i el reforç dels sentiments de solidaritat humana i disciplina social al voltant d'una tasca d'interès col·lectiu.

Els tallers i altres institucions

Diverses entitats administratives han prioritzat la seva atenció en aquests barris i hi desenvolupen un treball sostingut. El mateix comportament han tingut algunes associacions de professionals i organitzacions de masses. Aquests organismes, institucions i entitats

van estar agrupats en el que es va anomenar Grup Orientador dels Tallers, que –a més de les trobades bilaterals necessàries– es reunia mensualment per exposar les necessitats i dificultats, i analitzar la marxa del treball. Aquestes relacions han facilitat l'accés als recursos de diverses institucions de docència superior, d'investigació, culturals, científiques i de projecte, que troben en els tallers un laboratori urbà on poden assajar molts projectes i experiments.

El 1998, amb l'extensió del treball comunitari a la ciutat, el Consell de l'Administració Provincial (govern de la ciutat) va disposar la creació del Consell Consultor per al Treball Comunitari de la Ciutat de l'Havana, i d'aquesta manera es va incrementar el nombre d'institucions i organitzacions participants. Els objectius d'aquest organisme són els següents:

- Coordinar les línies de treball que emanin de les polítiques institucionals perquè totes s'integrin harmònicament en la comunitat.
- Orientar la instrumentació de projectes i experiències de desenvolupament comunitari.
- Avaluar periòdicament les experiències.

Transformació del barri i cooperació internacional

El desenvolupament i creixement dels tallers de transformació integral del barri va semblar que quedava congelat quan a principis de la dècada del 1990 va començar el «període especial». Aquest fet va comportar una aguda escassetat de divises i, per tant, una seriosa limitació financera de l'Estat, el qual fins a aquell moment era l'única alternativa de finançament de les activitats dels tallers. La situació creada es va reflectir immediatament en els tallers acabats de crear, els quals es van trobar sense possibilitats de dur a terme molts projectes.

A partir de la trobada internacional celebrada a l'Havana el 1993 entre ONG cubanes i europees, es va obrir per als tallers una nova oportunitat de treball. La cooperació descentralitzada i no governamental va significar tant per als tallers com per al GDIC un període d'aprenentatge i maduració. Tot i que podien disposar de noves fonts de recursos financers, es requeria un nou enfocament adequat a les noves característiques de la cooperació, i d'altra banda faltava el necessari coneixement per al disseny dels projectes. Aquests projectes de col·laboració van ser vistos al començament no com una ajuda al planejament de cada taller, sinó com una oportunitat puntual d'obtenir diners «per comprar coses», ja que en els primers moments, i apressats per la crisi sobtada, els tallers volien aconseguir com fos diners per donar resposta als seus problemes immediats.

S'obviava aleshores la diferència entre el que és una donació i un projecte, la concepció del qual inclou conceptes essencials com ara sostenibilitat i replicabilitat. Per això, el GDIC es va dedicar a utilitzar part d'aquest finançament rebut per a un programa integral de capacitació i entrenament del personal dels tallers. L'estratègia va resultar ser limitada a la pràctica, ja que la capacitació als integrants dels tallers només resolva una part del problema: una vegada entrenats, tornaven a les respectives comunitats equipats amb un nou llenguatge poc conegut per a la resta dels actors comunitaris, fet que, lluny d'enfortir el seu paper com a facilitadors i integradors, el dificultava. Aquesta situació va comportar que el Grup revisés l'estratègia, i va dissenyar un nou programa que incorporava la resta dels actors comunitaris.

Com a part del programa d'entrenament es van incloure, entre d'altres temes, el planejament comunitari estratègic, les tècniques de facilitació, el disseny participatiu, l'educació popular i l'economia. El Grup es va enfortir institucionalment per donar suport als tallers, en particular als de nova creació, amb l'edició de fullets, la filmació de vídeos, la participació en cursos i esdeveniments al país i a l'estranger, i l'organització d'actes i trobades entre ells i amb altres institucions cubanes i estrangeres sobre temes d'interès comú, com és el cas de les regulacions urbanes.

L'educació i l'entrenament han estat el factor clau per madurar l'experiència dels tallers, i això els ha permès passar d'una primera etapa d'exploració i experimentació a una altra més avançada que els ha portat a convertir-se en una veritable revolució a escala de barri. La possibilitat d'actuar pel seu compte i dur a terme projectes com a resultat dels respectius planejaments està transformant la imatge dels barris. Els tallers ja no són vistos amb curiositat o reserva, sinó com una realitat desitjada que està canviant el barri. A la vegada generen noves expectatives en l'aspecte econòmic, ja que demostren la seva capacitat per reflectir en els respectius planejaments les necessitats i prioritats més sentides de les comunitats, i dissenyar i administrar projectes per a la millora de l'habitatge, la recreació i la viabilitat d'una economia local en el context actual de l'Havana.

Les característiques de la cooperació en el nostre context, on la principal aportació local és el recurs humà, han fet que cada vegada sigui més gran el nombre d'interessats a donar suport a les accions dels tallers. Moltes ONG d'Europa i Amèrica han vist en el Grup i els tallers un soci amb qui es pot confiar, entossudit a dur a terme idees noves pel que fa a una participació popular real en el planejament i presa de decisions. La cooperació internacional, que el 1994 incloïa només alguns projectes aïllats, s'estén avui a un ampli i creixent programa de capacitació, entrenament i suport als tallers de transformació integral del barri.

Malgrat l'acceptació que han tingut els tallers, la seva quantitat s'ha mantingut estable

en vint des de l'any 2000. Se n'han previst vint més, però la decisió d'establir-los s'ha posposat per motius econòmics.

L'any 2005, la situació era la que mostra el quadre de la pàgina següent.

Avaluació integral dels tallers

A principis del 2005 es va iniciar una avaluació integral del treball dels tallers durant l'any anterior. En aquest període, els tallers han intentat respondre a les necessitats del barri, desenvolupant projectes i atenent nous problemes. Això va requerir una relació de treball efectiva amb els consells populars i amb altres actors locals, i es va donar suport a la tasca del Consell i la capacitat de gestió dels factors que influeixen sobre la vida del barri. Però els tallers necessiten encara desenvolupar més la seva capacitat de gestió i de maneig de projectes, i d'aquesta manera gestionar i canalitzar nous recursos per al barri i el Consell.

Aquesta investigació buscava avaluar l'impacte del treball dels tallers de transformació integral del barri, a través de tres grans preguntes:

- Fins a quin punt els tallers han contribuït a incrementar la participació ciutadana en les activitats del Consell Popular?
- Fins a quin punt els tallers han contribuït al desenvolupament d'una gestió més efectiva per part del Consell i d'altres instàncies que hi operen?
- Fins a quin punt els tallers han contribuït a millorar la col·laboració i el treball conjunt entre diferents instàncies que operen en el Consell?

Per dur a terme aquest treball, els tallers s'han enfocat sobre la planificació estratègica comunitària i la capacitat d'actors locals en diverses àrees del treball comunitari. Es van analitzar les relacions horitzontals en el barri, la participació activa de la població i de les institucions que operen en el barri dins el procés de planejament estratègic, la identificació de les necessitats del territori, la determinació de prioritats i l'elaboració de plans d'acció, el seu control, la identificació de recursos humans i materials locals i externs, i l'anàlisi de les barreres principals que els tallers han trobat en la seva gestió.

Conclusions

La difícil situació econòmica de Cuba confirma que el treball en el barri és una de les poques vies útils possibles per tractar de continuar millorant les condicions de vida de la població d'una manera directa, sostenible i participativa. Els problemes són tan greus que gairebé no deixen opció, cosa que paradoxalment pot resultar conve-

Urbanisme i participació ciutadana. Els tallers de transformació integral del barri | 301
a l'Havana: una experiència de planejament alternatiu a nivell de base

	<i>TTIB</i>	<i>Municipi</i>	<i>Fundació</i>	<i>Població (nombre d'habitants)</i>	<i>Accions estratègiques principals</i>
1	Cayo Hueso	Centre Havana	1988	37 600	Remodelació de <i>ciudadelas</i> , treball social amb la tercera edat per al desenvolupament i l'ensenyament d'oficis i amb joves, involucrant-los en cursos d'informàtica i de música.
2	Pilar-Alarés	Cerro	1988	23 200	Remodelació de <i>ciudadelas</i> , treball social en el taller d'autoestima de la dona, recuperació de tradicions i desenvolupament sociocultural a la casa comunitària.
3	La Güinera	Arroyo Naranjo	1988	24 000	Educació ambiental de nens i joves, reciclatge de deixalles sòlides, transformació urbanística i desenvolupament sociocultural a la casa comunitària.
4	Pocitos-Palmar	Marianao	1989	28 400	Prevenió social, treball sociocultural i educatiu i reparació d'habitatges.
5	Pogolotti	Marianao	1990	22 700	Recuperació de tradicions, construcció d'habitatges, suport al desenvolupament del Parque Metropolitano i treball social amb joves i adults grans.
6	Zamora-Cocosolo	Marianao	1990	32 600	Remodelació de <i>ciudadelas</i> i treball sociocultural i esportiu amb nens i joves.
7	Santa Felícia	Marianao	1990	17 700	Treball socioeducatiu i cultural amb nens i joves, recuperació de tradicions i reparació d'habitatges.
8	Alamar-Playa	Havana de l'Est	1990	28 600	Fomentar el sentiment de pertinença dels seus pobladors, completar la urbanització i treball sociocultural.
9	Los Ángeles	Marianao	1996	14 600	Recuperació de tradicions, desenvolupament sociocultural a la casa comunitària, transformació urbanística i treball social amb nens, joves i adults grans.
10	Libertad	Marianao	1996	22 300	Sanejament i educació ambiental, promoció cultural, integració d'actors comunitaris.
11	Príncipe	Plaza	1996	23 600	Treball sociocultural i preparació per a les accions d'intervenció urbanística.
12	El Canal	Cerro	1996	20 700	Recuperació de tradicions, treball sociocultural i educatiu.
13	La Ceiba-Kohly	Playa	1998	28 700	Recuperació de tradicions, treball sociocultural amb nens i joves, integració d'actors comunitaris.
14	Buenavista	Playa	1998	31 200	Recuperació d'espais públics, treball sociocultural amb nens i joves, integració d'actors comunitaris.
15	Alamar Este	Havana de l'Est	1998	35 800	Treball sociocultural amb nens i joves, foment del sentit de pertinença, investigacions comunitàries.
16	Párraga	Arroyo Naranjo	1998	21 000	Accions socioculturals amb nens i joves, prevenció social i recuperació de tradicions.
17	Balcón de La Lisa-Arimao.	La Lisa	1998	17 300	Accions socioculturals amb nens i joves, prevenció social.
18	Vedado-Malecón	Plaza	1998	21 000	Recuperació de tradicions i valors històrics. Tercera edat.
19	Cubanacán-Nàutico	Playa	1998	13 900	Accions socioculturals en focus i barris insalubres.
20	Jesús María-Tallapiedra	L'Havana Vella	2000	30 355	Millora de l'habitatge. Sanejament ambiental.

nient, com a mínim per presentar una alternativa acceptable a un model convencional de construcció, producció i gestió del medi ambient construït que resultava molt rígid, consumidor i impositiu. Això va fer que aquest model fos molt dependent i, per tant, vulnerable als canvis de context internacional.

Aquesta situació requereix explorar nous mètodes per estimular i canalitzar la participació i fer-la veritablement activa i conscient. Cal formalitzar les actuacions informals i crear una base productiva local que, tot i que modesta inicialment, estableixi les bases per a una veritable potenciació de la població. Aquest «apoderament» no ha de descansar només en l'eventual recuperació econòmica del país, sempre en competència desavantajosa amb altres prioritats nacionals, ni en la sempre insuficient i inestable cooperació internacional, que en definitiva genera dependència, ni tampoc en l'estret benefici individual. El principal suport ha de ser l'interès d'un col·lectiu petit, homogeni, identificable i, per tant, molt unit al voltant d'èxits directes i fàcilment visualitzables en un territori homogeni que sentin com si fos seu: el barri.

Bibliografia

- COYULA, M.; OLIVERAS, R.; COYULA, M. *Hacia un nuevo tipo de comunidad en La Habana: los talleres de transformación integral del barrio*. GDIC, l'Havana, 1998.
- COYULA, M. «Dándole Taller al Barrio», a *Casa*, 185. Casa de las Américas, l'Havana, 1991. (Publicat també posteriorment amb el mateix nom a *Arquitectura y Urbanismo*, ISPJAE, l'Havana; i com a «The Neighborhood as Workshop» per *Latin American Perspectives*, Thousand Oaks, Califòrnia).

17. El «mètode URBAN» i la seva difusió com a principal valor afegit de la iniciativa comunitària¹

Aaron Gutiérrez i Palomero. Becari d'investigació de geografia.
Universitat de Lleida

La iniciativa comunitària URBAN

La iniciativa comunitària URBAN ha representat, durant els períodes de programació dels fons estructurals 1994-1999 i 2000-2006, el principal instrument operatiu per a la regeneració urbana en el marc de la política regional de la Unió Europea (UE). La seva creació, l'any 1994,² respon a la voluntat, per part de la UE, d'articular mecanismes que permetin intervenir d'una manera explícita en favor de la regeneració de les àrees urbanes amb problemes. Això va suposar el reconeixement per part de la Comissió Europea (CE) de «la necessitat de donar més atenció, en l'àmbit comunitari, als problemes de les ciutats [...], encara que el Tractat no assigni cap ordre –ni competències– per desenvolupar una política urbana pròpiament dita».³

Aquests problemes vinculats a les àrees urbanes es descriuen el mateix any, d'una manera més o menys genèrica, en el diari oficial de la UE:

«Alguns dels problemes més extrems de la Comunitat, associats al dèficit d'oportunitats econòmiques, els baixos ingressos i la baixa qualitat de vida en general, es troben a les àrees urbanes. L'increment de les tensions en la societat europea es fa particularment evident a través dels greus nivells d'exclusió social d'un nombre creixent de centres o perifèries urbanes».⁴

La iniciativa recull com a objectius generals la necessitat de fer front a la degradació de la qualitat de vida en determinats espais de les ciutats i actuar a favor de la redinamització socioeconòmica de les àrees urbanes en dificultats. Així s'assumeix el rol estratègic de les ciutats per garantir la competitivitat del conjunt de la Unió a escala

¹ Estudi fet dins del projecte BSO2003-04044 del Ministeri d'Educació i Ciència. A més, s'emmarca en una investigació més àmplia, objecte d'una tesi doctoral, sobre la iniciativa comunitària URBAN i la construcció d'una política urbana per a la Unió Europea.

² COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES. COM (94) 61 final/2. Brussel·les, 20/04/94.

³ COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES. *Comunicació de la Comissió als estats membres, Urban*. 94/C 180/02. Comissió de les Comunitats Europees, Brussel·les, 1994. p. 1.

⁴ COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES. Diari Oficial de les Comunitats Europees, C 180/6 1994.

mundial.⁵ De tota manera, en termes quantitativs, la creació d'URBAN no té gaire rellevància, ja que les seves dimensions econòmiques són clarament inferiors a les destinades a programes de regeneració urbana dins dels objectius 1 i 2 –el 15% dels fons estructurals durant el període 2000-2006, davant el 0,3% d'URBAN– o les de determinats programes d'àmbit estatal –especialment en estats com la Gran Bretanya, Holanda, Alemanya o França. No obstant això, té el valor qualitatiu de representar el primer programa destinat d'una manera expressa a la redinamització d'àrees urbanes en el marc de la UE. O, en termes de Parkinson (1998), URBAN ha suposat, per a la UE, el pas d'unes polítiques urbanes implícites a unes polítiques explícitament urbanes.

Les polítiques «implícitament urbanes» tenen efectes sobre les àrees urbanes i el conjunt del territori, però no han estat dissenyades expressament per a aquesta funció. Les tradicionals polítiques sectorials, planificades des d'una visió parcial i sota una concepció més jeràrquica són el màxim exponent d'aquest model. En canvi, les polítiques explícitament urbanes són les que han estat creades expressament i estrictament per a la ciutat. Aquest és l'únic àmbit d'actuació que tenen, i, per tant, la seva acció s'ajusta més a les necessitats específiques de cada cas. Aquest canvi de model de les polítiques urbanes és fruit de la plasmació d'una «territorialització» de les polítiques de la Unió. Quan la variable central deixa de ser l'àmbit sectorial d'interès i passa a ser el territori en qüestió, esdevé aquesta producció expressa d'actuacions, que es defineixen en funció de les necessitats del territori.

Aquest model d'aproximació a la realitat urbana necessita l'adopció de noves fórmules de gestió i governança, i per això cal modificar les relacions tradicionals entre la UE, els estats i les entitats locals. A més de la integració vertical dels agents públics implicats, en la governança multinivell es posa l'accent sobre mètodes *soft*, com la coordinació en comptes de la imposició jeràrquica, la participació dels agents locals en el disseny dels programes o la cooperació en xarxa entre diferents entitats locals.⁶

Aquesta coordinació –govern multinivell– entre organismes públics, en lloc del model tradicional de decisió centralitzada, basada en l'autoritat dels nivells superiors de l'Ad-

⁵ COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES. *Cap a una política urbana per a la Unió Europea*. Comunicació de la Comissió COM (97) 197 final, 06.05.97. Comissió de les Comunitats Europees, Brussel·les, 1997; COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES. *Marc d'actuació per al desenvolupament urbà sostenible a la Unió Europea*. Comunicació de la Comissió COM (98) 605 final, 28.10.98. Comissió de les Comunitats Europees, Brussel·les, 1998.

⁶ DEMATTEIS, G.; GOVERNA, F.; ROSIGNOLO, C. «The impact of European Programmes on the Governance of Italian Local Systems». Comunicació presentada a la conferència *European Cities in Transformation*, París, 22-23 d'octubre de 1999; DEMATTEIS, G. «Il territorio nelle politiche dell'Unione Europea». *Archivio di studi urbani e regionali*, núm. 66, 1999, pp. 139-164.

ministració, suposa un canvi important de mètode de gestió per part d'alguns dels estats membres.⁷ Per aprofundir en aquesta dinàmica, URBAN ha apostat per promoure, tot i que d'una manera modesta, la participació d'actors no polítics –com agents econòmics locals, ONG, plataformes cíviques locals o associacions de veïns– en la formulació, la decisió i l'implementació d'aquestes polítiques públiques:

«Les noves formes de governança apareixen on els actors no estatals no solament influeixen les accions fetes per l'estat, sinó que a més governen de manera conjunta amb ell».⁸

Un mètode URBAN?

A més de la innovació i el valor afegit que suposa la creació d'aquest mecanisme d'intervenció explícita sobre les àrees urbanes, el programa URBAN té la virtut de proposar una metodologia de treball específica, caracteritzada per l'enfocament integrat de les accions –superant les clàssiques accions sectorials de les polítiques comunitàries–, el foment de les pràctiques innovadores, la cooperació i coresponsabilització de tots els nivells de l'Administració participants, la participació dels agents locals i la creació de xarxes d'intercanvi de coneixements. En referència a aquestes pràctiques, la Comissió Europea parla del «mètode URBAN»,⁹ i expressa la voluntat que suposi un interessant banc de proves i aprenentatge, amb el valor afegit que implica la participació d'estats, ciutats i programes molt heterogenis en un projecte comú.

L'aposta d'URBAN per la recuperació dels espais tradicionalment oblidats per les administracions públiques ha de representar un avís, a més d'un model, per als gestors de la política territorial dels estats membres: la necessitat de prestar una atenció especial als barris en què es manifesten amb més intensitat les tensions derivades de la desigualtat social i territorial,¹⁰ i s'hi actua amb una metodologia específica, atenent d'una manera especial les necessitats i potencialitats de cada cas.

⁷ PARKINSON, M. «Urban Policy in Europe-Where have we been and where are we going?» A ANTALOVSKY, E.; DANGSCHAT, J. S.; PARKINSON, M. (ed.). *European Metropolitan Governance. Cities in Europe – Europe in the Cities*. Europaforum Wien, Viena, 2005.

⁸ ANTALOVSKY, E.; DANGSCHAT, J. S.; PARKINSON, M. (ed.). *European Metropolitan Governance. Cities in Europe – Europe in the Cities*. Europaforum Wien, Viena, 2005, p. 10.

⁹ COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES. *Cooperació amb les ciutats. La iniciativa comunitària URBAN*. Oficina de Publicacions Oficials de les Comunitats Europees, Luxemburg, 2003.

¹⁰ MANERO, F.; ROMÁN, A.; GONZÁLEZ, L.; GARCÍA, J. L. *Implicaciones inducidas por la iniciativa comunitaria URBAN en la transformación del espacio urbano castellanoleonés*. Treball d'investigació no editat. Universidad de Valladolid - Departament de Geografia, 1999.

L'enfocament integral

Els entorns urbans en els quals el programa URBAN actua requereixen una intervenció que vagi més enllà de la simple transformació física de l'entorn o d'unes ajudes socials i pensions assistencials sense perspectiva i estratègia de desenvolupament conjunt per al futur. Requereixen un pla global i a llarg termini, i que incorpori una perspectiva multi-dimensional, ja que les causes que determinen la situació de degradació també són múltiples. En aquest sentit, la iniciativa comunitària URBAN representa un bon exemple de la necessària superació de les intervencions sectorials per obrir camí cap a una visió específica sobre les amenaces, reptes i oportunitats que afronten les àrees urbanes, mitjançant l'adopció de les *area-based multi-sectorial policies*.¹¹ Les dues fórmules aquí utilitzades resulten indissolubles per a aquest model d'actuació: iniciatives basades en una àrea o territori, i multisectorials o integrals.

Entenem com a *area-based* el conjunt d'iniciatives que han estat creades sota el criteri de resoldre les necessitats específiques d'una àrea urbana determinada. En aquest sistema, les propostes d'actuació sorgeixen d'una diagnosi inicial, per mitjà de la qual s'identifiquen les necessitats, deficiències i potencialitats específiques de l'àrea urbana en qüestió. Posteriorment es defineixen els objectius estratègics i un projecte d'intervenció per assolir-los. Per tant, es planteja un model clarament diferenciat de les intervencions estructurals clàssiques, que es caracteritzen per dur a terme una aproximació més superficial i vinculada al conjunt del territori, amb uns objectius amplis i globals, més genèrics, i utilitzant un plantejament funcional descendent.

La Comissió planteja un model de programa a través d'una normativa relativament flexible, per permetre, d'aquesta manera, que siguin les necessitats específiques de cada cas les que determinin els objectius concrets i les estratègies i metodologies que s'han d'utilitzar. Això comporta que, malgrat que tots els programes participin d'uns objectius globals comuns, tots ells tinguin una certa singularitat. Diferents estudis acadèmics,¹²

¹¹ COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES. *Marc d'actuació per al desenvolupament urbà sostenible a la Unió Europea*. Comunicació de la Comissió COM (98) 605 final, 28.10.98. Comissió de les Comunitats Europees, Brussel·les, 1998. p. 12.

¹² CHORIANOPOULOS, I. «Urban Restructuring and Governance: North-South Differences in Europe and the EU URBAN Initiative». *Urban Studies*, vol. 39, núm. 4, 2002, pp. 705-726; CREMASCHI, M. «The Commission Initiative Urban in Italy: six case-studies». A CREMASCHI, M. (ed.) (2000): *Il programma di iniziativa comunitaria Urban. Sei casi di Studio. Dossier Europass*, 22, 2000; FRANK, S. et al. *The european URBAN experience. Seen from the academic perspective. Study report*. Comissió Europea, Programa URBACT. Humboldt University-Institut of Social Sciences, 2006; DUKES, T. «The European Community Initiative URBAN: help or hinder for local participation? The case of URBAN Bijlmermeer (Amsterdam, the Netherlands)». Comunicació presentada a la conferència de la Danish Building and Urban Research and European Urban Research Association *Area-based initiatives in contemporary urban policy*, Copenhaguen, 17-19 de maig de 2001; HALPERN, C. «What is so special about the European integration? Focussing on the conditions for an external

han analitzat, a través de diferents casos, les múltiples varietats dels programes finançats en funció de diferents contextos estatals i locals en què actua.

Aquesta «territorialització» implica, a la vegada, una visió més transversal: les intervencions integrals o multisectorials. Aquestes intervencions proposen, com a objectiu de base, intervenir d'una manera simultània i coordinada sobre les diferents dimensions del problema que es troba en l'origen de la situació de depressió que es pretén transformar. El plantejament integral de les qüestions socials, econòmiques i mediambientals constitueix el mètode més eficaç de donar resposta als problemes locals.¹³ Per atendre els múltiples problemes i reptes que afronten les ciutats europees es requereixen instruments innovadors, capaços d'aglutinar recursos en favor d'uns punts concrets del territori, però que al mateix temps han de permetre resoldre qüestions globals. D'aquesta manera, el desenvolupament sostenible global s'aconsegueix a través de la suma d'acions sostenibles en els diferents àmbits locals.

Però aquesta acció integral ha d'arribar més enllà de la creació d'un projecte d'intervenció que inclogui propostes d'actuació per a múltiples àmbits –econòmic, social, urbanístic, etc.– en un mateix període cronològic. Suposa una vertebració de tot aquest tipus d'actuacions, d'una manera complementada, en un projecte comú, amb uns objectius concrets i necessàriament compartits, que per ser assolits requereixen una actuació coordinada des de múltiples àmbits. Aquest canvi de sistema, d'unes polítiques sectorials a unes polítiques transversals i integrals, amb la creació d'instruments específics per a les àrees urbanes, porta implícit el reconeixement de l'especificitat i singularitat de les ciutats, i la interrelació entre les variables que en condicionen el funcionament. Suposa, com s'ha esmentat més amunt, el pas d'una política urbana «implícitament» urbana a una d'«explícitament» urbana.¹⁴

La UE, mitjançant els fons estructurals –objectius 1 i 2– duu a terme intervencions que tenen una incidència sobre les ciutats. Però no són instruments especialment destinats

innovation to challenge interests and representations at the local level: the implementation of the Community Initiative URBAN in Berlin (1994-1999)». Comunicació presentada a la conferència d'EUROPEAN *Urban and Spatial European Policies: Levels of Territorial Government*. Torí, 18-20 d'abril de 2002; PADOVANI, L. «La declinazione italiana dell' Iniziativa Comunitaria Urban». *Foedus. Culture Economie e Territori*, vol. 4, *Politiche urbane e territoriali dell' U.E.*, 2002; SAMPAOLO, S. *Politiche di tipo integrato nei quartieri "degradati": l'occasione del programma Urban*. Tesi doctoral, DrPPT, IUAV, Venècia, 1998; TEDESCO, C. *Una politica Europea per la città? L'implementazione di Urban a Bari, Bristol, Londra e Roma*. FrancoAngeli, Milà, 2005.; TOFARIDES, M. *Urban policy in the European Union: A multi-level gatekeeper system*. Ashgate, Aldershot, 2003.

¹³ COMITÈ DE LES REGIONS. *Dictamen del Comitè de les Regions sobre la «Comunicació de la Comissió al Consell, al Parlament Europeu, al Comitè Econòmic i Social i al Comitè de les Regions - Programació dels fons estructurals 2000-2006: avaluació inicial de la iniciativa Urban»*. Diari Oficial de les Comunitats Europees, 2003/C 128/62. p. 2.

¹⁴ PARKINSON, M. *Combating social exclusion: lessons from area-based programmes in Europe*. The Policy press, Bristol, 1998.

a aquesta funció, són fons destinats a objectius més amplis, amb projectes menys concentrats territorialment, que s'inclouen dins d'una lògica de reequilibri territorial i redistribució d'oportunitats entre els territoris econòmicament menys desenvolupats de la UE. I, per tant, sobre les ciutats hi actuen d'una manera indirecta o implícita. En aquest sentit, la novetat d'URBAN va ser la creació d'un mecanisme especialment dissenyat per a les ciutats i, per tant, explícitament urbà. A més, va incorporar una normativa prou genèrica que permet la flexibilitat de les accions per poder adaptar-se a les diferents realitats urbanes en les quals actua.

En un context més ampli, la Comissió també ha elaborat documents de reflexió –els més destacats: CCE, 1990, 1997, 1998 i 2004– sobre la resta de polítiques comunitàries, amb la finalitat de calibrar i optimitzar els impactes indirectes sobre les ciutats: «la incidència sobre les ciutats, *a posteriori*, de les polítiques europees en aquests aspectes no s'ha de confondre amb l'existència d'una estratègia política urbana europea prèvia».¹⁵

El model d'intervenció d'URBAN suposa, a més, un intent per acabar amb el cercle viciós creat per les condicions de pobresa d'un determinat entorn i els problemes individuals. Dues dinàmiques que es retroalimenten per mitjà del dèficit d'oportunitats i l'angoixa de la població resident, que arriba a ser hostil amb el seu entorn i hàbitat. Per això, calen actuacions encaminades a la resolució de problemes com l'aïllament, la pobresa i l'exclusió social a través d'intervencions que millorin el conjunt de l'entorn físic i social.¹⁶ L'objectiu ha de ser revalorar l'individu també a través del seu hàbitat, no malgrat el seu hàbitat.

La participació ciutadana i d'agents locals

Aquest model d'intervenció, definit per la flexibilitat del marc normatiu i la capacitat d'adaptació del programa a les necessitats específiques de cadascun dels entorns en què actua, requereix una diagnosi socioeconòmica precisa de l'àrea en qüestió. De la identificació correcta de les necessitats i els potencials d'aquesta àrea i de la recerca dels instruments més adequats per actuar en dependrà, en bon grau, l'èxit del programa. En aquest sentit, la implicació dels agents locals i/o partenariats suposa un enriquiment indispensable per al funcionament correcte del programa.¹⁷

¹⁵ PEPER, citat a TROJAN, C. «Agenda 2000 and the role of cities». Comunicació presentada en el seminari d'Eurocities *Agenda 2000 and the role of cities*. Brussel·les, 26 de maig de 1998. p. 2.

¹⁶ COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES. *Una nova associació per a la cohesió: convergència, competitivitat, cooperació. Tercer informe sobre la cohesió econòmica i social*. Oficina de Publicacions Oficials de les Comunitats Europees, Luxemburg, 2004.

¹⁷ CHANAN, G. *Local community involvement. A handbook for good practices*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Oficina de Publicacions Oficials de les Comunitats Europees. Luxemburg, 1999.

Les comunitats locals habitualment tenen una capacitat molt baixa d'incidir i participar en els processos decisoris en el marc de les tradicionals polítiques sectorials. En canvi, el compromís explícit de tenir en compte els ciutadans i els agents o institucions socials locals, tant en la definició inicial del programa, com en la implementació posterior, és una de les grans apostes d'URBAN.¹⁸ Els processos de participació són, per tant, considerats un instrument vàlid per incrementar l'eficàcia dels programes de regeneració perquè ajuden a identificar les necessitats específiques del barri, ja que aquestes són transmeses pels usuaris diaris. A més, també garanteixen cert consens al voltant de la presa de decisions, i es democratitzen així uns processos que, en determinades ocasions, poden resultar foscos i no exempts de polèmiques. Al mateix temps, aquesta participació és un instrument que permet revalorar el concepte de ciutadania i el sentiment de pertinença a una col·lectivitat, valors que es troben molt debilitats en els barris amb problemes. D'aquesta manera, i segons la Comissió, en més del 80% dels casos, les entitats locals, com a grups d'interès col·lectiu, organitzacions de voluntaris i associacions de veïns han participat en l'elaboració i la implementació dels programes, i han estat representats en el nucli dels comitès de seguiment responsables de la gestió dels programes.¹⁹

Una variable significativament important en aquests processos és la capacitat per part dels equips gestors d'elaborar fórmules innovadores, capaces d'activar la participació ciutadana i de crear els canals adequats perquè aquesta pugui ser traduïda en propostes concretes i executables. La participació ciutadana, malgrat que hi hagi la voluntat real de tenir-la en compte, és una qüestió en la qual existeix encara un dèficit d'instruments vàlids, capaços de gestionar d'una manera àgil tot el procés:

«Considerem que la majoria de les autoritats públiques, les quals aproven la participació ciutadana en teoria, tenen poca noció del que això suposa a la pràctica, i disposen de poques polítiques per donar-li suport. Aquesta fragilitat i extrema desigualtat en el fons està clarament relacionada amb un dèficit generalitzat de reconeixement».²⁰

El primer obstacle que han hagut de superar els gestors dels programes URBAN durant el procés d'implementació ha estat l'escepticisme i la poca implicació i sensibilització d'una part significativa de la població local cap a aquests nous projectes, i en determinats casos aquesta situació és accentuada per un dèficit de xarxes socials locals i ca-

¹⁸ COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES. *Comunicació de la Comissió als estats membres, Urban II*. 2000/C 141/04. Comissió de les Comunitats Europees, Brussel·les, 2000; COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES. *Cooperació amb les ciutats. La iniciativa comunitària URBAN*. Oficina de Publicacions Oficials de les Comunitats Europees, Luxemburg, 2003.

¹⁹ COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES. *Cooperació amb les ciutats. La iniciativa comunitària URBAN*. Oficina de Publicacions Oficials de les Comunitats Europees, Luxemburg, 2003. p. 19.

²⁰ CHANAN, G. «Community involvement in regeneration: the European context». *Local Government Policy Making*, vol. 22, núm. 4, 1996, p. 39.

nals actius de participació ciutadana. Per afrontar aquesta situació s'han d'iniciar mesures que no solament garanteixin el seguiment i la informació, sinó també la participació activa i la coresponsabilització de la població local:

«No és únicament un tema de participació formal. No és únicament un tema de transparència informativa. És entendre que el diàleg ciutadania-Administració s'ha de fer des de la simetria i no des de la jerarquia. Des de la igualtat tècnica i política, i no des del paternalisme benivolent [...]. Amb consens, però amb capacitat de decisió política i no solament de gestió, ja que els conflictes són inevitables i han de ser afrontats amb legitimitat i capacitat representativa».²¹

Pel que fa a la participació i implicació dels agents locals socials i econòmics, els resultats són molt més heterogenis que la participació ciutadana pròpiament dita. Les entitats públiques, en la majoria dels casos, participen d'una manera activa en el projecte, sobretot en els nivells més pròxims al barri: entitats municipals, inframunicipals i veïnals.²² Però l'assignatura més complicada és la implicació en els programes de les entitats privades. El Comitè Econòmic i Social Europeu (CESE), en la valoració inicial d'URBAN II, considerava la resolució d'aquesta qüestió com a «totalment insatisfactòria», ja que només han intervingut en 35 dels 70 programes URBAN, i a més amb una aportació econòmica molt baixa: el 8% del finançament del programa en aquests casos.²³ La Comissió atribueix aquest pobre resultat a la dificultat per atreure inversions privades que comporta la pròpia degradació de les àrees en què actua URBAN. En el mateix document, el CESE considera que aquesta baixa aportació econòmica es podria «atribuir també a l'escassa participació, sobretot en la fase d'elaboració dels programes, de les forces econòmiques privades locals i, en particular, de les petites i mitjanes empreses» (*idem*).

La governança multinivell

La implicació dels agents locals no es dedica exclusivament a la possibilitat d'interlocució dins un sistema estructurat de manera vertical, sinó que, atenent el principi de subsidiarietat, les administracions locals adopten el rol d'actors principals del dia a dia de la gestió dels diferents programes URBAN. La UE pren part en les accions que no poden ser dutes a terme pels nivells d'Administració inferiors –i més propers al ciutadà– amb el

²¹ SUBIRATS, J. «La Mina, treinta años después». *El País* (edició Catalunya), 29.09.03, p. 3.

²² COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES. *Programació dels fons estructurals 2000-2006: avaluació inicial de la iniciativa Urban*. COM (2002) 308 final, 14.06.2002. Comissió de les Comunitats Europees, Brussel·les, 2002; COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES. *Cooperació amb les ciutats. La iniciativa comunitària URBAN*. Oficina de Publicacions Oficials de les Comunitats Europees, Luxemburg, 2003.

²³ COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES. *Cooperació amb les ciutats. La iniciativa comunitària URBAN*. Oficina de Publicacions Oficials de les Comunitats Europees, Luxemburg, 2003.

mateix nivell d'efectivitat i costos.²⁴ Entre aquestes accions hi ha la coordinació de les xarxes de programes, la difusió de coneixements, l'avaluació i el seguiment global o el control pressupostari. D'aquesta manera la Comissió pretén assumir un rol de lideratge simbòlic, més que una posició de centralitat executora.²⁵

La tesi de fons és que la xarxa d'agents locals, per mitjà d'una forta implicació en els projectes locals, però al mateix temps comunitaris, representi un significatiu valor afegit en el procés d'integració europea.²⁶ Aquest comportament descentralitzat és, a la vegada, el mecanisme pertinent per permetre l'adaptació dels programes a les diferents realitats locals, ja que possibilita que siguin les entitats locals les que dissenyin i gestionin les seves expectatives, evidentment dins d'un marc comunitari d'objectius comuns. Les solucions als problemes d'aquests barris no poden ser imposades, ni estandarditzades. Es tracta de reconèixer els beneficis que el principi de subsidiarietat suposa des d'un punt de vista local, no com un instrument per transferir responsabilitats al nivell més baix, sinó com una eina indispensable per promoure el desenvolupament local.²⁷

La descentralització de presa de decisions afecta tots els nivells. Així, per exemple, els estats membres són els encarregats de l'avaluació i la selecció dels projectes que seran beneficiaris de la iniciativa. Es produeix d'aquesta manera una implicació i una col·laboració no jerarquitzada entre els diferents nivells de l'Administració que participen del programa –UE, estat, regió, municipi i entitats inframunicipals o veïnals–, que s'anomena governança multinivell.

L'aplicació d'aquest govern multinivell no ha de suposar només un procés de descentralització de competències i/o delegació de responsabilitats, sinó que es tracta d'establir una col·laboració, amb responsabilitats compartides, per aconseguir els objectius fixats.²⁸ Així s'impliquen d'una manera vertical la UE, el govern estatal i les entitats municipals, locals i veïnals. I malgrat que tots els organismes implicats participin del procés, es produeix una certa especialització en les accions segons el nivell de l'Administració que es tracti.

Com a resultat d'aquest model en el qual s'obté una integració vertical dels agents públics implicats i s'emfatitza la capacitat dels organismes i agents locals per dirigir el procés, es

²⁴ TROJAN, C. «Agenda 2000 and the role of cities». Comunicació presentada en el seminari d'Eurocities *Agenda 2000 and the role of cities*. Brussel·les, 26 de maig de 1998.

²⁵ ATKINSON, R. «An Urban Policy for Europe». *North*, vol. 10, núm. 4, 1999; ATKINSON, R. «The Emerging "Urban Agenda" and the European Spatial Development Perspective: Towards and EU Urban Policy?». *European Planning Studies*, vol. 9, núm. 3, 2001, pp. 385-406.

²⁶ POLICHETTI, C. «L'iniciativa comunitària URBAN a Salerno». *Archivio di studi urbani e regionali*, núm. 77, 2003, pp. 121-134.

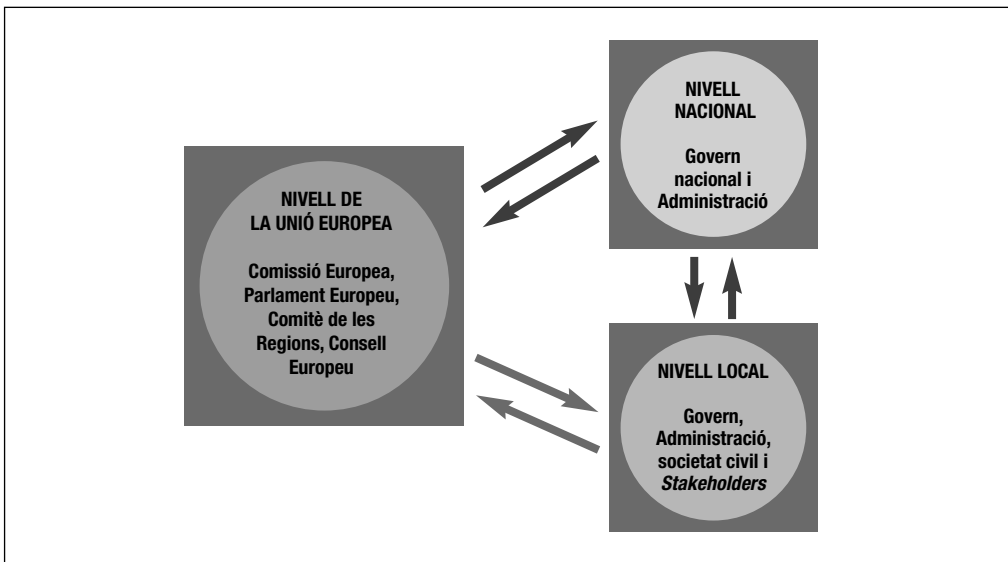
²⁷ Santangelo, 1999.

²⁸ SUBIRATS, J. (coord.). *Redes, territorios y gobierno. Nuevas respuestas locales a los retos de la globalización*, UIMP-Diputació de Barcelona, Barcelona, 2002.

produeix un certa especialització del programa, o adaptació a les diferents realitats en què actua.²⁹ En altres termes, les prioritats d'actuació no estan fixades de manera exterior i a través d'unes mesures sectorials i estandarditzables, sinó que és cada comunitat local la que, mitjançant les seves institucions, pot definir uns àmbits prioritaris d'actuació i els instruments més adequats per assolir-los; això condueix a una diferenciació més gran entre programes, és a dir, a una «territorialització» de l'actuació de la UE.

La figura 1 permet il·lustrar aquest procés. S'hi mostren les interaccions entre tots els nivells: organismes de la UE, estat i entitats locals. Però a la vegada també s'assenyala d'una manera especial la relació més estreta entre la UE i el món local. Aquesta és la clau del nou tipus de governança de les ciutats: l'acció i la participació local s'assumeix com una nova fórmula per assolir els objectius globals de la UE. S'estableix una relació bidireccional, ja que a més d'aquesta acció en clau local de la UE, les ciutats participen del procés de construcció europea, i passen a ser actors principals d'una lògica que va més enllà de la pròpia acció local. És el que Marshall (2005) defineix com a *cities europeanisation* («europeïtzació de les ciutats»).

Figura 1. Relacions establertes a través de la governança multinivell.

Font: PARKINSON, M. «Urban Policy in Europe-Where have we been and where are we going?». A ANTALOVSKY, E.; DANGSCHAT, J. S.; PARKINSON, M. (eds.). *European Metropolitan Governance. Cities in Europe - Europe in the Cities*. Europaforum Wien. Viena, 2005. p. 11.

²⁹ PARKINSON, M. «Urban Policy in Europe-Where have we been and where are we going?». A ANTALOVSKY, E.; DANGSCHAT, J. S.; PARKINSON, M. (eds.). *European Metropolitan Governance. Cities in Europe - Europe in the Cities*. Europaforum Wien. Viena, 2005.

A més d'aquesta integració vertical, el programa URBAN incorpora, a través de la multisectorialitat de les seves accions i la coresponsabilitat dels agents locals, una integració horitzontal dels agents i les estratègies d'actuació. D'aquesta manera, s'estableix un sistema de relacions complexes, i s'articulen les verticals referides al govern multinivell i les horitzontals vinculades a la integració d'agents implicats.³⁰

El bon funcionament d'aquestes relacions horitzontals és una variable clau en el funcionament de tot el sistema. Perquè el nivell local pugui participar d'una manera protagonista en aquest sistema de govern vertical ha d'haver assolit també una sòlida xarxa de relacions transversals. Si no es produeix una bona cooperació horitzontal entre els agents locals públics, privats i cívics implicats, si no s'articulen partenariats realment representatius de la comunitat local, el sistema de govern *bottom-up* tampoc no funcionarà d'una manera correcta.

Tant les relacions verticals com les horitzontals i les transversals –les que integren diferents àmbits temàtics– tenen un impacte sobre el que Dematteis (1999) defineix com el *milieu territorial*.³¹ D'aquesta manera, la capacitat d'una col·lectivitat local per generar processos de desenvolupament depèn, en primer lloc, de les característiques del seu *milieu*, però sobretot de la capacitat per detectar en cada moment quins dels elements que es troben en el *milieu* es poden convertir en recursos, així com de l'habilitat per crear vincles entre els agents que en permetin l'explotació i la conversió en un valor.

La complementarietat amb projectes locals

Un dels criteris establerts dins del procés de selecció dels projectes subvencionables amb la iniciativa comunitària URBAN, segons fixen les orientacions operatives del programa,³² és el nivell d'implicació o relació del programa amb l'estratègia de desenvolupament local, tant del conjunt de la ciutat com del barri mateix. D'aquesta manera, els objectius globals i les accions concretes planificades pel programa han d'estar coordinades amb l'estratègia de desenvolupament del barri a llarg termini, cosa que, al mateix temps, pressuposa l'existència d'una estratègia de desenvolupament local a llarg termini.

³⁰ DEMATTEIS, G.; GOVERNA, F.; ROSIGNOLO, C. «The impact of European Programmes on the Governance of Italian Local Systems». Comunicació presentada a la conferència *European Cities in Transformation*, París, 22-23 d'octubre de 1999.

³¹ El *milieu* és el conjunt de potencialitats d'un territori, i fa referència tant als elements naturals, culturals i socioeconòmics propis d'aquest territori com a la xarxa d'actors locals. És un conjunt de condicions que poden ser convertides en recursos si són conseqüentment utilitzades per a la societat local.

³² «Comunicació de la Comissió als estats membres per la qual es fixen les orientacions d'una iniciativa comunitària relativa a la regeneració econòmica i social de les ciutats i dels barris en crisi amb l'objectiu de fomentar un desenvolupament urbà sostenible. URBAN II». C (2000)1100-ES, de 28 d'abril de 2000.

L'objectiu de la iniciativa comunitària URBAN, amb l'adopció d'aquests criteris, és la creació, o participació en ella, d'una nova dinàmica en favor d'una determinada àrea urbana. A més, cal tenir en compte que les àrees sobre les quals actua acostumen a ser barris històricament oblidats per les administracions locals. D'aquesta manera, URBAN pretén actuar com a element catalitzador, o motor que permeti atreure i fomentar noves inversions d'altres entitats públiques o privades en favor de l'estratègia de desenvolupament dissenyada. La voluntat de la Comissió és que URBAN no resulti només d'una oportunitat econòmica transitòria, ni que, quan aquest finançament s'acabi, finalitzi també el projecte per al barri. Es vol aconseguir que formi part d'un projecte més ampli, no solament econòmicament, també institucionalment i cronològicament.

Com s'ha esmentat més amunt, per garantir el compliment d'aquesta premissa, la Comissió Europea va establir com a criteri de selecció de programes subvencionables amb URBAN el compliment del principi de complementarietat o addicionalitat segons el qual «els recursos de la UE s'han de sumar als dels estats, però no substituir-los».³³ Això implica el foment de la inversió estatal i local en aquesta matèria, ja que per poder optar a la subvenció d'URBAN l'estat i/o les entitats locals han de fer també una inversió.³⁴ D'aquesta manera, la iniciativa comunitària URBAN pretén fomentar que els seus programes siguin l'«excusa» per crear un projecte més gran en favor d'un determinat barri, i que, per tant, permeti iniciar una dinàmica d'inversió pública favorable a aquesta àrea que vagi més enllà de la inversió estrictament vinculada als fons FEDER.

Per tant, es tracta que a partir de l'oportunitat que suposa resultar beneficiari d'URBAN, es creïn els mecanismes polítics, institucionals i tècnics necessaris per dur a terme una estratègia a mitjà i llarg termini a favor del barri o àrea urbana en qüestió. Així es potencia la creació d'una estratègia de desenvolupament socioeconòmic pròpia –amb un suport institucional, ciutadà i econòmic local– i no estrictament vinculada al finançament exterior, que sempre és conjuntural i eventual.

D'aquesta manera es pretén que el protagonisme que URBAN atorga a les entitats locals en la implementació vagi acompanyat d'una coresponsabilització d'aquestes entitats cap al barri en qüestió, en comptes d'una simple gestió d'uns quants fons rebuts de manera externa. Per assolir aquest objectiu és imprescindible la creació de mecanismes i instruments de col·laboració horitzontal entre tots els agents implicats i/o interessats en el desenvolupament del barri, com ara: organismes polítics de representació local, regional, estatal, departaments de govern implicats, entitats d'investigació i acadèmiques, sector

³³ COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES. *Una nova associació per a la cohesió: convergència, competitivitat, cooperació. Tercer informe sobre la cohesió econòmica i social*. Oficina de Publicacions Oficials de les Comunitats Europees. Luxemburg, 2004. p. xxxvi.

³⁴ La iniciativa comunitària URBAN finança, amb fons FEDER, fins a un 50% de les actuacions i fins a un 75% en àrees (objectiu 1 dels fons estructurals). El capital restant l'han d'aportar els organismes estatals i locals.

empresarial local, associacions de veïns i altres entitats veïnals representatives de tots els col·lectius residents, etc. Es tracta d'aconseguir dues metes. En primer lloc, la implicació i la complicitat del màxim nombre possible d'actors locals. I en segon lloc, la creació d'un cos de col·laboració i gestió institucional centralitzada, integrada i, sobretot, visualitzable i accessible per als ciutadans, que a més assoleixi una participació activa i coresponsabilització del màxim nombre possible d'àmbits governamentals –municipal, regional i estatal– de manera que pugui garantir no solament la funcionalitat del programa, sinó també la seva continuació més enllà del període de finançament europeu.

El foment de les pràctiques innovadores i les xarxes d'intercanvi d'experiències

La comunicació de la Comissió als estats membres per la qual es fixen les orientacions i el funcionament d'URBAN II assenyalava que els objectius principals de la iniciativa són: «encoratjar la formulació i l'aplicació d'estratègies particularment innovadores per a la regeneració econòmica i social sostenible [...] dels barris en dificultats [...] i millorar i intercanviar els coneixements i les experiències en relació amb la regeneració i el desenvolupament urbà sostenibles a la Comunitat».³⁵ A més de l'estimulació de la innovació com a mètode per afrontar els reptes dels barris amb dificultats, la lògica d'URBAN és desenvolupar un paper de banc de proves, o de model, per crear una matèria primera capaç de generar un intercanvi d'experiències.³⁶

La capacitat d'innovar no rau en la redefinició dels àmbits d'intervenció o en els objectius finals, sinó en la metodologia utilitzada per aconseguir-los. A la pràctica, l'interès de la capacitat innovadora dels projectes es troba en l'habilitat dels gestors per gestionar qüestions com la participació ciutadana, la inclusió sociolaboral o la instrumentalització de mecanismes que permetin atreure interès i/o inversió d'agents locals.

Associat a la capacitat d'innovar hi ha un cert marge de risc, així com un posterior procés d'aprenentatge i assimilació. A través del monitoratge d'experiències efectuades i resultats obtinguts³⁷ es pot gestionar d'una manera més adequada el risc implícit a

³⁵ COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES. *Comunicació de la Comissió als estats membres, Urban II*. 2000/C 141/04. Comissió de les Comunitats Europees. Brussel·les, 2000. p. 3.

³⁶ COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES. *Cooperació amb les ciutats. La iniciativa comunitària URBAN*. Oficina de Publicacions Oficials de les Comunitats Europees. Luxemburg, 2003. p. 16; GHK. *Ex-post evaluation URBAN Community Initiative (1994-1999)*. GHK, Brussel·les, 2003.

³⁷ BRUNFAUT, V. «Towards an URBAN for the “dispersed city”». Comunicació presentada a la conferència d'EURA *Urban and Spatial European Policies*. Torí, 18-20 d'abril de 2002. Assenyalava la necessitat de fomentar també l'intercanvi de coneixement vinculat a les males pràctiques i/o experiències. És a dir, mostrar les actuacions en què no s'han assolit els resultats previstos, i interpretar-les com una altra fórmula de generar coneixement i valor afegit.

l'aposta per la innovació. En aquest aspecte es manifesta la rellevància de crear xarxes de programes que permetin agilitzar l'intercanvi d'informació i coneixements adquirits durant el procés d'implementació dels programes. Sota aquest objectiu la Comissió Europea va crear l'any 2002 el programa URBACT,³⁸ el qual ha resultat un valuós instrument que ha permès canalitzar el diàleg entre gestors i tècnics de programes URBAN i la difusió dels coneixements adquirits.

La inclusió d'aquest programa a URBAN II va ser una de les reclamacions dels estats membres i xarxes de ciutats, com Eurocities, durant el període de negociació d'aquesta iniciativa comunitària, ja que es considerava que la poca o nul·la capitalització de les experiències dutes a terme era una de les deficiències més significatives d'URBAN I.³⁹ Malgrat això, la dotació pressupostària assignada a URBACT de 24,76 milions d'euros es manifesta massa modesta per assolir un repte tan ambiciós com el d'esdevenir el canal d'intercanvi d'informació entre 216 ciutats.

La transferència de coneixement i pràctiques implica també cert risc.⁴⁰ Quines són les pràctiques exportables a altres realitats diferents? El programa URBAN precisament ha mostrat una bona capacitat d'adaptació a realitats nacionals i locals diferents: la diversitat de les situacions de crisi urbana, les diferències entre els sistemes de govern nacionals, l'existència o no d'experiència prèvia en polítiques urbanes i, d'una manera més general, els diferents contextos socials, econòmics i polítics. Per això és important tenir en compte les situacions locals, per evitar certes extrapolacions forçades.⁴¹ Es tracta aleshores que URBACT no es converteixi en un vehicle de transmissió de pràctiques sense aquesta necessària contextualització.

El valor qualitatiu d'URBAN

La segregació territorial existent a les àrees urbanes, especialment vinculada a les diferències en la capacitat d'accés al mercat immobiliari, reforça variables com la dualitat social o la concentració de problemes socioeconòmics en els barris menys qualificats.

³⁸ El programa URBACT té l'objectiu d'actuar com a canal de transmissió i intercanvi de coneixement entre les ciutats participants a URBAN I (118), URBAN II (70) i les que van participar en els projectes pilots urbans (59). Funciona per mitjà de diferents xarxes temàtiques, que són liderades per alguna de les ciutats membres. La gestió del conjunt del programa es duu a terme a França, a través de la *Délégation interministérielle à la ville*. Des de l'1 de maig de 2004 la Comissió va obrir la possibilitat de participació a qualsevol ciutat de més de 20.000 habitants que hi estigui interessada, incloses les ciutats dels nous estats membres.

³⁹ GHK. *Ex-post evaluation URBAN Community Initiative (1994-1999)*. GHK. Brussel·les, 2003.

⁴⁰ PARKINSON, M. *Combating social exclusion: lessons from area-based programmes in Europe*. The Policy press, Bristol, 1998.

⁴¹ PARKINSON, M. *Combating social exclusion: lessons from area-based programmes in Europe*. The Policy press, Bristol, 1998; TEDESCO, C. «L'analisi delle politiche urbane Europee: alcuni frame emergenti». *Foedus. Culture Economie e Territori*, vol. 4, *Politiche urbane e territoriali dell' U.E.*, 2002. pp. 139-146.

Qüestions com el dèficit d'oportunitats, el *postcode discrimination*⁴² i les poques perspectives de millora a curt termini, generen tensions que es poden manifestar d'una manera traumàtica: l'atur, el fracàs escolar, la delinqüència i la drogodependència es concentren especialment en aquests entorns més degradats. Aquestes són, per tant, qüestions que haurien de desembocar necessàriament en una intervenció decidida per part dels agents públics, que han de garantir la igualtat d'oportunitats i uns mínims paràmetres de qualitat de vida a tots els ciutadans. En aquest sentit, el programa URBAN i el marcat caràcter social d'algunes de les seves actuacions poden representar un model interessant per als estats membres. A més, la iniciativa suposa un intent de correcció –tot i que d'una manera molt tímida– de la imatge pública de la UE, sovint molt vinculada amb qüestions estrictament econòmiques, com el lliure mercat o la unió monetària i financera.⁴³

Però malgrat els importants reptes als quals ha de fer front la iniciativa comunitària URBAN, les seves dimensions pressupostàries –representa només el 0,3% del pressupost dedicat a política regional per part de la Unió–⁴⁴ redueixen forçosament la seva capacitat d'impacte material, de la mateixa manera que en limiten els objectius. Per aquest motiu, la importància d'URBAN no rau exclusivament en les conseqüències materials més imminents, sinó que la part més positiva d'aquest programa és el model d'actuació i gestió que proposa: l'èmfasi de la dimensió qualitativa i la intervenció integral en la resolució dels problemes urbans, la cooperació i coresponsabilització dels agents locals i el foment de les pràctiques innovadores. A més, a través de les seves intervencions es facilita un marc multisectorial i plurianual entre diferents nivells de l'Administració i agents socioeconòmics, un marc de cooperació que hauria estat difícil d'obtenir d'una altra manera.⁴⁵ Es propicia així la integració de les activitats del sector públic, tant verticalment –entre diferents nivells de l'Administració–, com horitzontalment –entre diferents àmbits o sectors d'actuació.

Els agents públics tendeixen a actuar d'una manera sectorialitzada i a abordar la realitat des de l'angle o la perspectiva de cada servei. Però factors com la renda baixa, la falta de qualificació professional, l'aïllament o el deteriorament de l'hàbitat, entre d'altres, es-

⁴² Discriminació per codi postal, és a dir, la discriminació de determinades persones pel fet de viure en barris estigmatitzats. Aquesta situació pot arribar a ser especialment greu, i en determinats casos pot arribar a significar una dificultat per a l'accés al mercat laboral d'alguns dels seus residents.

⁴³ ATKINSON, R. «The Emerging “Urban Agenda” and the European Spatial Development Perspective: Towards and EU Urban Policy?». *European Planning Studies*, vol. 9, núm. 3, 2001, pp. 385-406.

⁴⁴ COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES. *Una nova associació per a la cohesió: convergència, competitivitat, cooperació. Tercer informe sobre la cohesió econòmica i social*. Oficina de Publicacions Oficials de les Comunitats Europees, Luxemburg, 2004.

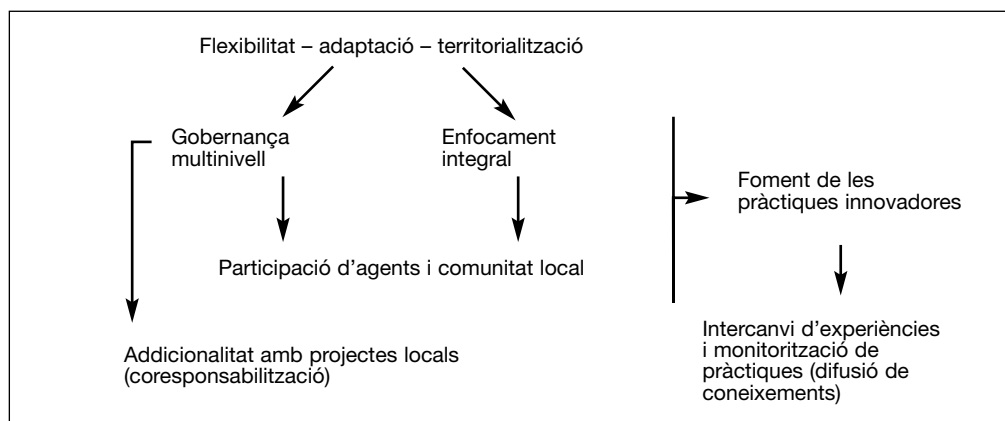
⁴⁵ MANERO, F.; ROMÁN, A.; GONZÁLEZ, L.; GARCÍA, J. L. *Implicaciones inducidas por la iniciativa comunitaria URBAN en la transformación del espacio urbano castellanoleonés*. Treball d'investigació no editat. Universidad de Valladolid - Departament de Geografia, 1999. p. 8.

tan associats entre si i configuren un factor d'exclusió per a les persones que els pateixen.⁴⁶ Per fer front a aquesta situació es requereix una perspectiva integral de la problemàtica urbana i l'exclusió social, que actuï d'una manera coordinada sobre totes les variables que es troben a l'arrel del procés de degradació que viuen determinats barris.

En aquest context, URBAN ha traslladat part del protagonisme del disseny i la implementació de les polítiques públiques a les comunitats locals. Se segueix així la lògica del principi de subsidiarietat, o les iniciatives *bottom-up*, a través del qual s'interpreta que són les entitats locals, les que es troben més pròximes a la realitat en qüestió, les que han de dissenyar totes les accions que els sigui possible fer d'una manera eficient. La UE ha incorporat aquestes premisses en la seva lògica d'actuació en matèria de política territorial. Així, a partir de la dècada del 1990, les ciutats han assolit un paper cada vegada més destacat, i no solament com a àmbits d'actuació de les polítiques de la UE, sinó també com a agents participatius i coresponsables de l'execució de tot el procés.

A la figura 2 es mostra d'una manera esquemàtica les relacions establertes a través de l'aplicació del «mètode URBAN»:

Figura 2. El «mètode URBAN» com a principal valor afegit.

Font: Elaboració pròpia.

Les iniciatives comunitàries són un instrument del qual la Comissió Europea s'ha dotat per dur a terme actuacions que complementin les estratègies definides pels tres objectius dels fons estructurals. Aquestes iniciatives tenen la capacitat de desenvolupar unes actuacions més adaptades a les necessitats específiques de l'àmbit territorial en què actuen, per tant, fan unes intervencions més «territorialitzades». Però al mateix temps, la

⁴⁶ Barreiro, 2000.

creació de les iniciatives comunitàries respon a una de les claus estratègiques de la política de la Comissió Europea: aconseguir una visualització més gran de les seves actuacions.⁴⁷ El seu impacte més directe sobre una comunitat concreta, a través d'unes actuacions amb una influència local, permet que s'identifiquin i es visualitzin les accions de la UE d'una manera més tangible i, sobretot, més pròxima al ciutadà. Així la UE pot mostrar d'una manera més clara què està fent per una població i el seu barri. En aquest sentit, la iniciativa comunitària URBAN també actua com una acció de màrqueting o publicitat per a la UE, ja que la representa d'una manera més propera als ciutadans. Aquesta concentració territorial més gran també implica més intensitat de l'ajuda en termes relatius: els programes URBAN superen en un 30% la inversió econòmica per habitant i any de les inversions fetes per les actuacions urbanes de l'objectiu 2, i les tripliquen per quilòmetre quadrat i any.⁴⁸

Aquesta «territorialització» o adaptació de la iniciativa comunitària URBAN a les diferents realitats en què actua depèn, en bona mesura, de la capacitat de gestionar una participació activa dels diferents agents implicats, i especialment dels més propers a la realitat del barri. D'aquesta manera, la flexibilitat de les actuacions d'URBAN ha de ser administrada a través d'una governança multinivell que, a més, incorpori un lideratge de les entitats locals en la definició dels objectius i estratègies d'actuació, en el procés d'implementació del programa, durant el seguiment de les accions dutes a terme pel programa mateix. Aquesta implicació ha de ser especialment rellevant en la definició d'objectius i actuacions més concretes, que han d'ajustar-se a les necessitats específiques de l'entorn en qüestió.

Cal destacar que aquesta aposta per la descentralització de responsabilitats també ha comportat algunes disfuncionalitats. Un bon exemple n'és la falta de transparència i l'excessiva politització en el procés de selecció dels programes, qüestió que ha estat un dels punts més problemàtics i polèmics de la iniciativa. Els estats membres són els encarregats de seleccionar quines de les propostes inicials del programa –del seu estat– seran les beneficiàries d'una ajuda d'URBAN. Però aquest procés de selecció s'ha vist massa esquitxat per jocs de compensacions polítiques, que no responen a les estratègies territorials de la iniciativa, sinó a d'altres lògiques menys objectives. La introducció d'indicadors socioeconòmics i demogràfics en el procés de selecció d'URBAN II⁴⁹ no va

⁴⁷ COMITÈ DE LES REGIONS. *Dictamen del Comitè de les Regions sobre la «Comunicació de la Comissió al Consell, al Parlament Europeu, al Comitè Econòmic i Social i al Comitè de les Regions - Programació dels fons estructurals 2000-2006: avaluació inicial de la iniciativa Urban»*. Diari Oficial de les Comunitats Europees, 2003/C 128/62, 4t paràgraf.

⁴⁸ COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES. *Programació dels fons estructurals 2000-2006: avaluació inicial de la iniciativa Urban*. COM (2002) 308 final, 14.06.2002. Comissió de les Comunitats Europees. Brussel·les, 2002. p. 11.

⁴⁹ COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES. *Comunicació de la Comissió als estats membres, Urban II*. 2000/C 141/04. Comissió de les Comunitats Europees. Brussel·les, 2000.

corregir significativament aquesta dinàmica. En un context en el qual el nombre d'àrees urbanes que, objectivament, reuneixen les característiques necessàries –o indicadors– per ser beneficiàries d'URBAN supera àmpliament el nombre d'ajudes disponibles, el procés de selecció i la seva justificació esdevé summament complicat. El problema no rau en la descentralització d'aquesta competència a favor dels estats membres, sinó més aviat en la manera en què aquests l'executen. Cal destacar que alguns òrgans de la UE, com el Comitè de les Regions,⁵⁰ el Comitè Econòmic i Social Europeu⁵¹ o el Tribunal de Comptes (2001) ja reconeixen obertament l'existència d'aquest problema.

Una altra problemàtica implícita a la descentralització de competències esmentada és l'excessiva diferenciació entre determinats programes. La normativa de la iniciativa és molt flexible, amb la qual cosa permet l'adaptabilitat del programa a les diferents realitats en què actua. Però al mateix temps dificulta el seguiment i l'avaluació conjunta dels diferents programes.⁵² I, finalment, també propicia que les estratègies o models d'actuació que, a priori, URBAN pretenia reforçar, com la participació ciutadana, la prioritització d'actuacions destinades a la revaloració del capital humà o l'aposta per pràctiques innovadores, no sempre es duguin a terme ja que, com que la Comissió no fixa uns paràmetres o vies exigibles i avaluable, el disseny final de cadascun dels programes, així com el grau d'ajustament als objectius generals d'URBAN, acaba depenent de la voluntat d'actuació de cada equip gestor local.

La implementació d'aquest model de governança, en el qual els agents locals adquireixen un rol central, necessita a la vegada una articulació correcta de les xarxes socials i estructures de representació política locals. O, en altres termes, una implementació *bottom-up* adequada requereix que també es produeixi una integració horitzontal pertinent dels actors locals implicats. En aquest sentit, el lideratge del govern local no ha de ser monopolitzat per les entitats municipals, sinó que s'han de construir lideratges plurals i compartits, en coherència amb la pluralitat social del barri en què s'actua.

La cooperació entre les autoritats públiques i les organitzacions o plataformes locals i la gestió compartida amb elles del lideratge del projecte de barri, són alguns dels meca-

⁵⁰ COMITÈ DE LES REGIONS. *Dictamen del Comitè de les Regions sobre la «Comunicació de la Comissió al Consell, al Parlament Europeu, al Comitè Econòmic i Social i al Comitè de les Regions - Programació dels fons estructurals 2000-2006: avaluació inicial de la iniciativa Urban»*. Diari Oficial de les Comunitats Europees, 2003/C 128/62.

⁵¹ COMITÈ ECONÒMIC I SOCIAL EUROPEU. *Dictamen del Comitè Econòmic i Social Europeu sobre la «Comunicació de la Comissió al Consell, al Parlament Europeu, al Comitè Econòmic i Social i al Comitè de les Regions - Programació dels fons estructurals 2000-2006: avaluació inicial de la iniciativa Urban»*. Diari Oficial de la Unió Europea: 2003/C 133/12.

⁵² BARBANENTE, A.; TEDESCO, C. «The European Urban Initiative: Multi-Level Learning Processes Between Successes and Failures». Comunicació presentada a la conferència d'URA *Urban and Spatial European Policies*. Torí, 18-20 d'abril de 2002.

nismes que poden permetre assolir aquesta representativitat més gran de tota la comunitat local. Per això s'han de buscar i utilitzar canals de diàleg i tècniques de participació que permetin vehicular una coresponsabilització més important de la comunitat local. A més, fer participar la comunitat local amb el programa resulta al mateix temps un important instrument d'inclusió social,⁵³ i permet reforçar els valors de convivència cívica i el sentiment de pertinença i participació en un projecte comú per al barri.

L'aplicació d'aquestes pràctiques necessàriament requereix un procés d'aprenentatge de les dues parts implicades. La recerca i l'optimització d'aquests instruments de participació representa, per tant, un bon exemple de la necessitat d'incorporar tècniques innovadores en la implementació dels programes de redinamització de barris en dificultats. A més, l'estructura de governança d'URBAN ofereix un marc idoni per maximitzar les externalitats positives que comporta l'aposta per les estratègies innovadores. La participació de múltiples ciutats, articulades en una xarxa comuna destinada a l'intercanvi d'informació (URBACT) permet gestionar i difondre a través d'un canal específic el coneixement adquirit i el control de les pràctiques i els resultats obtinguts.

En aquest context, programes com URBAN poden actuar com un interessant banc de proves i de perfeccionament de tècniques, i afavorir d'aquesta manera l'aprenentatge i la innovació en els diferents estats membres. En aquesta qüestió –la difusió de models, mètodes i pràctiques de redinamització– es troba un dels principals valors afegits del programa. De fet, el programa va recollir amb la seva creació pràctiques que ja s'estaven duent a terme en estats com Alemanya, Holanda, França i, especialment, a Anglaterra.⁵⁴ Però el que es va fer realment va ser una exportació de models al conjunt del territori de la Unió. Això ha comportat un procés d'aprenentatge i, en alguns casos, d'assimilació per part dels estats que no disposaven de polítiques explícitament urbanes. En aquest sentit, Catalunya, amb la creació de la Llei de millora de barris, àrees urbanes i viles que requereixen atenció especial⁵⁵ n'és un bon exemple.

El programa URBACT continuarà les actuacions durant el pròxim període de programació dels fons estructurals (2007-2013), previsiblement sota el nom d'URBACT 2. En canvi, no ho farà la iniciativa comunitària URBAN, malgrat que inicialment es va plantejar obertament la possibilitat de ser renovada per al període de programació

⁵³ CHANAN, G. *Searching for solid foundations - community involvement and urban policy*. ODPM. Londres, 2003.

⁵⁴ ATKINSON, R. «An Urban Policy for Europe». *North*, vol. 10, núm. 4, 1999; HALPERN, C. «What is so special about the European integration? Focussing on the conditions for an external innovation to challenge interests and representations at the local level: the implementation of the Community Initiative URBAN in Berlin (1994-1999)». Comunicació presentada a la conferència d'EURO *Urban and Spatial European Policies: Levels of Territorial Government*. Torí, 18-20 d'abril de 2002; TOFARIDES, M. *Urban policy in the European Union: A multi-level gatekeeper system*. Ashgate. Aldershot, 2003.

⁵⁵ Llei 2/2004, de 4 de juny.

2007-2013,⁵⁶ atesos els bons resultats obtinguts fins al moment.⁵⁷ Finalment, la iniciativa no va continuar la seva actuació més enllà del 2006. L'objectiu de la Comissió és incloure les actuacions integrals de desenvolupament urbà en els plans regionals d'aplicació dels fons FEDER.⁵⁸

Bibliografia

- ANTALOVSKY, E.; DANGSCHAT, J. S.; PARKINSON, M. (ed.) (2005). *European Metropolitan Governance. Cities in Europe – Europe in the Cities*. Europaforum Wien, Viena.
- ATKINSON, R. (1999). «An Urban Policy for Europe», *North*, vol. 10 (4).
- ATKINSON, R. (2001). «The Emerging “Urban Agenda” and the European Spatial Development Perspective: Towards and EU Urban Policy?». *European Planning Studies*, vol. 9 (3) pàg. 385-406.
- BARBANENTE, A.; TEDESCO, C. (2002). «The European Urban Initiative: Multi-Level Learning Processes Between Successes and Failures». Comunicació presentada a la conferència d'EU-RA *Urban and Spatial European Policies*. Torí, 18-20 d'abril de 2002.
- BARREIRO, F. (2000). «Las estrategias de desarrollo urbano. Metropolitización, exclusión social y segregación urbana». Comunicació presentada en el seminari de la Fundació CIREM *Desarrollo Urbano*. Barcelona, 21 de juny de 2000.
- BORJA, J.; Castells, M. (1997). *Local y global. La gestión de las ciudades en la era de la información*. Taurus, Madrid.
- BRUGUÉ, Q.; GOMÀ, R.; SUBIRATS, J. (2002). «Gobierno y territorio: del Estado a las redes». A SUBIRATS, J. (coord.) (2002). *Redes, territorios y gobierno. Nuevas respuestas locales a los retos de la globalización*, UIMP-Diputació de Barcelona, Barcelona.
- BRUNFAUT, V. (2002). «Towards an URBAN for the “dispersed city”». Comunicació presentada a la conferència d'EU-RA *Urban and Spatial European Policies*. Torí, 18-20 d'abril de 2002.
- CHANAN, G. (1996). «Community involvement in regeneration: the European context». *Local Government Policy Making*, vol. 22 (4), pàg. 38-41.
- CHANAN, G. (1999). *Local community Involvement. A handbook for good practices*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Oficina de Publicacions Oficials de les Comunitats Europees, Luxemburg.
- CHANAN, G. (2003). *Searching for solid foundations - community involvement and urban policy*. ODPM, Londres.

⁵⁶ Els programes d'URBAN II, tot i que la iniciativa finalitza el desembre de 2006, podran acabar-se fins al desembre de 2008, moment en el qual es farà l'avaluació final d'URBAN.

⁵⁷ COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES. *Una nova associació per a la cohesió: convergència, competitivitat, cooperació. Tercer informe sobre la cohesió econòmica i social*. Oficina de Publicacions Oficials de les Comunitats Europees, Luxemburg, 2004. p. xxxi.

⁵⁸ Acollint-se a l'article 14 del Reglament pel qual s'estableixen les disposicions generals dels fons estructurals.

- CHORIANOPOULOS, I. (2002). «Urban Restructuring and Governance: North–South Differences in Europe and the EU URBAN Initiative». *Urban Studies*, vol. 39 (4), pàg. 705-726.
- COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES (1994). *Comunicació de la Comissió als estats membres, Urban. 94/C 180/02*. Comissió de les Comunitats Europees, Brussel·les.
- COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES (1997). *Cap a una política urbana per a la Unió Europea*. Comunicació de la Comissió COM (97) 197 final, 06.05.97. Comissió de les Comunitats Europees, Brussel·les.
- COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES (1998). *Marc d'actuació per al desenvolupament urbà sostenible a la Unió Europea*. Comunicació de la Comissió COM (98) 605 final, 28.10.98. Comissió de les Comunitats Europees, Brussel·les.
- COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES (2000). *Comunicació de la Comissió als estats membres, Urban II. 2000/C 141/04*. Comissió de les Comunitats Europees, Brussel·les.
- COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES (2002). *Programació dels fons estructurals 2000-2006: avaluació inicial de la iniciativa Urban*. COM (2002) 308 final, 14.06.2002. Comissió de les Comunitats Europees, Brussel·les.
- COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES (2003). *Cooperació amb les ciutats. La iniciativa comunitària URBAN*. Oficina de Publicacions Oficials de les Comunitats Europees, Luxemburg.
- COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES (2004). *Una nova associació per a la cohesió: convergència, competitivitat, cooperació. Tercer informe sobre la cohesió econòmica i social*. Oficina de Publicacions Oficials de les Comunitats Europees, Luxemburg.
- COMITÈ ECONÒMIC I SOCIAL EUROPEU (2003). *Dictamen del Comitè Econòmic i Social Europeu sobre la «Comunicació de la Comissió al Consell, al Parlament Europeu, al Comitè Econòmic i Social i al Comitè de les Regions — Programació dels fons estructurals 2000-2006: avaluació inicial de la iniciativa Urban»*. Diari Oficial de la Unió Europea: 2003/C 133/12.
- COMITÈ DE LES REGIONS (2003). *Dictamen del Comitè de les Regions sobre la «Comunicació de la Comissió al Consell, al Parlament Europeu, al Comitè Econòmic i Social i al Comitè de les Regions — Programació dels fons estructurals 2000-2006: avaluació inicial de la iniciativa Urban»*. Diari Oficial de les Comunitats Europees, C 128/62.
- CREMASCHI, M. (2000). «The Commission Initiative Urban in Italy: six case-studies». A Cremaschi, M. (ed.) (2000). *Il programma di iniziativa comunitaria Urban. Sei casi di Studio. Dossier Euro-pass, 22*.
- DEMATTEIS, G.; GOVERNA, F.; ROSIGNOLO, C. (1999). «The impact of European Programmes on the Governance of Italian Local Systems». Comunicació presentada a la conferència *European Cities in Transformation*, París, 22-23 d'octubre de 1999.
- DEMATTEIS, G. (1999). «Il territori nelle politiche dell'Unione Europea». *Archivio di studi urbani e regionali*, núm. 66, pàg. 139-164.
- DUKES, T. (2001). «The European Community Initiative URBAN: help or hinder for local participation? The case of URBAN Bijlmermeer (Amsterdam, the Netherlands)». Comunicació presen-

- tada a la conferència de la Danish Building and Urban Research and European Urban Research Association *Area-based initiatives in contemporary urban policy*, Copenhaguen, 17-19 de maig de 2001.
- FARINÓS, J. (2005). «Nuevas formas de gobernanza para el desarrollo sostenible del espacio relacional». *Ería*, núm. 67, pàg. 219-235.
- FRANK, S. et al. (2006). *The european URBAN experience. Seen from the academic perspective. Study report*. Comissió Europea, Programa URBACT. Humboldt University – Institut of Social Sciences.
- GHK (2003). *Ex-post evaluation URBAN Community Initiative (1994-1999)*. GHK, Brussel·les.
- GOVERNA, F. (2002). «Del government a la governance. El canvi de les formes i les modalitats de l'acció col·lectiva en el camp urbà i territorial». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 41, pàg. 43-62.
- GUENTER, S. (2002). «Reconciling abstractat and lived space? The case of URBAN II in Berlin». Comunicació presentada a la conferència d'EURO *Urban and Spatial European Policies*. Torí, 18-20 d'abril de 2002.
- HALPERN, C. (2002). «What is so special about the European integration? Focussing on the conditions for an external innovation to challenge interests and representations at the local level: the implementation of the Community Initiative URBAN in Berlin (1994-1999)». Comunicació presentada a la conferència d'EURO *Urban and Spatial European Policies: Levels of Territorial Government*. Torí, 18-20 d'abril de 2002.
- LAINO, G. (1999). «Il programma URBAN in Italia». *Archivio di studi urbani e regionali*, núm. 66, pàg. 67-97.
- MANERO, F.; ROMÁN, A.; GONZÁLEZ, L.; GARCÍA, J. L. (1999). *Implicaciones inducidas por la iniciativa comunitaria URBAN en la transformación del espacio urbano castellanoleonés*. Treball d'investigació no editat. Universidad de Valladolid - Departament de Geografia.
- MARSHALL, A. (2005). «Europeanization at the urban level: local actors, institutions and the dynamics of multi-level interaction». *Journal of European Public Policy*, vol. 12, núm. 4, pàg. 668-686.
- PADOVANI, L. (2002). «La declinazione Italiana dell' Iniziativa Comunitaria Urban». *Foedus. Culture Economie e Territori*, vol. 4, *Politiche urbane e territoriali dell' U.E.*
- PARKINSON, M. (1998). *Combating social exclusion: lessons from area-based programmes in Europe*. The Policy press, Bristol.
- PARKINSON, M. (2005). «Urban Policy in Europe – Where have we been and where are we going?» A ANTALOVSKY, E.; DANGSCHAT, J. S.; PARKINSON, M. (ed.) (2005). *European Metropolitan Governance. Cities in Europe – Europe in the Cities*. Europaforum Wien, Viena.
- PEPER, B. (1999). «La política urbana europea: el punt de vista de Ròtterdam». A MARAGALL, P. (ed.) (1999). *Europa pròxima: Europa, regions i ciutats*. Edicions UPC, Barcelona.
- POLICETTI, C. (2003). «L'iniziativa comunitaria URBAN a Salerno». *Archivio di studi urbani e regionali*, núm. 77, pàg. 121-134.

- SAMPAOLO, S. (1998). *Politiche di tipo integrato nei quartieri "degradati": l'occasione del programma Urban*. Tesi doctoral, DrPPT, IUAV, Venècia.
- SUBIRATS, J. (coord.) (2002). *Redes, territorios y gobierno. Nuevas respuestas locales a los retos de la globalización*, UIMP-Diputació de Barcelona, Barcelona.
- TEDESCO, C. (2002). «L'analisi delle politiche urbane Europee: alcuni frame emergenti». *Foedus. Culture Economie e Territori*, vol. 4, *Politiche urbane e territoriali dell' U.E.*, pàg. 139-146.
- TEDESCO, C. (2005). *Una politica Europea per la città? L'implementazione di Urban a Bari, Bristol, Londra e Roma*. FrancoAngeli, Milà.
- TROJAN, C. (1998). «Agenda 2000 and the role of cities». Comunicació presentada en el seminari d'Eurocities *Agenda 2000 and the role of cities*. Brussel·les, 26 de maig de 1998.
- TOFARIDES, M. (2003). *Urban policy in the European Union: A multi-level gatekeeper system*. Ashgate, Aldershot.
- VAN DEN BERG, L.; BRAUN, E.; VAN DER MEER, J. (2004). *National Urban Policies in the European Union*. EURICUR, Rotterdam.
- Estudi fet dins del projecte BSO2003-04044 del Ministeri d'Educació i Ciència. A més, s'emmarca en una investigació més àmplia, objecte d'una tesi doctoral, sobre la iniciativa comunitària URBAN i la construcció d'una política urbana per a la Unió Europea.
- COMISSIÓ DE LES COMUNITATS EUROPEES. COM (94) 61 final/2. Brussel·les, 20/04/94.

Part 3

**Experiències d'intervenció
per a la transformació
i la millora de barris**

18. Utilitzacions provisionals: el programa URBAN II a Berlín

Knut Henkel. Llicenciat en planificació espacial. URBAN II Lichtenberg i Friedrichshain, Berlín. Senatsverwaltung für Stadtentwicklung [Administració del *Land* de Berlín per al desenvolupament urbà]

Introducció. URBAN II a Berlín: programa i àmbit d'aplicació

La Unió Europea (UE) va endegar la iniciativa comunitària URBAN II als barris de 70 ciutats europees. Tots ells són barris que s'enfronten a una crisi econòmica, o bé corren el perill d'enfrontar-s'hi en el futur. La iniciativa afecta dotze barris alemanys, entre els quals hi ha el d'Ostkreuz a Berlín. La iniciativa comunitària disposa, per a tota Europa, d'un pressupost de 744 milions d'euros, i en principi es va planificar per dur-se a terme entre els anys 2000 i 2006, per bé que després aquest termini s'ha perllongat. Hauria de tenir com a resultat, com a complement de la promoció dels objectius anomenats *Mainstream 1 a 3*, la transformació integral d'estructures urbanes amb problemes i, alhora, impulsar el desenvolupament de processos d'aprenentatge d'àmbit europeu.¹

A Berlín, es va treballar en determinades zones dels districtes Friedrichshain-Kreuzberg i Lichtenberg. La totalitat del finançament és de 20 milions d'euros. Quinze milions provenien del Fons Europeu per al Desenvolupament Regional (FEDER). El 16 d'octubre de 2001, el llavors comissari regional, Michel Barnier, va autoritzar la realització del programa, la seva aplicació es perllongà fins a finals del 2006, i el seu desenvolupament posterior fins a la darrera del 2008.

La zona de Berlín objecte del projecte es localitza a uns 5 km al sud-est del centre urbà, i té una extensió d'unes 425 ha, de les quals una quarta part està formada per instal·lacions ferroviàries antigues i actuals, i és l'àrea de residència d'unes trenta mil persones.

La fragmentació d'aquest territori per les vies de transport (sobretot ferroviàries) és prou significativa. Una observació atenta permet distingir entre quatre barris clarament diferenciats: Stralauer Kiez, dominat per un conjunt d'oficines, construït en el recinte de l'an-

¹ Trobareu més informació a http://europa.eu.int/comm/regional_policy/urban2/index_de.htm; també podeu accedir a una plataforma per a l'intercanvi d'experiències a escala europea a HYPERLINK <http://www.urbact.org>, www.urbact.org.

tiga fàbrica Osram; la Victoriastadt, una de les joies del segle XIX,² relativament unitària; l'extensa àrea d'habitatges de Frankfurter Allee Süd, edificada durant els anys setanta, i la zona entorn de la Weitlingstraße, on predominen els habitatges construïts en els anys vint. Malgrat la diversitat arquitectònica, aquesta zona s'ha vist afectada en la seva totalitat per la decadència de la indústria i el comerç a partir del 1990. La consegüent pèrdua d'oportunitats laborals no s'ha vist compensada per la creació de nous llocs de treball en el sector de serveis. Cal tenir en compte, a més, que molts dels aturats no tenen les qualificacions laborals exigides per sectors econòmics emergents. D'altra banda, les transformacions en els serveis públics, lligades als canvis demogràfics i a la manca d'oferta d'habitatges al *Land* de Berlín, han tingut com a conseqüència una significativa escassetat d'infraestructures públiques.

Enfront d'aquesta situació, la secció berlinesa del programa URBAN II s'havia proposat tractar, mitjançant processos integrats, els diversos dèficits dels barris. Per això, l'eslògan «superar les barreres» no fa referència solament a les fronteres arquitectòniques visibles, sinó també a les limitacions laborals, socials i culturals. El programa disposa, en total, de 20 milions d'euros, el 75% dels quals procedeixen de la UE. A part de l'ajut merament tècnic, se centra en tres punts:³

1. Superar les barreres laborals i econòmiques.
2. Superar les barreres urbanístiques i ecològiques.
3. Superar les barreres socials, ètniques, culturals i de comunicació.

La qüestió de la utilització provisional de superfícies i edificacions es retroba en tots tres punts. L'objectiu és revitalitzar superfícies i edificis en desús. Donades les condicions existents en l'àmbit d'aplicació del programa, es tractaran, sobretot:

- Instal·lacions ferroviàries.
- Naus industrials abandonades.
- Superfícies comercials (botigues).
- Instal·lacions de caràcter públic.

L'objectiu principal és crear les condicions necessàries per permetre un ús permanent, i no pas provisional, d'aquestes superfícies. El mateix caràcter dels mecanismes de foment ho exigeix: la inversió de recursos públics ha de tenir com a finalitat la permanèn-

² *Gründerzeit* és un terme alemany que no té pròpiament traducció. Fa referència a l'època de creixement econòmic que va dels anys 1840 fins a la crisi del 1873.

³ Podeu trobar més informació sobre aquest programa a HYPERLINK «<http://www.urban2-berlin.de>» www.urban2-berlin.de.

cia dels efectes aconseguits. Però, en els casos que no sigui possible donar un ús permanent a determinades infraestructures, el seu ús provisional és un instrument prou adient per conservar-les i evitar que continuï el deteriorament. Descriurem tres projectes com a exemples d'ús provisional. Aquesta exposició no pretén ser exhaustiva, sinó que omet alguns aspectes essencials des del punt de vista de la praxi.

Exemple 1. RAW Tempel: nou centre per a la promoció de la cultura

L'any 1999, l'Associació RAW Tempel e. V. va fer-se càrrec d'unes instal·lacions ferroviàries que la companyia de ferrocarrils havia deixat d'utilitzar (figura 1). La immobiliària Vivico s'encarregarà, a llarg termini, de la seva entrada en el mercat; les operacions corresponents es troben en la fase de planificació. L'administració del districte voldria, però, que s'hi integressin modalitats d'ús de caràcter sociocultural.

Gràcies al programa URBAN II, l'Associació RAW Tempel e. V. ha dut a bon terme les obres de sanejament i millora de les condicions de seguretat en les antigues zones d'emmagatzematge d'eines i materials. Com a pas previ es va exigir la firma d'un contracte de lloguer per a deu anys amb la immobiliària Vivico. L'esmentat contracte, a més, li ofereix a l'Associació l'opció de comprar les instal·lacions un cop finalitzat el termini de lloguer.

Una de les dificultats del projecte és el fet que la utilització provisional d'aquest espai exigia un alt nivell de professionalitat del qual no disposava la iniciativa que s'hi havia acollit. Així, va ser necessari recórrer, en part, a la garantia d'un administrador extern al projecte. Però, tot i això, les estructures de democràcia directa que regien l'Associació no eren sempre compatibles amb les responsabilitats associades al contracte de lloguer i a l'adjudicació de la subvenció. Per això, l'administració pública ha hagut de contribuir-hi amb grans dosis de flexibilitat i voluntat de cooperació, per tal de fer front a les dificultats i superar-les.

Figura 1. Magatzem d'eines i materials reformat per a l'Associació RAW-Tempel (RAW Tempel e. V.).

Una condició necessària per a l'èxit del projecte ha estat el suport constant i ampli dels responsables polítics del districte. Així, l'administració del districte es va oferir com a signatari principal del contracte, ja que el Deutsche Bahn (Ferrocarrils Alemanys) no estava disposat a firmar-lo directament amb l'Associació. Sense aquesta intervenció, no hauria estat possible realitzar el projecte.

L'obtenció de l'autorització per part de la companyia de ferrocarrils va plantejar també nombrosos problemes: els recursos financers atorgats permetien només realitzar les operacions de sanejament més urgents. Ara bé, la normativa vigent sotmet les utilitzacions provisionals dels edificis als mateixos estàndards que s'apliquen en la seva utilització permanent. Així, l'Associació va haver de satisfer tota una sèrie de requisits, com ara de protecció contra incendis. Va caldre aclarir cas per cas si la normativa permetia ajornar l'aplicació d'algun d'aquests requisits durant un període transitori, per fer possible, almenys, la realització de les obres de millorament que es poguessin finançar. En aquest punt es fa palesa la dificultat fonamental per a l'ús transitori d'edificis.

Cal demanar-se si en aquest cas es tracta pròpiament d'una utilització provisional. L'Associació s'ha proposat emprar de manera permanent aquest espai, i la seva utilització provisional es contempla solament com un pas envers la realització d'aquest fi.

Des del punt de vista de Vivico, la utilització i popularització d'aquestes instal·lacions constitueix un valor afegit de cara a la seva posterior entrada en el mercat, i els dona un atractiu especial. Ara bé, no és clar que els interessos dels usuaris i dels inversors hagin de ser compatibles a llarg termini, quan existeixi la possibilitat de vendre aquesta superfície per a edificis d'oficines.

Exemple 2. Ampliació del parc infantil de Hauffstraße

Al carrer Hauffstraße, de Lichtenberg, hi ha un parc infantil d'una certa antiguitat. Des de fa temps, són habituals els conflictes amb els propietaris de gossos, que solen emprar una superfície adjacent, no ocupada, per a les necessitats dels seus animals. Com a conseqüència d'això, un grup de pares i mares ha endegat una iniciativa per tal d'incorporar aquest espai al parc infantil.

L'objectiu d'aquest projecte és ampliar el parc infantil amb noves atraccions per a nens petits i posar fi al deteriorament d'aquest espai. Gràcies al Programa URBAN II, ha estat possible promoure aquesta iniciativa de base i reforçar la motivació dels veïns per a la col·laboració en el desenvolupament urbà. El parc infantil s'ha fet molt popular entre els nens (figura 2).

Es preveu que aquesta superfície allotgi més endavant una guarderia. La construcció d'aquesta està inclosa en un projecte per a l'edificació de nous habitatges en el barri.

Figura 2. Parc infantil a la Hauffstraße (ArGe Wohnstatt + Machleidt).

Però és clar que aquesta utilització permanent de l'espai no es podrà realitzar a curt termini. El propietari s'ha declarat conforme amb la utilització provisional d'aquesta superfície per part del districte durant cinc anys, sempre que l'administració li garanteixi la realització futura de les obres que en faran possible l'ús definitiu. El districte, per la seva banda, ha aprovat els seus projectes d'edificació.

El més important per a la realització d'aquest projecte ha estat la iniciativa dels veïns a favor de l'ampliació del parc infantil. Si no hagués estat per aquest impuls inicial, i per la importància que el programa URBAN II atribueix a la promoció d'iniciatives d'aquest tipus, no hauria estat possible realitzar el projecte.

Cal tenir en compte, de tota manera, que la iniciativa representava solament una part dels interessos dels residents. Tots els qui havien emprat aquesta superfície per a les necessitats dels seus gossos es van sentir atacats per la realització del projecte i han protestat. Podem dir que una utilització provisional de l'espai, com a lloc on els gossos podien realitzar les seves necessitats, ha estat desplaçat per una altra: el parc infantil. Fins i tot en espais teòricament no utilitzats tenen lloc utilitzacions provisionals que poden veure's desplaçades per unes altres.

Un altre aspecte rellevant per a la realització del projecte ha estat l'interès del districte en la utilització d'aquest espai a llarg termini. L'objectiu final és l'edificació de la guarderia,

afavorida, també, per l'arribada de nova població al barri, molt especialment de parelles joves amb nens petits. La realització de projectes similars en grans poblacions de la perifèria planteja molts més problemes, perquè en general no es requereixen noves superfícies per a usos de caràcter permanent, i els imperatius pressupostaris obliguen les respectives administracions a cedir terrenys al fons de béns immobiliaris per estalviar recursos per a les necessitats bàsiques (neteja de carrers, contribució territorial).

Exemple 3. Projecte «Vida Comercial» (Ladenleben): estratègies contra l'abandonament dels comerços

A Lichtenberg, en els barris de Victoriastadt i Weitlingstraße, els comerços es troben en un notable estat d'abandonament. A causa de les transformacions sofertes per les estructures comercials, i de la construcció de grans centres comercials en la mateixa zona, nombroses botigues amb molts anys d'existència han deixat de funcionar. L'acumulació de botigues buides en determinats carrers condueix a una percepció negativa del barri i a la sensació de negligència en la seva conservació (figura 3).

El projecte «Vida Comercial» té com a objectiu la revitalització dels comerços mitjançant l'actuació de persones emprenedores i la cerca d'utilitzacions temporals. L'objectiu és,

Figura 3. Botigues buides a la Victoriastadt (ArGe Wohnstatt + Machleidt).

a llarg termini, revalorar els carrers afectats i millorar la imatge dels barris. S'ha creat una agència que, durant un període de dos anys, ha de tenir cura de la utilització de les botigues buides i crear una xarxa d'actors implicats. Durant aquest període, els propietaris oferiran condicions favorables als possibles llogaters dels comerços. Aquesta concepció servirà com a suport de diverses utilitzacions temporals de caràcter, sobretot, cultural en molts dels àmbits de gestió dels barris de Berlín.

La pedra angular del projecte és la delegació de responsabilitats en una agència que actuarà en tant que organització intermediària. S'encarregarà de rebaixar els costos de les transaccions per a tots els implicats i de treballar en el desenvolupament d'expectatives realistes per part dels propietaris. Ha de donar suport als usuaris mitjançant la comercialització conjunta i les labors continuades d'assessoria.

Tal com ja s'ha dit, aquesta concepció s'aplicarà durant el període indicat en molts dels àmbits de gestió dels barris. Es dedicarà una especial atenció a l'art i la cultura. Aquesta política comporta el risc que no es desenvolupin perfils regionals específics, i que, finalment, es constitueixi un «circ ambulat» que recorri els diversos barris i no produeixi cap efecte durador. S'ha intentat impedir que això succeeixi mitjançant l'explotació de potencialitats de cadascuna de les àrees, per exemple, la cooperació amb escoles locals, però també per mitjà de l'orientació envers la petita empresa.

Utilització provisional: resultats provisionals

L'ús provisional d'espais solament té èxit quan hi ha usuaris. Tant se val que l'usuari sigui una associació, una iniciativa veïnal o persones aportades per una agència. Si la utilització provisional de l'espai no respon a una necessitat preexistent, no serviran de res els projectes que es puguin arribar a concebre. Aquest cas es pot donar amb freqüència en àrees on es produeixi un fort descens de la població a causa de l'emigració, i, per tant, existeixi un gran nombre de superfícies utilitzables. En aquestes zones, serà inevitable la concentració en uns pocs projectes. La situació és més favorable en àrees com Ostkreuz, on les necessitats d'ús són articulades pels barris veïns –(encara) no pel mateix barri–.

Les utilitzacions provisionals tenen també el seu preu, de vegades prou elevat. En alguns casos, el problema comença amb l'adquisició per part dels usuaris. Però, en tot cas, hi ensopem sempre quan endeguem el projecte. L'ús d'edificis pot comportar costos elevats. Així, per exemple, les despeses generades per les reformes necessàries per a la nova utilització de l'edifici i el compliment de les normatives que corresponguin. En alguns casos, els interessats no tindran els mitjans econòmics necessaris.

En aquest context es planteja el problema que, des del punt de vista legal, els requisits aplicables a una utilització provisional són els mateixos que s'apliquen a un ús permanent. Així, cal realitzar inversions considerables per tal d'assolir els estàndards exigits –per exemple, en matèria de sortides d'emergència i eliminació de barreres arquitectòniques. En el cas de les utilitzacions provisionals, cal preguntar-se si existeixen possibilitats de reduir provisionalment algunes de les exigències de seguretat, sempre que l'usuari millori la qualitat de l'edifici respecte de la seva situació anterior.

A part del suport polític i administratiu, cal aconseguir que els interessos dels propietaris siguin compatibles amb els dels usuaris provisionals. Si els propietaris consideren que la pèrdua de qualitat de l'espai com a conseqüència de les activitats de l'usuari pot resultar-los més perjudicial que no pas la manca d'ús d'aquest mateix espai –fins i tot a mig termini–, serà impossible engegar utilitzacions provisionals. El propietari cooperarà només si considera que la utilització provisional no comporta cap mena de risc cap a la utilització definitiva de l'espai a què ell mateix aspiro. De tota manera, en molts casos –com els que hem descrit– no es produeix cap conflicte d'aquest tipus. Tot sovint, el problema radica en les expectatives no realistes que el propietari s'ha fet respecte de l'ús definitiu de l'espai, o en angoixes exagerades pel que fa a la fiabilitat i la qualitat de les utilitzacions provisionals. Si es dona aquesta circumstància, una bona labor de persuasió pot possibilitar la utilització provisional de l'espai.

Un altre aspecte relacionat amb la promoció d'utilitzacions provisionals és la seva mateixa durada. En principi, tota mesura de foment aspira a consolidar una iniciativa i fer-la duradora. Però tota utilització provisional d'un espai estarà sotmesa a límits temporals. Aquest conflicte no es pot solucionar de manera general, sinó que cal anar-lo resolent en cada cas concret.

Una altra qüestió és que un gran nombre d'usuaris provisionals aspiren a establir-se com a usuaris definitius, però, a causa de la limitació dels recursos, s'accontenten d'entrada amb una solució transitòria.

Conclusió

La utilització provisional d'espais i instal·lacions pot ser un instrument adequat per al desenvolupament dels barris, especialment en els moments de transformació brusca. De tota manera, cal que existeixi realment la necessitat d'aquestes utilitzacions provisionals. És necessari disposar dels recursos suficients per compensar els costos. La introducció d'una certa flexibilitat a les normatives pot contribuir a facilitar la realització dels projectes d'utilització provisional.

Bibliografia

- EUROPÄISCHE KOMMISSION. Partnerschaft mit Städten. Die Gemeinschaftsinitiative URBAN, Luxemburg, 2003 (associació amb ciutats. La iniciativa comunitària URBAN, Luxemburg).
- LAND BERLÍN. Barrieren überwinden. Gemeinschaftsinitiative URBAN II - Operationelles Programm 2000-2006, Berlín, 2001 (HYPERLINK «<http://www.stadtentwicklung.berlin.de/wohnen/urban>» www.stadtentwicklung.berlin.de/wohnen/urban) (superar les barreres. Iniciativa comunitària URBAN II - programa operacional 2000-2006).
- LAND BERLÍN. (Barrieren überwinden. Gemeinschaftsinitiative URBAN II - Ergänzung zur Programmplanung, Berlín, 2002 (HYPERLINK «<http://www.stadtentwicklung.berlin.de/wohnen/urban>». www.stadtentwicklung.berlin.de/wohnen/urban) (superar les barreres. Iniciativa comunitària URBAN II - Complement a la planificació del programa).
- SENATSVRWALTUNG FÜR STADTENTWICKLUNG BERLIN. URBAN II - Programminformation, Berlín, 2002 (URBAN II - Informació sobre el programa).
- SENATSVRWALTUNG FÜR STADTENTWICKLUNG BERLIN. Halbzeit URBAN II. Werkstattbericht, Berlín, 2003 (URBAN II, a mig temps. Informe de taller).

19. Recuperació del barri de Barco i altres experiències de requalificació d'habitatges públics a Ferrara, 1983-2006

Marco Cenacchi. Arquitecte. Responsable de l'Ufficio Progettazione ACER Ferrara

L'experiència de recuperació del barri de Barco ha estat promoguda, desenvolupada, projectada i coordinada en fase d'execució per l'Istituto Atonomo Case Popolari (IACP) de Ferrara i actualment és gestionada per ACER Ferrara.

Els IACP es van crear a Itàlia a començaments del segle xx per gestionar i assignar en lloguer a «preu social» el patrimoni dels seus habitatges i dur a terme noves intervencions de construccions finançades amb fons estatals i regionals. Les activitats «ordinàries» desenvolupades eren les administratives relatives als contractes i al cobrament dels cànon de lloguer i les tècniques de manteniment dels habitatges, finançades amb els guanys dels lloguers.

El 2001 la llei de reforma del sector de l'habitatge públic, promoguda per la regió d'Emilia Romagna, va transformar els IACP en ACER, organismes públics la tasca dels quals és la gestió del patrimoni d'habitatges socials, que passen a mans dels ajuntaments, i la promoció, els projectes i les actuacions de les intervencions de requalificació de zones residencials.

La intervenció de recuperació de Barco ha afectat el primer barri obrer de Ferrara de prop de dos-cents habitatges, construït per l'IACP als anys quaranta del segle xx per als treballadors de la indústria química, la més important per dimensions i nombre d'ocupats. El barri, caracteritzat a partir de la dècada del 1970 per fenòmens greus de degradació social i dels edificis, ha estat objecte el 1995 d'una intervenció de substitució progressiva del teixit original per una nova planta més densa. El nou pla preveu la construcció de més de cinc-cents habitatges i de característiques completament diferents.

La complexitat de la intervenció i la radicalitat de la solució proposada, en un context on molt sovint preval l'acostament «conservador», poden semblar fora de l'abast per un institut provincial com l'IACP de Ferrara. La recuperació del barri de Barco no és, però, una experiència aïllada, sinó el projecte més ambiciós d'una sèrie d'intervencions constructives realitzades a Ferrara entre els anys vuitanta i noranta, que és útil descriure per comprendre més bé com es forma el bagatge de coneixements tecnoadministratius i la capacitat de relació, indispensable per al desenvolupament d'un programa d'aquestes dimensions.

La dècada del 1980: primeres intervencions de recuperació a Ferrara

L'IACP de Ferrara va recuperar a la dècada del 1980 prop de tres-cents cinquanta habitatges al centre urbà i a les zones més properes; foren les primeres intervencions constructives de reestructuració integral de conjunts d'edificis habitats, alliberats dels llogaters, que eren transferits a habitatges «pàrquing» per tota la durada de les obres, realitzades per la fundació de l'institut de Ferrara.

Les activitats tècniques desenvolupades fins a aquell moment, en efecte, havien estat només les d'increment del patrimoni a través de noves construccions a l'interior dels plans PEEP, àrees d'expansió localitzades als marges externs del perímetre urbà i manteniment dels habitatges llogats, entesa com la reparació dels desperfectes, és a dir, substitució d'un component per un altre de similar.

El desenvolupament a l'interior de l'IACP de Ferrara d'aquest nou acostament, que ben aviat esdevé un àmbit d'activitat nou respecte als dos sectors tradicionals, és conseqüència de la insatisfacció creixent per part de les famílies respecte de les intervencions de manteniment fetes fins a aquell moment, que, en els contextos més degradats, no eren mai prou consistents per portar els estàndards d'habitabilitat fins als nivells adequats a les seves legítimes aspiracions.

Aquestes primeres intervencions que podríem definir com «projectar de nou» l'habitatge comporten sempre una nova definició dels seus espais interns, per adequar la dimensió a les mides actuals, fins i tot mitjançant la unificació d'habitatges i l'adequació dimensional i funcional dels serveis higiènics i de les cuines, en alguns casos amb una modificació radical del sistema de distribució com en el cas dels edificis en galeria.

Els projectes afecten sempre els espais exteriors a l'estructura, que són sovint aquells on es manifesten les condicions de degradació més evidents. S'enderroquen les edificacions il·legals realitzades al llarg dels anys pels habitants per tal de suplir la manca d'obres de servei, es realitzen nous espais d'emmagatzematge i garatges en construccions de característiques homogènies i es procedeix a una reorganització dels espais verds. En alguns casos es tracta d'intervencions mínimes de pavimentació dels espais al descobert o de col·locació d'aparells, com ara llocs per estendre la roba o bancs.

Són intervencions que demanen, per part dels IACP, una concreció de les capacitats operatives; de forma particular es desenvolupa la capacitat de relacionar-se amb les famílies i de dialogar i negociar amb les associacions de llogaters, amb els comitès de barri o les institucions, sobretot per a la gestió de la mobilitat. L'Institut crea el consens al voltant d'operacions d'aquest tipus amb la credibilitat dels resultats obtinguts en les primeres operacions, que empeny les famílies a acceptar les molèsties del trasllat tem-

poral a canvi d'una millora de la forma de vida en acabar les obres. No es pot afirmar que s'hagin completat recorreguts de projectes «participats» per a la individualització de les exigències específiques dels habitants, però sí de definicions consensuades de les estratègies i de les formes d'intervenció en l'àmbit de les assemblees dels habitants.

De forma paral·lela, es desenvolupen a l'interior dels IACP competències tècniques que fan referència a la tecnologia de la rehabilitació, la consolidació estructural, el sanejament, l'adequació de les instal·lacions, «veus» que són incloses progressivament a les llistes de preus, als contractes, etc., i el personal tècnic adquireix experiència en el treball en obres d'aquestes característiques particulars.

La inversió en conjunt sobre la rehabilitació és, en aquests anys, per l'IACP de Ferrara, encara quantitativament inferior a la dels nous habitatges, però, amb tot, assenyala el punt de partida d'un canvi de tendència que serà més marcada als anys següents.

La dècada del 1990: de l'edifici al barri. El Foro Boario, la primera experiència

Als anys noranta té lloc el pas de l'àmbit de construcció a l'urbà, de l'escala de l'edifici únic a la del barri, amb l'objectiu d'aconseguir, gràcies a l'operació de recuperació, una millora més evident de la qualitat de l'habitatge. En aquest cas, la requalificació afecta també els llocs públics externs a la construcció, amb totes les conseqüències que comporta necessàriament en termes de complexitat del projecte i del procés d'actuacions.

La primera intervenció d'aquesta segona i més compromesa fase és el barri del Foro Boario, realitzada entre el 1995 i el 2000 en una àrea de propietat pública de 6 ha sobre la que es localitzen més d'un centenar d'habitatges en 30 construccions; és l'operació urbanística i de construcció més extensa realitzada fins a aquells moments a Ferrara. L'àmbit d'intervenció en aquest cas és el del primer cinturó perifèric, el de les intervencions residencials públiques d'abans de la Segona Guerra Mundial (figura 1).

El barri es caracteritza per la presència d'un mínim teixit urbà, de disseny simple i regular, de planta ortogonal; els habitatges s'organitzen en edificis de quatre allotjaments en dues plantes. És un model «de baixa densitat», poc freqüent en les realitats urbanes de dimensions superiors, on els habitatges populars es fan gairebé sempre recurrent a models intensius. El Foro Boario presenta, des de la dècada del 1970, una degradació sobretot de les edificacions, que s'estén també als espais externs dels habitatges, on amb el temps s'han superposat petits edificis de serveis construïts fent servir material de recuperació, usats com a resguards per a vehicles o com a dipòsits, sovint en condicions higièniques precàries.

Figura 1. *La requalificació urbanística del Foro Boario.*

La intervenció ha consistit a recuperar la major part dels edificis existents i a construir dos nous edificis paral·lels, inserits respectant el disseny de conjunt del lloc que travessen, en un pont, l'eix viari principal del barri. A la zona s'han recuperat i en part s'han fet de nou 156 habitatges. Tots ells disposen d'un lloc cobert per als cotxes respecte als 102 anteriors, amb una inversió en conjunt de 6,5 milions d'euros. Amb una segona fase d'intervenció s'han recuperat 52 habitatges en àrees limítrofes durant els anys noranta i la dècada del 2000, fent un total de 208 habitatges.

El projecte de recuperació ha afectat de forma integrada tot el teixit urbà i ha permès inserir noves funcions a mida del barri, com ara botigues i oficines, a les plantes baixes dels nous edificis residencials.

Com les intervencions precedents i la de Barco, la requalificació urbanística del Foro Boario no ha produït una substitució dels habitants del barri que, després del trasllat a allotjaments «pàrquing», han tornat als seus habitatges recuperats. Aquest aspecte diferencia aquestes experiències de substitució d'edificis d'altres dirigides per operadors privats, que han determinat una substitució d'edificis i també social: l'expulsió de les classes menys afavorides, per tal d'aconseguir lloguers o preus de compra més elevats que afavoreixen al promotor de l'operació.

La intervenció més ambiciosa: la requalificació del barri de Barco. La primera part d'intervencions completada

La segona intervenció que, com la del Foro Boario, ha afectat una zona urbana sencera, és la del barri de Barco; totes dues s'han fet al llarg de la dècada del 1990 per la voluntat convergent del president de l'IACP, Luciano Bertasi, i del director tècnic, l'enginyer Roberto Bresciani.

El barri de Barco va ser construït el 1941 per l'IACP per a la població obrera, darrere les zones industrials, amb el model de les experiències de les nombroses *company towns*, realitzades els anys precedents a Europa i a Itàlia. En una àrea pública d'unes 8 ha es van edificar en pocs anys 200 habitatges. L'estructura de la instal·lació, nascuda de la idea de la descentralització d'un nucli autosuficient de baixa densitat, es caracteritza per la presència d'edificis de petites dimensions de dues plantes que acullen quatre habitatges, alguns amb entrada independent, organitzats dins una graella de carrers de malla ortogonal, que deixa a l'interior de les illes espais oberts de grans dimensions. La imatge del conjunt és la d'un suburbi ajardinat, construït d'acord amb l'ideal de la casa individual amb un espai verd propi (figura 2).

És al voltant dels anys setanta quan el barri manifesta els primers signes evidents de degradació dels edificis i dels espais oberts, derivats a més de l'inevitable envelliment de l'embolcall físic dels edificis, del canvi del tipus de vida mitjà dels habitants. El barri, projectat per permetre la mobilitat casa-treball sense l'ús de l'automòbil, i per això sense llocs per als vehicles, comença a omplir-se d'aixoplucs il·legals fets amb les més diverses tècniques i materials.

Durant aquests anys, el barri ja no està habitat exclusivament pels treballadors del Polo Chimico, tot i que manté la seva identitat com a primer barri obrer de Ferrara. Molts dels seus residents, els més vells, conserven encara la memòria de les primeres assignacions dels habitatges durant els anys de la guerra. En conjunt, Barco continua sent un barri cohesionat i la degradació social que traspua de l'etiqueta de barri «gueto» és més una percepció mental dels qui no hi viuen que la realitat dels fets.

El PRG del 1975 classifica l'àrea com a subjecta a reestructuració urbanística, però no és fins al 1995 que el Consiglio Comunale adopta el pla detallat, elaborat i proposat per l'IACP que ha encarregat el projecte als professors Alfredo Lambertucci i Carlo Melograni.

El pla preveu la substitució integral del teixit edificat existent, sense modificar la trama viària, per construir 530 habitatges en comptes dels 200 existents. El disseny total de la intervenció recalca el plantejament geomètric, caracteritzat per dos eixos perpendicu-

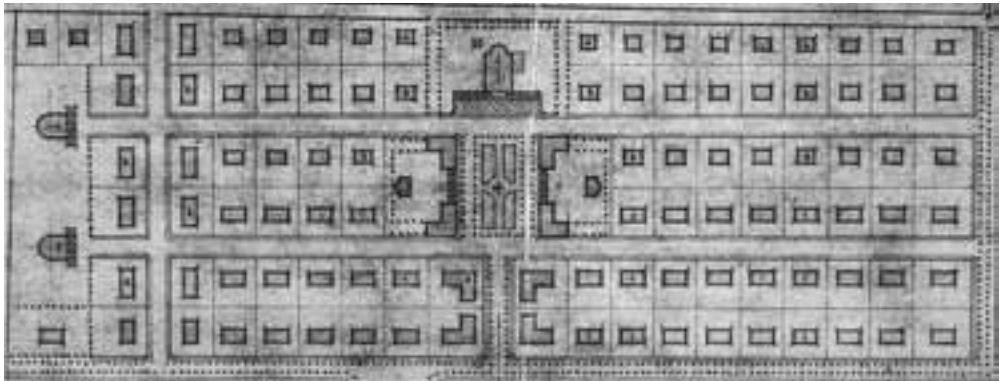

Figura 2. Barri de Barco. Dècada de 1940.

lars, per damunt dels quals s'ha desenvolupat el barri dels anys quaranta. Cadascun dels quatre quadrats es subdivideix en parcel·les rectangulars de les mateixes dimensions, ocupades per edificis residencials amb un pati de tres alçades. Els patis s'organitzen al voltant d'un espai verd, a una cota d'1,5 metres per sobre del carrer, que forma el sostre dels aparcaments semisoterrats. Al llarg de l'eix longitudinal del barri s'han posat quatre edificis en fila i, en correspondència amb els dos extrems, quatre edificis de torre de sis plantes. La cruïlla dels dos eixos del barri es confirma com a «centre», i els espais per al comerç existents s'integren per un centre social amb funcions de biblioteca del barri.

La estratègia de la requalificació apunta a l'eliminació de la degradació dels habitatges i a la potenciació de les dotacions de servei, pràcticament inexistents abans de la intervenció, si s'exclou l'església i alguns llocs comercials a la piazza Emilia, que en el cas de Barco, invertint una tendència molt comú, es van realitzar abans que els habitatges. L'objectiu és donar al barri les característiques de complexitat funcional pròpies de la ciutat i de posar a l'abast dels habitants llocs de socialització per contrarestar els fenò-

mens d'aïllament propis sobre tot de la població de gent gran que habita en els barris perifèrics. S'han construït a l'interior del barri, entre el 1999 i el 2004, en part amb fons públics i en part amb fons privats, una biblioteca, un gimnàs i un supermercat (figura 4).

La biblioteca, projectada pel professor Carlo Melograni, finançada amb fons de l'Estat, s'ha convertit ja, gràcies a una acurada direcció, en l'eix de les activitats socials del barri. Els habitants gaudeixen dels serveis aprofitant les activitats que s'hi organitzen, però també cada dia per a la senzilla lectura dels diaris. La biblioteca es desenvolupa en un únic nivell i té una estructura tancada, organitzada al voltant d'un jardí central on s'obren totes les estances. És un edifici «introvertit», amb una estructura espacial contínua; disposa d'una sala de lectura, d'una sala multimèdia, d'una biblioteca per a nens amb un petit espai a l'aire lliure per a jocs, d'un gran atri utilitzat per a exposicions i d'una sala polivalent que pot acollir fins a cent cinquanta persones.

El gimnàs, que permet fer partits de bàsquet i de voleibol i acull un taller de fisioteràpia, ha estat la seu d'activitats d'iniciació a l'esport per als més joves, finançades en part amb fons del Comune, dirigides a conèixer les necessitats socials dels habitants del barri en edat escolar.

El supermercat, finançat per un empresari privat, operador d'una cadena de distribució alimentària, seleccionat a través de concurs per realitzar el projecte redactat per l'ACER i adquirir i exercir l'activitat comercial, té unes dimensions de 1.200 m² de superfície de venda. L'element que caracteritza l'edifici és la gran marquesina exterior, que, a més de protegir les entrades a l'edifici, permet acollir els carretons de la compra, les bicicletes i el quiosc dels diaris. Aquestes funcions, normalment desenvolupades per elements autònoms de característiques arquitectòniques dissonants, en aquest cas s'aixopluguen sota un únic element lineal. S'ha escollit donar a l'estructura les dimensions d'un supermercat del barri, no d'un hipermercat, perquè l'objectiu era satisfer les exigències dels

Figura 3. Barri de Barco. Blocs en el pati.

Figura 4. Barri de Barco. Biblioteca.

habitants de la zona, donar un servei especial a la població més vella, la que pateix majorment les dificultats causades per l'evolució del sistema comercial cap a les megaestructures situades als afores dels centres urbans.

Des del 1999, any d'inici dels treballs, fins a avui, els edificis residencials construïts han estat: les quatre torres per a 80 habitatges i dos edificis amb pati central de 33 i 39 habitatges, tots projectats per Carlo Melograni; s'està construint un edifici de 18 unitats d'habitatges, destinat específicament a la gent gran i s'han finançat uns altres dos lots per un total de 76 habitatges, el projecte dels quals ha estat definit pel taller tècnic d'ACER Ferrara.

Programa de requalificació del barri de Barco. El segon sector finançat

A deu anys vista de l'inici del pla, s'ha realitzat el 47% del total del programa residencial i se n'ha finançat gairebé el 70%. El restant 30%, de quasi 8,5 milions d'euros, no està totalment disponible.

El segon sector finançat amb fons de l'Estat i de la Regione Emilia Romagna dins de l'àmbit del programa especial «Contractes de barri 2» permetrà realitzar dues noves zones residencials de 38 habitatges cadascuna. Els nous edificis tenen una disposició similar als ja construïts. En efecte, estan formats per tres cossos d'obra separats, situats al voltant d'un espai verd comú, però es diferencien en alguns aspectes significatius. En el seu disseny s'ha buscat «tenir en compte» la regeneració dels habitants del barri respecte de les primeres intervencions realitzades. Aquest procés de verificació, adreçat a la millora de les solucions d'habitatge proposades, encara que no ha estat organitzat de forma sistemàtica, ha dut a resultats ben clars.

Ha aparegut la necessitat dels habitants de mantenir un contacte directe amb el sòl que estava garantit als edificis dels anys quaranta, a la qual s'ha intentat donar resposta dotant els allotjaments d'un espai verd propi o, si més no, d'unes terrasses prou amples, sacrificant les terrasses comunes sobre les cobertes, presents als primers edificis i destinades a estenedors col·lectius, de fet, poc usades. Als nous edificis, els habitatges a nivell de terra tenen un espai verd inclòs a la part del terreny, mentre que els del primer nivell tenen la part del jardí interior comú; els habitatges del tercer nivell estan dotats de terrasses àmplies.

Davant l'exigència manifestada pels habitants que es reconegués la «casa pròpia» s'ha dotat els allotjaments d'un accés directe des de l'exterior, a més de l'entrada per l'escala, que permet «veure la porta» de l'habitatge propi des del carrer.

Els pisos tenen dimensions variables: 50, 60 i 80 m² (amb una o dues habitacions), amb l'escala comuna que distribueix dos habitatges per replà. Els pisos del primer nivell es tro-

ben en una posició endarrerida respecte de la vorera exterior, separats pel jardí, per evitar problemes d'introspecció i conferir una major sensació de seguretat i protecció als que hi viuen. Els pisos del primer i del segon nivell gaudeixen de ventilació transversal directa garantida per les dues façanes a què estan abocats.

Tot el projecte de la intervenció ha estat marcat per la recerca de l'equilibri entre privacitat i accessibilitat; s'ha intentat crear una «transició» gradual entre l'espai privat de l'allotjament i l'espai públic exterior realitzant «llocs intermedis», de forma que afavoreixin el desenvolupament d'activitats socials, amb llocs per seure a l'ombra de la vegetació. L'element més rellevant és l'espai col·lectiu de pati interior, disponible per a diferents usos, com ara jugar els nens en un lloc recollit, separat físicament dels carrers amb circulació i «que es pot vigilar» des de tots els pisos que s'aboquen cap a l'interior.

S'han introduït funcions diferents a la residencial, que ocupen les plantes baixes d'un dels tres cossos que formen el pati, el paral·lel a la via Bentivoglio, carrer que connecta amb el centre urbà, on hi ha diferents locals comercials, bars i seus d'associacions, en contraposició a la «monofuncionalitat» anterior.

Conclusions

Instruments d'actuació i financers

Dos són els procediments legislatius que han fet possible l'execució de les intervencions descrites: la Llei 457, programació del bienni 1988-1999, que ha introduït la figura de «plena recuperació integrada» i la Llei regional de l'Emilia Romagna del 2002, que ha incentivat l'ús dels Programes de requalificació urbana (PRU).

La primera disposició ha permès utilitzar per a la requalificació els recursos «ordinaris» de la construcció pública, fons assignats cíclicament, fins a aquells moments destinats a la realització de nous habitatges.

La segona disposició ha finançat amb els fons de l'antic GESCAL, també originàriament destinats a les noves construccions, l'òrgan del PRU, utilitzat a moltes ciutats italianes per promoure intervencions a àrees humils a l'interior del perímetre urbà.

Totes dues disposicions, si bé per una banda han contribuït de forma significativa al canvi de l'activitat dels IACP del simple increment del patrimoni d'habitatges a la seva qualificació, no han estat prou eficaces per introduir procediments facultatius «especials» per a les intervencions totals de requalificació, que han estat, en la gran majoria dels casos, les intervencions «ordinàries»: plans de detall: llicències d'edificació.

El desenvolupament dels programes d'edificació descrits dins les actuacions habituals ha produït moments crítics en més d'una ocasió: l'acostament d'alguns departaments municipals s'ha demostrat incompatible respecte de la complexitat de les intervencions, fins al punt de provocar en alguns casos un paradoxal conflicte entre els departaments municipals responsables de la concessió dels permisos d'edificació i l'ACER Ferrara, institució que actua per al mateix Ajuntament. Particularment, ha generat una certa crisi la presència de diferents ens, fins i tot privats, dins el mateix programa, la transferència de la propietat dels terrenys al llarg del curs de l'obra, la particular configuració d'alguns espais públics i la relació de serveis en xarxa per part dels subjectes que hi actuaven.

L'experiència dels PRU ha produït a Emilia Romagna un gran canvi cultural, introduint temàtiques vitals per al futur de les ciutats, com la recuperació de les àrees urbanes abandonades com a alternativa a consum de territori i la societat públic-privada dins l'àmbit de les intervencions coordinades. La nova legislació ha aconseguit atreure recursos privats que han permès l'inici de notables transformacions urbanes a gairebé totes les ciutats grans i mitjanes de l'Emilia Romagna, però, malauradament, no ha aconseguit agilitzar els tràmits per aprovar i distribuir els recursos, dos factors que incideixen de manera determinant en el conjunt del temps d'actuació dels programes.

Un subjecte d'actuació pública per a la direcció de les transformacions

Les transformacions urbanes presentades tenen com a denominador comú la presència d'un «gestor» públic dotat d'autonomia financera i de capacitat tècnica. Aquesta condició es revela indispensable per poder gestionar de forma eficaç programes complexos, que es realitzen en un marc de temps llarg, adoptant aquelles variants, fins i tot de projecte, que algun cop es fan necessàries. La capacitat tècnica del subjecte que actua és fonamental també per conduir experiències «contractuals» de societats amb el sector privat, dins les quals la part pública té una indiscutible funció directiva.

L'aproximació «concertada» a les transformacions urbanes, que permet superar el tradicional dualisme entre control públic i promoció privada, característic dels instruments de planificació tradicionals, i portar tots dos «actors» a una taula de negociacions en condicions d'igualtat, no s'ha de reduir a una simple contractació sobre quantitats, deixant un cop més el fons de la qüestió: l'aspecte qualitatiu.

Cal posar al centre de la contractació el fet de projectar, implicar recursos privats a la realització dels programes, conservant en mans públiques la definició qualitativa de les intervencions. El subjecte públic ha d'estar disposat, en aquesta nova situació, a expressar la capacitat d'impulsar, fer propostes en termes concrets si vol que l'objecte del contracte sigui el projecte i no els metres cúbics.

Al barri de Barco s'ha produït una relació entre el públic i el privat que té les seves analogies amb el que s'ha descrit per a la realització del supermercat del barri, on un operador privat ha confiat a l'ACER el projecte. L'experiment ha permès posar a disposició dels habitants del barri un contenidor de serveis, finançat completament pel sector privat, però projectat pel sector públic.

La retroacció dels habitants del barri

L'experiència de Barco és, certament, la més controvertida de totes les presentades, aquella que, a diferència d'altres que després de la primera sorpresa han tingut un aplaudiment unànim, en certa mesura ha dividit els ciutadans en favorables i contraris.

En el judici negatiu dels contraris, hi pesa el llarg període transcorregut des del 1995, any de presentació del pla de requalificació, fins ara, i l'absència d'una data concreta per a l'acabament de la transformació. Els habitants del barri viuen una situació de transició permanent que ha tret credibilitat a l'operació i en part també a l'Administració, que havia aconseguit un ampli consens els anys anteriors duent a terme operacions de requalificació complexes dins els terminis establerts.

De fet, a l'inici del programa només estava disponible una part del finançament necessari; la previsió d'un flux continu de recursos financers públics els anys següents per a la realització d'intervencions d'edificacions residencials, com efectivament havia estat fins a aquells moments, feien preveure la possibilitat d'un tancament del programa en un període de pocs anys. L'arribada irregular dels fluxos financers, en el període següent, ha fet impossible la definició d'una programació temporal fidedigna.

Aquesta situació d'incertesa s'ha agreujat per les dificultats experimentades durant la fase de l'actuació: en efecte, s'han produït problemes molt seriosos a les obres de construcció dels nous allotjaments, ocasionats per empreses «improvisades» que s'han adjudicat els treballs, contractats pel sistema de la màxima rebaixa, i poc temps després els han abandonat o els han acabat amb retards no contemplats o amb una qualitat final molt escassa.

Com a conseqüència d'això, els primers ocupants dels habitatges han sofert incomoditats greus, derivades de les repetides avaries, sobretot de les instal·lacions. Les quatre obres acabades s'han conclòs amb contenciosos al jutjat entre l'ACER i les empreses executores; un dels dos edificis amb pati s'ha fet amb tres empreses diferents. El sistema actual de contractes públics no aconsegueix una selecció eficaç de les empreses que s'interessen per la realització dels treballs d'una certa complexitat.

Els problemes han fet més traumàtica, per als habitants i per a l'opinió pública, la desaparició de la distribució originària del barri; avui, alguns afirmen que troben a faltar les velles casetes de Barco, considerades «millors» que els nous habitatges que les han substituïdes. Crec jo que hi ha, a més de les dades afectives de la legítima enyorança dels qui han viscut durant molt de temps al barri, una preocupació més profunda respecte a un model d'habitatges «d'alta densitat» del qual les casetes antigues de Barco representen l'antítesi.

Crec que es pot afirmar que existeix una configuració d'habitatge «ideal», compartida per diferents contextos economicosocials: la de l'habitatge aïllat o semiaïllat, que té la resposta més gran en termes comercials i ocupa de forma majoritària les pàgines promocionals de les agències immobiliàries. Certament, les antigues casetes de Barco s'acosten més a aquest ideal que les torres de pisos.

Apareix de forma prou clara la contraposició entre la total preferència dels habitants pels models de baixa o molt baixa densitat i les propostes dels individus que han elaborat el pla de renovació, els quals, davant les exigències de contenció dels costos, proposen solucions d'alta densitat. Paral·lelament, en una part de l'opinió pública madura la consciència que l'ús intensiu de models d'urbanització de baixa intensitat per al creixement de les ciutats determina un consum de sòl i uns costos per a la col·lectivitat, derivats de l'extensió dels sistemes de les xarxes de serveis, que no són sostenibles.

Cal, doncs, intentar conciliar els extrems oposats, trobar la forma de satisfer les exigències legítimes dels habitants, en termes de reconeixement de l'allotjament i contacte directe amb els espais oberts, també dins l'àmbit de configuració de densitat mitjana i alta, les úniques en disposició de posar fre al consum de terreny i de generar espais comuns de socialització que no són possibles en els models de baixa densitat.

Perspectives per a l'acabament de la intervenció

La experiència de Barco representa el punt culminant d'una fase del treball dels IACP, però també el punt d'aturada de les polítiques de requalificació i, més en general, de les polítiques d'habitatge. Hi ha una davallada de la consideració i del consens davant operacions d'aquest tipus; les crítiques posen un fre a la determinació dels administradors i l'absència de recursos econòmics paralitza la capacitat de projectar dels qui han d'actuar.

Les assignacions «ordinàries» per a la construcció pública, després del traspàs a les regions de la competència legislativa en la matèria, que deriven de les «retencions» sobre les retribucions als treballadors dependents i de les empreses, ja no existeixen, ni s'han integrat altres canals de finançament regionals. Els recursos econòmics disponibles no permeten l'acabament del programa de Barco i l'absència a l'horitzó d'assignacions pú-

bliques, siguin de caràcter ordinari o extraordinari, fan preveure un llarg termini per a la conclusió i períodes d'incertesa.

És difícil afirmar que existeixi a Itàlia una «política d'habitatge» basada en la intervenció pública directa per a l'increment del patrimoni públic d'habitatges socials o la seva racionalització i qualificació. Ben al contrari, es discuteix en aquests moments l'oportunitat de mantenir o no aquest patrimoni: s'ha proposat el seu abandonament total. L'objectiu és alliberar el balanç dels ens públics dels costos de manteniment, que certament molt sovint superen els guanys que deriven de l'aplicació dels cànons socials, però no cal oblidar que els llogaters sense rendes, un cop convertits en propietaris, no estaran en disposició de pagar les reparacions a què haurà de fer front, d'una manera o una altra, novament la part «pública».

L'abandonament integral del patrimoni públic deixaria com a únic instrument per a una política d'habitatge la contribució per al lloguer, una quantitat de diners repartida per l'Estat i les regions a les famílies amb dificultats, que els permet pagar els lloguers del mercat lliure; la contribució pot resoldre situacions conjunturals. Ara bé, el problema de l'habitatge continua tenint a Itàlia un caràcter estructural: la demanda de cases és alta, i fenòmens com la nova pobresa i la immigració fan augmentar les llistes de les famílies que omplen les sol·licituds per tenir un habitatge social.

Els operadors immobiliaris de les ciutats mitjanes no tenen gaire tendència a fer promocions dedicades al lloguer, amb el resultat de no oferir alternatives als que no estan en disposició d'accedir al mercat de la propietat, i una actitud molt poc predisposada als experiments; es realitzen les configuracions morfològiques «consolidades», de les quals és evident el guany comercial. Així, en aquestes situacions, és difícil veure iniciatives privades implicades en operacions de recuperació que no tinguin com a objectiu immobles de prestigi al centre històric. La qualificació de les perifèries residencials resta com un àmbit de pertinença exclusiva dels operadors públics que han d'actuar amb fons públics.

Continuar construint habitatges socials dins operacions de recuperació de zones residencials degradades, evitant l'alienació indiscriminada, significa incrementar un fons públic d'habitatges, en l'estat actual molt menys consistent que el d'altres nacions europees, que pugui tenir influència dins la dinàmica de pujada dels preus de lloguer, disminuint la pressió de la demanda sobre l'estoc d'habitatges de lloguer al mercat. Les intervencions d'habitatges socials són, doncs, concretament, una ocasió per dur a terme noves experiències tipològiques, amb l'ús, per exemple, de noves tecnologies, i per donar una oportunitat a l'arquitectura contemporània.

Auguro, doncs, la tornada a Itàlia d'una política d'habitatge seriosa, basada en la intervenció pública directa, sostinguda per assignacions adequades i de caràcter «estructural» per a la requalificació, que permeti acabar la intervenció al barri de Barco.

20. Andel: el model escandinau d'accés a l'habitatge¹

Raül Turmo. Advocat

Introducció

Aquest estudi pretén oferir una solució parcial i concreta que ajudi a diversificar l'oferta de l'habitatge, per tal de garantir-ne un accés fàcil a tothom, a partir del model escandinau *andel* de cooperatives d'habitatges. Països com Dinamarca, Noruega, Suècia i altres a Europa i fora del vell continent apliquen un model cooperatiu segons el qual la propietat dels habitatges sempre resideix en mans de la cooperativa d'habitatges i on els socis gaudeixen d'un dret d'ús indefinit amb un lloguer tou. Els socis mai poden ser els propietaris dels habitatges on viuen.

A Espanya, les lleis sobre cooperatives permeten fer cooperatives d'habitatges per a la propietat o per a la cessió d'ús, tot i que, a la pràctica, aquest model discrimina positivament a favor de la propietat tradicional. La cessió d'ús només és una possibilitat legal absolutament residual, que, a més, permet que els socis passin a ser propietaris dels seus habitatges a través d'un simple canvi d'estatuts.

L'objectiu de l'estudi és possibilitar la creació d'una cooperativa d'habitatges amb cessió d'ús que, afavorida en un principi per les administracions, comenci a canviar la mentalitat en el món cooperatiu. Les cooperatives d'habitatges haurien de canviar la lògica d'empreses constructores per una lògica de cooperatives de gestió d'un parc d'habitatges. L'estudi també apunta les pautes del que creu que s'hauria de retocar, en un futur, per tal de gaudir del model cooperatiu que apliquen altres països, que té una incidència important a mitjà i a llarg termini. La incidència del nostre model, en canvi, és efímera, no permet crear un parc d'habitatges de fàcil accés que perduri en el temps i això ens obliga a recomençar de nou cada cinc o deu anys.

¹ Adaptació, amb permís de l'autor i de l'entitat editora, dels capítols 1 al 5 de l'original «Andel: el model escandinau d'accés a l'habitatge». A: Fundació Jaume Bofill. *Finestra Oberta*, 39, 2004. Disponible en format digital al web de la Fundació Jaume Bofill www.fbofill.cat.

El model espanyol i català de cooperatives d'habitatges no té un contingut desenvolupat i és una matèria parcialment desregulada. Per exemple, la possibilitat de la cessió d'ús existeix, però no hi ha ni un sol article que en reguli els paràmetres. Les cooperatives d'habitatges només es contemplen en un petit apartat de la Llei de cooperatives que no tracta l'habitatge amb profunditat. És una llei molt més adaptada a les cooperatives agràries o industrials que no pas a la problemàtica de l'habitatge. A Catalunya, les cooperatives d'habitatges s'han d'inscriure en el Departament de Treball i és molt complicat portar un cens exacte de les cooperatives d'habitatges existents. Aquest estudi, per tant, es basa en el contingut i els principis del model de cessió d'ús escandinau. Tots els països que tenen cooperatives amb cessió d'ús segueixen uns principis molt clars i busca la creació d'un model cooperatiu més avançat i desenvolupat a Catalunya i a Espanya, que treballi per crear un model que pugui afavorir les properes generacions i que segueixi els criteris de durabilitat i sostenibilitat de la definició del model cooperatiu que s'aplica als altres països.

L'estudi no pretén ser cap crítica de les persones que treballen en el món cooperatiu a Espanya. Més aviat és una crítica al model en si, que «desnaturalitza» el que hauria de ser el model de cooperatives d'habitatges. Les raons que fan que el nostre model cooperatiu es basi en la propietat tradicional són diverses: la manca de regulació d'acord amb la Llei de cooperatives del contingut de la cessió d'ús i de l'habitatge en general; la mentalitat espanyola sobre la propietat; un funcionament de les cooperatives basat en una lògica d'empreses constructores i no d'empreses de gestió d'un parc d'habitatges, com passa en altres països; un cert obscurantisme d'una part del sector que fa que no hi hagi publicitat ni registres públics; la manca d'interès i de regulació per part de les administracions davant la problemàtica de les cooperatives d'habitatges, etc. La responsabilitat d'aplicar un model de cooperativa amb gestió d'ús ha de ser compartida per tots els agents implicats: les administracions han de guiar, afavorir i regular la cooperativa amb cessió d'ús i les cooperatives han de començar a optar per un model que ompli de contingut les cooperatives d'habitatges.

Andel: el model escandinau d'accés a l'habitatge

Segons l'*Internacional Cooperative Center* (Centre Internacional de Cooperatives), l'objectiu d'una cooperativa d'habitatges és el de proveir els seus membres d'un habitatge seguint el model cooperatiu. Però també hi ha un altre objectiu molt important: les cooperatives tenen un deure de responsabilitat amb les generacions futures, és a dir, han de garantir que les generacions futures puguin continuar gaudint dels serveis d'un habitatge cooperatiu. Als països on les cooperatives d'habitatges s'entenen només com a cessió d'ús, esdevenen un instrument molt important per a l'accés a l'habitatge. És en

aquests països on realment tenen una incidència en les polítiques globals sobre l'habitatge. Així doncs, aquests països gaudeixen d'un sistema amb milers d'habitatges que romanen indefinidament sota un model de fàcil accés i que cada any augmenten.

El model escandinau andel, per la seva història i la seva implantació, és un model exemplar per explicar què és i com s'ha d'aplicar el model cooperatiu i quin és el veritable sentit d'aquest model a mitjà termini.

L'andel és un model d'accés a l'habitatge situat entre el lloguer i la propietat, que estableix que tots els seus membres habitants són propietaris d'un immoble en si i gaudeixen del dret d'ús sobre un habitatge. El nou propietari del dret d'ús sobre l'habitatge paga una entrada que li es reemborsada si decideix donar-se de baixa de l'andel i un lloguer tou cada mes. El model de l'andel funciona de manera democràtica, els membres habitants de l'andel mai no poden transformar-lo en una propietat tradicional, tot i que tenen més drets que un llogater convencional, ja que és un model que estableix l'ús indefinit de l'habitatge.

1. És un model sense data de caducitat, és a dir, és per sempre. Una bona part dels habitants de les ciutats escandinaves viuen en habitatges sota el règim andel/cooperatiu. Per exemple, un de cada tres habitants de Copenhaguen viu en un andel. Alguns són de principis del segle xx i permeten, una vegada i una altra, tenir un accés fàcil a l'habitatge. És a dir, el parc d'habitatges de fàcil accés augmenta contínuament.
2. És un model que integra la iniciativa privada en un mercat no especulatiu. Les empreses andel són cooperatives d'habitatges privades sense ànim de lucre. A Escandinàvia, com a bona part d'Europa, hi ha molts habitatges de lloguer social, lloguers barats per a les persones que ho necessiten i ajudes a la persona en els lloguers privats. Tot això costa uns diners a l'Estat. Al mateix temps, però, compta amb un sistema generalitzat d'andels que integren l'empresa privada en l'accessibilitat a l'habitatge, tot impeding l'especulació i ajudant a reduir els recursos que l'Estat ha de destinar als lloguers socials i a la resta d'ajudes pels lloguers.
3. És un model d'accés barat que ofereix avantatges als seus membres. Es paga una entrada pel finançament i per implicar les persones en la gestió de l'habitatge. Atorga més drets que un arrendament tradicional. Un andel es pot traspasar per transmissió *mortis causa*, es pot llogar a una tercera persona durant un temps determinat, etc.
4. El model andel facilita l'autogestió i el bon manteniment de la finca. L'habitatge social, encara que imprescindible, presenta un manteniment costós. Gràcies a la democràcia interna de l'andel, a la seva autogestió i a la implicació dels seus membres (es poden fer millores en els habitatges, etc.), esdevé un bon model de

gestió. A Dinamarca, hi ha estudis que demostren el bon manteniment dels habitatges que segueixen el model andel.

5. És un model molt transparent, amb un grau de satisfacció alt i que ajuda a diversificar la realitat de l'habitatge. El seu funcionament intern fa que els deures i les responsabilitats quedin ben definits. És un model molt clar, tal com mostraré més endavant, provoca un grau de satisfacció alt entre els seus usuaris i suposa una alternativa que garanteix l'accés a l'habitatge a molta gent.
6. És un model que pot servir per aconseguir un equilibri social. A Dinamarca, per exemple, la construcció subvencionada d'habitatges ha de reservar un 10% a l'habitatge social (tot i que no deixa de ser un model privat).

Andel: definició i característiques

Introducció històrica

La idea original d'aquest model prové d'Anglaterra. L'any 1844 es va crear la primera cooperativa per als treballadors del tèxtil a Rochdale. La filosofia cooperativa es va expandir ràpidament a Dinamarca i a Escandinàvia, i una de les seves branques foren les cooperatives d'habitatges o andels.

Avui dia, els principis del model andel continuen essent els mateixos: els seus membres són els que dirigeixen la cooperativa/andel, l'accés està obert a nous membres i cada membre de l'andel disposa d'un vot. A més, el model andel funciona de forma democràtica, de manera que l'assemblea general n'és l'autoritat màxima.

El 1866 es crea la primera cooperativa a Dinamarca, un fet que repercutirà en diversos sectors de l'economia. Però, no és fins al 1911 que es creen els primers *andelsboligforening* a Copenhaguen la primera cooperativa d'habitatges a Dinamarca. Els dos primers andels foren *Gronldalsvaenge* i *Praestevangen*, dues cooperatives propietàries de l'edifici que van construir. Els membres de l'andel van pagar una entrada pel finançament de la construcció. L'entrada es retornava si es traslladaven a viure en un altre lloc. El principi d'aquest model d'accés a l'habitatge era evitar l'especulació. Els membres gaudien d'un dret d'ús el dret de viure en un habitatge determinat, no el podien vendre i, si decidien abandonar-lo, rebien diners per les millores que hi havien fet.

L'augment del valor dels habitatges sempre anava a favor de l'associació andel de la cooperativa d'habitatge, i el lloguer tendia a disminuir a mesura que s'anava amortitzant la inversió feta per a la construcció de l'andel.

L'andel de *Grondalsvaenge* era una cooperativa amb 400 habitatges, formada per cases unifamiliars o dobles. La inspiració provenia de l'anglès Ebenezer Howard, que el 1889 havia publicat el llibre *Garden Cities of Tomorrow (Les ciutats jardí del demà)*. En aquest text, hi proposava la creació d'una ciutat com a experiment per poder estudiar les diverses formes d'habitatge i les reaccions dels seus habitants.

El 1912 el sindicat *Arbejdernes Andels Boligforening* va introduir el principi que cada membre havia d'aportar un capital inicial entrada, en funció de la grandària de l'habitatge. A mesura que s'amortitzava el pagament de l'andel, el lloguer mensual anava baixant.

A partir del 1913, es crea l' *Arbejdernes Koperative Byggeforening* (Cooperativa d'Habitatges pels Treballadors). Es pretenia que els treballadors tinguessin influència en la construcció dels habitatges cooperatius. Durant aquells anys, es van crear diversos andels, que ja rebien ajudes públiques. La democràcia interna va ser un valor important des del principi i, per tant, els membres de l'andel eren els que decidien com seria la construcció. Així doncs, es van començar a construir andels, que acostumaven a ser edificacions de prop de cinc plantes per afavorir un accés barat a l'habitatge a les famílies.

A partir del 1976, totes les edificacions de lloguer que es volguessin vendre s'havien d'oferir, primer, als veïns per facilitar la creació d'un andel. La majoria d'andels que existeixen actualment s'han creat durant els darrers 25 anys, en el moment que els veïns dels parcs de lloguer han pogut adquirir l'edifici mitjançant la creació d'una cooperativa o per la creació d'andels de nova construcció.

Realitat actual

A Dinamarca, en total, hi ha 125.000 habitatges andel. Hem de tenir en compte que Dinamarca és un país amb una població de cinc milions de persones que viuen molt repartides en un territori una mica més gran que Catalunya. Moltes viuen en cases unifamiliars situades en pobles o petites ciutats. Copenhaguen és l'única ciutat d'una certa grandària que hi ha al país. Per tant, l'andel és sobretot un model urbà, i a Copenhaguen és on té el seu màxim exponent, amb un total de 74.000 habitatges dels 125.000 que hi ha a tot el país a la regió de Copenhaguen n'hi ha més de cent mil. És un model amb molta tradició, però, tot i així, el seu creixement més espectacular s'ha produït en els darrers 25 anys. Des del 1975, quan només hi havia 20.000 habitatges andel, el nombre s'ha multiplicat per cinc.

A Escandinàvia hi ha un parc d'habitatges de lloguer molt gran. A Dinamarca, l'Estat autoritza les empreses sense ànim de lucre a gestionar el parc d'habitatge social de lloguer, que representa un 20% dels habitatges. Ben al contrari del que passa a Espanya,

el parc d'habitatge social no ha parat de créixer en les últimes dècades. No obstant això, darrerament s'observa una voluntat de racionalitzar l'habitatge social. I el model andel és un model molt vigent a Escandinàvia perquè és una manera de lluitar contra l'especulació i, a més, redueix els diners que l'Estat ha de destinar al lloguer social. Així doncs, els principals destinataris d'un habitatge andel són aquelles persones amb rendes limitades, però que no necessiten un habitatge social. Per exemple, un jove de 22 anys, que pot adquirir una casa a Copenhaguen sense haver de subscriure una hipoteca a la qual no pot fer front, o bé una família de treballadors amb dos fills, que pot viure a Copenhaguen sense la necessitat de destinar la major part del seu sou a una hipoteca.

Definició

L'andel és un model d'accés a l'habitatge molt generalitzat a Escandinàvia, que es basa en el model cooperatiu i que resol el problema de l'habitatge a un percentatge molt alt dels habitants de les ciutats escandinaves. Aquest tipus de propietat es troba entre el règim de propietat i el lloguer. Així doncs, als països escandinaus, hi ha tres maneres diferents de gaudir d'un habitatge: la propietat, el lloguer amb un percentatge de lloguer social alt i l'andel.

La primera regla d'or de l'andel, la més important i la que dóna coherència al sistema, és la següent: el model andel és un model en ell mateix. Està prohibit transformar un andel en un model de propietat tradicional.

L'andel és una associació de propietaris del conjunt d'un immoble. Cada persona que accedeix a un habitatge paga una entrada a Copenhaguen oscil·la entre els 3.000 i els 30.000 euros, en funció de la grandària de l'habitatge i de la seva situació geogràfica. Aquesta quantitat és reemborsada si es decideix abandonar l'apartament. Durant el temps que es disposa de l'habitatge, s'ha de pagar un lloguer tou, que depèn de la seva mida i que servirà per fer front a l'endeutament que ha suposat la construcció de l'andel i les despeses de manteniment.

Característiques

L'andel és un model privat d'habitatges: els seus membres formen part d'una cooperativa sense ànim de lucre, que compra o edifica l'immoble. L'associació andel o cooperativa, per tant, és propietària de l'edifici. Poden ser sindicats, gremis, associacions amb una finalitat concreta, o simplement, com passa avui dia, organitzacions andel. Per tant, el model andel és una manera d'adaptar la iniciativa privada a un model no especulatiu d'accés a l'habitatge.

L'andel és un model lliure d'especulació. Ningú no guanya res pel lloguer de l'habitatge. El lloguer és fix i, a mesura que s'amortitza l'endeutament inicial, ha de tendir a baixar el lloguer per pagar l'amortització del deute, el manteniment de l'edifici i les despeses. Pel que fa a l'entrada inicial, acostuma a variar poc i, a més, s'estableix el preu màxim al qual es pot elevar.

És un model que, en gran part, compta amb el suport de l'Administració pública. Aquest fet imposa uns deures als andels; per exemple, la llei danesa estableix que els andels que han rebut una subvenció pública per a la seva creació han de destinar un de cada deu habitatges al «deure social» vers els grups amb necessitats especials d'habitatge.

És un model que funciona de manera democràtica. Els propietaris són els membres dels òrgans de decisió i, per tant, són els que prenen totes les decisions que afecten la vida de l'andel: si cal fer un canvi de finestres, si hi ha d'haver un camp de jocs pels infants al jardí, el tipus de connexió a Internet, etc. Hi ha molts andels que disposen d'un gran ventall de serveis. Realment, alguns són un veritable model de comunitat, tant pel que ofereixen com pel seu funcionament.

És un model que afavoreix la mobilitat, tant si es té necessitat d'espai com si es vol canviar de barri o de ciutat. No és un model impermeable. A Copenhaguen i a altres ciutats, existeix un sistema generalitzat d'andels. Això s'articula mitjançant llistes d'espera, a través de les quals els membres habitants de l'andel poden accedir a un nou andel en funció de les seves necessitats.

És un model transparent. Es defineixen molt clarament els drets, els deures i les formes d'accedir-hi, de manera que es tracta d'un model comprensible i clar.

El model andel pas a pas

Introducció

L'andel és un model que té una tradició molt llarga i que, per tant, ha generat una legislació força rica. Actualment, hi ha diverses lleis que tenen relació amb l'andel. Començant per la principal, *Bekendtgørelse af lov om andelboligforeninger og andre bolligfællesskaber*, trobem implicacions en la Llei de propietat, en la de lloguer, en les hipoteques, en les ajudes públiques, etc. Com ja he dit, a Escandinàvia, comptem amb el lloguer social destinat a diferents grups joves, gent gran, etc., el model de propietat tradicional i el sistema d'andels, que representa una alternativa per les ciutats. Dins dels andels, hi ha molts habitatges petits per joves i parelles i d'altres una mica més grans per famílies. Tot i així, no és un model orientat únicament als joves encara que són molts els joves que en fan ús sinó que, més aviat, és un model alternatiu a la propietat tradicional destinat a

la gent que vol gaudir d'un habitatge a llarg termini i que s'hauria d'endeutar molt per accedir a la propietat tradicional.

La societat escandinava defuig les grans construccions intel·lectuals per resoldre els problemes i busca una aproximació més pragmàtica que no vol dir simple al conflicte plantejat. També apliquen aquest pragmatisme a l'andel. És un model transparent i fàcil d'entendre però, al mateix temps, desenvolupat. Tots aquests anys d'experiència de l'andel han generat diverses lleis, molta jurisprudència. I també s'ha hagut de modificar algun aspecte del model, en els moments que no avançava. Hi ha hagut una discriminació positiva neta cap a aquest model per part dels poders públics escandinaus.

En aquest apartat, tractaré de sistematitzar els elements més importants del model andel, com ara l'adquisició, la venda, les responsabilitats, els òrgans de decisió, etc., i analitzaré les lleis i les interpretacions jurisprudencials més importants per conèixer el model danès amb més profunditat. A més, no només serà un estudi jurídic rigorós, sinó que també proporcionarà elements per poder interpretar millor la llei. Seria molt complex parlar de totes les implicacions que té el model andel dins el sistema escandinau. Per fer-ho, hauria de fer una anàlisi de l'Estat i del sistema tributari danès. A més, cada cultura jurídica prové d'una realitat diferent i el que vull tractar és el model andel, que no és pas complex, i no el model d'Estat de benestar escandinau. La part final de l'apartat constarà d'una anàlisi comparativa entre les lleis espanyoles/catalanes i les daneses per intentar trobar els elements que tenen en comú i els possibles punts de fricció.

L'andel, una associació

La Llei de l'andel no estableix cap definició de què és un andel. La definició apareix en una llei anterior que encara s'utilitza per entendre el concepte. Tothom coneix el funcionament d'un andel. En aquesta llei anterior es deia que és una associació que té com a finalitat ser propietària d'una edificació sobre la base andel o cooperativa. Una cooperativa d'habitatges «amb cessió d'ús» és el que, en altres països, s'entén com a cooperativa d'habitatges; la base andel estableix que tothom és propietari en el seu conjunt.

El patrimoni de l'andel forma part de l'associació andel i els seus membres habitants tenen el dret d'ús sobre un habitatge de l'associació. Un membre habitant d'un andel disposa d'una quota ideal sobre l'andel en funció de l'entrada que hagi aportat. Però, el dret d'ús d'un habitatge andel no significa la seva propietat. Només poden constituir andels les persones que hi visquin tot l'any, és a dir, les persones que hi tinguin la seva adreça efectiva, i sempre hauran de ser edificacions que tinguin més de dos habitatges.

La relació entre els membres i l'associació està regulada per l'estatut de l'associació. En aquest document trobem les normes de funcionament intern, els òrgans de l'associació,

els procediments de decisió, etc. Els membres d'un andel no sempre són membres habitants d'un andel. Legalment, hi pot haver un andel on no hi hagi relació entre els habitants i els membres de l'associació; però, a la pràctica, gairebé en tots els casos, els membres del l'andel són membres habitants, és a dir, membres d'un andel amb dret d'ús sobre un habitatge.

Hipoteca

Els membres d'una associació andel s'obliguen personalment i solidàriament pel deute hipotecari. Això s'ha d'interpretar de la següent manera: els membres de l'andel constitueixen un edifici en règim andel. Per fer-ho, aporten una entrada, però la major part del finançament s'obté a través d'un crèdit. Normalment, el banc prendrà l'immoble com a garantia per aportar el finançament. Els andels es financen a llarg termini. Els lloguers són tous i, si algun membre de l'andel no paga en un termini curt, se'l pot excloure de l'andel. Amb l'aportació de l'entrada, els membres d'un andel contreuen unes obligacions amb l'associació, però només les obligacions adquirides després de la seva creació. Segons aquesta sentència, la responsabilitat dels membres habitants d'un andel s'acaba aquí. Normalment, les hipoteques es negocien a 30 anys. Un cop s'ha amortitzat l'endeutament, s'aniran baixant els lloguers en la mesura del possible. A més, com que aquests habitatges tenen un preu accessible, és molt fàcil substituir les persones que abandonen un andel. De fet, les llistes d'espera sovint són molt llargues.

Restricció d'embarquement

Normalment, no es pot embargar un habitatge andel. Aquesta restricció funcionarà sempre que no hi hagi una menció contrària als estatuts. Però, habitualment, no es contempla la possibilitat de l'embarquement. Els diners de l'entrada són per a l'associació. A partir d'aquí, la persona disposa del dret d'ús sobre l'habitatge i, si algun dia vol deixar de ser membre de l'andel i es vol vendre el seu dret, recuperarà l'entrada que va aportar en el seu moment per permetre que una altra persona adquireixi la qualitat de membre habitant de l'andel. La propietat de l'immoble, però, és de l'associació. L'únic cas en què es permet acceptar l'andel com a garantia és quan es demana un crèdit per fer front al pagament de l'andel. L'associació, això sí, ha de conèixer les condicions del crèdit.

Aquesta prohibició fins i tot va més enllà, perquè no es pot embargar una venda de futur, és a dir, no es poden embargar els diners de l'entrada d'una persona pressuposant que aquesta persona decidirà abandonar l'andel en el futur.

Dipòsit d'entrada

Quan es funda l'andel, s'ha de decidir quina entrada cal aportar a l'associació. Tot i que, generalment, es busca el model més accessible, es pot optar per una entrada gran o per una de petita.

L'avantatge d'una entrada gran –podríem parlar d'uns 6.000 euros, que és un preu aproximatiu, només per donar una idea del que acostuma a costar– és que permet reduir el preu de la hipoteca de l'associació. A més, les persones que demanin un préstec podran desgravar aquests diners. D'aquesta manera, també s'aconsegueix un lloguer mensual més baix i es crea una certa complicitat entre el membre habitant de l'andel i l'habitatge. El fet que costi una determinada quantitat fa que, subjectivament, la persona es percebi com a titular d'un dret més fort i que s'impliqui més en l'habitatge i en el seu manteniment.

Una entrada molt petita farà que el lloguer sigui més alt i que no es pugui sostreure una part en les desgravacions personals. Molts dels andels opten per l'opció d'una entrada una mica gran, sense ser excessiva. En un andel subvencionat per l'Estat, el 80% es finança amb endeutament i el 20% amb les entrades dels membres. Normalment és així. L'Estat hi aporta el 10%.

No tots els habitatges andel tenen la mateixa superfície. Moltes vegades, els andels són petits complexos d'habitatges que intenten donar resposta a necessitats molt diverses. Per tant, l'entrada serà diferent i es calcularà en relació amb la superfície de l'habitatge. El paràmetre de la superfície també es fa servir per calcular la part proporcional del lloguer que es paga mensualment.

L'entrada d'un andel és la part proporcional del seu valor. Amb el temps, el nivell d'endeutament va disminuint. A mesura que s'amortitza la hipoteca, els lloguers baixen. L'objectiu de l'andel no és pas l'especulació. Abans de l'any 2000, no s'acceptava que el preu de l'entrada pogués arribar a ser més d'un 25% més alt que l'entrada que es va pagar en el moment de la constitució de l'andel. Això es va canviar per adaptar una mica més l'andel a la realitat. Hi ha un altre sistema de màxims que exposaré més endavant que estableix que no hi poden haver grans pujades en el valor de les entrades. En el cas que una persona es vulgui vendre el seu dret d'ús de l'andel, el preu màxim està molt controlat. Per altra banda, no existeix un preu mínim. Molts dels andels tenen com a preu de venda del dret andel el mateix preu de compra més les millores que s'hi hagin pogut fer. L'andel intenta obtenir la implicació de l'associació per millorar la gestió.

Però, bàsicament, el valor de l'entrada és el valor de l'habitatge andel en relació amb l'associació andel/cooperativa. I, com veurem més endavant, el valor d'un andel/cooperativa té un sistema legal de màxims establert que fa que no hi puguin haver grans pujades en el preu de les entrades.

Creació d'un andel i compra d'un immoble

Quan una associació andel compra un immoble pot ser que sigui de nova creació o bé un edifici que ja existia. Molts dels andels creats a Dinamarca no són construccions noves, sinó que són adaptacions d'edificis vells a aquest model. El 75% dels andels que trobem avui dia són habitatges de lloguer adaptats al model andel, la majoria durant els últims 25 anys. Això respon al fet que les autoritats daneses racionalitzen molt el parc d'habitatges existent i no se centren exclusivament en la nova construcció. Evidentment, a Espanya, això seria molt complicat, perquè el model d'habitatge gairebé és un monopoli de la propietat tradicional. Així doncs, el model s'hauria d'implantar sobretot des de la nova construcció per aconseguir, precisament, tot al contrari, que en un futur l'accés a l'habitatge es basi en una altra cosa que en la nova construcció, o bé a través de la compra d'edificis destinats a la creació de nous habitatges basats en el model andel/cooperatiu.

Hi ha molts articles que parlen del dret que tenen els llogaters d'esdevenir membres habitants d'un andel. Tant pot ser que una associació andel compri un immoble destinat a lloguer per convertir-lo en un andel la norma general, com que els mateixos llogaters per iniciativa pròpia vulguin crear una associació andel i adquirir l'immoble. No obstant això, això no és molt rellevant, perquè no existeixen gaires edificacions destinades totalment al lloguer. Sí que és important, però, saber que hi ha tot un procés establert per definir quin és el nombre de llogaters necessari per formar una associació andel i crear un immoble. Una associació andel està obligada a oferir la possibilitat de ser membre de l'associació als llogaters; també es defineixen els passos que s'han de seguir. Cal destacar que aquests articles subratllen que no es pot voler influir excessivament els antics llogaters ni les entitats bancàries que financen els andels. Les associacions andel funcionen amb independència, el seu funcionament només està marcat per les lleis i els seus estatuts.

Venda d'un habitatge andel

Quan es ven un habitatge andel, es transfereix el dret d'una persona de gaudir de l'ús de l'habitatge, és a dir, es transfereix la qualitat de membre habitant d'un andel. A Dinamarca, quan es parla de venda d'un habitatge andel s'entén que el que es transfereix és aquest dret. Per tant, quan faci referència a la venda d'un habitatge andel s'haurà d'interpretar que el que es ven és el dret d'ús de l'habitatge.

Doncs bé, quan es ven un habitatge andel s'ha de seguir un procediment que relaciona el venedor, l'associació i el comprador. El venedor ha de donar els documents següents al comprador:

- Una còpia dels estatuts de l'associació.
- L'últim balanç comptable de l'associació i l'últim pressupost anual.
- El preu de l'habitatge andel determinat per l'associació, juntament amb els possibles increments per les millores fetes a l'habitatge i un inventari (mobles, etc.). Si el preu de venda és superior al preu marcat per l'andel s'ha d'especificar molt bé d'on prové aquest augment. En cas contrari, l'operació no seria legal. Aquesta sentència, doncs, estableix que la prova de la legalitat del preu de l'entrada incumbeix el comprador.

El comprador ha de ser reconegut per la junta directiva. La junta directiva li pot negar el dret d'ús sobre l'habitatge, al·legant una sèrie de motius molt específics que veurem més endavant, com pot ser la incapacitat per fer front al lloguer.

També és important el fet que el venedor hagi de rebre l'autorització de la junta directiva un cop verificada la venda. La junta pot demanar una rebaixa del preu si creu que el cost de les possibles millores fetes és excessiu.

La junta directiva ha de notificar el valor de la cooperativa de la qual se'n compra el dret d'ús sobre un habitatge el dia en què es produeix la venda. Aquí es comprova que el preu de venda sigui realment el preu que marca l'associació per l'habitatge.

En un primer moment, qui rep els diners de la venda és l'associació i no el venedor. Quan aquesta ha comprovat que el venedor no està endarrerit en els seus pagaments, etc., «dóna» els diners al venedor. Aquest apartat és molt important. L'associació, mitjançant la junta directiva, garanteix que la venda d'un habitatge andel es faci de manera correcta, respectant els preus màxims marcats pels estatuts. El moment del canvi de titular dels drets és un dels més importants en la vida d'una associació andel/cooperativa. Els andels vetllen perquè aquest procés es dugui a terme de forma transparent.

El comprador disposa d'un termini de sis mesos per demanar una rebaixa de preu o el possible retorn d'una part, si ha pagat més del que calia.

Hi ha tota una sèrie d'articles per tal que aquesta informació es transmeti de forma efectiva. I aquesta transmissió d'informació, tot i que és responsabilitat del venedor, l'ha de garantir la junta directiva. La junta ha de comprovar que s'ha produït la transmissió de la informació.

Llistes d'espera

Actualment, aquest és un punt controvertit. Hi ha un projecte de llei que vol acabar amb una pràctica que s'està duent a terme durant els últims anys. Els estatuts deci-

deixen qui té prioritats d'accés a un habitatge andel a l'hora de vendre'l. Normalment, els primers són els mateixos habitants, que poden decidir canviar d'andel, per exemple, una parella jove que viu en un habitatge andel de dimensions petites i que, quan té un infant, vol mudar-se a un habitatge més gran del mateix complex andel. També és possible que transmeti el dret a un ascendent o descendent perquè hi pugui viure, o que decideixi canviar l'andel actual per un altre andel a la mateixa ciutat o en un altre indret.

Quan la persona decideix vendre el seu andel pot ser, com passa en molts casos, que estigui obligada a vendre'l a les persones que estan inscrites a la llista d'espera de l'associació. El sistema de les llistes d'espera és un sistema que regula l'accés dels nous membres quan un membre habitant abandona l'andel. Aquest criteri es basa en l'antiguitat; la persona que porta més temps inscrita a la llista d'espera és la que té prioritats; el criteri, doncs, és prou raonable.

El problema que ha sorgit durant els últims cinc anys, sobretot a Copenhaguen, és que els preus de l'habitatge de propietat han pujat i, en conseqüència, els preus dels andels, comparativament, són molt més barats. Aprofitant aquest fet, als andels on no existia l'obligació de vendre a una persona que estava en llista d'espera, hi ha hagut casos de persones que han venut el seu andel d'acord amb la comprovació pertinent del preu correcte per part de la junta directiva i que, al mateix temps, han demanat als possibles compradors 10.000 o 15.000 euros més de sotamà, sense que la junta directiva en sabés res. Evidentment, això és una pràctica il·legal i el comprador no recuperarà mai aquests diners. La diferència de preu entre l'andel i la propietat tradicional ha impulsat algunes persones a dur a terme aquesta pràctica.

Per acabar amb aquestes pràctiques especuladores, s'ha elaborat una proposta de llei. Per altra banda, tot el procés està molt controlat i hi ha uns preus de venda establerts. Així doncs, aquest projecte de llei establirà l'obligatorietat que la venda de l'andel es faci seguint l'ordre establert per les llistes d'espera i que un particular no pugui vendre a una altra particular, tret dels casos següents:

- Un venedor que ven el seu andel a un altre propietari d'andel per intercanviar-lo.
- Ascendents o descendents del venedor.
- El germà o germana d'un venedor d'andel.
- El cònjuge d'un venedor d'andel o la seva parella de fet registrada.
- Una persona que viu a l'andel. Per exemple, un familiar que viu a l'habitatge del venedor o una persona que porta força temps vivint-hi.

Segons aquest projecte de llei, la publicitat de les llistes d'espera per part de l'associa-

ció serà obligatòria, per tal de conèixer quina és la posició en què es troben els aspirants a membres habitants d'un andel.

Per inscriure algú en una llista d'espera es pot demanar una petita suma de diners, que només es pot fer servir per pagar les despeses d'administració de la llista d'espera (uns 15 euros anuals per posar una xifra aproximada). Segons els estatuts tipus que utilitzen la majoria d'associacions andel, hi ha d'haver unes llistes d'espera que regulin l'ordre de prioritats per a l'accés. La nova llei aprofundeix en la publicitat de les llistes d'espera i impedeix qualsevol venda que no sigui feta per l'associació com a tal, seguint les llistes. El més corrent és que hi hagi dues llistes: una primera pels habitants de l'andel que tenen preferència a l'hora de canviar d'habitatge i la segona per a tothom que hi vulgui estar inscrit.

Als estatuts, hi pot haver un procediment alternatiu a les llistes d'espera. Aquests procediments, però, no poden servir per fer que una persona se salti el temps d'espera de les llistes. Els paràmetres utilitzats responen a uns criteris rellevants, com, per exemple, la grandària de l'andel. És força lògic que, si es ven un habitatge andel de 130 m², es pugui reservar per a una família nombrosa. No és possible fixar un procediment alternatiu, basat en motius d'ètnia, raça, sexe o similars, que impedeixi l'accés a uns grups concrets. Se segueix un criteri que prohibeix el tractament discriminatori.

Canvi d'habitatges andel

El model que estudiem permet que una persona que viu en un andel pugui continuar gaudint del model si decideix o necessita canviar de barri o de ciutat. Això és possible quan es disposa d'un parc d'andels considerable. I, tot i que aquest no era l'objectiu principal, l'èxit del model ha fet que els membres habitants d'un andel tinguin un avantatge més pel fet de viure-hi. L'intercanvi d'andels és força usual i no és més que una compra-venda mútua del seu dret d'ús. Ni l'entrada ni el lloguer no seran exactament els mateixos. La forma més corrent d'accedir a un andel és a través de les llistes d'espera, però l'intercanvi és una altra de les opcions possibles.

Per poder fer un canvi, s'estableixen uns períodes mínims durant els quals s'ha hagut d'habitar en un andel. Quan es canvia d'andel, és obligatori donar-se de baixa de l'original mitjançant la venda i fer-se membre del nou en el moment de la compra. Cap estatut no pot impedir la possibilitat de canvi per part d'un membre habitant d'un andel.

Patrimoni de l'associació andel

Preu d'un habitatge andel

En els estatuts originals de constitució d'un andel/cooperativa, s'hi fixen les entrades que han de disposar els membres, en funció de la grandària de l'habitatge del qual gaudiran del dret d'ús. Normalment, el 20% del preu de l'andel es finança amb les aportacions de les entrades i la resta, és a dir, el 80%, mitjançant un crèdit. Quan es produeix una venda posterior a la construcció d'un habitatge andel, s'han de respectar els preus marcats per l'associació en funció de la superfície de cada habitatge. Aquests preus no podran sobrepassar uns màxims. Els preus de venda d'un habitatge andel es calculen a partir d'aquests quatre elements:

1. Preu de l'habitatge andel o entrada, calculat en funció dels metres quadrats de l'habitatge i establert per l'associació als estatuts (la major part del preu final).
2. Millores dutes a terme a l'habitatge.
3. Estat de l'habitatge. Si l'habitatge està en mal estat, el venedor haurà de rebaixar el preu al comprador proporcionalment als desperfectes que s'hi hagin ocasionat.
4. Inventari del que es deixa o del que hi ha instal·lat a l'habitatge, si es ven amb mobles o amb algun equipament especial.

Els estatuts poden establir limitacions més grans que les que marca la llei en el preu de venda. El que no pot autoritzar un andel són preus de venda superiors als establerts per llei.

Molts dels andels existents pertanyen a sindicats i altres associacions. En aquest cas, el preu de venda és igual al preu de venda inicial; el venedor ven el seu dret o entrada per la mateixa quantitat per la qual el va adquirir, més les possibles millores o desperfectes. En altres casos, el preu pot ser superior per adaptar-lo una mica a la realitat. Els augments, però, en cap cas són espectaculars. El que busca el model andel és que els preus promoguin un accés fàcil a l'habitatge. És per això que s'estableix tot un sistema de màxims.

A tall d'exemple, un habitatge andel d'uns 50 m² sobretot per a joves acostuma a tenir una entrada de 7.000 euros i un lloguer mensual, amb calefacció inclosa, de 220 euros. Si aquest mateix habitatge fos de propietat, costaria prop de 140.000 euros.

Valor del patrimoni d'una associació andel

Cal tenir molt present que està prohibit convertir un edifici andel en un edifici de propietat tradicional. Els càlculs sempre es faran tenint en compte el valor de tot l'immoble.

Per contrarestar el possible augment especulatiu del valor de l'associació, aquesta ha establert un sistema d'elecció dels màxims que es poden fixar. Això té relació amb el propi sistema danès i, per tant, és incomprendible si no es coneix tot el model. Si en parlo, només és per mostrar que no són màxims establerts per les lleis del lliure mercat, sinó que és un model controlat i que en tots els períodes històrics s'han anat imposant màxims en funció de la realitat del moment. És obvi, doncs, que la capacitat de fer funcionar un model cooperatiu rau en el fet que sigui un model paral·lel a la propietat. Per tant, és impensable que, en els països que tenen aquest model cooperatiu, una persona pugui vendre habitatges de cooperatives als preus de lliure mercat de propietat, com passa a l'Estat espanyol. A Dinamarca, existeix un model de propietat tradicional i un model d'andel. Així doncs, per establir els màxims del valor de l'associació andel es pot escollir entre:

- El preu de l'adquisició.
- El preu com a edifici de lloguer.
- L'últim valor utilitzat.
- Una regla tècnica d'augment emprada pels andels que s'han fet en una llei anterior.

Aquesta regla fa que no hi pugui haver augments molt elevats del preu total d'un andel o cooperativa d'habitatges. Hipotèticament, per bé que rarament ho trobem a la pràctica, l'associació podria vendre l'andel. En aquest cas, està prohibit vendre'l per destinar-lo a la propietat tradicional. El model andel està fet per facilitar l'accés a l'habitatge i per lluitar contra l'especulació.

El valor d'un andel sempre s'ha d'interpretar en el seu conjunt. Per contrarestar el possible augment de valor d'un edifici andel, cada andel té la possibilitat d'escollir entre un d'aquests quatre preus màxims. Però mai no hi podrà haver grans augments del preu d'un andel, per molt que pugui el preu de mercat de l'habitatge de propietat tradicional. A Espanya costa d'entendre aquest concepte, perquè tot s'interpreta a partir del preu del lliure mercat de la propietat. Simplificant una mica, es podria dir que hi ha uns preus pel lliure mercat de propietat i tot un sistema de preus màxims que protegeixen l'andel i el lloguer social dels preus del lliure mercat de propietat. El model andel/cooperatiu és un model autònom a la propietat tradicional, que es regeix per una reglamentació pròpia i que, per tant, no s'ha d'interpretar des de la perspectiva del lliure mercat de propietat tradicional.

Valoració detallada d'un habitatge andel

Hi ha una sèrie de circumstàncies que s'han de tenir en compte a l'hora de vendre un habitatge andel; concretament, les reformes que s'hi ha fet i l'inventari de tot el que el venedor hi deixa. Tots els elements que cal tenir en compte s'han d'especificar en un esquema de valoració.

Segons la normativa legal, no cal tenir totes les factures per poder demanar el valor de l'andel al nou comprador. No obstant això, és la millor manera de demostrar el seu valor real.

En un andel, s'hi poden fer millores. Com passa amb qualsevol tipus d'habitatge, les noves necessitats, la tècnica i el desgast fan que amb el temps els habitatges s'hagin de renovar. La renovació no és un caprici del membre habitant de l'andel, sinó el dret de mantenir-lo en les millors condicions possibles per al seu confort i el de la seva família. Tot i així, qualsevol reforma que s'hi faci s'haurà de comunicar a la junta directiva.

El treball propi que ha dut a terme el venedor es pot computar en la venda, sempre que s'hagi dut a terme de forma professional i satisfactòria. Per comptabilitzar-lo, s'ha establert un preu de 135 corones l'hora, que és el que, normalment, a Dinamarca, cobra una persona amb coneixements i experiència per dur a terme la renovació. La junta directiva sempre controla el resultat de les obres, i controla que en el moment de la venda el preu del treball s'adeqüi a la realitat.

No està especificat en cap llei, però les reformes que es computen a favor del venedor d'un andel tenen una limitació en funció del temps i del manteniment. Així doncs, no es podrà augmentar el preu d'un andel per les reformes que s'han fet en una cuina, si aquesta està feta malbé al cap d'un any, o no es podrà demanar una compensació per les reformes fetes en una cuina fa més de vint anys. El temps, doncs, és un paràmetre que fa baixar el preu que es pot demanar per les reformes.

Normalment, tots els andels tenen una mena d'encarregat (*vicevaert*). Es tracta d'una persona amb coneixements tècnics que fa les petites reparacions dels elements comuns i que vetlla per una bona comunicació entre els habitants i la junta directiva. La persona encarregada, a més, acostuma a gaudir d'un habitatge dins del complex andel. La junta sempre ha de verificar l'estat de l'habitatge abans d'una venda.

A més, també s'ha de tenir en compte que, si una persona ha descuidat el manteniment de casa seva i, per tant, es troba en males condicions, i decideix vendre el seu dret, la part proporcional al deteriorament ocasionat a l'habitatge li serà descomptada del preu del dret sobre l'andel que marca l'associació.

Un venedor només pot demanar com a inventari d'un habitatge el que existeixi o estigui realment instal·lat en un habitatge. Els mobles també es consideren part de l'inventari. És una possibilitat que es dona al venedor per poder recuperar els diners que s'ha gastat en l'habitatge, si algun dia decideix marxar.

Aquest deure només es tindrà en compte en contra del venedor si difereix molt de la mitjana, és a dir, si l'habitatge està molt deteriorat en relació amb els altres. La junta directiva, amb l'informe previ de l'encarregat o d'un tècnic, és la que haurà de determinar-ne la reducció del preu.

El venedor pot demanar vendre l'andel amb els mobles, sempre que ho especifiqui abans de fer la venda. A Dinamarca, existeix un reglament de construcció. Això vol dir que les obres han d'estar aprovades per l'associació i han de tenir el permís d'obres corresponent. Fins i tot podria succeir que una persona hagués de pagar per desfer una obra que s'ha fet sense el permís i que, per tant, es considera il·legal. Però això no acostuma a passar. Abans de fer una obra important, tothom consulta l'associació; és una bona manera de fomentar que els membres habitants d'un andel gaudeixin de l'habitatge en les millors condicions possibles.

Manteniment i millora d'un habitatge andel

Les normes referents al manteniment de l'habitatge apareixen als estatuts de l'andel. Les normes de l'estatut tipus només s'apliquen si estan contemplades en els estatuts. La immensa majoria dels andels fan servir com a base els estatuts tipus, un model elaborat per les autoritats.

El manteniment de l'interior de l'habitatge pertoca als seus membres habitants, exceptuant els sistemes de cables comuns i les portes i finestres exteriors. També hauran de canviar els accessoris necessaris de l'habitatge, per exemple, el terra o la placa de la cuina. Els habitants també són els que s'han de fer càrrec del desgast de l'habitatge. En aquest sentit, és important entendre la lògica dels andels: el manteniment dels elements comuns exteriors a l'habitatge correspon a l'associació andel i el manteniment de l'interior de l'habitatge l'han de dur a terme els habitants.

L'assemblea general fixa les regles pel manteniment dels elements comuns, jardins, etc. Si un membre habitant d'un andel tracta el seu habitatge amb deixadesa o de manera perjudicial, la junta directiva pot imposar-li el deure de millorar l'habitatge, dins d'un termini establert, fins que adquireixi les condicions anteriors de bon manteniment. La junta té potestat per comprovar l'estat d'un habitatge andel. Si la persona no millora l'estat del seu habitatge, la junta directiva pot realitzar els treballs a costa del membre habitant o, fins i tot, el pot excloure de l'andel seguint un procediment de sanció establert per uns casos determinats, i amb un avís previ de tres mesos. Així doncs, s'observa la responsabilitat compartida dels membres de l'andel. Els procediments d'exclusió no són freqüents i només s'apliquen a les persones que desobeeixen constantment les normes de convivència o que estan perjudicant notòriament l'estat de l'habitatge.

Actualment, es poden escollir estatuts que descriuen amb més precisió les característiques d'un habitatge dels nostres temps. El model andel es va començar a aplicar al segle XIX, així doncs, no és estrany que cada cop s'introdueixin més elements nous. Totes les noves tecnologies s'apliquen en funció d'aquesta diferència entre elements propis de l'habitatge i elements comuns de l'andel.

Paral·lelament, cada vegada hi ha més elements comuns dins l'habitatge com poden ser la calefacció, les connexions a la xarxa Internet, etc. Per tant, els estatuts estableixen amb més precisió si els sistemes de calefacció o els radiadors són elements comuns, i tots els altres elements dels quals s'haurien de fer càrrec els membres habitants, com ara la pintura, les portes interiors, l'equipament, els cables interiors de l'habitatge, el bany, etc. L'andel sempre pagarà les reparacions que tinguin un origen exterior a l'habitatge.

Informacions privades i responsabilitat de la junta directiva en la venda d'un habitatge andel

La junta directiva té el deure d'informar els membres habitants d'un andel sempre que aquests els demanin alguna informació continguda en el registre de l'associació. Ara bé, pot ser que les dades requerides facin referència a algun tipus d'informació privada o personal d'algun membre de l'andel. En aquests casos, les dades privades es poden suprimir del deure d'informació que hi ha entre la junta directiva i els membres habitants d'un andel. Així doncs, la junta directiva pot donar un extracte del registre suprimint-hi les informacions privades.

Aquesta situació està regulada per una sentència que senyala que el dret de ser informat no comprèn la informació sobre la situació personal o econòmica de les persones.

La llei diu que la junta directiva ha d'actuar amb la mateixa cura amb què ho faria una persona normal amb sentit comú. És molt difícil, doncs, que es puguin demanar responsabilitats a una junta directiva que ha actuat acuradament. Les juntes controlen molt bé els procediments de venda dels habitatges andel, i els estatuts de l'andel defineixen molt bé el funcionament intern de l'associació. D'altra banda, l'Administració pública i un organisme que agrupa tots el andels poden assessorar els andels en qualsevol dubte que els pugui sorgir.

Desperfectes

Com hem vist més amunt, el venedor d'un habitatge andel pot demanar el pagament de les millores fetes a l'habitatge i de l'inventari, com ara els mobles i les instal·lacions. Aquesta és una mesura que fomenta la millora contínua dels habitatges. Però, què passa quan es constaten errades o desperfectes en els treballs duts a terme?

La pràctica demostra que les reclamacions es poden adreçar al venedor o a l'associació, depenent de cada cas. Si el desperfecte prové de l'edifici o del seu conjunt, l'associació serà la responsable davant del comprador. Però si qui ven l'habitatge amb unes millores defectuoses és l'antic venedor, en serà ell el responsable.

El comprador té catorze dies per constatar els possibles desperfectes o les errades que hi puguin haver. Per una banda, l'associació comprova prèviament que les reformes s'han dut a terme de forma correcta. Però, per altra banda, el comprador ha d'inspeccionar detalladament qualsevol desperfecte o qualsevol canvi que pugui haver sorgit.

La responsabilitat del venedor, però, s'acaba sis mesos després d'haver efectuat la venda. Si el comprador s'adona, posteriorment, d'algun defecte important, només anirà a càrrec del venedor si és superior a un 5-10% del valor normal de la venda.

Obligació d'aprovació per part de la junta directiva

La junta directiva té l'obligació de donar la seva aprovació en l'adquisició d'un habitatge andel. Però, hi ha alguns casos establerts i que han de tenir una justificació ben motivada que la junta directiva pot desaprovar.

La junta directiva està obligada a tractar en condicions d'igualtat tots els possibles nous membres habitants d'un andel. Així doncs, està totalment prohibit excloure grups específics de la possibilitat de ser nous membres d'un andel.

La negació de la possibilitat de ser nou membre ha de tenir una justificació de pes. Per exemple, si la persona que desitja ser membre d'un andel ha estat expulsada d'un altre andel perquè no ha complert els seus deures amb una associació, perquè no ha pagat el lloguer, o perquè ha estat expulsada per tractar el seu andel amb deixadesa i, per tant, ha infringit el deure de manteniment de l'habitatge.

Els casos descrits fan referència a persones que ja han demostrat que poden infringir els seus deures respecte a l'associació andel. Són persones que presenten un risc alt de provocar conflictes en una associació. L'andel és un model que afavoreix l'accés a l'habitatge i que busca el benefici de la comunitat. Una part dels habitatges són habitatge social si és un andel que ha rebut ajuda pública i el model participa d'una concepció social de l'habitatge. Però l'andel no és una llar d'ajuda per gent amb problemes socials greus. L'andel promou l'accés a l'habitatge de molta gent amb pocs recursos. Però les polítiques socials encaminades a gent amb altres tipus de problemes és responsabilitat de l'Estat. L'andel és administrat pels mateixos membres i busca un clima de bona convivència. Però, ser membre d'un andel, tot i que és molt avantatjós, implica una sèrie de responsabilitats. Aquestes responsabilitats no són pas extraordinàries; es basen en el respecte mutu i en el pagament dels lloguers tous i de les despeses derivades del funcionament de l'andel. Cal tenir present que, si un membre no paga, seran els altres els que hauran de fer front al deute. Precisament, com que és un model tan avantatjós econòmicament en relació a les entrades i als lloguers tous que es paguen, acostuma a ser molt intolerant amb els morosos. En un andel, hi viu gent corrent amb les seves famílies.

El fet de viure en un andel no implica cap mena de rebuig ni té cap connotació social. Es viu en un andel de la mateixa manera que es podria viure en un habitatge de propietat o de lloguer; per tant, no és cap gueto. Precisament, als països on s'aplica el model, el funcionament dels andels té una bona reputació i la implicació de les persones en la gestió de la seva comunitat fa que els problemes que es presentin s'acostumin a resoldre amb rapidesa i transparència.

Lloguer

Els estatuts són els que descriuen, en cada cas, si els membres habitants d'un andel poden llogar un habitatge o no. Un habitatge andel només es pot llogar amb el permís de la junta directiva, durant un període de temps curt i si hi ha motius de pes. A més, la junta ha d'aprovar el lloguer i les seves condicions.

El model andel està pensat perquè els seus habitants hi visquin tot l'any. Així doncs, no és un model vàlid per una persona que tingui diversos habitatges o que visqui en un altre lloc. La possibilitat del lloguer es contempla per facilitar determinades situacions als seus llogaters; per exemple, si una persona ha d'anar a estudiar una temporada a l'estranger, si se'n va a treballar en un altre lloc per un temps determinat, etc. Tot i així, sempre s'exigeixen períodes curts en la majoria dels casos que no superin l'any i sempre han de tenir un motiu concret. També pot ser que els estatuts d'un andel no contemplin aquesta possibilitat.

La junta directiva controla tots els contractes que es fan en un andel. Així doncs, si una persona lloga una habitació ho ha de comunicar a l'andel —en un habitatge no hi poden viure més persones que el nombre d'habitacions que hi ha. I tampoc no hi pot haver maniobres estranyes, com ara persones que tinguin un andel gran i lloguin les habitacions buides. El model andel és un model que ofereix una certa flexibilitat, però la junta directiva ha de donar l'aprovació a totes les persones que es vulguin traslladar a viure en un andel. És a dir, la junta directiva porta el «control» de la gent que viu a l'andel. Aquest control, però, és un control discret, que no té altra finalitat que la d'oferir unes bones condicions de convivència. La junta directiva, doncs, no només és l'òrgan que s'encarrega de controlar les vendes d'un andel, sinó que també garanteix la bona convivència i el bon veïnatge.

També existeix la possibilitat que l'associació andel llogui els locals comercials a empreses perquè en facin ús. Aquests locals comercials es regiran per la Llei del Lloguer. L'associació obté uns ingressos pel lloguer dels locals comercials (no es poden vendre els locals perquè tota l'edificació en si és una unitat i pertany a l'associació; i això afecta tots els elements, inclosos els locals comercials).

Reglament intern

Una associació andel pot establir les normes que regulen el seu funcionament, manteniment, etc. Aquesta és una altra conseqüència de la participació dels membres de l'andel en els mecanismes de decisió. El reglament intern es redacta de manera que doni cabuda a tots i cadascun dels habitatges i l'ha d'aprovar l'assemblea general. Totes les normes s'adeqüen a les instal·lacions de l'andel i depenen dels serveis que ofereix cada un.

Repartiment de les despeses

Normalment, en la immensa majoria dels casos, el repartiment de les despeses en una associació andel s'estableix en relació amb la superfície dels habitatges, tot i que hi pot haver un acord per repartir les despeses d'una altra manera. Els estatuts tipus ho contemplen així; la part de despeses a la qual ha de fer front cada membre habitant d'un andel és proporcional a l'entrada i té relació amb la superfície de l'habitatge que ocupa. Cada comarca (*kommune*) elabora un registre dels andels on especifica la seva ubicació, els elements comuns, la superfície de cada habitatge, etc., per tal de dur a terme la planificació i l'estadística.

És important, doncs, que la superfície es mesuri correctament. A partir de la mesura que apareix al registre es reparteixen les entrades i les despeses. Si una associació andel constata alguna errada, ho ha de fer constar immediatament al registre. Ara bé, és el mateix andel qui controla les vendes dels drets de l'andel. Per tant, és qui porta el registre dels membres habitants d'un andel.

Aquí, a Espanya, hi ha registres per a cooperatives. Tots sabem que, en una venda tradicional, les despeses, com ara el notari o el registrador de la propietat, són considerables. En un habitatge andel, la immensa majoria d'aquestes despeses desapareixen.

Aval per a l'entrada d'un andel

Tot el desenvolupament legislatiu del model andel s'ha anat encaminant d'acord amb la seva evolució i el seu creixement com a model. Com a exemple d'un canvi en la llei tenim la modificació en referència a l'aval que es va fer en un moment determinat, en observar que el volum de creació de noves associacions andel havia disminuït. Llavors, el parlament va fer un canvi en la llei de les associacions d'habitatges andel per tornar a incentivar-ne la creació.

Actualment, una persona que adquireixi un habitatge andel amb qualitat de membre habitant pot demanar un aval a l'associació per fer front al crèdit pel pagament de l'en-

trada. L'aval es donarà per entrades que superin les 40.000 corones (uns 5.000 euros). A partir d'aquesta xifra, l'associació andel avalarà un 60% de l'entrada al nou membre. Aquest aval té una durada de 15 anys i s'acaba amb la transmissió de l'habitatge andel.

Si una persona no paga les mensualitats del crèdit per fer front a l'entrada de l'andel al banc, es considera que no està complint el seu deure de pagar les despeses de l'andel i, per tant, n'és exclosa. Aquest model vol afavorir l'accés a l'habitatge i la gestió en comú de l'espai; és un model que ofereix avantatges econòmics, però que no vol ser una associació de morosos que no funciona. Per tant, les persones que només utilitzin els avantatges de viure en un andel i no compleixin amb els seus deures seran excloses del projecte ràpidament.

L'aval només es fa per al pagament de l'entrada i no per a les reformes dins els habitatges. Pot ser que els estatuts d'alguna associació ofereixin un aval més gran per cobrir l'entrada d'un andel. En qualsevol cas, l'aval pot ser més gran. Es poden avalar entrades inferiors a 5.000 euros però la llei regula que no sigui inferior. És a dir, s'ha d'avaluar el 60% a partir de 5.000 euros.

L'aval s'ha de redactar de manera que l'associació disposi d'un termini de sis mesos pel seu pagament. Durant aquests sis mesos, l'associació tindrà temps per excloure el membre habitant morós, i podrà transmetre el seu dret sobre l'habitatge andel a un nou membre.

Relació amb l'Administració pública

A Dinamarca, les *kommune*, una mena de comarques, tenen moltes competències a l'hora de planificar el seu desenvolupament perquè tenen una presència molt propera al ciutadà. Elles defineixen les necessitats i les polítiques socials i d'habitatge.

Dins els andels estan prohibits els membres passius (aquells que no hi viuen). No obstant això, hi ha una excepció. Quan un edifici destinat al lloguer acaba convertint-se en una associació andel, la *kommune* es pot fer càrrec dels andel de forma transitòria. És a dir, es pot encarregar dels habitatges dels arrendataris que no vulguin fer-se membres de l'andel. En aquests casos, la *kommune* ha de vendre els habitatges a persones privades amb la menor dilació possible. L'associació ha d'acceptar l'entrada de la *kommune* a l'andel. Això vol dir que existeix la possibilitat transitòria que les *kommune* si-guin titulars d'un andel.

Molts andels s'han creat mitjançant ajudes públiques. En aquests casos i sempre que l'edificació tingui deu habitatges o més, l'andel ha de reservar una part per a la *kommune*.

ne. En un de cada deu habitatges de l'andel la *kommune* decideix les persones que hi tindran accés. Aquesta reserva serveix per millorar les necessitats d'habitatge de la *kommune*.

S'observa que hi ha una interrelació entre els poders públics i el model andel. És un model que s'ha fomentat des dels poders públics i, tot i que és privat, ajuda a millorar les necessitats d'habitatge a les zones on s'aplica.

Els estatuts

El Ministeri de l'Habitatge estableix les directrius que han de regir les associacions andel mitjançant els estatuts estàndard o tipus. Aquests estatuts són els que utilitzen la major part dels andels. No obstant això, les associacions andel no estan obligades a utilitzar els estatuts tipus.

Les associacions són les que, seguint les lleis establertes en relació als andels, han d'acceptar els estatuts tipus. Però, a la pràctica, són més aviat una guia que s'utilitza durant la creació de l'andel, ja que simplifica molt la tasca als nous membres. Als estatuts hi han d'aparèixer mencions sobre:

- El valor de les entrades, la hipoteca de l'associació.
- El repartiment de les despeses.
- El manteniment de l'andel, dels habitatges i renovacions.
- Si els membres tenen el dret de llogar el seu andel.
- El reglament intern.
- La venda d'un dret sobre un habitatge andel (fixació de preus i procediments).
- Les regles de l'andel quan es produeix la mort d'un membre o la dissolució d'una parella (en relació als drets).
- La renúncia del dret sobre un habitatge andel i l'exclusió de l'andel.
- La junta directiva.
- El balanç de comptes i les auditories.
- La dissolució de l'associació.

La junta directiva

Als estatuts tipus, s'hi estableixen procediments de decisió per al funcionament de les associacions andel. En posem alguns exemples:

- L'associació andel té un caràcter d'administració comuna, és a dir, administra el patrimoni de l'associació.
- L'autoritat màxima de l'associació és l'assemblea general.
- Cada habitatge andel disposa d'un vot a l'assemblea general.
- Per poder prendre una decisió hi ha d'haver 1/5 part dels membres de l'andel. L'aprovació és per majoria.
- Les propostes de canvi d'estatuts o de dissolució de l'associació es podran acordar quan hi hagi, almenys, 2/3 parts del membres de l'associació. La votació ha de ser aprovada per 2/3 parts dels membres presents o representats a l'assemblea general. Si no hi hagués les 2/3 parts del membres presents, però 2/3 parts de les persones presents a l'assemblea hi estiguessin a favor, es podria demanar la celebració d'una nova assemblea general; en aquest cas, una majoria de 2/3 parts dels presents i no del total dels membres seria suficient per prendre acords.
- L'assemblea general escull la junta directiva, que compta amb tres o cinc membres. La junta directiva s'encarrega de la direcció del dia a dia de l'associació i executa les decisions de l'assemblea general.

Dos exemples d'andel a Dinamarca

A Dinamarca, hi ha moltes associacions andel/cooperatives d'habitatges. D'entre totes elles, n'he escollit dues per mostrar que el model de l'andel s'adapta a diferents realitats i a diferents necessitats. El primer és un andel petit que ocupa un sol edifici, i l'altre és un andel que gestiona milers d'habitatges. En una sèrie d'entrevistes, els directius d'aquests andels han descrit quina és la seva estructura i quin són els reptes que es plantegen de cara al futur.

Andel Boligforening Finlandsgade, exemple d'un andel petit

La informació està extreta de l'entrevista a Mette Kristensen, membre de la junta directiva de l'andel. A/B Finlandsgade es troba situat al barri d'Amager de Copenhagen, a Amagerfaelledvej. Aquest andel l'han creat, durant els darrers vint anys, un grup de llogaters que ha adquirit l'habitatge per fer-hi un andel. A Dinamarca, aquest és un model

de constitució d'andel que, durant els últims anys, s'ha promogut molt des dels poders públics i les lleis. L'andel consta de 72 habitatges, distribuïts de la següent manera en funció dels metres quadrats i del valor de l'entrada inicial:

45 m ² 17.041 euros	85 m ² 313.300 euros
53 m ² 18.293 euros	87 m ² 413.613 euros
55 m ² 58.606 euros	89 m ² 113.926 euros
58 m ² 19.075 euros	91 m ² 414.239 euros
59 m ² 49.232 euros	92 m ² 114.395 euros
62 m ² 229.701 euros	93 m ² 414.552 euros
76 m ² 211.892 euros	95 m ² 214.865 euros
79 m ² 512.361 euros	100 m ² 515.647 euros
80 m ² 212.518 euros	101 m ² 415.804 euros
83 m ² 112.987 euros	116 m ² 118.151 euros

A l'andel hi ha una llista d'espera interna. Quan un habitatge queda lliure, els mateixos membres de l'andel tenen dret de preferència per adquirir el dret d'ús sobre l'habitatge que ha quedat lliure per ordre d'antiguitat. Així doncs, comencen sent membres de l'andel en un habitatge petit i, un cop dins i amb els anys, canvien l'habitatge d'origen per un andel més gran, dins el mateix edifici.

Tenen un pla de rehabilitació que dura deu anys. En un futur pròxim, pretenen arreglar totes les finestres i el drenatge de l'edifici. Ja han reformat completament el teulat i han fet un jardí al pati interior. En el moment de demanar el crèdit inicial, l'andel va fer una provisió de fons per fer front a les reformes i, per tant, no ha hagut d'augmentar les despeses que paguen els membres.

Els lloguers varien de 2.200 a 4.200 corones al mes de 293 fins a 560 euros al mes en funció de la grandària. La majoria paga menys de 400 euros al mes. Si aquest lloguer fos a preu de mercat, probablement es triplicaria. Durant la vida d'aquest andel, només han hagut d'expulsar un dels seus membres i ha estat per morositat.

El que més valoren els membres de l'andel és la proximitat i la coneixença que s'estableix entre tots els seus habitants i la llibertat que tenen a l'hora de fixar les normes per

les quals es regiran. Per tant, es valora molt la familiaritat i la proximitat. A més, els seus membres creuen que tenen un gran poder de decisió. El nivell de satisfacció entre els habitants d'aquest andel és alt. Viuen en un edifici que data de principis de segle, remarcable arquitectònicament, que està ben situat prop dels canals de Copenhaguen i que, com acostuma a passar amb els andels, té un preu força bo. Les edats dels que hi viuen són molt diverses. Hi ha moltes famílies amb infants.

Arbejdernes-Andels-Boligforening (AAB), exemple d'un complex andel gran

La informació prové de l'entrevista a Jakob Sand Kirk, assistent de direcció de l'AAB. L'AAB es va crear l'any 1912, per tant, és un dels andels més antics de Dinamarca. Des del principi i com a punt principal dels seus objectius, ha treballat per a la millora en les condicions dels habitatges i en contra de l'especulació.

La idea dels habitatges lliures d'especulació es va desenvolupar encara més el 1933, amb els *almenbolig* i amb la primera llei danesa de suport a la construcció d'habitatges. Llavors, l'AAB va passar a ser un andel/cooperativa que també incloïa habitatge social i que rebia una part de suport estatal per a la construcció d'habitatges.

L'AAB és una única democràcia de membres, on cadascú ha de tenir la màxima influència per establir les condicions del seu habitatge. Per això, cada edifici és independent econòmicament i democràticament i escull la seva pròpia junta directiva. Avui dia, l'AAB administra un total de 17.482 habitatges repartits en 82 edificis. Durant els propers anys, s'han previst diferents plans de renovació d'alguns dels edificis existents per tal que adquireixin un estàndard més modern.

L'AAB participa activament de la idea de crear habitatges sense ànim de lucre en col·laboració amb altres andels i organitzacions d'habitatges. L'autoritat màxima de l'andel AAB és la representació comuna, que escull una comissió econòmica, un president i un sotspresident. La comissió econòmica escull un director que dirigeix l'administració diària de l'andel. L'administració es divideix en tres grups, i cadascun és responsable d'una part dels edificis.

En un edifici andel ningú no ha de guanyar res amb el lloguer, és un edifici lliure d'especulació. Els edificis andel de l'AAB reben suport públic. Això crea un deure social, i la *kommune* decideix qui té el dret de viure a la quarta part dels habitatges destinats al lloguer social. Per tant, és un andel que està obert a tothom, però que té una consideració especial vers els grups amb més necessitats d'habitatge, com poden ser els estudiants, les persones amb alguna discapacitat, la gent gran, els immigrants i/o refugiats i les persones que s'han de resituar com a conseqüència d'algun tipus de renovació urbanística.

L'andel AAB està constituït sobre una base democràtica. La majoria controla els òrgans de decisió. Cada edifici AAB és independent econòmicament i no es poden transferir diners d'un edifici andel a un altre edifici andel de la mateixa organització. Als edificis de l'AAB, hi viuen membres de l'andel que decideixen i exploten el seu propi edifici, prenent totes les decisions, grans i petites. Es regeixen pel principi de l'autoadministració.

Els membres d'un edifici andel poden participar en les reunions anuals del grup AAB. Els membres de la junta directiva dels edificis reben una remuneració en funció de les tasques administratives que desenvolupen. Per ser membre de l'andel AAB, primer s'ha de ser membre del sindicat OG i s'ha d'estar inscrit com a persona que busca habitatge activament. No obstant això, l'AAB és una organització que gestiona habitatges i ja no té molta relació amb els sindicats. Durant les últimes dècades, el nombre d'habitatges andel ha augmentat significativament i el model està molt consolidat. Els andels són organitzacions modernes que vetllen per la bona administració del nombrós parc d'habitatges que gestionen.

Les llistes d'espera de l'andel AAB superen els quinze anys en la majoria dels casos. Aquest nombre és excepcional i s'explica per la gran quantitat d'edificis amb què compta. Així doncs, l'AAB és molt atractiu perquè, un cop hi has entrat i amb el temps, resulta molt més fàcil gaudir de pisos molt econòmics a la zona on desitges.

L'AAB participa, en part, de les grans renovacions urbanístiques com el projecte *Ishoj* i té unes bones expectatives de futur perquè és una organització moderna i amb molta experiència en la gestió d'andels. El més valuós d'una organització gran d'andels és la seva efectivitat en la lluita contra l'especulació. Ofereix unes entrades molt baixes, encara que legalment podrien ser superiors i, també, la possibilitat de canviar d'habitatge dins del mateix complex andel, després d'haver adquirit la condició de membre de l'andel.

Conclusió final

Aquest estudi no pretén ser la solució a tots els problemes de l'habitatge, sinó una alternativa més per facilitar-ne l'accés, que integra la iniciativa privada dins uns paràmetres no especulatius. Les cooperatives d'habitatges amb cessió d'ús ajuden les persones, sobretot les que tenen unes rendes més limitades a adquirir un habitatge de fàcil accés allà on s'apliquen. A més, són un model amb variants anàlogues— s'aplica en molts països del nostre entorn.

En aquest estudi presento una alternativa a la concepció actual molt reduïda del model cooperatiu a l'Estat espanyol. He intentat presentar el model amb profunditat, partint de les seves característiques i dels seus fonaments legals, per tal d'estudiar la manera d'aplicar-lo a la nostra realitat.

En un principi, la gent es pot estranyar davant la possibilitat d'accedir a un habitatge andel de forma indefinida pel mateix preu que paguem per anar al notari i al registrador, i davant d'un lloguer que, a més de no ser gaire elevat, va disminuint amb els anys, un cop s'ha anat amortitzant l'endeutament inicial. No obstant això, estic convençut que la transparència, la manca de lucre i l'autogestió faran que la gent acabi fent-se seu el model, tal com passa als altres llocs on s'aplica.

Podem aplicar un model cooperatiu més sostenible, és a dir, un model cooperatiu autònom i amb contingut, que no permeti passar del model andel al model de propietat tradicional, com passa a Espanya; un model amb un contingut autèntic, amb normes que regulin el què i el com de la cooperativa amb cessió d'ús. L'altra alternativa és continuar afavorint la propietat, així com una visió de l'accés a l'habitatge molt limitada en el temps i sense transcendència a mitjà i a llarg termini; una visió que fa que, contínuament, es perdin els recursos emprats, que no es pugui anar creant i augmentant una xarxa d'habitatges cooperatius de fàcil accés i que ens obliga a començar de nou cada cinc o deu anys.

21. Experiències i tendències innovadores a la planificació i la gestió de l'espai públic a Europa

Mònica Oliveres. Arquitecta. Arxiu de l'Espai Públic Urbà. Centre de Cultura Contemporània de Barcelona

Per què parlem d'espai públic?

Si al·legòricament podríem dir que sense recorregut no hi ha experiència ni coneixement, igualment podríem afirmar que sense espai públic no hi ha ciutat ni vivència urbana. Els espais públics serien, per a la ciutat, allò que les conjuncions i els relatius constitueixen a les oracions; no només el nexa, la possibilitat de relació en ella mateixa, sinó també i sobretot l'oportunitat de construir l'escenari d'un desenvolupament fèrtil i necessari a través de diferents realitats o barris.

El Centre de Cultura Contemporània de Barcelona ha impulsat, des dels seus orígens, una línia de reflexió i debat a l'entorn de l'espai públic, entenent-lo com un indicador privilegiat de la salut cívica i col·lectiva de la ciutat. Un àmbit comú que, per la seva relació amb els primers passos de la democràcia, situa tothom en un pla d'igualtat i actua com a condensador social, afavorint l'intercanvi i el coneixement entre cultures i persones.

En un moment de creixents desigualtats socials i de nova irrupció d'onades migratòries, les qualitats latents de l'espai públic com a aglutinador de la vida urbana prenen, encara més, un nou relleu, i esdevenen una referència inestimable a l'hora de construir espais de convivència i d'integració que permetin assolir un major equilibri a les ciutats.

Davant del reduccionisme i la simplicitat programàtica d'algunes grans actuacions urbanes realitzades a Europa en els darrers anys, o davant dels riscos d'homogeneïtzació i d'empobriment de la fisonomia urbana evidents a centres històrics de geografies molt

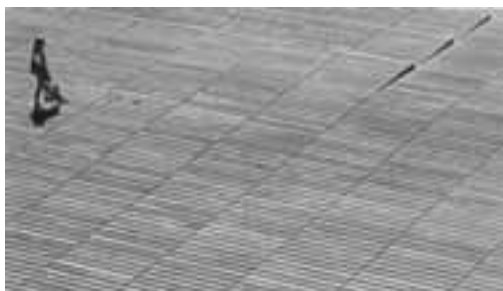

Figura 1. Millora dels espais públics del centre històric de Namur, Bèlgica.

Font: Arxiu Europeu de l'Espai Públic Urbà.

dispars, per acció, entre altres, de la implantació arreu de les grans franquícies comercials, el caràcter polièdric, intens, ric i canviant de l'espai públic, així com la pluralitat dels usos que s'hi poden inscriure o que sempre s'hi haurien de poder inscriure, continuen sent un gresol d'idees inestimable per a totes aquelles pràctiques polítiques i urbanístiques orientades a consolidar el paper estructural que l'espai públic ha tingut des de sempre en la construcció de les ciutats europees.

La transformació urbana a Europa

Durant els darrers anys arreu d'Europa, la recuperació d'entorns captius dins de la geografia urbana, indrets naturals malmesos amb escasses possibilitats d'accés, llocs tenyits d'obsolescència, terrenys de vora orfes de relacions amb les trames consolidades, etc., i la revitalització i la transformació en nous espais per a l'ús col·lectiu d'àmbits marginals o oblidats, ha permès encetar estratègies de vertebració, amb les quals, a través de l'espai públic, s'ha intensificat la permeabilitat entre diferents parts de la ciutat, acostant-ne les múltiples realitats. L'adequació i la millora d'espais públics allà on poden incidir més eficaçment a pal·liar les desigualtats i les discontinuïtats entre teixits, posant l'accent en la relació coherent entre tots ells a diferents escales, ha contribuït d'una manera efectiva a una major cohesió tant de l'estructura física com social, incrementant la qualitat de l'experiència diària de milers de persones. En nombroses ocasions, la millora de la continuïtat de l'espai públic ha ampliat a escala urbana la incidència positiva que un parc, una plaça, un carrer o una estació han representat per al context immediat on s'han construït.

La recuperació de ribes fluvials, marítimes o lacustres, així com la millora de la seva accessibilitat a través de nous recorreguts que les relliguen a la ciutat, la conversió de velles esplanades ferroviàries en nous parcs urbans amb una marcada vocació de servei a escala de barri o la creació d'espais públics entorn de les grans infraestructures d'interès general superant puntualment la barrera que han suposat per als teixits veïns en zones ja especialment castigades a causa d'un mal encaix en el conjunt urbà, han estat plantejaments urbanístics freqüents a moltes ciutats europees.

Aquests plantejaments denoten la continuació d'un esforç sostingut en la creació i consolidació de l'espai públic; esforç que se centra, en les intervencions més adients, no sols en l'increment i millora de les dotacions espacials considerades aïlladament o en funció de la qualitat del seu disseny, sinó també, i molt especialment, en la construcció de nous àmbits públics atenent a la seva capacitat com a escenari compartit i suport d'activitat, densitat, diàleg, cultura, aspectes que han caracteritzat els espais públics de les ciutats europees: ciutats-sistema, fruit del conjunt de relacions que s'hi produeixen.

Premi Europeu de l'Espai Públic Urbà

L'any 1999, amb l'objectiu de donar a conèixer i potenciar els esforços de recuperació de l'espai públic a Europa, el Centre de Cultura Contemporània de Barcelona va organitzar l'exposició *La Reconquesta d'Europa: espai públic urbà 1980-1999* i, l'any 2000 va crear, juntament amb l'Institut Françaès d'Architecture (IFA), el Premi Europeu de l'Espai Públic Urbà, que cada dos anys premia aquelles polítiques urbanes decidides a consolidar i revitalitzar l'espai públic, guardonant per igual els professionals responsables de les obres com les institucions que les han impulsades.

L'èxit de la primera edició del premi animà The Architecture Foundation de Londres (AF), el Nederlands Architectuurinstituut de Rotterdam (NAi), i l'Architekturzentrum Wien (Az W) a afegir-se a l'organització de les següents edicions; l'edició celebrada l'any 2006, ha comptat amb el suport d'una institució més: el Museum of Finnish Architecture de Hèlsinki (MFA). En la quarta edició, la participació de projectes realitzats a més d'una trentena de països europeus ha apuntalat la representativitat geogràfica del premi i n'ha reforçat la dimensió continental.

Figura 2. Remodelació de l'esplanada Vivier Merle per a la integració de les funcions urbanes de transport, Lyon.

Font: Arxiu Europeu de l'Espai Públic Urbà.

Premi Europeu de l'Espai Públic Urbà 2006, ex aequo.

Recuperació del front litoral de la península de Zadar

Després d'haver-se plantejat la redefinició del límit amb l'aigua, el projecte per a la construcció d'un nou passeig marítim ha suposat la recuperació d'una zona poc visitada pels habitants de Zadar. Allà on des de la reconstrucció que seguí la devastació de la Segona Guerra Mundial s'aixecava un mur de formigó continu i monòton, el projecte ha situat una escalinata de pedra blanca que vessa vers l'aigua i habilita un espai públic lineal que afavoreix el descans i la pausa. Sota els graons de marbre del passeig, diferents tubs de polietilè de mida variable condueixen l'aire empès per les onades dins la caixa de ressonància construïda amb l'assessorament d'experts a l'interior de la grada: un instrument d'escala a mercè de les cadències canviants del vent i de l'aigua.

Premi Europeu de l'Espai Públic Urbà 2006, ex aequo.

Reconfiguració per a l'ús públic dels espais residuals sota una autopista elevada al centre urbà de Zaanstad

L'anòmala situació generada al nucli de Koog aan den Zaan arran de la construcció, els anys setanta, d'una infraestructura passant en alçada, que dividí el centre neuràlgic del municipi en dos, és el punt de partida d'una actuació que palesa la fractura causada al

Figura 3. *Morke Orgulje, Zadar, 2005. Premi Europeu de l'Espai Públic Urbà 2006, ex aequo.*

Figura 4. A8erna, Zaandam, 2006. Premi Europeu de l'Espai Públic Urbà 2006, ex aequo.

teixit urbà des d'aleshores. Per recuperar la utilitat urbana de la franja congelada enmig de les columnes de sustentació de la via ràpida, s'ha inserit un conjunt d'usos mixtes específics, públics i privats, i una constel·lació d'espais oberts de diferent entitat que han despertat l'atracció i l'interès de l'àrea, alhora que han atenuat l'efecte barrera provocat per la desafortunada traça. La restauració de la connexió entre tots dos costats i la reactivació de l'ús d'un àmbit que ha estat literalment i simbòlicament a l'ombra del viaducte de l'A8 durant anys, arriben com a solució temporal a un error urbanístic amb un impacte global que difícilment es pot reconduir sense contemplar-ne la possibilitat de l'enderroc.

Premi Europeu de l'Espai Públic Urbà 2006, Premi Especial del Jurat. Actuacions a l'interior de l'edifici de l'antiga seu del Parlament de l'Alemanya de l'Est per fer possible el seu ús públic temporal

L'ocupació temporal d'un edifici públic amb un futur incert, arran de la mobilització de diferents col·lectius i institucions de la societat civil, ha reobert el debat sobre la possibilitat de reconvertir fragments de l'estructura i la història urbana en lloc de procedir al seu sistemàtic desmantellament, més encara, quan la lògica dels temps polítics deixa a la deriva espais que poden revertir sense grans inversions en la vida i la cultura urbanes. L'experiència ha propiciat un fèrtil debat sobre la necessitat de considerar la importància dels usos temporals en el desenvolupament urbà. La gent convertí transitòriament el Palau del Poble en un autèntic espai públic col·lectiu, i en reivindicà la seva memòria.

Figura 5. *ZwischenPalastNutzung, Berlín, 2005. Premi Europeu de l'Espai Públic Urbà 2006, Premi Especial del Jurat.*

Arxiu Europeu de l'Espai Públic Urbà

Més enllà de l'organització del premi, per tal d'ampliar la repercussió positiva que les bones pràctiques representen per al context urbà concret on es duen a terme, les institucions convocants, liderades pel Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, han creat un recurs a Internet que recull exemples de les intervencions més significatives de revitalització i millora de l'espai públic realitzades a les ciutats europees en els darrers 25 anys: l'Arxiu Europeu de l'Espai Públic Urbà – www.urban.cccb.org.

Aquest arxiu, presentat públicament durant el debat *Ciutats (in)visibles, espais de risc, espais de ciutadania* (Barcelona, 25 de juliol de 2003), dóna visibilitat a una selecció de les millors realitzacions presentades al premi amb la voluntat de contribuir a la divulgació d'aquells projectes que, perseguint la revaloració del caràcter públic de l'espai urbà, n'han afavorit la intensificació de l'ús col·lectiu, les activitats que s'hi acullen i la identificació de les persones amb uns espais que són viscuts dia rere dia.

Posant aquestes intervencions a l'abast de tothom, l'Arxiu Europeu de l'Espai Públic Urbà, que a l'any 2006 mostrava 250 obres, pretén afavorir la comprensió de les possibilitats de millora que qualsevol actuació de creació o remodelació de l'espai públic representa per a la realitat física, econòmica, social i humana sobre la qual incideix i necessàriament transforma, tot convertint-se en un instrument de consulta i participació.

Figura 6. Remodelació d'un sistema de túnels subterranis i millora de la mobilitat de vianants als entorns d'Aldgate, Londres.

Font: Arxiu Europeu de l'Espai Públic Urbà.

Així, l'arxiu permet una visualització fàcil i ràpida de projectes que han representat un esforç per potenciar l'espai físic com un espai social més enllà dels paràmetres estrictament formals. A Internet, el recull esdevé una finestra oberta sobre els carrers i les places de més de cent cinquanta ciutats d'Europa, i constitueix un itinerari de coneixement que es recorre a través de textos i més de dues mil cinc-cents imatges.

Parcs, passeigs, places, ponts, estacions, avingudes, túnels subterranis o intervencions artístiques són el material d'una eina de consulta que posa a l'abast de tothom diverses possibilitats de cerca i destaca algunes de les realitzacions que recull en funció de la seva capacitat per millorar aspectes crucials com ara la continuïtat entre teixits, la integració, l'accessibilitat i el transport urbà, la mobilitat, l'imaginari col·lectiu, la memòria, el medi ambient, la sostenibilitat, o la complicitat ciutadana i la participació.

22. El Pla especial de rehabilitació: la recuperació urbana de la ciutat històrica de Santiago de Compostel·la

Anxel Viña Carregal. Urbanista. Director del Pla especial de protecció i rehabilitació de la ciutat històrica de Santiago de Compostel·la

El Pla especial de protecció i rehabilitació de la ciutat històrica de Santiago de Compostel·la

La ciutat històrica de Santiago de Compostel·la destaca entre altres ciutats històriques de rellevància patrimonial similar per la seva vigència com a realitat urbana viva. Té un conjunt històric que conserva en gran mesura els continguts residencials, funcionals, econòmics i socials propis d'un espai que fins als anys cinquanta era pràcticament tota la ciutat.

No obstant això, l'envelliment de la població, l'abandonament discret i selectiu d'alguns edificis i habitatges, la pressió de les altes rendes urbanes sobre els usos i habitants tradicionals, eren presents a la ciutat des de finals dels anys setanta, amb tendència a l'agreujament a la dècada del 1980.

De manera que el Pla especial de protecció i rehabilitació, elaborat a partir del 1989, va haver de desplegar una detallada estratègia de salvaguarda i recuperació urbana, centrant les propostes al voltant de quatre eixos:

- La preservació material de la totalitat d'edificis i estructures urbanes d'interès d'un conjunt històric de 180 ha. Mitjançant la catalogació de 1.813 edificis el 65% dels compresos en l'àmbit que han de ser conservats en les seves característiques arquitectòniques determinants, inclosa l'arquitectura interior 41 monuments, 68 edificis singulars de gran valor arquitectònic, 293 de significació arquitectònica especial i 1.411 d'interès en el conjunt històric.
- La recuperació urbana de la ciutat històrica. Consolidació i renovació del seu paper preeminent a la ciutat com a gran espai de trobada per a ciutadans i visitants, centre representatiu i espai cultural i de relació. Recuperació de l'ús residencial, la diversitat social, l'activitat econòmica i comercial. Recerca del reequilibri entre els vells suburbis i el centre monumental.
- La transformació urbanística de les zones perifèriques inacabades, amb tres criteris: augmentar els equipaments, els espais públics i parcs urbans per millorar la

qualitat de vida dels residents; resoldre la fosa harmoniosa entre els teixits històrics i la nova ciutat, i requalificar les perifèries del conjunt històric.

- La compatibilitat entre la preservació i la rehabilitació de les arquitectures heretades, i la presència de l'arquitectura contemporània, en una dialèctica d'inserció acurada, diàleg respectuós amb l'arquitectura històrica i compromís inequívoc amb la cultura arquitectònica contemporània en les seves expressions més rellevants.

El Pla especial de protecció i rehabilitació de la ciutat històrica de Santiago de Compostel·la va rebre l'aprovació definitiva el 1997. No obstant això, la simultaneïtat dels seus primers passos amb la redacció del Pla general d'ordenació municipal redactat pel mateix equip d'urbanistes va fer possible que algunes de les seves accions estructurants es poguessin desenvolupar a l'empara del pla general, vigent des del 1990, una vegada consolidat l'avançament del pla especial el 1991. De la mateixa manera, a partir de l'aprovació inicial del pla especial, el 1994, es va posar en marxa un pla pont de rehabilitació d'habitatges que desenvolupava els criteris d'intervenció que s'hi definien. Per aquest motiu, avui podem parlar d'un pla que al cap de vuit anys de la seva entrada en vigor presenta la majoria de les actuacions ja executades.

Els objectius del pla especial es poden agrupar, sintèticament, en les línies estratègiques següents:

- Preservar i recuperar l'ús residencial dels edificis de la ciutat històrica sota el criteri de defensar la diversitat social.
- Millorar els serveis a la població.
- Consolidar les funcions centrals i l'activitat econòmica.

Preservar i recuperar l'ús residencial dels edificis de la ciutat històrica sota el criteri de defensar la diversitat social

En el conjunt històric protegit, s'hi inclouen els espais centrals més representatius, les àrees del nord de la ciutat emmurallada amb nivells de renda més baixos, els suburbis històrics de residència popular i peces extramurs configurades com a parts significatives de barris populars.

Dissuadides per la normativa urbanística del pla especial, la substitució dels usos residencials i l'alteració tipològica per subdivisió de les unitats d'habitatge, les polítiques de rehabilitació es dirigeixen en primera instància a l'estabilització de la població resident, donant resposta *in situ* a les aspiracions de millora de l'habitatge. Les tècniques de rehabilitació lleugera i els procediments de gestió pública dels programes basats en

l'acompanyament tècnic als usuaris des del moment de la decisió d'intervenir fins a la conclusió de les obres, estan permetent aconseguir resultats que en termes econòmics resulten clarament avantatjosos respecte de l'opció de l'habitatge nou de protecció oficial, en un procés basat en la iniciativa privada de propietaris i usuaris.

En els deu anys de vigència del primer programa de rehabilitació (1995-1999) i del programa de rehabilitació per al desenvolupament del pla especial que des del 2000 va incorporar d'una manera estable els recursos dels programes públics de rehabilitació en el marc general de les polítiques d'habitatge estatals i gallegues, s'ha intervingut a 1.250 habitatges, el 85% dels quals eren ocupats, amb una inversió mitjana per habitatge al voltant dels 24.000 euros i una subvenció mitjana a fons perdut del 28%, a la qual se suma la gratuïtat de l'assistència tècnica facultativa i de l'assessorament.

Alhora, els programes d'ajudes públiques han estimulat intervencions rehabilitadores amb finançament exclusivament privat, que superen els cinc-cents habitatges en els vuit anys de vigència del pla especial.

El Programa de rehabilitació integral del pla especial aspira a intervenir a 2.400 habitatges sobre un parc total d'uns sis mil en un període de dotze anys. Entre aquests 2.400 habitatges, n'hi ha 560 de buits. En l'actualitat presenta resultats quantitativament significatius que, si es mantenen en el ritme assolit, permetrà aconseguir l'objectiu de rehabilitar tots els edificis i habitatges que pel seu estat requereixen intervenció.

Adicionalment, el pla especial insereix, en espais al límit de la ciutat històrica, 570 habitatges nous (el 9,5% del parc existent) distribuïts en diverses desenes de microactuacions que vivifiquen teixits decaiguts socialment i físicament. Entre les actuacions executades o en marxa hi ha una primera actuació pública amb 76 habitatges de lloguer per a joves i deu actuacions privades més amb més de tres-cents habitatges nous.

Millorar els serveis a la població

La recuperació de l'ús residencial exigeix un nivell d'equipaments socials, espais lliures públics, parcs i zones verdes i esportives, capaços de servir la població que es pretén atreure, en condicions equiparables a les dels altres espais de la ciutat.

Malgrat l'escassetat del sòl en una ciutat històrica tan consolidada i amb un sòl tan preuat, l'ordenació urbanística ha rescatat 4,3 ha per implantar nous equipaments primaris, social, cultural, educatiu, assistencial, sanitari, etc. duplicant la dotació de partida i reequilibrant el nivell de serveis de les perifèries. En relació amb els parcs i jardins públics, s'han qualificat 17,6 ha de sòl amb aquesta destinació que, sumades a les 12,2 ha que ja existien, determinen una presència de zones verdes públiques de gran

atractiu paisatgístic i ambiental que consolida la ciutat històrica com a lloc preeminent de trobada i relació del conjunt de la ciutat.

Actualment, s'hi ha executat un nou centre d'ensenyament de primària a Carmen de Abaixo, obra de l'arquitecte Giorgio Grassi, i els equipaments poliesportius del centre públic d'ensenyament de secundària de San Clemente, obra de l'arquitecte Josef Paul Kleihues, del centre públic d'ensenyament de primària López Ferreiro, dels arquitectes Helio Piñón i Albert Viaplana, i de dos centres religiosos d'ensenyament. També està en funcionament el centre sociocultural A Trisca, obra de l'arquitecte John Hejduk.

S'ha executat el parc de Bonaval, projectat per l'arquitecte Álvaro Siza, el parc de San Roque i el parc universitari de Simeón, i el parc de Belvís està en les últimes fases d'execució. En conjunt, més del 75% de la superfície qualificada *ex novo* per a aquest ús.

La millora dels espais públics i de l'ambient urbà s'ha dissenyat sota el criteri d'eleva la qualitat dels barris extramurs, aproximant-la a la del centre monumental que presenta unes condicions magnífiques. Es tracta de propiciar la valoració de la ciutat històrica com un tot i la identificació de la població amb el patrimoni cultural representat en el conjunt històric, amb independència de la condició social dels espais que el formen.

Consolidar les funcions centrals i l'activitat econòmica

En una acció de doble direcció, s'han descentralitzat les activitats congestives, hospitals, estadis, grans centres comercials o implantacions administratives, a la vegada que s'ha estimulat la presència en el centre històric d'altres activitats urbanes compatibles:

- S'ha consolidat i ampliat la «presència universitària» docent, investigadora i de serveis a la comunitat universitària, element importantíssim d'animació social i d'ús públic de la ciutat, incorporant en el nou parc universitari de 2,8 ha la construcció de nous edificis universitaris. Aquesta actuació s'afegeix als onze immobles que ja ocupava la Universidad Compostelana a la ciutat històrica. Els primers edificis ja s'han executat amb projectes dels arquitectes César Portela i Antón García Abril amb destinació a la Casa Europa residència per a professors visitants, l'Escola d'Alts Estudis Musicals i el Centre d'Estudis Avançats.
- S'ha consolidat la «presència dels usos institucionals més simbòlics» i representatius en els edificis monumentals, i s'ha mantingut la seva convivència amb la quotidianitat de la vida urbana.
- S'ha enriquit l'«atractiu cultural de la ciutat» amb nous equipaments, per tal de preparar la infraestructura necessària per acollir-hi un turisme cultural en ràpida expansió. Els grans equipaments culturals i els nous parcs urbans s'han implantat en

els espais socialment i urbanísticament fronterers. Es va buscar, així, la reintegració dels espais segregats o decaiguts, la difusió de la qualitat urbana i la cohesió social, participant de les iniciatives més emblemàtiques i prestigioses.

En aquest àmbit s'ha d'interpretar la localització del nou Centro Galego de Arte Contemporánea i el parc de Santo Domingo, obres d'Álvaro Siza, en relació amb el barri popular extramurs de San Pedro sobre l'accés del vell camí francès de pelegrinatge. També cal destacar la ubicació en el vell Hospital de Peregrinos de San Roque de les seus de les acadèmies gallegues i l'obertura dels seus jardins com a parc públic, en relació amb els barris extramurs de San Roque-Loureiros; i de tots dos en relació amb Las Algalias, zona de residència popular del nord d'Almendra Murada; del parc universitari de Simeón en relació amb els barris populars de Vista Alegre-Santa Isabel, o del gran parc urbà de Belvís en relació amb el barri del mateix nom que a través d'ell trencarà l'aïllament respecte del centre monumental.

A aquestes actuacions, cal afegir-n'hi d'altres incorporades al teixit monumental, algunes ja executades, com ara la recuperació del Salón Teatro per a seu del Centro Dramático Galego i del Pazo de Bendaña per a seu de la Fundación Eugenio Granell, les rehabilitacions a la Rúa do Vilar de les seus de la Fundació Torrente Ballester i de la Fundació Caixa Galícia; altres en execució són la Biblioteca del Estado a l'avinguda Xoan XXIII, i altres de pròxima execució, com el Centre Cultural i seu de la SGAE del No-roeste al parc de Simeón.

- S'han adoptat «mesures de millora ambiental», conversió en zones de vianants, accessibilitat i regulació normativa, que faciliten la renovació del comerç tradicional i detallista, i se n'ha potenciat el desenvolupament en els espais perifèrics de transició cap als nous desenvolupaments urbanístics de la ciutat mitjançant el foment de nous espais de relació i intercanvi, noves microcentralitats i noves circulacions de vianants. Els programes específics de rehabilitació del comerç tradicional van intervenir en estructures i instal·lacions d'uns dos-cents establiments amb una inversió mitjana de 23.500 euros i una subvenció mitjana del 27% a la qual es va sumar l'assistència facultativa i l'assessorament gratuït per executar les obres.

Els establiments hotelers de petita escala han proliferat, i s'han rehabilitat més de 27 edificis en els últims vuit anys, fins i tot un vell convent transformat en hotel de cinc estrelles. Per la seva banda, l'hostaleria ha viscut un ràpid procés de modernització i l'obertura de més de seixanta nous establiments de restauració, cafeteries, bars, etc., que han ocupat plantes baixes de les edificacions residencials.

La ciutat històrica es reivindica com un espai de relació i trobada de tota la ciutat i d'ella amb els visitants atrets per aquesta destinació excepcional a través del Camí de Santiago, primer itinerari cultural europeu. Per això, els espais públics es conceben com una

gran infraestructura de vianants, i es recupera el recinte emmurallat per al gaudi públic i com a circuit de relació entre parts d'una ciutat que va apostar per un creixement urbà continu, dens i compacte, encara accessible per als vianants.

L'objecte primordial de la planificació urbanística de la ciutat històrica de Santiago ha estat la seva preservació com a Patrimoni Cultural de la Humanitat, i aquesta ha estat entesa no solament en els continguts arquitectònics i materials, sinó també en els continguts socials i econòmics, com a expressió encara viva d'una llarga fase del desenvolupament de la ciutat europea caracteritzada per la presència en un espai delimitat de múltiples funcions urbanes, de variades activitats econòmiques, d'habitants de diversa extracció social, de diferents expressions culturals.

La construcció de la ciutat trobada

Aprofitant un moment de creixement urbà singular de la ciutat, derivat de la diversificació de les funcions tradicionals a causa de l'enriquiment del seu paper regional com a capital de Galícia i de l'esforç per assolir la internacionalització per la via de la valoració de la seva projecció cultural, la planificació urbanística ha tractat de potenciar aquest impuls, convertint-se en un factor de desenvolupament al servei del projecte de recuperació urbana de la ciutat històrica.

La celebració el 1993 de l'Any Jubilar Compostel·là, primer des de la institucionalització política de l'autonomia gallega i l'ingrés d'Espanya a la Unió Europea, va ser l'ocasió per desplegar el potencial del projecte urbà, i la celebració religiosa es va convertir en motiu d'un esdeveniment civil amb capacitat de convocatòria suficient per projectar la imatge de «Compostel·la, ciutat de trobada».

Destinat a ocupar, en la seva escala, l'espai de convocatòria deixat per Barcelona 92 i Sevilla 92 i a l'empara de la seva inèrcia, la ciutat va dissenyar un programa que amb el lema «Compostel·la 93-99» pretenia:

- Mobilitzar els recursos necessaris per executar les mesures previstes per dotar d'infraestructures i transformar la ciutat d'acollida.
- Desenvolupar un programa atractiu d'activitats capaç de convocar l'interès de viatgers nacionals i internacionals, que va incloure des de la producció artística fins a l'intercanvi científic; des de l'oferta d'espectacles de masses fins a les trobades de creadors.

Amb el lema «Compostel·la 93-99» es va pretendre transmetre la voluntat d'iniciar una línia d'actuació amb continuïtat, i es fixava per al 1999 últim Any Jubilar del mil·lenni una nova fita en el compromís de Santiago amb la seva vocació de ciutat de trobada.

La complicitat d'agents privats i institucionals, que des del terreny de l'activitat econòmica fins al de la creació artística, des de l'activisme cívic fins al mecenatge cultural van captar les oportunitats que ofería el projecte, va fer possible fórmules innovadores de participació i de cooperació.

La implicació de totes les administracions públiques en una iniciativa d'origen local, però rellevant per al desenvolupament regional i amb un gran potencial d'internacionalització, va donar al programa la dimensió d'un projecte d'estat. Aquest fet va permetre disposar dels recursos necessaris i consolidar un instrument de cooperació interadministrativa estable, el Consorcio de la Ciudad de Santiago, creat el 1992, que actualment manté en execució la seva programació plurianual 2004-2013.

D'aquesta manera, en un termini excepcionalment breu s'han executat gairebé totes les infraestructures previstes; les actuacions estructurals més rellevants per a la transformació urbana; bona part de les accions extensives de regeneració urbana de la ciutat, especialment a les perifèries; la restauració de part del patrimoni monumental, i el sòlid impuls a la recuperació de la ciutat històrica.

Les energies concentrades en la recreació d'una ciutat culta de trobada a la perifèria atlàntica de la península Ibèrica han permès fer front a una successió d'esdeveniments de rellevància internacional: la celebració del l'Any Compostel·là 1993, el V Centenari de la Universitat de Santiago el 1995, l'Any Compostel·là 1999, la Capitalitat Cultural Europea de 2000 i l'Any Compostel·là 2004.

Al cap de vuit anys de l'entrada en vigor del Pla especial de protecció i rehabilitació de la ciutat històrica de Santiago de Compostel·la i al cap de quinze de l'entrada en vigor del Pla general d'ordenació municipal en el qual té la seva causa, els dos plans urbanístics que van fonamentar l'articulació del seu projecte de recuperació urbana, Compostel·la presenta un balanç que en termes qualitius es pot sintetitzar de la manera següent:

Santiago ha consolidat el paper de ciutat de trobada a escala regional, nacional i internacional.

- S'ha convertit en destinació de viatge de visitants de diversos orígens i condicions –sis milions de visitants el 2004. Aquest flux presenta components molt variats: turisme cultural, de negocis, científic, de la natura, religiosos, etc.
- Ha assolit un nivell d'infraestructures de recepció que permeten que respongui eficientment a les demandes més variades.
- S'està produint una important modernització i diversificació de la base econòmica local.

- S'ha assolit una millora substancial de la qualitat ambiental i de la qualitat de vida, amb una transformació urbanística acurada que està facilitant el reequilibri funcional i material de les perifèries.
- S'ha engegat un procés potent de rehabilitació residencial, de restauració del patrimoni construït i de recuperació urbana, amb participació activa d'operadors privats i públics, que ha afirmat el centre històric com a gran espai d'estada, de relació i trobada de la ciutat.

La ciutat s'ha incorporat a diverses xarxes i circuits internacionals en àmbits tan diversos com la producció cultural, l'intercanvi universitari o la defensa del patrimoni cultural.

- S'han propiciat aportacions a la creació artística, cultural i tècnica en camps tan variats com l'arquitectura, l'urbanisme, la música o la creació plàstica, que han enriquit el patrimoni cultural.
- S'ha desenvolupat una experiència innovadora en les relacions de cooperació entre les administracions públiques interessades en el patrimoni, amb la consolidació del Consorcio de la Ciudad de Santiago.

«El paper de la planificació urbanística en la dinamització d'aquest procés, afrontant temes indissociables en l'urbanisme modern: la relació entre l'arquitectura i la urbanística, la dialèctica entre la conservació i el canvi, el diàleg entre la cultura i l'economia [...]», ha estat reconegut amb la concessió del Premi Europeu d'Urbanisme 1997/1998 en la categoria de planificació local, concedit per la Comissió Europea i el Consell Europeu d'Urbanistes al Pla especial de protecció i rehabilitació de la ciutat històrica de Santiago de Compostel·la.

L'abast d'«un projecte de desenvolupament social i mediambiental que integra la preservació de l'herència cultural de la ciutat històrica, combinant rehabilitació, creació d'ocupació i millora de la qualitat de vida dels habitants amb la recuperació d'espais verds, parcs públics i usos de vianants que permeten la integració social i eviten tant els problemes de marginalitat com el desplaçament de la població originària [...]», ha merescut la concessió del Premi Dubai 2002 de bones pràctiques per a la millora de les condicions de vida, concedit per la Conferència Hàbitat per als Assentaments Humans de Nacions Unides.

«La tasca permanent en la conservació i rehabilitació del conjunt històric i la preocupació constant per dotar-se d'instruments de planejament general i especial [...]», ha estat reconeguda a Santiago de Compostel·la amb la concessió per part del Ministeri de Cultura del primer premi dels guardons Ciutats Patrimoni de la Humanitat 2005.

23. Receptes urbanes: la necessitat d'inventar-se l'habitatge¹

Santiago Cirugeda. Arquitecte

El buit com a entitat «no edificada», dins d'un entorn urbà construït, té unes capacitats incomparables per als ciutadans que s'animin a donar-li vida fora d'un planejament urbà que el controli. Aquest urbanisme no dibuixat que sempre existirà representa una possible amenaça per a les autoritats públiques per l'ús incontrolat i sense predefinir que se li pot donar.

De fet, les ciutats poden i normalment presenten aquests llocs buits; solars urbans que romanen plens d'escombraries i runa, ocults rere murs coberts de cartells i pintades. Aquest mur és l'element molest de control que les ordenances municipals obliguen a col·locar per tancar aquests espais al ciutadà. És aleshores quan es converteix en un lloc marginal i mancat de vida.

El procés d'aparició i desaparició de solars, la vida dels quals és curta en comparació a la llarga existència de les construccions que finalment ocuparan aquests espais, mostra una capacitat innata de les ciutats que s'escapa al propi planejament urbanístic, una incertesa que empara el desenvolupament de la vida urbana.

La causa per a l'existència d'aquests solars pot ser que els propietaris estiguin sotmesos a procediments administratius que els impedeixen edificar, tot i que no siguem ingenus: sovint són ells els qui paralitzen el procés de l'edificació a l'espera d'un augment del valor del sòl. I és que les sancions actuals en moltes ciutats són realment lleus o inònques per als propietaris, sobretot si la propietària és l'Administració pública. Així es mantenen els solars en aquesta situació de paràlisi i inhabilitat durant anys.

L'obertura pública dels solars amb programes funcionals diversos, o sense ells, donarien una sèrie de nous espais col·lectius que desenvoluparien unes capacitats habitables totalment noves per a la ciutat.

Fórmules perquè això sigui possible es podrien articular legalment mitjançant ordenances municipals que estableixin contrapartides administratives als promotors, que, durant el temps en el qual no desenvolupin el procés constructiu, facin pública la seva propietat privada, o per contra, un sistema sancionador per als qui es neguen a edificar, i se'ls

¹ Aquest article, amb permís de l'autor i de l'entitat editora, està format per alguns dels capítols de la publicació *Situaciones Urbanas / Unidades de Ejecución*. Ed. Tenov S.L. Any 2007. Barcelona. [ISBN: 978-84-611-8342-5]

obligui a cedir els solars per un temps definit per a ús i benefici públic. És sabut que la propietat privada a Espanya és sagrada, però també és de lògica aclaparadora pensar que encara que hi hagi molta activitat en un solar, la degradació d'aquest espai és nul·la, i no afecta mai el desenvolupament normal de les obres arquitectòniques que s'hi hauran de fer posteriorment.

Continuant aquesta aspiració d'utilitzar els llocs, no de posseir-los mercantilment, i aprofitant la col·laboració ciutadana per fer públic l'espai privat, presento tres situacions concretes ja efectuades, fonamentals en les negociacions polítiques engegades.

Aldo van Eyck a Sevilla²

Ciudadà que proposa una nova ordenança urbanística per reutilitzar solars

Un ciudadà proposa una nova ordenança urbanística per reutilitzar solars amb equipsaments públics temporals, mentre no s'executi cap obra al solar i es garanteixi el compliment final dels terminis i els usos definits per a aquest espai. Amb aquest motiu es convoquen diverses reunions amb tècnics i representants polítics de la Gerència d'Urbanisme de Sevilla, i es manifesten complicitats amb agents culturals, amb els quals, juntament amb la redacció i la presentació de cartes, sol·licituds i documents descriptius que justifiquen la viabilitat de la proposta, es construeix l'estratègia de convenciment que desenvolupi una millora immediata de l'escenari físic de la ciutat. Inclou: demolició del mur de tancament, neteja de brossa i runa, millora del sòl mitjançant àlber compactat i incorporació de vegetació, elements de mobiliari o no-arquitectura, amb l'objectiu de capacitar funcionalment l'espai. Es poden utilitzar, entre d'altres elements amb vocació temporal, balises de senyalització plenes de formigó per fixar-hi elements auxiliars d'acer galvanitzat per fer jocs i bancs acabats amb travesses de tren tallades longitudinalment i, en conjunt, garanteixen la vocació de temporalitat del projecte.

- *Subjecte*: ciudadà.
- *Col·laboradors*: Gerència d'Urbanisme de l'Ajuntament de Sevilla, alguns treballadors de la Institució.
- *Materials*: balises de plàstic, formigó, travesses de vies de tren, antigues parades d'autobús.
- *Descripció*: text legal i obertura de dos solars al carrer Sol.
- *Superfície aproximada*: 200 m².

² Carrer Sol, número 80 i número 114, Sevilla. 2004-2006.

Antecedents: solars buits i manca de parcs

La normativa municipal actual estableix que un solar buit s'ha de tancar amb un mur de 2,40 metres d'alçària per protegir-lo, tot i que això no impedeix que s'hi aboqui runa i es converteixi ràpidament en un lloc insalubre. La mateixa normativa estableix que l'Ajuntament pot expropiar el solar si, després de dos anys, el propietari no ha presentat cap projecte de construcció, amb l'argument que un espai buit dins la ciutat és pernicios per a la ciutadania, ja que implica la desaparició progressiva del teixit urbà. De tota manera, a Sevilla hi ha solars públics i privats que fa més de vint anys que estan tancats sense que l'Ajuntament hagi actuat per evitar-ho.

Estratègia i procés: tres anys d'espera activa

Un ciutadà va presentar a la Gerència d'Urbanisme de l'Ajuntament de Sevilla una llista amb deu solars del centre de la ciutat d'entre un centenar de localitzats, i va plantejar a l'Administració una proposta per obrir els solars al públic en forma de parcs temporals. A més, va assenyalar que un simple canvi en les ordenances municipals podria millorar aquests espais normalment problemàtics per a la ciutat. Si en comptes d'aixecar-hi murs de tancament, s'obligués a obrir els solars a la ciutadania, s'hi podrien crear petits jardins temporals, a la vegada que els propietaris tindrien els solars a punt per a l'obra el dia que hi volguessin construir. Aquesta modificació facilitaria un control més estricte sobre els solars de la ciutat i es podrien establir mesures perquè els propietaris secessionistes no perdessin els drets sobre aquests espais.

Davant dels clars beneficis que aquesta mesura podria aportar a la ciutat, i tenint en compte que les ordenances municipals encoratgen els ciutadans a participar activament en les decisions urbanístiques, la Gerència d'Urbanisme va accedir a fer una prova pilot i obrir dos solars de propietat pública abans de plantejar-se canviar l'ordenança, ja que des del principi l'extensió de l'ordenança a solars privats podia suposar l'aparició de conflictes legals amb la propietat privada.

Els tècnics de la Gerència d'Urbanisme van estudiar diferents solars dels deu que proposava el ciutadà, i només en van aconseguir definir la propietat de sis. Es van escollir els solars públics del carrer Sol, números 80 i 114. El solar del 114 era especialment interessant, ja que la part del darrere comunicava amb una de les torres de la muralla antiga. La seva obertura per instal·lar-hi un espai d'ús públic possibilitaria, a més, el gaudi d'un patrimoni de la ciutat que romania tancat. El del número 80 era de dimensions més grans, envoltat d'un solar molt més ampli, en el qual hi ha un eucaliptus centenari i s'hi preveu la construcció d'una escola.

Alguns mitjans de comunicació interessats per la proposta van seguir les obres de neteja i adequació dels dos solars. L'endemà de l'aparició en els diaris locals de la notícia de l'obertura dels dos solars, es van presentar a les obres del solar del número 114 dos advocats que reclamaven per al seu client la propietat del solar, amb tota la documentació pertinent, i van manifestar que no entenien com se n'havia permès l'obertura. Davant del dubte, i amb la presència de dos tècnics de la Gerència d'Urbanisme, el mateix dia es van paraitzar les obres de condicionament del lloc i el propietari en va ordenar el tancament, ja que semblava que els dos advocats tenien raó. Quan es va revisar l'expedient, els tècnics de la Gerència d'Urbanisme van comprovar que s'havia produït un error en arxivar el document de propietat i que el titular era un particular i no l'Administració.

Malgrat les molèsties que es van ocasionar a la Gerència, al propietari i a l'arquitecte que executava l'obertura del solar, l'error va demostrar que calia una revisió i ordenació sistemàtica dels registres de propietat, i aprofitar les «noves» tècniques de catalogació de documents per tenir l'arxiu del registre de solars actualitzat i coordinat amb la Gerència d'Urbanisme.

Tot i que es va tancar el solar del número 114, el del número 80 es va equipar completament, i es va utilitzar material existent en els dipòsits municipals de la ciutat, com balises de trànsit que es van omplir de formigó, i s'hi van posar estructures auxiliars per poder fer-les servir com a bancs i gronxadors. A més es van localitzar a l'empresa privada que gestiona les parades d'autobusos públics els para-sols de les antigues parades, i es van adaptar per utilitzar-los com a cobertes en els solars.

Solar equipat amb material dels dipòsits municipals.

Material reciclat transformat en equipaments efimers.

Comentari crític sobre la col·laboració ciutadà-Administració

L'obertura de solars no solament permetria l'existència de jardins públics, sinó que s'hi podrien muntar equipaments efimers, com llocs de reunió, escenaris per a representacions o fins i tot habitatges temporals.

Actualment, el nou Pla d'ordenació urbana de Sevilla inclou l'ordenança d'usos temporals de solars, acompanyada d'ordenances que obliguen a la coordinació i actualització del registre de solars, per tenir una informació més acurada i una capacitat d'actuació més gran. D'aquesta manera es pot sancionar davant de suposades faltes urbanístiques, i gestionar l'ús temporal d'aquests espais d'una manera eficaç. Aquesta situació, excepcional, millora la baixa confiança en els processos de col·laboració política per millorar els suports legals, tot i que no descarta ni produeix l'abandonament d'estratègies de subversió legal.

Nota històrica

Quan va acabar la Segona Guerra Mundial l'arquitecte Aldo van Eyck, que treballava per a l'àrea de desenvolupament urbanístic d'Amsterdam, va aprofitar l'existència de carrers, places i molts solars abandonats per construir-hi parcs infantils, sense que cap propietari s'hi oposés o considerés que la nova normativa el perjudicava. El cost dels jardins era molt baix, per la qual cosa resultava fàcilment assumible pel consistori i, en contrapartida, va crear una tipologia on va jugar tota la generació del *baby boom* pos-

terior a la guerra. Actualment, la normativa continua vigent, i hi ha més de cent parcs temporals per a nens a la ciutat: gairebé tota la població actual d'Amsterdam ha jugat alguna vegada en algun d'aquests parcs.

Quan va començar el projecte de Sevilla, el ciutadà no coneixia aquest arquitecte holandès, el primer projecte de parc del qual va celebrar el cinquantenari l'any 2006, però cal deixar clar que no és la paternitat o l'originalitat el que es reclama, sinó la importació d'un model que pugui funcionar amb la ciutadania de Sevilla.

La casa desmuntable³

Arquitecte sense promotor que construeix no-arquitectura ocupant un solar

Un arquitecte sense promotor instal·la para-arquitectura ocupant un solar privat al carrer Barco, número 9, per començar a exemplificar situacions d'ocupació temporal en solars en desús, mitjançant un contracte d'arrendament amb el propietari, que permet la utilització garantida del solar durant un temps mínim concertat de quatre mesos extensible a un màxim d'un any, per a la instal·lació de la casa-estudi desmuntable. Un acord per a la connexió elèctrica tancat amb un particular, pròxim al solar, i unes càpsules sanitàries quimicoportàtils –finalment no instal·lades per manca de recursos econòmics–, que funcionarien amb la recollida d'aigua de pluja a través de la coberta, ajudarien a fer més còmode i habitable aquest habitatge urbà, que durant un any i mig va ser un lloc per al debat cultural, reunions d'interès polític i immobiliari i, per descomptat, per a la celebració de nombroses festes i barbacoes urbanes, repletes d'amics, coneguts i veïns. Inclouia 200 metres de cable elèctric de secció nominal de 2,5 mil·límetres, recobert de mànega butílica que recorria el carrer Joaquín Costa, trencava pel carrer Barco, arribava al solar situat en el número 9 d'aquest carrer i finalitzava a la caixa de control i protecció elèctrica que donava servei a la casa-moble, la qual va ser presentada, fraudulentament, per antics amics arquitectes, al premis FAD d'arquitectura.

- *Subjecte*: arquitecte sense promotor.
- *Col·laboradors*: propietari d'un solar.
- *Materials*: estructura d'acer, recobriments d'alumini, polietilè, material de bastiment, tancaments d'alumini, armaris de xapa d'acer galvanitzada, tanques públiques reciclades.
- *Definició*: casa desmuntable sense arrelaments.

³ Carrer Barco, núm. 9, Sevilla. Agost de 2002-octubre de 2003.

- *Superfície aproximada*: planta baixa de 12 m², primera planta de 8 m², solar de 30 m².

Antecedents: exposició itinerant

Els responsables d'exposicions del Col·legi d'Arquitectes de Cadis van encarregar el muntatge d'una exposició a un jove arquitecte. Aquest volia provar un tipus d'habitatge portàtil, de manera que va dissenyar l'exposició pensant en el reaprofitament futur de les peces i va projectar la casa portàtil perquè es pogués utilitzar durant uns quants mesos com a lloc expositiu. Després del muntatge a la plaça de la Mina a Cadis, i en altres poblacions gaditanes, l'arquitecte la va portar a la seva ciutat natal per tornar-la a muntar sense cap tipus d'ajuda institucional.

Estratègia i procés: una casa trencaclosques

La casa trencaclosques és un habitatge desmuntable i adaptable al terreny. Va ser dissenyada per poder-la traslladar i instal·lar còmodament en diferents llocs, de manera que en un sol any es pogués canviar d'ubicació. El seu funcionament es basa en la idea d'ocupar els solars en desús de les ciutats. Així, s'instal·laria en un solar fins que els propietaris decidissin fer-ne ús, moment en el qual els habitants senzillament haurien de desmuntar la casa i anar a un altre solar. Atès que se suposava que durant la seva vida útil la casa s'instal·laria en diferents ubicacions, es va planejar que les peces poguessin ser organitzades de maneres diferents, amb l'objectiu que pogués adaptar-se a les dimensions variables dels solars i a les necessitats i capricis dels habitants.

Aquesta estratègia disposava d'una sòlida argumentació legal al voltant del Codi Civil, que es basa a considerar la casa trencaclosques com un bé moble perquè no té fonaments, per la qual cosa no pot quedar subjecta a les lleis i ordenances aplicables als béns immobles, i és susceptible de desmuntar-se, no d'enderrocar-se. Tot i que l'arquitecte que la va dissenyar va contemplar fins i tot la possibilitat d'ocupar un solar sense el permís explícit dels propietaris, va considerar preferible pactar-hi sempre que es pogués, i sobretot en aquest cas, ja que es tractava d'avaluar tant l'argumentació legal com l'habitatge.

Els diferents propietaris amb els quals es va entrevistar l'arquitecte van respondre negativament a la demanda que els deixessin estacionar un bé moble en algun dels seus terrenys. Fins i tot algun d'ells va arribar a demanar un lloguer superior al preu d'un habitatge. Però malgrat la dificultat per localitzar els propietaris dels solars i la poca receptivitat inicial de molts d'ells, insistint-hi, finalment un dels propietaris va accedir a concedir el permís perquè es muntés el mòdul en el seu terreny a canvi del pagament de 150

euros al mes, i va signar un contracte amb l'arquitecte en el qual es comprometia a permetre la instal·lació del mòdul en el solar durant un mínim d'un any, que al final es va convertir en un any i mig. Una vegada signat el contracte, es va muntar la casa trencaclosques al carrer Barco número 9, amb l'ajuda d'amics i coneguts, i un veí va participar-hi subcontractant corrent elèctric al mòdul, per a la qual cosa es va instal·lar un cable d'electricitat de 200 metres des del carrer Barco fins a casa seva, al carrer veí de Joaquín Costa. El sistema sanitari es va solucionar contractant una càpsula sanitària portàtil, ja que per falta de pressupost no es va poder muntar ni una connexió d'aigua ni un recol·lector pluvial, malgrat que estaven previstos en el projecte inicial com la manera idònia per proveir-se d'aigua corrent.

Comentaris crítics: pactar amb la ciutadania

Encara que ningú no hi va viure d'una manera permanent, la casa trencaclosques va acollir transeünts ocasionals i visitants de la ciutat, que en van confirmar l'habitabilitat. Es va convertir també en el lloc de reunió de bona part de veïns i amics, i fins i tot va ser el local d'assaig d'un grup de música.

Per falta de pressupost la casa no es va poder muntar en altres solars, i només se'n van fer dos muntatges: un a Cadis i un altre a Sevilla. A més de comprovar que per a la ciutadania és preferible disposar d'un equipament cultural i de lleure, d'un lloc de reunió, que d'un solar buit, es va provar que la construcció era habitable.

Una casa trencaclosques, desmuntable i adaptable al terreny.

Chicken antimediàtic⁴

Arquitecte que col·labora amb la fira internacional de construcció i amb el festival cultural per proposar un nou tipus d'habitatge amb capacitat d'agrupar-se i de fer-ne un muntatge col·lectiu

Un arquitecte que col·labora amb la fira internacional de construcció projecta un prototipus econòmic d'habitatge mínim, susceptible d'agrupar-se i generar nuclis residencials col·lectius d'implantació fàcil i muntatge evolutiu. Després d'una campanya mediàtica malversada i vinculada al desconcert d'un ministeri deficitari d'urgent i nou pla d'habitatge, verifica el seu funcionament independent en un solar de propietat pública de Barcelona però amb gestió privada, i es converteix en un reclam i una oferta alternativa d'habitatge per a grups de població amb recursos econòmics limitats i/o disposats a arrendar sense aspiració la propietat, i amb l'opció de participar activament en el muntatge físic del prototipus amb la doble intenció d'abaratir costos i personalitzar i dignificar un habitatge a través de l'autoconstrucció. Inclou: estructura desmuntable d'acer, biguetes de fusta doble T, plafó sandvitx (tauler hidròfug-poliestirè-OSB), estructures auxiliars d'acer, tancaments d'alumini, plafó sandvitx (acer-poliuretà-acer), làmina plastificada de PVC, cassetons de PVC, policarbonat cel·lular, vidres i làmina d'alumini-poliètilè-alumini; així com coordinació d'amics, familiars o col·laboradors per al muntatge del prototipus en un temps reduït amb la maquinària i el material auxiliar necessari.

- *Subjectes*: arquitecte invitat per Construmat i «APTМ».
- *Col·laboradors*: les trenta persones que van muntar el Chicken al costat de Wad-Ras, Josep Bohigas (organitzador d'«APTМ-Apartament»), Javier Planas (organitzador del festival eme3) i Martí Peran (organitzador d'«Espai de Consulta»).
- *Materials*: estructura desmuntable d'acer, biguetes de fusta doble T, plafó sandvitx (tauler hidròfug-poliestirè-OSB), estructures auxiliars d'acer, tancaments d'alumini, plafó sandvitx (acer-poliuretà-acer), làmina plastificada de PVC, cassetons de PVC, policarbonat cel·lular, vidres i làmina d'alumini-poliètilè-alumini.
- *Descripció*: mòdul habitacional, apilable, per a ocupació temporal de solars.
- *Superfície aproximada*: 32 m² més 14 m² de lloc de treball.

⁴ Palau d'Exposicions de Barcelona, fira Construmat, de l'11 al 17 d'abril de 2005. Festival eme3, carrer Àlaba, 11-17, Barcelona. Juny de 2005-març de 2006.

Antecedents

A la fira Construmat 2005, s'hi va fer una exposició sota el títol «APTM-Apartament», on s'exhibien sis prototipus d'habitatge urbà experimental amb l'única condició que tinguessin 30 m² de planta. Per a l'ocasió es van convidar sis arquitectes que ja havien treballat anteriorment en habitatges experimentals: dos arquitectes de renom, dos de menys de quaranta anys i dos equips d'estudiants. Per a l'exposició es van muntar maquetes a escala real practicables de les propostes dels quatre primers, de manera que durant la fira es podien visitar els habitatges i entrar-hi, com si fossin cases de veritat.

Un dels joves arquitectes va utilitzar «APTM» com a mitjà per continuar la seva investigació arquitectònica, i en comptes de muntar una maqueta a escala 1:1, va construir Chicken, un mòdul habitacional urbà desmuntable que va ser reutilitzat després del certamen com a habitatge en un solar de Barcelona. El projecte arquitectònic anava acompanyat de l'estratègia necessària perquè es pogués muntar en diferents solars desocupats, i es poguessin perfeccionar així els assajos de Madrid (SU9) i Sevilla (SU6 i SU10). L'objectiu era subratllar la possibilitat de promoure des de la societat civil aquest tipus d'habitatges autoconstruïts, sense necessitat de recórrer a l'oferta actual de l'Administració o a les promotores. El sistema de cooperatives en règim temporal es presentava com la fórmula adequada per implantar el sistema d'habitatges.

Processos i estratègies

Malgrat que l'estratègia que acompanyava el mòdul havia estat explicada abans de la fira, per exemple, a l'article de Catalina Serra aparegut a *El País* el 22 de març de 2005, a partir de la inauguració de Construmat, l'únic fet que va interessar la premsa van ser els 30 m² d'espai. Els mitjans de comunicació estaven expectants davant la visita de la ministra d'Habitatge, María Antonia Trujillo, ja que s'esperava que fes a Barcelona alguna declaració sobre el Pla d'habitatge, que portava un retard de nou mesos. El dia de la inauguració, la ministra va elogiar les propostes d'«APTM» i va parlar de rebaixar les dimensions mínimes dels habitatges de protecció oficial fins als 30 m², pensant en pisos per a joves o per a persones que necessiten un habitatge per a una temporada curta. Les declaracions de la ministra van provocar que a partir d'aquell moment «APTM» es llegís com la nova proposta d'habitatge de protecció oficial del Govern, a la vegada que els mitjans de comunicació van començar una campanya mediàtica centrada en els pisos de 30 m², que va avivar l'animadversió general davant dels mòduls presentats a l'exposició. L'estratègia d'utilitzar els solars desocupats per a habitatges temporals va quedar anul·lada sota el títol «30 m²», ja que la idea era més complexa i difícil d'explicar que la indignació davant d'una Administració inoperant.

Mentre que a la premsa es debatia sobre els metres quadrats dignes per a un habitatge i la ministra volia desvincular-se de les seves declaracions, Construmat continuava endavant, i, quan la fira va tancar les seves portes, es va desmuntar el mòdul.

Paral·lelament a la fira, es va instal·lar un centre d'informació a la plaça Catalunya de Barcelona a l'exposició artística «Espai de Consulta», comissariada per Martí Peran a la seu de Caja Madrid i un altre a través d'una adreça de correu electrònic, amb la intenció de fer un estudi sobre quina població estaria disposada a viure en el mòdul Chicken, i sota quines condicions, com ara el preu, la situació legal o il·legal, etc. L'arquitecte també va participar en el festival d'arquitectura eme3, emparant-se en una coartada artística com ja havia fet a SU 9 que li permetés instal·lar el mòdul al carrer. D'aquesta manera aprofitava els dos esdeveniments culturals per continuar la seva investigació. L'arquitecte va pactar amb els responsables del festival d'arquitectura la possibilitat de muntar el mòdul en el solar del carrer Àlaba 17, i participar en l'exhibició de projectes que es faria entre els dies 20 i 23 de novembre de 2005. El solar en qüestió està situat entre la presó de dones de Wad-Ras i unes pistes de pàdel instal·lades en sòl públic, tot i que de gestió privada. Els encarregats de les pistes van demanar a eme3 un lloguer mensual de 1.000 euros, a pesar de la titularitat pública del solar. Així, per obtenir els permisos pertinents de l'Administració per donar d'alta l'aigua i la llum, l'arquitecte va haver d'abonar aquesta quantitat per poder iniciar la construcció, que va començar el mes de juliol del 2005.

Prototipus econòmic d'habitatge mínim i estructura desmuntable.

Una setmana abans es va fer una crida via correu electrònic per tal de trobar voluntaris que volguessin col·laborar en el muntatge de Chicken, i així es va aconseguir reunir unes cent persones que, per torns i diferents graus de col·laboració, durant una setmana, van construir una casa. Quan va acabar el muntatge un veí va trucar la policia per denunciar el mòdul, i la patrulla que va visitar el lloc va emplenar la denúncia corresponent: «absència de falta, ja que es tracta d'un mòdul desmuntable de caràcter cultural i lúdic».

Chicken no va passar la revisió d'adequació per a celebració d'actes públics perquè l'escala d'accés no complia la normativa vigent, tot i que es tractava d'una escala d'inferior reciclada dels rebuigs d'«APTM», on havia format part d'un pavelló obert al públic sense cap restricció. També se li va denegar la possibilitat d'accedir a una cèdula d'habitabilitat, ja que el solar estava destinat a equipaments i no a habitatge. Aquesta argumentació posava en evidència que la idea d'usos temporals no havia estat entesa, ja que en cap moment es qüestionaven els futurs equipaments.

Comentaris crítics

Tot i que les declaracions de la ministra no van ser gaire afortunades i l'organització d'eme3 no va ser exemplar, el muntatge del mòdul al carrer Àlaba va servir per provar un model d'habitatge molt més definit que el de Madrid o Sevilla, a la vegada que va resultar útil per comprovar, un cop més, el funcionament dels mitjans de comunicació, molt més atents a obtenir grans titulars que a explicar realitats complexes.

El fet de començar la construcció del mòdul en una fira i després treballar directament al carrer va permetre constatar l'escassetat de paràmetres per avaluar un habitatge, tant en la fira com en la vida real. Mentre que en la fitxa informativa d'un cotxe, el possible comprador té un ampli ventall de dades per guiar-se: potència del motor, maniobrabilitat urbana, consum, accessoris etc., en el cas d'un habitatge gairebé només es pot guiar pels metres quadrats i la localització, i mai d'una manera estandarditzada. Els arquitectes tampoc no disposen de gaires elements per avaluar el seu treball i per saber com reverteix en la societat, ja que encara que s'esforcin per abaratir costos de construcció, el preu del pis que ells han dissenyat dependrà només de l'oferta i la demanda, i no de les seves intencions i control de despeses.

La possibilitat d'agrupar diferents mòduls en un solar implica poder abaratir costos, però a la vegada comporta la necessitat d'una organització dels usuaris, que no és gens fàcil. Perquè el projecte sigui viable cal crear una ordenació del sòl en desús de la ciutat, decidir en quin règim s'estableixen les persones que ocupen el solar preferiblement en règim de cooperativa i, per últim, fixar reglaments d'ocupació màxima perquè no es produeixin aglomeracions insalubres. Una vegada fets aquests passos, es podrien crear

unitats d'habitants nòmades per satisfer les necessitats de les persones que actualment es veuen obligades a llogar una casa quan un mòdul desmuntable els podria ser més útil i igualment confortable, com ho demostren les consultes fetes mitjançant correus electrònics i entrevistes personals.

L'Ajuntament de Barcelona està acostumat a cedir l'ús temporal del sòl públic per a fires de barri o per a esdeveniments culturals, com el festival eme3, però va denegar explícitament que es pogués viure en el mòdul durant la fira. Aquesta negativa demostra la por administrativa a no poder controlar aquest tipus d'habitatge i la manca de precedents en aquest àmbit.

Amb aquest projecte i les ocupacions anteriors es pretenia crear una doctrina legal urbanística que pogués utilitzar-se en futures situacions com a argument de suport, en absència d'una jurisprudència positiva en aquest camp, de manera que si algú volgués continuar aquesta investigació i construir un habitatge temporal disposés de documentació per reclamar sòl públic. Aquesta reclamació ha estat plantejada per diferents col·lectius ciutadans, però sempre ha estat desatesa per les administracions.

(Uns quants mesos després de la negativa de Barcelona a la proposta d'habitabilitat, des d'una regidoria de joventut basca es van posar en contacte amb l'arquitecte per estudiar la possibilitat de materialitzar opcions d'implantació d'habitatges en arrendament, mai en propietat en sòl per a equipaments, ja que la Llei basca d'habitatge i sòl contempla, en casos excepcionals, la possibilitat d'utilitzar sòl destinat a equipaments per a habitatges.)

Conclusions

La utilització del conveni polític serà positiva quan mostri un benefici social evident, com en el cas de fer públics els solars privats.

Això no eliminarà mai la necessària i inesgotable energia ciutadana que genera aquest món independent, espontani i efímer, que manté l'autonomia, encara que sigui d'una manera temporal.

L'alienació generalitzada dels grups humans sota una societat patèticament acomodada, a tots els nivells, queda instantàniament destrossada per aquells que d'una manera subversiva cometen determinades accions, que més enllà de produir canvis en les estructures homologadores i controladores suposen un paròdia crítica que evidencia les incapacitats que aquestes estructures tenen per afrontar la complexa realitat.

24. Intervencions urbanístiques al centre històric de Lleida

Lluís Claverol i Rodrigo. Arquitecte. Oficina Local d'Habitatge. Ajuntament de Lleida

Introducció

En el marc de la tercera setmana d'estudis urbans, que sota el títol «Història Urbana i Intervenció en el Centre Històric» se celebrava a Lleida, l'octubre del 1986, deia en Josep M. Llop, en aquells moments director del Servei d'Urbanisme de la Paeria, que l'operació de rehabilitació del centre històric de Lleida era una important obra urbanística de «restitució». De restitució d'una estructura de centre, com a peça fonamental en el funcionament de la ciutat sobre la base de tres criteris de la política urbanística:

- Actuar en el Centre Històric millorarà el funcionament de tota la ciutat com a centre de serveis (comercials, culturals i terciaris), del Pla de Lleida.
- Actuar en el Centre Històric és un objectiu de política social fonamental, ateses les característiques i la importància numèrica de la població resident.
- Actuar en el Centre Històric és recuperar un patrimoni immobiliari i urbanístic bàsic de la formació històrica de la Ciutat (la Seu Vella i la Suda).

Plantejava els valors en positiu del nostre centre històric per contraposar-los a un estat d'opinió força generalitzat centrat en els clixés negatius de marginació i abandonament existents a la ciutat.

Perquè és ben cert que raons de caire ben divers han esborrat de la memòria dels lleidatans l'interès per aquest indret que s'arrapa a l'entorn del turó, entre la riba del Segre i el seu símbol, la Seu Vella al capdamunt, i que ha viscut clos dins d'una corona emmurallada que l'envoltava. Un indret que ha patit, al llarg de la història, ferides profundes, fruit de setges, pestes, ocupacions i guerres.

Característiques del centre històric de Lleida

La primera consideració a fer és la de la seva dimensió, ja que es tracta d'un dels centres històrics més grans de Catalunya amb 63,4 ha de superfície i uns mil dos-cents immobles. L'espai del turó de la Seu Vella ocupa unes 15,10 ha, mentre que el conjunt d'edificis del barri vell s'estén per les 48,3 ha restants. Les antigues cases es recolzen

en una xarxa de carrers estrets i costeruts, que salven les dificultats físiques i topogràfiques dels forts pendents que, des de la part baixa de Ferran i Blondel, arriben als carrers de la Tallada, Sant Martí o Camp de Mart. Aquesta infraestructura viària només s'enllaça a través d'un eix important, el carrer de Cavallers, que baixa perpendicular al carrer Major i al riu, i que avui, gràcies a la passarel·la recentment inaugurada, s'estira fins al barri de Cap Pont on s'ubica el nou campus universitari.

En el marc dels estudis socioeconòmics elaborats amb motiu de la redacció del programa ARI el 1992-1993 pel Departament de Geografia i Sociologia de la Universitat de Lleida, dirigit pel professor Joan Vilagrassa i Ibarz, es pot trobar una descripció completa on s'expliquen de forma acurada els factors de pèrdua accelerada de població resident, l'envelliment del veïnat, un 25% del qual ha complert els 65 anys, l'elevat índex de gent gran que viu sola, una taxa d'activitat econòmica decreixent, un moviment d'immigració extracomunitari important, una marginació creixent... En definitiva, característiques socioeconòmiques que havien de generar en el futur, necessàriament, despesa social i incidir en la planificació dels models de programa d'habitatge.

Aquests factors socioeconòmics es complementen físicament amb el parc immobiliari, del qual es pot elaborar un bon llistat amb edificis públics, d'arquitectures singulars d'alt interès patrimonial, tant de caràcter religiós (les esglésies i els convents) com de caràcter civil. Tots conviuen, sobre el traçat de carrers d'origen àrab, en una triturada estructura parcel·lària, estreta i profunda. Així, el 81% de les parcel·les no arriben als 200 m², d'aquestes, més del 50% són inferiors als 100 m², i en un 40% dels casos l'única façana al carrer fa menys de 5,50 m.

Sobre aquesta estructura parcel·lària, plana un règim de propietat amb caràcter vertical en el 80% dels casos. Aquest fenomen, característic de teixits d'edificació antiga, és un altre dels condicionaments essencials dels processos de gestió en l'expropiació o rehabilitació, ja que, sovint, a més, aquesta propietat vertical no pertany a un propietari únic, sinó a nombrosos partícips. Les cases han sofert diverses divisions d'herència, que han allunyat l'edifici dels seus propietaris, fet que en la pràctica comporta una progressiva pèrdua de consciència de la responsabilitat de mantenir-les.

Finalment, cal parlar de la qualitat dels edificis, perquè els de Lleida, a diferència del que succeeix en els barris antics d'altres ciutats, no tenen la pedra com a suport fonamental. La formació de la nostra ciutat històrica parteix d'una societat pobra i rural, integrada en la major part per pagesos, menestrals i botiguers, la qual cosa ha determinat la baixa qualitat dels productes edificats, amb la utilització de materials humils: tova, tàpia, rajola, canyís, fusta, teula aràbiga, morter de calç. És el repertori quasi permanent que intervé en la pel·lícula de les nostres construccions.

L'estructura parcel·lària, el règim de propietat i la qualitat de l'edificació són factors de-

terminants de l'estat físic d'una part important de les cases del nostre Centre Històric i provoquen situacions de perill, i en alguns casos, de ruïna. Aquesta realitat marca els programes de recuperació del patrimoni edificat, que no poden basar-se únicament en tècniques de rehabilitació entesa en el seu terme clàssic, sinó en la combinació estratègica de diverses tècniques que permetin avançar en la restitució mitjançant operacions d'esventrament i de sutura.

Un cop emmarcades aquestes característiques, cal deixar constància de tres aspectes singulars i de quatre elements funcionals que hi conviuen i donen al centre històric de Lleida una personalitat pròpia i diferent:

Primer. El fet de ser conseqüència de la «configuració d'una ciutat turó», a causa de la posició geogràfica de la ciutat, entre la plana de l'Horta, el riu i la imatge potent de la Seu Vella damunt d'un turó d'un centenar de metres d'alçada.

Segon. «La trama i forma del teixit residencial», fruit de l'herència àrab, petita, feble i vella, amb transformacions profundes al llarg del temps.

Tercer. La seva composició en «tres importants elements formals»: el turó de la Seu Vella, format pel conjunt del parc i la ciutatella amb la catedral i la Suda, el conjunt que formen «la trama de carrers i cases», triturada, petita i en males condicions, travessada per dos eixos viaris històrics; al peu en la part plana i al llarg del riu Segre, el carrer Major, autèntica artèria comercial de la ciutat i el carrer de Cavallers, que en forma perpendicular s'enfila fins a la part alta del turó, a l'alçada del mercat del Pla. El tercer element a destacar és que aquesta vella trama de carrers estrets i costeruts amb edificis vells i de baixa qualitat conviu amb un nombre important de contenidors, format per «un conjunt de grans edificis públics o institucionals», de gran qualitat arquitectònica i tipològica on als edificis religiosos d'esglésies i convents (Santa Clara, Santa Teresa, els Claretians i d'altres) cal sumar-hi elements d'arquitectura civil tan importants com El Roser, La Panera, La Llar de Sant Josep, o la Maternitat. Aquests edificis constitueixen el patrimoni historicoartístic bàsic de la ciutat, i alhora representen instruments d'oportunitat de transformació urbanística del centre, donat la seva possibilitat d'ús d'equipament.

Finalment, comentem els quatre elements funcionals i d'ús diferenciat del nostre centre històric:

Monumental: pel que fa a les 15,10 ha que ocupen la Seu Vella i el conjunt d'espais lliures del turó.

Residencial: en el conjunt que formen la trama urbana de places i carrers amb els edificis vells.

Cultural: en la transformació dels grans contenidors en equipaments, posant com a

exemple ja en funcionament la Panera, seu del museu d'Art, la Llar de Sant Josep, part del museu Diocesà i Comarcal, la Maternitat on s'ubica la Biblioteca pública de la ciutat, el dipòsit del pla de l'Aigua, autèntica catedral soterrània, un dels edificis del museu de l'Aigua, o els que ho seran en un futur, cas del Roser, futura seu del nou parador de turisme o el convent dels Claretians on es reubicarà l'Escola de Belles Arts.

Terciari: en les activitats comercials i de serveis que es concentren a l'entorn de l'eix comercial, autèntic centre comercial a cel obert de 1,5 km de llargada des de l'estació del ferrocarril fins quasi els peus del turó de Gardeny.

Etapes d'intervenció

La primera etapa d'intervenció en el centre històric (1979-1982) s'inicia amb el primer Ajuntament democràtic i se centra a resoldre els greus problemes i dèficits heretats més urgents. A tall d'exemple, es pot citar Canyeret, espai buit situat en la part central del barri que presentava un aspecte de degradació i de perill, fruit de l'enderroc massiu d'una quantitat gran d'edificis entre el turó i la Seu Vella, el procés de millora en infraestructures pavimentació de carrers, sanejament, xarxa d'aigua potable i l'inici dels treballs per a l'aprovació del *Catàleg dels elements d'interès historicoartístic* que per primera vegada aturava el procés de destrucció dels elements patrimonials de la ciutat.

La segona etapa (1982-1988) cal caracteritzar-la com d'un impuls important fruit del procés de planificació endegat en el període Pla del Canyeret, Pla especial del centre de Lleida i en les actuacions que el conjunt de les administracions públiques porten a terme: mur del Canyeret, Jutjats, parc Màrius Torres, ascensor a la Seu Vella, places dels Apòstols i la Sardana, Via Baixa del Canyeret, habitatges Gairoles, escola Cervantes, etc. Al mateix temps, la Paeria inicia una forta adquisició de patrimoni des de petites propietats en les zones de la Parra, Gairoles i els entorns de la Via Baixa del Canyeret fins a peces importants com l'antic seminari futura seu de la Universitat o el convent dels Carmelites.

El Govern central, la Generalitat de Catalunya i la Paeria coordinen la seva intervenció amb una important inversió econòmica, en un marc de concertació modèlic, que té el seu reconeixement públic més important en el Premi Nacional d'Urbanisme que l'any 1986 rebé el Pla especial del centre de Lleida.

El marc general cap a on camina el procés polític del país l'any 1988, agreujat per la situació de trencament que es genera a la ciutat, tanquen aquesta segona etapa en el camí de restitució del centre històric.

La tercera etapa caldria situar-la entre els anys 1992-2003, ja que a finals del 1990 el centre històric de la nostra ciutat presentava una imatge d'envelliment degradant i els

expedients de declaració de ruïna s'acumulaven en el registre municipal a un ritme creixent en progressió geomètrica. Els forats físics dels enderrocs i els edificis caiguts dibuixaven, al cor del centre, imatges quasi postbèliques, i la degradació física anava ara acompanyada d'una forta marginació social i econòmica. En els estrets i costeruts carrers, s'hi concentraven, cada cop mes, activitats marginals: droga, prostitució, delinqüència, etc. i les plantes baixes dels edificis que durant anys havien acollit una activitat comercial de primer ordre tancaven una darrera l'altra. Resumint, eren evidents els aspectes clàssics d'un procés de degradació d'un centre urbà: degradació física, desactivació econòmica i marginació social.

A finals del 1992, la Paeria impulsa un procés de recerca, treball i debat amb l'objecte d'articular una proposta-programa pel centre històric amb l'horitzó l'any 2000. Aquest programa d'actuació el vam batejar com a ARI en referència a l'Àrea de Rehabilitació Integral, declarada per la Generalitat l'any 1987. Ràpidament fou assimilat popularment per les seves sigles fins al punt de fer la brometa, amb pancarta inclosa, de «l'ARI borriquito...», tot aprofitant la coincidència de la seva presentació pública amb la proximitat de les festes nadalenques.

Veurem les característiques més peculiars d'aquest centre i el contingut i aspectes més importants del programa que han configurat el nostre treball al llarg d'aquests deu anys i intentarem fer algunes reflexions del que ha estat el procés.

L'any 2005, s'entrà en una nova etapa en la recuperació del centre històric? Al meu parer, es pot afirmar que a començament del 2004 els canvis polítics a les diverses administracions públiques i, en especial, en el govern de la ciutat reorienten les prioritats cap a altres barris amb processos de degradació urbana, social i econòmica. S'entén que els objectius del programa ARI s'han complert, tota vegada que la iniciativa privada ha pres el relleu quant a l'execució de la política d'habitatge, i, per tant, els mecanismes de control i gestió de les polítiques públiques pel centre històric passen a executar-se des dels diversos serveis de l'àrea d'urbanisme. Es passa d'un model d'organització descentralitzat amb una responsabilitat executiva forta a un model centralitzat amb responsabilitats més difoses.

El programa ARI per al centre històric

El centre de Lleida, transformat per la història de la ciutat al llarg dels segles, arribava al 1992 amb dèficits i mancances realment preocupants, però amb elements potencials de recuperació que permetien entreveure la possibilitat d'actuar.

La cultura urbana italiana i la tradició europea, en general, confien a l'urbanisme el paper de programar i dissenyar com han de ser els centres històrics, i a la gestió urbanis-

tica, la tasca de la seva execució. Es tracta, en general, d'una cultura fomentada en l'escenografia com a element identificador de la ciutat i en les grans reformes amb cognoms com a instruments per a la seva execució, tot plegat molt vinculat a l'autoritat de la institució monàrquica, tant clàssica d'Europa. Però, l'urbanisme és una disciplina i no una solució. Requereix de la seva connexió amb altres disciplines com ara la sociologia, l'antropologia, etc., per acabar en un programa integrat. Per això, per operar en una àrea degradada, calen, prèviament, tres peces que cal tenir molt clares. La primera i més important és la «voluntat política d'actuar». Tot i que sembli mentida, aquest és l'aspecte sovint més difícil d'assegurar. Les àrees degradades i els centres històrics en particular són més una font de problemes que un espai per tallar cintes inaugurals. L'esforç que cal fer per dur a terme les actuacions és exageradament gran en comparació al rèdit d'imatge que comporta. I això significa per a molts polítics que treballen només a curt termini, i al rèdit electoral, un defecte, que fa d'aquestes actuacions territoris sense cap interès. A més, ningú no pot garantir èxits o resultats en terminis concrets, quan es tracta de resoldre problemàtiques socials. En especial perquè el got que tant ha costat de mig omplir, està, per a la majoria, mig buit.

Doncs bé, a Lleida aquesta voluntat política hi era. La magnitud de la degradació física havia arribat a tal punt que des del paer en cap fins al més modest tècnic que hi col·laborava, tothom tenia clar que no es podia deixar passar més temps sense actuar d'una forma decidida i contundent. I així, es produí una crida a totes les persones que podien participar en un procés de recuperació: veïns i comerciants mitjançant les seves associacions representatives, tècnics municipals especialment sensibilitzats en la problemàtica del Centre Històric, els professors de la universitat, experts amb experiència en altres àrees similars, vàrem reunir-nos a debatre per assolir un marc proposicional de les línies mestres de l'actuació.

Aquesta iniciativa era la primera pedra del que després s'anomenaria ARI: definir realment què es volia, què s'esperava del Centre Històric. Amb això es disposava de la segona de les peces necessàries per actuar: la «definició del model de centre cap al que calia anar». El resultat del debat fou un model de normalització, és a dir, que el Centre Històric assumís un paper normal com qualsevol altre barri de la ciutat i que, des de l'especialitat de gaudir d'habitatge econòmic i ésser receptacle d'acollida dels nouvinguts, busqués l'objectiu de la integració cultural des del seu caràcter residencial i la potenciació de la seva activitat econòmica. I que, a més, això ho fes posant en valor aquells elements que el distingien com a centre urbà del conjunt de la ciutat. Cal dir que aquest és el model més coherent amb les tradicions mediterrànies i catalanes en contraposició amb el que ha estat el model més a l'ús en altres latituds europees en les quals s'ha optat, bé per la monumentalitat museística carregada de punts d'interès públic sense cap complement residencial el clàssic centre com la *city* visitable en horari diürn, bé per la

terciarització més absoluta, s'ha convertit el Centre Històric en un *down-town* típic de les modernes ciutats americanes. I dins d'aquesta opció per un centre residencial, el model aposta clarament per la gent modesta i s'allunya de les solucions que s'han implantat en altres ciutats espanyoles i sobretot franceses de recent actualitat en les quals l'expulsió directa o indirecta de les classes econòmicament més dèbils per afavorir l'arribada de la *beautiful people*, ha estat la via per sanejar les activitats de l'àrea central.

El tercer element previ era *saber amb quins recursos econòmics es comptava*, a banda de la voluntat política per obtenir el model de centre definit. I aquí sí que podem dir que el cas de la ciutat de Lleida és un exemple diferenciat i modèlic en què la ciutat reverteix part de la plusvàlua del creixement urbà en el seu Centre Històric. Una intel·ligent política de «patrimonialització de sòl» iniciada ja amb el primer Ajuntament democràtic situava la Paeria com un dels propietaris més importants de sòl urbanitzable a la corona de Lleida. Aquesta iniciativa s'explica per la juxtaposició de visions d'un alcalde avançat al seu temps i un director de l'àrea d'urbanisme amb una clara visió estratègica del model de creixement de la ciutat. Afavorida per una continuïtat en el temps de l'equip de govern i, per tant, d'un mateix imaginari de ciutat. Això significava dues coses: d'una banda, que la Paeria podia actuar en l'impuls o la contenció del desenvolupament urbanístic de la ciutat i en el mercat del sòl que això comporta, i de l'altra, que les plusvàlues d'aquest creixement revertien en el sector públic, no únicament per la via fiscal, sinó també, i sobretot, per la via financera. En aquest marc, la voluntat política d'actuar trobava l'instrument necessari, on el creixement de la ciutat cap a la perifèria en què els ciutadans cercaven millors condicions de qualitat de vida i espais més oberts pagava el cost de la recuperació del Centre Històric; a la vegada que part d'aquestes plusvàlues podien ser reinvertides en els futurs creixements de la ciutat per traslladar el model cap a les noves generacions.

El programa ARI del Centre Històric marc, en el qual es posen en comú esforços inversors i de gestió en diferents camps de l'actuació de l'administració pública, amb l'objectiu de concretar una actuació contundent i concentrada en el temps i en l'espai, partia d'aconseguir *tres grans objectius*:

1. Garantir el manteniment de la funció residencial en el centre històric, evitant-ne l'expulsió de fet de la població.
2. Aturar la degradació física dels immobles, fomentant-ne la rehabilitació o bé la substitució dels habitatges.
3. Invertir el procés de desactivació econòmica, introduint factors de dinamització i atenent les especificitats pròpies de la zona centre i els seus actius de posició, comercials, turístics i culturals.

En definitiva, el programa contempla un Centre Històric *residencial* sense canvi de teixit social, «rehabilitat» tant en l'espai públic com en el privat, «actiu econòmicament i comercial, accessible per a vianants i per a la circulació rodada», i amb una qualitat de vida equivalent a la mitjana de la ciutat, tant pels seus equipaments com pels programes de serveis personals i salut pública i per a la millora dels serveis públics i la seguretat ciutadana.

El programa ARI s'estructura en quatre línies d'actuació:

1. Inversió urbanística.
2. Rehabilitació d'habitatges.
3. Millora de la qualitat de vida.
4. Promoció de l'activitat econòmica.

Tractades amb estratègies diferenciades, però totes elles tendents a l'assoliment dels objectius plantejats.

La «inversió urbanística» és la línia més clàssica en els processos de recuperació de barris degradats. Es tracta de determinar i seleccionar operacions de remodelació que compleixin dos objectius: en primer lloc, que siguin generadores de millores dels espais públic i privat –millora urbana–, i en segon lloc, que compleixin una funció didàctica, generadora d'una sinèrgia rehabilitadora d'altres immobles –exemplaritat. En el centre his-

Figura1. Plànol del Pla especial de l'ARI.

tòric la selecció de les operacions es fonamenta, d'una banda, en una certa actitud de possibilisme pragmàtic –sòls disponibles públics i fàcilment obtenibles per tractar-se d'enderrocs realitzats– i d'altra banda, en l'aplicació coherent dels postulats bàsics d'accessibilitat i aparcament, i l'obtenció de nous habitatges de promoció pública per garantir la no expulsió dels actuals residents.

En definitiva es tracta, bàsicament, d'una línia d'actuació fonamentada en *l'habitatge de promoció pública* i en *l'espai públic* –el carrer, la plaça–, i, per tant, la iniciativa pública n'és la protagonista permanent.

La «rehabilitació d'habitatges» és un dels objectius essencials de la declaració com a ARI del centre històric i un terreny on la col·laboració del sector públic amb el sector privat és essencial per aprofitar al màxim totes les possibilitats econòmiques derivades de la normativa vigent en el camp del foment de la rehabilitació.

Per tant, es tracta d'una línia d'actuació amb dos grans fronts de treball: d'una banda, el foment general de la rehabilitació a la zona, assessorant i gestionant els expedients corresponents i donant suport tècnic a les iniciatives que es puguin plantejar, i d'altra banda, un foment dinàmic que possibiliti concretar en fronts determinats ajuts extraordinaris per interrelacionar la millora d'espai públic amb rehabilitació d'habitatges privats.

En aquesta línia d'actuació caldria comentar, a més de l'interès i el compromís de l'Administració Pública i els residents –propietaris i llogaters–, entitats i institucions com col·legis professionals, cambres de comerç i de la propietat, i companyies de serveis, etc., que puguin col·laborar en determinades tasques de recerca, assessorament, gestió o, fins i tot, de subvenció de determinades actuacions.

La «millora de la qualitat de vida» s'assolirà mitjançant un conjunt de programes diversos íntimament relacionats amb l'objectiu de mantenir el caràcter residencial del centre històric. Si el model final del centre de la ciutat és el d'una combinació acurada d'habitatges i activitat econòmica, és evident que cal dotar-lo dels elements que permeten assolir aquest objectiu: equipaments, accessibilitat, aparcament, serveis urbans, serveis personals, atenció mèdica, seguretat.

L'heterogeneïtat d'aquests conceptes no pot impedir que s'entenguin tots ells vinculats a un objectiu comú de «normalització». En aquest sentit cal posar sobre la taula la necessitat de dotar tots els programes d'elements que serveixin per consolidar la imatge d'un centre històric normal, igual que qualsevol altre barri de Lleida, amb les seves característiques pròpies, com ara la de contenir habitatges assequibles per la seva antiguitat –i, per tant, un teixit social de rendes moderades i baixes–, i una topografia i morfologia peculiars. És especialment important en el front dels programes personals i de salut pública evitar el disseny i aplicació de programes d'emergència que tendeixen a

mantenir situacions de gueto o de concentració de marginació; tot el contrari, el programa propugna un model de normalització que només presenta –respecte d'altres barris– la característica d'una especial concentració d'esforç.

Finalment, sota el denominador comú de «promoció de l'activitat econòmica» s'inclouen un conjunt de línies de treball –unes de foment i incentivació economicofiscal i altres de promoció general o sectorial– que obeeixen molt directament als resultats i condicions dels treballs desenvolupats per equips de professionals de la Universitat de Lleida.

L'existència d'uns actius patrimonials d'especial rellevància i valor en el centre històric obliguen a considerar la «dinamització cultural» com un dels principals motors de la promoció de la zona. A aquesta consideració contribueixen, a més, factors interiors –encara que perimetrals– com són el desenvolupament del Pla especial del Canyeret i el futur de la Seu Vella en el marc de Pla del Turó.

Per dur a terme les línies d'actuació del programa, es van definir els instruments més adients per a la seva gestió i execució.

Els instruments de l'Ajuntament de Lleida per desenvolupar els seus compromisos de programa van ser bàsicament dos: l'Oficina del Centre Històric, element tècnic de primera magnitud per desenvolupar i gestionar el conjunt de compromisos del programa; i l'Empresa Municipal d'Urbanisme S. L., creada l'any 1994 com a conseqüència d'aquest programa, que ha esdevingut un instrument financer essencial per executar el programa d'inversió urbanística, beneficiària de les expropiacions de les unitats d'actuació en el Centre Històric, col·laboradora en el programa de rehabilitació d'edificis i peça clau per entendre que el transvassament de part dels beneficis del desenvolupament urbà de Lleida al Centre Històric no és més que el reflex del compromís del conjunt de la ciutat amb la seva àrea més antiga i central.

Durant els deu anys d'implementació del programa, s'han dut a terme 23 convenis de col·laboració amb diverses administracions i institucions públiques i un seguit d'actuacions en nous habitatges construïts, edificis rehabilitats, espais públics recuperats o nous espais fruit de l'esponjament.

Tal vegada algú esperava que, un cop aprovat l'ARI, se solucionarien els problemes del Centre Històric per art d'encanteri. Si bé és cert que sobretot els residents, que són qui en pateixen les conseqüències diàries del problema, aquest pensament els va fer entendre que, en tancar i obrir els ulls, el problema estaria resolt. Qui pensés així, segur que se'n va endur una bona decepció: un programa no és mai una solució!, és el marc per propiciar la solució. Però per arribar-hi, cal molt de treball, força temps, bastant imaginació i «fe» en els objectius. És com la soledat del corredor de fons, que si no té clar que el seu objectiu d'arribar a la fi de la cursa és llarg, pesat i de vegades incomprès,

abandonarà fruit del cansament. I especialment s'ha de tenir present en tot moment allò que el company Pere Serra, assessor en la redacció del programa, defineix com la «regla de les tres C», és a dir, la «concertació», la «complicitat» i la «concentració».

La «concertació política», de manera que tots els agents públics implicats en el programa i, en especial, els diversos partits que conformen la corporació municipal, estiguin d'acord a no fer d'aquest espai de territori l'escenari de cap batalla política; entenent que es tracta d'un problema de ciutat i que, per tant, compromet tothom en funció de les seves responsabilitats, i que l'acord entre les diferents administracions –local, autonòmica i estatal– estigui garantit i per sobre d'interessos contraposats. La meua experiència em fa dir que, en el cas de Lleida, aquest compromís s'ha dut a terme a bastament, i que, tant des del govern de la Generalitat com des del Govern central, quan els governs corresponien a forces polítiques diferents a les del govern municipal, aquesta col·laboració ha estat sempre lleial.

La «complicitat social», de manera que tots els agents públics i privats juguin el mateix joc, en el mateix equip i amb la mateixa tàctica. Especialment important és entendre que el programa es duu a terme per a les persones i no en contra d'elles. I que, per tant, no tindria sentit la seva imposició, sinó el seu desplegament amb la participació i el compromís de totes les forces socials de qualsevol signe: associacions de veïns i comerciants, col·legis professionals, universitat, institucions ciutadanes, etc.

La «concentració de les actuacions» per tal de garantir un cert efecte de contundència perceptible, tot estalviant possibles fenòmens de metastasi urbana que sovint arruïnen actuacions insuficients o aïllades, fetes amb la millor de les voluntats, però sense la intensitat necessària per garantir-ne l'eficàcia. Es tracta d'atacar el tumor amb la màxima concentració terapèutica. Concentració en l'espai, però també en el temps. Cal fer molt, i ràpidament. Cal ser eficaç en la qualitat i en el termini, i no permetre que la marginació faci seu fàcilment el nou escenari. Cal, en definitiva, que en la batalla entre revitalització –donar nova vida– i la degradació, guanyi la primera. Encara que sigui a poc a poc, però que guanyi i no torni a retrocedir.

El programa és, doncs, no només pedra, sinó també –i sobretot– gent i activitat. Les actuacions en la pedra, que necessàriament han de ser les primeres, no serveixen per a res si al mateix temps no es tenen en compte els aspectes socials i d'activitat econòmica.

Així, l'ARI es configura com un programa d'actuacions físiques –urbanístiques– d'iniciativa pública, concertat políticament i administrativa, que compta amb la complicitat del teixit social i associatiu de la ciutat, especialment del vinculat al centre històric, i que preveu la concentració d'actuacions en l'espai i el temps per afavorir una actuació contundent per frenar la degradació. Al mateix temps i en paral·lel, aquesta actuació pública ha anat acompanyada de campanyes d'estímul de l'activitat privada: en el camp de la re-

cuperació del patrimoni immobiliari, afavoriment d'operacions immobiliàries de caràcter públic i privat, actuacions sobre patrimonis abandonats, i en el camp del foment de noves activitats econòmiques, tallers per artesans, activitats vinculades als usos culturals, turístics, etc. Finalment, s'ha dut a terme un seguit d'actuacions dels serveis personals necessaris per garantir la cobertura dels dèficits estructurals o conjunturals de la població afectada, en relació amb l'ensenyament, la sanitat, la seguretat, i la integració cultural i social.

Actuacions assenyalades en el plànol (1994-1998)

Figura 2. Pla general municipal d'ordenació urbana, el centre 1995-2015.

Millora sobre l'espai urbà

- 1) C/ Ballester
- 2) Pl. Germanetes
- 3) C/ Plateria
- 6) Urbanització de l'entorn Pati del Miqueló
- 9) Urbanització del carrer Nou
- 10) Illa Lluís Besa
- 16) Recuperació de l'entorn dels carrers Dolors-Sant Cristòfol
- 17) Pl. Seminari-escultura *Arbre Paer*
- 18) Pl. Seminari-reurbanització
- 19) Adequació del triangle del centre maternoinfantil
- 20) Mur de contenció del Canyeret
- 21) Urbanització de la via alta del Canyeret
- 22) Adequació del parc Màrius Torres
- 23) Actuació sobre l'àrea dels carrers Segarra-Clavell
- 24) Reurbanització de l'eix comercial (c/ Sant Joan – c/ Santa Marta)
- 25) Urbanització c/ Font de l'Aiguardent
- 34) Adequació de l'entorn al c/ Maranyosa
- 37) Reurbanització de les escales de l'Ereta
- 39) Reurbanització c/ Boters – c/ Tallada
- 48) Urbanització c/ Assalt
- 49) Obertura del c/ Múrcia
- 51) Urbanització del Triangle de l'església de Sant Martí

Actuacions en el Turó

- 30) Escales d'accés i passeig de l'entorn del Turó
- 31) Recuperació del pou de Gel
- 32) Excavacions arqueològiques a la Suda

Equipaments

- 4) IME
- 5) Centre de titelles
- 8) Rehabilitació del Casal de Joventut Republicana
- 13) Sala Cristòfol
- 14) Patronat Municipal de Turisme

- 29) Rehabilitació del casal del c/ Democràcia
- 36) Projecte del centre cívic de la pl. de l'Ereta
- 40) Escola bressol i ludoteca al Centre Històric
- 41) Reforma i ampliació d'un edifici municipal del Centre Històric
- 45) Sala d'exposicions del soterrani que hi ha al mercat del Pla
- 46) Rehabilitació del mercat del Pla
- 47) Rehabilitació del Dipòsit de l'Aigua com a part del museu de l'Aigua
- 50) Nous local de l'av. Jaume I
- 52) Adequació del pati d'accés al col·legi Pràctiques I

Habitatge

- 7) Nous habitatges públics al Pati del Miqueló
- 11) Rehabilitació d'habitatges al c/ Lluís Besa, 2,4 i 6 (EMU)
- 12) Rehabilitació d'habitatges al c/ Escales de Sant Llorenç, 8-10 (EMU)
- 15) Rehabilitació d'habitatges per a joves – c/ Cavallers, 10-12 (EMU)
- 26) Rehabilitació d'habitatges del c/ Carme, 52
- 27) Nous habitatges al c/ Pi i Margall
- 28) Nous habitatges públics del c/ la Parra
- 33) Rehabilitació de l'edifici del c/ Companyia (EMU)
- 35) Rehabilitació de l'edifici al c/ Cavallers, 31-33 per a artesans i artistes (EMU)
- 38) Rehabilitació dels edificis del c/ Galera, 10 i 15 (EMU)
- 42) Rehabilitació dels edificis del c/ Cotxera (EMU)
- 43) Rehabilitació dels edificis del c/ Tallada, 7 i 9 (EMU)
- 44) Rehabilitació de l'edifici del c/ Tallada, 1 (EMU)

Figura 3. Plànol de l'estat de l'activitat immobiliària al Centre Històric.

Els programes URBAN 1996 i 2000

L'any 1996, la Paeria, aprofitant la convocatòria de la Unió Europea dels programes URBAN, va decidir elaborar un programa i presentar-lo a la convocatòria de subvencions a la iniciativa comunitària per zones urbanes URBAN, referit a l'àrea del Centre Històric de Lleida. Aquest programa que tenia com a fil conductor l'ARI, gaudia de l'experiència acumulada en els dos primers anys de gestió i encaixava moltes de les seves propostes en els objectius de l'URBAN –millora de l'articulació territorial, millora de la qualitat ambiental, millora de l'articulació del teixit social, activitat econòmica induïda i caràcter innovador de la proposta. El programa redactat establia tres eixos d'actuació:

- a) Millora del marc associatiu assistencial.
- b) Millora del marc físic i medi ambiental.
- c) Millora del marc laboral i de l'activitat econòmica i immobiliària.

Proposava uns objectius i unes mesures concretes a cadascun. Malgrat no obtenir els ajuts financers del programa, l'experiència acumulada durant la seva elaboració, amb una participació activa de diversos serveis municipals, va donar lloc a descobrir la possibilitat d'incrementar el sentit integrador del nostre programa, recollint algunes de les mesures que s'hi proposaven. Aquest camí el vam continuar aprofundint en la convocatòria de l'URBAN II, al setembre del 2000, amb una incidència més important en els programes socials, i que amb el títol de «*Ciudad abierta al futuro*» s'estructurava en quatre programes d'intervenció que es proposaven des de l'àmbit de la prevenció quan aquesta fos possible i de la intervenció directa quan les circumstàncies així ho determinessin.

Donar feina és integrar. Dirigit a prioritzar el treball com a condició bàsica d'integració, dissenyant mesures amb aquest objectiu i implementant projectes reals d'aplicació.

Un espai per viure i conviure. Destinat a prioritzar l'espai urbà i l'habitatge quan aquest és un mitjà per aconseguir una major integració social, proposant mesures amb aquest objectiu i propostes d'aplicació, tenint en compte els criteris de sostenibilitat aprovats al Pla d'acció local AGENDA 21.

Salvar els límits. Senyalant les intervencions sanitàries i socioeconòmiques de la població objectiu amb la finalitat d'establir unes mesures i aplicar uns projectes quantificables per valorar-ne el grau de resultats obtinguts.

Pont per a les cultures. Amb l'objectiu de donar prioritat a la multiculturalitat i el diàleg a la zona, a través d'accions que permetin el debat i el coneixement de l'ambient intercultural que s'estava potenciant en àrees molt concretes d'algunes ciutats intermèdies europees.

El debat i el model participatiu era molt ampli; incorporava una xarxa de ciutats (Oporto, Perpinyà, Ferrara, Tunis, Burgos i Marràqueix) dels dos costats de la Mediterrània, altres administracions i institucions públiques i fins a més de trenta representants d'organitzacions socials, professionals, culturals, ONG, etc. Va permetre conèixer i establir nous models per aplicar a la gestió al programa ARI, en especial, metodologia estratègica. Com a resultat, per bé que tampoc aquest cop vam rebre l'ajut econòmic de la Unió Europea, són els 775.581.235 de pessetes invertits des del pressupost municipal a l'ARI i que teniu en el quadre comparatiu situat en la pàgina següent.

Reflexions finals

Per acabar voldria fer algunes reflexions de caire divers en relació amb el tema que tractem.

- La intervenció en els centres històrics de les ciutats mitjanes té una relació molt més directa amb el model global de ciutat que en la resta de les escales urbanes, tota vegada que aquest pot continuar complint la funció de peça central del sistema urbà local i, per tant, s'ha de lligar i identificar de forma clara amb la política urbanística de la ciutat i formar part d'un dels temes i/o objectius del pla general.
- És molt important l'escala d'intervenció. El planejament proposa intervencions de caràcter més general i no arriba als nivells d'apropament necessaris, que fan falta en operacions de sutura i de caràcter micro. És necessari anar-se apropant a través d'instruments de planejament de segona escala, com els plans especials, però que continguin la precisió de la definició necessària quasi a nivell d'avantprojecte. Es tracta de buscar una escala intermèdia entre pla i projecte.
- Què vol dir intervenir des del punt de vista del projecte arquitectònic en un centre històric? Recullo l'opinió de Jaume Terés i Eugènia Rodríguez, arquitectes, membres i col·laboradors respectivament de l'OCH: «Projectar en el centre històric és, al nostre parer, intentar mantenir la condicionant i aclaparadora morfologia del teixit del centre, sense renunciar a l'habitabilitat i qualitat de vida, però alhora, sense caure en el parany d'una actitud mimètica i continuista dels patrons rígids i uniformadors lligats al contingut històric del centre; és treballar amb el joc de tensions que es produeixen en establir-se un diàleg fonamental en la llunyania temporal, entre la nova intervenció i el teixit existent; és preservar una coherència de conjunt originada per la juxtaposició d'elements diferents entre ells; és aprofundir en com ha d'ésser el model d'habitatge, i, per tant, com s'articula aquest nou teixit residencial, així com els nous equipaments i els espais públics».
- El ritme de compliment de les propostes del programa és lent i s'allarga en el temps, sobretot en la gestió i l'execució. També està força condicionat per les dificultats de

Projectes existents en el document Urban II «Ciudad abierta al futuro», incorporats als Pressupostos Municipals en el marc de gestió del programa Ari per al Centre Històric

<i>Referència Programa</i>	<i>Eixos urbans</i>	<i>Projectes</i>	<i>Títol</i>	<i>Pressupost (Pessetes)</i>	<i>Anys</i>	<i>Agent</i>
II UN ESPAI PER VIURE I CONVIURE	1	Recuperació àrees degradades	UA Alsamora, Rosari-Cavallers, Dolors-Maranyosa	36.255.739 49.847.394 77.815.449	2000-01 2000-01 2001-02	EMU-OCH EMU-OCH EMU-OCH
II UN ESPAI PER VIURE I CONVIURE	1	Rehabilitació d'espais públics i zones verdes	Entorns Roser Gairoles Pl. Rosari-Cavallers Recuperació façana El Roser	73.500.000 47.961.578 28.160.160 * 8.420.448	2001 2002 2002 2001	OCH OCH OCH OCH
II UN ESPAI PER VIURE I CONVIURE	1	Augment de la seguretat	Conveni PAERIA-ENDESA	27.000.000 (1)	2000 2001 2002	OCH S. d'E
II UN ESPAI PER VIURE I CONVIURE	4	Eliminació de barreres arquitectòniques. Millora de la comunicació vertical entre diverses zones del barri	Ascensor Costa del Jan	24.200.000	2002	EMU-OCH
II UN ESPAI PER VIURE I CONVIURE	1-4	Conservació Patrimoni historicocultural	Reparació muralles Seu Vella Llengua de serp	30.000.000 15.000.000	2001 2001	S. d'A
II UN ESPAI PER VIURE I CONVIURE	4-6-2	Renovació de la trama viària i infraestructures	Baixada Audiència C/ Governador Montcada C/ Cotxera-tr. Cotxera	24.888.526 83.607.660 11.124.307	2002 2002 2002-03	OCH OCH OCH
IV PONT PER A LES CULTURES	3	Creació d'una oficina d'habitatge	Oficina d'assessorament per a immigrants	8.800.000	2000	SP-OCH
IV PONT PER A LES CULTURES	3	Potenciar la participació dels veïns	Centre Cívic del Centre Històric	219.000.000	2001-02	OCH
				775.581.235		

Abreviatures:

EMU: Empresa Municipal d'Urbanisme

OCH: Oficina del Centre Històric

S. d'E: Servei d'Electricitat

S. d'A: Servei d'Arquitectura

SP: Serveis Personals

*: Pressupost estimat

1: Inversió de la Paeria. Total: 54.000.000 PTA

finançament derivades de l'escassetat de recursos de les administracions locals, que en el cas de les ciutats mitjanes és encara més greu. És important el pas d'implicació que els governs de Catalunya i el País Basc han fet engegant instruments com el Pla de barris. Cal, però, que l'Administració central col·labori també en aquest objectiu.

- En relació als instruments d'intervenció i als possibles models, crec que són més adequades eines de descentralització fortament especialitzades i de gran capacitat tècnica, amb responsabilitats concentrades, situades en el mateix territori, atesa la complexitat tècnica, la microgestió dels processos i el seu ritme llarg. La utilització d'empreses –públiques o mixtes–, oficines del centre històric, etc., amb un fort component gerencial en són alguns exemples.
- L'acció, tot i haver transcorregut ja el temps plantejat en el programa, i malgrat la consecució de part dels objectius, cal que tingui continuïtat. Quan materialitzes un programa no pots dir la veritat sobre els terminis. Si ho fessis així, ni els polítics, ni els agents socials, que sempre els analitzen amb la perspectiva del curt termini, els donarien el seu acord més enllà dels quatre o sis anys. A quina associació de veïns o de comerciants se'ls pot explicar un programa de deu, dotze, vint anys? I malgrat això, els dotze o vint anys no són res més que un instant en la història d'una ciutat. I encara més d'una ciutat històrica.

Annex: Cronologia

A) Antecedents

- 1979 Pla general municipal de Lleida (agost 1979).
- 1981 Permuta del Canyeret a favor de la Paeria (propietat del MOPU).
- 1981 Concurs per la redacció del Pla especial del centre de Lleida (DOG 8/11/1981).
- 1982 Catàleg i Pla especial de protecció dels elements d'interès (aprovat per la CULL del 14/7/82).
- 1983 Reunió d'impuls de l'alcalde amb el director general d'Arquitectura i Habitatge (Dia: 6/5/83).
- 1983 Pla especial del Canyeret (avanç de pla – exposició al seminari i aprovació definitiva).
- 1984 Inici de les obres del Canyeret – pla especial aprovat per la CULL del 23/2/83).
- 1985 Final de les obres d'urbanització de la plaça de Sant Joan (Luis Peña Gancheji).
- 1986 Final de les obres del mur del Canyeret i de la Torre d'Ascensors (tancada).
- 1986 Pla especial del centre de Lleida – Premi Nacional d'Urbanisme del MOPU.
- 1988 Declaració d'ARI del Centre Històric de Lleida (DOGC 8/1/88 – Decret 393/1983).
- 1988 Paralització dels habitatges públics de la Parra i de l'aparcament i serveis – trasllat al «Recorrido».
- 1988 Protocol entre la Paeria i la Direcció General d'Arquitectura i Habitatge per a la construcció d'habitatges públics.

B) Programa ARI

- 1990 **Debat** a la sala de l'IEI sobre el Centre Històric de Lleida (Data: 24/10/90).
- 1991 Conveni entre la Paeria i la Direcció General d'Arquitectura i Habitatge per a la 2a. fase del mur del Canyeret.
- 1991 Lliurament de la **Torre d'Ascensors** i posada en funcionament - Escala mecànica del Banc Vitalici.
- 1991 Directrius de Planejament Urbanístic de la Paeria pel quadrienni del PGM 1979-1995 (desembre 1991).
- 1992 Inici dels treballs d'estudi tècnic del **Programa ARI** (carta a l'alcalde de 18/6/92)
- 1992 Estudis i treball de l'Àrea d'Urbanisme, Universitat de Lleida. En Pere Serra i en Josep M. Vilanova – EARHA.
- 1993 Reunions tècniques de treball del programa ARI (Dates 18/2, 20/5, 28/6, 13/11, i final el 13/1/1994).
- 1993 Carta informativa dels treballs de l'ARI a S. T. de la Direcció General d'Arquitectura i Habitatge (Data: 22/2/93).

- 1993 Carta informativa dels treballs de l' ARI a la FAV i a les cinc associacions de veïns de l'àrea (Data: 22/2/93).
- 1993 **Conveni** entre la Paeria i el Col·legi d'Aparelladors per estudiar 25 edificis del sector (Data: 23/4/93).
- 1993 Acord de l'Ajuntament. Ple per l'acceptació de **donacions de cases** al Centre Històric (Data: 23/12/92).
- 1993 **Enquesta** al sector comercial de l'eix per part de la Universitat de Lleida - programa ARI (Data: 8/3/93).
- 1993 Acord de l'Ajuntament. Ple de suspensió de llicències de **bars i similars** al centre (Data: 27/3/93).
- 1993 Acord de l'Ajuntament. Ple de suspensió de llicències de **bars i similars**, ampliació (Data: 19/5/93).
- 1993 Campanya d'inspeccions de bars i similars per la Guàrdia Urbana al Centre Històric (juny 1993).
- 1993 Obertura de l'**Oficina del Centre Històric i Habitatge** – Director Lluís Claverol (setembre 1993).
- 1993 Primeres propostes i conclusions del programa ARI – Redacció Tècnica (Data: 26/10/93).
- 1993 Inici dels treballs del Pla especial de reforma interior del programa ARI - Josep M. Vilanova, arquitecte.
- 1993 **Curs** amb la FAV sobre «Propostes al Centre Històric de Lleida» (Durada: 3 mesos - Inici 27/10/93).
- 1994 Constitució oficial de l'**empresa municipal d'urbanisme** (Data: 17/2/94).
- 1994 **Informació pública** del programa ARI i consultes als barris (AA. DD.).
- 1994 **Al·legacions** de l'INCASOL i la Direcció General d'Arquitectura i Habitatge (Dates: 21/2/94 i 28/2/94).
- 1994 Carta de l'alcalde al conseller demanant suport (Data: 14/3/94).
- 1994 Resposta del conseller de Política Territorial de la G. C (Data: 8/4/94).
- 1994 **Aprovació municipal del programa ARI** (abril) i text refós del mateix (juny).
- 1994 Proposta de **conveni** – programa ARI des de la Paeria a la Direcció General d'Arquitectura i Habitatge (Data: 17/6/94).
- 1994 Comunicació per fax de documentació complementària de l'anterior proposta (Data: 23/7/94).
- 1994 Aprovació municipal del **Pla especial de reforma interior del programa ARI** (Data: 24/10/94).
- 1994 Inici dels treballs del Pla del color – Joan Casadevall, arquitecte, i Oficina del Centre Històric.
- 1995 **Pla del color**. Exposició i entrada en vigor del **Pla especial del programa ARI**.

- 1995 Conveni marc de col·laboració entre la Paeria i el Dpt. de Política Territorial - ARI (Data: 7/2/95).
- 1995 Conveni de col·laboració i assistència tècnica entre l'Ajuntament de Lleida, el Col·legi d'Arquitectes de Catalunya (demarcació de Lleida) i la FECOM, referent a l'Eix Cívic i Comercial de Lleida (Data: 19/4/95).
- 1995 Constitució de la **Comissió de seguiment** del conveni marc del programa ARI (maig 1995).
- 1995 Conveni de col·laboració entre l'Ajuntament de Lleida i PROCOLOR (marca integrada a AKZO NOBEL COATINGS, SA) per a la rehabilitació i/o restauració d'edificis del Centre Històric de Lleida (juny 1995).
- 1995 Declaració de **beneficiària de les expropiacions** a l'Empresa Municipal d'Urbanisme (juny 1995).
- 1995 **Comissions** informatives municipals d'urbanisme especials del programa ARI (Dates: 5/9 i 28/11).
- 1995 **Conveni** ARI de col·laboració entre la Paeria, el MOPU i la Generalitat de Catalunya (Data: 27/10/95).
- 1996 Projecte «ALMODÍ» presentat a la Unió Europea per la Paeria.
- 1996 Conveni atorgat per l'Ajuntament i l'Empresa Municipal d'Urbanisme (Data: 11/6/96).
- 1996 Conveni de col·laboració entre l'Ajuntament de Lleida, el Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, el Col·legi Oficial d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Lleida i el Consorci Lleidatà de Control (equips tècnics col·laboradors de l'ARI) (Data: 17/7/96).
- 1997 Conveni atorgat per l'Ajuntament de Lleida i l'Empresa Municipal d'Urbanisme de Lleida, SL, per promoure la implantació d'artesans i artistes al Centre Històric (Data: gener 1997).
- 1997 Conveni atorgat per l'Ajuntament de Lleida i l'Empresa Municipal d'Urbanisme de Lleida, SL, per promoure el lloguer d'habitatges per a joves en el Centre Històric (Data: gener 1997).
- 1997 Conveni de col·laboració entre l'Administració General de l'Estat, la Comunitat Autònoma de Catalunya i l'Ajuntament de Lleida per finançar actuacions de rehabilitació del Centre Històric de Lleida, amb el R. D. 2190/1995 (Data: 20/6/97).
- 1997 Conveni entre l'Ajuntament de Lleida i l'INCASOL per a la construcció d'HPO a l'entorn del Roser (Data: juliol 1997).
- 1997 Conveni entre l'Ajuntament de Lleida i l'INCASOL per a la construcció d'HPO al pati àrab del Miqueló. (Data: juliol 1997).
- 1997 Projecte URBAN presentat a la Unió Europea per a Paeria.
- 1997 Protocol de col·laboració entre l'Ajuntament de Lleida, la UdL, el Col·legi d'Arquitectes de Lleida i el Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Lleida, per a l'organització de la VII Setmana d'Estudis urbans (Data: novembre 1997).

- 1998 Exposicions i seminari sobre el Centre Històric (finançat per La Caixa).
- 1999 Actuacions en tots els nivells del programa ARI.
- 1999 Conveni de col·laboració entre l'Ajuntament de Lleida i FECSA-ENHERI, SA, per a l'adequació de les instal·lacions elèctriques existents i construcció de les noves instal·lacions necessàries per a la rehabilitació del Centre Històric de Lleida (Data: 30/9/99).
- 1999 Pròrroga conveni amb el Col·legi d'Arquitectes de Catalunya (demarcació de Lleida), el Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Lleida i el Consorci Lleidatà de Control (Data: 29/10/99).
- 2000 Premi GUBBIO 2000 (A.N.C.S.A.) Sezione Europea, a la Città di Lleida. «Àrea de Rehabilitació Integrada (ARI) del Centre Històric de Lleida».
- 2000 Segon Projecte URBAN presentat a la Unió Europea per la Paeria.
- 2000 Convenio de colaboración entre la Administración General del Estado, la Comunidad Autónoma de Catalunya i el Ayuntamiento de Lleida, para la financiación de actuaciones de rehabilitación del Centro Histórico de Lleida, al amparo del R. D. 1186/1998, de 12 de junio (Data: 6/7/2000).
- 2001 Creació d'una oficina d'informació i suport als immigrants en relació a l'habitatge.
- 2001 Conveni entre l'Ajuntament de Lleida i el Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat, que actualitza i modifica el subscrit en data 7 de febrer de 1995, per a la construcció per part de l'INCASOL d'Habitatges Protegits a la ciutat de Lleida (Data: febrer 2001).
- 2001 Redacció i aprovació l'Ordenança reguladora de les condicions de manteniment de la seguretat dels edificis en el Centre Històric de Lleida (Data: 23/6/01).
- 2001 Conveni entre l'Ajuntament de Lleida i l'INCASOL per a la construcció de HPO al carrer Gairoles (Data: 3/7/01).
- 2001 Conveni entre l'Ajuntament de Lleida i l'INCASOL per a la construcció d'HPO a l'Illa Cavallers-Rosari (Data: 3/7/01).
- 2001- Pla especial de reforma interna de l'àrea delimitada pels carrers La Palma i
2002 Sant Pau, plaça dels Fanalets de Sant Jaume i mitgera tocant amb el conjunt de 27 habitatges construïts per l'INCASOL.
- 2001- Pla especial de reforma interior del carrer La Palma, sector alt (Data juny 2001-
2002 març 2002).
- 2002 Conveni entre l'Ajuntament de Lleida i l'INCASOL per a la construcció d'HPO al carrer Alsamora (Data: 12/2/02).
- 2002- Conveni de Rehabilitació 2002-2003.
2003
- 2003 Conveni entre l'Ajuntament de Lleida, la Diputació de Lleida i FECSA-ENDESA, relatiu al trasllat del Centre de Transformació, situat al carrer Governador Montcada (Data: juliol 2003).

Bibliografia sobre el centre històric de Lleida

Sobre el Pla especial del centre de Lleida:

AMADO, R.; BUSQUETS, J.; DOMÈNECH, L.; KINDER, C.; POU, T.; PUIG, R. M. *Bases per a la recuperació del Centre Històric de Lleida*. Estudi General de Lleida, 1982.

Sobre l'estratègia d'actuació urbanística:

LLOP TORNÉ, J. M. (arquitecte-urbanista, director d'Urbanisme). «Rehabilitat el Centre Històric de Lleida». *Habitatge*, 2. Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1985.

Sobre els antecedents del Polígon del Canyeret:

PUIG, R. M. (arquitecte-urbanista). «Lleida 1910-1985». *La Caixa*, Fundació «La Caixa», Lleida, 1985.

Sobre el projecte urbanístic del Canyeret:

BUSQUETS, J.; DOMÈNECH, L. (arquitectes-urbanistes). «Dalla città alla cittadella». *Casabella*, 54, Itàlia, 1986.

Sobre el projecte arquitectònic del Canyeret:

DOMENECH, L. (arquitecte-urbanista). «Lleida: fer nou el centre per conservar el centre». *UR*, Barcelona, 1986.

Sobre el balanç global de l'operació:

LLOP TORNÉ, J. M. (arquitecte-urbanista), director d'Urbanisme. «Restituir el Centre Històric de Lleida». V Setmana d'Estudis Urban, Estudi General de Lleida, UdL, 1986.

Sobre el projecte global:

BUSQUETS, J.; DOMÈNECH, L. (arquitectes-urbanistes). *Lleida: nova activitat per a un centre antic*. La Paeria-Ajuntament de Lleida, Lleida, 1991.

Sobre el programa ARI:

Document definitiu. La Paeria-Ajuntament de Lleida, juny 1994.

Sobre el Centre Històric en conjunt:

LLOP TORNÉ, C. (arquitecte-urbanista); PRIM, T. (fotògraf). *Lleida: el renaixement del Centre Històric*. La Paeria-Ajuntament de Lleida, novembre 1994.

Sobre el projecte urbanístic del Canyeret:

LLOP TORNÉ, C. (arquitecte-urbanista, director d'Urbanisme). *Projecte urbanístic del Canyeret*. Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, 1997.

Sobre el Centre Històric en conjunt:

El Centre Històric, un lloc per viure. Ajuntament de Lleida / Empresa Municipal d'Urbanisme, SL., Lleida, juny 1999.

25. Experiències integrals d'intervenció i millora de barris: Districte II Terrassa

Pere Muntanya i Josa. Arquitecte. Coordinador de l'Àrea de Planificació del Territori. Ajuntament de Terrassa

El Districte II és l'àmbit d'actuació del Pla de barris de Terrassa. Disposa d'una superfície de 1.487.843,27 m² i té una població de 16.000 habitants. Aquest espai està format pels barris de Ca n'Anglada, Montserrat, Vilardell i Torre-sana, i cadascun d'ells està format per polígons d'habitatges i àrees d'urbanització marginal. El 17% de la població que viu en aquests barris és immigrant i es concentra sobretot als barris de Ca n'Anglada i Montserrat.

Al Districte II conflueixen tota una sèrie de factors que determinen una autèntica segregació territorial entre les diferents unitats veïnals, formades per grups socials localitzats en un territori reduït, i una separació territorial amb els altres barris terrassencs, ja que la situació apartada del sector –més enllà de la riera de les Arenes– provoca que la segregació sigui també cap a fora. Aquests dos tipus de desintegració espacial que hi concorren han generat un context que propicia el conflicte social permanent, que podem relacionar, a priori, amb les problemàtiques pròpies dels suburbis desestructurats, característics del creixement urbà desordenat, al qual s'afegeixen les pròpies d'una diferenciació ètnica.

La tipologia urbana dels barris amb els quals es pretén treballar és molt diversa i cadascun d'ells presenta una problemàtica diferent:

Ca n'Anglada està format per una zona al nord de blocs en polígon residencial (de PB + 5) i al sud per una malla urbana (de PB + 1 i PB + 2), definint illes de 110 x 70 m amb carrers interiors que les travessen en la dimensió llarga. Més del 50% dels habitatges d'aquest sector són fruit de l'autoconstrucció que es va iniciar a la dècada del 1950. L'àrea ha experimentat un procés de densificació elevada, provocada pels processos d'immigració dels anys cinquanta i noranta.

Montserrat és un barri format per dos sectors anomenats sector Montserrat i polígon Montserrat. El primer està format per una àrea de serveis i equipaments de nova urbanització (equipaments, àrea ludico-comercial, parc urbà i mercadal) i el segon, per un polígon amb densitat molt elevada format per edificis de PB + 5.

Torre-sana és una àrea residencial d'autoconstrucció dels anys seixanta-setanta

(PB + 1 i PB + 2), de densitat mitjana, i fruit de la immigració. En aquest barri encara hi ha mancances d'urbanització.

Vilardell està format per blocs en polígons residencials de (PB + 7), construïts majoritàriament la dècada del 1970, amb densitat elevada.

L'objectiu general del Pla és millorar la qualitat sociourbanística dels quatre barris incrementant la cohesió territorial i comunitària del Districte II, per tal de potenciar-ne la plena integració a la ciutat de Terrassa.

Per solucionar la segregació territorial dins de Terrassa i entre els barris mateixos, cal fer carrers, ponts, treballar la urbanització, etc., però, alhora, cal que als nous carrers i als existents s'hi desenvolupin activitats que permetin activar la convivència dels veïns i amb els veïns, solucionant així la segregació social. La proposta del Districte II de Terrassa del Pla de barris és, de totes les aprovades a Catalunya a les dues convocatòries inicials, la que més percentatge dedica, econòmicament parlant, a accions no assimilables a projectes d'obra o de pedra. A Terrassa, cal donar sortida a una complexa situació d'integració i composició social, no provocada per uns barris amb grans deficiències. Per aquesta raó, el 25 % del total en projectes està destinat a solucionar reptes de convivència, acollida, cultura, esport, comerç, etc.

El Pla, de manera específica, vol millorar la morfologia urbana del barri de Ca n'Anglada per afavorir que la seva integració a la ciutat sigui més bona; reforçar la comunicació transversal dels barris de Montserrat, Torre-sana i Vilardell amb Ca n'Anglada i la resta de la ciutat; millorar la qualitat de l'habitabilitat i dels espais públics per tal de facilitar-ne l'ús i el desenvolupament de les activitats comercials i de restauració; orientar els fluxos d'arribada i d'assentament d'immigrants al Districte II i facilitar la integració d'aquestes persones en el territori, descarregant la pressió sobre els serveis socials del districte; re-

duir la tensió als espais públics, als equipaments i als elements comunitaris i col·lectius dels habitatges, facilitant la resolució dels conflictes de convivència al Districte II; oferir als joves l'oportunitat de participar directament en la construcció del futur del Districte II; fomentar la pràctica de l'esport com a element de socialització i d'integració dels joves en particular, i de tota la població en general; consolidar les entitats esportives del barri per a portar a terme noves activitats; millorar la qualitat de vida de les persones grans, i promoure les relacions intergeneracionals per a una major cohesió comunitària del districte; promoure la modernització i l'adaptació del comerç a la nova realitat poblacional del districte; recuperar la imatge del districte com a referent per a la restauració de la ciutat fomentant la qualitat i la innovació en el sector de la restauració; promoure activitats culturals com a element d'integració i cohesió de la població del districte i fomentar una nova identitat del districte; i assegurar la participació activa de la població del districte i de les seves entitats en el disseny i execució del Pla.

El Pla s'estructura en dos tipus de programes: urbanístics i socioeconòmics. Cadascun d'ells està orientat a aconseguir un objectiu específic a partir d'un diagnòstic inicial. Els dos tipus de programes es complementen mútuament. Els urbanístics es dirigeixen a generar un espai urbà de major qualitat que faciliti la cohesió i la integració dels seus habitants i contribueixi a la convivència de la comunitat en cada un dels quatre barris integrats en el districte i la ciutat.

Per aconseguir els objectius, el Pla preveu una actuació integrada de caràcter urbanístic, econòmic i social sobre el conjunt del territori, donant prioritat als col·lectius amb

més dificultats, que són la població infantil i juvenil, les persones grans i els immigrants. Amb aquesta voluntat, els eixos transversals d'actuació amb un major impacte en la transformació del districte són els següents:

- Aconseguir la igualtat de gènere per potenciar el paper cohesionador de les dones.
- Promoure l'activitat econòmica a partir dels nuclis actuals d'atracció de l'activitat de restauració i comercial.
- Promoure la cultura com a element cohesionador i integrador per generar una nova identitat del territori.
- Cobrir les carències socials que poden comportar focus i tendències de marginació de la zona.

La metodologia aplicada a aquests barris ens ha de servir com a prova i metodologia per afrontar problemes i reptes d'altres barris potser menys degradats, però no menys mancats de programes.

Avinguda de Barcelona.

Quan transformem un carrer, com ara l'avinguda de Barcelona, no dissenyem només les voreres, les zones verdes, l'alçada, l'enllumenat, etc., sinó que aquest disseny ha de provocar que el ciment esdevingui fèrtil, és a dir, que convidi a transformar el barri. Que es renovin les botigues i les activitats, que es construeixin nous edificis, que els veïns i

visitants es facin seus els espais i els donin vida. Tot aquest procés és lent, però molt gratificant per al barri.

Hi ha altres intervencions que no duren físicament en el temps, però sí en la memòria i l'ànima de les persones. A Terrassa s'aposta pels concerts, per les mostres gastronòmiques, per les festes majors dels barris, etc., tot plegat, activitats que permeten conèixer altres cultures i tenir l'oportunitat d'entendre-les. Són llocs de trobada on s'intercanvien sensacions i emocions amb veïns de diverses procedències i costums.

Com a conclusió podem dir que comencem a veure l'esperit autèntic del conjunt d'actuacions que l'Ajuntament i la Generalitat hem anomenat Pla de barris, on és clau la inversió econòmica (17 milions d'euros en quatre anys), però també el desenvolupament de les activitats urbanístiques i socials.

Ajudem a néixer una nova societat, una més diversa i plural. Una nova manera de ser, de viure i conviure, que no només és conseqüència del fenomen de la immigració: el nostre món ha canviat per la immigració, per les tecnologies, per la cultura, per la globalització. El Pla de barris és un dels escenaris locals d'un procés global, sobre el qual no tenim encara prou perspectiva, però que, sens dubte, ens obre nous horitzons.

26. Pla d'intervenció integral a Casablanca, Sant Boi de Llobregat

Maria Salinas. Arquitecta. Cap del Departament de Planificació Urbanística. Ajuntament de Sant Boi de Llobregat

El barri de Casablanca, tal i com el coneixem, es va formar a partir de les grans onades migratòries dels anys seixanta i setanta, que van fer que la població total de Sant Boi es multipliqués per set en poc més de 15 anys.

El barri pren el nom de la petita casa blanca que fou edificada el 1924 i que havia de ser l'inici d'un nou barri d'obriers lligat a la molt propera fàbrica tèxtil Dubler. Com en tants d'altres casos, al nostre territori l'intent d'aplicació d'aquest model –així com el de ciutat-jardí– no va reeixir i l'any 1961 fou aprovat un pla parcial per a l'execució d'un polígon d'habitatges.

Casablanca presenta, de manera gairebé paradigmàtica, algunes de les mancances teòriques del model –creixement urbà per paquets tancats, absència d'integració amb l'entorn o amb les preexistències del territori, localització perifèrica, infraequipament, densificació i deficient qualitat de l'edificació i de la urbanització de l'espai públic–, i en proporció més minsa alguna de les bondats del model –bona disposició de les edificacions, assolellament, ventilació, etc.

Si bé des de l'arribada dels ajuntaments democràtics s'han anat desenvolupant actuacions adreçades a millorar la qualitat de vida dels ciutadans del barri, aquestes no han aconseguit corregir el diferencial existent en relació amb la situació global de la ciutat de Sant Boi. La població s'ha anat reduint, any rere any, amb una disminució anual mitjana d'un 1%, tot contrastant amb un context de creixement de la població de Sant Boi d'un 2,6% de mitjana en els darrers cinc anys.

Aquest fenomen, compartit amb d'altres polígons d'habitatges de l'entorn metropolità de Barcelona, es relaciona amb el manteniment d'un percentatge elevat de població establerta a Casablanca des de bon inici i ja envellida, i, complementàriament, pel trasllat de ciutadans de les generacions de joves nascuts al barri a d'altres districtes de la ciutat, ja sigui per manca d'oferta al barri o per considerar que altres districtes presenten una oferta de millor qualitat.

Com a conseqüència, el principal canvi en l'estructura de la població es reflecteix en l'envelliment relatiu de la població respecte del conjunt de la ciutat –del 10 al 15% de la

Barri de Casablanca.

població de més de 64 anys, en els darrers deu anys– i una incorporació considerable de població nouvinguda en el mateix període i àmbit territorial.

La metodologia en l'elaboració del PMI Casablanca

L'equip de govern municipal va encarregar a la Gerència municipal l'elaboració de la diagnosi de la realitat actual del barri, amb l'objectiu d'abordar un conjunt potent de mesures que constituïssin un autèntic pla integral. L'opció de dur a terme aquesta tasca va implicar tota l'organització municipal, representants veïnals i òrgans de participació ciutadana.

El projecte es va plantejar des d'una visió transversal, i es va constituir un equip pluri-disciplinari per engegar les tasques de diagnosi i propostes d'actuació. Basat en el recurs de l'intranet municipal, es va crear un espai virtual del projecte, on, en tot moment, no només durant l'elaboració, sinó també ara amb la gestió del PMI, es poden compartir els documents aportats per qualsevol col·laborador i on es disposa d'una biblioteca en línia del projecte.

La diagnosi i l'enquesta

Casablanca és un barri clarament delimitat per infraestructures viàries: la carretera C-245, la ronda Sant Ramon, i els carrers Joventut i Màlaga.

La carretera C-245 ha esdevingut suport físic dels creixements del delta del Llobregat en el tram entre Sant Boi i Castelldefels. Pel que fa a Sant Boi, es localitzen, al samontà, els teixits residencials (al nord-oest), i als terrenys deltaics (al sud-est) els teixits industrials.

La ronda Sant Ramon esdevé un potencial eix estructurador dels barris de la ciutat a l'entorn del parc central de la Muntanyeta. Contràriament presenta en el tram confrontant al barri una secció i funcionament amb característiques ben poc urbanes.

Avui dia, ambdues vies suposen per a Casablanca barreres i generadors de soroll i contaminació. Aquesta situació es veu agreujada per la presència propera dels recintes tancats de la subestació elèctrica i la caserna militar. No hem d'oblidar, però, que la xarxa pública d'autobusos urbans i interurbans circula per aquestes vies.

De la mateixa manera, la presència dels teixits industrials propers (polígons Fonollar nord i Fonollar sud) posen en evidència el caràcter perifèric i segregat de Casablanca.

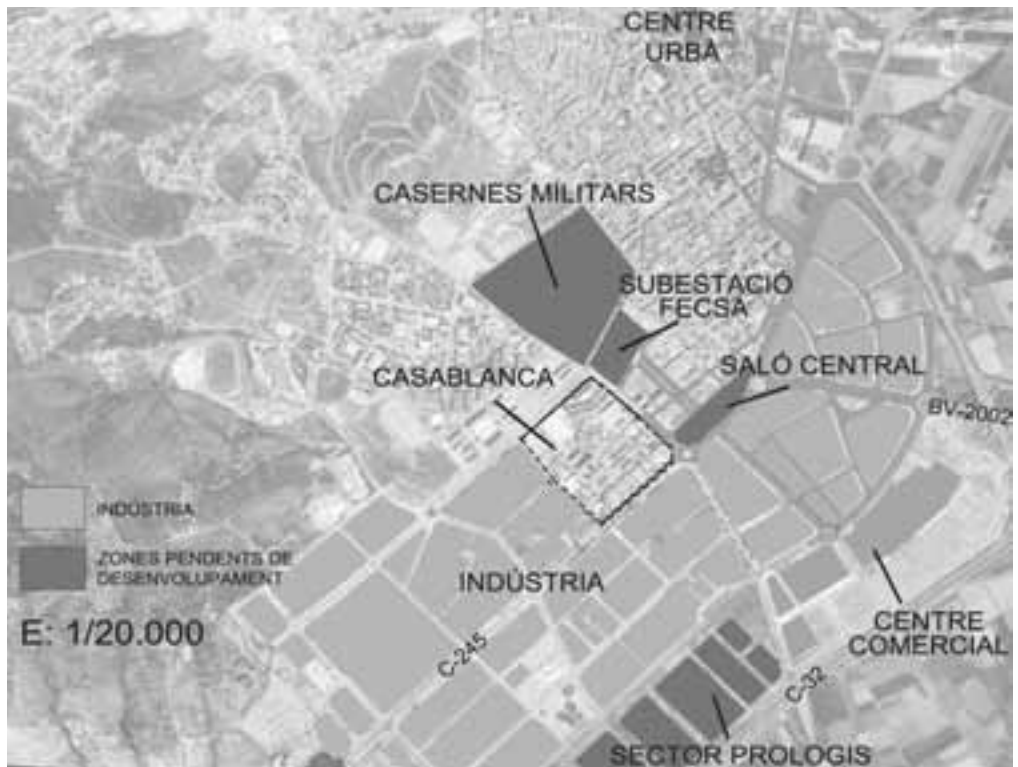
El front perimetral del barri és ben poc permeable en relació amb els teixits residencials confrontants, i la xarxa viària interior del barri presenta greus dificultats pel que fa a la continuïtat i la integració a la xarxa de l'entorn més proper, l'eixample Vinyets-Molí vell, més enllà de la ronda Sant Ramon.

La presència d'un camp de futbol confrontant amb l'avinguda Joventut, dificulta la connexió amb aquest eix, tot travessant-lo amb els veïns barris de Torrelavila i Camps Blancs. Val a dir, finalment, que la situació s'agreuja quan constatem la presència de nombroses barreres arquitectòniques a l'espai públic i entre l'espai públic i privat.

Existeix un diferencial significatiu del preu de l'habitatge a Casablanca en relació amb la mitjana de la població, que té a veure amb la baixa qualitat i estat de conservació d'una part important de les edificacions, principalment aquelles que provenen del primer creixement del barri a la dècada del 1960. Incideixen també en aquesta qüestió la manca d'estacionament soterrat i l'escassa activitat comercial –gran nombre de locals tancats, disseminació de l'activitat comercial i de serveis actualment en funcionament al barri.

Com a fet destacable, farem esment de les dades que fan referència a la renda familiar disponible, que es troba entre les més baixes de Catalunya, índex (Catalunya = 100): 78,9 i la taxa d'atur que correspon al 18,4 % de la població.

Paral·lelament a l'estudi i la posterior confecció de la diagnosi de la situació del barri, per part de l'equip redactor, es va fer una enquesta ciutadana, per tal de copsar la percep-

Situació actual: Casablanca en relació amb el seu entorn.

ció que els ciutadans tenen en relació amb aspectes positius o negatius d'habitar a Casablanca, la valoració dels equipaments i els serveis públics existents i la detecció de possibles dèficits.

Cal destacar que entre els aspectes més ben valorats del barri està la tranquil·litat, el bon veïnatge i la presència i bon funcionament del mercat municipal del confrontant barri de Torrelavila. Entre els valorats més negativament trobem l'alarma social en alguns espais públics concrets, la manca d'equipaments, la deficient urbanització d'alguns espais públics, així com la manca de comerç i serveis al barri.

En definitiva, aquesta realitat física, econòmica i d'estructura de la població, no ens ha d'impedir valorar la vitalitat de la vida associativa de Casablanca, el gran nombre d'entitats que integren col·lectius, procedències i cultures diverses, així com el fort sentiment de pertinença i d'identificació de les persones amb el seu entorn físic més proper, i, en definitiva, la valoració global positiva que se'n fa.

De la diagnosi a la concreció dels objectius i les actuacions del Pla de millora integral de Casablanca

El barri de Casablanca presenta, com ja s'ha dit més amunt, un front perimetral poc permeable i discontinuïtat a la xarxa viària. Calia, doncs, desenvolupar actuacions que permetessin «trencar l'aïllament del barri i obrir-lo a la resta de la ciutat».

La reconversió en via urbana de la carretera C-245, que amb un front de 350 m delimita el barri de Casablanca amb el sector industrial Fonollar-sud implica desenvolupar un projecte de passeig en continuïtat amb d'altres trams ja executats o en projecte, que globalment suposaran la transformació d'aquesta carretera en via urbana a tota la travessia urbana de Sant Boi, amb una longitud total d'1,5 km.

És també entre la carretera C-245 i el carrer Viladecans, al sector Fènix, on trobem les disfuncions més greus pel que fa a barreres arquitectòniques, l'eliminació de les quals i la integració del nou passeig amb les diverses petites places existents entre els blocs són algunes de les actuacions més destacades del PMI Casablanca.

El greu dèficit que presenta el barri en relació amb les places d'aparcament soterrat comporta, a més, que en l'actualitat gran part de les reserves que el planejament destina a zones verdes siguin veritablement reserves d'estacionament en superfície; així, doncs, es plantegen un seguit d'actuacions adreçades a la «sistematització i millora de l'espai públic», mitjançant la reconversió del carrer Badajoz, la plaça M. Vázquez Montalbán i la diagonal fins al carrer Coín, el carrer Joventut, la plaça Ramon Mas i el nou mercat de Torrelavila, com a eix estructurador del barri, amb vocació d'esdevenir eix de centralitat, activitat comercial, dotació d'equipaments i, primordialment, espai de trobada dels ciutadans.

Cal no oblidar que aquest nou eix, amb prioritat per als vianants, travessarà el barri fins al carrer Joventut, tot i restar pendent el trasllat del camp de futbol que permetria una veritable integració d'aquest eix al sistema d'espais públics i dotacions que a través del carrer Onze de setembre ens permetrà arribar a la plaça Catalunya i, tot resseguint l'eix comercial de la ciutat, fins al nucli antic i l'estació de Ferrocarrils de la Generalitat de Catalunya.

Cal ressaltar que algunes de les actuacions adreçades a la millora de l'espai públic impliquen la desaparició d'alguns cul-de-sac, carrerons sense visibilitat i punts inaccessibles pel desnivell topogràfic existent.

Els ciutadans del barri van plantejar la necessitat de «dotar el barri d'una xarxa d'equipaments i serveis de proximitat», suficients per encabir-hi d'una manera acceptable les activitats associatives dels col·lectius de Casablanca, tot rendibilitzant-les socialment. Po-

tenciant l'eix de centralitat del barri i en contacte amb el veí sector de Torrelavila –amb el qual comparteix dotacions– se situarà el nou Casal de barri i la pista esportiva coberta.

Amb l'objectiu de diversificar i millorar la prestació de serveis de proximitat, es planteja mantenir l'edifici del casal actual i destinar-lo a centre de recursos i documentació per a la gent gran, que ha de convertir-se en centre de referència per a tota la ciutat, tot destacant-ne el vessant de formació en l'àmbit de la geriatría i la gerontologia.

Les diverses actuacions plantejades en relació amb el projecte de nou espai de centralitat –reurbanització, nous equipaments i dotacions, reordenació urbanística d'alguna de les illes residencials– hauria de «propiciar, a més, la concentració de l'activitat comercial de proximitat en aquest entorn», alhora que intenta aturar la tendència actual al tancament de les petites botigues que, disseminades pel barri, hi mantenen encara l'activitat; en aquest sentit s'està desenvolupant un procés de participació i recerca de la implicació dels comerciants del barri.

Una dada que resulta reveladora és el baix índex d'ocupació dels habitatges de Casablanca, d'1,75 persones/habitatge. Recordem també l'alt percentatge de gent gran que hi viu. Tanmateix, de l'estudi de camp dut a terme, se'n desprèn que resulta imprescindible dinamitzar el parc d'habitatges desocupat i crear-ne de nous, per tal de facilitar l'accés a un habitatge digne al ciutadans joves de Casablanca al seu propi barri, sense oblidar, però, que Casablanca presenta a hores d'ara una densitat considerable (superior als 110 habitatges/ha).

Es planteja la construcció d'una nova edificació plurifamiliar al sector Fènix i la reserva d'una parcel·la d'equipament destinada a habitatge dotacional. Ambdues iniciatives permetran, a més de real·lotjar les famílies afectades per l'actuació, «posar a l'abast dels ciutadans una petita bossa de nous habitatges i dotació d'aparcament soterrat» que compensi aquelles places que s'eliminaran d'estacionament en superfície.

Com en tants altres polígons d'habitatges i creixements suburbans a l'entorn metropolità contemporanis al de Casablanca, les edificacions del barri van ser executades amb materials i tècniques constructives deficientes; les patologies produïdes s'han vist agreujades amb el temps, de manera que resulta imprescindible per millorar les condicions d'habitabilitat i qualitat de vida dels ciutadans «posar-hi a l'abast una línia important de subvencions adreçada a la rehabilitació de les edificacions i a l'eliminació de les barres arquitectòniques existents» –existeixen edificacions de fins a vuit plantes sense ascensor.

Les actuacions que es desenvoluparan en l'àmbit de la millora social del barri van adreçades a «reforçar la cohesió social i la convivència i l'atenció als col·lectius en situació de risc». En aquest sentit cal destacar els projectes i programes adreçats a la *gent gran*

De la diagnosi als objectius i les actuacions del PMI Casablanca.

–tallers i programació d'activitats socials i de lleure, serveis de teleassistència i assistència domiciliària, centre de recursos i documentació per a la gent gran, amb serveis específics, com el menjador social–, a *infants i joves* –programació d'activitats extraescolars, ludoteca, taller de participació en el contingut del PMI amb els nens i nenes de l'escola infantil i primària del barri i prevenció de les drogodependències als centres educatius–, a promoure un servei d'acollida a la *nova ciutadania* –amb l'objectiu de donar informació, orientació i servei d'interpret–, i a la promoció de *l'equitat de gènere*, on destacariem les actuacions adreçades a la prevenció de la violència de gènere i la formació de dones per a la participació ciutadana.

L'execució dels projectes finançats pel PMI Casablanca constitueixen una oportunitat única per crear borsa de treball amb persones aturades del barri –tot parant especial atenció en dones joves i persones de més de 45 anys, col·lectius que presenten més dificultats per incorporar-se al mercat laboral– i per possibilitar la contractació d'aquestes persones, mitjançant la fórmula del clausulat social, per desenvolupar alguns dels treballs de reurbanització i millora dels espais públics, a través de l'empresa municipal CO-RINSERT. En definitiva, «millorar l'accessibilitat al mercat laboral» de les persones aturades de Casablanca, sobretot d'aquelles amb risc d'exclusió social.

Altres grans projectes de ciutat es desenvoluparan paral·lelament al PMI Casablanca: la remodelació urbana del sector Casernes militars i subestació elèctrica i del Saló central, confrontants al barri de Casablanca, així com la prolongació de les línies de metro 1

Els projectes del PMI Casablanca i els projectes de ciutat: Casernes militars, subestació elèctrica i Saló central.

(Bellvitge-Sant Boi) i 12 (Castelldefels-Cornellà), amb dues parades i intercanviador a l'entorn de Casablanca. Tot aquest seguit de projectes de ciutat, conjuntament amb la implementació del Pla de millora integral de Casablanca, han de propiciar la integració no només del barri de Casablanca –i de Torrelavila i Camps Blancs– a la ciutat central, sinó també l'escorament de la centralitat urbana de Sant Boi cap a llevant, tot acostant-se a aquests mateixos barris i trencant, per fi, la barrera –abans física i ara tant o més psicològica– de la ronda Sant Ramón.

Algunes qüestions sobre la gestió del PMI Casablanca

El PMI Casablanca defineix, programa i finança projectes que suposaran una veritable remodelació urbanística del barri; no només es tracta, doncs, d'actuacions d'urbanització o reurbanització de l'espai públic, dotació d'equipament o millores de les condicions d'habitabilitat dels edificis d'habitatges, totes elles qüestions ja prou decisives per a la millora de les condicions de vida dels ciutadans, sinó que també –tot incorporant importants actuacions no finançables– possibilitarà la reordenació del sector Fènix, del

sector Parellada o el projecte d'eix estructurador i de centralitat que travessarà i relligarà el barri, amb usos i activats diversos.

Val a dir, però, que resulta imprescindible elaborar i tramitar un document urbanístic que viabilitzi aquests projectes, alhora que incorpora les aportacions del procés de participació ciutadana; tot plegat tindrà incidència en els terminis d'execució de les actuacions programades amb una relació directa.

En aquest sentit, i ja des de les primeres sessions de participació i debat amb els ciutadans del barri, les associacions i òrgans de participació ciutadana, han sorgit idees i propostes que omplen de contingut i doten de credibilitat, i, en resum, reforcen el Pla d'intervenció integral de Casablanca; i és que, d'aquest procés, n'han de resultar altres projectes que, sobre la base d'un consens ciutadà i polític, permetin continuar millorant les condicions de vida dels ciutadans de Casablanca i de tota la ciutat de Sant Boi més enllà del terminis fixats per a la implementació d'aquest projecte.

Finalment, cal valorar la importància de la implicació d'uns equips de treball, formats per ciutadans, tècnics i polítics de diverses administracions i fins i tot sectors privats, que treballen en pobles i ciutats arreu de Catalunya, on duen a terme una tasca que globalment ha de millorar les condicions de vida no només dels habitants d'aquestes ciutats i pobles, sinó de tots els ciutadans del país.

27. Projecte d'intervenció integral en el nucli antic de Berga

Gerard Soldevila i Freixa. Advocat. Gerent de l'Ajuntament de Berga

Introducció

Berga, capital de comarca

Berga és una ciutat situada al nord de Catalunya, en el vessant sud dels Pirineus a l'anomenada serra de Queralt, a la vall del Llobregat. Actualment té 16.500 habitants que es concentren principalment en el nucli urbà del terme municipal. Amb una extensió de 22,54 km² és la capital de la comarca del Berguedà, situada al nord de la província de Barcelona i, com a tal, representa un punt de confluència econòmica, social i de comunicació important.

Durant la dècada del 1990 el tancament de les mines i de les fàbriques tèxtils va suposar un greu fre per al desenvolupament econòmic de la ciutat, ja que eren molts els ciutadans que vivien d'aquestes activitats econòmiques. Amb la crisi dels sectors es va tendir a la diversificació i, amb ella, a la creació de llocs de treball que han permès sortir del pou i deixar en el passat la crisi. De tota manera, Berga necessita crear noves formes d'activitat econòmica que impulsin l'economia del municipi i trenquin el seu caràcter unitari, i que promoguin la diversificació dels àmbits econòmics. Només així s'aconseguirà un resultat òptim per a futures generacions.

En aquest sentit, les administracions públiques, en general, i la pròpia corporació local, en particular, tenen un paper fonamental per obrir nous àmbits i noves activitats destinades a aconseguir aquesta diversificació i una propulsió de l'economia basada en els serveis, la indústria i la qualitat de l'entorn com a factors clau de l'activitat econòmica.

Berga, durant els últims anys, ha experimentat un creixement demogràfic

Localització de Berga.

molt important i no d'una manera aïllada, sinó conjuntament amb un creixement urbànic considerable, que ha donat cobertura a l'augment de la població. Arran d'aquest augment, l'Ajuntament de Berga ha dut a terme grans esforços per evitar que l'increment d'habitants impliqués un detriment de la qualitat de vida dels ciutadans. En efecte, l'esforç del consistori, en el marc de les seves competències, ha suposat la implementació de nous serveis i una millora dels que ja hi havia, amb la finalitat d'oferir una qualitat de vida als ciutadans de Berga, mantenint en tot moment una bona activitat econòmica vinculada a les tradicions i arrels de la ciutat.

La Patum

És de rigorosa necessitat quan es parla de Berga, parlar de la Patum com una qüestió innata en els seus ciutadans, com una festa de la tradició, com una trobada màgica del foc, que s'ha perpetuat de generació en generació al llarg dels segles, fins esdevenir un símbol de la ciutat.

Recentment, la Patum ha estat proclamada per la UNESCO Patrimoni Oral i Immaterial de la Humanitat, un reconeixement a la gran tradició d'aquesta festa a Berga. Sens dubte és un símbol i un punt de referència per a la ciutat, i cal plantejar aquest fet com un marc d'influència en positiu per a l'activitat econòmica de la població, sense oblidar la resta d'atractius del municipi, compatibles amb els àmbits econòmics, en benefici de la creació d'un actiu permanent per a la ciutat de Berga capaç de generar activitats econòmiques relacionades amb la Patum i el conjunt d'atractius de Berga.

La Patum, Patrimoni Oral i Immaterial de la Humanitat.

El nucli antic de Berga. El cor d'una ciutat

El nucli antic de Berga és un barri que pateix les conseqüències de molts anys d'oblit i de legislacions molt poc estimulants per a la inversió en el manteniment del patrimoni existent. Són molt poques les inversions públiques i privades que s'han dut a terme en aquest nucli, fet que ha originat un espai degradat enfront de la resta del municipi i, en conseqüència, una àrea susceptible d'atenció especial.

El nucli antic de Berga és l'origen de la ciutat moderna, és el lloc cultural des d'on han sortit les activitats cíviques i culturals de la localitat; els carrers, les places i els edificis són elements, tots ells, que donen una personalitat urbana, una personalitat «patumaire», ja que és en el centre del nucli antic on es desenvolupa la Patum. Aquest fet el converteix en un lloc amb un ric contingut cultural i patrimonial, amb reconeixement d'abast internacional. Hi trobem la plaça de les Fonts, a la qual s'accedeix pel lloc on antigament hi havia l'anomenat Portal de Barcelona, que era una de les set portes d'entrada a la ciutat per l'antiga muralla. De tota manera, aquest portal ja no existeix ja que va ser deriuat durant el segle XIX, moment en què Berga va iniciar un període de creixement i modernització.

Dins del nucli antic hi trobem també l'església de Sant Joan, construcció iniciada l'any 1220 per l'orde dels hospitalaris de Sant Joan, que van convertir Berga en una seu de comanda hospitalera. L'edifici romànic probablement ja es trobava remodelat l'any 1337, ja que l'estructura actual ens permet observar el gòtic característic d'aquella època, amb evidents remodelacions neoclàssiques. Cal destacar que l'any 1983 va ser declarat monument històric-artístic. Davant de l'església hi ha el Palau dels Peguera, del qual la documentació només acredita que és del 1328 i que era conegut com el Palau Reial de la Vila de Berga.

El carrer Major, carrer central de la ciutat amb valors històrics, econòmics i socials projectat per l'arquitecte municipal Irazo, és l'eix principal del comerç i l'artèria del nucli antic que connecta amb l'eixample. En destaca el paviment amb motius de la Patum, que s'estenen al llarg del carrer, i els edificis laterals d'interès històric i cultural (casa Barons, casa Tomàs Pujol, cal Fàbregues, etc.), mentre que els múltiples i reduïts carrerons que el travessen són dignes testimonis de la importància del carrer. Al final hi trobem un edifici de planta baixa i tres pisos anomenat Molí de la Sal, que manté l'estructura original als tres vents, i que és, sens dubte, un dels edificis més singulars i interessants de Berga. A més, conserva fidels elements del negoci de la sal, i encara avui hi podem observar la roda de fusta que en el passat va ser un mecanisme generador d'activitat econòmica.

Seguint el camí, trobem la plaça de Sant Pere, d'origen medieval, situada en el centre del nucli antic, coneguda popularment com a «plaça cremada». Aquesta denominació

Nucli antic de Berga.

Vista aèria de Berga.

prové del segle XVIII, quan els francesos van assaltar el castell i la vila, van arribar a la plaça i hi van calar foc. La plaça és un espai únic i incomparable, on se celebra la Patum i reuneix importants edificacions de la ciutat, com ara el consistori municipal i l'església de Santa Eulàlia. De la plaça n'emana el call, barri jueu anomenat Voltes d'en Claris i, popularment, «la Berruga». Està compost per un carrer tancat per la part posterior mitjançant edificis que formen un túnel. Aquest va ser el lloc on es va acollir la primera comunitat jueva a finals del segle XVIII.

Situat a la part més alta del carrer Boixader hi ha l'únic portal medieval que es conserva a la ciutat. Fa d'entrada de la ciutat al sector nord-oriental i comunica amb el camí ral de Berga, Bagà i Ripoll. La construcció de muralles i portals de la ciutat de Berga és documentada des de l'any 1376 i respon a la política de fortificacions impulsada per Pere III a les ciutats i viles reals del Principat. Per últim, cal destacar Sant Francesc, que és la primera fundació franciscana a Berga datada l'any 1245, i l'església conventual és del 1336. Aquesta construcció va patir les destrosses de la guerra civil, l'església va ser cremada i reconstruïda seguint un estil neogòtic, que es conserva actualment.

Actualment, i deixant enrere la història i l'auge d'un barri, ens trobem que el nucli antic té greus problemes d'ordre econòmic i social, seguits d'un deteriorament físic i estructural considerable, que només es poden superar amb eficàcia i eficiència en la renovació urbana i social. No es tracta aquí de buscar els responsables d'aquesta situació, perquè això no solucionaria els problemes avui existents, ni tampoc no s'aconseguiria renovar el nucli antic, ja que la solució no es troba en el fet de saber com s'ha arribat a aquest punt. Ara el que cal és buscar els mecanismes idonis perquè el barri surti d'aquest pou de deteriorament. No obstant això, pot resultar útil fer una breu anàlisi de

L'àrea del nucli antic coincideix amb les antigues muralles.

les causes que han provocat la situació del nucli antic de Berga. L'expansió de la població a través de la creació de zones d'eixample amb les comoditats d'una vida moderna, la insuficiència d'inversions públiques i privades, la falta de recursos econòmics, la concentració de la immigració en habitatges en mal estat –que ha augmentat en els últims temps–, la despoblació del barri i, en conseqüència, l'aparició d'habitatges buits, l'especulació urbanística, l'envelliment dels habitants del barri, les deficiències d'àmbit social i econòmic, la regressió del comerç, etc. Tot plegat són causes que han originat aquesta situació que podem qualificar d'insostenible.

Berga ha experimentat una gran evolució durant els últims 25 anys, ha crescut i s'ha consolidat com a ciutat de referència d'altres municipis propers, com a únic nucli de serveis dels habitants de la comarca del Berguedà. D'altra banda, tal com s'ha comentat més amunt, l'evolució ha experimentat un creixement important i destacable enfront d'altres municipis amb les mateixes característiques geogràfiques i demogràfiques, s'han desenvolupat noves edificacions, nous carrers, noves places, nous serveis, etc. Però s'ha oblidat el cor, l'origen, el passat, la història, la cultura, el patrimoni, aquells carrers, places i edificis que donen una personalitat única a Berga. Aquest oblit ha estat la conseqüència de polítiques i legislatures anteriors poc estimulants per a la inversió en el manteniment d'aquest patrimoni, i s'ha creat així una zona degradada i amb greus problemes d'ordre econòmic, social i cultural, juntament amb un important deteriorament físic i estructural dels diferents edificis. Davant d'aquesta situació insostenible només hi pot haver una intervenció integral en el nucli antic a través d'una política efectiva i eficaç, consistent principalment en una rehabilitació física, un augment del benestar, un desenvolupament social, una dinamització econòmica i una regeneració cultural i social, amb la finalitat d'aconseguir una recuperació de la personalitat gairebé desapareguda del nucli antic de Berga com a centre neuràlgic de la ciutat.

Situació inicial

Delimitació de l'àmbit d'actuació

La delimitació de l'àmbit és, sens dubte, el primer pas que cal fer davant de la proposta de rehabilitació integral d'una zona degradada, seguida d'una anàlisi de dades, les quals ens donaran una visió objectiva de la situació de degradació del nucli antic de Berga. En efecte, tot i que amb una simple visita podem observar la degradació anteriorment esmentada, cal delimitar l'àmbit amb la finalitat d'analitzar paràmetres diversos i assignar diferents actuacions encaminades a la renovació i la rehabilitació del barri.

El nucli antic és una àrea perfectament diferenciada de la resta del municipi que coincideix bàsicament amb el traçat de les antigues muralles, amb un teixit urbà fàcilment identificable, on es recullen les problemàtiques típiques d'un poble medieval –carrers estrets, sinuosos, alta densitat d'edificació–, situació que s'agreuja per la pròpia topografia, que origina carrers estrets amb desnivells molt pronunciats. Evidentment, aquestes circumstàncies dificulten qualsevol actuació, ja que no solament es tracta de dur a terme actuacions en zones i carrers de difícil accés per la seva amplitud, sinó també pel seu desnivell, de manera que qualsevol intervenció urbanística haurà de superar aquestes dificultats.

Habitatges

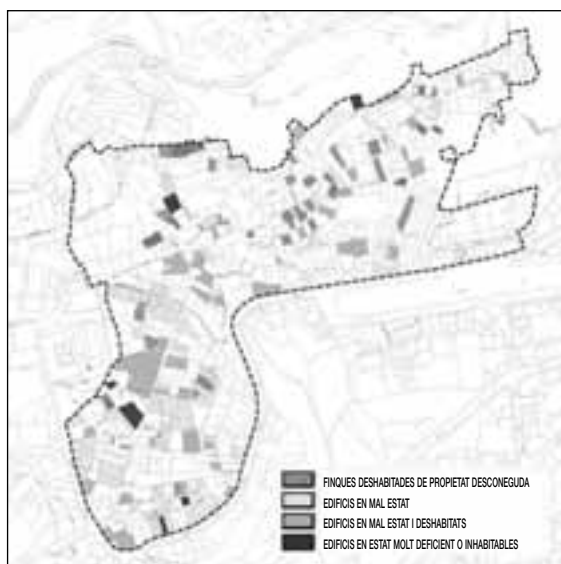
En l'àmbit territorial indicat i objecte d'intervenció, hi ha un total de 1.492 habitatges distribuïts en 466 edificis, 50 dels quals es troben en un estat de deteriorament considerable. Per tant, és necessària una intervenció immediata de rehabilitació, i en certs casos

El nucli antic de Berga pateix un important deteriorament físic.

caldría considerar la possibilitat de ruïna. La majoria d'aquests edificis tenen planta baixa més tres pisos per planta, sense ascensor, amb escales estretes i deteriorades, façanes envellides i teulades en mal estat, extrems que fan suposar que la intervenció no es pot limitar a garantir accessos còmodes als edificis, sinó que també caldrà intervenir en els mateixos edificis, fet que augmenta la dificultat en la intervenció, ja que el seu caràcter privat n'impedeix en gran mesura l'accés.

Una altra circumstància que no es pot eludir és la gran quantitat d'habitatges buits i de propietats desconegudes, fruit d'una actuació purament especulativa promoguda per un conjunt d'empreses que es dedicava a adquirir edificis del nucli antic. En efecte, mitjançant divisions horitzontals dels edificis i taxacions falses dels habitatges resultants, s'obtenien els instruments necessaris per aconseguir un crèdit hipotecari a través de persones físiques a les quals els donaven una quantitat de diners a canvi de la seva signatura en el crèdit sol·licitat. Les mateixes empreses eren les que suposadament s'havien de fer càrrec de totes i cadascuna de les reformes, així com del pagament dels crèdits, per després poder vendre els habitatges a un preu més elevat. El que ha passat és fàcil d'endevinar, ja que ni les persones físiques que signaven les hipoteques a canvi del pagament d'una quantitat, ni les empreses promotores d'aquesta actuació fraudulenta han reformat i rehabilitat els habitatges i edificis, la qual cosa ha originat una situació d'unes finques deteriorades, sobrevalorades i amb una càrrega hipotecària difícil d'assumir. Davant d'aquesta situació, no solament s'ha de lamentar qui ha estat estafat a canvi d'una suma de diners, sinó també el barri i el conjunt de la ciutat, ja que aquesta actuació és una dificultat afegida a la suma de problemes existents.

Finques i edificis en mal estat del nucli antic de Berga.

En el plànol de Berga, s'hi pot observar el nombre de finques deshabitades i de propietat desconeguda, els edificis en mal estat deshabitats i els edificis que estan tan malmesos que són inhabitables. Però com s'apuntenava més amunt, no solament existeixen aquests problemes de propietat i d'habitabilitat, sinó que també hi ha problemes d'accessibilitat als habitatges, ja que a la majoria s'hi accedeix a través d'una escala estreta i sense ascensor. Aquesta situació s'agreuja pel fet que moltes de les cases presenten un estat de deteriorament important. Aquests indicadors impliquen la necessitat de pensar en actuacions que no solament se cenyeixin a l'àmbit públic, sinó també a l'àmbit privat. Cal, doncs, pensar en un impuls a l'actuació privada per resoldre molts dels problemes existents, més enllà de les ajudes públiques que puguin existir.

La població

En el nucli antic hi viuen, aproximadament, dues mil tres-centes persones, quantitat que representa el 14% de la població de Berga. La població va disminuir durant la dècada del 1990, però actualment s'està recuperant gràcies a la immigració, de manera que s'ha produït un procés de substitució. És a dir, un procés de retroalimentació, perquè la presència de persones estrangeres dissuadeix els autòctons d'invertir i residir en el barri. Les dades obtingudes en el projecte de rehabilitació integral del nucli antic de Berga són clares: a mesura que la població estrangera augmenta, l'autòctona disminueix. Així, el nucli antic s'ha convertit en una zona de primera acollida per als nous immigrants, a causa principalment de la pròpia convivència amb altres persones de la mateixa nacionalitat i amb problemes de recursos econòmics per atendre un lloguer en una altra zona.

El nucli antic de Berga ha concentrat en el seu territori problemes i carències socials que deriven de les característiques de la seva població. Hi trobem una població envellida, uns recursos econòmics insuficients, problemes de mobilitat, un índex elevat de persones amb dependència, factors que s'agreugen amb diverses característiques, com les condicions de l'habitatge, la inexistència d'equipaments adequats a les seves necessitats, la dificultat d'accessibilitat no solament a l'habitatge, sinó també de mobilitat pels carrers a causa de l'orografia del nucli antic, caracteritzada per forts pendents i moltes escales. Aquest cúmulo de circumstàncies provoca que molts dels habitants del nucli antic de Berga marxïn cap a zones de la ciutat amb més comoditats, fet que implica que els habitatges quedin buits o bé que siguin ocupats per persones que acaben d'arribar al país i que busquen un lloc econòmic per instal·lar-se. En efecte, la immigració és un fet de rigorosa actualitat, latent en el nucli antic, ja que és el lloc d'acollida de la ciutat, on l'habitatge reuneix les condicions idònies per acollir els nous immigrants. Els immigrants ocupen, en un primer moment, els pitjors habitatges del nucli antic a canvi d'un lloguer més econòmic que el d'un habitatge a l'eixample de Berga, tot i que aquesta economia

El 14% de la població de Berga viu en el nucli antic.

no té proporcionalitat preu-qualitat i comoditat de l'habitatge, ja que, si no fos així, en molts casos no existiria cap preu, tenint en compte la precarietat d'algunes cases.

D'altra banda, i com a tercer col·lectiu susceptible de ser analitzat, trobem un important percentatge de famílies pobres del municipi, tal com queda manifestat en el percentatge elevat de persones que són ateses pels serveis socials de l'Ajuntament de Berga. Com a indicador, podem assenyalar que ens trobem davant d'un barri on el percentatge de persones que reben pensions assistencials no contributives és molt superior a la mitjana del municipi i de Catalunya.

A aquests fets cal afegir-hi el problema de l'educació. Un índex molt elevat de persones de més de deu anys residents en el nucli antic no tenen la titulació del batxiller o de la formació professional. Concretament, ens trobem davant del 76,6% de la població, un percentatge molt elevat en relació amb la resta del municipi.

Economia del nucli antic

La població en relació amb el mercat de treball no es pot interpretar sense fer referència als problemes derivats de la reconversió del teixit miner i industrial de la comarca, que va provocar uns nivells d'atur molt elevats, protagonitzats per antics treballadors dedi-

cats a la mineria o la indústria que han de ser reocupats i que requereixen un reciclatge professional considerable. Els tres motors econòmics de l'actualitat són el sector de serveis, ocupat principalment per dones amb salaris baixos i amb un alt índex de precarietat; els serveis vinculats a l'envelliment de la població, amb característiques d'ocupació similars al sector de serveis, i, sobretot, la construcció, que durant els últims anys ha adquirit un dinamisme molt important.

En el nucli antic trobem una activitat econòmica basada en el comerç, tot i que amb problemes diversos. L'activitat comercial se centra bàsicament en el carrer Major, el mercat municipal i la plaça Sant Pere, mentre que antigament el nucli antic era el centre comercial del municipi per excel·lència. Ara, en canvi, es troba limitat en unes zones reduïdes del nucli i amb comerços de petita entitat, d'important tradició però poc competitius enfront de les noves formes de consum de grans superfícies, on per damunt de tot preval la comoditat. L'entorn degradat, la dificultat d'accedir-hi amb vehicles i el tancament progressiu de diversos negocis són motius que impliquen un procés de desaparició de l'activitat comercial i econòmica del nucli antic. Això a la vegada provoca el tancament d'activitats o bé el seu trasllat a altres zones de la ciutat amb auge comercial, fet que comporta l'aparició de locals buits i sense un ús específic. Aquesta situació extrema no ajuda gens la resta de locals que subsisteixen en aquesta situació. Es tracta, per tant, d'afrontar una renovació que faciliti l'auge comercial a la zona i que generi una activitat econòmica transcendent en el municipi, de manera que l'interès de qualsevol comerciant sigui tenir un local en el nucli antic. Altres ciutats han potenciat els comerços situats en els nuclis antics i han obtingut un gran èxit, ja que, a més de crear una activitat econòmica important, també han generat dinamisme en el barri.

Un altre aspecte que cal remarcar és l'elevat índex d'atur davant de la resta de zones de la població berguedana, principalment perquè el nucli antic és el lloc d'acollida de la immigració, i es crea així un risc important d'exclusió social, tal com s'ha comentat més amunt.

Els serveis

Pràcticament tots els carrers disposen de xarxa d'aigua potable, sanejament i electricitat, tot i que tenen unes instal·lacions que no són prou segures, ja que presenten diverses deficiències. En aquest sentit, la xarxa elèctrica, així com la telefònica, són àrees subjectes a les façanes dels edificis i, en general, ofereixen un aspecte deteriorat. Pel que fa al gas, només els carrers principals disposen d'aquest servei. En l'àmbit viari cal destacar que, tot i que no existeix una congestió constant, sí que hi ha un nivell superior al que seria recomanable tenint en compte la tipologia dels carrers, estrets, amb trams de seccions inferiors a dos metres, pendents pronunciats i en molts casos l'exis-

La xarxa elèctrica i la telefònica, subjectes a les façanes ofereixen un aspecte deteriorat.

tència d'un doble sentit de circulació, on es generen constantment conflictes quan coincideixen dos vehicles en direccions oposades. Tot això s'agreuja quan es poden trobar vehicles aparcats coincidint amb la circulació de vehicles i el pas de vianants.

El servei de recollida selectiva per a totes les fraccions dins de l'àmbit és del tot insuficient, ja que el nombre de contenidors no cobreix les necessitats de tot el barri. A aquest fet cal afegir-hi la poca consciència que tenen els ciutadans per a la selecció de la brossa, amb la qual cosa s'origina una situació de deixadesa i mala imatge de l'entorn, a més de les pudors que es desprenen de les escombraries. En aquest sentit, l'Ajuntament té un servei de neteja dels carrers i espais públics que es pot considerar acceptable, tot i que es podria millorar.

Mesures de Foment

Tal com s'apuntava al principi d'aquest article, la renovació i la rehabilitació de zones urbanes degradades no depèn únicament dels propietaris privats que tenen una edificació a la zona, sinó que també és completament necessari que les administracions públiques assumeixin la seva coresponsabilitat. En efecte, la responsabilitat de les administracions públiques no és solament urbanitzar nous territoris per aconseguir una expansió de la població, sinó que també han de consolidar els espais situats a la zona urbana i reformar, rehabilitar o renovar espais degradats amb la finalitat de millorar la vida dels ciutadans. En aquest sentit, el Govern de la Generalitat de Catalunya, mitjançant la Llei 2/2004, de 4 de juny, de millora de barris, àrees urbanes i viles que requereixen una atenció especial, crea un fons de foment destinat a la rehabilitació i a la promoció específica de barris i àrees urbanes que, per les seves característiques,

requereixen una atenció especial de l'Administració. Cal felicitar el Govern per aquesta iniciativa, ja que incentiva la redacció de projectes integrals de rehabilitació urbana i no solament des del punt de vista urbanístic, sinó també des del punt de vista social, econòmic i ambiental. Aquesta llei es desenvolupa per mitjà del Decret 369/2004, de 7 de setembre.

Més enllà de la consciència de l'Administració autonòmica per afrontar la problemàtica existent en diferents zones de diversos municipis, hi ha un factor molt important que cal que sigui esmentat, i és la implicació directa dels municipis que fa la llei. És a dir, la llei permetrà a través de diferents convocatòries alimentar mitjançant una suma econòmica important un projecte municipal que tingui com a objectiu la millora urbanística, social, econòmica i ambiental d'un barri o zona molt degradada, de manera que existeix una responsabilitat clara i manifesta entre l'Administració local i l'autonòmica.

Sense entrar a analitzar la llei i el reglament que la desenvolupa, fent una crítica sense ànim de desvirtuar l'elogi de la iniciativa de la Generalitat de Catalunya, sí que cal parlar d'un problema que és vigent en els municipis beneficiaris d'alguna de les convocatòries de l'anomenada *Llei de barris*. En efecte, no és el mateix parlar de la capacitat d'inversió d'un municipi com Berga que de la capacitat d'inversió d'un municipi com Barcelona, tot i que la llei, el reglament i les diferents convocatòries no han tingut en compte aquesta diferenciació, extrem que s'agreuja amb l'aplicació del Decret legislatiu 1/2005, de 26 de juny, pel qual s'aprova el text refós de la Llei d'urbanisme, que disposa la impossibilitat de destinar a inversions el producte obtingut de l'alineació del patrimoni municipal derivat de les cessions gratuïtes i obligatòries que provenen dels sectors de desenvolupament urbanístic. Aquest aspecte podria ser objecte d'anàlisi en un altre article i ben segur serà analitzat per companys juristes.

Per últim, cal parlar també de la implicació d'una altra Administració local, la Diputació de Barcelona, que, a través de la Gerència de Serveis d'Habitatge, Urbanisme i Activitats (GSHUA), exerceix un suport tècnic i econòmic molt important per als municipis que no tenen prou estructura per afrontar no solament la redacció del projecte, sinó també la seva execució mitjançant els instruments i mecanismes que s'exposaran més endavant.

En resum, una de les premisses principals davant de la situació d'una zona degradada com ho és el nucli antic de Berga es compliria –ja que la implicació de les administracions públiques és més que demostrable, però no suficient– perquè la implicació dels agents privats també hi té un paper rellevant. És a dir, l'Administració farà un esforç molt important per aconseguir una rehabilitació del nucli antic de Berga. Aquest esforç ha de ser compartit amb els agents privats que confiïn que el nucli antic de Berga pot arribar a ser una de les millors zones de la població.

El Projecte

El projecte s'inicia amb una anàlisi exhaustiva de la situació urbanística, social, econòmica i mediambiental del nucli antic de Berga. Sobre la base d'aquesta anàlisi es calculen uns indicadors, els quals serveixen, objectivament, per valorar la situació real de l'àmbit d'actuació i per comparar-la amb zones o barris d'altres municipis. Una vegada feta l'anàlisi corresponent, es reflecteixen propostes d'actuació per solucionar els problemes existents, mitjançant diverses intervencions en el nucli antic, agrupades en camps d'actuació. En total, són vuit els camps d'actuació del Projecte d'intervenció integral del nucli antic de Berga:

- Camp 1. Millora de l'espai públic i dotació d'espais verds.
- Camp 2. Rehabilitació i equipaments col·lectius dels edificis.
- Camp 3. Provisió d'equipaments per a ús col·lectiu.
- Camp 4. Incorporació de les tecnologies de la informació en els edificis.
- Camp 5. Foment de la sostenibilitat del desenvolupament urbà.
- Camp 6. Equitat de gènere en l'ús de l'espai urbà i els equipaments.
- Camp 7. Desenvolupament de programes que comporten una millora social, urbanística i econòmica del barri.
- Camp 8. Accessibilitat i supressió de les barreres arquitectòniques.

Amb les actuacions previstes en el camp 1 es pretén millorar el parc urbà i dotar el nucli antic de Berga d'espais públics verds, avui inexistents, a més de dotar-lo de paviments i instal·lacions correctes. Cal destacar que aquestes actuacions requeriran una implicació dels veïns, ja que bona part de l'execució de les obres impliquen necessàriament haver de suportar un seguit d'inconvenients temporals, que a vegades poden provocar desil·lusió, tot i que cal tenir en compte que les millores dels barris no es poden fer en silenci. D'altra banda, també s'haurà de disposar de l'aportació econòmica corresponent segons el tipus d'obra que s'hagi de fer, ja que és de justícia que si els diners públics s'inverteixen a millorar la zona i, com a fruit d'aquesta millora, els propietaris obtenen un increment del valor de les seves propietats, aquesta inversió sigui d'alguna manera compartida.

En el camp 2 només hi ha una actuació de gran magnitud, ja que la dotació econòmica prevista és de 2,4 milions d'euros, dels quals la meitat va a càrrec de la Generalitat de Catalunya, i l'altra meitat, dels propietaris que vulguin rehabilitar els elements comuns dels edificis. Cal destacar aquesta actuació, ja que es tracta d'una ajuda a la rehabilita-

ció d'elements comuns d'edificis d'ús privat, on el propietari o propietaris tindran una ajuda econòmica substancial per rehabilitar la seva propietat. És, sens dubte, una solució per intentar que les diferents actuacions previstes no siguin solament d'iniciativa pública, sinó que sigui el propietari i, per tant, l'àmbit privat el que inverteixi també en el barri. Així doncs, la finalitat d'aquest camp no solament és rehabilitar elements comuns dels edificis, sinó també incentivar la rehabilitació dels edificis existents.

De manera paral·lela a les ajudes que s'inclouen en aquest camp, destaquem una iniciativa engegada per l'Ajuntament per intentar aconseguir ajudes per rehabilitar els elements privatis dels edificis; així, podríem dir que els propietaris no solament obtindrien finançament per rehabilitar els elements comuns dels edificis –escales, ascensors, teulades, façanes, etc.–, sinó també els elements privatis d'aquests edificis, és a dir, els habitatges.

Tal com ha quedat demostrat, el nucli antic de Berga no té equipaments per a ús col·lectiu, i cal traslladar-se a l'eixample per gaudir d'aquests equipaments i serveis. Amb el camp 3 es pretén dotar el barri d'equipaments per a ús col·lectiu, i, d'aquesta manera, equiparar i equilibrar equipaments i serveis amb la resta de les zones de Berga.

Sens dubte, les noves tecnologies han estat de gran ajuda per al desenvolupament de tota la població, però han implicat un retrocés de les poblacions que no han tingut l'oportunitat d'entrar en aquest món tecnològic, per això el projecte també contempla tres actuacions en el camp 4 amb la pretensió d'incorporar les noves tecnologies en el nucli antic.

El camp 5 fomenta la sostenibilitat urbana i el projecte estableix cinc intervencions. És imprescindible parlar de sostenibilitat urbana davant d'un projecte d'aquesta magnitud. En efecte, «sostenibilitat» és un concepte universal, ja que apareixen molts textos normatius que exposen el concepte de desenvolupament urbanístic sostenible. En aquest sentit, l'article 3 del Decret legislatiu 1/2005, de 26 de juny, pel qual s'aprova el text refós de la Llei d'urbanisme, estableix que el desenvolupament urbanístic sostenible es defineix com la utilització racional del territori i el medi ambient, i comporta conjugar les necessitats de creixement amb la preservació dels recursos naturals i dels valors paisatgístics, arqueològics, històrics i culturals, amb la finalitat de garantir la qualitat de vida de les generacions presents i futures. A més, afegeix que el desenvolupament urbanístic sostenible comporta també la configuració de models d'ocupació del sòl que evitin la dispersió en el territori, afavoreixin la cohesió social, considerin la rehabilitació i la renovació en sòl urbà, atenguin la preservació i la millora dels sistemes de vida tradicionals a les àrees rurals i consolidin un model de territori globalment eficient. L'article acaba amb una norma clara cap a aquells que tenen competències urbanístiques, ja que són els que han de garantir, d'acord amb l'ordenació territorial, l'objectiu del desenvolupament urbanístic sostenible.

El vessant d'actuacions socials i econòmiques se centra principalment en els camps 6 i 7, amb una dotació important de diners públics per aconseguir la cohesió social, la recuperació del comerç i la promoció de l'economia en el nucli antic. En l'aspecte econòmic té molta rellevància l'impuls que es donarà al mercat municipal, que arribarà a ser un eix principal del comerç de la ciutat. No obstant això, i tenint en compte la degradació que pateix aquest mercat, cal plantejar-ne la renovació completa i aconseguir una dinamització que avui no existeix. Juntament amb aquesta actuació, també s'ha de projectar un comerç de qualitat i de varietat en el nucli antic, i potenciar el que ja existeix, principalment al carrer Major.

El camp 8, íntimament lligat amb el primer camp ja exposat, recull totes les actuacions que pretenen dotar el barri d'una millor accessibilitat mitjançant la supressió de barreres arquitectòniques. Concretament, són vuit les actuacions previstes per suprimir les barreres arquitectòniques que hi ha actualment, tenint en compte que es tracta d'una zona plena de pendents, amb una orografia difícil, juntament amb carrers estrets i escales amb pendents pronunciats.

En definitiva, les actuacions previstes en el projecte d'intervenció integral del nucli antic són, en total, 56. La diferent tipologia d'aquestes intervencions dóna cobertura als diferents problemes de la zona. Ara bé, cal tenir en compte que les actuacions esmentades –que s'executaran al llarg de quatre anys– han d'anar acompanyades d'una implicació per part dels veïns, i en consonància amb la resta de la ciutat, perquè, malgrat que es tracta d'un impuls enorme i d'un gran esforç per a les diferents administracions implicades, aquest impuls no serà suficient per fer bategar el cor de Berga. De la mateixa manera que són els veïns els que hi viuen, són també ells els que han de procurar per la seva salut.

Instrumentos de gestió

Ens trobem davant la dificultat de gestionar, amb una estructura del tot insuficient, un pla d'actuació amb 56 projectes diferents i amb una inversió prevista de 13.133.326,00 d'euros, dels quals el 50% va a càrrec de la Generalitat de Catalunya mitjançant la Llei de barris, i l'altra meitat va a càrrec de l'Ajuntament de Berga, fet que suposa un compromís de les dues administracions d'inversions en el nucli antic del municipi durant els propers quatre anys. És, sens dubte, una quantitat molt important de diners que ha de contemplar-se en els pressupostos municipals, sense que es deixin de banda les inversions necessàries a la resta de la ciutat de Berga. L'Ajuntament de Berga té uns recursos econòmics limitats, com els de qualsevol municipi de característiques similars, i és per aquest motiu que haurà d'articular una política econòmica activa pel que fa a subvencions i altres aportacions de diferents administracions públiques, i també haurà d'ar-

ticular la cooperació amb les associacions i entitats del barri, buscar operadors econòmics solvents i, fins i tot, que els veïns s'impliquin en la rehabilitació i la renovació del nucli antic de la ciutat.

No obstant això, el finançament no és l'únic aspecte rellevant, ja que també cal tenir en compte la infraestructura tècnica necessària per gestionar el projecte. A aquest efecte, l'Ajuntament va considerar idoni que fos una societat municipal creada expressament amb capital íntegrament públic la solució per gestionar aquests recursos. A aquesta estructura creada, cal afegir-hi els diferents suports tècnics que es puguin oferir des d'altres administracions.

Creació d'una societat municipal com a instrument de gestió del projecte d'intervenció integral del nucli antic de Berga

El consistori va creure que l'estructura dels serveis municipals no seria suficient per fer front a l'execució de les diferents actuacions previstes en el projecte d'intervenció integral del nucli antic de Berga. Va considerar que aquesta gestió es podia canalitzar a través de la societat mercantil acabada de crear amb capital íntegrament públic com a ens gestor del projecte, a més de futurs encàrrecs de gestió que es puguin fer, ja que els estatuts contemplen diversos objectius relacionats amb l'habitatge i el desenvolupament urbanístic. És a través de la societat municipal BRG Progrés SLU que es gestionen les actuacions del nucli antic, sense que això impliqui un oblit dels serveis municipals, ja que la societat i aquests serveis han de tenir la màxima coordinació per dur a terme les diferents actuacions previstes, és a dir, ha d'existir una preceptiva coordinació, perquè la societat no té els mecanismes ni la informació dels serveis municipals existents, i d'altra banda, aquesta estructura societària pot dotar de l'agilitat necessària per executar els projectes previstos.

Taula per a la Millora Urbana

Ens complau formar part d'un instrument ideat per la Diputació de Barcelona, consistent en una coordinació a través de Gerència de Serveis d'Habitatge, Urbanisme i Activitats (GSHUA) de seguiment, suport tècnic i econòmic, que inclou membres de diferents i nombroses àrees i serveis de la Diputació i membres de l'Ajuntament amb la finalitat única de dur a terme les actuacions previstes en el projecte d'intervenció integral del nucli antic de Berga (PIINA). La col·laboració entre la GSHUA de la Diputació de Barcelona i l'Ajuntament de Berga s'ha desenvolupat d'una manera molt activa des que es va decidir fer el projecte per presentar-se a la convocatòria de la Llei de barris, i s'ha consolidat després de la signatura d'un conveni marc de col·laboració per executar el PIINA de

Berga. En efecte, cal destacar l'ajuda de GMG arquitectes SL en la redacció del projecte, les diferents reunions mensuals per redactar-lo i el suport tècnic i econòmic prestat fins al moment de la presentació de la sol·licitud de subvenció. Un cop constituïda la taula per a la millora de barris, i després d'aconseguir l'ajuda econòmica de la Generalitat de Catalunya, la taula es continua reunint mensualment per afrontar les dificultats i buscar solucions als problemes, ja siguin econòmics i/o tècnics, els quals des de l'Ajuntament són difícils d'assumir, bé per la seva complexitat multidisciplinar o bé pels costos elevats.

Creació per llei del comitè d'avaluació i seguiment del projecte

L'article 12 de la Llei 2/2004, de 4 de juny, de millora de barris, àrees urbanes i viles que requereixen una atenció especial estableix la creació d'un comitè d'avaluació i seguiment que es reunirà un mínim de tres cops l'any, integrat per representants de l'Administració de la Generalitat de Catalunya, de l'Administració local i representants de les entitats veïnals, dels agents econòmics i socials i de les associacions ciutadanes. En concret, aquest comitè està format per dos membres en representació del Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya i per un membre en representació de cadascun dels departaments següents de la Generalitat: Governació i Administracions Públiques; Economia i Finances; Benestar i Família, i Medi Ambient i Habitatge; així com també per un representant de la Delegació del Govern corresponent a l'àmbit territorial del projecte.

En el Decret 369/2004, de 7 de setembre, pel qual es desenvolupa la Llei 2/2004, de 4 de juny, de millora de barris, àrees urbanes i viles que requereixen una atenció especial s'estableixen les funcions d'aquest comitè, que són: a) establir els mecanismes; b) dur a terme el seguiment de les actuacions, i a aquest efecte l'Ajuntament presentarà amb una periodicitat semestral l'informe de desenvolupament del projecte, i donarà trasllat a la presidència de la comissió de gestió del fons de foment del programa de barris i àrees urbanes; c) establir mecanismes de foment de la participació ciutadana en el seguiment i el control de les actuacions, i d) elaborar l'informe d'avaluació final i presentar-lo a la comissió de gestió del fons de foment del programa de barris i àrees urbanes.

La creació d'aquest comitè no solament ha de servir per fomentar la participació ciutadana i informar sobre l'estat d'execució del projecte, sinó que també ha de ser útil per aconseguir una coordinació entre els diferents departaments de la Generalitat, els representants d'associacions i entitats de l'àmbit del nucli antic, i l'Ajuntament.

La creació d'una Oficina Local de l'Habitatge

La corporació local de Berga té projectada la creació d'una Oficina Local de l'Habitatge com una estructura annexa a la societat mercantil anteriorment esmentada, que, a través d'un possible conveni amb el Departament de Medi Ambient i Habitatge de la Generalitat de Catalunya, podrà gestionar un seguit d'ajudes no incloses en el PIINA de Berga, però necessàries per impulsar la rehabilitació dels elements privatis i comuns dels edificis situats en l'àmbit d'actuació. Per a la creació i posada en funcionament d'aquesta oficina, on l'Ajuntament de Berga té l'ajuda tècnica i econòmica de l'IUHAL de la Diputació de Barcelona. Amb aquesta oficina, l'Ajuntament pretén crear una estructura per facilitar al propietari d'immobles en el nucli antic el suport tècnic i econòmic per fer front a la rehabilitació i renovació dels habitatges.

Tallers de participació ciutadana

Els tallers de participació ciutadana són espais i instruments de gestió del projecte que intenten aconseguir una cohesió entre els tècnics, els polítics i els veïns, perquè col·laborin i s'impliquin en la redacció de projectes, l'execució d'actuacions i la decisió de solucions. En aquests espais es considera fonamental el diàleg, l'expressió d'opinions i per descomptat l'aportació d'idees. De tota manera, aquests tallers de participació s'han de planificar mitjançant tècniques actuals de participació, que apliquen tècnics especialitzats en participació ciutadana.

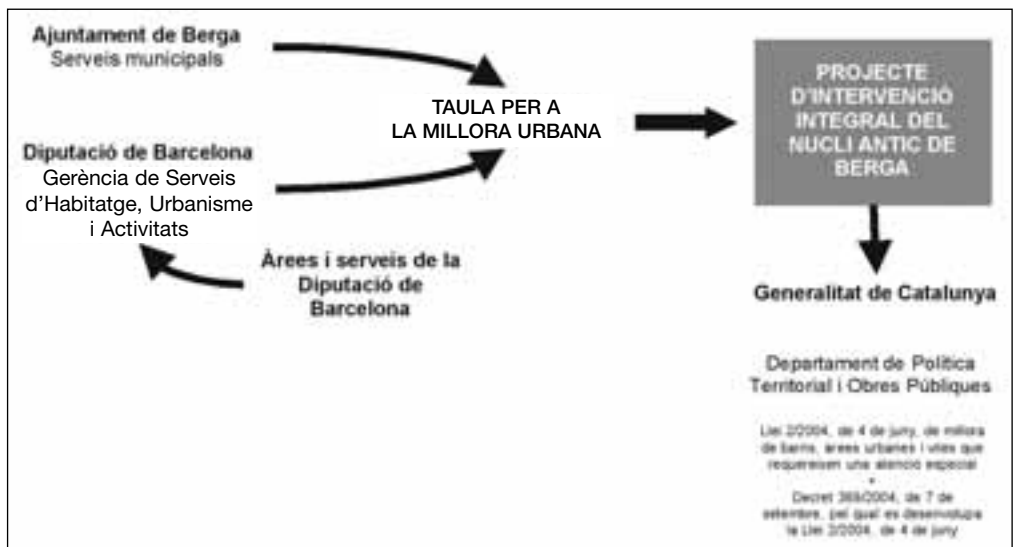
Molts hem considerat, erròniament, que la realització de tallers de participació en l'elaboració d'un projecte podia suposar un retard en la seva redacció i l'execució, sense tenir en compte que, molts cops, la falta de participació ciutadana en la redacció de projectes en provoca el fracàs, perquè no s'han tingut en compte aspectes fonamentals i necessaris per als principals afectats, és a dir, els veïns. Per això, la intervenció de ciutadans en la redacció de projectes no és una pèrdua de temps, sinó més aviat una aposta de futur amb èxit. Així, els ciutadans poden manifestar les seves inquietuds, participar activament en la redacció de qualsevol projecte i adoptar decisions. D'aquesta manera es crea una cohesió entre el polític, el redactor del projecte i els usuaris dels equipaments que algun dia s'executaran. Una vegada aconseguida aquesta cohesió i també l'acord, l'èxit estarà assegurat, ja que el projecte serà dels qui hauran decidit fer-lo i executar-lo –els polítics–, dels qui l'hauran redactat i signat –els tècnics– i dels que hi hauran col·laborat en la redacció i l'adopció de decisions –els ciutadans.

Fases de gestió

Primera fase. Redacció del projecte d'intervenció del nucli antic de Berga

La fase de redacció del projecte consisteix en una anàlisi exhaustiva d'un àmbit territorial prèviament delimitat. D'aquesta anàlisi, se n'extreuen unes dades que permeten definir la situació urbanística, social, cultural i econòmica de la zona. Amb aquestes dades existeix la possibilitat de fer una comparativa amb la resta del municipi. En el cas de Berga, es van demostrar les diverses deficiències del nucli antic en contrapartida amb la resta de zones del municipi. Per redactar el projecte és molt important tenir en compte els indicadors senyalats per la Llei de barris. En aquest sentit, l'article 12 del Decret 269/2004, de 7 de setembre, pel qual es desenvolupa la Llei 2/2004, de 4 de juny, regula la prioritats en el finançament i els criteris d'avaluació dels projectes, i estableix criteris objectius sobre la base d'indicadors de puntuació.

La Resolució de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya 488/2005, de 28 de febrer, de convocatòria per a l'atorgament de les ajudes establertes a la Llei 2/2004, de 4 de juny, va permetre a l'Ajuntament de Berga participar en aquesta convocatòria i sol·licitar una ajuda econòmica per executar el projecte integral del nucli antic de Berga, sol·licitud que va ser resolta per mitjà de la Resolució del conseller de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya, de 27 de juliol, d'atorgament de les ajudes que s'estableixen a la Llei 2/2004, de 4 de juny, que atorga una ajuda del 50% de la inversió de 13.133.326,00 euros.

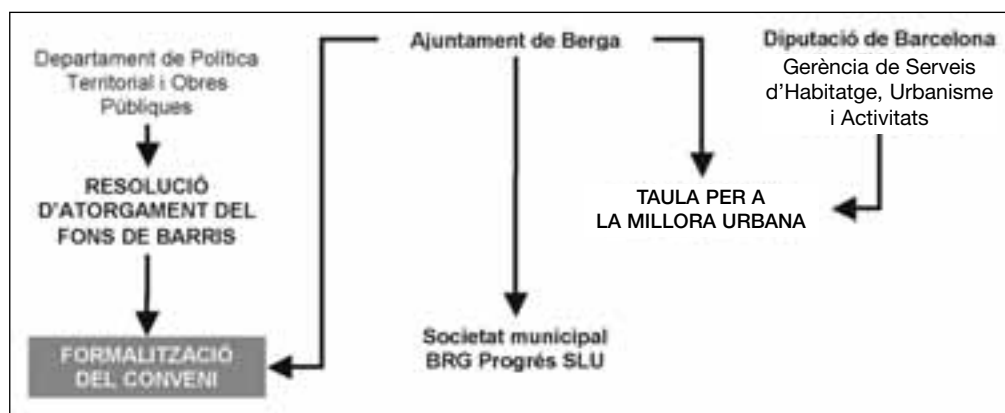

Actualment la majoria dels ajuntaments –per no dir tots– no es poden plantejar assumir una inversió d'aquestes quantitats de diners, excepte que existeixi la possibilitat de concórrer en una convocatòria que permeti obtenir un elevat percentatge de finançament per executar-la, ja que la totalitat de la inversió, encara que sigui per a un termini de quatre anys, és difícil d'assumir únicament amb recursos municipals.

Segona fase. Formalització del conveni

Una vegada atorgada l'ajuda econòmica del 50% de la inversió prevista en el projecte d'intervenció integral del nucli antic de Berga, d'acord amb la Llei de barris, es va formalitzar un conveni entre el Departament de Política Territorial i Obres Públiques i l'Ajuntament de Berga.

En paral·lel, l'Ajuntament de Berga va crear una societat mercantil amb capital íntegrament públic per executar el projecte d'intervenció integral del nucli antic, entre altres finalitats estatutàries. És a dir, es considera que la societat denominada BRG Progrés SLU pot ser un instrument de gestió que facilitarà la consecució dels objectius fixats pel projecte, sempre en coordinació amb els serveis municipals i amb la Taula per a la Millora Urbana, coordinada des de la Diputació de Barcelona.

Tercera fase. Execució del projecte

L'execució del projecte durant els pròxims anys és, sens dubte, un repte molt important per a una ciutat com Berga, que necessitarà la col·laboració de les diferents administracions públiques i dels residents en el nucli antic. L'esquema reflecteix la complexitat de l'estructura per executar el projecte, i recorda que es tracta d'un conjunt de 56 projec-

tes que cal desenvolupar i executar. La majoria de les actuacions previstes en el PIINA requereixen la redacció d'un projecte i, òbviament, la seva execució. Per això, cal la col·laboració dels diferents departaments de la Generalitat de Catalunya; la participació dels veïns del nucli antic, els quals hauran de participar activament no solament en l'avaluació i el seguiment a través del comitè, sinó també a través dels tallers de participació, on es mostrarà la seva destacada activitat; la direcció de l'Ajuntament de Berga, a través dels serveis municipals i de la societat BRG Progrés SLU; el suport tècnic i econòmic de les àrees i els serveis de la Diputació de Barcelona; la coordinació de la Gerència de Serveis d'Habitatge, Urbanisme i Activitats (GSHUA) mitjançant la taula per a la millora de barris, i, finalment, la creació de l'Oficina Local de l'Habitatge com a instrument per completar les ajudes econòmiques previstes en el projecte, així com per apropar l'Administració als interessats a rehabilitar i renovar la seva propietat en el nucli antic.

La Diputació de Barcelona és una institució de govern local que impulsa el progrés i el benestar per als ciutadans i les ciutadanes, actuant directament en cooperació amb els ajuntaments.

La col·lecció **Estudis** posa a l'abast del món local coneixement teòric i empíric per promoure la reflexió i l'anàlisi en temes d'interès per als governs locals.

Aquest llibre recull i amplia les aportacions realitzades durant el seminari «Ciutats, en (re)construcció. Necessitats socials, millora de barris i nous instruments de transformació urbana», celebrat a Barcelona el desembre de 2005.

La ciutat construïda torna a estar en el centre del debat, no només urbanístic, sinó també social. La societat es troba en un moment clau pel que fa a la transformació social i material de ciutats i barris. Aquesta obra contribueix a identificar les noves necessitats i les millors iniciatives per fer les ciutats més habitables, justes i cohesionades.

Diputació de Barcelona

Àrea d'Infraestructures,
Urbanisme i Habitatge
**Gerència de Serveis d'Habitatge,
Urbanisme i Activitats**
Urgell, 187. 08036 Barcelona
Tel. 934 022 890
www.diba.cat/dshua

Àrea de Presidència
Observatori Territorial
Rambla de Catalunya, 126
08008 Barcelona
Tel. 934 049 219
des.territorial@diba.cat
www.diba.cat/territori

